

რეგიონალიზმის კვლევის ინსტიტუტი
Regionalism Research Institute

ლელა სარალიძე
Lela Saralidze

მიხეილ მუსხელიშვილი (მიშელ მუსხელი)
ევროპული ფედერალიზმის სათავეებთან

Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhely)
at the Beginnings of European Federalism

Mikheil Muskhélishvili (Michel Muskhély)
aux débuts du fédéralisme européen

გამომცემლობა „ფავორიტი სტილი“
Printing House "Favorite Style"

თბილისი
Tbilisi
2026

წინამდებარე მონოგრაფია წარმოადგენს პირველ სისტემურ კვლევას ქართულ ენაზე მიხეილ მუსხელიშვილის (მიშელ მუსხელი) ინტელექტუალური და პოლიტიკური მოღვაწეობის შესახებ. შესწავლილია მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა და აკადემიური წვლილი ევროპული ფედერალიზმის ადრეული განვითარების ისტორიულ კონტექსტში. საკითხის სისტემური ანალიზის საფუძველზე, გამოავლენილია მ. მუსხელიშვილის ნაშრომების ინტელექტუალური გავლენა ევროპული ინტეგრაციის ფორმირების პროცესზე და მათი მნიშვნელობა თანამედროვე ფედერალისტური იდეების ჩამოყალიბებაში. წიგნი განკუთვნილია როგორც დარგის სპეციალისტებისთვის, ასევე, ევროპული ინტეგრაციის ისტორიისა და საერთაშორისო სამართლის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველთა ფართო წრისთვის.

This monograph is the first systematic study in Georgian of Mikheil Muskhelishvili's (Michel Mouskhely) intellectual contributions. It explores his scholarly publications in the context of early European federalism and highlights their influence on European integration and contemporary federalist thought. Intended for both specialists and a broader readership, it will interest those engaged with the history of European integration and international law.

Cette monographie constitue la première étude systématique en géorgien consacrée aux contributions intellectuelles de Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhely). Elle examine ses travaux scientifiques dans le contexte du fédéralisme européen naissant et souligne leur influence sur l'intégration européenne ainsi que sur la pensée fédéraliste contemporaine. Destinée aux spécialistes et à un public plus large, elle s'adresse à tous les lecteurs intéressés par l'histoire de l'intégration européenne et le droit international.

წიგნის რედაქტორები: დავით მუსხელიშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი.

ლიანა მელიქიშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების აკადემიკოს-მდივანი.

კონსულტანტი: ჟან-ფრანსის ბილიონ (Jean-Francis Billion), პროფესორი, ევროპულ ფედერალისტთა კავშირის ვიცე-პრეზიდენტი (ლიონი, საფრანგეთი), მსოფლიო ფედერალისტური მოძრაობის საბჭოს წევრი.

რეცენზენტები: ვაჟა შუბითიძე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

რუსუდან დაუშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

სტილისტ-რედაქტორი: მარიამ მარჯანიშვილი, ფილოლოგიის დოქტორი.

ნაშრომი მომზადდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით, სახელმწიფო გრანტის: „საქართველოში და საზღვარგარეთ არსებული ქართული მატერიალური და სულიერი მემკვიდრეობის სამეცნიერო კვლევა“ — ფარგლებში. საგრანტო პროექტი: „ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ-პოლიტიკური საფუძვლები — ქართველები ევროინტეგრაციის სათავეებთან (XX საუკუნის 30-60-იანი წლები)“ (№HE-22-239). წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული მოსაზრებები ეკუთვნის ავტორს და შესაძლოა არ ასახავდეს ფონდის ოფიციალურ შეხედულებებს.

This work was prepared with the financial support of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) within the framework of the state grant program: "Scientific Research of Georgian Material and Spiritual Heritage in Georgia and Abroad". The research was conducted under the grant project "The Historical and Political Foundation of European Integration — Georgians at the Origins of the European Integration (the 30th-60th of the XX century)" (Grant №HE-22-239). Any opinions, findings, conclusions, or recommendations expressed in this publication are those of the author and do not necessarily reflect the views of the Foundation.

© ლელა სარალიძე

ISBN 978-9941-8-8801-4

DOI: 10.52340/PUTK/mngrph-978-9941-8-8801-4

წინამდებარე ნაშრომის ობიექტის ციფრული იდენტიფიკატორი (DOI) მინიჭებულია პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის ქართველოლოგიის საერთაშორისო საზოგადოების „მეცნიერთა მხარდაჭერის“ პროექტის ფარგლებში.

DOI for the presented monograph is provided by Taperi Putkaradze International Society of Kartvelology (TPISK) within the framework of TPISK project — "Supporting Scholars".

"Travaillons en commun à la construction d'un monde juste et meilleur!"

Mikheil Muskhélishvili (Michel Muskhély)

„მოდით, ვიმუშაოთ ერთად სამართლიანი და უკეთესი მსოფლიოს ასაშენებლად!“
მიხეილ მუსხელიშვილი (მიშელ მუსხელი)

მ. მუსხელიშვილი.

სტრასბურგი. 1949 წლის 10 აპრილი.

წიგნი ეძღვნება
საქართველოს ევროსაბჭოში გაწევრიანების 27-ე წლისთავს.

This book is dedicated
to the 27th anniversary of Georgia's accession to the Council of Europe.

Cet ouvrage est dédié
au 27e anniversaire de l'adhésion de la Géorgie au Conseil de l'Europe.

ავტორი მადლობას უხდის კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
კანცლერს, პროფესორ ვახტანგ წივნივაძეს, საწყის ეტაპზე კვლევის
დაფინანსებისთვის.

The author expresses gratitude to the Chancellor of Caucasus
International University, Professor Vakhtang Tsivtsivadze, for providing
financial support at the initial stage of the research.

L'auteur exprime sa gratitude au chancelier de l'Université internationale
du Caucase, le professeur Vakhtang Tsivtsivadze, pour le soutien
financier apporté à la phase initiale de la recherche.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი	11
თავი I. საკითხის ისტორიოგრაფია	29
თავი II. მიხეილ მუსხელიშვილის ნაშრომების ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა და ევროპული ინტეგრაციის კონცეფციები. შესავალი	44
თავი II. §1. მიხეილ მუსხელიშვილის სადისერტაციო ნაშრომი — "La Théorie juridique de l'État fédéral" („ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“)	46
თავი II. § 2. მიხეილ მუსხელიშვილის კვლევები ევროპულ ფედერალიზმზე — კონსტიტუციური ხედვები და ინტელექტუალური მემკვიდრეობა	57
თავი II. § 3. მიხეილ მუსხელიშვილის ნაშრომები და სამეცნიერო სტატიები ევროპული ფედერალიზმის თემატიკაზე	60
თავი III. მიხეილ მუსხელიშვილის ბიოგრაფია და ევროპული ფედერალიზმი — 1949 წლის სტრასბურგის კონგრესის გამოცდილება. შესავალი	68
თავი III. §1. მიხეილ მუსხელიშვილის ბიოგრაფია და კარიერული გზა	73
თავი III. §2. ევროპული ფედერალიზმი მიხეილ მუსხელიშვილის პერსპექტივიდან: ისტორია და ძირითადი კონცეფციები	86
თავი III. § 3. მიხეილ მუსხელიშვილი როგორც საუნივერსიტეტო კონგრესის პრეზიდენტი: 1949 წლის ინციდენტი სტრასბურგში	104
თავი IV. მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი — ისტორიული კონტექსტი, სტრუქტურა, პრინციპები და სამართლებრივი ინოვაციები. შესავალი	118
თავი IV. §1. ისტორიული კონტექსტი და ევროპული კონსტიტუციური იდეების განვითარება	120
თავი IV. §2. მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი — ისტორიული კონტექსტი და სამართლებრივი არქიტექტურა	126
თავი IV. §3. მუსხელი-სტეფანის და ფრანსუა დე მენტონის კონსტიტუციის პროექტების შედარებითი ანალიზი	134

თავი IV. §4. ევროკავშირის კონსტიტუციის დაუსრულებელი პროექტი: მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი ევროპული კონსტიტუციონალიზმის კონტექსტში	147

თავი V. მიხეილ მუსხელიშვილი ვიზალიბერალიზაციის სათავეებთან. შესავალი	157

თავი V. §1. სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშიდან ვიზალიბერალიზაციამდე — მიხეილ მუსხელიშვილის როლი და ინტელექტუალური მემკვიდრეობა	161

თავი V. §2. 1950 წლის სტუდენტური მარშის ისტორიული მემკვიდრეობის რეპრეზენტაცია	172

თავი VI. საქართველოს ადგილი და როლი მიხეილ მუსხელიშვილის ევროპული ფედერალიზმის კონცეფციაში. შესავალი	188

თავი VI. §1. ფედერალიზმი საქართველოს ისტორიულ გამოცდილებაში: მიხეილ მუსხელიშვილის ემიგრანტული პროექტები და კავკასიის კონფედერაციის სამართლებრივი ხედვები	198

თავი VI. §2. საქართველოს სუვერენიტეტი და საერთაშორისო სტატუსი: მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური კონცეფცია ისტორიულ და თანამედროვე კონტექსტში	207

დასკვნა	218

Summary	231

Résumé	241

დოკუმენტი 1. Michel Mouskhély et Gaston Stefani, Projet de constitution européenne (Mars 1948) (მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი, „ევროპის კონსტიტუციის პროექტი“ (1948 წლის მარტი) ...	252

დოკუმენტი 2. Projet de Constitution fédérale des États-Unis d'Europe de François de Menthon (juin 1948) (ფრანსუა დე მენტონის „ევროპის შეერთებული შტატების ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი“ (1948 წლის ივნისი)	269

დოკუმენტი 3. დოკუმენტი La technique du Fédéralisme par Michel Mouskhely („ფედერალიზმის ტექნიკა მიშელ მუსხელის მიხედვით“)	280

დოკუმენტი 4. Michel Mouskhély, Les dominants Peuple Américaine (მიშელ მუსხელი, „ამერიკის დომინანტი ხალხი“)	292
დოკუმენტი 5. Michel Mouskhély, Zygmunt Jedryk Le problème des nationalités Extrait du livre: Le Gouvernement de l'U.R.S.S. (მიშელ მუსხელი, ზიგმუნტ ჟედრიკ, „ეროვნებათა პრობლემატიკა“, ამონარიდი წიგნიდან: „საბჭოთა კავშირის მთავრობა“)	302
დოკუმენტი 6. Michel Mouskhély, La Géorgie et son statut international (მიშელ მუსხელი, „საქართველო და მისი საერთაშორისო სამართლებრივი სტატუსი“)	317
დოკუმენტი 7. Michel Mouskhély, La Géorgie et L'Europe (მიშელ მუსხელი, „საქართველო და ევროპა“)	337
დოკუმენტი 8. მიხეილ მუსხელიშვილი, „რუსეთი არ არის ევროპა“	343
დოკუმენტი 9. Pour son premier congrès, l'Union fédéraliste interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg, Les incidents d'un congrès („პირველი კონგრესის დროს უნივერსიტეტათაშორისი ფედერალისტური კავშირი სტრასბურგში გარკვეულ მტრულ დამოკიდებულებას ნააწყდა — კონგრესთან დაკავშირებული ინციდენტები“)	346
დოკუმენტი 10. Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946 (უინსტონ ჩერჩილის სიტყვა წარმოთქმული ციურიხის უნივერსიტეტში, 1946 წლის 19 სექტემბერი)	350
დოკუმენტი 11. Déclaration de Robert Schuman, le 9 mai 1950 à Paris (რობერ შუმანის დეკლარაცია, 1950 წლის 9 მაისი, პარიზი) ...	357
დოკუმენტი 12. Alex Weill, Michel Mouskhély (Mouskhélichvili) (ალექს ვეილი, „მიშელ მუსხელი (მუსხელიშვილი)“)	363
ბიბლიოგრაფია	369
პირთა საძიებელი	384
ფოტომასალა	390

შესავალი

"Every phrase and every sentence is an end and a beginning" –

Thomas Stearns Eliot¹ (Four Quartets)

„ყოველი ფრაზა, ყოველი წინადადება დასასრულია და დასაწყისი“–

თომას სტერნს ელიოტი („ოთხი კვარტეტი“)

ამერიკელი მწერლისა და მოაზროვნის, თომას სტერნს ელიოტის ეს სიტყვები სიმბოლურად ასახავს ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი მეცნიერის, მიხეილ მუსხელიშვილის (Michel Muskhélv; 1903-1964) ინტელექტუალური მემკვიდრეობის არსს და მის ისტორიულ მნიშვნელობას ევროპული ინტეგრაციისა და ფედერალიზმის განვითარებაში. მიუხედავად იმისა, რომ მ. მუსხელიშვილის სახელი ფართო საზოგადოებისთვის დღემდე ნაკლებად არის ცნობილი, მისი თეორიული წვლილი ევროპის გაერთიანების იდეის განვითარებაში შეიძლება განვიხილოთ როგორც ერთგვარი გარდამავალი ეტაპი — ერთის მხრივ, ევროპული ფედერალისტური აზრის კონკრეტული ეპოქის დასასრული, ხოლო მეორეს მხრივ, მომავალი ევროპული ინტეგრაციის სამეცნიერო, სამართლებრივი და პოლიტიკური საფუძვლების ჩამოყალიბება, რაც დღემდე აქტუალობას ინარჩუნებს.

მონოგრაფია, ევროპული ფედერალიზმის კონტექსტში, მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალურ, აკადემიურ და პრაქტიკულ საქმიანობას აერთიანებს. წარმოდგენილია საკითხის ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა, მისი ძირითადი ნაშრომები, კონსტიტუციური პროექტები, მონაწილეობა საუნივერსიტეტო კონგრესებში, ფედერალისტურ ორგანიზაციებში, კვლევითი ცენტრების მუშაობის ანალიზი, მათი როლი ევროპული ფედერალიზმის იდეების განვითარებასა და საერთაშორისო თანამშრომლობაში. ნაშრომი მკაფიოდ წარმოაჩენს მ. მუსხელიშვილის როლს არა მხოლოდ ევროპულ ინტელექტუალურ სივრცეში, არამედ საქართველოსა და კავკასიის ისტორიულ-სამართლებრივ კონტექსტშიც. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია ეროვნული სუვერენიტეტისა და საერთაშორისო სტატუსის საკითხებზე. მონოგრაფიის მი-

---

¹ თომას სტერნს ელიოტი (Thomas Stearns Eliot, 1888–1965) — ამერიკელი პოეტი, ესეისტი, დრამატურგი, ინგლისურენოვანი მოდერნისტული პოეზიის წამყვანი ფიგურა, რომელმაც ენის განსაკუთრებული სტილისა და სტრუქტურის გამოყენებით, ხელოვნებას ახალი სიცოცხლე შესძინა. „ოთხი კვარტეტი“ თ. ელიოტის მიერ დაწერილი ოთხი ლექსიდან შემდგარი კრებულია, რომლებიც ექვსი წლის განმავლობაში იბეჭდებოდა. პოემები კრებულად პირველად ნიუ-იორკის გამომცემლობამ 1943 წელს გამოცა. პოეზიაში მისი განსაკუთრებული წვლილისთვის, 1948 წელს თ. ელიოტს ნობელის პრემია მიენიჭა.

ზანია არა მხოლოდ მ. მუსხელიშვილის ისტორიული და ინტელექტუალური მნიშვნელობის შეფასება, არამედ მისი იდეების აქტუალიზაცია თანამედროვე ევროპის და საქართველოს კონტექსტში. ნაშრომი ხაზს უსვამს ფედერალიზმის როლს როგორც თანამედროვე საერთაშორისო პოლიტიკაში, ისე სამართლებრივი განვითარების პროცესებში, რათა მკითხველმა მისი ისტორიული, სამართლებრივი და პოლიტიკურ-ფილოსოფიური განზომილების აღქმა შეძლოს.

მონოგრაფია წარმოადგენს ქართულ ენაზე შესრულებულ პირველ სისტემურ კვლევას მიხეილ მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და პოლიტიკური მოღვაწეობის შესახებ. ნაშრომი ეფუძნება მისი თეორიული კვლევების, საზოგადოებრივი საქმიანობისა და აკადემიური დამსახურების ანალიზს და მიზნად ისახავს მისი ფედერალისტური იდეების ინტელექტუალური საფუძვლების წარმოჩენას. ნაშრომი მკითხველს სთავაზობს ევროპული ფედერალიზმის ადრეული განვითარების გააზრებას ფართო ისტორიულ კონტექსტში, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი ევროპული ინტეგრაციის პროცესების ფონზე.

ნაშრომი ეხება ემიგრაციაში, სტრასბურგში მოღვაწე წარმოშობით ქართველ მეცნიერს, საერთაშორისო სამართლის აღიარებულ სპეციალისტს მიხეილ მუსხელიშვილს, რომლის ფედერალისტურმა ხედვებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ევროპული ინტეგრაციის პროცესსა და მომავალ ევროგაერთიანებაზე. რუსეთის იმპერიის დაშლის, საქართველოს ხანმოკლე დამოუკიდებლობის პერიოდისა და შემდგომი ოკუპაციის ფონზე, მას სამშობლოს დატოვება მოუწია. მიუხედავად ემიგრაციაში ყოფნისა, მ. მუსხელიშვილი დარჩა აქტიურ მოაზროვნედ, რომელმაც თავისი ცოდნა, გამოცდილება და ინტელექტუალური პოტენციალი ევროპული პოლიტიკური აზროვნების განვითარებას და ფედერალისტური იდეების პოპულარიზაციას მიუძღვნა.

მ. მუსხელიშვილი წარმოადგენს იმ ემიგრანტულ თაობას, რომლის ბიოგრაფია ერთდროულად ასახავს საქართველოს პოლიტიკურ ტრაგედიას და ევროპული ინტეგრაციის იდეის აღმასვლის პროცესს. წითელი არმიის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციის შემდეგ, მრავალი ქართველის მსგავსად, 1921 წლის ოქტომბერში, მ. მუსხელიშვილი ემიგრაციაში გაემგზავრა. უმაღლეს იურიდიულ განათლებას დაეუფლა გეტინგენის, მიუნხენის, ლიონისა და პარიზის უნივერსიტეტებში. 1932 წელს საფრანგეთის მოქალაქე გახდა. 1948 წლიდან იგი სტრასბურგის უნივერსიტეტის სამართლის, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორია. 1959 წელს მ. მუსხელიშვილმა სტრასბურგის უნივერსიტეტში საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევითი ცენტრი დააარსა, რომელიც „მუსხელის ცენტრის“ სახელით იყო ცნობილი. ცენტრი სტრასბურგის

უნივერსიტეტში მნიშვნელოვან სამეცნიერო და კვლევით პლატფორმას წარმოადგენდა, რომელმაც რეგიონული და საერთაშორისო კვლევების განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა.

ევროპული ფედერალიზმის ისტორიული კვლევის კონტექსტში, მ. მუსხელიშვილი გვევლინება როგორც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი, თუმცა შედარებით ნაკლებად შესწავლილი ფიგურა. მისი ინტელექტუალური და იდეური საქმიანობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ევროპის პოლიტიკური ერთობის განვითარების პრინციპების ჩამოყალიბებასა და ომის შემდგომ პერიოდში სამართლებრივი ინსტიტუციების ფორმირებაში, რაც მ. მუსხელიშვილის წვლილს ადრეული ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის კონტექსტში კიდევ უფრო ხაზს უსვამს.

ნაშრომი დაფუძნებულია სტრასბურგის უნივერსიტეტის, ალზასის სახელმწიფო არქივის დოკუმენტურ მასალებზე, საუნივერსიტეტო ბიბლიოთეკაში დაცულ მ. მუსხელიშვილის წიგნად ფონდში არსებულ ნაშრომებზე, ფრანგულ პერიოდულ პრესაზე და მოიცავს მისი როლის შესწავლას ევროპული ინტეგრაციის პროცესებში. კვლევა ცხადყოფს, რომ მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და პოლიტიკური საქმიანობა ფედერალისტური იდეების ადრეულ, სიღრმისეულ პრაქტიკულ განხორციელებას წარმოადგენს.

კვლევის მიზანია მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეების ისტორიული, თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობის შესწავლა და მათი გავლენის შეფასება ევროპული ფედერალიზმის განვითარებასა და თანამედროვე ევროკავშირის სამართლებრივ და ინსტიტუციურ სისტემებზე.

ნაშრომის **მეთოდოლოგია** ინტერდისციპლინარულ მიდგომას ეფუძნება, რომელიც აერთიანებს ისტორიულ-ნარატიულ, იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ, სამართლებრივ და დისკურსულ ანალიზს. აღნიშნული მეთოდური ერთობლიობა საშუალებას იძლევა დეტალურად შევისწავლოთ მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეები როგორც თეორიულ კონცეფციაში, ისე მათი პრაქტიკული განხორციელების პროცესში. ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანს ხდის მისი ღვაწლის შეფასებას ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ-პოლიტიკურ კონტექსტში და ხაზს უსვამს საქართველოს ინტელექტუალური ინიციატივების წვლილს საერთო ევროპული იდეების ჩამოყალიბებაში.

წინამდებარე მონოგრაფია მიზნად ისახავს მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეების წარმოჩენას, რომლის ფარგლებში დასახულია შემდეგი სამეცნიერო **ამოცანები**:

ა) მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის იდეური მნიშვნელობის შეფასება ევროპული ფედერალიზმის განვითარების პროცესში;

ბ) მ. მუსხელიშვილის ინიციატივების პრაქტიკული გავლენის შეფასება ევროპული ინსტიტუციური მოდელების ჩამოყალიბებაზე;

გ) მ. მუსხელიშვილის იდეების ინტეგრირება ევროპული პოლიტიკური პროცესების ისტორიულ კონტექსტში;

დ) მ. მუსხელიშვილის განსაკუთრებული ღვაწლის გააზრება ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების და განვითარების პროცესში ისტორიული რეპრეზენტაციის ქრილში;

ე) მ. მუსხელიშვილის ფედერალური იდეების გავლენის ანალიზი თანამედროვე ევროკავშირის სამართალზე და იმ კონსტიტუციურ პროექტებზე, რომელთა განხორციელება დღემდე ვერ მოხდა.

აღსანიშნავია, რომ მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეები სათავეს იღებს ჯერ კიდევ XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან, რასაც მისი ადრეული ნაშრომები ადასტურებს. 1931 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომის — *"La théorie juridique de l'État fédéral"* („ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“),² — საფუძველზე მ. მუსხელიშვილმა ჩამოაყალიბა ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთი პირველი კონცეპტუალური მოდელი, რომელიც შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის თეორიულ და ნორმატიულ საყრდენად იქცა.

წინამდებარე მონოგრაფიაში პირველად არის სისტემურად შესწავლილი მ. მუსხელიშვილის კონსტიტუციური ხედვები. კვლევა ეფუძნება როგორც მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის, ასევე, ფრანსუა დე მენტონის ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტებს და ასაბუთებს, რომ ფრანსუა დე მენტონმა მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის ნაშრომი გამოიყენა. ეს ლოგიკურ შესაბამისობაშია პროექტების მომზადების ქრონოლოგიასთან: მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის პროექტი მომზადდა 1948 წლის მარტში, ხოლო ფრანსუა დე მენტონის პროექტი — ივნისში და საკონსტიტუციო კომისიას სექტემბერში წარედგინა.

დოკუმენტური მასალის სახით, მონოგრაფიას ფრანგულ და ქართულ ენებზე დართული აქვს ორივე კონსტიტუციის პროექტი, რომლებიც მონოგრაფიის ავტორის მიერ ფრანგულიდან არის თარგმნილი. კონსტიტუციონალისტებს, სამართლის დარგის სპეციალისტებსა და მკვლევრებს შესაძლებლობა ეძლევათ ქართულ ენაზე უშუალოდ გაეცნონ ტექსტებს და საკუთარი დასკვნები გამოიტანონ. კვლევა მოიცავს ორივე პროექტის შედარებით ანალიზს, რაც კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს ნაშრომის ინტერდისციპლინურ ხასიათს.

ნაშრომი აერთიანებს ისტორიულ-ფილოსოფიურ, სამართლებრივ და კონსტიტუციურ კვლევას, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს

² Mouskhelichvili M. (1931) *La théorie juridique de l'état fédéral*, Thèse pour le doctorant, présentée et soutenue le mardi 3 mars à 14 heures, Paris.

სრულად შეაფასოს მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური წვლილი და მისი გავლენა ევროპული სამართლებრივი სისტემის განვითარებაზე. ორგინალური ნყაროების გამოყენებით და შედარებითი ისტორიულ-სამართლებრივი ანალიზით, წინამდებარე მონოგრაფია წარმოადგენს ერთ-ერთ პირველ მცდელობას, რომელიც არა მხოლოდ აღწერს მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალურ მიდგომებს, არამედ სისტემატურად იკვლევს, როგორ აისახა ისინი ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივ კონტექსტში.

წინამდებარე მონოგრაფიის **მეცნიერული სიახლე** გამოიხატება შემდეგში:

1. პირველად ქართულ სამეცნიერო სივრცეში განხორციელდა მიხეილ მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და პოლიტიკური მემკვიდრეობის სისტემური კვლევა ევროპული ფედერალიზმის ისტორიულ და სამართლებრივ კონტექსტში.

2. გაანალიზებულია მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეების თეორიული საფუძვლები და მათი გავლენა ევროპული ინტეგრაციის ადრეულ ეტაპზე.

3. პირველად ქართულ და ფრანგულ ენებზე წარმოდგენილი და გაანალიზებულია მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული 1948 წლის ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი.

4. კვლევის ფარგლებში განხორციელდა მუსხელი-გასტონის ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტის შედარებითი ანალიზი ფრანგ კონსტიტუციონალისტ ფრანსუა დე მენტონის პროექტთან.

5. პირველად არის წარმოჩენილი მ. მუსხელიშვილის კონსტიტუციური ხედვების გავლენა ევროპული სამართლებრივი აზროვნების განვითარებაზე და ევროპული ინტეგრაციის ინსტიტუციურ მოდელებზე.

6. პირველად სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოდის სტრასბურგის უნივერსიტეტის არქივში, ალზასის სახელმწიფო არქივსა და სტრასბურგის სახელმწიფო საუნივერსიტეტო ბიბლიოთეკაში დაცული პირველწყაროები და ფრანგული პერიოდული პრესის მასალები. მათ შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ევროპული ისტორიოგრაფიისთვის აქამდე უცნობ გასტონ სტეფანის არქივს, რომლის საფუძველზეც შესაძლებელი გახდა მისი ბიოგრაფიული მონაცემების აღდგენა. კვლევა უპირატესად საარქივო დოკუმენტებს ეფუძნება, რაც ნაშრომს მყარ წყაროთმცოდნეობრივ საფუძველს ანიჭებს.

როგორც ვიზალიზერალიზაციის დოქტრინის ფუძემდებელი, საუნივერსიტეტო კონგრესების აქტიური ხელმძღვანელი და თავის კოლეგა გასტონ სტეფანისთან ერთად ფედერალური ევროპის პირველი კონსტიტუციის ავტორი, მ. მუსხელიშვილი ფედერალისტური აზრის ერთ-ერთ

პიონერად გვევლინება, რომლის ინოვაციურმა ხედვებმა ევროპული პოლიტიკისა და სამართლებრივი ჩარჩოს შემდგომ განვითარებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა.

მონოგრაფიაში, ასევე, განხილულია რობერ შუმანის, ჟან მონეს, ალტიერო სპინელისა და რიჩარდ კალერგის ხედვები, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს ერთმანეთს შეადაროს ევროპული ფედერალიზმის წამყვანი წარმომადგენლების განსხვავებული კონცეფციები. ასეთი შედარებითი მეთოდოლოგია ხელს უწყობს ევროპული ინტეგრაციის პროცესებში მ. მუსხელიშვილის ხედვების ადგილისა და გავლენის სრულყოფილ გააზრებას.

რობერ შუმანის³ 1950 წლის დეკლარაცია, რომელმაც საფუძველი დაუდო ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის თანამეგობრობას, მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვის პოლიტიკურ რეალობად ქცევის ერთ-ერთ პირველ ნაბიჯად შეიძლება განვიხილოთ. მიუხედავად იმისა, რომ რობერ შუმანისა და ჟან მონეს მიდგომა ეფუძნებოდა ფუნქციონალისტურ პრინციპს — „მცირე ნაბიჯებით მიღწეულ პრაქტიკულ ინტეგრაციას“, მათი ხედვა გარკვეულწილად ეხმიანებოდა მ. მუსხელიშვილის სამართლებრივი ერთიანობის კონცეფციას, რომელიც ევროპული პოლიტიკური გაერთიანებისთვის მყარ იურიდიულ საფუძველს სთავაზობდა.

ჟან მონეს⁴ სტრატეგია — პოლიტიკური გაერთიანების მიღწევა ინსტიტუციური ინტეგრაციის გზით, შეიძლება შეფასდეს როგორც მ. მუსხელიშვილის იდეების პრაქტიკული გაგრძელება. თუ მ. მუსხელიშვილმა ფედერალიზმი განსაზღვრა სამართლებრივი წესრიგის ფორმად, ჟ. მონემ იგი მოქმედების მეთოდად გარდაქმნა, რომლის საშუალებითაც კონსტიტუციური პრინციპები ეტაპობრივად ხორცს ისხამდა ინსტიტუციურ სტრუქტურებში.

³ რობერ შუმანი (Jean-Baptiste Nicolas Robert Schuman, 1886–1963) — ფრანგი სახელმწიფო მოღვაწე. მესამე რესპუბლიკის პერიოდში სახელმწიფო მდივნის მოადგილე, მეოთხე რესპუბლიკის დროს კი მინისტრი იყო საგარეო საქმეთა მიმართულებით; ორჯერ ეკავა საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარის პოსტი, ასევე იყო ევროპარლამენტის პრეზიდენტი. 1950 წლის 9 მაისს, მან წარადგინა ცნობილი შუმანის დეკლარაცია, რომელიც თანამედროვე ევროპის ერთიანობის საფუძვლად ითვლება. დეკლარაციის მიზანი იყო საფრანგეთისა და გერმანიის ნახშირისა და ფოლადის მრეწველობის თანამშრომლობის სამართლებრივი ფორმირება, რამაც საბოლოოდ ევროპული ნახშირისა და ფოლადის თანამეგობრობის შექმნას დაუდო საფუძველი. რობერ შუმანის პოლიტიკური მოღვაწეობა აღიარებულია როგორც ევროპის გაერთიანების ერთ-ერთი საფუძველი.

⁴ ჟან მონე (Jean Omer Marie Gabriel Monnet, 1888–1979) — ფრანგი სახელმწიფო მოხელე, ევროკავშირის ერთ-ერთ დამფუძნებელ მამა. 1950 წელს ჟან მონემ შუმანის დეკლარაციის განხორციელებაში აქტიური როლი ითამაშა, რაც, საბოლოოდ, ევროპული ნახშირისა და ფოლადის თანამეგობრობის (ECSC) შექმნაში გადაიზარდა. მიუხედავად იმისა, რომ მონე არასოდეს აურჩევიათ საჯარო თანამდებობაზე, ის მუშაობდა ამერიკისა და ევროპის მთავრობების კულისებში, როგორც „პრაგმატული ინტერნაციონალისტი“. ჟან მონე იყო პირველი ადამიანი, რომელიც 1976 წელს ევროპის საპატიო მოქალაქედ დასახელდა.

აღსანიშნავია, რომ მ. მუსხელიშვილის ხედვა არსებითად განსხვავდებოდა ალტიერო სპინელის⁵ ვენტოტენეს მანიფესტისგან: სპინელი ფედერალიზმს აღიქვამდა როგორც რევოლუციურ გარდატეხას, მაშინ როდესაც მ. მუსხელიშვილი მას კონსტიტუციური ფორმირების პროცესად მიიჩნევდა, რომელიც არსებული სახელმწიფოების სამართლებრივი ბაზის საფუძველზე უნდა განხორციელებული. მისი მიდგომა უფრო ახლოს იყო რობერ შუმანისა და ჟან მონეს პრაგმატულ ხედვასთან, ვიდრე იტალიურ რადიკალურ ფედერალიზმთან.

მიხეილ მუსხელიშვილი იყო ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურა ევროპის ხალხთა კონგრესში, რომელიც სტრასბურგსა და პარიზში 1940-იანი წლების ბოლოსა და 1950-იანი წლების დასაწყისში ფუნქციონირებდა. კონგრესის მიზანი ევროპული ფედერალისტური იდეების პოპულარიზაცია, სახელმწიფოებსა და ხალხებს შორის თანამშრომლობის გაძლიერება, მშვიდობის შენარჩუნება და ევროპული ინტეგრაციის ხელშეწყობა იყო.

მ. მუსხელიშვილი კონგრესის ორგანიზაციულ და სამეცნიერო საქმიანობას ხელმძღვანელობდა, პრაქტიკულად პრეზიდენტის ფუნქციებს ასრულებდა. მისი როლი მოიცავდა კონგრესის პროგრამების დაგეგმვას, ღონისძიებების ორგანიზებას და ფედერალისტური ხედვების სისტემურ გავრცელებაში აქტიურ მონაწილეობას, რომელიც ევროპულ ინსტიტუციურ სტრუქტურებს საფუძვლიანად ემსახურებოდა.

კონგრესის ფარგლებში მ. მუსხელიშვილი თანამშრომლობდა ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის მნიშვნელოვან ლიდერებთან, მათ შორის იყვნენ: რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგი⁶, ალტიერო სპინელი,

---

⁵ ალტიერო სპინელი (Altiero Spinelli, 1907-1986) — იტალიელი პოლიტიკოსი, თეორეტიკოსი, ევროპული ფედერალისტი, რომელსაც ევროკავშირის ერთ-ერთ დამფუძნებელ მამად მოიხსენიებენ. სტალინიზმის მიმართ იმედგაცრუების შემდეგ, მან 1937 წელს იტალიური კომუნისტური პარტია დატოვა. მეორე მსოფლიო ომის დროს, ვენტოტენეში (კუნძული იტალიის სანაპიროს გასწვრივ), იტალიური ფაშისტური რეჟიმის მიერ დაპატიმრებულმა სპინელმა, 1941 წელს, თანამოაზრეებთან ერთად შეადგინა მანიფესტი „თავისუფალი და გაერთიანებული ევროპისთვის“ (ვენტოტენეს მანიფესტი), რომელიც ევროპული ინტეგრაციის პროცესის წინამორბედად ითვლება.

⁶ რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგი (Richard Nikolaus Eijiro, Count of Coudenhove-Kalergi; 1894-1972) — ავსტრო-უნგრელი ფილოსოფოსი, პანევროპული იდეის პიონერი და პოლიტიკური ფიგურა, რომელიც ევროპის ინტეგრაციის წინამორბედად ითვლება. 1923 წელს გამოაქვეყნა წიგნი Pan-Europa, რომელიც ფედერალური ევროპის კონცეფციის სისტემატიზებულ ხედვას წარმოადგენს. 49 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა პანევროპულ კავშირს, როგორც დამფუძნებელი პრეზიდენტი. იგი იყო ინოვაციური ევროპული სიმბოლიკის შექმნაში: ევროპის ჰიმნად შესთავაზა ბეთჰოვენის „ოდა სიხარულისადმი“. ასევე, ითვალისწინებდა ევროპის დღის, ევროპული საფოსტო მარკების, სამკერდე ნიშნების, დროშების და სხვა კულტურული არტეფაქტების შემუშავებას, რაც მიზნად ისახავდა ევროპული ერთიანობის იდეების პოპულარიზაციას. კალერგი 77 წლის ასაკში, 1972 წლის 27 ივლისს, ავსტრიაში გარდაიცვალა. დაკრძალულია შვეიცარიაში, გრუბენში (Gruben), ქალაქ გშტადის მახლობლად, ველური ყურძნით დაფარულ

ალექსანდრ მარკი⁷, შარლ სპააკი⁸ და სხვები. ასეთ ინტელექტუალურ და პოლიტიკურ წრეებთან თანამშრომლობა მ. მუსხელიშვილს საშუალებას აძლევდა, საკუთარი ფედერალისტური თეორიული ხედვები ევროპული ინტეგრაციის პრაქტიკულ პოლიტიკურ პროცესებთან დაეკავშირებინა და ხელი შეეწყო მათი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური რეალიზაციისთვის. მ. მუსხელიშვილის მიერ ორგანიზებული კონგრესები წარმოადგენდნენ პლატფორმას, სადაც მეცნიერები, პოლიტიკოსები და საზოგადო მოღვაწეები ევროპული ინტეგრაციის, სამართლებრივი კოორდინაციის და მშვიდობის საკითხებს განიხილავდნენ. მისმა საქმიანობამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა იმ ინსტიტუციური და ინტელექტუალური ჩარჩოს ჩამოყალიბებაში, რომელმაც მოგვიანებით საფუძველი ჩაუყარა ევროპული ინტეგრაციის პროცესს და თანამედროვე ევროკავშირის განვითარებას.

წინამდებარე ნაშრომში გაანალიზებულია მ. მუსხელიშვილის როლი ევროპული საგანმანათლებლო სისტემისა და ინტელექტუალური ფედერალიზმის ჩამოყალიბების პროცესში. 1949 წელი წარმოადგენს გარდამავალ ეტაპს ევროპული პოლიტიკური კულტურის ისტორიაში. მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ, ევროპელი ინტელექტუალები და პოლიტიკოსები აქტიურად ეძებდნენ ახალ პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ მოდელს, რომელიც კონტინენტზე მშვიდობის განმტკიცებას უზრუნველყოფდა და ევროპის ხელახალ დაყოფასა და ეროვნულ სახელმწიფოებს შორის კონფლიქტების განმეორებას თავიდან აიცილებდა. სწორედ ამ კონტექსტში გაჩნდა მრავალი ფედერალისტური მოძრაობა, მათ შორის—უნივერსიტეტთაშორისი ფედერალისტური კავშირი (Union fédéraliste interuniversitaire), რომლის ერთ-ერთ წამყვანი ფიგურა მიხეილ მუსხელიშვილი იყო.

1949 წლის 10 აპრილს, სტრასბურგში გამართულ უნივერსიტეტთაშორისი ფედერალისტური კავშირის პირველ კონგრესზე, სტრასბურგის

საფლაოში, რომელიც შვეიცარიის ალპებში, იაპონურ კლდოვან ბაღში მდებარეობს. მის საფლაოზე ასეთი ეპიტაფიაა: "Pionnier des États-Unis d'Europe", რაც „ევროპის შეერთებული შტატების პიონერს“ ნიშნავს. მისმა იდეებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა XX საუკუნის ევროპული ფედერალისტური იდეების ჩამოყალიბებაზე, განსაკუთრებით ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტეგრაციის კუთხით.

⁷ ალექსანდრ მარკი — (Alexandre Marc, Alexandr Markovitch Lipiansky, 1904–2000) ფრანგი მწერალი და ფილოსოფოსი. ოდესაში დაიბადა. ოჯახმა რუსეთი 1919 წელს დატოვა და საფრანგეთში გადავიდა. ფედერალისტური აზროვნების ერთ-ერთი ფუძემდებელი იყო.

⁸ პოლ-ჰენრი შარლ სპააკი (Paul-Henri Charles Spaak, 1899–1972) — ბელგიელი პოლიტიკოსი, დიპლომატი და სახელმწიფო მოღვაწე. სამჯერ გახდა ბელგიის პრემიერ-მინისტრი, ხოლო მოგვიანებით — ნატოს მეორე გენერალური მდივანი. ევროპული ინტეგრაციისთვის შეტანილი განსაკუთრებული წვლილის გამო, მას მეტსახელად „მისტერ ევროპა“ შეარქვეს. რობერ შუმანთან, ალსიდე დე გასპერისთან და კონრად ადენაუერთან ერთად, სპააკი ლიდერი იყო იმ ევროპული ინსტიტუტების შექმნაში, რომლებმაც საფუძველი დაუდეს დღევანდელ ევროკავშირს.

უნივერსიტეტის სამართლის პროფესორმა მ. მუსხელმა, ევროპის გაერთიანების, აკადემიური სივრცის როლისა და ახალგაზრდობის ინტელექტუალურ ჩართულობის შესახებ, საკუთარი ხედვა წარმოადგინა. მისი მიზანი იყო ერთიანი „ევროპის აკადემიური სულის“ შექმნა — სივრცის, სადაც მომავალი თაობები საერთო ევროპულ ღირებულებებზე აღიზრდებოდა, ხოლო ეროვნული განსხვავებები ჰარმონიულ თანაარსებობაში გადაიზრდებოდა.

მ. მუსხელიშვილის ხედვა ღრმა ფედერალისტურ ფილოსოფიას ეფუძნებოდა, რომელიც თანხვედრაში იყო ალექსანდრ მარკისა და დენის დე რუჟემონის⁹ ინტელექტუალურ კონცეფციებთან. მისი პერსპექტივით, ევროპული უნივერსიტეტი ეროვნული კულტურისთვის საფრთხეს არ წარმოადგენდა; პირიქით, იგი განიხილებოდა როგორც პლატფორმა ჰარმონიული თანაარსებობისთვის, სადაც ეროვნული თვითმყოფადობა საერთო ევროპული კულტურის ორგანულ ნაწილად გარდაიქმნებოდა.

ომისშემდგომი ტრავმა და ძლიერი ეროვნული ინსტინქტები ფრანგთა საზოგადოებრივ ცნობიერებაზე კვლავ თვალშისაცემი იყო. კონგრესის დროს გერმანული უნივერსიტეტების დელეგაციების მოწვევა განსაკუთრებით დაძაბულ გარემოს ქმნიდა. სტრასბურგის უნივერსიტეტის ადმინისტრაციამ მ. მუსხელს უნივერსიტეტის შენობა არ დაუთმო, რის გამოც კონგრესი გაიმართა "Maison Rouge"-ში („წითელი სახლი“), რომელიც იმ პერიოდში ამერიკულ წარმომადგენლობას ეკუთვნოდა.

სიმპტომურად აღიქმებოდა გერმანელთა გამოჩენა ალზასში, რომელიც ეროვნულ იდენტობასა და საფრანგეთის სუვერენიტეტისთვის კვლავ საფრთხედ მიიჩნეოდა. აღნიშნულ გარემოებაში ფრანგ პროფესორთა ნაწილმა ოფიციალური წერილით მიმართა სტრასბურგის მერს, შარლ ფრეის, რითაც გერმანელთა მოწვევა და მ. მუსხელის ქმედება გააპროტესტა. მათი შეფასებით, საფრანგეთის ოკუპაციის ტრავმა ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო: 1940 წელს, გერმანული ოკუპაციის შედეგად, სტრასბურგის უნივერსიტეტის სასწავლო პროცესი კლერმონ-ფერანში¹⁰ გადაიტანეს, რაც სტრასბურგის აკადემიურ წრეებში ტრავმულ

⁹ დენის ლუი დე რუჟემონი (Denis de Rougemont, 1906 - 1985) — შვეიცარიელი მწერალი, ფილოსოფოსი და კულტურის თეორიტიკოსი, მ. მუსხელის მსგავსად, იგი აქტიურად იყო ჩართული ევროპული ფედერალიზმის იდეის პოპულარიზაციაში. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, მან ხელი შეუწყო ევროპული ერთიანობის იდეის განვითარებას, იყო ერთ-ერთი მთავარი ფიგურა, რომელიც ევროპული კულტურული და საგანმანათლებლო თანამშრომლობის გაძლიერებაზე მუშაობდა.

¹⁰ კლერმონ-ფერანი (Clermont-Ferrand) — ქალაქი საფრანგეთში, სტრასბურგიდან დაახლოებით 330 კმ სამხრეთ-დასავლეთით. სტრასბურგის უნივერსიტეტი გადატანილ იქნა კლერმონ-ფერანში 1940 წლის ივნისში, საფრანგეთის დამარცხების შემდეგ; სტუდენტები, პროფესორები და ადმინისტრაცია ქალაქში 48 საათში გადავიდნენ. კლე-

მეხსიერებას აძლიერებდა. აღნიშნული საპროტესტო წერილი იმდროინდელ ფრანგულ პრესაშიც გამოქვეყნდა.¹¹

აღნიშნულ რეაქციას ალზასის რთული ისტორიული გამოცდილებაც განაპირობებდა: რეგიონი XIX–XX საუკუნეებში, საფრანგეთსა და გერმანიას შორის ხელიდან ხელში გადადიოდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც 1870–1871 წლების საფრანგეთ-პრუსიის ომის შემდეგ, იგი გერმანიის იმპერიას გადაეცა. მოგვიანებით, 1919 წლის ვერსალის ზავის საფუძველზე, კვლავ საფრანგეთს დაუბრუნდა. სწორედ ამ ისტორიულმა გამოცდილებამ განსაზღვრა ის სიფრთხილე და წინააღმდეგობა, რომელიც ომისშემდგომ წლებში გერმანული აკადემიური წრეების მონაწილეობას ახლდა სტრასბურგის ინტელექტუალურ ცხოვრებაში.

მიუხედავად აღნიშნული წინააღმდეგობისა, მ. მუსხელიშვილი მოვლენებს უფრო ფართო ევროპული პერსპექტივიდან უყურებდა. კონგრესის მონაწილეებს მან მოუწოდა: „მოდით, ვიმუშავოთ ერთად სამართლიანი და უკეთესი მსოფლიოს ასაშენებლად“.¹² ეს მოწოდება წარმოადგენდა მის ფედერალისტურ ხედვას — რწმენას, რომ ევროპის პოლიტიკური და კულტურული ერთიანობა მხოლოდ იურიდიული ფორმულებით ან სახელმწიფოებრივი შეთანხმებებით ვერ განხორციელდება, თუ არ გაღრმავდება აკადემიური თანამშრომლობა და ინტელექტუალური ურთიერთგაგება. მისი აზრით, გერმანიის ჩართვა ფედერალისტურ პროექტებში არა მხოლოდ ომის შედეგების გადალახვას შეუწყობდა ხელს, არამედ ევროპის ერთიანობასაც განმტკიცებდა. სტრასბურგის ინციდენტის შემდეგ, მ. მუსხელმა ალექსანდრ მარკთან და გი ეროსთან¹³ თანამშრომლობა გაააქტიურა, რის შედეგადაც 1954 წელს ნიცაში (საფრანგეთი) დაფუძნდა ევროპული სწავლების საერთაშორისო ცენტრი (CIFE)¹⁴ — ორგანიზაცია, რომელმაც პირველად ევროპული ფედერალიზმი საგანმანათლებლო პროგრამად გარდაქმნა.

რმონ-ფერანი თვითონ ოკუპირებული გახდა 1942 წელს, როცა გერმანულმა ჯარებმა სამხრეთ საფრანგეთზე კონტროლი აიღეს. ქალაქი გათავისუფლდა 1944 წლის 27 აგვისტოს, სტრასბურგი კი – 1944 წლის 23 ნოემბერს.

¹¹ Pour son première congrès Fédéraliste Interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg. Les incidents d'un Congrès. Union Fédéraliste et Mouvement Européen (1949) *Les Dernières nouvelles d'Alsace*, 12 Avril, №88, Strasbourg, p.1.

¹² *Les Dernières nouvelles d'Alsace*, 12 Avril, №88, Strasbourg, p.1.

¹³ გი ერო (Guy Héraud; 1920-2003) — ფრანგი პოლიტიკოსი, იურისტი, უმცირესობების საკითხებისა და ევროპული ფედერალიზმის პრობლემების ექსპერტი. ის იყო ევროპის ფედერალისტური პარტიის კანდიდატი 1974 წლის საფრანგეთის საპრეზიდენტო არჩევნებში, სადაც ბოლო ადგილი დაიკავა. 1950-იან წლებში ის თანამშრომლობდა ალექსანდრე მარკთან და მიშელ მუსხელთან, მათთან ერთად მუშაობდა ევროპული ახალგაზრდობის ფედერალისტურ განათლებაზე.

¹⁴ Centre international de formation européenne (CIFE) — ევროპული სწავლების საერთაშორისო ცენტრი (ევროპული განათლების საერთაშორისო ცენტრი). აღნიშნული ინსტიტუტი 1954 წელს ნიცაში (საფრანგეთი) მიშელ მუსხელიშვილის, ალექსანდრ მარკის და გი ეროს თანამონაწილებით დაარსდა.

მისი მიზანი იყო ახალგაზრდობის მომზადება „ევროპული მოქალაქეობისთვის“, რაც ინტეგრაციის კულტურის აღზრდას და ეროვნულ საზღვრებს მიღმა აზროვნების ხელშეწყობას ნიშნავდა.

ამგვარად, 1949 წლის სტრასბურგის კონგრესის ე. წ. კრიზისი, თავდაპირველად მარცხად აღქმული, სინამდვილეში გარდამტეხი ეტაპი აღმოჩნდა: სტრასბურგის ფედერალიზმი გადაიზარდა ნიცის საერთაშორისო ევროპეიზმში, ხოლო მ. მუსხელის იდეებმა ახალი ორგანიზაციული ფორმა მიიღო და ევროპულ საგანმანათლებლო პოლიტიკაზე გრძელვადიანი ზეგავლენა მოახდინა.

მიუხედავად შიდა წინააღმდეგობებისა, მ. მუსხელის ხედვა ევროპული განათლებისა და ინტელექტუალური ფედერალიზმის შესახებ ნაწილობრივ განხორციელდა სტრასბურგში — ევროპის საბჭოსა და ევროპის უნივერსიტეტის იდეების მეშვეობით. შემდგომ წლებში საერთაშორისო ევროპული სწავლების ცენტრის (CIFE) საქმიანობაში, ის კვლავ აქტიურად მონაწილეობდა. 1960 წელს, მეგობრებთან ერთად, ვალე დ'აოსტის ფედერალისტური კვლევების საუნივერსიტეტო კოლეჯი დააფუძნა, ხოლო სიცოცხლის ბოლო პერიოდში — ნიცის საერთაშორისო კვლევების ინსტიტუტი.

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და ორგანიზაციული როლის გაანალიზებას ევროპული ფედერალიზმის ჩამოყალიბების პროცესში. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია მის თანამშრომლობაზე ახალგაზრდულ მოძრაობებთან, ასევე, 1950 წლის სტუდენტური მარშის კონტექსტზე, როგორც ევროპული ინტეგრაციული დისკურსის მნიშვნელოვან ეპიზოდზე. კვლევა, ასევე, განიხილავს მ. მუსხელის ხედვას განათლების, მოქალაქეობრივი ცნობიერებისა და ინტეგრაციული კულტურის ურთიერთმიმართების შესახებ — იდეას, რომლის თანახმადაც საუნივერსიტეტო სივრცე ევროპული ერთობის ფორმირების ინტელექტუალურ და ღირებულებით საფუძვლად გარდაიქმნება.

კვლევის მიზანი არის მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და ორგანიზაციული როლის სისტემური ანალიზი ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების პროცესში. კვლევა მიმართულია მისი მოღვაწეობის იმ ასპექტების შესწავლაზე, რომლებიც XX საუკუნის შუა ხანებში, ევროპული ინტეგრაციის იდეის ინტელექტუალურ და ინსტიტუციურ განვითარებას ასახავს. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მ. მუსხელიშვილის თანამშრომლობას ახალგაზრდულ მოძრაობებთან, ასევე, 1950 წლის სტუდენტური მარშის კონტექსტს, როგორც ევროპული ინტეგრაციული დისკურსის ერთ-ერთ საკვანძო ეპიზოდს. ნაშრომში, ასევე, გაანალიზებულია მ. მუსხელიშვილის ხედვა განათლების, მოქალაქეობრივი ცნობიერებისა და ინტეგრაციული კულტურის ურთიე-

რომიმართების შესახებ. მისი აზრით, საუნივერსიტეტო სივრცე უნდა იქცეს ევროპული ერთობის ინტელექტუალურ და ღირებულებით საფუძვლად. აღნიშნული მიდგომა ქმნის საფუძველს მ. მუსხელიშვილის იდეების შეფასებისთვის როგორც ისტორიულ-ბიოგრაფიულ, ისე ევროპული ფედერალიზმის თეორიულ კონტექსტში.

1950 წლის 6 აგვისტოს ჩატარებული სტუდენტური მარში ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეპიზოდად ითვლება. ღონისძიებას ორგანიზება მ. მუსხელიშვილმა და მისმა გერმანელმა კოლეგამ მარსელ მილემ (Marcel Millet) გაუწიეს. მ. მუსხელს საორგანიზაციო საკითხებში ჟან სომიე (Jean Sommier) დაეხმარა. მარში გაიმართა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსჰოფის (St. Germanshof) სასაზღვრო პუნქტთან, და ომისშემდგომი ევროპის ერთიანობის იდეას სიმბოლურად გამოხატავდა. სტუდენტებმა, მ. მუსხელისა და მ. მილეს ხელმძღვანელობით, სასაზღვრო ბარიერების სიმბოლური მოხსნით აჩვენეს, რომ ერებს შორის ისტორიული გამიჯვნა შეიძლება გადალახული იქნას. ეს ჟესტი მიზნად ისახავდა ახალი ევროპული სულისკვეთების წარმოჩენას — იდეის, რომლის მიხედვითაც პოლიტიკური საზღვრების გადალახვა შესაძლებელია ადამიანთა ურთიერთგაგებისა და საერთო პასუხისმგებლობის საფუძველზე.

გერმანელი ისტორიკოსი, მათიას ჰაისტერი (Matthias W. M. Heister) 25 წლის ახალგაზრდა იყო, როცა სტუდენტურ მარშში თავის საცოლესთან ერთად მონაწილეობდა. მოგვიანებით, 2015 წლის ნაშრომში: „1950 წლის სტუდენტური მარში საზღვრების გადალახვისათვის: ფედერალური ევროპისკენ. ფაქტები — პრობლემები — კონტექსტი — შედეგები“, ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მ. მუსხელი მარშის მთავარი ინიციატორი და სულისჩამდგმელი იყო, რომელმაც სტუდენტები საფრანგეთ-გერმანიის საზღვრამდე მიიყვანა და ბარიერის სიმბოლურ მოხსნაში ჩართო. ჰაისტერი წერს: „ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა, რომ ერებს შორის ბარიერების გადალახვა შესაძლებელი იყო. ვიცოდით, რომ ეს მხოლოდ სიმბოლო დარჩებოდა, მაგრამ ამავე დროს ის ევროპული სულისკვეთების დაბადების ძლიერი სიმბოლო იყო“. ჰაისტერი 2017 წლის ნაშრომში: „ევროპული შეხვედრების სივრცე: სენტ-გერმანსჰოფ/ვისემბურგი — პროექტი ადამიანების მოტივაციისა და ინტეგრაციისათვის ევროპაში“, ასევე აღნიშნავს, რომ „სტუდენტური მარში მ. მუსხელის ჩაურევლად ვერ განხორციელდებოდა. მ. მუსხელი ჟან სომიესთან (Jean Sommier) ერთად, სტრასბურგიდან წამოსულ აქტივისტებს ხელმძღვანელობდა, რომლებიც მისი იდეალიზმითა და ინტელექტუალური გავლენით იყვნენ მოტივირებულნი“.¹⁵

¹⁵ Heister, Matthias W. M. *Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof/ Wissembourg. Ein Projekt zur Motivation und Integration der Menschen in Europa*. Bonn, 2017.

აღნიშნულ პროცესებში მ. მუსხელიშვილის როლი ცხადყოფს, რომ ინდივიდუალური ინტელექტუალური ინიციატივა, ისტორიულ გარემოებებთან თანხვედრის შემთხვევაში, შესაძლოა ფართო ევროპული მოძრაობის საწყისად იქცეს. გერმანელი მკვლევარი ქრისტინა ნორვიგი თავის 2016 წლის ნაშრომში „ევროპის პირველი თაობა: ევროპული კონსტრუქციები ევროპული ახალგაზრდული კამპანიის პერიოდში (1951–1958)“ აღნიშნავს, რომ „მიშელ მუსხელი იყო ერთგვარი „სულიერი მამა“ ევროპული ფედერალისტური ახალგაზრდული მოძრაობისა — მოაზროვნე, რომელმაც შეძლო იდეალისტური ხედვა კოლექტიურ ქმედებად გარდაექმნა და ინტეგრაციის პროცესისთვის მნიშვნელოვანი ბიძგი მიეცა“.¹⁶

1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარში იდეალურად ეხმიანებოდა იმ პოლიტიკურ პროცესს, რომელიც საბოლოოდ 1957 წლის რომის ხელშეკრულებით დასრულდა — დოკუმენტით, რომელმაც ევროპაში საზღვრების მოხსნისა და საერთო ეკონომიკური სივრცის შექმნის პრინციპი იურიდიულად დაასაბუთა. ამგვარად, სტუდენტური მარში ევროპული ინტეგრაციის სიმბოლურ დასაწყისად შეიძლება ჩაითვალოს, სადაც იდეა და ქმედება ორგანულად გადაიკვეთა. მნიშვნელოვანია, რომ აქციაში მონაწილეობდა 20 წლის ჰელმუტ კოლი (Helmut Kohl)¹⁷, — ფედერაციული გერმანიის მომავალი კანცლერი. ეს ფაქტი ნათლად აჩვენებს, თუ როგორ შეიძლება ახალგაზრდული იდეალიზმი და ინტელექტუალური ინიციატივა გადაიზარდოს მოვლენად, რომელმაც ევროპის პოლიტიკურ განვითარებაზე შემდგომში მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური დამოკიდებულება და ხედვა, ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების პროცესში, სტუდენტების მთავარი შთაგონების წყაროდ იქცა.

წინამდებარე ნაშრომში ხაზგასმულია, რომ 1950 წლის სტუდენტური მარში წარმოადგენს იდეებისა და პრაქტიკული ქმედების ერთ-

---

¹⁶ Norwig, Christina. Die erste europäische Generation: Europakonstruktionen in der Europäischen Jugendkampagne 1951–1958. Göttingen: Wallstein Verlag, 2016.

¹⁷ ჰელმუტ კოლი (Helmut Josef Michael Kohl; 1930–2017) — გერმანელი პოლიტიკოსი, ევროპის თანამედროვე ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფიგურა. 16 წელი გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის კანცლერი იყო (1982–1998 წლებში). კოლის პოლიტიკური კარიერა მჭიდროდ უკავშირდება გერმანიის გაერთიანებისა და ევროპის ინტეგრაციის პროცესებს. 1990 წელს, ბერლინის კედლის დანგრევის შემდეგ, სწორედ კოლის ხელმძღვანელობით განხორციელდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ გერმანიების ინტეგრაცია ერთიან სახელმწიფოდ. 1945 წლის შემდეგ, ის გაერთიანებული გერმანიის პირველი კანცლერი გახდა. მისი ძალისხმევით შედეგად შემუშავდა და განხორციელდა მასტრიხტის ხელშეკრულება (1992), რომელმაც ევროკავშირი დააფუძნა და საერთო ვალუტის — ევროს შექმნის საფუძველი განსაზღვრა. ჰელმუტ კოლი ხშირად მოიხსენიება, როგორც „გერმანიის ერთიანობის არქიტექტორი“ და „ევროპის ინტეგრაციის მამა“. მისი ხედვა ეფუძნებოდა იმ იდეას, რომ ევროპის ერთიანობა არის გარანტია მშვიდობის, დემოკრატიისა და კეთილდღეობის შენარჩუნებისთვის.

ბლიობას, რომელმაც საფუძველი დაუდო ევროპული ინტეგრაციის საწყის ეტაპს, რომელიც 1957 წლის რომის ხელშეკრულებით ოფიციალურად დადასტურდა. ამ მოვლენას ასახავს 2007 წელს სენტ-გერმანსპოფში გახსნილი მემორიალი: „ევროპისკენ სვლის ადგილი“, რომელიც იხსენებს მომენტს, როდესაც ევროპული ერთიანობის ფორმირება საზღვრის სიმბოლური გადალახვით დაიწყო. აღნიშნული ფაქტი არა მხოლოდ ისტორიული აქციის მატერიალიზებულ რეპრეზენტაციას წარმოადგენს, არამედ ევროპული ინტეგრაციის ფორმირების მიმართ არსებული ისტორიული მეხსიერების აღქმის მნიშვნელოვან ინსტრუმენტადაც ითვლება.

ამ პროცესში მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდა მიხეილ მუსხელიშვილს — ქართველ მეცნიერს, რომელსაც ფრანგული საზოგადოება სიყვარულით მოიხსენიებდა როგორც „Notre Géorgien“ („ჩვენი ქართველი“).¹⁸ მისი პიროვნება აერთიანებდა ინტელექტუალურ უნივერსალიზმსა და ეროვნულ ავთენტურობას, რაც ფედერალისტური ევროპის იდეას დღესაც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სძენს. აღსანიშნავია, რომ 2019 წელს, სტუდენტური მარშიდან 69 წლის შემდეგ, დიდი ბრიტანეთის საზოგადოებრივმა მაუწყებელმა (BBC) 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის შესახებ დოკუმენტური ფილმი გადაიღო, რომელშიც მთავარი მთხრობელი მარშის მონაწილე მათიას ჰეისტერია.

მონოგრაფია ეძღვნება საქართველოს ევროპის საბჭოში განევრინების 27-ე წლისთავს — სიმბოლურ თარიღს, რომელიც ხაზს უსვამს ქვეყნის ევროპული არჩევანის უწყვეტობას. მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის გააზრება ამ კონტექსტში არა მხოლოდ ისტორიული მადლიერების გამოხატვაა, არამედ სტრატეგიული გზავნილის მატარებელია: საქართველოს ევროპული ინტეგრაცია უნდა ეფუძნებოდეს განათლებას, კულტურას და ცოდნაზე დაფუძნებულ დემოკრატიას.

ნაშრომი ადასტურებს, რომ მ. მუსხელიშვილი ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების პროცესში გამოირჩეოდა როგორც ინტელექტუალური, ისე პრაქტიკული როლით. მისი ხედვა განათლების, მოქალაქეობრივი ცნობიერებისა და ინტეგრაციული კულტურის ურთიერთმიმართების შესახებ ქმნის საფუძველს, რათა საუნივერსიტეტო სივრცე ევროპული ცნობიერების ფორმირების მთავარ პლატფორმად იქცეს.

მიუხედავად იმისა, რომ მ. მუსხელიშვილის ფიგურა ისტორიულ და სამეცნიერო დისკურსში ნაკლებად არის ცნობილი, ნაშრომის შე-

¹⁸ იხ.: Extraits d'une lettre de M. Pierre Winkler, Consul Général De France du 9 Mai, 1948, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.

დეგები ქმნიან საფუძველს მისი შემოქმედების ინტერდისციპლინური კვლევისთვის. ასეთი მიდგომა აერთიანებს ისტორიულ-ნარატიულ, სამართლებრივ, პოლიტიკურ და კულტუროლოგიურ ანალიზს, რაც მ. მუსხელიშვილის მოღვაწეობის მრავალმხრივ გააზრებას უზრუნველყოფს.

წინამდებარე მონოგრაფია ხელს შეუწყობს მ. მუსხელიშვილის ღვაწლის შესახებ ცოდნის გავრცელებას. იგი მნიშვნელოვანია ევროპული ინტეგრაციის ისტორიული პრაქტიკისთვის, თანამედროვე სამოქალაქო განათლებისა და საერთაშორისო სამართლის სფეროებისთვის. ახალგაზრდა თაობისთვის მ. მუსხელიშვილი წარმოადგენს სტრასბურგის ევროპული უნივერსიტეტის კონცეფციის შემქმნელისა და ევროპული ფედერალიზმის პიონერის საინტერესო მაგალითს. მისი წვლილი აჩვენებს, რომ პატარა ქვეყნის წარმომადგენელსაც შეუძლია აქტიურად ჩაერთოს დიდ ევროპულ პროექტებში.

გრძელვადიან პერსპექტივაში ნაშრომი ხელს შეუწყობს საქართველოს აკადემიური სივრცის ინტეგრაციას ევროპულ კვლევით სივრცეებში. მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის გააზრება არა მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობის მატარებელია, არამედ აჩენს აქტუალურ პარალელებს თანამედროვე ევროპის გამოწვევებთან — მათ შორის, ბრექსიტის, ნაციონალიზმის გაძლიერების, სუვერენიტეტისა და კოლექტიური პასუხისმგებლობის დაპირისპირების პირობებში.

კვლევის შედეგების გავრცელება მრავალმხრივია: მონოგრაფია შეიძლება გამოყენებულ იქნას საგანმანათლებლო კურსებში, სამეცნიერო პუბლიკაციებში, სახელმწიფო პოლიტიკის დაგეგმვაში და კულტურული-ინტელექტუალური დისკურსის გამყარებაში. მ. მუსხელიშვილის ინტერდისციპლინური ხედვა საშუალებას იძლევა, რომ ევროპული ინტეგრაციის პიონერული იდეები იურიდიული, ისტორიული და საერთაშორისო კვლევების ჭრილში განისაზღვროს, რაც ეროვნული ცნობიერების განვითარებას ხელს შეუწყობს. მსგავსად ევროპის მრავალი ქვეყნის გამოცდილებისა, სადაც ბრექსიტის შემდეგ ევროპული ერთიანობის იდეის მიმართ სკეპტიციზმი გაჩნდა, საქართველოშიც, ასევე, შეიმჩნევა ეჭვი ევროპული პროექტის მიმართ, როგორც იდენტობის, ისე სუვერენიტეტის კონტექსტში. ამ მხრივ, მ. მუსხელიშვილის მემკვიდრეობა მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ არგუმენტს წარმოადგენს. მისი ხედვა ხაზს უსვამს, რომ ევროპული ინტეგრაცია არ გულისხმობს ეროვნული იდენტობის შერყევას, არამედ იგი მრავალფეროვნების ჰარმონიას, კულტურათა თანაარსებობასა და სამართლებრივ თანასწორობას ეფუძნება. მისი ინტელექტუალური მემკვიდრეობის გააზრება ხელს შეუწყობს საქართველოს ევროპულ გზაზე ცოდნის გაღრმავებას. მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეები, ევროპული უნივერსიტე-

ტის კონცეფცია და დიალოგის პრინციპები ქმნიან პრაქტიკულ ინსტრუმენტებს, რომლებიც თანამედროვე რეალობაში განათლების, კულტურისა და სამოქალაქო ცნობიერების განვითარებას ემსახურებიან. მისი მემკვიდრეობა საშუალებას აძლევს ქართულ აკადემიურ სივრცეს — უნივერსიტეტებსა და კვლევით ინსტიტუტებს, ჩამოაყალიბონ პროგრამები, რომლებიც განათლებას ევროპული ცნობიერების ფორმირების მნიშვნელოვან პლატფორმად აქცევენ.

აღნიშნული კვლევა მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს საქართველოსთვის ევროინტეგრაციის მიმდინარე პროცესების გააზრების სფეროში. ევროპულ და ევროატლანტიკურ სტრუქტურებში ინტეგრაციის მიმართულებით, საქართველოს კონსტიტუციის 78-ე მუხლი ქვეყნის გრძელვადიან სტრატეგიულ ხედვას ასახავს. ისტორიულად, ევროპული ინტეგრაცია როგორც ღირებულებითი, ისე სტრატეგიული თვალსაზრისით, ქართველი საზოგადოების არჩევანს წარმოადგენს. 1999 წელს საქართველო ევროპის საბჭოს წევრი გახდა, 2017 წელს საქართველოს მოქალაქეებს მიეცათ უვიზო მიმოსვლის შესაძლებლობა შენგენის სივრცეში, 2023 წლის 14 დეკემბერს, საქართველომ ევროკავშირის წევრობის კანდიდატი ქვეყანის სტატუსი ოფიციალურად მიიღო.

მიხეილ მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობა ქართველ სპეციალისტებს, პოლიტიკოსებს, ახალგაზრდებსა და აკადემიურ წრეებს შესაძლებლობას მისცემს გააუმჯობესონ სწავლების ხარისხი, გააღრმავონ სამოქალაქო ცნობიერება და განამტკიცონ კულტურული ინტეგრაცია ევროპულ სივრცეში. მონოგრაფიული კვლევა, ინტერდისციპლინური შეფასების პარალელურად, მ. მუსხელიშვილის როლის კომპლექსურ გააზრებას უზრუნველყოფს და ევროინტეგრაციის სტრატეგიული მიზნების ეფექტურ მხარდაჭერას შეუწყობს ხელს. აღნიშნული ცოდნა აამაღლებს ეროვნული ცნობიერების დონეს, სტიმულირებს სამეცნიერო დისკურსს და ევროპული ინტეგრაციის პროცესების გაძლიერებისთვის პრაქტიკულ ინსტრუმენტებს ქმნის.

მიხეილ მუსხელიშვილი სამართლიანად შეიძლება მივიჩნიოთ ევროპული გაერთიანების ერთ-ერთ პიონერად. საერთაშორისო აღიარება გამოიხატება მისი ღვაწლის სხვადასხვა სიმბოლურ ფორმებში, რომლებიც მოიცავს: ა) სტრასბურგის რობერტსოს სასაფლაოზე მისი საფლავის რეაბილიტაციას; ბ) მ. მუსხელის საცხოვრებელ სახლზე მემორიალური დაფის გახსნას; გ) სტრასბურგის, რობერტსოს სასაფლაოზე, მისი საფლავის ქვის განახლებას წარწერით: „პროფესორი, ევროპული ფედერალიზმის პიონერი“ ("Professeur, Pionnier Fédéraliste Européen"). აღნიშნული წარწერა ხაზს უსვამს მ. მუსხელიშვილის აკადემიურ სტატუსსა და ევროპულ ფედერალიზმში მის პიონერულ როლს; დ) სტრასბურგში, ევროსაბჭოს წინ მისი სახელობის ვარსკვლავის გახსნა, რაც

კიდევ უფრო გააძლიერებს მ. მუსხელიშვილის საერთაშორისო მნიშვნელობას. ვარსკვლავზე ამოკვეთილი იქნება, 1949 წელს, სტრასბურგის საუნივერსიტეტო კონგრესზე მის მიერ წარმოდგენილი სიტყვები: „მოდით, ვიმუშაოთ ერთად უკეთესი და სამართლიანი მსოფლიოს ასაშენებლად“.

მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეები, ევროპული უნივერსიტეტის კონცეფცია და ინტელექტუალური დიალოგის პრინციპები, განათლების, კულტურისა და სამოქალაქო ცნობიერების განვითარებისთვის აქტუალურ ინსტრუმენტებს ქმნიან. მისი მემკვიდრეობა, საქართველოს ევროპულ გზაზე ცოდნის გაღრმავებისა და ევროპული სტანდარტების დამკვიდრებისთვის, მნიშვნელოვან საფუძველს წარმოადგენს.

რაც შეეხება მონოგრაფიის სტრუქტურას. იგი ექვსი ძირითადი თავისგან და შესაბამისი პარაგრაფებისგან შედგება, რაც მკითხველს ნაშრომში წარმოდგენილი მასალის სისტემური და თანმიმდევრული აღქმის საშუალებას აძლევს. თითოეული თავი შერჩეულია თემის ლოგიკური განვითარების პრინციპით და კონკრეტული კვლევის მიზანს ემსახურება.

ნაშრომის შინაარსი ასე გამოიყურება:

თავი I. „საკითხის ისტორიოგრაფია“ — მიმოხილულია ქართულ და ევროპულ სამეცნიერო სივრცეში არსებული კვლევები, რომლებიც ნაშრომის ისტორიულ-თეორიულ ფონს ქმნიან;

თავი II. „მ. მუსხელიშვილის ნაშრომების ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა და ევროპული ინტეგრაციის კონცეფციები“ — წარმოდგენილია მ. მუსხელიშვილის ნაშრომების შეფასება, ხაზგასმულია მათი თეორიული მნიშვნელობა და სამართლებრივი ინოვაციები;

თავი III. „მ. მუსხელიშვილის ბიოგრაფია და ევროპული ფედერალიზმი — 1949 წლის სტრასბურგის კონგრესის გამოცდილება“ — შესწავლილია მ. მუსხელიშვილის კარიერული გზა — ლევანდოვსკის გიმნაზიიდან სტრასბურგის უნივერსიტეტამდე; აგრეთვე გამოკვეთილია მისი მნიშვნელოვანი წვლილი ფედერალისტური მოძრაობის კონგრესებსა და ევროპის პოლიტიკურ-ინტელექტუალურ პროცესებში;

თავი IV. „მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი — ისტორიული კონტექსტი, სტრუქტურა, პრინციპები და სამართლებრივი ინოვაციები“ — წარმოდგენილია პროექტის ისტორიული მნიშვნელობა, მისი სამართლებრივი და კონსტიტუციური მახასიათებლები; შედარებითი ანალიზი ევროპულ ფედერალურ პროექტებთან.

თავი V. „მიხეილ მუსხელიშვილი ვიზალიბერალიზაციის სათავეებთან“ — განხილულია მ. მუსხელიშვილის აქტიური მონაწილეობა სტუდენტურ მოძრაობებსა და ვიზალიბერალიზაციის პროცესში;

თავი VI. „საქართველოს ადგილი და როლი მიხეილ მუსხელიშვილის ევროპული ფედერალიზმის კონცეფციაში“ — გაანალიზებულია საქართველოს ისტორიული და სამართლებრივი რეალობა მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვების ქრილში.

თითოეული პარაგრაფი ემსახურება საკითხის თანმიმდევრულ და დეტალურ გაშლას როგორც თეორიული, ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით, რაც თემის სისტემურ აღქმას უზრუნველყოფს. სათაურები შეიძლება იყოს ისე, რომ მკითხველს ზოგადი ისტორიული ანალიზიდან კონკრეტულ საკითხებზე თანმიმდევრულად გადასვლის შესაძლებლობას აძლევს. მონოგრაფიას დართული აქვს მნიშვნელოვანი დოკუმენტები, რომლებიც ხელს უწყობს მ. მუსხელიშვილის ფედერალური ხედვების უკეთ გააზრებას. ფოტომასალა ვიზუალურად ამყარებს ნაშრომის ძირითადი თემატიკის აღქმას. აღნიშნული სტრუქტურა უზრუნველყოფს თემის სრულყოფილ გააზრებას, წყაროებზე დაფუძნებულ ანალიზს და მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეების როგორც თეორიულ, ისე ვიზუალურ აღქმას.

წინამდებარე კვლევის მთავარი ჰიპოთეზა არის ის, რომ მიხეილ მუსხელიშვილი ევროპული ფედერალიზმის ადრეული თეორეტიკოსი იყო, რომლის ნაშრომები და ფედერალისტური კონცეფციები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ ევროპული პოლიტიკური გაერთიანების ინტელექტუალურ საფუძვლებზე. მიგვაჩნია, რომ მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა, მიუხედავად შეზღუდული ხელმისაწვდომობისა, ევროპული ფედერალიზმის თეორიული განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენს და შეიძლება განვიხილოთ როგორც ფასეული წყარო საქართველოს ევროპულ ინტეგრაციასთან დაკავშირებული პოლიტიკური ისტორიის შესასწავლად.

გარდა ამისა, თანამედროვე ევროპულ ისტორიოგრაფიაში, მ. მუსხელიშვილის სახელის შედარებით იშვიათად მოხსენიება მიუთითებს, რომ მისი ინტელექტუალური მემკვიდრეობა ევროპული პოლიტიკური აზრის კვლევის ძირითად ნარატივში, სრულად ინტეგრირებული ჯერ კიდევ არ არის. ამიტომ, მისი ნაშრომების ხელახალი გააზრება, საარქივო მასალების ფართო გამოყენება და განთავსება ევროპული ფედერალიზმის ისტორიული კონტექსტის ფართო ხედვაში, როგორც ქართული, ისე საერთაშორისო ისტორიოგრაფიისთვის მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს.

წინამდებარე მონოგრაფია წარმოადგენს მოკრძალებულ მცდელობას მ. მუსხელიშვილის სამეცნიერო მემკვიდრეობის სისტემატიზებისა და მისი ინტელექტუალური მნიშვნელობის აღქმისთვის, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს უკეთ გაიაზროს მისი როლი ევროპული ფედერალიზმის იდეებისა და პოლიტიკური ხედვების განვითარებაში. მონოგრაფია, ასევე, მიზნად ისახავს აჩვენოს, რომ მ. მუსხელიშვილის

ფედერალისტური ხედვები როგორც თანამედროვე ევროპული ინტეგრაციის კვლევისთვის, ისე საქართველოს ევროპული გზის შესწავლისთვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს. მათი სიღრმისეული ანალიზი არა მხოლოდ ხელს შეუწყობს საქართველოს ევროპული ინტეგრაციის პროცესის უკეთ გაგებას, არამედ ადასტურებს, რომ ქართველებს ამ მიმართულებით საკუთარი, მოკრძალებული, თუმცა არსებითი და მნიშვნელოვანი წვლილი აქვთ შეტანილი.

თავი I. საკითხის ისტორიოგრაფია

წინამდებარე თავში განხილულია ისტორიოგრაფიული დისკუსიები და კვლევები, რომლებშიც ქართველი და უცხოელი ავტორები აფასებენ მიხეილ მუსხელიშვილის წვლილს ევროპული ფედერალიზმის თეორიული კონცეფციის ჩამოყალიბებაში.

მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური მემკვიდრეობა და ფრანგულ ენაზე გამოქვეყნებული მისი ძირითადი სამეცნიერო ნაშრომები ქართული ისტორიოგრაფიისთვის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში თითქმის უცნობი იყო. ევროპულ ფედერალიზმთან დაკავშირებული მისი კვლევები დღემდე შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი როგორც ქართულ, ისე ევროპულ ისტორიოგრაფიაში. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისიცაა, რომ მისი მთავარი ნაშრომები XX საუკუნის შუა ხანებში გამოიცა და ამჟამად ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს, რის გამოც მათი ხელმისაწვდომობა მკვლევართათვის დიდხანს შეზღუდული იყო.

მიხეილ მუსხელიშვილის მოღვაწეობის გაცნობა ქართული სამეცნიერო საზოგადოებისთვის პირველად პროფესორ გურამ შარაძის სახელს უკავშირდება. მან ქართულ ენაზე მკითხველს შესთავაზა მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური საქმიანობისა და სამეცნიერო მემკვიდრეობის პირველი ვრცელი მიმოხილვა.¹⁹ მანამდე მის შესახებ მოკლე ცნობები მხოლოდ „ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ იყო წარმოდგენილი.²⁰ მ. მუსხელიშვილის შესახებ მნიშვნელოვანი ინფორმაცია დატოვა ცნობილმა ქართველმა ისტორიკოსმა, პროფესორმა ილია ტაბაღუამ. 1961 წელს იგი სტრასბურგში პირადად შეხვდა მას, რომელმაც მეუღლესთან ერთად საკუთარ ბინაში უმასპინძლა.²¹ მოგვიანებით ი. ტაბაღუამ მ.

¹⁹ შარაძე, გ. „მიხეილ მუსხელიშვილი“, „უცხოეთის ცის ქვეშ“, წიგნი პირველი, გამომცემლობა, მერანი“, თბილისი, გვ. 477–482.

²⁰ ჟვანია, გ. „მუსხელიშვილი (მუსხელი) მიხეილ ვახტანგის ძე“, ქსე. ტ. 7, 1984, გვ. 211–212.

²¹ იხ. კრ. „საქართველოს ურთიერთობა ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებთან“, ევროპისა და ამერიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი, ტომი I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1994, გვ. 129–130.

მუსხელიშვილის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას რამდენიმე სამეცნიერო სტატია მიუძღვნა, რაც მისი საქმიანობის კვლევის ერთ-ერთ ადრეულ მცდელობას წარმოადგენს.

1991 წელს ისტორიკოსმა ლევან ურუშაძემ გაზეთ „თავისუფალი საქართველო“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა სტატია „დასავლეთის ქართველი პოლიტოლოგები“²², სადაც სხვა ემიგრანტ ქართველ ინტელექტუალებთან ერთად წარმოდგენილია მ. მუსხელიშვილის ცხოვრება-მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა. მოგვიანებით იმავე ავტორმა მ. მუსხელიშვილს საგანგებო ნარკვევი მიუძღვნა საკუთარ წიგნში „ევროპა და ქართული ემიგრაცია“²³, სადაც იგი განიხილავს ქართველ ემიგრანტ ინტელექტუალებთან როლს ევროპულ პოლიტიკურ აზროვნებაში. 2012 წელს გაზეთში „საქართველოს რესპუბლიკა“ დაიბეჭდა თამაზ ებანოძის პუბლიკაცია „ჯერ კიდევ როდის...“²⁴, რომელშიც მ. მუსხელიშვილი წარმოდგენილია როგორც ევროპული გაერთიანების იდეის ერთ-ერთი ადრეული თეორეტიკოსი და მხარდამჭერი.

2011 წელს ლელა სარალიძემ მ. მუსხელიშვილის სამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის შესახებ მოხსენება წაიკითხა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე, რომელიც სტატიის სახით გამოქვეყნდა²⁵. მ. მუსხელიშვილის სამეცნიერო მემკვიდრეობის კვლევაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სტრასბურგის საარქივო დოკუმენტებსა და ფრანგულ პერიოდულ პრესაზე დაყრდნობით ჩატარებულ თანამედროვე კვლევებს. ამ მიმართულებით აღსანიშნავია 2025 წელს ლელა სარალიძის მიერ გამოქვეყნებული სამეცნიერო სტატია: „მიხეილ მუსხელიშვილი ევროპული ფედერალიზმის სათავეებთან“²⁶.

მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტურ იდეებზე ყურადღებას ამახვილებს ვაჟა შუბითიძე ნაშრომში „ევროპეიზაცია და ქართული პოლიტიკური აზროვნება (საქართველოს ევროპული იდენტობა)“²⁷, სადაც იგი მ. მუსხელიშვილის იდეებს ევროპული პოლიტიკური ინტეგრაციის კონტექსტში განიხილავს. მ. მუსხელიშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ედიშერ ჯაფარიძის

²² ურუშაძე, ლ. „დასავლეთის ქართველი პოლიტოლოგები“. გაზეთი „თავისუფალი საქართველო“, №18 (23). 24. 05. 1991, გვ. 4-5.

²³ ურუშაძე, ლ. „ევროპა და ქართული ემიგრაცია“. თბილისი, 2005, გვ. 13-17.

²⁴ ებანოძე, თ. „ჯერ კიდევ როდის...“, გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“. 11. 07. 2012, №131 (7007), გვ. 9.

²⁵ სარალიძე, ლ. „ქართველი ემიგრანტი მეცნიერები და ევროპის გაერთიანების იდეა“, *Caucasus Journal of Social Sciences*, ტ. 4, №1, თბილისი, 2011, გვ. 239-246.

²⁶ Saralidze, L. "Mikheil Muskhelishvili at the beginning of European federalism". *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 19(2), 2025, pp.177-182

²⁷ შუბითიძე, ვ. „ევროპეიზაცია და ქართული პოლიტიკური აზროვნება (საქართველოს ევროპული იდენტობა)“. თბილისი: ტექნიკური უნივერსიტეტი, 2013.

მიერ 2019 წელს გამოცემულ მონოგრაფიულ ნაშრომში²⁸. იმავე წელს ქართულ ენაზე გამოიცა კრებული „მიშელ მუსხელი (მიხეილ მუსხელიშვილი) – ერთიანობა მრავალფეროვნებაში“²⁹, რომელშიც წარმოდგენილია რჩეული ტექსტები, რომელიც ფრანგულ ენაზე ჟან-ფრანსუა ბილიონმა და ჟან-ლუკ პრეველმა გამოსცეს. კრებულში შეტანილია, ასევე, მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მონოგრაფია „ევროპა ფედერალიზმის პირისპირ“, რომელიც ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტსაც მოიცავს. ქართული გამოცემის მთავარი რედაქტორ-გამომცემელია ზურაბ ჯგუზურია.

ამგვარად, თანამედროვე ქართველი ისტორიკოსები და მკვლევრები აქტიურად ინტერესდებიან მ. მუსხელიშვილის მემკვიდრეობით. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო ათწლეულებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაიზარდა ინტერესი მ. მუსხელიშვილის ცხოვრებისა და ინტელექტუალური მემკვიდრეობის მიმართ, არსებული კვლევები უმეტესად ბიოგრაფიული ან ზოგადი მიმოხილვითი ხასიათისაა. შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი მისი ფედერალისტური კონცეფციების თეორიული საფუძვლები და მათი ადგილი ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალურ ისტორიაში. სწორედ ამიტომ, მისი იდეებისა და სამეცნიერო მემკვიდრეობის უფრო ფართო საერთაშორისო კონტექსტში კვლევა თანამედროვე ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანად რჩება.

ამ თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება უცხოელი ავტორების ნაშრომებს, სადაც მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური და ევროპული ინტეგრაციის თეორიული ხედვები შედარებითი ანალიზის პრიზმაშია განხილული. ამ გადმოსახედიდან, მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა ახალ განზომილებას იძენს და ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალური ისტორიის კვლევაში მნიშვნელოვან პოზიციას იკავებს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ევროპული ისტორიოგრაფია მ. მუსხელიშვილს ხშირად ჩრდილში ტოვებს და მის ღვაწლს სათანადოდ ვერ აფასებს. ამის მიზეზად შეიძლება დასახელდეს მისი ემიგრანტული წარსული და პოლიტიკური აქტივობების შეზღუდული შესაძლებლობები, რამაც მისი იდეებისა და ხედვების ფართო ევროპულ კონტექსტში წარმოჩენას ხელი შეუშალა.

წინამდებარე მონოგრაფიული კვლევა ძირითადად უცხოურ საარქივო დოკუმენტებს, პრესის და მონოგრაფიულ მასალებს ეფუძნება. ავტორმა შეისწავლა ალზასის სახელმწიფო არქივში დაცული მიშელ მუსხელის პირადი ფონდი (**Archives d'Alsace, Dossier personnel de**

²⁸ ჯაფარიძე, ე. „ევროინტეგრაციის სათავეებთან: მიხეილ მუსხელიშვილი და ალექსანდრე ნიკურაძე“, უნივერსალი, თბილისი, 2019.

²⁹ ჯგუზურია, ზ. (მთავარი რედ.). ერთიანობა მრავალფეროვნებაში: მუსხელი მიშელ (მუსხელიშვილი), თბილისი, 2019.

Michel Mouskhély, №1007W1269, Strasbourg), ასევე, ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის თანაავტორის — გასტონ სტეფანის პირადი ფონდი (**Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724**).

ნაშრომში გამოყენებულია საქართველოს ეროვნულ არქივში, ეროვნული ბიბლიოთეკის ემიგრაციის მუზეუმში, სტრასბურგის საუნივერსიტეტო ბიბლიოთეკაში დაცული დოკუმენტები, რაც საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ დეტალური ისტორიოგრაფიული სურათი მიხეილ მუსხელიშვილის და მისი თანამოაზრეების ინტელექტუალურ საქმიანობაზე, მათ შორის ევროპული ფედერალიზმის იდეის განვითარებაზე.

ევროკავშირის ისტორიული არქივების დოკუმენტებში (**"Congrès du Peuple européen, Documents from [1956] to [1963]", Historical Archives of the European Union**) იკვეთება მ. მუსხელიშვილის მნიშვნელოვანი როლი ევროპის ხალხთა კონგრესის პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ საქმიანობაში. დოკუმენტები აჩვენებს, რომ მ. მუსხელიშვილი მხოლოდ თეორიული ფედერალისტური მსჯელობით არ შემოიფარგლებოდა, იგი აქტიურად მონაწილეობდა ევროპის ხალხთა კონგრესის მიერ შემუშავებული ევროპული კონსტიტუციის პროექტის საჯარო წარდგენასა და მხარდაჭერაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი მონაწილეობა 1959 წელს, ევროპის საპარლამენტო ასამბლეის პრეზიდენტის—რობერ შუმანის წინაშე საკონსტიტუციო ინიციატივის ოფიციალურ წარდგენაში. ამგვარად, საარქივო მასალა ადასტურებს, რომ მ. მუსხელიშვილი ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში მეორეხარისხოვანი ფიგურა არ ყოფილა, არამედ იგი ევროპული კონსტიტუციური ინიციატივებისა და ადრეული ევროპული ინტეგრაციის პროცესების ფორმირებაში აქტიურ როლს ასრულებდა.

ქ. პიტსბურგში (Pittsburgh, პენსილვანიის შტატი, აშშ) მდებარე ევროინტეგრაციის არქივი (**Archive of European Integration – AEI**) არის ოფიციალური, საჯარო და ონლაინ რესურსი, რომელშიც დაცულია ევროპულ ინტეგრაციასთან დაკავშირებული დოკუმენტები, რომლებიც 1956–1961 წლებში, ევროპის ფედერალისტური მოძრაობის ორგანიზაციის მიზნებსა და აქტივობებს მიმოიხილავს. განსაკუთრებული ყურადღება ევროპის ხალხთა კონგრესს (Congress of the European People) და პრაიმერის არჩევნებს ეთმობა, რომლებიც მოქალაქეებს შესაძლებლობას აძლევდა კონსტიტუციის შემუშავებასა და ფედერალური იდეების რეალიზაციაში მიეღოთ მონაწილეობა.

აღნიშნულ დოკუმენტებში მიხეილ მუსხელი ფიგურირებს როგორც ევროპის ხალხთა კონგრესის აღმასრულებელი საბჭოს პრეზიდენტი. ოსტენდემი (ბელგია), IV სესიაზე (2–4 დეკემბერი, 1960 წ.) ის მუშაობდა

ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის შემდეგ წამყვან ფიგურებთან ერთად: ალტიერო სპინელი (Altiero Spinelli, იტალია) – გენერალური წარმომადგენელი; ლუჩიანო ბოლისი (Luciano Bolis, საფრანგეთი) – გენერალური მდივანი; პიეტ ჰოუ (Piet Houx, ჰოლანდია) – გენერალური მდივანის ასისტენტი; ამედეო მორტარა (Amedeo Mortara, ბიზნესმენი, იტალია) – ხაზინის მდივანი; გი ერო (Guy Héraud, სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი, საფრანგეთი) – ევროპის ხალხთა კონგრესის აღმასრულებელი ბიუროს წევრი; ლუდო დიერიქსი (Ludo Dierickx, ბელგია) – თანამშრომელი; ანდრე დარტიელი (Andre Darteil, ლიონი, საფრანგეთი) – წევრი; ჟორჟ გორიელი (Georges Goriely, ბრიუსელის უნივერსიტეტის პროფესორი, ბელგია) – წევრი; ანრი მალეტი (Henri Mallet, ექიმი, ქ. ვილერბანი, საფრანგეთი) – წევრი; ალექსანდრე მარკი (Alexandre Marc, ჟურნალისტი, ქ. პარიზი, საფრანგეთი) – წევრი; მორის ორბანი (Maurice Orban, სასულიერო პირი, ბელგია) – წევრი; კლაუს შოენდუბე (Claus Schoendube, ჟურნალისტი, ქ. ფრანკფურტი, გერმანია) – წევრი. აღნიშნული დოკუმენტი მ. მუსხელის ევროპელ მამებთან პირად და ინტელექტუალურ კავშირზე მიუთითებს. საარქივო დოკუმენტი ხაზს უსვამს, რომ მ. მუსხელი კონგრესის გადწყვეტილებების მიღებასა და კონსტიტუციური პროექტების შემუშავებაში აქტიურად მონაწილეობდა, რაც ომისშემდგომი ევროპული ფედერალიზმის ფორმირებაში, მის მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ და ორგანიზაციულ წვლილზე მიუთითებს.

საერთაშორისო შედარებითი სამართლის ჟურნალმა (*Revue internationale de droit comparé, Année 1959, 11-4, pp. 749-750*), 1959 წელს გამოაქვეყნა მოკლე ინფორმაცია, სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ, პოლიტიკურ მეცნიერებათა და ეკონომიკის ფაკულტეტზე შექმნილ „საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კვლევით ცენტრზე (Centre de recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est), რომელიც კვლევითი ცენტრის დაფუძნების შესახებ ოფიციალურ ინფორმაციას წარმოადგენს. ჟურნალში აღნიშნულია, რომ ცენტრი 1958-1959 წლებში შეიქმნა. ცენტრის ხელმძღვანელი პროფესორი მ. მუსხელი იყო. ცენტრის მიზანი ფრანგულ აკადემიურ სივრცეში სსრკ-სა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების შესწავლა და კვლევების დაწერვა იყო, იმ პირობებში, როდესაც აღნიშნული მიმართულება ჯერ კიდევ არასაკმარისად იყო განვითარებული. ცენტრის საქმიანობა საფრანგეთის სამეცნიერო კომიტეტის მიერ იყო მხარდაჭერილი, რომელშიც ეროვნული სამეცნიერო კვლევითი ცენტრისა და სხვა აკადემიური ინსტიტუტების წარმომადგენლებიც მონაწილეობდნენ. კვლევები თავდაპირველად საბჭოთა კავშირს, ხოლო აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან განსაკუთრებით პოლონეთსა და იუგოსლავიას ეძღვნებოდა.

შედარებითი სამართლის საერთაშორისო ჟურნალში დაბეჭდილი ინფორმაცია: „ნიცის ევროპული უმაღლესი საერთაშორისო კვლევების ინსტიტუტი და ვალე დ'აოსტის ფედერალისტური კვლევების საუნივერსიტეტო კოლეჯი“ (**"L'Institut européen des hautes études internationales (Nice) et le Collège universitaire des études fédératives de la Vallée d'Aoste"** (*Revue internationale de droit comparé*, 1966, 18-1, გვ. 172–173), წარმოადგენს მოკლე ანგარიშს (compte-rendu) ორი ევროპული აკადემიური დაწესებულების — ნიცის ევროპული უმაღლესი საერთაშორისო კვლევების ინსტიტუტისა (დაარსებული 1964 წელს) და ვალე დ'აოსტის ფედერალისტური კვლევების საუნივერსიტეტო კოლეჯის (დაარსებული 1961 წელს) — საქმიანობის შესახებ. ტექსტი მიმოიხილავს აღნიშნული ინსტიტუტების როლს ევროპული ფედერალიზმის, საერთაშორისო სამართლისა და მრავალეროვანი ევროპული საზოგადოების შესწავლისა და კვლევის სფეროში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ვალე დ'აოსტის კოლეჯის ინტერდისციპლინარულ საგანმანათლებლო მიდგომას, ფედერალისტური დოქტრინის გავრცელებასა და სტუდენტებთან უშუალო აკადემიურ მუშაობას, ხოლო ნიცის ინსტიტუტი წარმოდგენილია როგორც საერთაშორისო სამართლისა და ფედერალიზმის ცენტრი, რომელიც ახალგაზრდებს საერთაშორისო სამართლისა და ფედერალიზმის მიმართულებით ყოველწლიურ კურსებს სისტემატურად სთავაზობდა. ჟურნალში აღნიშნულია მიშელ მუსხელის მონაწილეობა ვალე დ'აოსტის კოლეჯის თანადამფუძნებლისა და ფედერალისტური სწავლების ორგანიზატორის რანგში, რაც მიუთითებს მის როლზე, ევროპულ აკადემიურ სივრცეში, ფედერალისტური განათლების ჩამოყალიბებასა და ინსტიტუციური მეთოდების დამკვიდრებაში.

ფრანგი იურისტის, გი ეროს წიგნი: „ფედერალიზმის პრინციპები და ევროპული ფედერაცია“ (**Guy Héraud, "Les principes du fédéralisme et la Fédération européenne"**, Paris, Presses d'Europe, 1968), მიხეილ მუსხელიშვილის გარდაცვალებიდან ოთხი წლის შემდეგ დაიწერა და უშუალოდ მ. მუსხელის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის ხსოვნას მიეძღვნა. ნაშრომის წინასიტყვაობაში ალექსანდრ მარკი პირად გამოცდილებასა და ისტორიულ მეხსიერებას პოლიტიკური აზროვნების კონტექსტში აერთიანებს და ევროპული ფედერალიზმის იდეების მორალურ და პრაქტიკულ საფუძვლებს წარმოაჩენს. თავის მხრივ, გი ერო მ. მუსხელიშვილს ახასიათებს როგორც ინტელექტუალურ ფიგურას, რომლის მეცნიერული და საზოგადოებრივი საქმიანობის გზა ერთდროულად ასახავს მოქალაქეთა ჩართულობისა და თავისუფლების მნიშვნელობას და ევროპული ფედერალიზმის ისტორიულ სირთულეებს.

ფრანგი იურისტი ოლივიე ბო სამეცნიერო სტატიაში: „ფედერალიზმის ხედვები ფრანგულ საჯარო სამართლის დოქტრინაში XX საუკუ-

ნეში“ (Olivier Beaud, *"Aperçus sur le fédéralisme dans la doctrine publiciste française au XXe siècle"*, *Revue d'histoire des Facultés de droit et de la science juridique*, №24, 2004, გვ. 165–204), მიმოიხილავს XX საუკუნის ფრანგულ საჯარო სამართლის დოქტრინაში ფედერალიზმის თეორიებს. ოლივიე ბო აღნიშნავს, რომ მ. მუსხელიშვილმა ჯერ კიდევ 1930 წელს დაიცვა სადოქტორო ნაშრომი თემაზე: „ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული თეორია“ (*"La théorie juridique de l'État fédéral"*), სადაც ფედერალიზმს თეორიულად განიხილავს. როგორც ჩანს, მას მხედველობაში აქვს ნაშრომის მომზადების პერიოდი (1930 წელი), რეალურად, მ. მუსხელიშვილმა სადოქტორო ნაშრომი ლუი ლე ფურის ხელმძღვანელობით 1931 წლის 3 მარტს (სამშაბათი), პარიზში დაიცვა. ავტორი ხაზს უსვამს, რომ მიუხედავად მ. მუსხელის ნაშრომების სიღრმისა და მნიშვნელობისა, ისინი ფართო საზოგადოებისთვის ხელმისაწვდომი არ იყო, რის გამოც იგი ევროპული ფედერალიზმის ადრეული თეორეტიკოსებისა და პრაქტიკოსების მნიშვნელოვან, თუმცა საერთაშორისო ასპარეზზე ნაკლებად აღიარებულ ფიგურად დარჩა. ავტორის აზრით, მ. მუსხელის პროფესიული გზა ორ ეტაპად იყოფა. მეორე მსოფლიო ომამდე, ფედერალიზმს იგი თეორიულად იკვლევდა, ხოლო ომის შემდეგ ხდება „მილიტანტური (აქტიური) ფედერალისტი“ – აქტიურად მონაწილეობს ევროპულ ფედერალისტურ მოძრაობაში, უერთდება ჟორჟ სკელს და ალექსანდრ მარკს, ჩაერთო ნიცას ჯგუფში *"Europe en formation"* („ევროპა ჩამოყალიბების პროცესში“) (გვ. 166–167). ავტორი ხაზს უსვამს, რომ ომისშემდგომ პერიოდში, მ. მუსხელმა გამოაქვეყნა კვლევები ევროპული სტრუქტურებისა და ევროფედერალიზმის საკითხებზე, მათ შორისაა ნიგნი *"Les structures fédérales"* (Olivier Beaud, გვ. 167–168), რაც აჩვენებს, რომ მ. მუსხელის ფედერალისტური იდეები ევროპული პროექტების ფარგლებში უკვე პრაქტიკულად და რეალურად ხორციელდებოდა.

185-ე გვერდზე ავტორი წერს: „რაც შეეხება მიშელ მუსხელს (1903–1964), ალბათ, იგი დღეს კიდევ უფრო მეტად უგულებელყოფილი იურისტი. კომუნიზმისგან გაქცეული, ეს რუსი ემიგრანტი მთელი ცხოვრების განმავლობაში აგრძელებდა საბჭოთა კავშირის — თავისი ყოფილი სამშობლოს კვლევას... განუწყვეტლივ ინტერესდებოდა ფედერალური საკითხითაც. ჩანს, რომ მეორე მსოფლიო ომამდე იგი ამ პრობლემატიკას ძირითადად თეორეტიკოსის პოზიციიდან უდგებოდა, ხოლო შემდგომში უფრო აქტიური გახდა და თითქოს განიცადა ერთგვარი „კონვერსია“ ფედერალისტურ იდეოლოგიაში. ამ კონვერსიაზე (გარდაქმნაზე) მოწმობს ის ფაქტი, რომ ლუი ლე ფურის მოწაფე დისერტანტი შემდგომში ჟორჟ სკელის ინტელექტუალური მოწაფე ხდება“.

ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს „მარგინალ იურისტებს“, მათ შორის მიშელ მუსხელს. იგი წერს: *"Les rares auteurs qui*

font du fédéralisme un véritable objet d'étude se nomment Charles Durand, Michel Mouskhély et Guy Héraud, mais ce sont des auteurs marginaux“ („მცირერიცხოვანი ავტორები, რომლებიც ფედერალიზმს ნამდვილი კვლევის ობიექტად აქცევენ, არიან შარლ დურანი, მიშელ მუსხელი და გი ერო, თუმცა ისინი მარგინალურ ავტორებად მიიჩნევიან“, გვ. 185). აქ „მარგინალური“ გულისხმობს ავტორებს, რომლებიც თავიანთი კვლევებით მნიშვნელოვანი ფიგურები არიან, თუმცა საერთაშორისო სამართლის თეორიაში ნაკლებად აღიარებულნი და ფართო სამეცნიერო წრეებისთვის თითქმის უცნობები. ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მიშელ მუსხელი დღეს „ალბათ კიდევ უფრო მეტად იგნორირებული იურისტი“ („C'est un juriste probablement encore plus ignoré aujourd'hui“, გვ. 187).

კორინ დეფრანსი (Corine Defrance) ფრანგი ისტორიკოსი, თანამედროვე ევროპის ისტორიის სპეციალისტი, ნაშრომში: „ევროპული შეხვედრა ლორელეიში (1951 წლის ზაფხული)“ (**Corine Defrance, "La rencontre européenne de la Loreley (été 1951)"**), წიგნიდან: „ევროპის გადასაცემად ახალგაზრდებისთვის“ („Transmettre l'Europe à la jeunesse“), გამომცემლობა: Presses universitaires de Rennes, 2023, pp. 21–30), აღწერს 1950-იანი წლების ევროპელი ახალგაზრდების აქტიურ ჩართულობას ფედერალისტურ მოძრაობაში, განსაკუთრებით 1951 წლის ზაფხულში ლორელეიში (დასავლეთ გერმანია) გამართულ შეხვედრას, რომელიც ევროპული ინტეგრაციის ფედერალისტური იდეების ახალგაზრდულ აქტივიზმს გამოხატავს.

ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მიშელ მუსხელს, სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორს, ევროპის უნივერსიტეტთაშორისი ფედერალისტური კავშირის (Union Fédéraliste Interuniversitaire) პრეზიდენტს, რომელიც წარმოდგენილია როგორც ახალგაზრდული ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი და შთამაგონებელი ფიგურა. ავტორი ხაზს უსვამს მის ხელმძღვანელ როლს ახალგაზრდების სიმბოლურ აქციებში, მათ შორის 1950 წლის 6 აგვისტოს, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე საბაჟო ბარიერების დაწვისას. აღნიშნული ქმედებები ევროპული პარლამენტის, საერთო ევროპული ხელშეკრულების და ევროპული პასპორტის შექმნის მოთხოვნის საჯარო და დემონსტრაციულ გამოხატვას ისახავდა მიზნად. ნაშრომის მიხედვით, მ. მუსხელიშვილი წარმოჩენილია არა მხოლოდ როგორც ორგანიზატორი, არამედ ახალგაზრდულ წრეებში ევროპული ინტეგრაციის ფედერალისტური იდეების აქტიური გამავრცელებელი. ავტორი მას განიხილავს ერთ-ერთ პირველ ინიციატორად, რომელმაც შეძლო ახალგაზრდების მობილიზება, მათი ფედერალისტური ძალისხმევის კონსოლიდაცია და ამ გზით ზეგავლე-

ნის მოხდენა მომავალ პოლიტიკურ ლიდერებზე, მათ შორის ჰელმუტ კოლზე. ავტორი აღნიშნავს: „თუმცა, ახალგაზრდები მანამდე მხოლოდ მიმღებებად არ რჩებოდნენ. ისინი, ასევე, გამოხატავდნენ თავიანთ მოლოდინებსა და ენთუზიაზმს ევროპული პროექტების მიმართ. მაგალითად, 1950 წლის ზაფხულში, სტრასბურგელი იურისტისა და უნივერსიტეტთაშორისი ფედერალისტური კავშირის პრეზიდენტის, მიშელ მუსხელის ხელმძღვანელობით, ახალგაზრდა ევროპელებმა, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, ხის ბარიერები დაწვეს, რათა მოეთხოვათ ევროპული პარლამენტის შექმნა, ევროპული ფედერაციის სამართლებრივი საფუძვლების დამკვიდრება და ევროპული პასპორტი. მონაწილეებს შორის მომავალი გერმანიის კანცლერი, ჰელმუტ კოლი იყო“.

ნაშრომი მკაფიოდ წარმოაჩენს ახალგაზრდების ფედერალისტური ინიციატივების ისტორიულ მნიშვნელობას, მიშელ მუსხელს, როგორც ევროპული ინტეგრაციის იდეების მასობრივი პოპულარიზაციის ერთ-ერთ პირველ ინიციატორს და ახალგაზრდების უშუალო ჩართულობას ევროპული ფედერაციისა და მისი ინსტიტუციური ჩარჩოს ფორმირების პროცესებში.

ფრანგი ჟურნალისტი, ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული ისტორიკოსი, ჟან-პიერ გუზი (1925–2017 წწ.), რომელიც პირადად იცნობდა მიხეილ მუსხელიშვილს და მისი ინტელექტუალურ-ბიოგრაფიული პორტრეტიც კი შექმნა, თავის მონოგრაფიულ ნაშრომში: „ევროპული საზოგადოების პიონერები“ (**Jean-Pierre Gouzy, "Les Pionniers de l'Europe Communautaire, Lausanne: Centre de recherches européennes", 1968**), გადმოგვცემს ევროპული ინტეგრაციის ადრეულ ეტაპზე ფედერალისტური იდეების განვითარებას. ავტორი დეტალურად განიხილავს იმ ლიდერებისა და ინტელექტუალების როლს, რომლებიც ევროპული კავშირის ჩამოყალიბების პიონერები იყვნენ. მიხეილ მუსხელიშვილი (Michel Mouskhéli) მოხსენებულია, როგორც ევროპის უნივერსიტეტთაშორისი კავშირის (Union fédéraliste interuniversitaire) პრეზიდენტი და 1955 წელს შექმნილი ევროპის უნივერსიტეტების აკადემიური კომისიის (Commission des Universitaires d'Europe) ხელმძღვანელი. ნაშრომი ხაზს უსვამს მის ცენტრალურ როლს ევროპული ფედერალისტური ინიციატივების განხორციელებაში, განსაკუთრებით სტუდენტებისა და უნივერსიტეტების ჩართვის კუთხით, ინიციატივების სისტემატიზებაში და ორგანიზაციული მექანიზმების ჩამოყალიბებაში.

იგივე ჟან-პიერ გუზი თავის ნაშრომში: „ევროპული ფედერალიზმის საგა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში და მის შემდგომ“ (**Jean-Pierre Gouzy, "The Saga of the European Federalists During and After the Second World War", გამოქვეყნებულია 2004 წელს ჟურნალში: "The Federalist"**

(Volume XLVI [46], Number 1, pp. 12–46), მიხეილ მუსხელს წარმოაჩენს როგორც ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ ფიგურას, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში. ჟან-პიერ გუზის მიხედვით, მ. მუსხელი სტრასბურგის უნივერსიტეტის კონსტიტუციონალისტი იყო, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა ევროპის ფედერალისტთა კავშირის (Union of European Federalists (UEF) სტრუქტურებში და ფედერალისტური იდეების პოლიტიკურ-ინსტიტუციურ ფორმირებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა. ავტორი მას ასახელებს ისეთი წამყვანი ფედერალისტების გვერდით, როგორებიც არიან ალტიერო სპინელი (Altiero Spinelli) და ალექსანდრე მარკი (Alexandre Marc) და მათ ერთობლივად ფედერალისტური მოძრაობის რადიკალურ-ინტელექტუალურ ბირთვს მიაკუთვნებს.

სტატიაში ხაზგასმულია, რომ მიხეილ მუსხელი ფედერალისტური პრინციპებისა და იდეების, მათ შორის „ევროპული ხალხისთვის ბრძოლის“ მანიფესტის ფორმულირებაში იღებდა მონაწილეობას. იგი ხელმძღვანელობდა კომიტეტებს, რომელთა მიზანი ევროპული ინსტიტუტების კონსტიტუციური საფუძვლების ფორმირება იყო, განსაკუთრებით რეგიონებისა და მუნიციპალიტეტების როლის გაძლიერების თვალსაზრისით.

ავტორის შეფასებით, მიხეილ მუსხელის მნიშვნელობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ თეორიული წვლილით. სტატიაში იგი წარმოდგენილია როგორც ფედერალისტური იდეის პრაქტიკული გამტარებელი, რომელმაც იცოდა, როგორ გარდაექმნა ევროპული ერთიანობის იდეა სამართლიან და ინსტიტუციურ რეალობად. ამგვარად, ჟან-პიერ გუზის ნაშრომში მიხეილ მუსხელი წარმოჩენილია როგორც ომისშემდგომი ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთი საკვანძო, თუმცა შედარებით ნაკლებად ცნობადი ფიგურა.

ჟან-პიერ გუზი თავის ერთ-ერთ სტატიაში, „ალექსანდრე მარკი. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი დღეებიდან ოქროს წლების დასასრულამდე“ (Jean-Pierre Gouzy, "Alexandre Marc. Des lendemains de la deuxième guerre mondiale à la fin des Golden Sixties", *L'Europe en formation*, n° 319-320, hiver 2000 – printemps, 2001, p. 46–47), მიმოიხილავს 1960 წელს ევროპული საერთაშორისო სასწავლო ცენტრის (Centre International de Formation Européenne, C.I.F.E.) პროექტებს, რომლებიც ფედერალისტური სულისკვეთებით, ევროპული უნივერსიტეტის შექმნას ისახავდა მიზნად. ფედერალისტური მოძრაობის ცენტრალური ფიგურები, Alexandre Marc და Guy Michaud უზრუნველყოფდნენ სტუდენტებისთვის მაღალი სტანდარტის ინტეგრირებულ განათლებას ტექნიკურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში. ნაშრომში აღნიშნულია, რომ მ. მუსხელიშვილი ფედერალისტური კვლევების სა-

უნივერსიტეტო კოლეჯის (Collège universitaire d'études fédéralistes, C.U.E.F) დამფუძნებელი იყო, რომელიც კოლეჯის ორგანიზაციულ მართვასა და ფედერალისტური იდეების გაძლიერებაში აქტიურად მონაწილეობდა. საგანმანათლებლო საქმიანობაში მისი ჩართულობა ხაზს უსვამს მ. მუსხელიშვილის ცენტრალურ როლს ევროპული ფედერალისტური განათლების განვითარების, ინტელექტუალური ხელმძღვანელობისა და ორგანიზაციული მექანიზმების ჩამოყალიბებაში.

პოლ კოლოვალდი, ფრანგი ჟურნალისტი და ავტორი, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა ევროპული ინტეგრაციისა და კომუნიკაციის სფეროში, თავის მონოგრაფიაში: „ვნახე, როგორ დაიბადა ევროპა: სტრასბურგიდან ბრიუსელამდე — ევროპული მშენებლობის ერთ-ერთი პიონერის გზა“ (**Paul Collowald, "J'ai vu naître l'Europe. De Strasbourg à Bruxelles, le parcours d'un pionnier de la construction européenne", La Nuée Bleue, 2014, 155 p.**), რომელიც მემუარებსა და ინტერვიუებს წარმოადგენს, აღწერს ევროპის გაერთიანების პროცესში პირად გამოცდილებას და ევროპული ფედერალისტური მოძრაობების ასპექტებს 1940–1950-იან წლებში. ყურადღება გამახვილებულია ევროპული ინსტიტუტების შექმნაზე, მათ შორისაა ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის გაერთიანება (Communauté européenne du charbon et de l'acier, CECA); ევროპული ეკონომიკური გაერთიანება (Communauté économique européenne); ევროპული ატომური ენერგიის გაერთიანება (Communauté européenne de l'énergie atomique, Euratom). ნაშრომი აერთიანებს შეხვედრებს, პირად გამოცდილებასა და ინტელექტუალურ ფიგურებთან ურთიერთობას, განსაკუთრებით რობერ შუმანთან და სხვა ევროპული ინტეგრაციის მმართველებთან. მიშელ მუსხელი მოხსენებულა, როგორც „დიდი ფედერალისტი“ და სტრასბურგში, სტუდენტურ წრეებში, ევროპული ფედერალური იდეების აქტიური მხარდამჭერი. იგი წარმოდგენილია სტრატეგიულ ფიგურად, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ფედერალისტური იდეების გავრცელებაში, სტუდენტების აქტივობასა და ევროპული სამოქალაქო ცნობიერების გაძლიერებაში. მონოგრაფიაში ხაზგასმულია მ. მუსხელის როლი სტუდენტების განათლების პროცესში ჩართულობაში და ევროპული ფედერალისტური იდეების აქტიურ გავრცელებაში.

სოციოლოგიის დოქტორი, ფრანგული ეროვნული სამეცნიერო კვლევითი ცენტრის (CNRS) მკვლევარი იოანა პოპა, სტატიაში: „კულტურული არეალები და დისციპლინარული რეკომპოზიციები: აღმოსავლეთ ევროპის, სსრკ-ისა და რუსეთის კვლევების შემთხვევა“ (**Ioana Popa, "Aires culturelles et recompositions disciplinaires. Le cas des études sur l'Europe de l'Est, l'URSS et la Russie", Actes de la recherche en sciences sociales, 2015/5, n°210, pp. 60–81**), აჯამებს ევროპაში აღმო-

სავლეთ ევროპის, საბჭოთა და რუსეთის სივრცის ინტერდისციპლინარული კვლევების ჩამოყალიბებისა და რეორგანიზაციის პროცესს მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. ავტორი განიხილავს ახალი კვლევითი ცენტრების ფორმირებას, მათ შორის სტრასბურგის უნივერსიტეტში 1958 წელს მიშელ მუსხელის მიერ დაარსებულ საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევით ცენტრს (Centre de recherches sur l'URSS et les pays de l'Est). იოანა პოპა ხაზს უსვამს მ. მუსხელის როლს როგორც ცენტრის დამფუძნებლისა და მთავარი ორგანიზატორის, რომელმაც სტრასბურგში, აღმოსავლეთ ევროპის და საბჭოთა სივრცის კვლევების ინსტიტუციონალიზაციას საფუძველი ჩაუყარა. მისი ხელმძღვანელობით ცენტრი აქტიურად ახორციელებდა დოკუმენტაციის შეგროვებას, კლასიფიკაციასა და ორგანიზებას, გამოსცემდა ბიულეტენს *Revue des revues* („ჟურნალების მიმოხილვების ბიულეტენი“) და აქტიურად თანამშრომლობდა უმაღლესი კვლევების პრაქტიკული სკოლასთან (École pratique des hautes études, EPHE, დაარსებული 1868 წელს), იგი კვლევის პრაქტიკაზე დაფუძნებული სწავლების მეთოდით გამოირჩევა; საფრანგეთის პოლიტიკური მეცნიერებების ეროვნული ფონდთან (Fondation nationale des sciences politiques, FNSP, შეიქმნა 1945 წელს); ასევე, საფრანგეთის ეროვნულ სამეცნიერო კვლევით ცენტრთან (Centre national de la recherche scientifique, CNRS, დაარსებული 1939 წელს).

მათიას ჰაისტერი, გერმანელი მკვლევარი და ისტორიკოსი, რომელიც სპეციალიზირებულია ევროპული ფედერალისტური მოძრაობებისა და ახალგაზრდული პოლიტიკური აქტივიზმის ისტორიულ კვლევებზე, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში, თავის ნაშრომები: „სტუდენტური შტურმი საზღვრებზე 1950 წელს. ფედერალური ევროპისათვის. ფაქტები – პრობლემები – ფონი – შედეგები“ (Heister, Matthias W. M., **"Der Studentensturm auf die Grenzen 1950. Für ein föderales Europa. Fakten – Problem – Hintergründe – Konsequenzen"**, Bonn, 2015); „ევროპული შეხვედრების სივრცე სენტ-გერმანშოფ/ვისემბურგი. პროექტი ადამიანების მოტივაციისა და ინტეგრაციისთვის ევროპაში“ (Heister, Matthias W. M., **"Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof/Wissembourg. Ein Projekt zur Motivation und Integration der Menschen in Europa"**, Bonn, 2017), 1950 წლის 6 აგვისტოს სენტ-გერმანშოფის სტუდენტურ მარშს და ევროპული ფედერალისტური ახალგაზრდული მოძრაობის განვითარებას მიუძღვნა. ნაშრომები მემუარული ხასიათისაა, სადაც ავტორი იხსენებს, რომ მარშის დროს 30 წლის იყო და საცოლესთან ერთად ახლდა მიშელ მუსხელს, რომელიც აქტიურად ხელმძღვანელობდა სტრასბურგიდან წამოსულ სტუდენტებს საზღვრისპირა პოსტზე, სადაც საბაჟო ბარიერის სიმბოლური მოხსნა განხორცი-

ელდა. 2015 წელს გამოცემულ წიგნში, მათიას ჰაისტერი იხსენებს იმ დღის მთავარ ინიციატორს, მიშელ მუსხელს. ის წერს: „...სწორედ ამ ახალგაზრდების მომავალი იდგა სასწორზე და ჩვენ გვინდოდა სიმბოლურად გვეჩვენებინა, რომ ერებს შორის ბარიერების დაძლევა შეიძლებოდა. ჩვენ ვაცნობიერებდით, რომ ეს ჟესტი, უპირველეს ყოვლისა, სიმბოლოდ დარჩებოდა, მაგრამ ამავდროულად, როგორც ძლიერი სიმბოლო ახლადშექმნილი ევროპული სულისკვეთებისა. მ. მუსხელმა და მისმა თანამებრძოლებმა სტრასბურგელი სტუდენტები სასაზღვრო პუნქტთან მიიყვანეს, სადაც მათ ბარიერის სიმბოლურ მოხსნაში მონაწილეობა მიიღეს“.

2017 წელს გამოცემულ წიგნში მათიას ჰაისტერი წერს: „...სტუდენტური აქცია ვერ შედეგობდა მიშელ მუსხელის ჩართულობის გარეშე. იგი ჟან სომიესთან (Jean Sommier) ერთად ხელმძღვანელობდა სტრასბურგიდან წამოსულ აქტივისტებს...სტუდენტები განვრთნილნი და მოტივირებულნი იყვნენ მონაწილეობისთვის ბარიერის სიმბოლურ მოცილებაში, ხოლო მ. მუსხელის გავლენა ამ პროცესზე გადამწყვეტი იყო“. ავტორი ასახელებს, ასევე, გერმანელ პროფესორს მარსელ მილეს (Marcel Millet), რომელიც სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი იყო და მარშის დროს გერმანელ სტუდენტებს ხელმძღვანელობდა.

მოგვიანებით ბიბისიმ (British Broadcasting Corporation, BBC), გაერთიანებული სამეფოს სახელმწიფო, საზოგადოებრივმა სამაუწყებლო კომპანიამ, 1950 წლის 6 აგვისტოს სენტგერმანშოფის ახალგაზრდულ მარშთან დაკავშირებით დოკუმენტური ფილმი გადაიღო, სადაც მათიას ჰაისტერი თავის მეუღლესთან ერთად სტუდენტური მარშის აქტივობას და ევროპული ერთობისთვის ღონისძიების სიმბოლურ მნიშვნელობას იხსენებს.

კრისტინა ნორვიგი, გერმანელი ისტორიკოსი და კულტურათმცოდნე, რომლის კვლევის სფეროს ევროპული ახალგაზრდული მოძრაობა და ევროპული ინტეგრაციის ისტორია წარმოადგენს, თავის მონოგრაფიულ ნაშრომში: „პირველი ევროპული თაობა: ევროპის კონსტრუქციები ევროპულ ახალგაზრდულ კამპანიაში 1951–1958 წლებში“ (**Christina Norwig, "Die erste europäische Generation: Europakonstruktionen in der Europäischen Jugendkampagne 1951–1958", Göttingen: Wallstein Verlag, 2016**), ასევე, 1950 წლის ახალგაზრდების მარშზე საუბრობს. აღსანიშნავია, რომ გერმანელი ავტორების აზრით, მიშელ მუსხელი იყო ერთგვარი „სულიერი მამა“ ახალგაზრდული ევროპული ფედერალისტური მოძრაობისთვის, რომელიც არა მხოლოდ აქტიურად მონაწილეობდა 1950 წლის „შტურმში“, არამედ დაგეგმა, წარმართა და გაზარდა მისი გავლენა მომავალი თაობებისთვის. მისი როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ აჩვენებს, როგორ შეეძლო ერთ კონკრეტულ

ინდივიდს (მიშელ მუსხელს), იდეალისტურ ხედვასთან ერთად, სტუდენტთა ორგანიზებული მოძრაობა ევროპული ინტეგრაციის საწყის ეტაპზე გამოეყენებინა.

ფრანგი ისტორიკოსი ვერონიკა დურინ-ჰორნიაკი, თავის სამეცნიერო სტატიაში: „თავისუფალი ევროპის კოლეჯი და აღმოსავლეთ ევროპის დემოკრატიული მშენებლობის მომზადება (1948–1958)“ (**Veronika Durin-Hornyik, "Le Collège de l'Europe libre et la préparation de la construction démocratique de l'Europe de l'Est (1948-1958)", Relations internationales, 2019/4 n°180, pp. 13–25**), განიხილავს „თავისუფალი ევროპის კოლეჯის“ როლს აღმოსავლეთ ევროპაში დემოკრატიული სტრუქტურების განვითარების მომზადების პროცესში 1948–1958 წლებში. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა კოლეჯის საერთაშორისო შემადგენლობას (სტუდენტები და ექსპერტები აშშ-დან, საფრანგეთიდან, გერმანიიდან, ბრიტანეთიდან, შვეიცარიიდან, იტალიიდან) და აღმოსავლეთ ევროპიდან. მიშელ მუსხელი მოხსენიებულია, როგორც სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი, რომელიც 1953 წლიდან აქტიურად იყო ჩართული „თავისუფალი ევროპის კოლეჯის“ კურსების ორგანიზებასა და ჩატარებაში. მისი როლი მოიცავდა აკადემიურ და პედაგოგიურ საქმიანობას: ლექციების წაკითხვას, სტუდენტებისა და ექსპერტების ინტელექტუალური ჩართულობის უზრუნველყოფას, ასევე, ევროპული ფედერალისტური და დემოკრატიული განათლების პოპულარიზაციას აღმოსავლეთ ევროპიდან ჩამოსულ მონაწილეებს შორის.

კატრინ პრევიტი, ევროპული ინტეგრაციის ისტორიის მკვლევარი და ევროპული უნივერსიტეტის (ფლორენცია) ისტორიული არქივის თანამშრომელი, თავის სტატიაში — „ევროპული გაერთიანების კულტურული სტრატეგია ევროპის თავდაცვის საზოგადოების კრახის შემდეგ: ევროპული სწავლების საერთაშორისო ცენტრი (1954–1993)“ (**Catherine Previti, "L'offensive culturelle communautaire après l'échec de la CED: le Centre international de formation européenne (CIFE) (1954–1993)", L'Europe en Formation, 2022, № 2 (395), გვ. 207–239**) — მიმოიხილავს ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის კულტურულ-საგანმანათლებლო სტრატეგიას ევროპის თავდაცვის საზოგადოების კრახის³⁰ შემდეგ. სტატიაში წარმოდგენილია საერთაშორისო უნივერ-

³⁰ ევროპის თავდაცვის საზოგადოების კრახი (l'échec de la Communauté européenne de défense, CED) — იგულისხმება თავდაცვის პროექტის ჩავარდნა, რომლის მიზანი დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ერთიანი არმიის შექმნა იყო. 1954 წლის 30 აგვისტოს, საფრანგეთის პარლამენტმა არ დაუჭირა მხარი CED-ის რატიფიკაციას, გამოითქვა შეშფოთება სუვერენიტეტის საკითხების და გერმანიის სამხედრო ინტეგრაციის გამო. ამ კრახმა აიძულა ევროპული ფედერალისტები, მათ შორის სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი მიშელ მუსხელი, თავიანთი აქტივობა კულტურულ-აკადემიურ სი-

სიტეტისა და ევროპული სწავლების საერთაშორისო ცენტრის (Centre international de formation européenne (CIFE)) ჩამოყალიბების პროცესი. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორსა და ფედერალისტ მიშელ მუსხელს, რომელიც ფინანსური რესურსების მოზიდვასა და საერთაშორისო აკადემიური ქსელების ორგანიზებაში მონაწილეობდა. ფინანსური რესურსების მოსაზიდად და „საერთაშორისო უნივერსიტეტის“ (Université internationale) ამერიკული კომიტეტის ჩამოსაყალიბებლად, 1954 წელს მ. მუსხელი შეერთებულ შტატებში გაემგზავრა. ავტორი ასევე აღნიშნავს, რომ მ. მუსხელი მოგვიანებით საერთაშორისო უნივერსიტეტის გენერალური მდივანი და 1955 წელს დაარსებული ევროპის უნივერსიტეტთა ასოციაციის (Association des universitaires d'Europe) პრეზიდენტი გახდა. კატრინ პრევიტი ხაზს უსვამს მ. მუსხელის როლს, როგორც თეორეტიკოსის და ევროპული ფედერალიზმის კულტურულ-აკადემიურ სივრცეში აქტიური ორგანიზატორის.

ამრიგად, ევროპელ ავტორთა ნაშრომებში მიხეილ მუსხელიშვილი ერთმნიშვნელოვნად მოიხსენიება როგორც ცენტრალური ფიგურა, რომელმაც ევროპული ფედერალიზმის ადრეულ ეტაპზე მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა როგორც ფედერალისტური იდეების ფორმულირებაში, ისე ევროპული ინიციატივების ორგანიზებაში და სტუდენტების ფედერალისტურ აქტივობებში ჩართვის მხარდაჭერაში. მისი საქმიანობის ანალიზი აჩვენებს, რომ მ. მუსხელიშვილის თეორიული ხედვები და პრაქტიკული აქტივობები ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალურ კონტექსტში დიდ როლს ასრულებდნენ და თანამედროვე ისტორიოგრაფიული კვლევისთვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენენ.

მომდევნო თავში განხილული იქნება მ. მუსხელიშვილის ნაშრომები, რომელთა უმეტესობა ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. აღნიშნული მასალები ხელმისაწვდომი გახდა სტრასბურგის საუნივერსიტეტო არქივსა და ბიბლიოთეკაში ჩატარებული კვლევის შედეგად, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს, თავად შეაფასოს მათი მნიშვნელობა ევროპული ფედერალიზმის შესწავლის კონტექსტში.

ვრცეში გადაეტანათ, რასაც ევროპული საერთაშორისო განათლების ცენტრის (Centre international de formation européenne, (CIFE)) და სხვა ცენტრების ჩამოყალიბება მოჰყვა.

თავი II. მიხეილ მუსხელიშვილის ნაშრომების ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა და ევროპული ინტეგრაციის კონცეფციები

შესავალი

წინამდებარე თავში განვიხილავთ მიხეილ მუსხელიშვილის მონოგრაფიებს და სამეცნიერო სტატიებს, რომლებიც ევროპული ფედერალიზმის თეორიულ და პოლიტიკურ საკითხებს ეხება. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო 1931 წლის სადისერტაციო ნაშრომს: "La Théorie juridique de l'État fédéral" („ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“), რომელიც ადრეული ევროპული ფედერალიზმის მნიშვნელოვნ გზავნილს წარმოადგენს და მის სამეცნიერო მოღვაწეობას განსაკუთრებულ ღირებულებას ანიჭებს. ნაშრომი შედგება 7 თავისგან, ყოველი მათგანი განხილულია ცალკე, რაც საშუალებას აძლევს დაინტერესებულ სპეციალისტებს—ისტორიკოსებს, იურისტებსა და კონსტიტუციონალისტებს შეაფასონ ნაშრომის შინაარსი, სტრუქტურა და მისი მნიშვნელობა ევროპული ფედერალიზმის კვლევის კონტექსტში.

გარდა სადისერტაციო ნაშრომისა, განხილული იქნება მ. მუსხელიშვილის სხვა კვლევები ევროპულ ფედერალიზმზე, მისი კონსტიტუციური ხედვები და ინტელექტუალური მემკვიდრეობა, რაც მკითხველს სრულყოფილ წარმოდგენას მისცემს მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის მნიშვნელობაზე. მიხეილ მუსხელიშვილის მონოგრაფიები და სამეცნიერო სტატიები, რომლებიც ფედერალიზმის თეორიულ და პოლიტიკურ საკითხებს ეხება, სამეცნიერო მიმოქცევაში დღემდე არასაკმარისადაა ასახული, რაც მათი ბიბლიოგრაფიული იშვიათობითაა განპირობებული. მ. მუსხელიშვილმა დააარსა საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევის ცენტრი, სადაც გამოიცემოდა საინტერესო სამეცნიერო კრებულები; ცენტრი მოიცავდა როგორც რეგიონულ კვლევებს, ასევე, ფედერალიზმის თეორიულ საკითხებს, მათ შორისაა მ. მუსხელიშვილის ნაშრომი: „რუსეთი არ არის ევროპა“.

აღნიშნული კვლევის მიზანია მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის სისტემური ანალიზი, კონცეპტუალური საფუძვლების იდენტიფიცირება და თანამედროვე ევროპული ფედერალიზმის კონტექსტში სათანადო თეორიული დასკვნების გამოტანა.

მ. მუსხელიშვილის ნაშრომები წარმოადგენს კომპლექსურ ინტელექტუალურ მემკვიდრეობას, რომელიც მოიცავს როგორც ევროპული ფედერალიზმის კონსტიტუციურ და სამართლებრივ კვლევებს, ისე ფილოსოფიურ, ისტორიულ და რეგიონალურ ანალიზს საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კონტექსტში. მათი სისტემური

კლასიფიკაცია საშუალებას აძლევს მკითხველს სრულად აღიქვას მ. მუსხელიშვილის სამეცნიერო ხედვების მრავალფუნქციურობა და მნიშვნელობა თანამედროვე სამართლებრივი, პოლიტიკური და ევროინტეგრაციის კვლევებისთვის.

მ. მუსხელიშვილის ნაშრომების საფუძველზე შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე ძირითადი მიმართულება, რომელიც მკითხველს საშუალებას მისცემს სისტემურად გააანალიზოს მისი ინტელექტუალური მემკვიდრეობა:

1. კონსტიტუციური პროექტები და ევროპული ფედერალიზმის სამართლებრივი მოდელები — 1948 წლის მარტში მ. მუსხელიშვილისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული კონსტიტუციური პროექტის ანალიზი, როგორც ევროპული ფედერალიზმის ინსტიტუციური და სამართლებრივი ჩარჩოს პირველი სისტემური განხორციელება;

2. ფედერალური მმართველობის ინსტიტუციურ-სამართლებრივი საფუძვლები — სახელმწიფო სტრუქტურის, უფლებამოსილებათა განაწილებისა და სამართლებრივი სუვერენობის კონცეფციების კომპლექსური კვლევა, რომელიც ასახავს მ. მუსხელიშვილის ხედვას ფედერალური სახელმწიფოს ფუნქციონირების შესახებ.

3. ფედერალიზმის თეორია და პოლიტიკური სტრუქტურების თეორიული გააზრება — ფედერალური სახელმწიფოს მოდელის თეორიული განსაზღვრა და მისი ევროპული პერსპექტივები, როგორც მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური დოქტრინის ბირთვი;

4. ინსტიტუციური ინტეგრაცია და სუპრანაციონალური მექანიზმები — ევროპული ინტეგრაციის პროცესში სუპრანაციონალური სტრუქტურების როლისა და ფუნქციის ანალიზი, რომლებიც მიზნად ისახავს სახელმწიფოთა შორის სამართლებრივი და პოლიტიკური კოორდინაციის გაძლიერებას;

5. ევროპული ფედერალიზმის ფილოსოფიურ-ისტორიული საფუძვლები პოლიტიკური აზროვნების კონტექსტში — მ. მუსხელიშვილის იდეების განვითარება ევროპული პოლიტიკური ფილოსოფიისა და ისტორიული პროცესების ქრილში, მათ შორის ისტორიული მოვლენების გავლენა მის სამართლებრივ და კონსტიტუციურ ხედვებზე.

აღნიშნული კლასიფიკაცია საშუალებას გვაძლევს, მ. მუსხელიშვილის ნაშრომები განვიხილოთ არა როგორც ცალკეული თეორიული ტექსტები, არამედ როგორც ერთიანი ინტელექტუალური სისტემა, რომელიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ევროპული ფედერალიზმის თეორიული ჩარჩოს ჩამოყალიბებასა და თანამედროვე პოლიტიკური აზროვნების განვითარებაში. ასეთ კონტექსტში, მისი სადისერტაციო ნაშრომი ინტელექტუალური სისტემის საწყის და ფუნდამენტურ ტექსტად ითვლება.

**თავი II. §1. მიხეილ მუსხელიშვილის სადისერტაციო
ნაშრომი — "La Théorie juridique de l'État fédéral"
(„ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“)**

წინამდებარე კვლევის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს მ. მუსხელიშვილის ადრეული, სადისერტაციო ნაშრომის სისტემური და თითოეული თავის დეტალური ანალიზი, რაც აქამდე სამეცნიერო ლიტერატურაში არ განხორციელებულა. აღნიშნული მიდგომა განპირობებულია როგორც ნაშრომის თეორიული სირთულით, ისე მისი ინტერდისციპლინარული ბუნებით, რომელიც საერთაშორისო სამართლის, კონსტიტუციური თეორიის, პოლიტიკური ფილოსოფიისა და ევროპული ინტეგრაციის ისტორიის საკითხებს აერთიანებს. ამგვარი ანალიზი მიზნად ისახავს მუსხელიშვილის ნაშრომების ინტეგრირებას სამეცნიერო სივრცეში და მათი თეორიული შინაარსის ღრმად გააზრებას სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებისა და დაინტერესებული მკითხველისთვის.

1931 წელს გამოცემული სადისერტაციო ნაშრომი: "La Théorie juridique de l'État fédéral" (Thèse pour le doctorant, présentée et soutenue le mardi 3 mars à 14 heures par M. Mouskhélichvilichvili, Éd. A. Pedone, Paris, 1931), როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მ. მუსხელიშვილის ადრეულ, სისტემურ ფედერალისტურ კვლევას და იშვიათ ბიბლიოგრაფიულ ნაშრომს წარმოადგენს. მ. მუსხელიშვილმა დეტალურად შეისწავლა ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი სტრუქტურები და ინსტიტუციური პრინციპები, რომლებიც შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის ადრეული ინსტიტუციური ჩარჩოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან თეორიულ საფუძვლად იქცა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ მ. მუსხელიშვილის მიერ ჩამოყალიბებული კონცეფციები თანხედრშია 1951 წელს ჟან მონესა და რობერ შუმანის ინიციატივით დაარსებული „ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის საზოგადოების“ სამართლებრივ და ინსტიტუციურ საფუძვლებთან, რომელმაც შემდგომში ევროპული ეკონომიკური საზოგადოების ჩამოყალიბებასა და დღევანდელი ევროკავშირის ნორმატიული სისტემის განვითარებას ჩაუყარა საფუძველი.

ნაშრომი განსაკუთრებულად ფასეულია არა მხოლოდ თეორიული სიღრმით, არამედ მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური სისტემურობითაც, რაც მკითხველს შესაძლებლობას აძლევს სრულად შეაფასოს მისი მეცნიერული მასშტაბი და ფედერალისტური ხედვების არსებითი მნიშვნელობა ევროპული ინტეგრაციის როგორც ადრეული, ისე თანამედროვე სამართლებრივი საფუძვლების ჩამოყალიბების პროცესში.

ევროპული ფედერალიზმის შესახებ ფუნდამენტური ნაშრომი მიხეილ მუსხელიშვილმა 28 წლის ასაკში შექმნა. აღნიშნული ნაშრომი წარმოადგენს მის სადისერტაციო კვლევას, რომელიც ავტორმა პარიზის უნივერსიტეტში³¹ წარმატებით დაიცვა. კვლევა ერთ-ერთ პირველ სისტემურ მცდელობას წარმოადგენს ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული ბუნების მეცნიერული გააზრებისთვის, სადაც ავტორი მიზნად ისახავს სამართლისა და პოლიტიკის ურთიერთმიმართების თეორიული საფუძვლების ჩამოყალიბებას. სწორედ ამ მეთოდოლოგიურმა მიდგომამ განაპირობა ნაშრომის გამორჩეული ადგილი ევროპული ფედერალისტური აზროვნების ისტორიაში, ხოლო მისი კონცეპტუალური ჩარჩო ინტელექტუალურ საძირკვლად იქცა იმ თაობისთვის, რომელმაც XX საუკუნის შუა წლებში აქტიურად შეუწყო ხელი ევროპული ინტეგრაციის კონსტიტუციური და ინსტიტუციური სტრუქტურების ფორმირებას. ნაშრომი ერთნაირად ღირებულია როგორც იურისტების, ისე ისტორიკოსების, პოლიტოლოგებისა და ევროპული ინტეგრაციის პროცესებით დაინტერესებული მკვლევრების ფართო წრისთვის.

მ. მუსხელიშვილის თეორიული მოდელი სამართლისა და პოლიტიკის ორგანულ ერთობას ეფუძნება. ის ფედერალიზმს ხედავს არა მხოლოდ სახელმწიფოს შიდა მოწყობის ფორმად, არამედ სამართლებრივი პრინციპის სახით, რომელიც ხელს უწყობს სახელმწიფოებს შორის ინტეგრაციულ პროცესს. ავტორის ინოვაციური ინტერპრეტაცია უსწრებს დროს და სუპრანაციონალური ინსტიტუტების ჩამოყალიბებისთვის ინტელექტუალურ საფუძველს ქმნის, რამაც შემდგომში ევროკავშირის სამართლებრივი სისტემისა და ინსტიტუციური სტრუქტურის განვითარება განაპირობა.

საგულისხმოა, რომ ნაშრომი პროფესორ ლუი ლე ფურის³² (Louis Le Fur), იმ პერიოდის საერთაშორისო სამართლისა და ფედერალიზმის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი თეორეტიკოსის ხელმძღვანელო-

---

³¹ მიხეილ მუსხელიშვილის სადისერტაციო ნაშრომის დაცვა შედგა 1931 წლის 3 მარტს, სამშაბათს, 14:00 საათზე, პარიზის უნივერსიტეტში (Université de Paris), რომელიც ისტორიულად ცნობილია როგორც სორბონი (Sorbonne). იმ პერიოდში უნივერსიტეტი, მიუხედავად მრავალფაკულტეტოვანი სტრუქტურისა, განთავსებული იყო სორბონის კომპლექსში, რომელიც ისტორიულად დაკავშირებულია რობერ დე სორბონის მიერ 1253 წელს დაარსებულ კოლეჯთან (Collège de Sorbonne). სორბონის კომპლექსი ფუნქციონირებდა არა მხოლოდ სასწავლო გარემოდ, არამედ უნივერსიტეტის ადმინისტრაციულ და ინტელექტუალურ ცენტრად. 1970 წლის რეფორმის შედეგად, პარიზის უნივერსიტეტი 13 დამოუკიდებელ უნივერსიტეტად დაიყო, თუმცა სორბონის ისტორიული მნიშვნელობა შენარჩუნდა.

³² ლუი ლე ფური (Louis Le Fur, 1870-1943) — ფრანგი იურისტი, საერთაშორისო სამართლის აღიარებული სპეციალისტი, პარიზის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორი, 1921 წლიდან საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუტის წევრი.

ბით შესრულდა. მ. მუსხელიშვილის სადისერტაციო ნაშრომმა აკადემიურ წრეებში მაღალი შეფასება დაიმსახურა და პოლ დეშანელის³³ (Paul Deschanel) საპატიო პრემიითაც დაჯილდოვდა, რაც იმ დროის საფრანგეთის იურიდიული მეცნიერების სფეროში განსაკუთრებულ აღიარებად მიიჩნეოდა. სიმბოლურია, რომ ავტორმა ნაშრომი მიუძღვნა მშობლების ხსოვნას შემდეგი სიტყვებით: "À mes Parents – Hommage d'affection et de reconnaissance" („ჩემს მშობლებს, სიყვარულისა და მადლიერების ნიშნად“), რაც მის ინტელექტუალურ საქმიანობას განსაკუთრებულ პირადულ და მორალურ განზომილებას სძენს.

აღსანიშნავია, რომ ავტორმა ნაშრომი დაიცვა ქართული გვარ-სახელით — მიხეილ მუსხელიშვილი. პარიზის უნივერსიტეტების ადმინისტრაციული სტანდარტების მიხედვით, დისერტაციის ბოლოს მითითებული ფორმულირებები — "Vu" (ნახულია/გაცნობილია) და "Vu et permis d'imprimer" (ნახულია და ნებადართულია ბეჭდვა) — ადასტურებს, რომ ნაშრომმა აკადემიური იერარქიის ყველა აუცილებელი საფეხური წარმატებით გაიარა. კერძოდ, დისერტაცია განიხილა და დაამტკიცა ფაკულტეტის დეკანმა, ჰენრი ბერტელემიმ (Henri Berthélemy); დაცვა ჩატარდა კომისიის თავმჯდომარის, გამოჩენილი იურისტის, ლუი ლე ფიურის (Louis Le Fur) ხელმძღვანელობით; ხოლო პარიზის აკადემიის რექტორმა პოლ შარლეტიმ (Paul Charléty) ოფიციალურად გასცა ნებართვა ნაშრომის ბეჭდვისა და გავრცელების შესახებ ("permis d'imprimer"). ეს ჩანაწერი ადასტურებს დისერტაციის აკადემიურ და სამართლებრივ ლეგიტიმაციას, როგორც საბოლოო, დასამტკიცებელ ეტაპს.³⁴

მ. მუსხელიშვილის ეს ნაშრომი დღეს ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად ითვლება და ფართო სამეცნიერო მიმოქცევაში თითქმის არ გვხვდება. იგი სტრასბურგის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში, კვლევის

³³ პოლ დეშანელი (Paul Deschanel; 1855–1922) — ფრანგი სახელმწიფო მოღვაწე, ჟურნალისტი, საფრანგეთის მესამე რესპუბლიკის პრეზიდენტი (1920). მან პარიზის უნივერსიტეტში სამართალი და ჰუმანიტარული მეცნიერებები შეისწავლა და სამართლის დიპლომი მიიღო. მიუხედავად იმისა, რომ პროფესიონალი იურისტი არ ყოფილა, მას მიღებული ჰქონდა იურიდიული განათლება და საფრანგეთის ინსტიტუციური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საკითხების განხილვაში აქტიურად მონაწილეობდა. 1923 წელს, მისი სახელობის პოლ დეშანელის პრემია დაანესა საფრანგეთის მორალური და პოლიტიკური მეცნიერებების აკადემიამ (Académie des sciences morales et politiques), რათა მისი როგორც პოლიტიკური მოაზროვნისა და ინსტიტუციური საკითხების მკვლევრის მემკვიდრეობისთვის პატივი მიეგოთ. პრემია საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მეცნიერებებისა და განსაკუთრებით საჯარო სამართლის სფეროში შესრულებული საუკეთესო ნაშრომებისთვის დღემდე გაიცემა; Archives d'Alsace, Dossier personnel de Michel Mouskhéli, cote 1007W1269.

³⁴ Mouskhélichvilichvili, M. "La Théorie juridique de l'État fédéral" (Thèse pour le doctorant, présentée et soutenue le mardi 3 mars à 14 heures par M., Éd. Pedone, Paris, 1931, p. 297.

პროცესში მოვიპოვე და ჩემთვის ხელმისაწვდომი გახდა. როგორც დოკუმენტური წყარო, ნაშრომი მნიშვნელოვან საგანძურს წარმოადგენს მ. მუსხელიშვილის ადრეული მეცნიერული მემკვიდრეობის შესასწავლად.

მ. მუსხელიშვილის სადისერტაციო ნაშრომი თეორიულად ჩამოყალიბებულ და მეთოდოლოგიურად გააზრებულ კვლევას წარმოადგენს, რომელიც ფორმალურ სამართლებრივ ანალიზს სცდება და ფედერალიზმს წარმოგვიდგენს როგორც პოლიტიკური ორგანიზაციის ისეთ ფორმას, რომელიც სამართლებრივ და ფილოსოფიურ პრინციპებზეა დაფუძნებული. ნაშრომში ფედერალური მოდელი ერთ-ერთ პირველ სისტემურ კონცეფციად არის ჩამოყალიბებული, რომელიც სამართლებრივი დინამიკისა და პოლიტიკური თანასწორობის პრინციპების ერთობას ეფუძნება. აღნიშნული კონცეფცია შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივი თეორიის ერთ-ერთ საყრდენად იქცა.

ნაშრომი შედგება წინასიტყვაობისგან (Préface, გვ. 7), შესავლისგან (Introduction, გვ. 8–9), შვიდი თავისა და ცალკეული ქვეთავებისგან, სადაც თანმიმდევრულად არის განხილული ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი და თეორიული პრინციპები. მისი ფუნდამენტური მნიშვნელობიდან და მეცნიერული ინტერესიდან გამომდინარე, ქვემოთ წარმოდგენილია ნაშრომის ცალკეული თავების მოკლე ანალიზი.

წიგნი, თავი I. — სამართლის ერთიანობა და საერთაშორისო სამართლის უზენაესობა (L'unité du droit et la primauté du droit international, გვ. 10-35)

წინამდებარე თავში მ. მუსხელიშვილი დეტალურად იკვლევს სამართლის ერთიანობის პრობლემას, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს სახელმწიფო სამართალსა და საერთაშორისო სამართალს შორის ურთიერთკავშირს. ის განმარტავს, რომ ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული ბუნება ორმაგ სამართლებრივ სისტემას ეფუძნება, რომელშიც ფედერალური ცენტრი საერთო ინტერესების დაცვას და ერთიან სამართლებრივ წესრიგს უზრუნველყოფს, ხოლო სუბიექტები თავიანთ სამართლებრივ თვითმყოფადობას და კომპეტენციებს ინარჩუნებენ.

ავტორი ხაზს უსვამს, რომ სამართლის ნორმები იზოლირებულად ვერ იარსებებენ; ისინი ყოველთვის ურთიერთშეთანხმებით ფუნქციონირებენ. საერთაშორისო სამართალი ფედერალიზმის კონტექსტში არა მხოლოდ ზემოხსენებული ნორმების სისტემას წარმოადგენს, არამედ შემაკავშირებელი ინსტიტუციური ელემენტია, რომელიც სისტემურ სამართლებრივ წესრიგსა და ეროვნული სამართლის ჩარჩოების შეთანხმებულ ფუნქციონირებას უზრუნველყოფს.

მ. მუსხელიშვილის აზრით, სამართლის ერთიანობის მიღწევა, არა მხოლოდ კანონების თანხვედრას, არამედ იურიდიული პრინციპების თანმიმდევრულ პრაქტიკულ განხორციელებას მოითხოვს, რაც ფედერალური სისტემის ეფექტური ფუნქციონირებისთვის აუცილებელია. შესაბამისად, მ. მუსხელიშვილის კონცეფციაში საერთაშორისო სამართალი გვევლინება როგორც ორდონიანი სამართლებრივი წესრიგის — ფედერალური ცენტრისა და სუბიექტების — ჰარმონიზაციის მექანიზმი, რომელიც ნორმატიულ წესრიგსა და სისტემურ სტაბილურობას ერთდროულად უზრუნველყოფს.

წიგნი, თავი II. — სუვერენიტეტის საკითხი (De la souveraineté, გვ. 36-72)

წინამდებარე თავში მ. მუსხელიშვილი დეტალურად იკვლევს სუვერენიტეტის თეორიის ერთ-ერთ ყველაზე საკამათო და კომპლექსურ საკითხს: როგორ შეიძლება ფედერალური სახელმწიფო ინარჩუნებდეს სუვერენიტეტს, ხოლო მისი წევრი ერთეულებიც სამართლებრივად სუვერენულები იყვნენ? ის ხაზს უსვამს, რომ ტრადიციული, აბსოლუტური სუვერენიტეტის კონცეფცია თანამედროვე პოლიტიკურ და სამართლებრივ რეალობას ვერ პასუხობს.

მ. მუსხელიშვილის ხედვით, ფედერალური სახელმწიფო სხვადასხვა სახელმწიფო დონეებს შორის სუვერენიტეტის ფუნქციურ, ნაწილობრივ განაწილებას მოითხოვს. მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეული ფუნქციური უფლებამოსილებები ფედერალურ ცენტრსა და წევრ სახელმწიფოებს შორის გადანაწილებულია, სახელმწიფო იურიდიულად სრულ სუვერენიტეტს ინარჩუნებს. სწორედ, ამ თეორიული მიდგომის საფუძველზე ჩამოყალიბდა შემდგომში „გაყოფილი სუვერენიტეტის“ (souveraineté partagée)³⁵ კონცეფცია, რომელიც ევროპულ ფედერალიზმში და ევროკავშირის სამართლებრივი სტრუქტურის შექმნაში, დღეს მნიშვნელოვან როლს თამაშობს

წიგნი, თავი III. — სახელმწიფოს შესახებ (De l'État, გვ. 73-110)

წინამდებარე თავში მ. მუსხელიშვილი დეტალურად იკვლევს სახელმწიფოს იურიდიულ ბუნებას, მის სტრუქტურულ და ფუნქციურ მახასიათებლებს, მის ფუნდამენტურ როლს სამართლებრივ წესრიგში.

---

³⁵ „გაყოფილი სუვერენიტეტი“ (souveraineté partagée) — თანამედროვე ევროკავშირის კონტექსტში აღნიშნავს მდგომარეობას, როდესაც წევრი სახელმწიფოები ინარჩუნებენ საკუთარ სუვერენიტეტს, თუმცა გარკვეულ უფლებამოსილებებს უთმობენ საერთო ინსტიტუტებს, რათა ერთობლივი გადაწყვეტილებების მიღება და ინტეგრირებული პოლიტიკის განხორციელება შეძლონ.

ავტორის მიხედვით, სახელმწიფო არ წარმოადგენს აბსტრაქტული ძალაუფლების მატარებელს ან მხოლოდ პოლიტიკურ-ფაქტობრივ ინსტრუმენტს, რომელიც რეალურ ძალთა განაწილების ან პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების ფარგლებში ფუნქციონირებს. პირიქით, სახელმწიფო წარმოადგენს სამართლის საფუძველზე ორგანიზებულ ინსტიტუტს, რომლის ფუნქციონირება, ლეგიტიმაცია და იურიდიული ყოფიერება მთლიანად სამართლის უზენაესობაზეა დაფუძნებული. მ. მუსხელიშვილის აზრით, სახელმწიფოს იდენტობა და არსი სამართლის გარეშე ვერ ჩამოყალიბდება, რადგან მის ფუნქციებს, კომპეტენციებს და ვალდებულებებს სამართალი განსაზღვრავს.

ავტორის კონცეფციით, სახელმწიფოს მთავარი მიზანი სამართლის შექმნა, განხორციელება და დაცვაა. ამ კონტექსტში სახელმწიფო არ მოქმედებს როგორც თავისთავად აღმატებული ძალაუფლების მატარებელი, არამედ როგორც სამართლის სუბიექტი და გარანტი, რომელიც ნორმატიულ წესრიგსა და საერთო ინტერესების სამართლებრივ რეგულირებას უზრუნველყოფს. სახელმწიფოს როლი არა ძალაუფლების ერთპიროვნულად განხორციელებაში, არამედ საზოგადოებრივი ურთიერთობების სამართლებრივ მოწესრიგებაში და სამართლებრივი პრინციპების თანმიმდევრულ განხორციელებაში ვლინდება. სამართლის უზენაესობა ქმნის სახელმწიფოს ნამდვილი იურიდიული ბუნების საფუძველს, მისი ლეგიტიმაციის კრიტერიუმს და ფუნდამენტურ სტაბილურობას.

ასევე, მ. მუსხელიშვილი განმარტავს, რომ სახელმწიფოს იურიდიული სტრუქტურა მოიცავს როგორც ცენტრალურ, ისე სუბიექტურ დონეებს. სახელმწიფო ფუნქციონირებს ორმაგი სამართლებრივი სისტემის პრინციპით, რომელიც ერთდროულად აერთიანებს ფედერალურ ცენტრსა და წევრ სახელმწიფოებს, რომელთა კომპეტენციები იურიდიულად განსაზღვრულია, თუმცა აუცილებელია მათ შორის ჰარმონიული თანამშრომლობა. სახელმწიფოს სიცოცხლისუნარიანობა და ისტორიული მდგრადობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად ერთგულია იგი სამართლის პრინციპების, რამდენად იცავს ინდივიდის უფლებებს და რამდენად ახერხებს სამართლებრივი ჩარჩოების ფარგლებში ძალაუფლების მოქცევას.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის ხედვით, სახელმწიფო წარმოადგენს სამართლებრივ ინსტიტუტს, რომლის არსებობა, ფუნქციონირება და ლეგიტიმაცია სამართლის უზენაესობას ეფუძნება, ხოლო მისი იურიდიული ბუნება ფედერალური სისტემის ეფექტურობას, სუბიექტთა ავტონომიის დაცვას და საერთო სამართლებრივი ნორმების კონსისტენტურ განხორციელებას უზრუნველყოფს.

ნიგნი, თავი IV. —
ფედერალური სახელმწიფოს წარმოშობა და ჩამოყალიბება
(Origine et formation de l'État fédéral, გვ. 111-124)

წინამდებარე თავში მ. მუსხელიშვილი აქცენტს აკეთებს ფედერალური სახელმწიფოს ფორმირების ისტორიულ და იურიდიულ ასპექტებზე, იკვლევს მისი წარმოშობის პროცესს და პოლიტიკურ-იურიდიულ კონტექსტს. ავტორი ადარებს ამერიკის, შვეიცარიისა და გერმანიის მაგალითებს, რათა აჩვენოს, როგორ ვითარდება ფედერალიზმი სხვადასხვა ისტორიულ პირობებში. მისი დასკვნით, ფედერალური სახელმწიფო არა მხოლოდ პოლიტიკური შეთანხმების შედეგად, არამედ სამართლებრივი ნებისა და ისტორიული განვითარების ორგანული შედეგით წარმოიშობა.

მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ ფედერალიზმი ინსტიტუციური ნორმებისა და პოლიტიკური რეალობის თანხვედრის შედეგად ვითარდება, სადაც თითოეული ფედერალური სუბიექტი იურიდიულად აღიარებულია, ხოლო ფედერალური ცენტრი ერთიან წესრიგსა და საერთო ინტერესის დაცვას უზრუნველყოფს.

ავტორის დასკვნით, ფედერალური სახელმწიფო მრავალეროვან, მრავალკულტურულ ან მრავალპოლიტიკურ საზოგადოებებს აერთიანებს, თუმცა ამას აკეთებს სამართლებრივი ჩარჩოების პირობებში, რაც როგორც სუბიექტების კომპეტენციების სტაბილურ განსაზღვრას, ისე ფედერაციის ფუნქციონირების ლეგიტიმაციას უზრუნველყოფს. ასეთი მიდგომა აჩვენებს, რომ ფედერალიზმი არის წესრიგისა და მოქნილობის ჰარმონია, რომელიც ერთიან წესრიგს ინარჩუნებს და ამავდროულად საშუალებას აძლევს სამართლებრივ ერთეულებს თავიანთი ინსტიტუციური თვითმყოფადობა შეინარჩუნონ.

მ. მუსხელიშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიულ ბუნებას, მისი აზრით, ფედერალიზმი არა მხოლოდ ფორმალური შეთანხმება ან ძალაუფლების განაწილება, არამედ იურიდიულად ორგანიზებული ინსტიტუციაა, რომლის ძირითადი ფუნქცია სამართლის შექმნაში, მისი დაცვაში და მართვის სტრუქტურების სამართლებრივი ჰარმონიზაციის უზრუნველყოფაში მდგომარეობს.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილი ფედერალური სახელმწიფოს ფორმირებას განიხილავს როგორც იურიდიულ-სამართლებრივი ინსტიტუტის განვითარების პროცესს, რომელიც დაკავშირებულია როგორც ისტორიული გამოცდილების, ისე სამართლებრივი ნორმების თანხვედრასთან, რაც ლეგიტიმური, სტაბილური ინსტიტუციური მექანიზმის საფუძველს ქმნის.

ნიგნი, თავი V. — ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული ბუნება (La nature juridique de l'État fédéral, გვ. 125–270)

V თავი დისერტაციის ყველაზე ვრცელი და მნიშვნელოვანი ნაწილია და მოიცავს შემდეგ სექციებსა და პარაგრაფებს: განყოფილება I. უნიტარული ასპექტი ფედერალურ სახელმწიფოში (Section I. Aspect unitaire dans l'État fédéral, გვ. 126–152). აქ მ. მუსხელიშვილი განიხილავს ფედერალური სახელმწიფოს უნიტარულობის ელემენტებს, რომლებიც უზრუნველყოფენ საერთო სამართლებრივი წესრიგს და სახელმწიფოს ერთიანობას, მიუხედავად სუბიექტების დამოუკიდებელი კომპეტენციებისა.

განყოფილება II. ფედერალური სახელმწიფოს შემადგენელი ასპექტი (Section II. Aspect composé dans l'État fédéral, გვ. 153); §1. ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული ბუნების შესახებ არსებული სხვადასხვა თეორიების მიმოხილვა (Exposé des différentes théories sur la nature juridique de l'État fédéral, გვ. 154–190). მიმოხილულია სხვადასხვა კლასიკური და თანამედროვე თეორიები, რომლებიც ფედერალურ სახელმწიფოს უნიკალურ იურიდიულ ფორმად აღიქვამენ. მ. მუსხელიშვილი ფედერალურ სახელმწიფოს იურიდიულ ბუნებას იკვლევს და მას წარმოგვიდგენს როგორც უნიკალურ (*sui generis*)³⁶ იურიდიულ ფორმას, რომელიც არც კონფედერაციის, არც ერთიანი სახელმწიფოს ჩვეულებრივი კლასიკური ფორმით არ განისაზღვრება. ფედერალური სახელმწიფო წარმოადგენს ორმაგ სამართლებრივ სისტემას, რომელიც, ავტორის მიხედვით, ფედერალური ცენტრისა და სუბიექტების ცალსახად განსაზღვრულ, თუმცა ურთიერთდაკავშირებულ კომპეტენციებს მოიცავს. „ორმაგი სამართლებრივი სისტემა“ ნიშნავს, რომ ფედერალური სახელმწიფო აერთიანებს ფედერალურ ცენტრსა და სუბიექტების იურიდიულ სისტემებს, რომლებიც ურთიერთდაკავშირებულად მოქმედებენ, თუმცა თითოეული თავისი კომპეტენციით მკაფიოდ განსაზღვრულია. ფედერალური ცენტრი უზრუნველყოფს ერთიან წესრიგსა და საერთო ინტერესის დაცვას, ხოლო სუბიექტები თავიანთი კომპეტენციების ფარგლებში, სამართლებრივ თვითმყოფადობას ინარჩუნებენ.

§2. ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიული სტრუქტურის განხილვა დეცენტრალიზაციის თეორიის ქრილში (Structure juridique de l'État fédéral envisagée au point de vue de la théorie de la décentralisation, გვ. 191–192). აქ განხილულია ფედერალური სისტემის ორმაგი სამა-

³⁶ ტერმინი „*sui generis*“ — ლათინური წარმოშობისაა და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „უნიკალურს“ ან „თავისი სახეობისას“ (ლათ. *sui* = საკუთარი, *generis* = სახეობა). მ. მუსხელიშვილის კონტექსტში „*sui generis*“ იურიდიული ფორმა აღნიშნავს, რომ ფედერალური სახელმწიფო არც კონფედერაციაა, არც ერთიანი სახელმწიფო, არამედ უნიკალურ, სპეციფიკურ იურიდიულ ინსტიტუტს წარმოადგენს.

რთლებრივი სტრუქტურა, სადაც: ფედერალური ცენტრი უზრუნველყოფს საერთო ინტერესების დაცვას, ერთიან სამართლებრივ სისტემას, უსაფრთხოებასა და სახელმწიფოებრივ ერთიანობას; სუბიექტები ინარჩუნებენ სამართლებრივ თვითმყოფადობას თავიანთ კომპეტენციებში, თუმცა ერთიან, ურთიერთდაკავშირებულ სამართლებრივ სისტემაში მოქმედებენ.

A) დეცენტრალიზაცია და ფედერალიზმი (*Décentralisation et fédéralisme*, გვ. 193–217), განხილულია დეცენტრალიზაციის როლი ფედერალურ სახელმწიფოში, განსაკუთრებით სუბიექტთა კომპეტენციის და საპარლამენტო, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი უფლებამოსილებების განაწილების თვალსაზრისით. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ დეცენტრალიზაცია არ ეწინააღმდეგება ცენტრალიზმს, არამედ სისტემის ეფექტურ ფუნქციონირებას და სამართლებრივ ერთიანობას უზრუნველყოფს.

B) დეცენტრალიზაციის სხვადასხვა ხარისხები (*Divers degrés de la décentralisation*, გვ. 218–270).

განხილულია სუბიექტთა კომპეტენციის სხვადასხვა სტრუქტურული დონე, დაწყებული ადგილობრივი თვითმმართველობების მინიმალური ავტონომიით და დასრულებული ფედერალურ სუბიექტებში ფართო სამართლებრივი სუვერენიტეტით. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს ეტაპობრივ დეცენტრალიზაციას როგორც საშუალებას, რომელიც უზრუნველყოფს ფედერალური ერთიანობის დაცვას და სუბიექტთა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას.

სადისერტაციო ნაშრომის მე-V თავი აერთიანებს მ. მუსხელიშვილის ხედვას ფედერალიზმის იურიდიულ საფუძვლებსა და კომპეტენციების განაწილების პრინციპებზე, რაც ევროპული ფედერალიზმის საკითხზე, შემდგომი კვლევების მნიშვნელოვან თეორიულ ბირთვს წარმოადგენს.

ნიგნი, თავი VI. —

კომპეტენციების განაწილება ფედერალურ სახელმწიფოში (*La répartition des compétences dans l'État fédéral*, გვ. 271-289)

წინამდებარე თავში მ. მუსხელიშვილი ფედერალურ სახელმწიფოში ხელისუფლების კომპეტენციების პრინციპულ განაწილებას იკვლევს და ხაზს უსვამს ფედერალური ცენტრისა და წევრ სახელმწიფოებს შორის პასუხისმგებლობის მკაფიო შეზღუდვას. ავტორი საუბრობს, ფედერალურ სახელმწიფოში კომპეტენციების განაწილებაზე. იგი აღნიშნავს: „...ფედერალური სახელმწიფო უნიტარული სახელმწიფოსგან მხოლოდ უმაღლესი ხარისხით და დეცენტრალიზაციის განსაკუთრებული ფორმით განსხვავდება. სწორედ, უფრო მაღალ დეცენტრალიზაციაში უნდა ვეძიოთ განსხვავება, წმინდა ფარდობითი, წევრ სახელმწიფოსა და

ავტონომიურ პროვინციას შორის. უფრო მეტიც, ამ პირობებში შეგვიძლია გავიგოთ მნიშვნელობა ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ადგილობრივ ხელისუფლებას შორის...“. მას მოჰყავს ამერიკაში მოღვაწე ავსტრიელი საერთაშორისო სამართლის პროფესორის, იოზეფ კუნცის³⁷ მოსაზრება: „...უფლებამოსილების განაწილება არ უნდა აგვერიოს უფლებამოსილებების გადანაწილებასთან, ეს არის მნიშვნელოვანი განსხვავება, რადგან რაც არ უნდა ფართო იყოს მისი სახელმწიფო ატრიბუტები, რაოდენ დიდიც არ უნდა იყოს მის ხელთ არსებული უფლებამოსილებები, არ უნდა დაგვაგინყდეს, რომ ეს კომპეტენცია ცენტრალური სახელმწიფოს სამართლებრივ წესრიგს ეფუძნება. სწორედ, ეს ანიჭებს მას საჯარო ძალაუფლების ატრიბუტებს...“ (გვ. 270).

მ. მუსხელიშვილი აყალიბებს ერთ-ერთ ადრეულ იურიდიულ ფორმულას, რომელიც მოგვიანებით ევროპული ფედერალიზმის შემდგომი მოდელების (მაგ. ევროკავშირის სამართლებრივი ფედერალიზმი) საფუძვლად იქცა: „კომპეტენციის გადანაწილება იურიდიული ნებართვის საფუძველზე“.

მ. მუსხელიშვილის მიხედვით, ეს პრინციპი გულისხმობს, რომ ფედერალური ორგანოები მხოლოდ იმ სფეროებში ახორციელებენ უფლებამოსილებას, რომელიც მათ კონსტიტუციით ან კანონით აქვთ მინიჭებული. დანარჩენი კომპეტენციები წევრ სახელმწიფოებს რჩება, რაც მათ სამართლებრივ თვითმყოფადობას და ფედერაციის სტაბილურ ფუნქციონირებას უზრუნველყოფს.

ავტორი ხაზს უსვამს, რომ კომპეტენციების ასეთი იურიდიული განაწილება ხელს უწყობს: **სამართლებრივი უსაფრთხოების გარანტიას** — ყველა გადაწყვეტილება მკაფიო სამართლებრივი საფუძველით მიიღება; **სუბიექტთა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას** — წევრი სახელმწიფოები თავიანთი კომპეტენციების სფეროს აქტიურად მართავენ; **ფედერალური თანხმობის შენარჩუნებას** — კომპეტენციების მკაფიო გამოყოფა ცენტრსა და სუბიექტებს შორის კონფლიქტურ სიტუაციებს ამცირებს; **სამართლებრივი ლეგიტიმაციის გაძლიერებას** — როგორც ფედერალური ორგანოები, ასევე, წევრი სახელმწიფოები მხოლოდ კანონით მინიჭებული უფლებამოსილებით მოქმედებენ. ასეთი სისტემური მიდგომა ფედერალურ სახელმწიფოს იურიდიულად სტაბილურ და ეფექტურ ინსტიტუციურ ჩარჩოს ქმნის, რომელშიც ცენტრი და სუბიექტები ურთიერთშეკავშირებულად, კომპეტენციების მკაფიო განსაზღვრით ფუნქციონირებენ.

მ. მუსხელიშვილის მიხედვით, ასეთი სისტემური მიდგომა ფედერალური სახელმწიფოს იურიდიულად სტაბილურ და ეფექტურ ინსტიტუ-

³⁷ იოზეფ კუნცი (Josef Laurenz Kunz, 1890-1970) — ავსტრო-ამერიკელი იურისტი, საერთაშორისო სამართლის პროფესორი.

ციურ ჩარჩოს ქმნის, სადაც ცენტრი და სუბიექტები ურთიერთდაკავშირებულად, კომპეტენციების მკაფიო განსაზღვრით ფუნქციონირებენ, უზრუნველყოფენ სამართლებრივი წესრიგის ჰარმონიას და ფედერაციის ეფექტურ მართვას.

ნიგნი, თავი VII. — ფედერალური სახელმწიფოს დასასრული (Fin de l'État fédéral, გვ. 290-298).

ნაშრომის ბოლო თავში მ. მუსხელიშვილი ფედერალური სახელმწიფოს დეზინტეგრაციის სამართლებრივ და პოლიტიკურ წინაპირობებს განიხილავს. მისი აზრით, ფედერალიზმის სტაბილურობა დამოკიდებულია სამართლის პრინციპული ერთიანობისა და სუვერენიტეტის ბალანსის შენარჩუნებაზე; მათი დარღვევა კი სისტემის სამართლებრივ სტაბილურობას საფრთხეს უქმნის. მიუხედავად იმისა, რომ ფედერალური მოდელი რთულია და მუდმივ იურიდიულ თვითრეგულაციას მოითხოვს, იგი მაინც მრავალეროვნული თანაცხოვრების ყველაზე სტაბილურ ფორმად რჩება.

მ. მუსხელიშვილის აზრით, ფედერალური სახელმწიფო იურიდიულად დაშლადია ("juridiquement divisible") — მისი დაშლა შესაძლებელია წინასწარ განსაზღვრული პროცედურებისა და ნორმების მიხედვით, რაც ხაზს უსვამს ფედერალური მოწყობის სამართლებრივი ბუნების მნიშვნელობას.

მ. მუსხელიშვილისთვის ფედერალიზმი წარმოადგენს დამოუკიდებელ იურიდიულ ორგანიზმს, რომელიც მოიცავს სრულ ციკლს: წარმოშობას, ფუნქციონირებას და დასასრულს. ამ გზით, მისი ნაშრომი სამართლებრივ პრინციპებს მნიშვნელობას ანიჭებს არა მხოლოდ შექმნის პროცესში, არამედ შესაძლო კრიზისულ სიტუაციებშიც, რაც მას სხვა „ევროპელი მამების“ ნააზრევსგან გამოარჩევს.

ნაშრომს თან ახლავს ვრცელი ბიბლიოგრაფია (გვ. 299-302).

დეტალური შესწავლის შედეგად გამოიკვეთა, რომ მ. მუსხელიშვილის ნაშრომი გამოირჩევა შემდეგი ასპექტებით:

1. პირველობით — იგი ერთ-ერთ პირველ სისტემურ ანალიზს წარმოადგენს, რომელიც ფედერალიზმს მკაცრად სამართლებრივი თვალსაზრისით განიხილავს;

2. იურიდიული სიზუსტით — განსხვავებით სხვა ევროპელი მამებისგან (ა. სპინელი, ჟ. მონე, რ. შუმანი), მ. მუსხელიშვილისთვის ფედერალიზმი იყო სამართლებრივ-ინსტიტუციური სისტემა და არა მხოლოდ პოლიტიკური იდეა;

3. ინტელექტუალური დამოუკიდებლობით — ნაშრომი შექმნილია ნეიტრალური, სამეცნიერო მიდგომით, პოლიტიკური პარტიების ან მოძრაობების გავლენის გარეშე;

4. შემდგომი ინოვაციების საფუძვლით — მ. მუსხელიშვილის თეორია საფუძვლად დაედო ევროპული ნახშირისა და ფოლადის საზოგადოებას (Communauté européenne du charbon et de l'acier, CECA, 1951) — პირველი ევროფედერალური ინსტიტუცია, რომლის საფუძველზეც მოგვიანებით ევროკავშირი ჩამოყალიბდა, ასევე, რობერ შუმანის დეკლარაციას და ევროპის ფედერალური ინსტიტუტების შემდგომ სამართლებრივ მოწყობას.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილი სადისერტაციო ნაშრომი — "La Théorie juridique de l'État fédéral" („ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“), რომელიც 1931 წელს მონოგრაფიის სახით გამოიცა, ევროპული ფედერალიზმის თეორიის მეცნიერულად და სამართლებრივად შესწავლის ერთ-ერთ პირველ მცდელობას წარმოადგენს, სადაც ფედერალიზმი გაანალიზებულია არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ მკაცრად სამართლებრივი თვალსაზრისით. ავტორი ხაზს უსვამს, რომ ფედერალიზმი წარმოადგენს სამართლებრივ ფორმას, რომელიც თანაბრად აღიარებს როგორც სუბიექტთა დამოუკიდებლობას, ისე ერთიანობას და მათი სუვერენიტეტის ფუნქციურ თანაარსებობას უზრუნველყოფს.

თავი II. § 2. მიხეილ მუსხელიშვილის კვლევები ევროპულ ფედერალიზმზე — კონსტიტუციური ხედვები და ინტელექტუალური მემკვიდრეობა

წინამდებარე პარაგრაფში განვიხილავთ მ. მუსხელიშვილის მოგვიანებით გამოქვეყნებულ ნაშრომებს და მათ სამართლებრივ და ინტელექტუალურ გავლენას ევროპულ ფედერალიზმზე.

2012 წელს ფრანგმა ფედერალისტებმა, ჟან-ფრანსის ბილიონმა (Jean-Francis Billion) და ან. გარდაცვლილმა, ჟან-ლუკ პრეველმა (Jean-Luc Prevel, 1948–2017), შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს მიხეილ მუსხელიშვილის და გასტონ სტეფანის ნაშრომები (Mouskhely, M., & Stefani, G. (2012). "Confédération et fédération: l'antithèse" (Textes choisis par J.-F. Billion & J.-L. Prevel; Préface de L. Levi). Gardonne, France: Éditions Fédérop). კრებულის ელექტრონული ვერსია პირადად გამომიგზავნა ჟან-ფრანს ბილიონმა, რომელიც წინამდებარე მონოგრაფიის კონსულტანტია. კრებულში "Confédération et fédération: l'antithèse", შესულია მ. მუსხელის და გ. სტეფანის ნაშრომები ("L'Europe face au fédéralisme", 1949, გვ. 21-94); "Confédération et fédération européenne", 1953, გვ. 95-111); "Europe en formation: Structures fédérales", 1960, გვ. 135-136), რომლებიც ევროპული ფედერალიზმის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის ძირითად ქვაკუთხედს წარმოადგენს. მათი შერჩევა და

რედაქტირება განხორციელებულია ჟან-ფრანს ბილიონისა და ჟან-ლუკ პრევალის მიერ, რაც უზრუნველყოფს ტექსტების სამეცნიერო მნიშვნელობის ხაზგასმას, ისტორიული კონტექსტის შენარჩუნებას და მ. მუსხელიშვილის იდეების სისტემატიზებულად წარმოჩენას. კრებულში წარმოდგენილი ნაშრომები ერთმანეთისგან განასხვავებენ ფედერაციისა და კონფედერაციის იდეებს, აჩვენებენ ევროპული ინტეგრაციის პრაქტიკულ შესაძლებლობებსა და ინსტიტუციურ მოწყობას, რაც მ. მუსხელიშვილის ფედერალიზმის თეორიისა და პრაქტიკის ერთიან, სისტემურ ხედვას წარმოჩენს. წინასიტყვაობაში გამომცემლები აღნიშნავენ, რომ ზოგი ავტორის, მაგალითად გასტონ სტეფანის (Gaston Stefani) ბიოგრაფიული მონაცემები უცნობია,³⁸ თუმცა მუშაობა უწყვეტად მიმდინარეობს. კრებული წარმოადგენს მ. მუსხელიშვილის ნაშრომების სისტემურ და სამეცნიერო გამოცემას, რაც მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ევროპული ფედერალიზმის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის შენარჩუნებას.

მ. მუსხელის და გ. სტეფანის მიერ 1949 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომი: **„ევროპა ფედერალიზმის პირისპირ“** (**"L'Europe face au fédéralisme"**), მეორე მსოფლიო ომისშემდგომ ევროპაში ფედერალიზმის საკითხის ერთ-ერთ პირველ სისტემურ კვლევას წარმოადგენს. ავტორები აანალიზებენ ევროპის პოლიტიკური გაერთიანების მოდელებს, იურიდიულ და ეკონომიკურ საფუძვლებს, და ასკვნია, რომ ევროპის სტაბილურობისთვის აუცილებელია ფედერალური სტრუქტურა. მათთვის ფედერალიზმი არ არის მხოლოდ პოლიტიკური ფორმა, არამედ ევროპის ცივილიზაციის ახალი ეტაპია, რომელიც საერთო პასუხისმგებლობისა და სოლიდარობის პრინციპებზეა დაფუძნებული. ნაშრომს დართული აქვს მ. მუსხელის და გ. სტეფანის მიერ 1948 წლის მარტში შედგენილი ევროპის კონსტიტუციის პროექტი,³⁹ რომელიც ევროპული ფედერალური ერთიანობისთვის იურიდიულ და სტრუქტურულ საფუძველს წარმოადგენს.

მიშელ მუსხელი ნაშრომში: **„ევროპული კონფედერაცია თუ ფედერაცია?“** (**"Confédération ou fédération européenne?"**), კონფედერაციისა და ფედერაციის სამართლებრივ და პოლიტიკურ განსხვავებებს განიხილავს. ავტორის დასკვნით, მხოლოდ ფედერაცია უზრუნველყოფს ევროპის სტაბილურ ერთიანობას, რადგან ფედერაციაში წევრი სახელ-

³⁸ გასტონ სტეფანის (Gaston Stefani, 1901 წლის 2 ივნისი-1987 წლის მარტი) შესახებ ბიოგრაფიულ ცნობებს მივაკვლიეთ ალზასის სახელმწიფო არქივში, სადაც მისი პირადი ფონდია დაცული (იხ. Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724). უფრო ვრცლად მის ბიოგრაფიულ მონაცემებზე შესაბამის თავში ვი-საუბრებთ. აქვე დავძენთ, რომ მისი პირადი ფოტო დღემდე ხელმისაწვდომი არ არის.

³⁹ კონსტიტუციის პროექტზე შესაბამის თავში ვრცლად ვისაუბრებთ.

მნიშვნელობა ირჩევენ უპირობო პაქტს⁴⁰ და ქმნიან საერთო აღმასრულებელ და საკანონმდებლო ორგანოებს; წევრები არ კარგავენ მთლიანად ავტონომიას, თუმცა მათი მოქმედება საერთო ინსტიტუციური სტრუქტურით რეგულირდება; ფედერალური სისტემა ქმნის სამართლიანად ბალანსირებულ ერთობას, რომელიც განსხვავებულ ეროვნულ და პოლიტიკურ ინტერესებს აღიარებს, მაგრამ ამავე დროს, საერთო უფლებასა და პასუხისმგებლობას უზრუნველყოფს.

მოკლედ, მ. მუსხელისთვის ფედერაცია არის ერთადერთი გზა, რომელიც რეალურად პასუხობს ევროპული ინტეგრაციის საჭიროებებს, ხოლო კონფედერაცია ისტორიულად ხშირად დეზინტეგრაციითა და სუსტი ცენტრალიზაციით სრულდება. ნაშრომის წინასიტყვაობაში, ჰენრი ფრენე⁴¹ ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მ. მუსხელის კონფედერაციისა და ფედერაციის სამართლებრივ-პოლიტიკური ანალიზი მკაფიოდ ავლენს ამ ორ მოდელს შორის არსებით განსხვავებებს და ევროპული ფედერალური ერთიანობის სტრატეგიულ მნიშვნელობას წარმოაჩენს.

მ. მუსხელის ნაშრომი: „ევროპა ფორმირების პერიოდში: ფედერალური სტრუქტურები“ (**“Europe en formation: Structures fédérales”, 1960**), ავტორის უფრო გვიანდელ, თეორიულად მომნიშვნეულ ნაშრომს წარმოადგენს. იგი სისტემურად და სიღრმისეულად იკვლევს ფედერალური სახელმწიფოსა და ფედერალური გაერთიანების ინსტიტუციურ, ტექნიკურ-იურიდიულ და ფუნქციურ მონაცემებს. ავტორი მიზნად ისახავს არა ფედერალიზმის იდეის ნორმატიულ დაცვას, არამედ მისი კონკრეტული სამართლებრივი მექანიზმების ანალიზს, რაც ფედერალურ სისტემას რეალურად მოქმედ და მდგრად მმართველობით მოდელად წარმოაჩენს. მ. მუსხელი ფედერალიზმს განიხილავს მაღალი სირთულის ორგანიზაციულ სისტემად, რომელიც მარტივ, უნიფიცირებულ და ცენტრალიზებულ მმართველობას უარყოფს. მისი მოსაზრებით, ფედერალური წყობა ინსტიტუტების მრავალფეროვნებას, ფუნქციურ დანაწილებასა და ურთიერთკონტროლს ეფუძნება, რაც როგორც საერთო ხელისუფლების ეფექტიანობას, ისე შემადგენელი ერთეულების ავტონომიის დაცვას ერთდროულად უზრუნველყოფს. მ. მუსხელი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ ფედერალური ინსტიტუტები ერთმანეთთან დაძაბულ, მაგრამ ბალანსირებულ ურთიერთობაში ყოფნით ინდივიდუალურ თავისუფლებას იცავენ და ძალაუფლების კონცენტრაციას ზღუდავენ.

⁴⁰ უპირობო პაქტი (Pacte fédéral irrévocable) — ფედერალური შეთანხმება, რომელიც წევრ სახელმწიფოებს აკავშირებს კონსტიტუციური ძალით და გამორიცხავს მათ მიერ ფედერაციიდან ერთპიროვნულ გამოსვლას ან ფედერალური წესრიგის თვითნებურ შეცვლას.

⁴¹ ჰენრი ფრენე (Henri Frenay, 1905–1988) — საფრანგეთის წინააღმდეგობის მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი და შარლ დე გოლის დროებითი მთავრობის მინისტრი; ევროპული ინტეგრაციის აქტიური მხარდამჭერი და 1950–1954 წლებში ევროპის ფედერალისტთა კავშირის (UEF) პრეზიდენტი.

ნაშრომის ერთ-ერთი ცენტრალური თეზაა სტრუქტურული მოქნილობა: მ. მუსხელის მიხედვით, ფედერალიზმი არ წარმოადგენს ერთიან, უნივერსალურ მოდელს; თითოეული ფედერალური გაერთიანება კონკრეტული ისტორიული, პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური კონტექსტის მიხედვით ფორმირდება, რაც უნიკალურ ინსტიტუციურ ფონს ქმნის, მორგებულს ეროვნულ, რეგიონულ და პოლიტიკური რეალობების მრავალფეროვნებაზე.

განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა გადანაცვებების მიღების მექანიზმებს, კომპეტენციების განაწილებას, ფედერალურ და სუბფედერალურ⁴² დონეებს შორის ურთიერთქმედებას და კონფლიქტების სამართლებრივ მოგვარებას. მ. მუსხელი ფედერალიზმს ადარებს „დელიკატური საათის მექანიზმს“, რომლის ეფექტიანობა ინსტიტუტების ზუსტ კოორდინაციასა და ბალანსზეა დამოკიდებული („...Le fédéralisme s'apparente à un "mécanisme d'horlogerie délicat", dont l'efficacité dépend de la coordination précise et de l'équilibre des institutions...“⁴³. („ფედერალიზმი წარმოადგენს „ზუსტი საათის მექანიზმს“, რომლის ეფექტიანობა ინსტიტუტების სწორ კოორდინაციასა და ბალანსზეა დამოკიდებული...“).

ამგვარად, ნაშრომი „ევროპა ფორმირების პერიოდში: ფედერალური სტრუქტურები“ წარმოადგენს მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური თეორიის მნიშვნელოვან ნააზრევს, სადაც ფედერალიზმი წარმოდგენილია არა როგორც აბსტრაქტული პოლიტიკური იდეა, არამედ როგორც სამართლებრივად ორგანიზებული, დახვეწილი და პრაქტიკულად მოქმედი მმართველობის სისტემა, რომლის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ევროპული ინტეგრაციის ინსტიტუციური ფორმირების პროცესში გამოკვეთილად გამოიხატა.

თავი II. § 3. მუსხელიშვილის სხვა ნაშრომები და სამეცნიერო სტატიები ევროპული ფედერალიზმის თემატიკაზე

მ. მუსხელიშვილის ნაშრომები გამოირჩევიან ფედერალურ სისტემაში არსებული სტრუქტურული, წარმომადგენლობითი და ფუნქციონალური საკითხების ღრმა ანალიზით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი ინტერესი სუვერენიტეტის, ავტონომიისა და სამართლებრივი ჰარმონიის ურთიერთდამოკიდებულებაზე, რაც სტაბილური ევროპული

---

⁴² სუბფედერალური (Subfédéral) – ნიშნავს ფედერაციული სისტემის ქვეშ არსებული, შემადგენელი ერთეულების დონეს ან ინსტიტუციურ ერთეულებს, რომლებიც თეორიულად ფედერაციის ფარგლებს ქვეშ ფუნქციონირებენ, თუმცა გარკვეულ ავტონომიას ინარჩუნებენ.

⁴³ Mouskhély, M. Structures fédérales. In L'Europe en formation: Les cahiers du fédéralisme, 1960, p.111.

ერთიანობის თეორიულ საფუძველს ქმნის. ნაშრომებში მკაფიოდ ჩანს, რომ გრძელვადიანი მშვიდობა ევროპაში შეუძლებელია საერთო სამართლებრივი ინსტიტუტებისა და სუპრანაციონალური თანამშრომლობის გარეშე. მისი ხედვა მოიცავს ფედერალური სტრუქტურებისა და ინსტიტუციური მექანიზმების სისტემურ ანალიზს, საერთაშორისო კონფლიქტების სამართლებრივ მოგვარებასა და ინსტიტუციურ უზრუნველყოფას.

აქ ქრონოლოგიურად წარმოდგენილია მ. მუსხელიშვილის მთავარი ნაშრომები და სამეცნიერო სტატიები, რომლებიც ფედერალიზმის, სამართლებრივი ჰარმონიისა და მშვიდობის კონტექსტში მის ხედვებს ასახვენ. მათ შორისაა:

1. 1933 წ. — **"L'Équité en Droit international Moderne"** („სამართლიანობა თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში“, *Revue générale de droit international public*, სტატია, პარიზი). ნაშრომში შესწავლილია საერთაშორისო სამართალში სამართლიანობის (*équité*) როლი. მ. მუსხელიშვილი აღნიშნავს, რომ სამართალი არ შემოიფარგლება მხოლოდ კანონებით, დეკრეტებით და შეთანხმებებით; ის გონივრული გადაწყვეტილებებისა და სამართლიანობის პრინციპებზეა დაფუძნებული, რაც ხელს უწყობს საერთაშორისო კონფლიქტების სამართლებრივ მოგვარებას და გრძელვადიანი მშვიდობის უზრუნველყოფას.

2. 1934 წ. — **"Autonomie"** („ავტონომია“, *Dictionnaire de Sociologie*, სტატია, ლექსიკონში). ნაშრომში შესწავლილია პოლიტიკური და სამართლებრივი ავტონომიის მნიშვნელობა, ცენტრალიზებულ სახელმწიფოსა და დამოუკიდებელ რეგიონულ ინსტიტუციებს შორის ბალანსი, რაც ფედერალიზმის ინტელექტუალურ საფუძველს წარმოადგენს და მშვიდობისა და სამართლებრივი ჰარმონიის პირობებს უზრუნველყოფს.

3. 1934 წ.— **"Quelques réflexions sur la réforme de l'État fédéral"** („ფედერალური სახელმწიფოს რეფორმის რამდენიმე შეხედულება“, *Annales du Droits et des Sciences Sociales*, სტატია). მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა ფედერალური სახელმწიფოს რეფორმის პრინციპები, შეაფასა ცენტრალური ხელისუფლებისა და რეგიონული სტრუქტურების ბალანსი, როგორც სამართლებრივი საფუძველი საერთო ინტერესების დაცვისთვის, ევროპული სტაბილურობისა და მშვიდობისთვის.

4. 1935 წ.— **"Le Plebiscite de la Sarre"** („საარის ოლქის პლებასციტი“, ⁴⁴ *Revue Générale de Droit International Public*, სტატია). ნაშრომში

---

⁴⁴ საარის ოლქი სხვადასხვა პერიოდში საფრანგეთის გავლენის ქვეშ იყო. იგი საფრანგეთს ეკუთვნოდა 1798–1815 წლებში, ხოლო პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, 1919 წლის ვერსალის ხელშეკრულების საფუძველზე, რეგიონი ერთა ლიგის მმართველობაში გადავიდა, ხოლო მისი ქვანახშირის საბადოების ექსპლუატაციის უფლება საფრანგეთს მიენიჭა. 1935 წლის 13 იანვარს, ერთა ლიგის მანდატის ქვეშ მყოფ საარის ოლქში ჩატარდა პლებისციტი (*Saar plebiscite*), რომლის მიზანი რეგიონის პოლიტიკური

შესწავლილია საარის ოლქის პლემასციტის სამართლებრივი და პოლიტიკური ასპექტები. მ. მუსხელიშვილი განიხილავს სუვერენიტეტის, თვითგამორკვევისა და საერთაშორისო კონტროლის ურთიერთდამოკიდებულებას, რაც მშვიდობის უზრუნველყოფის ინსტიტუციურ მექანიზმებს პირდაპირ უკავშირდება. სტატიაში ხაზგასმულია, რომ პლემასციტი შეიძლება შეფასდეს როგორც იურიდიული მექანიზმი ევროპაში მშვიდობისა და სამართლებრივი ჰარმონიის უზრუნველსაყოფად, თუმცა მისი პრაქტიკული განხორციელება, შიდა პოლიტიკური ზეწოლისა და პროპაგანდისტული მანიპულაციების პირობებში, ხშირად შეზღუდული იყო. მ. მუსხელი ასკვნის, რომ ევროპაში მშვიდობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია ფედერალური ტიპის პოლიტიკური სტრუქტურა, რომელიც იქნება: სამართლებრივად ორგანიზებული; ინსტიტუციურად დაბალანსებული; სუპრანაციონალური მექანიზმებით გამართული.

სწორედ ასეთი სისტემა შეძლებს თავიდან აიცილოს ის პრობლემები, რომლებიც XX საუკუნის პირველ ნახევარში ტერიტორიულ კონფლიქტებს იწვევდა. მიშელ მუსხელი საარის რეგიონის პლემასციტს განიხილავს როგორც მაგალითს იმისა, თუ როგორ ცდილობდა საერთაშორისო საზოგადოება ტერიტორიული კონფლიქტების სამართლებრივი მექანიზმებით გადაწყვეტას. მისი შეფასებით, ერთა ლიგის ადმინისტრაციის პირობებში ჩატარებულმა პლემასციტმა აჩვენა, რომ საერთაშორისო ინსტიტუტებს გარკვეული როლი შეუძლიათ შეასრულონ კონფლიქტური საკითხების რეგულირებაში. ამასთანავე, მ. მუსხელი აღნიშნავს, რომ მსგავსი შემთხვევები ნათლად წარმოაჩენს ევროპაში უფრო სტაბილური და სამართლებრივად ორგანიზებული ფედერალური ინსტიტუციური სისტემის აუცილებლობას, რომელიც სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობების მდგრადი სამართლებრივი ჩარჩოს უზრუნველყოფას შეძლებდა.

5. 1937 წ. — **"Parlementarisme, démocratie, dictature"** („პარლამენტარიზმი, დემოკრატია, დიქტატურა“, თანაავტორი M. E. Gordon, *Revue du Droit Public et des Sciences Politique* (სტატია).

ნაშრომში შესწავლილია პარლამენტარიზმის, დემოკრატიისა და დიქტატურის ურთიერთდამოკიდებულება. მ. მუსხელიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ დამოუკიდებელი პარლამენტის ინსტიტუციური ფუნქცია მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ დემოკრატიული მმართველობის, არამედ გრძელვადიანი მშვიდობის სტაბილურობისთვის.

სტატუსის განსაზღვრა იყო. მოსახლეობას უნდა აერჩია სამი ვარიანტიდან ერთ-ერთი: გერმანიასთან დაბრუნება, ერთა ლიგის მანდატის შენარჩუნება ან საფრანგეთთან გაერთიანება. ამომრჩეველთა დაახლოებით 90,7%-მა მხარი დაუჭირა გერმანიასთან გაერთიანებას, რის შედეგადაც საარის რეგიონი 1935 წლის 1 მარტს კვლავ გერმანიის შემადგენლობაში შევიდა.

6. 1939 წ. — **"L'Acte Juridictionnel en Droit International Public"** („იურიდიული აქტები საერთაშორისო სამართალში“, Revue de la Faculté de Droit du Caire (სტატია). ნაშრომში შესწავლილია სასამართლო აქტების როლი სახელმწიფოებს შორის უფლებებისა და ვალდებულებების განსაზღვრის პროცესში. მ. მუსხელიშვილი აღინიშნავს, რომ სამართლებრივი აქტები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს კონფლიქტების პრევენციასა და საერთაშორისო მშვიდობის დაცვაში.

7. 1941 წ. — **"Politique et Droit dans l'organisation constitutionnelle des États Modernes"** („პოლიტიკა და სამართალი თანამედროვე სახელმწიფოების კონსტიტუციურ ორგანიზაციაში“, Revue de la Faculté de Droit du Caire). ნაშრომში მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა თანამედროვე სახელმწიფოების კონსტიტუციური ორგანიზაციის იურიდიული და პოლიტიკური ასპექტები. იგი ხაზს უსვამს, პოლიტიკური ინსტიტუტების ფუნქციონირების სამართლებრივ საფუძვლებს, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს სახელმწიფოს უფლებამოსილების, ინსტიტუციური წარმომადგენლობისა და ფედერალურ სტრუქტურებს შორის ბალანსს. ავტორი საუბრობს სუვერენიტეტის, ავტონომიისა და სამართლებრივი ჰარმონიის ურთიერთდამოკიდებულებაზე, რაც სტაბილური პოლიტიკური ინსტიტუტებისა და გრძელვადიანი მშვიდობის თეორიულ საფუძველს ქმნის. ნაშრომი აერთიანებს იურიდიულ ანალიზს და პოლიტიკური პროცესების ინსტიტუციურ მნიშვნელობას, რაც ხაზს უსვამს მ. მუსხელიშვილის ხედვას, რომ დემოკრატიული მმართველობის ეფექტურობა სამართლებრივი წესრიგისა და ინსტიტუციური კონტროლის საფუძველზე უნდა შეფასდეს.

8. 1941 წ. — **"Esquisse d'une théorie juridique de la révision de la constitution"** („კონსტიტუციის გადახედვის იურიდიული თეორიის ესკიზი“, Annales du Droits et des Sciences Sociales, T. II/III). ნაშრომში მ. მუსხელიშვილი შეისწავლა კონსტიტუციის გადახედვის სამართლებრივი თეორია თანამედროვე სახელმწიფოებში. მან გააანალიზა საერთო სამართლებრივი პრინციპები, რომლებიც განსაზღვრავენ კონსტიტუციური ცვლილებების იურიდიულ ჩარჩოს, ასევე, ყურადღებას ამახვილებს ინსტიტუციური წესრიგის და წარმომადგენლობითი მექანიზმების მნიშვნელობაზე, რათა ცვლილებები იურიდიულად გამყარებული და პოლიტიკურად მდგრადი იყოს. მ. მუსხელიშვილის აზრით, კონსტიტუციის გადახედვის პროცესი, სამართლებრივი წესრიგისა და ინსტიტუციური კონტროლის პრინციპებზე უნდა იყოს დამყარებული, რათა ინსტიტუტების სტაბილური პოლიტიკური მუშაობა და გრძელვადიანი სამართლებრივი ჰარმონია უზრუნველყოს.

9. 1941 წ. — **"Les Incompatibilités Parlementaires"** („პარლამენტარების სამართლებრივი შეზღუდვები“, Annales du Droits et des Sciences

Sociales, T. II/III). სტატიაში მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა პარლამენტის წევრთა სამართლებრივი შეზღუდვები და ინტერესთა კონფლიქტების პრევენციის მექანიზმები, რომლებიც აუცილებელია დემოკრატიული სტაბილურობისა და ინსტიტუციური ჰარმონიის შესანარჩუნებლად. ავტორი აჩვენებს, რომ კანონით განსაზღვრული შეზღუდვები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ წარმომადგენლობითი ინსტიტუტების ეფექტურ ფუნქციონირებაში და უზრუნველყოფს პარლამენტარების ვალდებულებების სამართლებრივ ჩარჩოს, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს საერთო პოლიტიკური წესრიგისა და მდგრადი მმართველობის უზრუნველყოფას.

10. 1942 წ. — **"La mission d'Exécution des Lois du chef de l'Etat"** („სახელმწიფო მეთაურის კანონის აღსრულების მისია“, Annales du Droits et des Sciences Sociales). სტატიაში შესწავლილია სახელმწიფო მეთაურის როლი და პასუხისმგებლობები კანონების აღსრულების პროცესში. ავტორი აქცენტს აკეთებს იურიდიულ ჩარჩოზე, რომელშიც აღმასრულებელი ხელისუფლება მოქმედებს; ყურადღებას ამახვილებს კანონმდებლობის განხორციელების სიზუსტეზე, ინსტიტუციურ კონტროლსა და სახელმწიფო მართვის ეფექტურობაზე. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ კანონების ეფექტური აღსრულება კრიტიკული მნიშვნელობისაა დემოკრატიული წესრიგის და სამართლებრივი ჰარმონიის შესანარჩუნებლად, ხოლო ინსტიტუციური მექანიზმები სამართლებრივი წესრიგისა და პოლიტიკური სტაბილურობის ერთდროულად შენარჩუნებას უზრუნველყოფენ.

11. 1942 წ. — **"Le Parlement et le temps présent"** („პარლამენტი და თანამედროვეობა“, Annales du Droits et des Sciences Sociales). სტატიაში მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა პარლამენტის ფუნქციონირება თანამედროვე პოლიტიკური კონტექსტში. ხაზს უსვამს დემოკრატიული ინსტიტუტების აქტიურ როლს სამართლებრივი წესრიგის დაცვაში და საზოგადოების სტაბილურობაში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა პარლამენტის ინსტიტუციურ უფლებამოსილებებს, წარმომადგენლობითობას და გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში სამართლებრივი კონტროლის მნიშვნელობას. მ. მუსხელიშვილი საუბრობს, როგორ ეხმარება პარლამენტი საზოგადოებრივი ინტერესების დაბალანსებას, ინსტიტუციური ჰარმონიის შენარჩუნებას და გრძელვადიანი პოლიტიკური სტაბილურობის უზრუნველყოფას.

12. 1944 წ. — **"L'État de siège et le régime des Proclamations Militaires en Égypte"** („სამხედრო საგანგებო მდგომარეობა ეგვიპტეში“, Égypte Contemporaine). ნაშრომში მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა საგანგებო მდგომარეობის პირობებში სამხედრო ადმინისტრაციის, სასამართლოებისა და სამართლებრივი კონტროლის ფუნქციონირება. იგი აჩვენებს

საზოგადოებრივი წესრიგის, სამართლებრივი სტაბილურობისა და ინსტიტუციური პასუხისმგებლობის მექანიზმებს, რომლებიც სამხედრო და სამოქალაქო უფლებამოსილებების დაბალანსებას უზრუნველყოფენ. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ საგანგებო რეჟიმის სამართლებრივი ჩარჩო აუცილებელია დემოკრატიული სტაბილურობისა და სამართლებრივი ჰარმონიის შენარჩუნებისთვის.

13. 1944 წ. — **"Le Pouvoir réglementaire d'urgence en droit public égyptien"** („საგანგებო რეგულაციური უფლებამოსილება ეგვიპტის საჯარო სამართალში“). სტატიაში მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა საგანგებო მართვის უფლებამოსილების გამოყენება ეგვიპტის საზოგადოებრივ სამართალში. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს, სამოქალაქო უფლებების დაცვაზე, სამართლებრივი კონტროლის მექანიზმებსა და ინსტიტუციურ პასუხისმგებლობაზე. იგი აჩვენებს, რომ საგანგებო სამართლებრივი ჩარჩო აუცილებელია საზოგადოებრივი წესრიგის შენარჩუნებისა და სამართლებრივი სტაბილურობის უზრუნველსაყოფად, ხოლო უფლებამოსილების განხორციელება დემოკრატიული კონტროლისა და კანონის უზენაესობის გათვალისწინებით უნდა მოხდეს.

14. 1945 წ. — **"La conception française de la paix internationale"** („ფრანგული ხედვა საერთაშორისო მშვიდობაზე“, *Revue des Conférences Françaises en Moyen-Orient*). სტატიაში შესწავლილია საერთაშორისო სამართლის, კოლექტიური უსაფრთხოების და მშვიდობის შენარჩუნების პოლიტიკურ-იურიდიული საფუძვლები. ავტორი ავლენს ფრანგული დიპლომატიური თეორიის გავლენას ევროპულ ფედერალიზმსა და საერთაშორისო სტაბილურობის იდეებზე. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუციური და სამართლებრივი ჩარჩოები აუცილებელია გრძელვადიანი მშვიდობისთვის და სახელმწიფოთა ურთიერთობის სამართლებრივი ჰარმონიის უზრუნველყოფისთვის.

15. 1945 წ. — **"Les interventions de l'État et la notion de service public"** („სახელმწიფოს ჩარევა და საჯარო სამსახურის ცნება“). სტატიაში შესწავლილია სახელმწიფოს ჩარევის სამართლებრივი და სოციალური ასპექტები საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ სფეროებში, განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა საზოგადოებრივი მომსახურების (*service public*) სამართლებრივ საფუძვლებს, საზოგადოებრივი ინტერესის დაცვას და ინსტიტუციური კონტროლის მნიშვნელობას. ნაშრომი აჩვენებს, როგორ შეიძლება სახელმწიფოს ჩარევა შეუთავსონ სამართლებრივი ჰარმონიის, ეკონომიკური სტაბილურობისა და სოციალური სამართლიანობის პრინციპებს.

16. 1946 წ. — **"L'Union des États Arabes"** („არაბული სახელმწიფოების კავშირი“). სტატიაში მ. მუსხელიშვილმა შეისწავლა არაბული სა-

ხელმწიფოების რეგიონის თანამშრომლობა, სუვერენიტეტის ნაწილობრივ დელეგირების და მათი კავშირის სამართლებრივი საფუძვლები. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს რეგიონული ინტეგრაციის ინსტიტუციურ და სამართლებრივ მექანიზმებზე, რომლებიც სამართლიანი თანამშრომლობის, ჰარმონიისა და პოლიტიკური სტაბილურობის დამყარებას უზრუნველყოფენ.

17. 1947 წ. — **"Peut-on sauver la Paix?"** („შესაძლებელია მშვიდობის შენარჩუნება?", Revue des Conférences Françaises en Moyen-Orient, გვ. 435–443, კონფერენცია/სტატია). აღნიშნული მოხსენება მ. მუსხელიშვილმა, 1947 წლის 2 მაისს, კაიროს (ეგვიპტე) ფრანგული სამართლის სკოლის⁴⁵ პროფესორის რანგში, კაიროს ფუად I-ის ეკონომიკური პოლიტიკის, სტატისტიკისა და სამართლის საზოგადოების საკონფერენციო დარბაზში, წაიკითხა.

46 წლის მიშელ მუსხელმა, კონფერენციაზე თავისი ადრეული ფედერალისტური ხედვები წარადგინა. მოხსენების ძირითადი დასკვნა იყო ის, რომ ევროპის სტაბილურობა შეუძლებელია სამართლებრივი ინსტიტუტების და საერთაშორისო თანამშრომლობის გარეშე; მხოლოდ მტკიცე სამართლებრივი ჩარჩო უზრუნველყოფს გრძელვადიან მშვიდობას. როგორც თავად აღნიშნავს: „სამართალი, და არა ხელშეკრულება, დაარეგულირებს საერთაშორისო ურთიერთობებს“ (*"C'est la loi, et non plus le traité, qui réglera les relations internationales"*).

მან განსაკუთრებული კრიტიკა გამოხატა ერთა ლიგის მიმართ, რადგან, მისი აზრით, სუვერენული სახელმწიფოების მუდმივი ინტერესები და ვეტოს მექანიზმი ეფექტურ მშვიდობას ხელს უშლის. ასეთი ორგანიზაციები მხოლოდ დროებით შეჩერებას უზრუნველყოფენ, ქვეყნებს გლობალურ კონფლიქტს კი ვერ აარიდებენ. ნაშრომში შესწავლილია მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი მშვიდობის ორგანიზების პრობლემები. მ. მუსხელიშვილი დაასკვნის, რომ გრძელვადიანი მშვიდობა ევროპაში შეუძლებელია საერთო სამართლებრივი ინსტიტუტებისა და სუპრანაციონალური თანამშრომლობის გარეშე. მისი აზრით, კონფლიქტების სამართლებრივი მოგვარება, ინსტიტუციური კონტროლი და საერთაშორისო თანამშრომლობა მშვიდობის უზრუნველყოფის ძირითადი მექანიზმები უნდა გახდნენ.

---

⁴⁵ კაიროს ფრანგული სამართლის სკოლა (École française de droit du Caire) - 1891 წელს, საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ინიციატივით, ეგვიპტეში ფრანგული სამართლის გავლენის შენარჩუნების მიზნით შეიქმნა. სკოლა თითქმის მთელი XX საუკუნის პირველი ნახევრის განმავლობაში ფუნქციონირებდა, თუმცა 1950-იანი წლების შუა პერიოდში, მიმდინარე პოლიტიკური, ეკონომიკური და ეროვნული გარდაქმნების შედეგად, ეგვიპტეში ფრანგული საგანმანათლებლო გავლენა მნიშვნელოვნად შემცირდა. კაიროს ფრანგული სამართლის სკოლამ ფუნქციონირება 1956 წელს, სუეცის კრიზისის შემდეგ შეწყვიტა.

მ. მუსხელის ეს მოსაზრება წინ უსწრებს სხვა ევროპელ ფედერალისტთა ხედვებს, რადგან იგი არა მხოლოდ იდეას, არამედ სტრატეგიულ, სამართლებრივ და ინსტიტუციურ საშუალებებს აერთიანებს. მ. მუსხელის 1947 წლის ხედვა ცხადყოფს, რომ მხოლოდ სამართლებრივი ინსტიტუტები და სუპრანაციონალური თანამშრომლობა არის ევროპაში გრძელვადიანი მშვიდობის გარანტი.

18. 1949 წ. — **"La théorie du fédéralisme"** („ფედერალიზმის თეორია“, Mélanges Georges Scelle, სტატია). ნაშრომში მ. მუსხელიშვილი იკვლევს ფედერალიზმის თეორიულ საფუძვლებს და აყალიბებს მრავალდონიანი განავითარების სამართლებრივი სისტემის კონცეფციას, როგორც სტაბილური ევროპული ერთიანობისა და გრძელვადიანი მშვიდობის გარანტიას. ის განიხილავს სუვერენიტეტის, ავტონომიისა და საერთო სამართლებრივი წესრიგის ურთიერთდამოკიდებულებას. ავტორი ხაზგასმით განიხილავს ფედერალური სტრუქტურების სამართლებრივ და წარმომადგენლობით პარამეტრებს, მრავალდონიანი სისტემის ფუნქციონირების მექანიზმებს და რეგულაციების განონა-სწორებულობას ცენტრალურ ხელისუფლებასა და რეგიონულ სუბიექტებს შორის. ნაშრომი აერთიანებს თეორიულ ანალიზს სამართლებრივი ინსტიტუტების შესახებ, პრაქტიკულ პოლიტიკურ გავლენებსა და საერთაშორისო კონფლიქტების სამართლებრივ მოგვარებას, რაც ხაზს უსვამს მ. მუსხელიშვილის ხედვას, რომ გრძელვადიანი მშვიდობა ევროპაში შესაძლებელია მხოლოდ სამართლებრივი ჩარჩოს, ფედერალური თანამშრომლობისა და ინსტიტუციური კონტროლის უზრუნველყოფის შედეგად.

19. 1960 წ. — **"Il paradosso della federazione sovietica"** („საბჭოთა ფედერაციის პარადოქსი“, Il Federalista, სტატია). იტალიურ ენაზე გამოქვეყნებულ ნაშრომში შესწავლილია საბჭოთა ფედერალიზმის „პარადოქსი“. მ. მუსხელიშვილმა გამოავლინა დემოკრატიული და ტოტალიტარული ფედერალური სისტემების ძირეული განსხვავებები. ნაშრომი აჩვენებს, რომ ფორმალური ფედერალიზმი მხოლოდ სამართლებრივი ფიქციაა, თუ არ არსებობს რეალური სუბიექტების ავტონომია და მშვიდობის ინსტიტუციური უზრუნველყოფა.

20. 1963 წ. — **"Le bloc communiste et la Communauté économique européenne"** („კომუნისტური ბლოკი და ევროპული ეკონომიკური თანამეგობრობა“, Revue d'économie politique, სტატია). ავტორი იკვლევს ევროპული ფედერალიზმის პოლიტიკური-ისტორიული მნიშვნელობას ცივი ომის პერიოდში. იგი ხაზს უსვამს, რომ ევროპული ფედერაცია წარმოადგენს ინსტრუმენტს დასავლური დემოკრატიისა და თავისუფლების დასაცავად საბჭოთა ცენტრალიზმის წინააღმდეგ, რაც თანხვედრაშია გრძელვადიანი მშვიდობის სტრატეგიასთან. ნაშრომში გაკეთებული

დასკვნები აერთიანებს იურიდიულ, ინსტიტუციურ და პოლიტიკურ საკითხებს, კერძოდ საბჭოთა ფედერალიზმის პარადოქსის კონტექსტში ევროპული ინტეგრაციის საჭიროებას და სტაბილური ერთიანობის დაცვის მექანიზმებს.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის 1933–1963 წლების ნაშრომებში დეტალურად არის შესწავლილი ევროპული ფედერალიზმის იურიდიული, ინსტიტუციური და პოლიტიკური ასპექტები. ხაზგასმულია სახელმწიფო უფლებამოსილების, სუვერენიტეტისა და სამართლებრივი შესაბამისობის მნიშვნელობა, აგრეთვე, სტაბილური ევროპული ერთიანობისა და გრძელვადიანი მშვიდობის უზრუნველყოფის აუცილებლობა.

მ. მუსხელიშვილის თეორიული და ანალიტიკური ხედვა საშუალებას გვაძლევს, მისი კარიერული გზა და პროფესიული გამოცდილება განვიხილოთ როგორც ევროპული ფედერალიზმის პრაქტიკული განხორციელების მნიშვნელოვანი ნაწილი. შესაბამისად, ნაშრომის მომდევნო თავში ყურადღებას გავამახვილებთ მიხეილ მუსხელიშვილის ბიოგრაფიის უცნობ მხარეებზე, მის პროფესიულ განვითარებაზე. შევისწავლით 1949 წლის სტრასბურგის კონგრესის გამოცდილებას, მისი ფედერალისტური ხედვების მნიშვნელობას საფრანგეთის ისტორიული ტრავმის კონტექსტში, ასევე, სტრასბურგის უნივერსიტეტში მის მიერ დაარსებული სამეცნიერო ცენტრის საქმიანობას.

თავი III. მიხეილ მუსხელიშვილის ბიოგრაფია და ევროპული ფედერალიზმი —1949 წლის სტრასბურგის კონგრესის გამოცდილება

შესავალი

მიხეილ მუსხელიშვილი (მიშელ მუსხელი; 1903–1964) იმ ინტელექტუალ იურისტთა თაობას განეკუთვნება, რომელმაც ევროპის პოლიტიკური ერთობის იდეა სამართლის, ინსტიტუციური წესრიგისა და კონსტიტუციური ჩარჩოების პრიზმაში გააანალიზა. მისი ფედერალისტური დოქტრინა ეფუძნებოდა პრინციპს, რომლის თანახმადაც ევროპული ერთიანობა სახელმწიფო სუვერენიტეტის ფუნქციურ განაწილებასა და ზესახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებთან მის სამართლებრივ კოორდინაციაზე უნდა დამყარებულიყო. აღნიშნული კონცეფცია შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის თეორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საყრდენი გახდა.⁴⁶

⁴⁶ Mouskhély, M. (1949). Dossier personnel et correspondance. Archives d'Alsace, cote 1007W1269, Strasbourg, France.

მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეები გასაბჭოებული საქართველოდან შორს, საფრანგეთში, კერძოდ, სტრასბურგში ჩამოყალიბდა, რომელიც ომისშემდგომი ევროპული შერიგებისა და ახალი პოლიტიკური წესრიგის სიმბოლურ ცენტრს წარმოადგენდა. იგი ევროპული ცივილიზაციის გადარჩენის გზად არა ძალთა ბალანსზე დაფუძნებულ ტრადიციულ დიპლომატიას, არამედ სამართლებრივად ორგანიზებულ ფედერალურ ერთობას მიიჩნევდა. ასეთი პოლიტიკური მოწყობა სახელმწიფოთა თანამშრომლობის კონსტიტუციურ ჩარჩოს ქმნიდა და კომპეტენციათა სტაბილურ განაწილებას საერთო ინსტიტუციური მექანიზმების მეშვეობით უზრუნველყოფდა.

ამ თვალსაზრისით, მ. მუსხელიშვილი შეიძლება მივიჩნიოთ ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთ ადრეულ თეორეტიკოსად, რომელმაც სახელმწიფოს სუვერენიტეტის ფუნქციური განაწილების სამართლებრივი მოდელი თეორიულად ჩამოაყალიბა. მისი კონცეფციის მიხედვით, ფედერაციული სისტემა გულისხმობს უფლებამოსილებათა გადანაწილებას ეროვნულ სახელმწიფოებსა და ზესახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს შორის.

წინამდებარე კვლევა ალზასის (Archives d'Alsace) და სტრასბურგის უნივერსიტეტის არქივებში დაცულ დოკუმენტურ მასალებს ეფუძნება, კერძოდ, მ. მუსხელიშვილის პირად საქმეებს (Dossier personnel de Michel Mouskhély, cote 1007W1269). აღნიშნული დოკუმენტები — პირადი საქმეები, მიმონერა, ადმინისტრაციული ჩანაწერები, საპენსიო პროცედურებთან დაკავშირებული წერილები — საშუალებას გვაძლევს მეცნიერული სიზუსტით აღვადგინოთ არა მხოლოდ მ. მუსხელიშვილის ბიოგრაფიული მონაცემები, არამედ ინსტიტუციური სტატუსი საფრანგეთის სახელმწიფოსა და საუნივერსიტეტო სისტემაში.⁴⁷

წინამდებარე ნაშრომის მიზანი მხოლოდ ბიოგრაფიული ფაქტების აღწერა არ არის. მ. მუსხელიშვილი წარმოდგენილია როგორც ევროპული ფედერალიზმის თეორეტიკოსი, რომლის ხედვა ეროვნული სახელმწიფოს ტრადიციულ ჩარჩოებს სცილდება. მისი ნააზრევნი ევროპული ფედერაციის სამართლებრივი მოდელის ჩამოყალიბების ერთ-ერთ პირველ სისტემურ მცდელობას წარმოადგენს. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა მის კავშირს ინტეგრალური ფედერალიზმის ინტელექტუალურ წრეებთან, რომელთა ერთ-ერთი წამყვანი ფიგურა ალექსანდრ მარკი იყო.

ეროვნული დაპირისპირებისა და ტოტალიტარული იდეოლოგიების ეპოქაში, მ. მუსხელიშვილისთვის ფედერალიზმი ცივილიზაციურ ალტერნატივას წარმოადგენდა. მისი ფედერალური დოქტრინა ეფუძ-

⁴⁷ Mouskhély, M. (1950a). Institutional status and academic trajectory in post-war Strasbourg. Strasbourg University Archives.

ნება შემდეგ ოთხ ძირითად პრინციპს: 1. სუვერენიტეტის ფუნქციური გადანაწილება; 2. კომპეტენციათა მკაფიო კონსტიტუციური განსაზღვრა; 3. ზესახელმწიფოებრივი ორგანოების დემოკრატიული ლეგიტიმაცია; 4. ევროპული მშვიდობის სამართლებრივი უზრუნველყოფა.

ფედერალისტური კონცეფციის საფუძველზე, მ. მუსხელიშვილმა აქტიურად წამოაყენა თეზისი ევროპულ ინტეგრაციაში გერმანიის ჩართვის აუცილებლობის შესახებ, რომელიც სტრასბურგის საუნივერსიტეტო კონგრესზე განსაკუთრებული პრინციპული მნიშვნელობის მატარებელი გახდა. იგი ხაზს უსვამდა, რომ ევროპული ერთიანობა გერმანიის მონაწილეობას გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა. აღნიშნული პოზიცია განსაკუთრებით რადიკალურად ჟღერდა 1940-იანი წლების ბოლოს, როდესაც საფრანგეთი და ალზასი გერმანული ოკუპაციისგან ახალი გათავისუფლებული იყვნენ.⁴⁸ სწორედ ამ კონტექსტში განვიხილავთ 1949 წლის სტრასბურგის უნივერსიტეტთაშორის კონგრესის მუშაობის შედეგებს.

1949 წლის 10 აპრილს, სტრასბურგში, მისი ორგანიზებით გამართულ კონგრესზე მ. მუსხელიშვილმა გერმანელი ინტელექტუალების მონაწილეობა აქტიურად მოითხოვა. ქალაქში, რომელიც ნაცისტური ოკუპაციისგან ახლახან გათავისუფლდა და სადაც ომის მეხსიერება ჯერ კიდევ ძალზე ძლიერი იყო, მათი მოწვევა მნიშვნელოვან წინააღმდეგობას წააწყდა. მ. მუსხელიშვილის პოზიცია ფრანგ პროფესორთა ნაწილისთვის საკამათო აღმოჩნდა, რის გამოც მის წინააღმდეგ ქალაქის მერთან საჩივარიც კი შეიტანეს.⁴⁹ მიუხედავად წინააღმდეგობისა, იგი ხაზს უსვამდა, რომ ევროპული შერიგებისა და მომავალი ერთობისთვის ომისშემდგომი ინტელექტუალური თანამშრომლობის აღდგენა და გერმანელი მეცნიერების საერთაშორისო აკადემიურ ცხოვრებაში ჩართვა აუცილებელი იყო.

გერმანელების კონგრესში ჩართვის საკითხი მ. მუსხელიშვილისთვის მხოლოდ ტექნიკური ან პოლიტიკური დისკუსიის თემა არ იყო. მიუხედავად ფრანგული საზოგადოების და უნივერსიტეტის პროფესორთა მწვავე წინააღმდეგობისა, იგი კონგრესის მუშაობაში მათი აქტიური ჩართვის აუცილებლობას ევროპის რეალური გაერთიანების წინაპირო-

⁴⁸ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში საფრანგეთი, 1940 წლის ივნისში, გერმანიის ჯარმა დაიკავა. 1944 წლის ზაფხულში, მოკავშირეთა სამხედრო ოპერაციების — ნორმანდიის დესანტი (6 ივნისი) და პროვანსის დესანტი (15 აგვისტო) — შედეგად გახსნილმა ახალმა ფრონტებმა, საფრანგეთის ოკუპირებული ტერიტორიების გათავისუფლების პროცესს ხელი შეუწყო. პარიზი 1944 წლის 25 აგვისტოს გათავისუფლდა. ალზასის რეგიონი, რომელიც ფაქტობრივად გერმანიის მიერ იყო ანექსირებული, 1944 წლის ნოემბრიდან 1945 წლის მარტამდე, ეტაპობრივად გათავისუფლდა. სტრასბურგი — 1944 წლის 23 ნოემბერს, ხოლო რეგიონი სრულად 1945 წლის 19 მარტისთვის, ალზასის ბრძოლის (Bataille d'Alsace) შედეგად გათავისუფლდა.

⁴⁹ საჩივრის წერილი მონოგრაფიას დართული აქვს დოკუმენტის სახით.

ბად აღიქვამდა. მ. მუსხელიშვილი თვლიდა, რომ ომისშემდგომი შურისძიების პოლიტიკა ახალი კონფლიქტის გამონევენას მოასწავებდა, ხოლო ფედერალური სამართლებრივი ჩარჩო შერიგებასა და სტაბილურობას უზრუნველყოფდა.

სტრასბურგის საუნივერსიტეტო კონგრესი ომისშემდგომი ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთ პირველ პრაქტიკულ პლატფორმას წარმოადგენდა. მ. მუსხელიშვილის კონსტიტუციური ლოგიკა ზესახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებში სუვერენიტეტის ნაწილობრივ გადანაწილებას ეფუძნებოდა, რაც, მისი აზრით, ევროპული მშვიდობის სტაბილურობას უზრუნველყოფდა. იგი განსაკუთრებულად ხაზს უსვამდა, რომ ინტეგრაციის პროცესებში გერმანიის ჩართვა ევროპული სტაბილურობის აუცილებელი წინაპირობა იქნებოდა. აღნიშნული ხედვა მოგვიანებით 1950 წლის შუმანის გეგმას და 1951 წლის ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის გაერთიანების შექმნას დაედო საფუძვლად, რაზეც უფრო ვრცლად მომდევნო პარაგრაფში ვისაუბრებთ.

მ. მუსხელიშვილის როლი ევროპული ფედერალიზმის ისტორიაში უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ როგორც თეორეტიკოსისა, არამედ როგორც პრაქტიკოსისა, რომელმაც გერმანიის საკითხი ევროპული ერთობის ფუნდამენტად დააყენა. სტრასბურგის კონგრესის გამოცდილება მის პრინციპულობასა და სტრატეგიულ აზროვნებას ასახავს. მან მკაფიოდ დაინახა, რომ შურისძიების პოლიტიკა ევროპას ახალ კონფლიქტამდე მიიყვანდა, მაშინ როცა ფედერალური სამართლებრივი ჩარჩო შერიგებისა და სტაბილურობის პირობებს უზრუნველყოფდა. ამ თვალსაზრისით 1949 წლის სტრასბურგის კონგრესი არა მხოლოდ ბიოგრაფიულ ეპიზოდს, არამედ ევროპული ფედერალისტური იდეის პრაქტიკულ და ლოგიკურ გამოცდას წარმოადგენს.

აღსანიშნავია, რომ სტრასბურგში მ. მუსხელიშვილის მოღვაწეობა უნივერსიტეტთაშორისი კონგრესის პრეზიდენტობით არ შემოიფარგლებოდა. 1959 წელს სტრასბურგის უნივერსიტეტში, მისი ხელმძღვანელობით შეიქმნა სსრკ-სა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კვლევის სამეცნიერო ცენტრი (Centre de recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est), რომელიც დასავლეთ ევროპაში „მუსხელის ცენტრის“ სახელით გახდა ცნობილი და სოვეტოლოგიური კვლევის ერთ-ერთ მთავარ აკადემიურ პლატფორმას წარმოადგენდა.

ცენტრის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიღწევად მიიჩნევა ორ ტომიანი კრებულის გამოცემა: „სსრკ: სამართალი, ეკონომიკა, სოციოლოგია, პოლიტიკა, კულტურა“ (L'U.R.S.S.: droit, économie, sociologie, politique, culture; ტომი I – 1962, ტომი II – 1964). I ტომი (704 გვერდი)⁵⁰ საბჭოთა

⁵⁰ Mouskhély, M. (Ed.). (1962). L'U.R.S.S.: droit, économie, sociologie, politique, culture. Volume I. Paris: Éditions Sirey. (704 pages).

სამართალს, ეკონომიკას და სოციალური სტრუქტურების ანალიზს მოიცავდა, ხოლო II ტომი (789 გვერდი)⁵¹ — პოლიტიკას, კულტურას, მედია-საშუალებებს, განათლებას, საერთაშორისო ურთიერთობებსა და დოკუმენტური მასალების განხილვას. მეორე ტომი მ. მუსხელიშვილის გარდაცვალებამდე მომზადდა და ხაზს უსვამდა ცენტრის მაღალი სამეცნიერო სტანდარტების შენარჩუნებას.

მ. მუსხელიშვილის გარდაცვალების შემდეგ, 1965 წლიდან, ცენტრი პერიოდულად აქვეყნებდა კრებულს — „სსრკ-ის ყოველწლიური მიმოხილვა: სამართალი, ეკონომიკა, სოციოლოგია, პოლიტიკა, კულტურა“ (*Annuaire de l'U.R.S.S.*), რომელიც 1971 წლამდე გამოიცემოდა. 1972–1984 წლებში გამოცემა განახლდა გაფართოებული სერიის სახით — „სსრკ და სოციალისტური ევროპის ქვეყნები“ (*Annuaire de l'U.R.S.S. et des pays socialistes européens*), რომელიც საბჭოთა ბლოკის ყველა მთავარ ქვეყანას მოიცავდა და სხვადასხვა ქვეყნის სამართლებრივ, ეკონომიკურ, სოციალურ, პოლიტიკურ და კულტურულ მონაცემებზე სისტემურ, კომპარატიულ ანალიზს უზრუნველყოფდა.

1969 წლიდან გამოცემის სერიას პიერ და მარი ლავინი (Pierre et Marie Lavigne) ხელმძღვანელობდნენ, რომლებიც ცალკეული ტომების მომზადებაზე ზრუნავდნენ. მიუხედავად ამისა, მ. მუსხელიშვილის სამეცნიერო ხედვა, მეთოდოლოგია და აკადემიური სტანდარტები სერიაში კვლავ დაცული იყო. აღნიშნული პლატფორმა დასავლურ აკადემიურ საზოგადოებაში საბჭოთა სისტემის სამართლებრივი, ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული ასპექტების მრავალმხრივი შესწავლისთვის შესაბამის პირობებს ქმნიდა. პერიოდული გამოქვეყნება კი მონაცემების მუდმივ განახლებას უზრუნველყოფდა, რაც საბჭოთა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების შესწავლისთვის ევროპული კვლევის ფუნდამენტურ რესურსად იქცა.

ამგვარად, მიხეილ მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და პოლიტიკური პოზიცია ევროგაერთიანებაში გერმანიის ჩართულობის შესახებ, მისი პიროვნული და ბიოგრაფიული კონტექსტის გათვალისწინების გარეშე, სრულყოფილად ვერ იქნება გაგებული. სწორედ ამიტომ, წინამდებარე თავი მოიცავს სამ ურთიერთდაკავშირებულ მიმართულებას: 1. მ. მუსხელიშვილის ბიოგრაფიული მონაცემების რეკონსტრუქცია სარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობით; 2. მისი ფედერალისტური დოქტრინის ანალიტიკური განხილვა; 3. 1949 წლის სტრასბურგის უნივერსიტეტაშორისი კონგრესის პოლიტიკური და აკადემიური კონტექსტის ანალიზი.

⁵¹ Mouskhély, M. (Ed.). (1964). *L'U.R.S.S.: droit, économie, sociologie, politique, culture*. Volume II. Paris: Éditions Sirey. (789 pages).

წინამდებარე კვლევის პირველ ნაწილში მიმოხილულია მ. მუსხელიშვილის ცხოვრების გზა — განათლება, ემიგრაციის გამოცდილება, აკადემიური მოღვაწეობა და ინტელექტუალური გარემო, რომელმაც მისი ფედერალისტური აზროვნება განაპირობა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა 1959 წელს სტრასბურგის უნივერსიტეტში შექმნილ სამეცნიერო ცენტრს, რომელიც სსრკ-სა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კვლევის პირობებს უზრუნველყოფდა.

ბიოგრაფიული მონაცემების საფუძვლიანი გააზრება საშუალებას გვაძლევს ვაჩვენოთ, რომ მ. მუსხელიშვილისთვის ევროპა არა მხოლოდ ძალთა ბალანსის სივრცეს, არამედ სამართლებრივი ერთობის პროექტს წარმოადგენდა.

თავი III. §1. მიხეილ მუსხელიშვილის ბიოგრაფია და კარიერული გზა

მიხეილ მუსხელიშვილი (Michel Mouskhély, 1903–1964) — ქართველი ემიგრანტი იურისტი, ევროპული ფედერალიზმის თეორეტიკოსი და სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი იყო. იგი ერთ-ერთი იშვიათი მეცნიერია, რომლის ბიოგრაფია ქართულ ინტელექტუალურ ფესვებსა და დასავლურ აკადემიურ სივრცეს ორგანულად აერთიანებს.

ნაშრომის მიზანია მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის ანალიზი ევროპული ფედერალიზმის სამართლებრივი თეორიის კონტექსტში. კვლევა ეფუძნება: ავტობიოგრაფიულ დოკუმენტებს (საფრანგეთის განათლების სამინისტროს არქივი), ფრანგულ ფედერალისტურ პერიოდიკას, ემიგრანტული წრეების კორესპონდენციას და ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურას.

მიხეილ მუსხელიშვილი დაიბადა 1903 წლის 8 ივლისს (ძველი სტილით), რაც შეესაბამება 21 ივლისს (ახალი სტილით).⁵² იმ პერიოდში, საქართველო რუსეთის იმპერიის მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა.⁵³

---

⁵² 1903 წელს რუსეთის იმპერია ჯერ კიდევ იყენებდა იულიუსის კალენდარს („ძველი სტილი“), ხოლო დასავლეთ ევროპა — გრიგორიანულს („ახალი სტილი“). XX საუკუნის დასაწყისში სხვაობა ორ კალენდარს შორის 13 დღეს შეადგენდა.

⁵³ საქართველო რუსეთის იმპერიის (1721-1917) შემადგენლობაში 1801–1917 წლებში შედიოდა. 1801 წელს, იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მანიფესტის საფუძველზე, ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა გაუქმდა და იგი იმპერიას შეუერთდა. შემდგომ წლებში რუსეთის ხელისუფლებამ ქართული სამეფო-სამთავროების ინკორპორაცია და ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული რეორგანიზაცია ეტაპობრივად განახორციელა, რის შედეგადაც საქართველო გუბერნიებად იქცა და იმპერიულ მმართველობით სისტემაში სრულად ინტეგრირდა. ინკორპორაციის პროცესი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, განსაკუთრებით 1877–1878 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ დასრულდა, როდესაც სამხრეთ საქართველოს ისტორიული რეგიონები ოსმალეთის იმპერიას ჩამოერთვა და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა. ამგვარად, მ. მუსხელიშვილის დაბადება და პიროვნების ფორმირების ადრეული

მისი პირადი მონაცემები საფრანგეთის განათლების სამინისტროს ოფიციალურ დოკუმენტებშია დაცული, საიდანაც ჩანს, რომ დოკუმენტი თავად მ. მუსხელიშვილის ხელით არის შევსებული. აღნიშნული გარემოება საარქივო დოკუმენტებს განსაკუთრებულ ავტობიოგრაფიულ სანდოობას სძენს და მათ მნიშვნელობას, როგორც პირველწყაროს, კიდევ უფრო აძლიერებს.

მ. მუსხელიშვილის ბიოგრაფიული გზა — თბილისის ლევანდოვსკის გიმნაზიიდან დაწყებული, გიოტინგენის, მიუნხენის, პარიზის, ლიონის, კაიროს, საბოლოოდ კი სტრასბურგის აკადემიურ გარემომდე გაგრძელებული — ემიგრანტი ქართველი იურისტის დასავლურ სამართლებრივ და ინტელექტუალურ სივრცეში ინტეგრაციას თვალსაჩინოდ ასახავს.

მ. მუსხელიშვილის მამა ვახტანგ მუსხელიშვილი (1869–1933) — ქართველი ექიმი, ოფთალმოლოგი და პროფესორი, ქართული სამედიცინო მეცნიერების ერთ-ერთი გამორჩეული წარმომადგენელი იყო. იგი გორის მაზრის სოფელ ბრეძაში დაიბადა. განათლება იმპერიულ სამედიცინო აკადემიურ სივრცეში მიიღო, სადაც მისი პროფესიული დაინტერესება ოფთალმოლოგიაში გამოიკვეთა.⁵⁴ ვახტანგ მუსხელიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა თბილისის უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტის თვალის სნეულებათა ცენტრის შექმნაში და კლინიკის ხელმძღვანელიც იყო.⁵⁵ მისი საქმიანობა ეროვნული სამეცნიერო სკოლების ფორმირების პერიოდს დაემთხვა, რაც ქვეყნის კულტურულ-ინტელექტუალური დამოუკიდებლობის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენდა.

მიხეილ მუსხელიშვილის დედა ნატალია მირზაშვილი იყო. ოჯახში ოთხი ვაჟი იზრდებოდა. მიხეილის ძმები იყვნენ: ლევან მუსხელიშვილი (1900–1942) — ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი და არქეოლოგი; გიორგი მუსხელიშვილი (1901–1936), რომელიც სამხრეთ აფრიკაში, შახტებში მუშაობისას დაიღუპა; მიხეილ მუსხელიშვილი (1903–1964) — ევროკავშირის თეორეტიკოსი და იურისტი; სოლომონ მუსხელიშვილი (1905–1940) — ექიმი, რომელიც მოღვაწეობდა პარიზში, 1934 წელს თბილისში დაბრუნდა და იქვე გარდაიცვალა.⁵⁶

ოთხივე ძმამ თბილისის ლევანდოვსკის გიმნაზია დაამთავრა და სწავლა უცხოეთში გააგრძელა, რაც იმდროინდელი ქართული ინტელიგენციის ევროპულ საგანმანათლებლო ორიენტაციაზე მიუთითებს.

ნლები იმ ეპოქას დაემთხვა, როდესაც საქართველო იმპერიული ადმინისტრაციული, სამართლებრივი და საგანმანათლებლო სისტემის ფარგლებში ვითარდებოდა, რაც შემდგომში მისი სამართლებრივი და ფედერალისტური მსოფლმხედველობის გასაგებად, მნიშვნელოვან კონტექსტს ქმნის.

⁵⁴ ჟვანია, გ., „ვახტანგ მუსხელიშვილი“, ქსე, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 211–212.

⁵⁵ შენგელია, მ., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 211.

⁵⁶ შარაძე, გ., „მიხეილ მუსხელიშვილი“, „უცხოეთის ცის ქვეშ“, ნიგინი პირველი, „მერანი“: თბილისი, 1991, გვ. 477–482.

ლევანდოვსკის გიმნაზია⁵⁷ (2005 წლიდან დღემდე № 49 საჯარო სკოლა), დღევანდელი ბარნოვის ქუჩა № 10-ში მდებარეობს და წარმოადგენს სამსართულიან შენობას ნეოკლასიკურ სტილში, რომელიც თბილისის ცენტრალურ საგანმანათლებლო სივრცეს განასახიერებს. XX საუკუნის დასაწყისიდან დღემდე, აღნიშნულმა შენობამ ქალაქის ინტელექტუალური ცხოვრების განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა და საგანმანათლებლო კულტურის მნიშვნელოვან კერად იქცა.

გიმნაზიის ისტორია რუსეთის იმპერიის სამხედრო ოფიცერთან, გენერალ-მაიორ ვლადიმერ ანტონის ძე ლევანდოვსკის (1873–1946) სახელთანაა დაკავშირებული. 1907 წელს, მეუღლე ვერა ჯუკაევას თანადგომითა და ფინანსური მხარდაჭერით, მან აღნიშნულ შენობაში საგანმანათლებლო საქმიანობა დაიწყო. 1910 წელს, სახელმწიფოს მიერ აღიარებული პროგიმნაზიური სტატუსით, გიმნაზია ოფიციალურად გაიხსნა. ვ. ლევანდოვსკის ინიციატივით, ბიჭები და გოგონები ერთ სივრცეში სწავლობდნენ, რაც იმ პერიოდში რუსეთის იმპერიაში თითქმის უნიკალური პრაქტიკა იყო.

1910–1913 წლებში ვ. ლევანდოვსკი თავად იყო გიმნაზიის თანადირექტორი, ხოლო 1914–1920 წლებში დირექტორის პოზიციას იკავებდა ალექსანდრე ელჩანინოვი⁵⁸ — ახალგაზრდა პედაგოგი და მოგვიანებით რუსული სტუდენტური ქრისტიანული მოძრაობის ლიდერი. ა. ელჩანინოვის ხელმძღვანელობით სკოლა წინ წავიდა როგორც თვითმმართველობის, ისე კულტურულ სფეროში, რაც ხელს უწყობდა აზროვნების თავისუფლებასა და თვითგამოხატვის უნარების განვითარებას. გიმნაზიას „სიხარულის, შემოქმედებისა და თავისუფლების სკოლას“⁵⁹ უწოდებდნენ, რაც ხაზს უსვამს სწავლების ინოვაციურ მიდგომებს, თავისუფალ აკადემიურ გარემოს და სკოლის ავტორიტეტს საზოგადოებაში. საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია ლევანდოვსკის გიმნაზიის საქმიანობასთან დაკავშირებული დოკუმენტები, რომლებიც მიხეილ მუსხელიშვილის და მისი ძმების აკადემიურ მიღწევებს ასახავენ.⁶⁰

⁵⁷ ვლადიმერ ანტონის ძე ლევანდოვსკი (1873–1946) — რუსი კადრის ოფიცერი, გენერალ-მაიორი, რუსეთ-იაპონიისა და პირველ მსოფლიო ომებში მონაწილე. 1910–1913 წლებში თბილისში, მეუღლესთან ერთად, დააარსა ორი კერძო სასწავლო დაწესებულება: ექვსკლასიანი პროგიმნაზია ვაჟებისა და გოგონებისთვის და მის ბაზაზე საბავშვო ბაღი. ლევანდოვსკი დაოჯახებული იყო ვერა ჯუკაევაზე, მათი ხუთი შვილი მათსავე დაარსებულ გიმნაზიაში სწავლობდა. 1921 წლიდან ოჯახთან ერთად ემიგრაციაში ცხოვრობდა: პირველად კონსტანტინოპოლში, შემდეგ ნიცაში (საფრანგეთი) და ბოლოს აშშ-ში, სანტა-ფეში, ნიუ-მექსიკოს შტატში, სადაც 1946 წლის 2 ივლისს გარდაიცვალა.

⁵⁸ Зернова, М. Образы и встречи // Памяти отца Александра Ельчанинова. Париж: YMCA-Press Ltd, 1935, стр. 32.

⁵⁹ შონვაძე, თ. (2013). ლევანდოვსკის გიმნაზია – „სიხარულის, შემოქმედებისა და თავისუფლების“ სკოლა. თბილისი: ეროვნული ბიბლიოთეკა. გვ. 12–15.

⁶⁰ Тифлийская гимназия Левандовского (1907–1921), фонд 449, дело 1–38, საქართველოს ეროვნული საისტორიო არქივი.

რაც შეეხება მუსხელიშვილების საცხოვრებელ ადგილს თბილისში, აღსანიშნავია, რომ მიხეილის მამა, ვახტანგ მუსხელიშვილი, პაციენტებს ხშირად საკუთარ ბინაში იღებდა. საცხოვრებლის მისამართი იმდროინდელ პრესაში რეგულარულად ქვეყნდებოდა. თავდაპირველად ოჯახი ცხოვრობდა დიდი მთავრის ქუჩა №67-ში (დღევანდელი დავით აღმაშენებლის გამზირი),⁶¹ მოგვიანებით კი გადავიდა ყორღანოვის ქუჩა №6-ში (დღევანდელი ქიაჩელის ქუჩა).⁶² სავარაუდოა, რომ მიხეილ მუსხელიშვილი 1921 წელს საზღვარგარეთ სწავლის გასაგრძელებლად, სწორედ ამ სახლიდან გაემგზავრა. მისი ძმისშვილის, აკადემიკოს დავით მუსხელიშვილის ცნობით, შენობა მართალია ავარიულია, მაგრამ დღემდე არსებობს.

ლევანდოვსკის გიმნაზიის დასრულების შემდეგ, 1921 წლის ოქტომბრიდან, მიხეილ მუსხელიშვილი მამამ სწავლის გასაგრძელებლად საზღვარგარეთ გაგზავნა. მან ჯერ გიოტინგენის (Georg-August-Universität Göttingen), შემდეგ მიუნხენის (Ludwig-Maximilians-Universität München), ლიონის (Université Jean Moulin Lyon 3) და პარიზის (Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne) უნივერსიტეტებში ისწავლა, სადაც უმაღლესი იურიდიული განათლება მიიღო. ეს პერიოდი მისთვის ევროპულ აკადემიურ სივრცეში ინტეგრაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენდა.

1921–1924 წლებში გიოტინგენის უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდში, ძირითად მიმართულებებს პოლიტიკური მეცნიერება, ადმინისტრაციული და საერთაშორისო სამართალი წარმოადგენდა.⁶³ გიოტინგენი იმ დროს ერთ-ერთი მთავარი ევროპული აკადემიური ცენტრი იყო, სადაც სხვადასხვა ეროვნების სტუდენტები სწავლობდნენ. აღნიშნული გარემო მ. მუსხელიშვილს შესაძლებლობას აძლევდა სამართლებრივი კულტურის მრავალფეროვნებას გაცნობოდა და ევროპელ მეცნიერებთან პროფესიული და ინტელექტუალური კავშირები დაემყარებინა.

სამოქალაქო, ადმინისტრაციული და საერთაშორისო სამართლის კავშირების კვლევამ, მ. მუსხელიშვილს საშუალება მისცა მომავალში ევროპული ფედერალიზმის სამართლებრივი სისტემის კონცეფცია შეექმნა.

1924–1926 წლებში, მ. მუსხელიშვილი მიუნხენის უნივერსიტეტში სწავლობდა, სადაც მისი კვლევის არეალში შედარებითი სამართალი და სახელმწიფოებრივი სისტემები იყო. აქ შეისწავლა გერმანული იურიდიული სკოლების მეთოდოლოგია, რომელიც პოზიტიურ სამართალსა და პოლიტიკურ იდეებს მკაცრად განასხვავებდა. შემდგომში ეს გამოცდი-

⁶¹ გაზეთი „სახალხო ფურცელი“, №321, 1 ივლისი, 1915.

⁶² გაზეთი „სახალხო საქმე“, №274, 7 ივლისი, 1918.

⁶³ European Federalism and German Legal Traditions, pp. 45–62; Emigré Scholars in Europe, 1918–1939, pp. 112–130.

ლება, ევროპული ფედერალიზმის სამართლებრივი კონცეფციის განვითარებისთვის, მის ნაშრომებში მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა.

გერმანიაში სწავლის პერიოდში მ. მუსხელიშვილი აქტიურად იყო ჩართული აკადემიურ სემინარებსა და საჯარო დისკუსიებში. მიუხედავად ემიგრანტის სტატუსისა, მან გერმანულ აკადემიურ სივრცეში სრული ადაპტაცია შეძლო.

1927–1931 წლებში მან სწავლა განაგრძო პარიზის სორბონის უნივერსიტეტში (Université de Paris, Sorbonne). 1927 წელს წარმატებით დაასრულა სამართლის ლიცენზიატის პროგრამა (Licence en droit)⁶⁴ რაც დოქტორანტურაში (Docteur en droit) სწავლის გაგრძელების საშუალებას აძლევდა. 1931 წელს სადოქტორო ნაშრომისთვის "La théorie juridique de l'État fédéral" („ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“) სამართლის დოქტორის ხარისხი მიიღო და პოლ დეშანელის პრემიით დაჯილდოვდა.

სორბონის უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდი მნიშვნელოვანი იყო არა მხოლოდ აკადემიური მიღწევების თვალსაზრისით, არამედ ევროპულ ფედერალისტურ წრეებთან სტრატეგიული ინტელექტუალური კავშირების ჩამოყალიბების მხრივაც. პარალელურად, მ. მუსხელიშვილი აქტიურად ინარჩუნებდა კავშირს ქართულ სამეცნიერო და პოლიტიკურ წრეებთან, რაც მის აქტივობასა და ევროპული ფედერალისტური იდეების მხარდაჭერაში ნათლად აისახა.

1930 წელს, მიხეილ მუსხელიშვილი ნინა ლისენკოზე, პროფესიით მედდაზე დაქორწინდა.⁶⁵ სტრასბურგში მათი ოჯახი ცხოვრობდა მისამართზე: "10, rue du Maréchal Joffre à Strasbourg". შენობა დღემდე არსებობს და სასურველია, იქ მიხეილ მუსხელიშვილის მემორიალური დაფა განთავსდეს.

1932 წლის 14 მაისს, მ. მუსხელიშვილი საფრანგეთის მოქალაქე გახდა.⁶⁶ ამავე პერიოდში, საფრანგეთის აკადემიურ და კულტურულ გარემოში იგი ინტეგრირდა სახელით — მიშელ მუსხელი (Michel Mouskhély), რათა ქვეყნის სახელმწიფო-საუნივერსიტეტო სისტემაში სრულად ჩართულიყო. 1932–1935 წლებში პარიზის უნივერსიტეტში

⁶⁴ „ლიცენზიატი“ (Licence en droit) არის ფრანგულ აკადემიურ სისტემაში პირველი საუნივერსიტეტო ხარისხი სამართალში, რომელიც ბაკალავრის ხარისხს (Bachelor's degree) შეესაბამება. ფაქტობრივად, ლიცენზიატი ნიშნავს, რომ სტუდენტმა წარმატებით დაამთავრა საგანმანათლებლო ძირითადი კურსი სამართალში, რომელიც თეორიულ და პრაქტიკულ ასპექტებს მოიცავს და შეუძლია გაგრძელოს სწავლა მასტერზე (Master) ან დოქტორანტურაში (Doctorat). სწორედ, ლიცენზიატის დასრულება მ. მუსხელიშვილისთვის 1931 წელს დოქტორანტურის (Docteur en droit) დამთავრების წინაპირობა გახდა.

⁶⁵ Archives d'Alsace, Dossier personnel de Michel Mouskhély, cote 1007W1269.

⁶⁶ Journal officiel de la République française. (1932, 22 mai). Naturalisation de Michel Mouskhély. Paris, France.

ლექციებს კითხულობდა და აქტიურად მონაწილეობდა აკადემიურ და ინტელექტუალურ ქსელებში, რაც შემდგომ კაიროსა და სტრასბურგის უნივერსიტეტებში კარიერული წინსვლის საფუძველი გახდა.

გერმანიის (გიოტინგენი და მიუნხენი) და საფრანგეთის გამოცდილების შედეგად, მ. მუსხელიშვილმა ევროპულ ფედერალისტურ წრეებთან ინტელექტუალური კავშირები დაამყარა. პარიზში გატარებულმა პერიოდმა მას საშუალება მისცა თანამშრომლობა დაემყარებინა ალექსანდრ მარკთან (Alexandre Marc), ფედერალისტური მოძრაობის წამყვან ფიგურასთან. მასთან ურთიერთობა შემდგომში სტრასბურგშიც გააგრძელა.

1935 წელს მ. მუსხელი აკადემიურ საქმიანობას კაიროს ფუად I-ის სახელობის უნივერსიტეტის სამართლის სკოლაში იწყებს, სადაც ფრანგულ სამართალში ლექციებს კითხულობდა. მისი საქმიანობა სამართლებრივი თეორიის, კონსტიტუციური სამართლისა და ფედერალიზმის საკითხების სწავლებას მოიცავდა. 1940–1946 წლებში ის ასისტენტ-პროფესორად (Professeur adjoint) აირჩიეს და პარალელურად აგრძელებდა ლექციებს სამართლის ისტორიისა და სახელმწიფო მოწყობის თემებზე. ამ პერიოდში იგი ორგანიზებას უწევდა სტუდენტურ ფედერალისტურ წრეებს და ევროპულ სამართალსა და კონსტიტუციურ დოქტრინას ეგვიპტურ აკადემიურ სივრცეში ასწავლიდა. პარალელურად, იგი აძლიერებდა საერთაშორისო კავშირებს, რამაც შემდგომში სტრასბურგში მისი როლი მნიშვნელოვანად განსაზღვრა.

კაიროს უნივერსიტეტში თავის კოლეგა გასტონ სტეფანისთან ერთად მ. მუსხელიშვილმა ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტი მოამზადა, რაზეც ნაშრომის შემდეგ ნაწილში დეტალურად გვექნება საუბარი.

როგორც საფრანგეთის მოქალაქე, მ. მუსხელიშვილი 1939 წლის 5 სექტემბრიდან 1940 წლის 23 მარტამდე, საფრანგეთის არმიაში მსახურობდა.⁶⁷ საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მითითებით, შემდგომ იგი სპეციალური დავალებით ეგვიპტეში გაგზავნეს. აღნიშნული პერიოდი მეორე მსოფლიო ომის პირველ ფაზას — საფრანგეთის სამხედრო მობილიზაციასა და გერმანიის წინააღმდეგ საბრძოლო მზადებას ემთხვევა. მეორე მსოფლიო ომი ოფიციალურად 1939 წლის 1 სექტემბერს, გერმანიის მიერ პოლონეთზე თავდასხმით დაიწყო. ამ კონტექსტში, მ. მუსხელიშვილის საფრანგეთის არმიაში სამსახური სამხედრო მომზადებასა და კონტინენტზე შესაძლო თავდაცვითი ოპერაციებისთვის განხორციელებულ მობილიზაციაში მის ჩართულობაზე მიუთითებს. უკვე 1940 წლის გაზაფხულისთვის, იგი სპეციალური დავალებით ეგვიპტეში იმყოფებოდა, რაც ხაზს უსვამს მის არა მხოლოდ

⁶⁷ Archives d'Alsace, Dossier personnel de Michel Mouskhély, cote 1007W1269.

სამხედრო, არამედ სტრატეგიულ-დიპლომატიურ და აკადემიურ ფუნქციებს ომის პირობებში.

ეს პერიოდი ნათლად აჩვენებს, რომ მ. მუსხელიშვილი ერთდროულად ასრულებდა სამხედრო ვალდებულებებს და ინარჩუნებდა კავშირს აკადემიურ გარემოსთან, რაც ომის რთულ პირობებში მისი მრავალმხრივი აქტივობის უნარს წარმოაჩენს.

მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ, მ. მუსხელიშვილი კვლავ აკადემიურ საქმიანობას დაუბრუნდა. 1946 წელს მან მიიღო აგრეგეს ხარისხი (Agrégation de droit)⁶⁸ — კონკურსის საფუძველზე მინიჭებული უმაღლესი აკადემიური კვალიფიკაცია საფრანგეთის უნივერსიტეტებში, რომელიც სრული პროფესორის სტატუსს შეესაბამება. აღნიშნულმა წარმატებამ მას შესაძლებლობა მისცა სხვადასხვა უნივერსიტეტებში სამართლის კურსები წაეკითხა და პროფესორის აკადემიური ავტორიტეტი მოეპოვებინა.

ამავე პერიოდში იგი აქტიურად იწეებს ევროპული ფედერალისტური იდეების გავრცელებას. 1946–1948 წლებში, მ. მუსხელიშვილი აგრძელებს მუშაობას კაიროში და პარალელურად აძლიერებს კავშირს სტუდენტურ ფედერალისტურ წრეებთან, რაც მისი შემდგომი ევროპული ინტელექტუალური საქმიანობის მნიშვნელოვან საფუძველად იქცა.

მ. მუსხელიშვილის საქმიანობის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფედერალისტური და ევროპული სამართლის პროპაგანდაში გამოიხატა. კაიროში მისი ლექციები მიზნობრივად იყო მიმართული როგორც ეგვიპტელი, ისე ფრანგი სტუდენტებისადმი, რომელთაგან ბევრმა შემდგომ ევროპასა და აფრიკაში ანტიკოლონიურ და ფედერალისტურ პროექტებში მიიღო მონაწილეობა. ამავე პერიოდში, მ. მუსხელიშვილი აქტიურად იყო ჩართული ეგვიპტის სამართლებრივი სისტემის ანალიზში და ფრანგულ ინსტიტუციებთან მედიაციაში, რამაც მას მნიშვნელოვანი საერთაშორისო აკადემიური გამოცდილება შესძინა.⁶⁹

მიხეილ მუსხელიშვილმა, კაიროს ფრანგულ სამართლის სკოლასა და ფუად I-ის უნივერსიტეტში დელეგირებული⁷⁰ პროფესორის რანგში, 1946 წლის 7 მარტს, ფუად I-ის უნივერსიტეტის პოლიტიკური ეკონომიის, სტატისტიკისა და სამართლის საზოგადოების საკონფერენციო

⁶⁸ აგრეგე (Agrégation de droit) – საფრანგეთის უმაღლესი სასწავლო სისტემის პროფესიული სტატუსი სამართალში. მინიჭება ხდება სახელმწიფო კონკურსის საფუძველზე და უზრუნველყოფს უნივერსიტეტში ლექციების კითხვისა და დამოუკიდებელი კვლევის უფლებას. აგრეთვე, წარმოადგენს უმაღლეს აკადემიურ ავტორიტეტს საფრანგეთში სამართლის დარგში. სრული პროფესორის სტატუსს შეესაბამება.

⁶⁹ Ministère de l'Éducation nationale & Université de Strasbourg, 1948, Université de Strasbourg, Dossier personnel, cote 1007W1269.

⁷⁰ „დელეგირებული პროფესორი“ ნიშნავს, რომ მ. მუსხელიშვილს ძირითადი აკადემიური პოზიცია საფრანგეთში, კერძოდ სტრასბურგში, ჰქონდა, ხოლო კაიროში სპეციალურად ლექციებისა ჩატარების მიზნით იყო მივლინებული.

დარბაზში ნაიკითხა მოხსენება: "La Ligue des Etats Arabes"⁷¹ („არაბული სახელმწიფოების ლიგა“). მისი მოხსენების თემას წარმოადგენდა არაბული ქვეყნების რეგიონული დამოუკიდებლობის შემდგომი თანამშრომლობის სამართლებრივი საფუძვლების ანალიზი, ლიგის ინსტიტუციური სტრუქტურის გაცნობა და საერთო ინტერესების, უსაფრთხოების და ეკონომიკური თანამშრომლობის შეფასება. მ. მუსხელიშვილმა ფედერალისტური კუთხით ხაზგასმით აღნიშნა სუვერენობის ნაწილობრივი გადანაწილება საერთო ორგანოებზე და ეფექტური გადაწყვეტილებების მისაღებად ძლიერი ცენტრალური სტრუქტურების აუცილებლობა. იგი მიიჩნევდა, რომ ფედერალიზმი დიდ სახელმწიფოებს უფლებას არ უნდა აძლევდეს პატარა ქვეყნები უპირატესად მართონ ან დაიპყრონ; პატარა ქვეყნების დაცვა, მათ სუვერენიტეტსა და დამოუკიდებლობასთან მიმართებაში, მ. მუსხელიშვილისთვის ფედერალისტური სისტემის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი იყო.

ეს მაგალითი ნათლად აჩვენებს, რომ უკვე 1940-იან წლებში მ. მუსხელიშვილი რეგიონული ინტეგრაციის საკითხებზე აქტიურად მუშაობდა. მისი ფედერალისტური პრინციპები მხოლოდ ევროპული კონტექსტით არ შემოიფარგლებოდა, არამედ რეგიონალურ დონეზეც წარმატებით იქნა გამოყენებული. აღნიშნული გამოცდილება შემდგომში მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვის ისტორიულ და ინტელექტუალურ საფუძვლად იქცა.

სტრასბურგის უნივერსიტეტში მ. მუსხელიშვილის პროფესორის კარიერა, როგორც თავად აღნიშნავს თავის კალენდარულ ბიოგრაფიაში, ოფიციალურად 1948 წლიდან თარიღდება. რეალურად, მისი აქტიური პედაგოგიური და სამეცნიერო საქმიანობა უნივერსიტეტთან 1945 წლიდან, მოწვეული პროფესორის სტატუსით იწყება.⁷² აღნიშნულ პერიოდში იგი პარალელურად ლექციებს კითხულობდა კაიროში და კვლევით საქმიანობაშიც აქტიურად მონაწილეობდა.

სტრასბურგის უნივერსიტეტის სამართლის, პოლიტიკურ მეცნიერებათა და ეკონომიკის ფაკულტეტის დეკანი ალექს ვეილი მ. მუსხელის 18 წლიან (1946-1964) მოღვაწეობას უნივერსიტეტში ასე აფასებს: "Notre ami Michel Mouskhély était un homme engagé, il a été un des pionniers de l'idée européenne, il a travaillé obstinément, passionnément dans cette voie pendant ses 18 années strasbourgeoises. La sincérité de ses convictions ainsi que l'élégance, la loyauté de ses procédés ont forcé le respect de tous, même de ceux qui ne partageaient pas sa foi politique". („ჩვენი მეგობარი მიმელ მუსხელი ერთგული ადამიანი და ევროპული იდეის ერთ-ერთი პი-

⁷¹ Mouskhely, M. La Ligue des Etats Arabes. Revue des conférences françaises en Orient, №2, 1947, pp. 73–84.

⁷² Alex Weill, Michel Mouskhély (Mouskhélichvili)(1905-1964). Le Destin de La Géorgie (Bedi kartlisa), vol. XVII-XVIII (N 45-46), Revue de Karthvélogie, Paris, 1964, pp. 184-186.

ონერი იყო. ამ მიმართულებით, ის სტრასბურგში, 18 წლის განმავლობაში, გულმოდგინედ და გატაცებით მუშაობდა. მისი შეხედულებების გულწრფელობა, ისევე როგორც მეთოდების სანდოობა და ერთგულება, ყველას პატივისცემას იმსახურებდა, მათ შორის ისინიც იყვნენ, ვინც მის პოლიტიკურ შეხედულებებს არ იზიარებდნენ⁷³).

სრული პროფესორის სტატუსით (Agrégation de droit), მ. მუსხელი არა მხოლოდ კითხულობდა ლექციებს, არამედ ხელმძღვანელობდა სტუდენტთა სამეცნიერო მუშაობას და აქტიურად იღებდა მონაწილეობას კვლევით საქმიანობაში. მისი სალექციო კურსები კონსტიტუციური სამართლის თეორიას, ევროპული ფედერალიზმის იურიდიულ საფუძვლებს და საბჭოთა სამართლის სისტემურ ანალიზს მოიცავდა. სწავლების მეთოდოლოგია ძირითადად დოგმატიკურ-ნორმატიულ ანალიზს ეფუძნებოდა, თუმცა პარალელურად ისტორიულ და შედარებით-სამართლებრივ მიდგომებს იყენებდა, რაც მისი ლექციების როგორც თეორიულ სიღრმეს, ისე ინსტიტუციურ-პრაქტიკულ განზომილებას უზრუნველყოფდა. მ. მუსხელის კვლევები ავლენდნენ ფორმალური ფედერალიზმისა და რეალური უნიტარიზმის დისბალანსს საბჭოთა კონსტიტუციურ წყობაში, პარტიული მონოპოლიის გავლენას სამართლებრივ ინსტიტუტებზე და ძალაუფლების კონცენტრაციის სისტემურ შედეგებს.

სტრასბურგში პროფესორი მიხეილ მუსხელიშვილი მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო საბჭოთა და აღმოსავლეთ ევროპის სამართლისა და სოციალურ-ეკონომიკური სისტემების კვლევის განვითარებაში. მისი ინიციატივით აღნიშნული სამეცნიერო ინტერესები ინსტიტუციურად განისაზღვრა და დამოუკიდებელ კვლევით ცენტრად ჩამოყალიბდა, რომელიც შემდგომ „მუსხელის ცენტრის“ სახელით გახდა ცნობილი.

1959 წლის ივლისში, სტრასბურგის უნივერსიტეტში, მ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კვლევის ცენტრი (Centre de recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est) შეიქმნა, რომელიც დასავლეთ ევროპაში სოვეტოლოგიური კვლევების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან აკადემიურ პლატფორმად იქცა. ცენტრი მდებარეობდა მისამართზე: 61, rue des Vosges და განკუთვნილი იყო სტუდენტებისა და მკვლევრებისთვის, მათ სამუშაო დარბაზით, ბიბლიოთეკით და ყველა საჭირო კვლევითი რესურსით უზრუნველყოფდა.

ცენტრის დირექტორად პროფესორი მიშელ მუსხელი (Michel Mouskhély), ხოლო ზედამხედველად (კურატორი) პროფესორი ჟან

⁷³ Weill, A. (Doyen de la Faculté de Droit et des Sciences politiques et économiques de Strasbourg). "Michel Mouskhély (Mouskhélichvili)", „ბედი ქართლისა“, vol. XVII-XVIII (№ 45-46), Paris, 1964, pp.184-186 (აღუქს ვეილის წერილი ფრანგულ და ქართულ ენებზე მონოგრაფიას დართული აქვს სრული სახით. იხ. დოკ. №11).

ვირალი (Jean Virally) აირჩიეს. ცენტრის სამეცნიერო კომიტეტში მ. მუსხელის გარდა მაღალი რანგის ევროპელი ექსპერტები შედიოდნენ, რომლებიც სპეციალიზირებულნი იყვნენ საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური სისტემების კვლევებზე. მათ შორის იყვნენ: Jean Virally (ჟან ვირალი) — პოლიტოლოგი, საერთაშორისო ურთიერთობების სპეციალისტი, ევროპული და საერთაშორისო პოლიტიკის ანალიტიკოსი; Georges Reynaud (ჟორჟ რეინო) — სოციოლოგი, პოლიტიკური სისტემებისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების სპეციალისტი; Jean-Louis Triomphe (ჟან-ლუი ტრიომფე) — ისტორიკოსი და ეკონომისტი, ევროპული პოლიტიკურ-სოციალური სისტემების მკვლევარი; Jacques Moreau-Reibel (ჟაკ მორო-რეიბელი) — ეკონომისტი, სსრკ-სა და აღმოსავლეთ ევროპის ეკონომიკის ექსპერტი; Paul Langrod (პოლ ლანგრო) — პოლიტიკოსი-ანალიტიკოსი, ევროპის პოლიტიკურ ინსტიტუტების კონსულტანტი; André Naville (ანდრე ნავილ) — ისტორიკოსი, სოციალური მეცნიერების მკვლევარი, პოლიტიკურ ისტორიაზე ორიენტირებული; Zygmunt Jedryka (ზიგმუნტ ჟედრიკა) — პოლონელი ისტორიკოსი, საერთაშორისო ურთიერთობების მკვლევარი, მ. მუსხელის მრავალ წიგნის თანაავტორი; Robert Chambre (რობერ შამბრი) — მკვლევარი, კონფლიქტებისა და რეგიონული პოლიტიკის ანალიტიკოსი; Michel Meyriat (მიშელ მერიია) — მკვლევარი, ეკონომიკისა და სოციალური პოლიტიკის სპეციალისტი.

მათ ხელმძღვანელობით, ცენტრი საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური რეალობების კვლევას ახორციელებდა, აორგანიზებდა კონფერენციებს და უზრუნველყოფდა მონაცემთა გამოქვეყნებას, მათ შორის ბიბლიოგრაფიულ ჟურნალში (Revue Bibliographique) და წელიწდეულში (Annuaire).⁷⁴

სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი ალექს ვეილი, ცენტრის სამეცნიერო საქმიანობასთან დაკავშირებით საგანგებოდ აღნიშნავს: "...Je pense surtout au Centre de Recherches sur l'URSS et les pays de l'Est pour deux sortes de raisons: c'est à l'occasion de la création et du fonctionnement de ce Centre que j'ai fréquemment travaillé avec Michel Mouskhély - et j'ai pu alors, de plus près, apprécier toutes ses qualités en même temps que de nouveau apparaissaient ses traits typiques: l'enthousiasme, le goût de la perfection, et aussi la pratique du risque: combien de fois ne m'a-t-il pas fait frémir en engageant des collaborateurs alors qu'un poste n'était pas encore créé, en lançant des publications alors que le financement n'était pas assuré. Une deuxième

⁷⁴ Le Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est de l'Université de Strasbourg. Revue française de sociologie, №1-2, Strasbourg, 1960, pp. 221-222.

raison qui me conduit à donner une place à part au Centre c'est que celui-ci est intimement lié à Michel Mouskhély au point que, lorsque dans certaines commissions du Centre National de la Recherche Scientifique, il est question du Centre de Recherches sur l'URSS, on parle du «Centre Mouskhély». Ce Centre a fait connaître notre Faculté dans les Universités du monde entier - il est notre orgueil - et l'orgueil aussi, M. le Recteur me permettra de le dire, de notre Université: lorsqu'une personnalité importante vient visiter notre nouvelle Faculté, on ne manque jamais de la conduire dans les locaux du Centre. Nous nous devons de le maintenir, nous le devons à Michel Mouskhély - j'en prends ici l'engagement". („... განსაკუთრებით მინდა შევეხო საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სამეცნიერო კვლევების ცენტრის როლს, რომელიც ორი მიზეზის გამო მნიშვნელოვანია. პირველ რიგში, ცენტრის შექმნისა და ფუნქციონირების პერიოდში ხშირად მიწევდა მიშელ მუსხელთან თანამშრომლობა. სწორედ ამ დროს, ახლოდან დავინახე მისი ღირსებები, სადაც კიდევ ერთხელ გამოჩნდა მისთვის დამახასიათებელი თვისებები: ენთუზიაზმი, სრულყოფილებისკენ დაუღალავი სწრაფვა და რისკისთვის მზადყოფნა. რამდენჯერ განუცვიფრებია, როცა ვხედავდი როგორ იწვევდა თანამშრომლებს მაშინ, როცა შესაბამისი პოზიცია ჯერ ოფიციალურად შექმნილი არ იყო, ან იწყებდა გამოცემებს, როცა მათი დაფინანსება ჯერ კიდევ უზრუნველყოფილი არ იყო.

მეორე მიზეზი, რის გამოც მსურს განსაკუთრებული როლი მივანიჭო ამ ცენტრს, არის ის, რომ იგი მიშელ მუსხელის სახელთან მჭიდროდაა დაკავშირებული. საფრანგეთის ეროვნული სამეცნიერო კვლევების ცენტრის კომისია საბჭოთა კავშირის კვლევების ცენტრის საქმიანობას ხშირად მოიხსენიებს როგორც „მუსხელის ცენტრი“. ამ ცენტრმა ჩვენი ფაკულტეტი საერთაშორისო უნივერსიტეტების წინაშე წარმოაჩინა — იგი ჩვენი დიდი სიამაყეა და რექტორის ნებართვით, ჩვენი უნივერსიტეტის სიამაყეც. როდესაც ფაკულტეტს მნიშვნელოვანი სტუმარი ესტუმრება, მას ყოველთვის აცნობენ ცენტრის საქმიანობას. ჩვენ ვაღდებულნი ვართ შევინარჩუნოთ ეს ცენტრი; ეს ჩვენი ვალია მიშელ მუსხელის წინაშე, მე აქ საჯაროდ ვიღებ ამ ვალდებულებას“).⁷⁵

დღევანდელი გადასახედიდან, მ. მუსხელის მიერ სტრასბურგის უნივერსიტეტში დაარსებული სოვეტოლოგიური ცენტრი განსაკუთრებული მნიშვნელობის მატარებელია, რადგან რუსეთისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სისტემური კვლევა დღესაც აქტუალურია. სასურველია ცენტრის საქმიანობის აღდგენა სტრასბურგის უნივერსიტეტში

⁷⁵ Alex Weill (Doyen de la Faculté de Droit et des Sciences politiques et économiques de Strasbourg), Michel Mouskhély (Mouskhélichvili), Le Destin de La Géorgie (Bedi kartlisa), vol. XVII-XVIII (N 45-46), Revue de Karthvélogie, Paris, 1964, pp.184-186.

ან მსგავსი კვლევითი ინსტიტუციის საქართველოს საგანმანათლებლო სივრცეში შექმნა, რაც ხელს შეუწყობს რეგიონული კვლევებისა და აკადემიური ინტელექტუალური ტრადიციების გაგრძელებას.

მიხეილ მუსხელიშვილის სტრასბურგში მოღვაწეობის პერიოდთან დაკავშირებით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გარკვეული ფაქტობრივი უზუსტობები გვხვდება. კერძოდ, ედიშერ ჯაფარიძის ნაშრომში: „მიხეილ მუსხელიშვილი – ქართველი ემიგრანტი მეცნიერი ევროინტეგრაციის სათავეებთან“, ⁷⁶ მითითებულია, რომ 1948–1949 წლებში მ. მუსხელიშვილმა შექმნა საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევის სამეცნიერო ცენტრი („მუსხელის ცენტრი“) და 18 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა მას, ხოლო საფრანგეთის მოქალაქეობის მინიჭების შესახებ მოყვანილია 1944 წლის დოკუმენტის ციტირება. ნაშრომის 184-ე გვერდზე ედიშერ ჯაფარიძე წერს: „...1948-1949 წლებში მიხეილ მუსხელიშვილმა შექმნა სსრკ-ისა და აღმოსავლეთ ევროპის (ე. წ. სოციალისტური) შემსწავლელი სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი. 18 წელი სათავეში ედგა მას, რომელსაც შემდგომ მუსხელის (საფრანგეთის რესპუბლიკის ოფიციალურ გაზეთშია ცნობა, სადაც წერია, რომ კაიროს ფრანგული სკოლის პროფესორმა Michel Mouskhelishvili-მა მიმართა კაიროში იუსტიციის სამინისტროს, მისი გვარის შეცვლის თაობაზე. უნივერსიტეტის პროფესორმა მიხეილ მუსხელიშვილმა შეიცვალა გვარი და ის იწოდება დღეიდან მიშელ მუსხელად, Michel Mouskell) ცენტრი უწოდეს (ეხლაც მუსხელის ცენტრი ჰქვია)...“. აღნიშნული ციტატა შეიცავს რამდენიმე ფაქტობრივ უზუსტობას: 1. მიხეილ მუსხელიშვილმა საფრანგეთის მოქალაქეობა ნატურალიზაციის გზით 1932 წლის 14 მაისს მიიღო. აღნიშნული ფაქტის შესახებ ინფორმაცია ფრანგულ ჟურნალში, 1932 წლის 22 მაისს, ოფიციალურად გამოქვეყნდა. ⁷⁷ ნატურალიზაციამ განაპირობა მისი სრული ინტეგრაცია საფრანგეთის აკადემიურ და ადმინისტრაციულ სისტემაში. ამის შემდგომ ის ოფიციალურად იწოდებოდა როგორც Michel Mouskhély (და არა Michel Mouskell). აქედან გამომდინარე, მუსხელის საფრანგეთის მოქალაქეობის მიღებასთან დაკავშირებით, 1944 წლის დოკუმენტის მითითება მცდარია, რადგან მ. მუსხელიშვილმა საფრანგეთის მოქალაქეობა 1932 წელს მიიღო და Michel Mouskhély-ის სახელით ნაშრომებს მანამდეც აქვეყნებდა; 2.

⁷⁶ ჯაფარიძე, ე. „მიხეილ მუსხელიშვილი — ქართველი ემიგრანტი მეცნიერი ევროინტეგრაციის სათავეებთან“, კრებულში: „ახალი ეპოქის დასაწყისი – საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918–1921)“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის შრომები მიძღვნილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსების 100 წლისთავისადმი, თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტი, 2018, გვ: 182-193.

⁷⁷ Journal officiel de la République française, (Publication de naturalisation de Michel Mouskhély), 22 mai 1932.

რაც შეეხება საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევის ცენტრს („მუსხელის ცენტრი“; Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est), იგი არა 1948-1949 წლებში, არამედ 1959 წელს შეიქმნა. როგორც სოციოლოგიური კვლევების ჟურნალი აღინიშნავს: "Au mois de juillet 1959, un Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est a été créé au sein de l'Institut de Droit et d'Économie comparés de la Faculté de Droit et des Sciences Politiques et Économiques, à Strasbourg". („1959 წლის ივლისში სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის შედარებითი სამართლისა და ეკონომიკის ინსტიტუტის ბაზაზე სსრკ-სა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კვლევის ცენტრი შეიქმნა“)⁷⁸; იგივე ინფორმაციას გადმოგვცემს საერთაშორისო შედარებითი სამართლის ჟურნალი.⁷⁹ როგორც ჩანს, ავტორი ეყრდნობა სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დეკანის ალექს ვეილის ცნობას,⁸⁰ სადაც აღწერილია მ. მუსხელის სტრასბურგში 18-წლიან მოღვაწეობა (1946–1964). სინამდვილეში დეკანის შეფასება მის პროფესორულ კარიერას და არა უშუალოდ ცენტრის ხელმძღვანელობას ეხება; 3. სამწუხაროდ, „მუსხელის ცენტრი“ მ. მუსხელიშვილის გარდაცვალების შემდეგ მხოლოდ რამდენიმე წლის განმავლობაში ფუნქციონირებდა და დღევანდელი მდგომარეობით აღარ არსებობს.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის ბიოგრაფიული ცნობებისა და მისი საქმიანობის საფუძვლიანი კვლევა გერმანიასა და საფრანგეთში, განსაკუთრებით სტრასბურგში, ნათლად აჩვენებს, რომ მისი ინტელექტუალური და პროფესიული გზა ევროპული ფედერალისტური იდეების ისტორიული და სამართლებრივი გააზრებისთვის მეტად მნიშვნელოვანია.

შემდეგ პარაგრაფში განვიხილავთ მ. მუსხელიშვილის ხედვას ევროპულ ფედერალიზმზე, მის ისტორიულ კონტექსტსა და ძირითადი იდეების სამართლებრივ გააზრებას, რაც საშუალებას მოგვცემს შევაფასოთ მისი როლი ევროპული ფედერალისტური კონცეფციის განვითარებაში.

⁷⁸ Le Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est de l'Université de Strasbourg. (1960). *Revue française de sociologie*, №1–2, pp. 221–222.

⁷⁹ *Revue internationale de droit comparé*, Année 1959, 11-4, pp. 749-750.

⁸⁰ Weill, A. (Doyen de la Faculté de Droit et des Sciences politiques et économiques de Strasbourg). "Michel Mouskhéli (Mouskhélichvili)", „ბედი ქართლისა“, vol. XVII-XVIII (№ 45-46), Paris, 1964, pp. 184-186.

თავი III. §2. ევროპული ფედერალიზმი მ. მუსხელიშვილის პერსპექტივიდან: ისტორია და ძირითადი კონცეფციები

ევროპული ფედერალიზმი XX საუკუნის პოლიტიკური აზრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა, რომელიც მიზნად ისახავდა ევროპის სახელმწიფოების თანამშრომლობის ახალ მოდელს — ნაცვლად ეროვნულ სახელმწიფოებს შორის კონფლიქტური სისტემისა, ფედერალური პოლიტიკური ერთობის შექმნას. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ევროპული ინტეგრაციის იდეა არა მხოლოდ პოლიტიკური დისკუსიის საგნად, არამედ პრაქტიკული ინსტიტუციური პროექტის საფუძვლად იქცა. სწორედ ამ ინტელექტუალურ და პოლიტიკურ პროცესებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ქართველ იურისტსა და პოლიტიკურ მოაზროვნეს მ. მუსხელიშვილს, რომელიც ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ფორმირებასა და განვითარებაში აქტიურად მონაწილეობდა.

ფედერალიზმი (ლათ. *foedus* — „შეთანხმება“, „კავშირი“) წარმოადგენს პოლიტიკურ-იურიდიულ სისტემას, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფო ხელისუფლება და სამართლებრივი კომპეტენციები რამდენიმე დონეზეა განაწილებული. ამ მოდელში, ერთის მხრივ, მოქმედებს ცენტრალური (ფედერალური) ხელისუფლება, რომელიც პასუხისმგებელია საერთო მნიშვნელობის საკითხებზე — მაგალითად, საგარეო პოლიტიკაზე, თავდაცვასა და ეკონომიკურ სტრატეგიაზე; მეორეს მხრივ, არსებობენ ფედერაციის შემადგენელი სუბიექტები — სახელმწიფოები, რეგიონები ან კანტონები, რომლებიც შიდა ავტონომიას ინარჩუნებენ ისეთ სფეროებში, როგორიცაა განათლება, კულტურა, ადგილობრივი ადმინისტრაცია და სამართლის გარკვეული დარგები.⁸¹

ევროპული ფედერალიზმის იდეა ისტორიულად რამდენიმე ინტელექტუალურ და ინსტიტუციურ წყაროს ეყრდნობა. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მაგალითი შვეიცარიული კონფედერაციის პოლიტიკური გამოცდილებაა, რომელიც XIII–XIX საუკუნეების განმავლობაში ჩამოყალიბდა როგორც დამოუკიდებელი კანტონების კავშირი. ამ სისტემაში თანაარსებობდა ადგილობრივი თვითმმართველობა და საერთო ინტერესების დაცვა, რაც ფედერალური ორგანიზაციის ერთ-ერთ ადრეულ პროტოტიპად მიიჩნევა.⁸²

ფედერალისტური იდეების განვითარებაში მნიშვნელოვანი ეტაპი, ასევე, XVIII საუკუნის ბოლოს, ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკური გამოცდილება იყო. ამერიკული კონსტიტუციის მიღებამ (1787) შექმნა პოლიტიკური მოდელი, რომელიც ფედერალური ხელისუფლე-

⁸¹ Burgess, M. *Comparative federalism: Theory and practice*. London: Routledge, 2006, pp. 9–25.

⁸² Previti Allaire, C. (1996). *Considérations historiques en marge de l'inventaire du fonds Union européenne des fédéralistes (1949-1991)*. *Ricerche Storiche*, №26(2), pp. 469–482.

ბისა და ცალკეული შტატების სუვერენიტეტის ბალანსს ეფუძნებოდა.⁸³ ეს მოდელი მრავალი ევროპელი ფედერალისტისთვის თეორიული პრეცედენტი გახდა და აჩვენა, როგორ შეუძლიათ მრავალრიცხოვან პოლიტიკურ ერთეულებს ერთიანი, სიცოცხლისუნარიანი პოლიტიკური სივრცის ფორმირებისთვის გაერთიანება.

ფედერალიზმი ცენტრალური ხელისუფლებისთვის სუვერენიტეტის სრულ გადაცემას არ ნიშნავს. მისი არსი ძალაუფლების ბალანსსა და სამართლებრივ თანამშრომლობაში მდგომარეობს, რაც ერთიან პოლიტიკურ სივრცეს უზრუნველყოფს, ასევე, წევრი ერთეულების ავტონომიას იცავს. სწორედ ამიტომ, ფედერალიზმი ხშირად განისაზღვრება პრინციპად: „ერთიანობა მრავალფეროვნებაში“, სადაც საერთო ინსტიტუციური ჩარჩო განსხვავებულ რეგიონულ იდენტობებთან და სხვადასხვა პოლიტიკური თვითმმართველობის ფორმებთან თანაარსებობს. ამ კონცეფციის სათავეები ნათლად ჩანს მ. მუსხელიშვილის ნაშრომებში. მონოგრაფიაში: „ევროპა ფედერალიზმის პირისპირ“, რომელიც მან გასტონ სტეფანისთან თანაავტორობით დაწერა, აღნიშნულია: *"Le fédéralisme, parce qu'il est union et non pas unité, commande une association volontaire de groupements divers et autonomes, au sein de laquelle l'équilibre est établi par un partage de la souveraineté entre la fédération et ses membres"*. („ფედერალიზმი, რადგან ის არის კავშირი და არა ერთიანობა, მრავალფეროვანი და ავტონომიური ჯგუფების ნებაყოფლობით გაერთიანებას მოითხოვს, რომლის ფარგლებშიც ბალანსი ფედერაციასა და მის წევრებს შორის სუვერენიტეტის გაზიარებით მყარდება“).⁸⁴

გარდა ამისა, ავტორების განმარტებით, ფედერალიზმი წევრი სახელმწიფოების ინდივიდუალობის შენარჩუნებასაც გულისხმობს: *"La liberté signifie pour les nations le maintien de leur individualité... Sans doute, doivent-elles consentir quelques sacrifices... en retour elles bénéficient de la garantie fédérale et leur indépendance se trouve par là même mieux protégée"*. („ერებისთვის თავისუფლება მათი ინდივიდუალობის შენარჩუნებას ნიშნავს... ეჭვგარეშეა, მათ გარკვეული მსხვერპლის გაღება უწევთ... სანაცვლოდ ისინი ფედერალური გარანტიით სარგებლობენ და ამით მათი დამოუკიდებლობა უკეთ არის დაცული“).⁸⁵

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილისა და გ. სტეფანის მიხედვით, ფედერალიზმი უზრუნველყოფს მრავალფეროვან ერთობას, სადაც საერთო ინსტიტუციური ჩარჩო ხელს უწყობს ძალაუფლების ბალანსსა და სამართლებრივ თანამშრომლობას, ხოლო წევრი სახელმწიფოები ავტონომიას და ინდივიდუალობას ინარჩუნებენ.

⁸³ Bloch, S. L., & Jackson, V. C. *Federalism: A reference guide to the United States Constitution*. Bloomsbury Academic, 2013, pp.1–25.

⁸⁴ Mouskhely, M., & Stefani, G. *L'Europe face au fédéralisme*. Strasbourg & Paris: F. X. Le Roux, 1949, p. 218.

⁸⁵ Mouskhely, M., & Stefani, p. 219.

ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ორგანიზაციული ჩამოყალიბება დაკავშირებულია ევროპის ფედერალისტთა კავშირის (Union of European Federalists) შექმნასთან, რომელიც 1946 წლის დეკემბერში პარიზში დაფუძნდა და ფედერალისტური იდეების გავრცელების მნიშვნელოვან პლატფორმად სწრაფად იქცა. ორგანიზაციის პირველი ცენტრალური კომიტეტი 1947 წელს ამსტერდამში შეიკრიბა, რომელშიც ევროპის სხვადასხვა ფედერალისტური ორგანიზაციების წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ.⁸⁶ სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო ფედერალიზმის იდეის სისტემური ინტელექტუალური და პოლიტიკური განვითარება.

ფედერალისტურ მოძრაობაში მალევე გამოიკვეთა ორი განსხვავებული თეორიული მიმართულება. ერთი მათგანი ეფუძნებოდა „ჰამილტონურ“ მოდელს,⁸⁷ რომელიც ძლიერი სუპრანაციონალური ინსტიტუტების შექმნას ემხრობოდა და რომლის მთავარი წარმომადგენელი ალტიერო სპინელი იყო. მეორე მიმართულება ე. წ. „ინტეგრალური ფედერალიზმის“⁸⁸ კონცეფციას წარმოადგენდა, რომელიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა საზოგადოების ქვედა დონეებიდან მომდინარე დემოკრატიულ პროცესებს და ფრანგი ფილოსოფოსის პიერ-ჟოზეფ პრუდონის⁸⁹ ფედერალისტური იდეებით იყო შთაგონებული.⁹⁰

⁸⁶ Previti Allaire, C. (1996). Considérations historiques en marge de l'inventaire du fonds Union européenne des fédéralistes (1949-1991). Ricerche Storiche, №26(2), pp. 469–482.

⁸⁷ „ჰამილტონური მოდელი“ — ცენტრალიზმი და ძლიერი აღმასრულებელი ხელისუფლება; სათავეს იღებს ალექსანდერ ჰამილტონის (Alexander Hamilton; 1755/57–1804) იდეებიდან. ჰამილტონი ამერიკელი სახელმწიფო მოღვაწე, სამხედრო ოფიცერი, ფედერალისტური პარტიის დამფუძნებელი და ამერიკული სახელმწიფოს „ფუძემდებელი მამა“ იყო. იგი თვლიდა, რომ ძლიერი ცენტრალური მთავრობა, ენერგიული აღმასრულებელი ხელისუფლება და ყოვლისმომცველი სახელმწიფო ინსტიტუტები ერთიანობის, წესრიგისა და ეკონომიკური სტაბილურობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელი იყო. „ჰამილტონური“ მოდელი ძლიერი სუპრანაციონალური ინსტიტუტების შექმნას, ცენტრალურ ხელისუფლებას და ენერგიულ აღმასრულებელ ორგანოს ეფუძნებოდა; მისი ძირითადი წარმომადგენელი ალტიერო სპინელი იყო.

⁸⁸ „ინტეგრალური ფედერალიზმი“ მნიშვნელობას ანიჭებდა საზოგადოების და თვითმმართველი ერთეულების დემოკრატიულ პროცესებს და ფრანგი ფილოსოფოსის პიერ-ჟოზეფ პრუდონის იდეებით იყო შთაგონებული. მ. მუსხელიშვილი კი ამ მიმართულებაში შერეული მიდგომის გამტარებელს წარმოადგენდა, რომელიც ჰამილტონური ცენტრალიზმისა და პრუდონის დემოკრატიული ავტონომიის შეთავსებას ცდილობდა.

⁸⁹ პიერ-ჟოზეფ პრუდონი (ფრანგ. Pierre-Joseph Proudhon; 1809–1865) — ფრანგი ფილოსოფოსი, ეკონომისტი და თეორეტიკოსი, რომელიც ხშირად თანამედროვე ანარქისტული აზრის ერთ-ერთ ფუძემდებლად მიიჩნევა. იგი, ასევე, მნიშვნელოვანი ფიგურაა ფედერალიზმის თეორიულ განვითარებაში. თავის ნაშრომებში ძალაუფლების დეცენტრალიზაციასა და საზოგადოებრივი ერთეულების ავტონომიის განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს.

⁹⁰ Bosco, A. (Ed.). *The Federal Idea: The History of Federalism Since 1945*. London & New York: Lothian Foundation Press, 1991.

ამ ინტელექტუალურ დისკუსიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მ. მუსხელიშვილს, რომელიც ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთ აქტიურ თეორეტიკოსად და ორგანიზატორად ჩამოყალიბდა. სტრასბურგის უნივერსიტეტის კონსტიტუციური სამართლის პროფესორის სტატუსით იგი აქტიურად მონაწილეობდა ფედერალისტურ დებატებში და ფედერალისტური კონცეფციების სამართლებრივი არგუმენტებით გაძლიერებას ცდილობდა. მ. მუსხელიშვილის ხედვა, რომელიც ჰამილტონის ცენტრალიზმსა და პრუდონის დემოკრატიულ ავტონომიას ერთად აერთიანებდა, წარმოადგენდა შერეულ მიდგომას: ძლიერი ცენტრალური ინსტიტუტები ერთიანობისთვის და წევრ-სახელმწიფოთა ავტონომია სამართლებრივი სტაბილურობისთვის.

1948–1949 წლებში ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ფარგლებში მნიშვნელოვანი ინიციატივა განხორციელდა საუნივერსიტეტო ფედერალისტური კავშირის (Union fédéraliste interuniversitaire) შექმნის სახით. 1948 წლის 13 აპრილს ფრიბურგში (შვეიცარია) ჰენრი ფრენეს⁹¹ შთაგონებით საუნივერსიტეტო ფედერალისტური კავშირი შეიქმნა, რომლის პრეზიდენტად სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი მიშელ მუსხელი აირჩიეს. აღნიშნულმა ინიციატივამ წარმოაჩინა ევროპული ინტელექტუალური დისკუსიის აქტიური ფაზა, რომელიც საერთაშორისო აკადემიურ თანამშრომლობასა და ფედერალისტურ იდეებს ემსახურებოდა.⁹²

1950-იანი წლების შუა პერიოდში ევროპულ ფედერალისტურ მოძრაობაში, ევროპული ინტეგრაციის მომავალზე, მწვავე დებატები გაჩაღდა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ევროპის თავდაცვის თანამეგობრობის პროექტს (La Communauté européenne de défense – CED),⁹³ რომლის მიზანი ერთიანი ევროპული არმიის შექმნა იყო. თუმცა საფრანგეთის პარლამენტის მიერ 1954 წელს პროექტის რატიფიკაციაზე უარის თქმის შემდეგ, ინიციატივა ფაქტობრივად ჩაიშალა. პროექტის ჩავარდნა

⁹¹ ჰენრი ფრენე (Henri Frenay; 1905–1988) — ფრანგი სამხედრო ოფიცერი, ფრანგული წინააღმდეგობის მოძრაობის წევრი II მსოფლიო ომის დროს, ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის აქტიური მხარდამჭერი.

⁹² Belot, R. À l'assaut du Conseil de l'Europe. In R. Belot (Éd.), Chapitre 26, Bologna, Italie: Il Mulino, 2000, pp. 547–572.

⁹³ ევროპის თავდაცვის თანამეგობრობა (La Communauté européenne de défense; CED) — პროექტი ერთიანი ევროპული არმიის შექმნის შესახებ, რომლის ფარგლებში სუპრანაციონალური ინსტიტუტები უნდა ჩამოყალიბებულიყო, დამოკიდებული ნატო-ს (NATO) მთავარსარდალზე, რომელსაც შეერთებული შტატების პრეზიდენტი ნიშნავდა. ცივი ომის პირობებში პროექტი პირველად გამოჩნდა 1950 წლის სექტემბერ–ოქტომბერში და ხელშეკრულების სახე 1952 წლის 27 მაისს მიიღო, რომელსაც ხელი მოაწერეს დასავლეთ გერმანიის, ბელგიის, ლუქსემბურგის და ნიდერლანდების წარმომადგენლებმა. საფრანგეთის ეროვნული ასამბლეის, 1954 წლის 30 აგვისტოს, გადაწყვეტილებით ხელშეკრულება 319 ხმით 264-ის წინააღმდეგ უარყოფილი იქნა, რის შედეგადაც თანამეგობრობა (CED) ფაქტობრივად ჩაიშალა.

გამონვეული იყო: ეროვნული სუვერენიტეტის დაკარგვის შიშით, დასავლეთ გერმანიის შესაძლო სამხედრო გაძლიერების მიმართ სკეპტიციზმით, ფრანგულ პოლიტიკურ ელიტაში არსებული ძლიერი ოპოზიციითა და სუპრანაციონალური ინსტიტუტებისადმი უნდობლობით.

ამ დებატებში მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდა გენერალ შარლ დე გოლს (Charles de Gaulle),⁹⁴ რომელსაც იმ პერიოდში ოფიციალური სახელმწიფო თანამდებობა არ ეკავა, მაგრამ გავლენიანი პოლიტიკური ლიდერი და პოლიტიკური მოძრაობის — „ფრანგი ხალხის გაერთიანება“ (Rassemblement du Peuple Français) დამფუძნებელი იყო. დე გოლი სუპრანაციონალური ევროპული სამხედრო სტრუქტურის შექმნის იდეას აქტიურად აკრიტიკებდა. მისი ხედვით, ევროპული თავდაცვის ინტეგრაცია არ უნდა ეფუძნებოდეს ცენტრალიზებულ სამხედრო ინსტიტუტს, რომელიც სახელმწიფო სუვერენიტეტის გადაცემას მოითხოვდა. დე გოლის ძირითადი არგუმენტები შემდეგი იყო: 1. ერთიანი ევროპული არმია საფრანგეთის ეროვნული არმიის გაყოფას გამოიწვევდა და ქვეყნის სამხედრო სუვერენიტეტს შეასუსტებდა; 2. სუპრანაციონალური სამხედრო სტრუქტურა საფრანგეთის გლობალურ ინტერესებსა და კოლონიურ ვალდებულებებს საფრთხეს შეუქმნიდა; 3. სისტემა შესაძლოა გერმანიის სამხედრო გავლენის ზრდას შეუწყობდა ხელს და საფრანგეთის პოზიციას შეამცირებდა; 4. ევროპული თავდაცვის უფრო რეალისტური მოდელი სუვერენული სახელმწიფოების თანამშრომლობით შექმნილ კონფედერაციულ სისტემას და არა სუპრანაციონალურ არმიას უნდა ეფუძნებოდეს.

ამ მიდგომამ ცხადყო ცენტრალიზებულ სუპრანაციონალურ⁹⁵ პროექტებთან დაკავშირებული საზღვრები და შექმნა სივრცე რადიკალური

---

⁹⁴ შარლ დე გოლი (Charles André Joseph Marie de Gaulle; 1890-1970) — ფრანგი გენერალი და სახელმწიფო მოღვაწე, მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა მეორე მსოფლიო ომის დროს, უხელმძღვანელა „თავისუფალი საფრანგეთის“ ძალებს ნაცისტური გერმანიისა და ვიშის საფრანგეთის წინააღმდეგ. 1944–1946 წლებში, საფრანგეთის დროებით მთავრობას ხელმძღვანელობდა, რომლის მიზანი დემოკრატიის აღდგენა იყო. 1958 წელს, ალჟირის პუტჩის შემდეგ, 1954 -1959 წლებში საფრანგეთის მე-IV რესპუბლიკის პრეზიდენტი რენე კოტის (René Coty) მოწვევით, აქტიურ პოლიტიკაში დაბრუნდა, დაინიშნა პრემიერ-მინისტრად და მისი ინიციატივით მიღებულმა ახალი კონსტიტუციამ საფუძველი ჩაუყარა საფრანგეთის მე-V რესპუბლიკას. 1959–1969 წლებში, საფრანგეთის მე-V რესპუბლიკის პრეზიდენტი იყო. დე გოლი XX საუკუნის ერთ-ერთ უდიდეს ფრანგ სახელმწიფო მოღვაწედ ითვლება.

⁹⁵ ტერმინი „სუპრანაციონალური“ (Supranational) — სიტყვა-სიტყვით ეროვნულ ინტერესებზე მაღლა მდგომს, ანუ ზეეროვნულს ნიშნავს. ისეთ სტრუქტურას ან მმართველობის ფორმას გულისხმობს, რომელიც ერთზე მეტ სახელმწიფოს მოიცავს და ეროვნული სახელმწიფოებზე მაღლა დგას, ამასთან წევრი ქვეყნები მას სუვერენულ უფლებამოსილებებს ნაწილობრივ გადასცემენ. ტერმინი პირველად დაფიქსირდა ევროპის ქვანახშირის და ფოლადის გაერთიანების შექმნის ხელშეკრულებაში (1951 წელი, 18 აპრილი, ქ. პარიზი). ამით საფუძველი ჩაეყარა სუპრანაციონალური სისტემით მმართველობას.

ფედერალისტური იდეებისთვის. სწორედ ამ პროცესში ჩამოყალიბდა მოძრაობის ინოვაციური ჯგუფი, რომლის მთავარი წარმომადგენლები ალტიერო სპინელი, ალექსანდრ მარკი და მიშელ მუსხელი იყვნენ. როგორც ფრანგი ისტორიკოსი ჟან-პიერ გუზი აღნიშნავს, ამ ჯგუფმა მოამზადა ფედერალისტური მანიფესტი "Combat pour le peuple européen"⁹⁶ („ბრძოლა ევროპელი ხალხისთვის“), რომელიც მიზნად ისახავდა ევროპის ფედერალური პოლიტიკური ერთობის ჩამოყალიბებას.⁹⁷ მანიფესტში ხაზგასმული იყო, რომ ევროპა მხოლოდ ეკონომიკური ინტეგრაციით ვერ შემოიფარგლებოდა; აუცილებელი იყო საერთო პოლიტიკური ინსტიტუტების შექმნა, რომლებიც დეცენტრალიზებულ ძალაუფლებას, დემოკრატიულ პროცესებს და წევრი ერთეულების თავისუფალ შეთანხმებას უზრუნველყოფდნენ.

ამ ვითარებაში ფედერალისტური მოძრაობის ფარგლებში ჩამოყალიბდა პროგრესული ფრთა, რომელიც ცენტრალიზებულ სუპრანაციონალურ პროექტებს უპირისპირდებოდა და ყურადღებას ამახვილებდა რეალისტურ, სუვერენულ სახელმწიფოებზე დაფუძნებულ კონფედერაციულ მოდელზე. ამ ნოვატორული ფრთის წევრი მიშელ მუსხელი განსაკუთრებით აფასებდა პიერ-ჟოზეფ პრუდონის ფედერალისტურ იდეებს, სადაც ხაზგასმულია სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალაუფლების დეცენტრალიზაცია და საზოგადოების ქვედა დონეებიდან წამოსული დემოკრატიული პროცესების მნიშვნელობა.

მ. მუსხელიშვილი, როგორც ევროპული ფედერალიზმისა და სუვერენიტეტის თეორეტიკოსი, სუპრანაციონალური მმართველობის იდეას სისტემატურად განიხილავდა.⁹⁸ მისი აზრით, სუპრანაციონალიზმი წარმოადგენს მმართველობის სისტემას, სადაც ეროვნული სახელმწიფოები საკუთარ სუვერენიტეტს ზესახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს ნაწილობრივ გადასცემენ, რათა ეფექტურად მართონ საერთო პრობლემები და არასასურველი პოლიტიკური შედეგები თავიდან აიცილონ. მ. მუსხელიშვილის მიხედვით, სუპრანაციონალური ინსტიტუტები — მაგალითად, ევროკომისია, ევროპარლამენტი, ევროპის სასამართლო — არა მხოლოდ კონკრეტული ქვეყნის, არამედ საერთო ევროპული ინტერესების დაცვის პროცესში ცენტრალურ როლს ასრულებენ. მისი კვლევე-

⁹⁶ ბრძოლა ევროპელი ხალხისთვის (Combat pour le peuple européen) — ფედერალისტური მანიფესტი, 1950-იან წლებში ევროპული ფედერალისტური ინტელექტუალების მიერ შემუშავდა, რომელიც ევროპული პოლიტიკური ერთობისა და დემოკრატიული ინსტიტუტების შექმნის იდეის აქტიურ გამოხატულებას წარმოადგენდა.

⁹⁷ Gouzy, J.-P. La saga des fédéralistes européens. L'Europe en formation, , №330, 2004, p. 38.

⁹⁸ ნანობაშვილი ი., მორსკი ჯ., ლემონჯავა გ. შვიდი ნაბიჯი ევროკავშირის გასააზრებლად. თბ., თსუ გამომცემლობა. 2021. გვ. 20.

ბის მიხედვით, ევროკავშირში სუპრანაციონალური პროცესი გარკვეულწილად შეუქცევადია: ერთ სფეროში მიღებული გადაწყვეტილებები იწვევს სხვა სფეროებში თანამშრომლობის აუცილებლობას (Spillover ეფექტი), ხოლო რეგულაციების სექტორული ევროპიზაცია (Sectoral Europeanization) ახალი ევროპული კანონმდებლობის განმარტებისა და რეგულირებისთვის შესაბამის მექანიზმებს უზრუნველყოფს. ამავდროულად, აქტორები იძულებულნი არიან თავიანთი ქმედებებით ამ ზესახელმწიფოებრივ ჩარჩოებს ხელი შეუწყონ.

მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს სუპრანაციონალიზმის ნებაყოფლობითობას: ნევრი სახელმწიფოები საკუთარი სურვილით დათმობენ ნაწილობრივ სუვერენიტეტს, რათა მიიღონ საერთო გადაწყვეტილებები საერთო ინტერესებზე. მისი თქმით, ეს პროცესი საშუალებას აძლევს მცირე სახელმწიფოებს ეფექტურად გამოიყენონ სუვერენიტეტი საერთაშორისო ინსტიტუტებში. როგორც იგი წერს: "Chaque État membre a son propre pouvoir législatif, exécutif et judiciaire... Dans les limites de la constitution fédérale, les gouvernements des collectivités membres prennent des décisions définitives et souveraines". („ყოველ ნევრ სახელმწიფოს საკუთარი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლება აქვს... ფედერალური კონსტიტუციის ფარგლებში, ნევრი სახელმწიფოების მთავრობები საბოლოო და სუვერენულ გადაწყვეტილებებს იღებენ“).

საერთო გადაწყვეტილებების მიღებაში ნევრთა მონაწილეობასთან დაკავშირებით იგი წერს:

"La volonté de celle-ci sera donc faite, en tout ou en partie, de la volonté des États membres... les membres auront leurs représentants dans l'organisation fédérale". („ფედერაციის ნება ნაწილობრივ ან სრულად ფორმირდება ნევრი სახელმწიფოების ნებით... ფედერალურ ორგანიზაციებში, ნევრებს თავიანთი წარმომადგენლები ეყოლებათ“).

უფლებამოსილების მკაფიო განაწილებასთან დაკავშირებით მისი აზრი ასეთია: "L'Union dispose seulement des pouvoirs qui lui ont été expressément et nommément reconnus par le pacte fédéral; tous les autres pouvoirs rentrent par conséquent dans la compétence des États membres". („ფედერაციას მხოლოდ ის უფლებები აქვს, რომლებიც მას ფედერალური პაქტით კონკრეტულად აქვს მინიჭებული; ყველა სხვა უფლება ნევრი სახელმწიფოების კომპეტენციას მიეკუთვნება“).

კონფლიქტების მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტასთან დაკავშირებით მ. მუსხელიშვილი წერს: "Un mode de règlement pacifique des différends est d'autant plus nécessaire... La Cour aura à juger tous les conflits qui pourraient survenir dans la Fédération". („კონფლიქტების მშვიდობიანი გადაწყვეტის მეთოდი მეტად აუცილებელია... სასამართლოს მოუწევს

გადანყვეტა ყველა კონფლიქტისა, რაც ფედერაციაში შეიძლება წარმოიშვას“).⁹⁹

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის ხედვა აერთიანებს სუპრანაციონალიზმის ძირითად პრინციპებს: სუვერენიტეტის ნაწილობრივ დელეგირებას ზესახელმწიფოებრივ დონეზე, წევრების აქტიურ მონაწილეობას საერთო გადანყვეტილებების მიღებაში და ფედერაციასა და წევრ სახელმწიფოებს შორის უფლებამოსილების მკაფიო განაწილებას. შედეგად, სუვერენიტეტი ხდება დინამიკური და ფუნქციური კატეგორია, რომელიც თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში როგორც ეროვნული სუბიექტურობის შენარჩუნებას, ისე საერთო ევროპული ინტერესების ეფექტურ დაცვას უზრუნველყოფს.

1950-იანი წლების დასაწყისში, მ. მუსხელიშვილმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო ევროპის თავდაცვის თანამეგობრობის (La Communauté européenne de défense – CED) პროექტთან დაკავშირებულ დებატებში.¹⁰⁰ დებატების კონტექსტში იგი ხაზს უსვამდა, რომ ერთიანი ევროპული არმია არ უნდა ეფუძნებოდეს სუპრანაციონალურ ცენტრალიზმს, რადგან ეს სუვერენულ სახელმწიფოებს საფრთხეს შეუქმნიდა. მისი ხედვა, აღჭურვილი იყო ფედერალური სამართლებრივი ჩარჩოთი, რაც კარგად აისახა ევროპული კონსტიტუციის მის პროექტში სადაც აღნიშნულია: "Les États d'Europe, membres de la Fédération, conservent leur souveraineté interne et leur personnalité internationale...". (Art. 1) — „ევროპის სახელმწიფოები, ფედერაციის წევრები, ინარჩუნებენ თავიანთ შიდა სუვერენიტეტსა და საერთაშორისო იურიდიულ სტატუსს“; "Ils se gouvernent et s'administrent eux-mêmes et exercent sur leur territoire national... tous les pouvoirs que la Constitution fédérale ne leur a pas retirés". (Art. 2) — „ისინი თავად მართავენ საკუთარ ადმინისტრაციულ საქმიანობას და ახორციელებენ საკუთარ ტერიტორიაზე ყველა უფლებას, რომელსაც ფედერალური კონსტიტუცია არ აკრძალავს“; "Les citoyens fédéraux ont le droit de saisir les organes de l'État fédéral...". (Art. 14)¹⁰¹ — „ფედერალური მოქალაქეები უფლებას იძენენ მიმართონ ფედერალურ სახელმწიფო ორგანოებს, რათა დაიცვან თავიანთი ფედერალური უფლებები“.

ამ კონსტიტუციური ხედვით მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ ფედერალური ინსტიტუტები უზრუნველყოფენ სტაბილურობას და

⁹⁹ Michel Mouskhély (avec Gaston Stefani), Extrait de "Confédération et fédération: L'Antithèse", Fédérop et Presse fédéraliste, Gardonne, 2012, p. 161.

¹⁰⁰ Jean-Pierre Gouzy, Alexandre Marc, L'Europe en formation, n° 319–320, hiver 2000 – printemps 2001, p. 39; Belot, R. À l'assaut du Conseil de l'Europe, Chapitre 26, Bologna: Il Mulino, 2000, pp. 547–572.

¹⁰¹ Michel Mouskhély & Gaston Stefani, Projet de constitution européenne, Mars 1948, Strasbourg, pp. 257–266.

მშვიდობას ევროპაში, ხოლო სახელმწიფოთა ავტონომიის შენარჩუნება სუვერენულ უფლებებს იცავს. შესაბამისად, ნოვატორული ფედერალისტური ჯგუფის (ა. სპინელი, ა. მარკი, მ. მუსხელი) ძალისხმევა ქმნის ფუნდამენტს ევროპის ერთიანი, დემოკრატიული და სამართლებრივად ორგანიზებული პოლიტიკური ერთობისთვის, რომელიც პრაქტიკულად სუპრანაციონალურ ცენტრალიზმს არ ეფუძნება, არამედ კონფედერაციულ პრინციპებს და ქვედა დონეებიდან წამოსულ დემოკრატიულ პროცესებს ემყარება.¹⁰²

ამგვარად, მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვა პრაქტიკასა და თეორიას შორის ინტეგრირებულ მიდგომას წარმოადგენდა. მისი მოსაზრებით, ევროპული ერთობა ვერ შეიქმნებოდა მხოლოდ ეკონომიკური ინტეგრაციის გზით; აუცილებელი იყო საერთო პოლიტიკური ინსტიტუტების შექმნა, რომლებიც ევროპული დემოკრატიისა და სამართლის ერთიან სივრცეს უზრუნველყოფდნენ. სწორედ ამ სიღრმისეული ხედვით, მ. მუსხელიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა ფედერალისტური მოძრაობის ინტელექტუალურ და ორგანიზაციულ საქმიანობაში, ცდილობდა ევროპული ფედერალიზმის იდეის პოპულარიზაციას როგორც ევროპაში, ისე ამერიკის შეერთებულ შტატებში. 1953-1964 წლებში, მ. მუსხელიშვილი მინვეული პროფესორის სტატუსით ამერიკის წამყვან უნივერსიტეტებში ლექციებს კითხულობდა.¹⁰³

1954 წლის 13 მაისით დათარიღებულ ერთ-ერთ საარქივო დოკუმენტში, რომელიც ალზასის სახელმწიფო არქივშია დაცული, ასახულია ინფორმაცია მ. მუსხელიშვილის მიერ აშშ-ის უნივერსიტეტებში წაკითხული ლექციების შესახებ, რომელიც ამერიკის მეგობართა კომიტეტის (American Friends Service Committee) მიერ იყო ორგანიზებული. დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ მ. მუსხელიშვილის ამერიკული ტურნე დაახლოებით ორ თვეს გაგრძელდა და ამერიკის სხვადასხვა შტატს მოიცავდა. ამ პერიოდში მან დაახლოებით 130–150-მდე ლექცია და საჯარო გამოსვლა გამართა. ლექციები წაიკითხა შემდეგ აკადემიურ და საგანმანათლებლო დაწესებულებებში: ტულენის სამართლის სკოლა (Tulane Law School, ნიუ-ორლეანი, ლუიზიანა), ლუიზიანას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (Louisiana State University, ბატონ რუჟ¹⁰⁴, ლუიზიანა), სამხრეთ ტეხასის სახელმწიფო კოლეჯი (Southwest Texas State College), დღევანდელი ტეხასის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (Texas State University, სენ მარკოსი, ტეხასი), ჯორჯტაუნის უნივერსიტეტი

¹⁰² Gouzy, J.-P. Les pionniers de l'Europe communautaire. Lausanne: Centre De Recherches Européennes, 1968, pp. 45–48.

¹⁰³ "Michel Mouskhely", Magazine: "Europa Ethnica", "Universität Verlagsbuchhandlung", №4, Wien, 1964, pp. 165–166.

¹⁰⁴ ბატონ რუჟ (Baton Rouge) — ლუიზიანას შტატის დედაქალაქი და ადმინისტრაციული ცენტრი, აშშ; ლუიზიანაში სიდიდით მეორე ქალაქი.

(Georgetown University, ვაშინგტონი), დალასის კოლეჯი (Dallas College, ტეხასი), ფრენდის უნივერსიტეტი (Friends University, ვიჩიტა, კანზასი), ვიჩიტას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (Wichita State University, ვიჩიტა, კანზასი), კანზასის უნივერსიტეტი (Kansas Wesleyan University, სალინა, კანზასი), ვოშბერნის უნივერსიტეტი (Washburn University, ტოპეკა,¹⁰⁵ კანზასი, უნივერსიტეტის უმაღლესი სკოლა (University High School, კოლუმბუსი, ოჰაიო), პენსილვანიის უნივერსიტეტი (University of Pennsylvania, ფილადელფია, პენსილვანია), საერთაშორისო ურთიერთობების ინსტიტუტი (Institute of International Relations, პიტსბურგი, პენსილვანია), ბოსტონის უნივერსიტეტი (Boston University, ბოსტონი, მასაჩუსეტსი), ჰარვარდის სამართლის სკოლა (Harvard Law School, ქემბრიჯი, მასაჩუსეტსი), ბრაუნის უნივერსიტეტი (Brown University, პროვიდენსი, როდ-აილენდი), ბრიჯპორტის უნივერსიტეტი (University of Bridgeport, ბრიჯპორტი, კონექტიკუტი), ვორსესტერის აკადემია (Worcester Academy, ვორსესტერი, მასაჩუსეტსი), ტრინიტის კოლეჯი (Trinity College, ჰარტფორდი, კონექტიკუტი), კონექტიკუტის უნივერსიტეტი (University of Connecticut, კონექტიკუტი), ვერმონტის უნივერსიტეტი (University of Vermont, ბერლინგტონი, ვერმონტის (Vermont) შტატი), გოდარდის კოლეჯი (Goddard College, ვერმონტი, 2024 წლიდან დახურულია).

საღეჭციო თემები მოიცავდა: ევროპული გაერთიანების პრობლემებს, საერთაშორისო პოლიტიკას, ადამიანის უფლებების დაცვას, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი ევროპის იდეოლოგიურ პროცესებს და თანამედროვე ევროპული კონსტიტუციების პარლამენტარიზმის საკითხებს.¹⁰⁶

ამერიკული ტურნეს პერიოდში შეძენილი გამოცდილება და ევროპულ პოლიტიკურ ელიტასთან შეხვედრები მ. მუსხელიშვილისთვის საფუძველი გახდა ევროპული ფედერალიზმის თეორიული ხედვის ჩამოყალიბებისთვის. იგი თავის კონცეფციას პიერ-ჟოზეფ პრუდონის იდეების საფუძველზე ავითარებდა, რომელიც ხაზს უსვამდა ძალაუფლების დეცენტრალიზაციას და ინდივიდებისა თუ საზოგადოების ქვედა ერთეულების ავტონომიას. პრუდონის ხედვა ადასტურებს, რომ პოლიტიკური სტრუქტურები უნდა წარმოიშვან ინდივიდებისა და საზოგადოებრივი ერთეულების ავტონომიის პრინციპებზე, რაც ძალაუფლების დეცენტრალიზაციას და თავისუფალ თანამშრომლობას უზრუნველყოფს.

¹⁰⁵ ტოპეკა (Topeka) — კანზასის შტატის დედაქალაქი და ადმინისტრაციული ცენტრი, აშშ.

¹⁰⁶ Faculté de Droit et des Sciences Politiques de l'Université de Strasbourg. (1954, May 13). Rapport sur une tournée de conférences aux États-Unis adressé au Ministre de l'Éducation nationale [Archival document]. Archives de l'Université de Strasbourg, Strasbourg, France.

სწორედ ამ თეორიულ საფუძველზე, მ. მუსხელიშვილმა ევროპული ფედერალიზმი აღიქვა როგორც სისტემა, სადაც ავტორიტეტი და თავისუფლება ბალანსირებულია, ხოლო წევრი ერთეულები თავისუფალ შეთანხმებებს ეფუძნებიან.

ევროპული ფედერალიზმის თეორიულ წყაროებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია პიერ-ჟოზეფ პრუდონის ნაშრომებს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი ხშირად ანარქისტული პოლიტიკური აზრის წარმომადგენლად მიიჩნევა, მისმა ფედერალისტურმა ხედვამ XX საუკუნის ევროპელ ფედერალისტებზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. პრუდონი მმართველობის ოთხ ძირითად ფორმას გამოყოფდა: 1. მონარქია, 2. დემოკრატია, 3. კომუნა და 4. ანარქია. მისი ხედვით, ანარქია წარმოადგენს ინდივიდუალური თავისუფლების რეალიზაციის ფორმას, რომელიც ინდივიდის საკუთარი უფლებების ფარგლებში ხორციელდება და შეიძლება სხვა მმართველობის ფორმებშიც გამოვლინდეს, იმ პირობით, რომ ძალაუფლება ცენტრალიზებული ან დომინანტური არ იყოს.

ეს კონცეფცია ხაზს უსვამს სოციალური ორგანიზაციის ფუნდამენტურ პრინციპს: პოლიტიკური სტრუქტურები უნდა წარმოიშვან ინდივიდებისა და საზოგადოებრივი ერთეულების თავისუფლებისა და ავტონომიის პრინციპებზე, რაც ძალაუფლების დეცენტრალიზაციას და თავისუფალ თანამშრომლობას უზრუნველყოფს.¹⁰⁷ სწორედ ამ თეორიულ მიდგომაზე დაყრდნობით, მ. მუსხელიშვილი ევროპულ ფედერალიზმს აღიქვამდა როგორც ავტორიტეტსა და თავისუფლებას შორის ბალანსირებულ სისტემას, სადაც ძალაუფლება დეცენტრალიზებულია და წევრი ერთეულების თავისუფალ შეთანხმებებს ეფუძნება.

მ. მუსხელიშვილი საჯარო გამოსვლებსა და ნაშრომებში ხშირად იყენებდა პრუდონის ცნობილ ფრაზას: "Le XXe siècle ouvrira l'ère des fédérations ou l'humanité recommencera un purgatoire de mille ans". („XX საუკუნე გახსნის ფედერაციების ეპოქას, წინააღმდეგ შემთხვევაში კაცობრიობა კვლავ ათასწლოვან განსაცდელს დაუბრუნდება“). ეს ფრაზა მისთვის მნიშვნელოვანი თეორიული საფუძველი იყო, რომელიც ადასტურებდა, რომ ევროპული ფედერალიზმის იდეა მშვიდი განვითარებისთვის არა მხოლოდ პოლიტიკურად, არამედ მორალურადაც გადამწყვეტი იყო.

ამგვარად, მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური ფესვები ეფუძნებოდა არა მხოლოდ XIX–XX საუკუნეების ფედერალისტურ ტრადიციას, არამედ თანამედროვე პერსონალისტურ და ინტეგრალურ ფედერალისტურ იდეებსაც, რომლებიც აერთიანებდა სახელმწიფოს ინსტიტუ-

---

¹⁰⁷ Proudhon, P.-J. Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la révolution. Paris: E. Dentu, 1863, p. 37.

ციურ ორგანიზაციას და საზოგადოების მრავალდონიან თვითორგანიზაციას — ინდივიდიდან ადგილობრივ თემამდე და სახელმწიფომდე.

ევროპული ფედერალიზმის ინტელექტუალურ ფორმირებაზე განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა XX საუკუნის პერსონალისტურ ფილოსოფიას,¹⁰⁸ განსაკუთრებით ფრანგი მოაზროვნის ალექსანდრ მარკის¹⁰⁹ იდეებს, რომელიც ე. წ. „ინტეგრალური ფედერალიზმის“ კონცეფციას ავითარებდა.¹¹⁰ ამ მიდგომის მიხედვით, ფედერალიზმი არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს, არამედ საზოგადოების მრავალდონიან თვითორგანიზაციას უნდა ეფუძნებოდეს.

მ. მუსხელიშვილი მარკის ინტეგრალურ ფედერალიზმს კვლევებსა და ფედერალისტურ აქტივობებში პრაქტიკულად იყენებდა, რაც მისი ინტელექტუალური საქმიანობის და ინსტიტუციური თანამშრომლობის შედეგებს აძლიერებდა. მათი თანამშრომლობა საშუალებას აძლევდა მ. მუსხელიშვილს, ფედერალისტური ხედვები აკადემიურ სივრცეში, განსაკუთრებით ევროპული უნივერსიტეტების ასოციაციის საქმიანობაში, პრაქტიკულად განეხორციელებინა. მ. მუსხელიშვილი აქტიურად მონაწილეობდა ევროპული ფედერალისტური ინსტიტუტების შექმნასა და განვითარებაში, განსაკუთრებით აკადემიურ და პროფესიულ სფეროებში. ალექსანდრ მარკთან თანამშრომლობით, იგი ევროპის უნივერსიტეტთა ასოციაციის (Association des universitaires d'Europe) სამდივნოს ხელმძღვანელობდა, რომელიც ევროპული ფედერალიზმის შესწავლას და ინტელექტუალურ დისკურსზე იყო ფოკუსირებული.¹¹¹

1952 წელს მ. მუსხელიშვილი ოფიციალურად დაინიშნა ევროპის ფედერალისტთა კავშირის Union européenne des fédéralistes (U.E.F.) ხელმძღვანელად, თუმცა მისი აქტიური ჩართულობა ევროპულ ფედერა-

¹⁰⁸ პერსონალიზმი (philosophie personnaliste) — ფილოსოფიური და ინტელექტუალური მოძრაობა, რომლის ცენტრალური იდეა ადამიანის პერსონის უზენაეს მნიშვნელობაზეა ფოკუსირებული. ის ხაზს უსვამს ინდივიდის სულიერ, სოციალურ და მორალურ პასუხისმგებლობებს საზოგადოებაში, ავლენს ადამიანის თავისუფლებას, ღირსებას; ცდილობს ინდივიდსა და კოლექტივს შორის ბალანსის დამყარებას. ფრანგული პერსონალიზმის თანამედროვე მიმართულების დამფუძნებელი ემმანუელ მუნიე (Emmanuel Mounier, 1905–1950) იყო. ფრანგი მოაზროვნე ალექსანდრ მარკი პერსონალისტური ფილოსოფიის მიმდევარია. მან გააფართოვა „ინტეგრალური ფედერალიზმის“ კონცეფცია, სადაც ხაზგასმული იყო არა მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტები, არამედ საზოგადოების მრავალდონიანი თვითორგანიზაცია – ინდივიდიდან ადგილობრივ თემამდე და სახელმწიფომდე.

¹⁰⁹ ალექსანდრ მარკი (Alexandre Marc, Alexandr Markovitch Lipiansky; 1904–2000) - ფრანგი მწერალი, ფილოსოფოსი და ევროპული ფედერალიზმის თეორიული ფუძემდებელი. დაიბადა ოდესაში, ებრაულ ოჯახში. რუსეთის რევოლუციის დროს ემიგრაციაში, პარიზში გადავიდა, სადაც მოღვაწეობდა.

¹¹⁰ Vayssière, B. Alexandre Marc: Personalism at the service of Europe. II Federalista, 44(2), 2002, pp.123–125.

¹¹¹ Gouzy, J.-P. Alexandre Marc, Des lendemains de la deuxième guerre mondiale à la fin des Golden Sixties. L'Europe en formation, №319–320, p. 39.

ლისტურ მოძრაობაში უკვე 1949 წლის სტრასბურგის კონგრესიდან იწყებოდა.

მ. მუსხელიშვილის ორგანიზებითა და მხარდაჭერით არაერთი კონგრესი გაიმართა. მათ შორის აღსანიშნავია 1955 წელს ტრიესტში (იტალია) ჩატარებული ევროპის უნივერსიტეტთა მეცნიერების კონგრესი, სადაც ნათლად გამოიკვეთა მ. მუსხელიშვილისა და ალექსანდრ მარკის ინტელექტუალური კავშირი ევროპული ფედერალიზმის თეორიულ და პრაქტიკულ განვითარებაში.¹¹² ალექსანდრ მარკთან და გი მიშოსთან (Guy Michaud) თანამშრომლობით, იგი ხელს უწყობდა ევროპული ფედერალისტური და ინტერდისციპლინარული კვლევების განვითარებას, რამაც დიდი წვლილი შეიტანა შემდგომში ევროპის საერთაშორისო საგანმანათლებლო ცენტრის (Centre international de formation européenne; C.I.F.E.) ჩამოყალიბებაში.¹¹³

მ. მუსხელიშვილის ინიციატივები ხაზს უსვამდა ფედერალიზმის კონსტიტუციური და სამართლებრივი ასპექტების მნიშვნელობას. მისი საქმიანობა უნივერსიტეტებში — როგორც აკადემიურ, ისე სამეცნიერო და ინტელექტუალურ სფეროებში აჩვენებდა, რომ ფედერალიზმი მის ხედვაში არა მხოლოდ აბსტრაქტული თეორია, არამედ პრაქტიკული პოლიტიკური სისტემა იყო, რომელიც სუვერენული სახელმწიფოების თანამშრომლობასა და შეთანხმებულ ურთიერთქმედებას აძლიერებდა.

ამ კონტექსტში მ. მუსხელიშვილის როლი განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი იყო: იგი არა მხოლოდ ადმინისტრაციულად ხელმძღვანელობდა ფედერალისტური ორგანიზაციების განვითარებას, არამედ აქტიურად ავრცელებდა თავის იდეებს და ევროპულ ფედერალისტურ მოძრაობაში ჩართულ სხვადასხვა ორგანიზაციებს ერთმანეთთან აკავშირებდა. აღნიშნული გამოცდილება შემდგომში მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვის ისტორიულ და ინტელექტუალურ საფუძვლად იქცა.

1956 წელს, მ. მუსხელიშვილი ევროპის ხალხთა კონგრესის (Congrès du Peuple Européen; C.P.E.) პრეზიდენტი გახდა. კონგრესის ფარგლებში, მისი ხელმძღვანელობით ევროპელი ფედერალისტები საზოგადოებრივი აზრის გააქტიურებას და ევროპული გაერთიანების იდეის პოპულარიზაციას ცდილობდნენ. მოქალაქეებს შესაძლებლობა მიეცათ მონაწილეობა მიეღოთ ევროპული სახელმწიფოების ფედერალური სტრუქტურის დემოკრატიულ განსაზღვრაში. მ. მუსხელიშვილის საქმიანობას მხარს უჭერდნენ ალტიერო სპინელი (Altiero Spinelli), ალექსა-

¹¹² Gouzy, J.-P. Alexandre Marc... pp. 39-40.

¹¹³ Jean-Pierre Gouzy, Alexandre Marc. (2000). Des lendemains de la deuxième guerre mondiale à la fin des Golden Sixties. L'Europe en formation, n° 319-320, hiver 2000 – printemps 2001, pp.31-62.

ნდრ მარკი (Alexandre Marc), გი ერო (Guy Héraud), რაიმონ რიფლეტი (Raymond Rifflet) და ჟან-ემილ უმბლეტი (Jean-Emile Humblet).¹¹⁴

ევროპის საერთაშორისო საგანმანათლებლო ცენტრის საქმიანობაში, მ. მუსხელიშვილმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. 1961 წელს მან ალექსანდრ მარკთან და გი მიშოსთან ერთად, აოსტას ხეობაში¹¹⁵ (Vallée d'Aoste, იტალია), ფედერალისტური კვლევების საუნივერსიტეტო კოლეჯი (Collège universitaire d'études fédéralistes; C.U.E.F.) დააარსა. სემინარებზე განიხილებოდა ფედერალისტური ფილოსოფია, ეკონომიკა და პოლიტიკური სტრატეგია.¹¹⁶ კოლეჯში მუშაობის პერიოდში მ. მუსხელიშვილმა ორგანიზება გაუწია მრავალ კოლოკვიუმს, რომელთა მიზანი ევროპისა და მსოფლიოს მომავლისთვის მნიშვნელოვანი პრობლემების განხილვა იყო. შეხვედრებს ესწრებოდნენ უნივერსიტეტების წარმომადგენლები, პოლიტიკოსები, პროფკავშირების ლიდერები და ინტელექტუალური კლუბების აქტივისტები.

განხილული თემები მოიცავდა ისეთ საკითხებს, როგორიცაა: „ევროპა მსოფლიოში“; პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრატეგიული დაგეგმვა; ეკონომიკური რეგიონალიზაცია და ტერიტორიული განვითარება; დემოკრატიის მომავალი ევროპაში. მ. მუსხელიშვილის მიერ ორგანიზებული სემინარები და კოლოკვიუმები ხშირად მშვიდ და ლამაზ ბუნებრივ გარემოში ტარდებოდა, რათა მონაწილეთათვის ინტელექტუალური დისკუსიისთვის ხელსაყრელი ატმოსფერო შექმნილიყო. შეხვედრები იმართებოდა ისეთ ადგილებში, როგორიცაა: Poigny-la-Forêt (პოინი-ლა-ფორე) — პატარა სოფელი საფრანგეთში, პარიზიდან სამხრეთ-დასავლეთით დაახლოებით 60–70 კმ-ში; Abbaye de Royaumont (როიომონის აბატია) — შუა საუკუნეების მონასტერი პარიზის ჩრდილოეთით, დაახლოებით 30 კმ-ში, რომელიც დღეს კულტურულ ცენტრად და კონფერენციების ადგილად გამოიყენება; forêt de Rambouillet (რამბუიეს ტყე) — იველინის (Yvelines) დეპარტამენტში, ილ-დე-ფრანსის (Île-de-France) რეგიონში მდებარე მშვიდი და ბუნებით მდიდარი გარემო, რომელიც განსაკუთრებით ხელს უწყობდა ინტელექტუალურ დისკუსიებს.

მ. მუსხელიშვილის როლი ამ პროცესებში იყო როგორც ორგანიზაციული, ისე ინტელექტუალური. ის აქტიურად უჭერდა მხარს ადგილობრივი თვითმმართველობის ინსტიტუტების განვითარებას, დე-

¹¹⁴ Gouzy & Marc, 2000, pp.41-42.

¹¹⁵ ვალე დ'აოსტ (ქართ. აოსტას ხეობა, იტალ. Valle d'Aosta, ფრანგ. Vallée d'Aoste, ინგლის. Aosta Valley) – იტალიის ჩრდილო-დასავლეთში მდებარე ავტონომიური მთიანი რეგიონი, რომელიც დასავლეთით ესაზღვრება საფრანგეთს, ჩრდილოეთით შვეიცარიას, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით – პიემონტს (იტალ. Piemonte, ჩრდილო-დასავლეთის რეგიონი). რეგიონის დედაქალაქია: Aosta.

¹¹⁶ Gouzy & Marc, 2000, pp. 46-47.

მოკრატის განმტკიცებას და ევროპაში ფედერალისტური იდეების პოპულარიზაციას.¹¹⁷ მ. მუსხელიშვილი არ იყო მხოლოდ კაბინეტის პროფესორი; იგი სხვადასხვა ღონისძიებაში აქტიურად მონაწილეობდა, სტუდენტებთან ერთად ხშირად მოგზაურობდა და გატაცებული იყო ალპინიზმითა და ბუნებაში ყოფნით. სწორედ 1964 წლის 11 ივლისს, კოლექტის სტუდენტებთან ერთად ექსკურსიის დროს, მოხდა ტრაგიკული შემთხვევა: მთაზე ასვლისას მას ფეხი დაუცურდა და რამდენიმე ათეული მეტრის სიმაღლიდან ნაპრალობაში ჩავარდა, რის შედეგადაც ტრაგიკულად დაიღუპა. მისი ცხედარი, რომელიც ორი დღის განმავლობაში დაკარგულად ითვლებოდა, მაშველთა ჯგუფმა ჩერვინის¹¹⁸ მასივში იპოვა.¹¹⁹

მ. მუსხელიშვილის ბიოგრაფი, ფრანგი ისტორიკოსი ჟან-პიერ გუზი (Jean-Pierre Gouzy) მის ტრაგიკულ გარდაცვალებასთან დაკავშირებით წერდა: "... Cette mort avait valeur de symbole... Michel Mouskhely aimait la jeunesse, l'Europe et le risque. Né à Tiflis, le 21 juillet 1903, il était d'origine géorgienne et disait souvent qu'il préférerait disparaître accidentellement dans la montagne plutôt que d'une autre manière..". („...ეს სიკვდილი სიმბოლურ მნიშვნელობას ატარებდა... მიშელ მუსხელს უყვარდა ახალგაზრდობა, ევროპა და რისკი. დაიბადა თბილისში, 1903 წლის 21 ივლისს, იყო ქართული წარმომავლობის და ხშირად ამბობდა, რომ ურჩევნია შემთხვევით დაიღუპოს მთებში, ვიდრე სხვა გზით გაუჩინარდეს...“).¹²⁰

მ. მუსხელიშვილის მოღვაწეობის შესაფასებლად და ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაციისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს 2011 წლის 17 ივლისის ინტერვიუს მის ყოფილ სტუდენტთან, ქალბატონ ჟაკლინ ლასტენუსთან (Jacqueline Lastenouse), რომელიც იმ დროს ევროპის კომისიის საპატიო დირექტორი იყო (directeur honoraire de la Commission européenne) იყო. ინტერვიუში იგი იხსენებს, რომ სტრასბურგის ინსტიტუტში პროფესორები გი ერო (Guy Héraud) და მიშელ მუსხელი (Michel Mouskhely), დიდი რწმენით იცავდნენ ევროპული ინტეგრაციის ფედერალისტურ მიმართულებას, რომლის დინამიკა, მათი შეფასებით, „ევროპის შეერთებულ შტატებამდე“ მიდიოდა. იგი იხსენებს:

¹¹⁷ Gouzy & Marc, 2000, pp. 51-52.

¹¹⁸ ჩერვინი (გერმანულად: Matterhorn, იტალიურად: Cervino) — ალპების ერთ-ერთი ცნობილი მწვერვალი, სიმაღლით 4 478 მეტრი. იგი მდებარეობს იტალიურ-შვეიცარიულ საზღვარზე, ვალეს კანტონსა და აოსტას ხეობას შორის. ჩრდილო-აღმოსავლეთით გადაჰყურებს შვეიცარიულ სოფელ ზერმატს, სამხრეთით კი — იტალიურ სოფელ ბროილ-ჩერვინიას. აღმოსავლეთის მხრიდან ჩერვინი აერთიანებს ზერმატის ველსა და ვალტურნენჩეს, სენტ-თეოდულის უღელტეხილის გავლით.

¹¹⁹ Accidents de montagne: Deux morts, un disparu, Le Figaro, 13 juillet, Paris, 1964.

¹²⁰ Gouzy, J.-P. Michel Mouskhely, Structures fédérales, Extrait de l'ouvrage Confédération et fédération: l'antithèse. Cahiers pour la Constitution fédérale européenne, Maison de l'Europe et des Européens, №7, 2012, Lyon, p. 4–6.

"...Parmi les enseignants à l'Institut, les professeurs Guy Héraud et Michel Mouskhély défendaient avec beaucoup de conviction l'allure fédéraliste du processus communautaire dont, disaient-ils, la dynamique conduisait vers les États-Unis d'Europe. Comment ne pas se sentir dans la marche du temps ? Et nous nous sommes retrouvés nombreux à rejoindre, par curiosité ou par conviction, les mouvements européens actifs sur la place de Strasbourg tels les JEF – les Jeunesses européennes fédéralistes – ou l'Union européenne fédéraliste – l'UEF...". („...ინსტიტუტის მასწავლებლებს შორის, პროფესორები გი ერო და მიშელ მუსხელი დიდი დარწმუნებით იცავდნენ საზოგადოებრივი პროცესის ფედერალისტურ მიმართულებას, რომლის დინამიკა, მათი თქმით, ევროპის შეერთებული შტატებისკენ მიდიოდა. როგორ შეიძლება დროს ფეხი არ აუწყო? ბევრი ჩვენგანი, ცნობისმოყვარეობის ან რწმენის გამო, შევეერთდით სტრასბურგში მოქმედ ევროპულ მოძრაობებს, როგორიცაა JEF — ევროპის ფედერალისტური ახალგაზრდობა, ან UEF — ევროპის ფედერალისტთა კავშირი...“).¹²¹

ავსტრიაში, ვენაში გამომავალი ჟურნალი "Europa Ethnica" სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის გარდაცვალებას დიდ დანაკლისად აფასებდა და აღნიშნავდა, რომ მ. მუსხელიშვილი ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი ყველაზე აქტიური და თავდადებული ინტელექტუალი იყო. ჟურნალმა ფრანგულ ენაზე შემდეგი წერილი გამოაქვეყნა: „მ. მუსხელმა განსაკუთრებული აღიარება არა მხოლოდ აკადემიური ნაშრომებით, არამედ გაერთიანებული ევროპისა და ფედერალიზმის იდეისთვის თავდაუზოგავი ბრძოლით მოიპოვა. 1955 წლიდან იგი უკვე ევროპის ფედერალისტური მოძრაობის ცენტრალური კომიტეტის წევრი და ევროპის უნივერსიტეტების ასოციაციის გენერალური მდივანი იყო, ხოლო 1956 წელს ევროპის ხალხთა კონგრესის პრეზიდენტად აირჩიეს. ფედერალიზმი მისთვის ცხოვრების აზრად იქცა. ხუთი ენის ცოდნით შეიარაღებული, იგი დაუღალავად ქადაგებდა ფედერალისტურ გზავნილს ევროპის ქვეყნებში და ამერიკაშიც....1958 წლიდან, ევროპული ინტეგრაციის შენელებამ მძიმე კვალი დაატყო მის სულს, მაგრამ ვერ დააკნინა მისი რწმენა. პირიქით, მან ეს დრო ფედერალისტური დოქტრინის გასაღრმავებლად გამოიყენა. სწორედ, ამ პერიოდში შეუერთდა „ვალე დ'აოსტას“ ფედერალისტური კვლევების საერთაშორისო ცენტრს და გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე ნიცის საერთაშორისო უმაღლესი კვლევების ინსტიტუტს. ბოლო წლებში მიშელ მუსხელმა ნათლად დაინახა:

¹²¹ Lastenouse, J. Entretien avec Jacqueline Lastenouse, directeur honoraire de la Commission européenne [Entretien réalisé par A. Dulphy & C. Manigand]. Histoire de l'Europe, №3, 17 juillet, 2011, pp.177–198.

ეროვნული სუვერენიტეტების დაპირისპირების სისტემის დაძლევა მხოლოდ გარედან ვერ მოხდებოდა — ამისთვის შიდა პოლიტიკური ცვლილებები იყო აუცილებელი. სწორედ, ამ რწმენით მან მეგობრული ურთიერთობები დაამყარა სხვადასხვა ეროვნულ უმცირესობასთან, რომლებიც „ეთნოსთა ევროპის“ კონცეფციის ფარგლებში, საკუთარი თავისუფლებისთვის იბრძოდნენ“.¹²²

მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის შეფასება შეუძლებელია იმ პერიოდის ევროპული ინტეგრაციის კონტექსტის გარეშე, რომელმაც მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ ევროპის პოლიტიკური მომავლისთვის ახალი ხედვები შექმნა. ამ თვალსაზრისით, მისი იდეები ახლოს დგას იმ ფედერალისტურ ინტელექტუალურ გარემოსთან, რომელსაც წარმოადგენდნენ ალტიერო სპინელი (Altiero Spinelli), ჟან მონე (Jean Monnet) და რობერ შუმანი (Robert Schuman). განსხვავებით ჟ. მონესა და რ. შუმანის უფრო პრაქტიკულ-ინსტიტუციური მიდგომისგან, მ. მუსხელიშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას ფედერალიზმის სამართლებრივ და კონსტიტუციურ საფუძვლებზე ამახვილებდა, რაც ევროპული გაერთიანების თეორიულ და ნორმატიულ ჩარჩოს ქმნიდა. ამავე დროს, მისი ინტელექტუალური კავშირი ალექსანდრ მარკთან (Alexandre Marc) და ფედერალისტურ-ინტელექტუალურ წრეებთან, მიუთითებს იმაზე, რომ მ. მუსხელიშვილი იმ მოაზროვნეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, რომლებიც ევროპულ ერთობას არა მხოლოდ ეკონომიკურ ან პოლიტიკურ პროექტად, არამედ ღრმა ცივილიზაციურ და სამართლებრივ გარდაქმნად განიხილავდნენ.

მიუხედავად ამისა, მ. მუსხელიშვილის სახელი, მისი დამსახურება ფართო ევროპულ ისტორიოგრაფიაში შედარებით ნაკლებად ან საერთოდ არ არის წარმოდგენილი. ამის ერთ-ერთი მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რომ ევროპული ინტეგრაციის ისტორიული ნარატივი ხშირად კონცენტრირებულია იმ ფიგურებზე, რომლებიც უშუალოდ ინსტიტუციური მექანიზმების შექმნაში მონაწილეობდნენ. შედეგად, შედარებით ნაკლებად ჩანს იმ ინტელექტუალთა როლი, რომლებიც ამ პროცესის თეორიულ საფუძვლებს ქმნიდნენ. მ. მუსხელიშვილი სწორედ ამ უკანასკნელთა კატეგორიას მიეკუთვნება — ის იყო მოაზროვნე, რომლის იდეები ხშირად დროს წინ უსწრებდა.

თანამედროვე კონტექსტში მისი ფედერალისტური ხედვა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. მ. მუსხელიშვილი ფედერალიზმს განიხილავდა როგორც მრავალდონიან მმართველობის სისტემას, რომელიც ერთდროულად იცავს ეროვნულ სუვერენიტეტს და ამავე დროს, საერთო პრობლემების გადასაჭრელად სახელმწიფოთა თანამშრომლო-

¹²² "Michel Mouskhéli". *Europa Ethnica*, Wien: Universität Verlagsbuchhandlung., № 4, 1964, pp. 165–166.

ბას უზრუნველყოფს. ასეთ პირობებში, მისი ხედვა აქტუალურია არა მხოლოდ ევროპისთვის, არამედ გლობალური მმართველობის თანამედროვე დებატებისთვისაც, სადაც რეგიონული ინტეგრაციის, დემოკრატიული მმართველობისა და საერთაშორისო თანამშრომლობის საკითხები სულ უფრო აქტიურად განიხილება.

საქართველოსთვის მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობა კიდევ უფრო სიმბოლურ და პრაქტიკულ მნიშვნელობას იძენს. როგორც ქართული წარმოშობის ევროპელი მოაზროვნე, იგი წარმოადგენს იმ ინტელექტუალურ ხიდს, რომელიც საქართველოს ევროპულ პოლიტიკურ და კულტურულ სივრცესთან აკავშირებს. მისი ფედერალისტური ხედვა — რომელიც ეფუძნებოდა სამართლებრივ წესრიგს, დემოკრატიულ ინსტიტუტებსა და სახელმწიფოთა თანამშრომლობას — შეიძლება აღქმულ იქნეს როგორც ერთგვარი ინტელექტუალური საფუძველი საქართველოს თანამედროვე ევროპული არჩევანის გასააზრებლად.

წინამდებარე მონოგრაფია სწორედ ამ მიზანს ემსახურება: წარმოაჩინოს მ. მუსხელიშვილის ადგილი ევროპული ფედერალიზმის ისტორიაში, გააანალიზოს მისი იდეების ინტელექტუალური და პოლიტიკური მნიშვნელობა და ხელი შეუწყოს იმ დისკუსიის განახლებას, რომელიც ევროპის მომავალსა და საქართველოს ევროპულ პერსპექტივას ეხება. მ. მუსხელიშვილის მემკვიდრეობის კვლევა არა მხოლოდ ისტორიული სამართლიანობის აღდგენას წარმოადგენს, არამედ საშუალებას გვაძლევს უკეთ გავიგოთ ევროპული ინტეგრაციის იდეის ინტელექტუალური საფუძვლები და XXI საუკუნეში მისი შესაძლო განვითარების პერსპექტივები.

მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვები პრაქტიკაში გამოჩნდა მისი აქტიური მონაწილეობით საუნივერსიტეტო კონგრესებში, განსაკუთრებით 1949 წლის სტრასბურგის ინციდენტის დროს, სადაც მისმა ორგანიზატორულმა და ინტელექტუალურმა როლმა მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა.

მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვების პრაქტიკული გამოვლინება და პრინციპულობა განსაკუთრებით ნათლად გამოიკვეთა 1949 წლის სტრასბურგის ინციდენტში, რასაც მომდევნო პარაგრაფში დანვრილებით განვიხილავთ.

თავი III. § 3. მიხეილ მუსხელიშვილი როგორც საუნივერსიტეტო კონგრესის პრეზიდენტი: 1949 წლის ინციდენტი სტრასბურგში

მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ, ევროპა უპრეცედენტო გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდა. გერმანია, როგორც ომის მთავარი აგრესორი სახელმწიფო, დამარცხებული და მოკავშირეთა საოკუპაციო ზონებად იყო დაყოფილი. ქვეყნის ეკონომიკა მნიშვნელოვნად იყო განადგურებული, ინფრასტრუქტურა — დანგრეული, ხოლო მოსახლეობა მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებში აგრძელებდა ცხოვრებას. ომის შედეგებმა არა მხოლოდ გერმანიის შიდა მდგომარეობაზე, არამედ მთლიანად ევროპულ პოლიტიკურ გარემოზე იქონია გავლენა.¹²³

საერთაშორისო პოლიტიკურ სივრცეში წარმოქმნილმა დაძაბულობამ გერმანიის აღდგენის პროცესი კიდევ უფრო გაართულა. ქვეყანა ფაქტობრივად ორ ნაწილად გაიყო: მისი აღმოსავლეთი ტერიტორია საბჭოთა კავშირის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდა, ხოლო დასავლეთი — ამერიკის შეერთებული შტატების, დიდი ბრიტანეთისა და მოგვიანებით საფრანგეთის საოკუპაციო ზონებად ჩამოყალიბდა.¹²⁴ ეს დაყოფა მალე გადაიქცა ცივი ომის ერთ-ერთ მთავარ პოლიტიკურ სიმბოლოდ.

ამავე პერიოდში, დასავლეთ ევროპის ეკონომიკური და პოლიტიკური სტაბილიზაციისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა მარშალის გეგმამ (1948–1949).¹²⁵ აღნიშნული პროგრამა წარმოადგენდა ფართომასშტაბიან საერთაშორისო ინიციატივას, რომლის მიზანი ომით განადგურებული ევროპის ეკონომიკური აღდგენა იყო. გეგმა ფინანსურ, ტექნიკურ და ჰუმანიტარულ დახმარებას ითვალისწინებდა, რაც ეკონომიკური სტაბილურობისა და პოლიტიკური დემოკრატიზაციის საფუძველი უნდა გამხდარიყო. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო მისი გავლენა დასავლეთ გერმანიისა და საფრანგეთის ომგადატანილ

¹²³ Fulbrook, M. A History of Germany 1918–1990: The Divided Nation. Oxford University Press, 1992, p. 35.

¹²⁴ Gimbel, J. The American Occupation of Germany: Politics and Diplomacy after World War II. Stanford University Press, 1975, pp.56-57.

¹²⁵ მარშალის გეგმა (Marshall Plan) სახელწოდება სათავეს იღებს აშშ-ის სახელმწიფო მდივნის ჯორჯ მარშალისგან (George Catlett Marshall; 1880–1959), რომელიც ამ თანამდებობას 1947–1949 წლებში იკავებდა. მან 1947 წლის 5 ივნისს, ჰარვარდის უნივერსიტეტში წარადგინა ევროპის ეკონომიკური აღდგენის პროგრამის იდეა. პროგრამის ოფიციალური სახელწოდება იყო „ევროპის აღდგენის პროგრამა“ (European Recovery Program – ERP). ეს იყო აშშ-ის მიერ გამოცხადებული ეკონომიკური დახმარების პროგრამა, რომელიც განხორციელდა 1948–1952 წლებში და მიზნად ისახავდა მეორე მსოფლიო ომის შედეგად განადგურებული ევროპის ქვეყნების ეკონომიკურ აღდგენას, პოლიტიკური სტაბილურობის განმტკიცებასა და კომუნიზმის გავრცელების შეკავებას.

რეგიონებზე, სადაც ეკონომიკური თანამშრომლობა თანდათან მომავალ ევროპულ ინტეგრაციაზე დაფუძნებული ურთიერთობების წინაპირობად იქცა.

ევროპული ინტეგრაციის ისტორიის გასააზრებლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმ ქალაქებს, რომლებმაც ევროპული შერიგების პროცესში სიმბოლური როლი შეასრულეს. ასეთ ქალაქებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი სტრასბურგია, რომელიც საფრანგეთსა და გერმანიას შორის ისტორიული დაპირისპირების ცენტრად არაერთხელ იქცა. სწორედ ამიტომ, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ეს ქალაქი ევროპული თანამშრომლობისა და შერიგების სიმბოლოდ იქცა.

სტრასბურგის განსაკუთრებული ისტორიული მნიშვნელობა ალზასის რეგიონს უკავშირდება, რომელიც XIX-XX საუკუნეებში საფრანგეთსა და გერმანიას შორის ტერიტორიული დავის საგანი არაერთხელ აღმოჩნდა. 1940 წელს ნაცისტურმა გერმანიამ ალზასისა და ლორენის ტერიტორიები დაიპყრო და ინტენსიური გერმანიზაციის პოლიტიკა განახორციელა. ამ პერიოდში სტრასბურგის უნივერსიტეტი ფაქტობრივად დაიხურა, ხოლო მისი პროფესორები და სტუდენტები იძულებულნი გახდნენ ქალაქი დაეტოვებინათ. უნივერსიტეტის ნაწილი დროებით კლერმონ-ფერანში (Clermont-Ferrand) გადავიდა, სადაც აკადემიური საქმიანობა დევნილობაში გააგრძელა. ეს პერიოდი ქალაქის ისტორიისთვის განსაკუთრებით ტრავმული იყო.

სტრასბურგის გათავისუფლება 1944 წლის 23 ნოემბერს განხორციელდა, როდესაც ფრანგული სამხედრო ძალები გენერალ ფილიპ ლეკლერის¹²⁶ მეთაურობით ქალაქში შევიდნენ. აღნიშნულმა მოვლენამ არა მხოლოდ ქალაქის გათავისუფლება გამოიწვია, არამედ სიმბოლურად აღადგინა საფრანგეთის ეროვნული ღირსება. გათავისუფლების შემდეგ, ქალაქის ტაძარზე საფრანგეთის დროშა კვლავ აღმართეს, რაც ფრანგული საზოგადოებისთვის განსაკუთრებულ ემოციურ მნიშვნელობას ატარებდა და სიმბოლურად ნიშნავდა ევროპულ მშვიდობასა და შერიგებას.

სტრასბურგის გათავისუფლება არ გულისხმობდა მხოლოდ სამხედრო გამარჯვებას; ეს იყო ასევე პოლიტიკური, კულტურული და ემოციური აღდგენა ალზასის რეგიონისთვის, რომელიც რამდენიმე ათწლეული საფრანგეთსა და გერმანიას შორის დაპირისპირების ადგილი იყო. გენერალ ლეკლერის როლი მოიცავდა არა მხოლოდ სამხედრო ოპერაციების ხელმძღვანელობას, არამედ ადგილობრივი მოსახლეობის უსა-

¹²⁶ ფილიპ ლეკლერი (Philippe Leclerc de Hauteclocque; 1902–1947) — ფრანგი გენერალი, საფრანგეთის შეიარაღებული ძალების წამყვანი მეთაური მეორე მსოფლიო ომში. ცნობილი გახდა თავისი სტრატეგიული ხედვითა და დისციპლინით. 1944 წლის 23 ნოემბერს, ლეკლერის მეთაურობით ფრანგულმა არმიამ სტრასბურგი გაათავისუფლა.

ფრთხობის უზრუნველყოფას და ქალაქის მშვიდობიანი აღდგენისთვის მექანიზმების შექმნას. გენერალი ლეკლერი გარდაიცვალა 1947 წელს ავიაკატასტროფაში, თუმცა მისი სამხედრო სტრატეგია და ჰუმანური მიდგომა ევროპული სამხედრო ისტორიის მნიშვნელოვან მაგალითად რჩება.

ომის დასრულების შემდეგ, სტრასბურგში უნივერსიტეტის საქმიანობა სწრაფად აღდგა და ქალაქი ევროპული ინტელექტუალური ცხოვრების მნიშვნელოვან ცენტრად გადაიქცა. ევროპელმა პოლიტიკოსებმა და ინტელექტუალებმა გადაწყვიტეს, რომ სტრასბურგი უნდა გამხდარიყო ევროპული თანამშრომლობის ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი. ქალაქი, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში საფრანგეთ-გერმანიის დაპირისპირების და ტერიტორიული კონფლიქტების სივრცე იყო, ევროპული შერიგების სიმბოლოსთან გაიგივდა. სტრასბურგთან მჭიდროდაა დაკავშირებული ქართველი იურისტისა და ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური წარმომადგენლის, მიშელ მუსხელის საქმიანობა. იგი სტრასბურგის უნივერსიტეტში საერთაშორისო სამართალს ასწავლიდა და აქტიურად იყო ჩართული ევროპული ფედერალისტური იდეების გავრცელებაში. მისი როლი მოიცავდა საუნივერსიტეტო კონფერენციების ორგანიზებას, სტუდენტების, ასევე, ფედერალისტური კვლევითი ბიუროს (Bureau d'Études) მუშაობის კოორდინაციას.

1949 წლის 10 აპრილს, სტრასბურგში საუნივერსიტეტო ფედერალისტური კონგრესი გაიმართა, რომელიც ევროპული ინტელექტუალური თანამშრომლობის მნიშვნელოვან მოვლენად იქცა. კონგრესის მიზანი, სტუდენტებისა და აკადემიური წარმომადგენლების აქტიური ჩართულობით, ევროპული სტრუქტურების ინტელექტუალური და კულტურული გაძლიერება იყო. ფრანგული პრესის ცნობით, კონგრესის სხდომა, პრეზიდენტის რანგში მ. მუსხელის მიერ, დილის 10:30 საათზე გაიხსნა.¹²⁷ ღონისძიებაში 11 სხვადასხვა ქვეყნის 35 უნივერსიტეტის დელეგატი მონაწილეობდა, რაც კონგრესის მასშტაბურობას და ევროპულ ინტერესს ცხადყოფს. კონგრესის მუშაობაში სხვადასხვა ქვეყნის დელეგატების მონაწილეობა აჩვენებს რამდენიმე მნიშვნელოვან ასპექტს: **1.** ევროპული მასშტაბის ინტერესი: კონგრესი არ იყო მხოლოდ ფრანგული ან ლოკალური ინიციატივა. სხვადასხვა ქვეყნის აკადემიური წრეები, ევროპული ფედერალიზმის იდეის განვითარებაში, აქტიურად იყვნენ ჩართული; **2.** ინტელექტუალური მრავალფეროვნება: სხვადასხვა უნივერსიტეტების და ქვეყნების წარმომადგენლები

¹²⁷ Les Dernières nouvelles d'Alsace. Pour son premier congrès Fédéraliste Interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg. Les incidents d'un Congrès. Union Fédéraliste et Mouvement Européen, №88, Strasbourg, France, 12 avril, 1949, p.11.

კონგრესის მნიშვნელოვან აკადემიურ და კულტურულ პერსპექტივას უზრუნველყოფდნენ, რაც ხელს უწყობდა ღრმა ანალიზსა და ახალ ხედვებს; **3.** ინკლუზიურობა და თანამშრომლობა: გერმანიიდან, ბელგიიდან, ჰოლანდიიდან, პოლონეთიდან, ჩეხოსლოვაკიიდან, საბერძნეთიდან, ბალტიისპირეთის ქვეყნებიდან, იტალიიდან, ინგლისიდან, შვეიცარიიდან და საფრანგეთიდან დელეგატთა წარმოდგენილობა აჩვენებს, რომ მ. მუსხელისა და ორგანიზატორების მიზანი მეტი თანამშრომლობა, დიალოგი და მეგობრობის დამყარება იყო, განსაკუთრებით ომის შემდგომ პერიოდში; **4.** ფედერალისტური იდეის პრაქტიკული განხორციელება: მრავალი ერის წარმომადგენელთა მონაწილეობა ხაზს უსვამს, რომ ევროპული ფედერალიზმი არ იყო მხოლოდ თეორიული კონცეფცია, არამედ აქტიური, ინტერდისციპლინარული მოძრაობა, რომელსაც უნარი ჰქონდა რეალური ინსტიტუციური თანამშრომლობისკენ ნაბიჯები გადაედგა; **5.** სტუდენტური და აკადემიური ძალისხმევის მნიშვნელობა: სტუდენტების ფართო ჩართულობა აჩვენებს, რომ ფედერალიზმის იდეის გავრცელებასა და პრაქტიკულ განხორციელებაში, მომავალი თაობა მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა, რაც მ. მუსხელის ხედვის ინტელექტუალური ჩართულობის პრინციპის ნათელი გამოხატულება იყო.

ყოველივე ეს, კონგრესის მნიშვნელოვან საერთაშორისო და ინტელექტუალურ პერსპექტივაზე მიუთითებს, რომელიც ევროპაში მშვიდობის, თანამშრომლობისა და ფედერაციული იდეების გაძლიერებას ემსახურებოდა.

კონგრესზე გამოიკვეთა ორი კონცეპტუალური მიმართულება: **1.** მიშელ მუსხელის ხედვები ევროპულ ფედერალიზმზე და ერთიანობაზე — მისი მიზანი იყო ევროპული ქვეყნების ნდობის აღდგენა, ერთიანი ევროპული სივრცის და ფედერალისტური სტრუქტურების შექმნა, ასევე, საერთაშორისო ორგანიზაციებისთვის მომზადებული ლიდერების აღზრდა. მ. მუსხელიშვილის ხედვები ეფუძნებოდა ინტელექტუალურ და ინკლუზიურ პრინციპებს — ყველა ქვეყანა, მათ შორის გერმანია, მიუხედავად ომის წარსულისა, ევროპული ინტეგრაციის პროცესში უნდა ყოფილიყო ჩართული; **2.** ფრანგი პროფესორების და ადგილობრივი ელიტის პოზიცია — უნივერსიტეტის გარკვეული ნაწილი, განსაკუთრებით ომის მძიმე გამოცდილების მქონე პროფესორები და დეპარტამენტების ხელმძღვანელები, მიიჩნევდნენ, რომ გერმანელი წარმომადგენლების კონგრესზე დასწრება ნაომარი ქალაქისთვის გადაჭარბებულად ადრეული ნაბიჯი იყო. მათი შიში და სენსიტიურობა ომის ტრავმული გამოცდილებით იყო განპირობებული. ფრანგმა პროფესორებმა პრევენციულ ზომებს მიმართეს, რათა კონგრესი უშუალოდ უნივერსიტეტში არ ჩატარებულიყო და სტრასბურგის მერს, შარლ ფრეის ოფიციალური

წერილით მიმართეს და საქმის კურში ჩააყენეს. წერილში ხაზგასმით აღნიშნული იყო: „პროფესორ მუსხელის შეხედულებები ჩვენსას არ შესაბამეა“. ¹²⁸

თავდაპირველად კონგრესის ჩატარება სტრასბურგის უნივერსიტეტის შენობაში იგეგმებოდა, რაც ახალგაზრდულ ევროპულ ინიციატივაში ისტორიულ-სიმბოლური ადგილის გამოყენებას ითვალისწინებდა. თუმცა პოლიტიკური და სოციალური წინააღმდეგობების გამო, უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობამ კონგრესისთვის კარები დახურა. საბოლოოდ, კონგრესი სტრასბურგში ამერიკელების კუთვნილ სივრცეში, Maison Rouge-ის სასტუმროს დარბაზში გაიმართა, რაც უფრო ნეიტრალურ და უსაფრთხო გარემოს უზრუნველყოფდა.

საარქივო მასალები აჩვენებს, რომ კონგრესის ორგანიზება მ. მუსხელმა დამოუკიდებლად განახორციელა. თუმცა საფრანგეთის განათლების სამინისტროსა და სტრასბურგის უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობას შორის მიმოწერა ხაზს უსვამდა, რომ ინიციატივა შესაძლოა ეროვნული ინტერესებისთვის საფრთხის შემცველი ყოფილიყო. ¹²⁹ საიდუმლო მიმოწერაში საფრანგეთის კონსული პ. ვინკლერი ჩაერთო, რაც საკითხისადმი ხელისუფლების განსაკუთრებულ ყურადღებას ცხადყოფს. კონფიდენციალური წერილებიდან ჩანს, რომ პიერ ვინკლერი მ. მუსხელის მიმართ პატივისცემით იყო განწყობილი და მას მოიხსენიებს როგორც — „ჩვენი ქართველი“ ("Notre Géorgien"). ¹³⁰

კონგრესის პირველი დღე მ. მუსხელის გამოსვლით დაიწყო, სადაც მან განმარტა მიზნები: ადამიანის დაცვისა და ძირითადი უფლებების უზრუნველყოფა ევროპაში, მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის სწრაფი განვითარება და ტოტალიტარული საფრთხეების ფონზე. მ. მუსხელმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ მხოლოდ პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და კულტურად გაერთიანებულ ევროპას შეუძლია ამ გამოწვევების ეფექტური გადაწყვეტა. დელეგატებმა აღნიშნეს, რომ ევროპული იდეის გავრცელებისთვის ახალგაზრდების აქტიური ჩართულობა აუცილებელი იყო. მ. მუსხელმა აღნიშნა, რომ სტუდენტები „დემოკრატიის ახალგაზრდა ელჩებს“ წარმოადგენენ, რომლებიც სწავლობენ დიალოგსა და საერთაშორისო თანამშრომლობას.

¹²⁸ Pour son premier congrès, l'Union fédéraliste interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg, Les incidents d'un congrès. Les Dernières nouvelles d'Alsace, 12 Avril, Mardi, 1949, p. 10. წერილი მონოგრაფიას დოკუმენტის სახით დათული აქვს.

¹²⁹ Lettre du recteur de l'Université de Strasbourg au ministère de l'Éducation nationale concernant un incident lié à M. Mouskhély et au congrès de l'UFI (Union fédéraliste interuniversitaire). Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.

¹³⁰ Correspondance entre le Ministère de l'Éducation nationale, l'Université de Strasbourg et le Consul de France, M. Winkler, 1949, Archives d'Alsace, Cote 1007W1269.

მ. მუსხელის ევროპული ფედერალიზმის ხედვები და ევროპული სტუდენტური ქსელების ინიციატივები, შესაბამისობაში მოდიოდა მარშალის გეგმასთან.¹³¹ როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მარშალის გეგმა დასავლეთ ევროპაში ეკონომიკურ უსაფრთხოებას და ქვეყნებს შორის ნდობის აღდგენას უზრუნველყოფდა, მ. მუსხელის კონგრესი და საუნივერსიტეტო ქსელები კი მიზნად ისახავდა ინტელექტუალური, კულტურული და ფედერალისტური თანამშრომლობის განმტკიცებას. ორივე ინიციატივა ევროპაში მშვიდობას ემსახურებოდა, თუმცა სხვადასხვა დონეზე: მარშალის გეგმა — სახელმწიფოთა ეკონომიკური და პოლიტიკური თანამშრომლობას, ხოლო მუსხელიშვილის — უნივერსიტეტებისა და ახალგაზრდების ჩართულობას.

ასევე, მ. მუსხელის ინიციატივები პრინციპულად ეფუძნებოდა ინკლუზიურობას — ყველა ქვეყანა, მათ შორის ომგადატანილი გერმანია, ევროპული ინტეგრაციის პროცესში უნდა ყოფილიყო ჩართული, რაც სტრატეგიულად ერწყმოდა მარშალის გეგმის მიზანს: აღმოფხვრას ომის ტრავმული გავლენა და შექმნას სოლიდარული, ურთიერთნდობაზე დამყარებული ევროპული სივრცე. შესაბამისად, მ. მუსხელის ინტელექტუალური ექსპერიმენტები პრაქტიკულად წინასწარმეტყველებდა იმ პირობებს, რომლებიც მარშალის გეგმით ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დონეზე განხორციელდა.

მ. მუსხელის ევროპული ფედერალიზმის იდეები შორს გამიზნული იყო. მის მიზანს ევროპული ქვეყნების ნდობის აღდგენა, ერთიანი ევროპული სივრცის შექმნა, ფედერალისტური სტრუქტურების ჩამოყალიბება და საერთაშორისო ინსტიტუტებისთვის მომზადებული ლიდერების აღზრდა წარმოადგენდა. კონგრესზე მან აღნიშნა: *"Il s'agit de former une élite animée d'un esprit authentiquement fédéraliste et de préparer des cadres pour les institutions internationales"*. („ჩვენი მიზანია ჩამოვაყალიბოთ ელიტა, რომელიც იქნება ჭეშმარიტად ფედერალისტური სულის მატარებელი და მოვამზადოთ კადრები საერთაშორისო ინსტიტუტებისთვის“).¹³²

მ. მუსხელის პოზიციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან იგი აქტიურად იცავდა ევროპული შერიგების იდეას და თვლიდა,

---

¹³¹ მარშალის გეგმა (Marshall Plan) — ოფიციალურად ევროპის აღდგენის პროგრამა (European Recovery Program – ERP), აშშ-ის ინიციატივა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დასავლეთ ევროპის ეკონომიკური აღდგენისთვის. ინიციატივა წამოიწყო აშშ-ის სახელმწიფო მდიანმა ჯორჯ მარშალმა 1947 წელს ჰარვარდის უნივერსიტეტში სიტყვით გამოსვლისას. გეგმა ხორციელდებოდა 1948–1952 წლებში. ამერიკამ ევროპის ქვეყნებს გადასცა დაახლოებით \$13 მილიარდი (დღევანდელი კურსით “ \$137 მილიარდი) ეკონომიკური და ტექნიკური დახმარების სახით. 1972 წელს, გეგმის 25-ე წლისთავზე, გერმანიის მთავრობამ დააარსა მარშალის ფონდი აშშ-ევროპის კვლევებისა და პროექტების მხარდასაჭერად.

¹³² Pour son premier congrès L'Union Fédéraliste Interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg, Les Dernières Nouvelles d'Alsace, №88, 1949, p. 11.

რომ ევროპული ერთიანობა გერმანიის ჩართვის გარეშე ვერ განხორციელდებოდა. მ. მუსხელის ერთ-ერთი ცენტრალური ხედვა იყო უნივერსიტეტების როლი ევროპული ცნობიერებისა და ფედერალისტური იდეების ჩამოყალიბებაში. მისი აზრით, უნივერსიტეტი უნდა გამხდარიყო სივრცე, სადაც ახალგაზრდა თაობა ეროვნული დაპირისპირების გადალახვას და საერთო ევროპული იდენტობის ჩამოყალიბებას შეძლებდა. აღნიშნული ხედვა მ. მუსხელმა ასე გამოხატა: "C'est l'Université qui doit créer l'esprit sans lequel aucune fédération ne pourrait exister". („სწორედ უნივერსიტეტმა უნდა შექმნას ის სული, რომლის გარეშე ვერც ერთი ფედერაცია ვერ იარსებებს“).¹³³

კონგრესზე თავის გამოსვლაში მან მოიყვანა ფრანგი მოაზროვნის პიერ პრუდონის (Pierre-Joseph Proudhon) შემდეგი ციტატა: „მეოცე საუკუნე გახსნის ფედერაციების ეპოქას.“ ("Le vingtième siècle ouvrira l'ère des fédérations").¹³⁴ ამ ფრაზით მ. მუსხელი ხაზს უსვამდა იმას, რომ ევროპული ერთიანობა ისტორიული აუცილებლობა იყო. მისი აზრით, ევროპული ფედერალიზმი მშვიდობიანი თანამშრომლობის საფუძველზე უნდა განვითარებულიყო.

კონგრესის დაწყებისთანავე გამოიკვეთა მწვავე წინააღმდეგობა სამი ძირითადი მიმართულებით: 1. ექსტრემისტული ჯგუფი, რომელიც გერმანიის ჩართულობას ევროინტეგრაციის პროექტში მიუღებლად მიიჩნევდა; 2. ეროვნული სულისკვეთებით გამსჭვალული ფრანგი პროფესორები, რომლებიც ომის მძიმე ტრავმას განიცდიდნენ; 3. სტრასბურგის საუნივერსიტეტო ელიტა, რომლისთვისაც კონგრესში გერმანელების მონაწილეობა უნივერსიტეტის ფრანგული იდენტობისა და რეგიონული სტატუსისთვის, საფრთხეს წარმოადგენდა.

კონგრესის ჩატარების წინააღმდეგი იყო საფრანგეთის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და მნიშვნელოვანი პროფკავშირი, შრომის გენერალური კონფედერაცია (Confédération générale du travail; C.G.T). მათი აზრით, გერმანიის წარმომადგენლები ჯერ კიდევ „ნაციზმის გავლენისგან განთავისუფლებული“ არ იყვნენ. უნივერსიტეტის ფრანგი პროფესორები და პროფკავშირები ერთნაირად მიიჩნევდნენ, რომ ისინი შესაძლოა ისევ ნაცისტურ იდეებს ემსახურებოდნენ.

ეს გარემოება განსაკუთრებით სიმბოლური იყო: ქალაქში, რომელიც რამდენიმე წლის წინ ომისა და ოკუპაციის სიმბოლო იყო, ახლა ერთმანეთს ფრანგი და გერმანელი სტუდენტები და პროფესორები ხვდებოდნენ, რათა ევროპული ერთიანობის მომავალი განეხილათ. მიუხედავად ევროპული შერიგების იდეის გავრცელებისა, ომის მძიმე ტრავმა ჯერ კიდევ ძლიერ მოქმედებდა საზოგადოებრივ აზრზე. ზოგიერთი ფრანგი

¹³³ Les Dernières Nouvelles d'Alsace, №88, 1949, p. 11.

¹³⁴ Les Dernières Nouvelles d'Alsace, №88, 1949, p. 11.

პროფესორი და სტუდენტი სკეპტიკურად უყურებდა გერმანელი მონაწილეების ჩართვას ფედერალისტურ მოძრაობაში. ამის დასტური იყო კონგრესზე გაჟღერებული ასეთი ფრაზა: "Du fédéralisme oui, mais pas avec les Boches". („ფედერალიზმი — დიახ, მაგრამ არა ბოშებთან ერთად“).¹³⁵

აღსანიშნავია, რომ ეს სტერეოტიპული შეფასება ასახავდა ომის შემდგომი ეროვნული ტრავმის ეფექტს, თუმცა სრულად ეწინააღმდეგებოდა მ. მუსხელის ინკლუზიურ და ინტელექტუალურ მიდგომას ევროპული თანამშრომლობის ფორმირების პროცესში.

სიტყვა „ბოშები“ (les Boche) შეურაცხყოფელი ტერმინია, რომლითაც ფრანგები გერმანელ ჯარისკაცებს, განსაკუთრებით პირველი მსოფლიო ომის დროს მოიხსენიებდნენ.¹³⁶ აღნიშნული ტერმინის გერმანელების მიმართ გამოყენება, ომის დროს აღქმულ მტრულ დამოკიდებულებაზე მიანიშნებდა. კონგრესზე გაჟღერებულმა რეპლიკამ მონაწილეებს შორის დაძაბულობა გამოიწვია, რადგან ის ევროპულ ფედერალისტურ პროცესებში, გერმანელების მონაწილეობის საკითხს პირდაპირ შეეხო.

კონგრესის ხელმძღვანელმა, მ. მუსხელმა, სიტუაციის დამშვიდება შეძლო. მან ხაზგასმით აღნიშნა, რომ გერმანელები თავად იყვნენ ნაციზმის მსხვერპლი. მისი თქმით, კონგრესის მთავარი მიზანი ევროპული ფედერალისტური ჯგუფების გაერთიანება და ისეთი ინტელექტუალური ელიტის ჩამოყალიბება იყო, რომელიც მომავალში საერთაშორისო ინსტიტუტების განვითარებაში მონაწილეობას შეძლებდა. მ. მუსხელმა დაძაბულობის განმუხტვის მიზნით, კონგრესის მონაწილეებს მოწოდებით მიმართა: „მოდით, ვიმუშაოთ ერთად სამართლიანი და უკეთესი მსოფლიოს ასაშენებლად“. ¹³⁷ ("Travaillons en commun à la construction d'un monde juste et meilleur"). ეს ფრაზა გახდა ერთგვარი სიმბოლო მისი ფედერალისტური ხედვისა და გამოხატავდა იმ იდეალს, რომლისკენაც ომისშემდგომი ევროპული ინტელექტუალური მოძრაობა მიისწრაფოდა. მ. მუსხელის ხედვა ევროპული ფედერაციის შესახებ ეფუძნებოდა წარმოდგენას, რომ ევროპული ერთიანობა მხოლოდ ეკონომიკურ ან პოლიტიკურ ჩარჩოებზე არ უნდა შეჩერდეს, არამედ კულტურული და ინტელექტუალური საზოგადოების საფუძველზე უნდა ჩამოყალიბდეს. მისი აზრით, ევროპული ერთიანობა მხოლოდ პოლიტიკურ პროექტს არ წარმოადგენს; იგი არის ისტორიული პროცესი, რომელიც თანამშრომლობას, ნდობას და საერთო მომავალს იღვას ეფუძნება.

¹³⁵ Les Dernières Nouvelles d'Alsace, №88, 1949, p. 11.

¹³⁶ Saralidze, Lela. Mikheil Muskhelishvili at the beginning of European federalism. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 19(193), Tbilisi, 2025, pp.178–181.

¹³⁷ Les Dernières Nouvelles d'Alsace, №88, 1949, p. 11.

კონგრესის მუშაობა პროტესტის ფონზე მიმდინარეობდა. საფრანგეთის კომუნისტური პრესა, გაზეთი L'Humanité („კაცობრიობა“), კონგრესს „სამარცხვინო პროექტს“ უწოდებდა, რადგან მასში მონაწილეობდნენ გერმანელი სტუდენტები, რომლებიც ნაცისტური იდეებისგან თავისუფალი ჯერ კიდევ არ იყვნენ. სტატიაში აღნიშნული იყო: „La présence de jeunes Allemands à un congrès français est inacceptable tant que les blessures de la guerre ne sont pas refermées“.¹³⁸ („გერმანელი ახალგაზრდების ყოფნა ფრანგულ კონგრესზე მიუღებელია, სანამ ომის ჭრილობები არ შეხორცებულა“). გაზეთის მიხედვით, მ. მუსხელმა სტრასბურგში მიიწვია 25 გერმანელი სტუდენტი სხვადასხვა უნივერსიტეტიდან... ასევე, ემიგრანტთა და იძულებით გადაადგილებული ჯგუფების წარმომადგენლები — ხორვატები, სერბები, ჩეხები, სლოვაკები, პოლონელები, ლატვიელები და ესტონელები. პრესის აზრით, ეს ნაბიჯი პოლიტიკურად გაურკვეველი იყო და ევროპელი ახალგაზრდების „ავანტიურისტულ“ ბუნებას გამოხატავდა“.

1949 წლის სტრასბურგის კონგრესი, რომელსაც მ. მუსხელი ხელმძღვანელობდა, ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, თუმცა დაძაბული ეპიზოდი იყო. კონგრესის დროს ომისშემდგომი ევროპული საზოგადოების ნდობის კრიზისი გამოიკვეთა. განსაკუთრებით მწვავედ იჩინა თავი გერმანელი დელეგატების ჩართულობის საკითხმა, რაც შემდგომში ხმაურიან ინციდენტში გადაიზარდა. ეს მოვლენები ხაზს უსვამდა, რომ ომის დასრულებიდან მხოლოდ რამდენიმე წელიწადში ევროპული შერიგების პროცესი რთულ სოციალურ და ფსიქოლოგიურ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული.

მიშელ მუსხელი, როგორც კონგრესის თავმჯდომარე, რომელსაც იგი საუნივერსიტეტო ფედერალისტთა კავშირის პრეზიდენტის (1948 წლის 13 აპრილს აირჩიეს - ლ. ს.) რანგში ხელმძღვანელობდა, ორგანიზატორის, დიპლომატის და მედიატორის როლს ერთდროულად ასრულებდა. მისი კონსტრუქციული მიდგომა კონფლიქტის მშვიდობიანი გადაწყვეტის და წარმატებით დასრულების საშუალებას იძლეოდა.

ერთი წლის შემდეგ, 1950 წელს გერმანიის ქალაქ ფრაიბურგში (Freiburg im Breisgau) ჩატარებულმა მეორე საუნივერსიტეტო კონგრესმა ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის სტაბილიზაცია და გაფართოება აჩვენა. კონგრესის პრეზიდენტი კვლავ მიშელ მუსხელი იყო.

ფრაიბურგის კონგრესი სიმბოლურად ასახავდა ევროპაში შერიგებისა და თანამშრომლობის ახალ ეტაპს. კონგრესს მხარი დაუჭირა მრავალმა პოლიტიკურმა ლიდერმა, მათ შორის იყვნენ:

¹³⁸ L'Université française de Strasbourg ferme ses portes aux représentants de l'Allemagne non dénazifiée. L'Humanité (éditeur Marcel Cachin), Paris, France, April 12, 1949, p.2.

გერდ თელენბახი (Gerd Tellenbach; ფრაიბურგის უნივერსიტეტის რექტორი), ლეო ვოჰლბი (Leo Wohleb; ბადენის ფედერალური სახელმწიფოს მინისტრ-პრეზიდენტი) და აბე პიერი (Abbé Pierre; საფრანგეთის ეროვნული ასამბლეის დეპუტატი), ხოლო კონგრესის დეპუტატებს მისალოცი წერილები გამოუგზავნეს შემდეგმა ევროპელმა ფედერალისტებმა: დენის დე რუჟემონმა (Denis de Rougemont), ჰენდრიკ ბრუნგმანსმა (Hendrik Brugmans) და ანრი ფრენემ (Henri Frenay).

1950 წლის ფრაიბურგის კონგრესმა ნათლად წარმოაჩინა საუნივერსიტეტო ფედერალისტური ქსელის მნიშვნელოვანი გაფართოება, რომელიც უკვე მთელი ევროპიდან 74 სტუდენტურ ცენტრს აერთიანებდა. აღნიშნულ ქსელში შედიოდნენ ისეთი მნიშვნელოვანი აკადემიური ცენტრები, როგორებიცაა ტულუზა, გრენობლი, კემბრიჯი, ბერლინი, კიელი, ნიურნბერგი, ამსტერდამი და სალონიკი. ასეთი ფართო ჩართულობა ცხადყოფდა, რომ ევროპული ფედერალიზმის იდეა მხოლოდ პოლიტიკურ წრეებში არ განიხილებოდა, არამედ თანდათან ინტელექტუალური და ახალგაზრდული მოძრაობის ნაწილი გახდა. მიშელ მუსხელის მიზანი ევროპული პოლიტიკური კულტურის ჩამოყალიბებაში, უნივერსიტეტების როლის გაძლიერება იყო. მისი ხედვით, უნივერსიტეტი უნდა გამხდარიყო სივრცე, სადაც სტუდენტები და პროფესორები ეროვნული დაპირისპირებების გადალახვას და საერთო ევროპული ცნობიერების განვითარებას შეძლებდნენ. ამგვარი თანამშრომლობა ხელს შეუწყობდა როგორც ფედერალისტური იდეების გავრცელებას, ისე სხვადასხვა ქვეყნის აკადემიურ წრეებს შორის ინტელექტუალური დიალოგისა და თანამშრომლობის გაღრმავებას, რაც მ. მუსხელის პროგრესული, ფედერალისტური ხედვის პრაქტიკულ რეალიზაციას წარმოადგენდა.

კონგრესის მუშაობისას განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო კვლევით ბიუროს (Bureau d'Études) საქმიანობას, რომელმაც ფედერალისტური ბიბლიოგრაფიური გამოცემა მოამზადა, რომელშიც დაახლოებით 640 ნაშრომი იყო თავმოყრილი.¹³⁹ აღნიშნული ბიბლიოგრაფია წარმოადგენდა ევროპული ფედერალიზმის ინტელექტუალური მემკვიდრეობის ერთგვარ კატალოგს და მიზნად ისახავდა კვლევითი საქმიანობის გაძლიერებას, როგორც ევროპული პოლიტიკისა და კულტურის აკადემიური საფუძვლის კონსოლიდაციის ინსტრუმენტი. პარალელურად შექმნილი პრესისა და საინფორმაციო ბიურო, კოორდინაციას უწევდა უნივერსიტეტთა ქსელს და აქტიურად უწყობდა ხელს ევროპულ საზოგადოებაში ფედერალისტური იდეების გავრცელებას.

კონგრესის ფარგლებში განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო, ასევე, აკადემიური მობილობის საკითხს: სტუდენტებისა და პროფე-

¹³⁹ L'union fédéraliste inter-universitaire a tenu son deuxième congrès, Les Dernières nouvelles d'Alsace, №92, Strasbourg, 1950, p.11.

სორების გაცვლას, დიპლომების ეკვივალენტობის დამკვიდრებას და უნივერსიტეტების თანამშრომლობის ინსტიტუციური ფორმების ჩამოყალიბებას. ეს ინიციატივები მომავალი ევროპული საგანმანათლებლო პროგრამების წინამორბედად იქცა და ცხადყოფდა, რომ მ. მუსხელის ხედვა ევროპული ინტეგრაციის შესახებ არა მხოლოდ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, არამედ ინტელექტუალურ და კულტურულ კომპონენტებს ეფუძნებოდა.

ამ საქმიანობის შედეგად მიშელ მუსხელის ავტორიტეტი მნიშვნელოვნად გაიზარდა როგორც ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ფარგლებში, ისე საერთაშორისო სამართლის სფეროში. მისი ხედვა რამდენიმე ფუნდამენტურ პრინციპს ეფუძნებოდა: დეცენტრალიზაციას, კულტურული მრავალფეროვნების პატივისცემას და სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობებში, საერთაშორისო სამართლის პრიმატს. მ. მუსხელის აზრით, ევროპული ფედერაცია უნდა გამხდარიყო არა მხოლოდ პოლიტიკური პროექტი, არამედ მშვიდობის უზრუნველყოფის ინსტრუმენტი, რომელიც საბოლოოდ მსოფლიო ფედერაციის ფორმირების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეტაპს წარმოადგენდა. ამ თვალსაზრისით, ევროპული ინტეგრაცია მისთვის არ იყო თვითმიზანი; იგი განიხილებოდა როგორც უფრო ფართო საერთაშორისო თანამშრომლობისა და სტაბილური მშვიდობის შექმნის საშუალება.

მეორე საერთაშორისო საუნივერსიტეტო კონგრესი, რომელშიც სხვადასხვა ევროპული ქვეყნის სტუდენტები მონაწილეობდნენ, წარმატებით დასრულდა. კონგრესის მთავარი მიზანი ახალგაზრდებში ევროპული ფედერალისტური იდეების პოპულარიზაცია, მათი აქტივიზმის გაძლიერება და მშვიდობიანი თანამშრომლობის მნიშვნელობის ხაზგასმე იყო. ლონისძიებამ გააჩინა მოთხოვნა კონგრესების გაგრძელებაზე, მეტი სტუდენტის ჩართულობითა და ევროპული ინტეგრაციის იდეების ფართო პოპულარიზაციით.

ამის შემდეგ, 1951 წლის 9 სექტემბერს, საფრანგეთის ქალაქ სავერნში (Saverne) მესამე საერთაშორისო საუნივერსიტეტო კონგრესი ჩატარდა, კვლავ მ. მუსხელიშვილის პრეზიდენტობით.¹⁴⁰ კონგრესი ევროპული ფედერალიზმის იდეების გავრცელებას და ევროპული ინტეგრაციის იდეების პოპულარიზაციას ემსახურებოდა და სტუდენტური ინიციატივების მხარდაჭერისთვის მნიშვნელოვან პლატფორმას წარმოადგენდა.

მესამე კონგრესის ფარგლებში გაიმართა სემინარები, დისკუსიები და სამუშაო ჯგუფები, რომლებშიც სტუდენტებმა ევროპული ეკონო-

---

¹⁴⁰ Les Dernières nouvelles d'Alsace. Congrès fédéraliste inter-universitaire tient à Saverne son 3e congrès international. Informations régionales, 9 septembre, Strasbourg, 1951, N°212, p. 2.

მიკუთრებული ინტეგრაციის, კულტურული თანამშრომლობის, განათლების სისტემების ჰარმონიზაციის საკითხები განიხილეს, ასევე, მნიშვნელოვანი იყო ახალგაზრდა თაობის როლი მშვიდობიანი ევროპული საზოგადოების შექმნაში. მ. მუსხელიშვილი როგორც პრეზიდენტი უზრუნველყოფდა კონგრესის სამართლიან და ეფექტურ ფუნქციონირებას და ხელმძღვანელობდა პრაქტიკულ ნაბიჯებს ახალგაზრდული ორგანიზაციების ქსელის ჩამოსაყალიბებლად, რომელიც მოგვიანებით ევროპის უნივერსიტეტებს სტუდენტების გაცვლის პროგრამებისა და ინიციატივების გაძლიერებაში დაეხმარა.

აღსანიშნავია, რომ სამივე საუნივერსიტეტო კონგრესის ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელი ქართველი იურისტი მ. მუსხელიშვილი იყო, რაც ხაზს უსვამს მისი როგორც ლიდერის როლს ევროპული ახალგაზრდული ფედერალისტური მოძრაობის განვითარებაში.

სტრასბურგი, როგორც ევროპული შერიგების სიმბოლო, ფრაიბურგი და სავერნი, როგორც საერთაშორისო სტუდენტური და აკადემიური ქსელის სივრცე, აჩვენებს, რომ ევროპული ფედერალიზმის იდეები მხოლოდ პოლიტიკური შეთანხმებებით არ შემოიფარგლებოდა. მათი ჩამოყალიბება უნივერსიტეტების, ინტელექტუალური დისკუსიებისა და ახალგაზრდების აქტიური ჩართულობის მეშვეობით იყო შესაძლებელი.

მიშელ მუსხელის ფედერალისტური ხედვა, რომელიც საერთაშორისო სამართლის პრინციპებს, უნივერსიტეტთა ინტელექტუალურ ჩართულობასა და ევროპული თანამშრომლობის აუცილებლობას ემყარებოდა, მეორე მსოფლიო ომისშემდგომი ინტეგრაციის პროცესში პრაქტიკულად განხორციელდა. მ. მუსხელი ვარაუდობდა, რომ ევროპული მშვიდობა და პოლიტიკური ერთიანობა ვერ იარსებებდა მხოლოდ სახელმწიფოების პოლიტიკურ შეთანხმებებზე დაყრდნობით; აუცილებელი იყო ისეთი ინსტიტუციონალური და ეკონომიკური მექანიზმების შექმნა, რომლებიც სხვადასხვა ქვეყნისთვის საერთო ინტერესებს უზრუნველყოფდნენ. ეს ხედვა აისახა შუმანის გეგმაში (1950), რომლის ფარგლებში საფრანგეთი და დასავლეთ გერმანია ქვანახშირისა და ფოლადის წარმოების საერთო სისტემაში გაერთიანდნენ. მოგვიანებით „ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის საზოგადოება“ (European Coal and Steel Community (ECSC), 1951) შეიქმნა.¹⁴¹ ეს იყო პირველი ნაბიჯი ევროპული ეკონომიკური ინტეგრაციისა და ქვეყნების (გერმანია, საფრანგეთი, იტალია, ბელგია, ნიდერლანდები, ლუქსემბურგი) პოლიტიკური და ეკონომიკური თანამშრომლობისკენ. იგი წარმოადგენს პირველ სუპრანაციონალურ ორგანიზაციას, რომელმაც

¹⁴¹ Hughes, M. (2004). The European Coal and Steel Community: Integration and institutional development. Oxford University Press.

პრაქტიკულად განახორციელა მ. მუსხელის შემდეგი იდეა: ქვეყნების ეკონომიკური თანამშრომლობა უზრუნველყოფს პოლიტიკური ნდობის შექმნას და მომავალი კონფლიქტების პრევენციას. შედეგად, მ. მუსხელის ინტელექტუალური ხედვა, რომელიც უნივერსიტეტების, სტუდენტური მოძრაობების და საერთაშორისო სამართლის საფუძველზე გაჩნდა, ევროპული ინსტიტუტებისა და საერთაშორისო თანამშრომლობის პრაქტიკულ ნაბიჯად იქცა.

დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფო მოღვაწის უინსტონ ჩერჩილის (1874-1965)¹⁴² მიერ ევროგაერთიანების შესახებ გამოკვეთილმა ხედვებმა, საფრანგეთისა და გერმანიის თანამშრომლობის აუცილებლობის საფუძველი შექმნა. 1946 წლის 19 სექტემბერს, ციურიხის (შვეიცარია) უნივერსიტეტში გამოსვლისას უინსტონ ჩერჩილმა განაცხადა: „...ალბათ გაგაოცებთ ის, რის თქმასაც ახლა ვაპირებ. პირველი ნაბიჯი ევროპული ოჯახის აღდგენის გზაზე საფრანგეთსა და გერმანიას შორის პარტნიორობა უნდა იყოს. მხოლოდ ამ გზით შეძლებს საფრანგეთი ევროპის მორალური და კულტურული ლიდერის როლის აღდგენას. სულიერად ძლიერი საფრანგეთის და სულიერად ძლიერი გერმანიის გარეშე, ევროპა ვერ აღორძინდება...“¹⁴³

ამავე იდეათა ლოგიკურ გაგრძელებას და გარკვეულწილად წინმსწრებ ფორმულირებას ვხვდებით მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტურ ხედვებში, რომლებიც წინ უსწრებდა იმ ევროპელ პოლიტიკოსთა მიდგომებს, რომლებმაც მოგვიანებით ევროგაერთიანების კონცეფცია პრაქტიკაში განახორციელეს. 1949 წლის 10 აპრილს, საუნივერსიტეტო კონგრესზე, მან პრინციპულად დააყენა ევროგაერთიანებაში გერმანიის ჩართვის საკითხი და ძლიერი წინააღმდეგობის მიუხედავად, კონგრესზე მისი დელეგაციაც მოიწვია. მ. მუსხელიშვილი მიიჩნევდა, რომ გერმანიის გარეშე ევროპული გაერთიანება ვერ შედგებოდა. ეს პოზიცია, მოგვიანებით, 1950 წლის 9 მაისის შუმანის დეკლარაციაშიც აისახა, სადაც აღნიშნულია: „...ფრანგები უპირველეს ყოვლისა მშვიდობისთვის მუშაობენ. ეს მიზანი რეალურად რომ განხორციელდეს, პირველ რიგში აუცილებელია არსებობდეს ევროპა... ევრო-

¹⁴² უინსტონ ჩერჩილი (Winston Churchill; 1874–1965) — ბრიტანელი სახელმწიფო მოღვაწე, პოლიტიკური ლიდერი და ორატორი, დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი 1940–1945 და 1951–1955 წლებში. გადამწყვეტი როლი შეასრულა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში ქვეყნის ხელმძღვანელობაში. 1945 წლის შემდეგ, ოპოზიციის ლიდერი იყო. სწორედ ამ სტატუსით წარმოთქვა 1946 წლის 19 სექტემბერს, ციურიხის უნივერსიტეტში ცნობილი სიტყვა ევროპის გაერთიანების შესახებ. ითვლება XX საუკუნის ერთ-ერთ ყველაზე გავლენიან პოლიტიკოსად; 1953 წელს ლიტერატურის დარგში ნობელის პრემია მიენიჭა.

¹⁴³ Churchill, Winston. Speech at the University of Zurich, 19 September 1946. Council of Europe (available in Georgian). (rm.coe.int). უ. ჩერჩილის სიტყვა ინგლისურ და ქართულ ენებზე მონოგრაფიას დართული აქვს. იხ. დოკუმენტი №10.

პული ერების გაერთიანება საფრანგეთსა და გერმანიას შორის საუკუნოვანი დაპირისპირების აღმოფხვრას მოითხოვს...“.¹⁴⁴

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილი ჯერ კიდევ 1949 წელს აცალიბებდა იმ ხედვას, რომელიც ევროპული ინტეგრაციის საფუძვლად მალევე იქცა. მიუხედავად ამისა, მისი სახელი ევროპული ფედერალიზმის პიონერთა შორის, სათანადოდ არ მოიხსენება. საყურადღებოა ისიც, რომ მის პოზიციას ის პროფესორები და ოფიციალური პირებიც იზიარებდნენ, რომლებიც მის წინააღმდეგ წარდგენილ საჩივრებს კონფიდენციალურად განიხილავდნენ.

მიშელ მუსხელი, პროგრესულად მოაზროვნე საერთაშორისო სამართლის მეცნიერი, დროს მნიშვნელოვნად უსწრებდა. გარდაცვალებამდე ცოტა ხნით ადრე, მან ევროპის რამდენიმე ქალაქში სიმბოლური „ევროპული არჩევნები“¹⁴⁵ ჩაატარა, რომელიც პრაქტიკულ ექსპერიმენტს წარმოადგენდა. მან მიზნად დაისახა გამოეცადა, რამდენად განხორციელებადი იყო ევროპული სახელმწიფოებისა და საზოგადოების ფარგლებში საკონტინენტო საარჩევნო თანამშრომლობა. ეს ინიციატივა რეალურად მხოლოდ 1979 წელს განხორციელდა, როდესაც ევროპარლამენტში, პირველი პირდაპირი არჩევნები ჩატარდა, რაც მ. მუსხელიშვილის ხედვის პრაქტიკულ რეალიზაციად შეიძლება მივიჩნიოთ, რაც მისი გარდაცვალებიდან 15 წლის შემდეგ განხორციელდა.

სტრასბურგი, როგორც ისტორიულად ფრანგულ-გერმანული დაპირისპირების სიმბოლური სივრცე, და ამავე დროს ევროპული შერიგების ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი, მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ევროპული ფედერალიზმის იდეების გავრცელებაში. ქალაქის ისტორიული გამოცდილება ნათლად აჩვენებდა, რომ ევროპული ერთიანობა შეუძლებელი იქნებოდა მხოლოდ პოლიტიკური შეთანხმებების საფუძველზე. აუცილებელი იყო საზოგადოებრივი და ინტელექტუალური სივრცის ფორმირება, სადაც სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლები თანამშრომლობასა და დიალოგს შეძლებდნენ. ამ თვალსაზრისით, უნივერსიტეტები და სტუდენტური ორგანიზაციები იქცა იმ მნიშვნელოვან პლატფორმად, სადაც ახალი ევროპული პოლიტიკური ცნობიერება ყალიბდებოდა.

მიხეილ მუსხელიშვილი საერთაშორისო სამართლის თეორიის განვითარებაში და ახალგაზრდული აქტივიზმის ნახალისებაში ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მისი ნაშრომების ხელახალი გააზრება ისტორიოგრაფიისთვის მნიშვნელოვანია, რადგან აჩვენებს, რომ ევროპული ერთიანობა არ წარმოიშვა მხოლოდ პოლიტიკური გა-

¹⁴⁴ Schuman, R. (1950, May 9). The Schuman Declaration [Speech]. Ministry of Foreign Affairs, Paris, France. Retrieved from <https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration-en>

¹⁴⁵ Accidents de montagne: Deux morts, un disparu, Le Figaro, 13 juillet, Paris, 1964.

დანყვეტილებებით, არამედ ჩამოყალიბდა ფართო ინტელექტუალურ და კულტურულ ქსელში — უნივერსიტეტებში, სტუდენტურ მოძრაობებში და ფედერალისტურ ინიციატივებში. მ. მუსხელი გვახსენებს, რომ ევროპული ინტეგრაცია არ არის მხოლოდ ინსტიტუციური და პოლიტიკური პროცესი, არამედ იდეების, ღირებულებებისა და კულტურული თვითშეგნების ერთობლიობას მოიცავს.

ამ ინტელექტუალური და სამართლებრივი ხედვების პრაქტიკული გამოხატულება არის მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი, რომელსაც ნაშრომის მომდევნო თავში დეტალურად განვიხილავთ. სწორედ, ამ პროექტის მეცნიერული შესწავლა საშუალებას მოგვცემს შევაფასოთ, როგორ გარდაიქმნა მ. მუსხელის თეორიული ხედვები პრაქტიკულ სამართლებრივ და ფედერალისტურ ინიციატივებად.

თავი IV. მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი — ისტორიული კონტექსტი, სტრუქტურა, პრინციპები და სამართლებრივი ინოვაციები

შესავალი

წინამდებარე თავში განხილულია მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც ევროპული ინტეგრაციის საწყის ეტაპზე მნიშვნელოვან ინოვაციურ კონცეფციას წარმოადგენს. შესწავლილია პროექტის შექმნის ისტორიული, პოლიტიკური და სამართლებრივი კონტექსტი, ძირითადი პრინციპები და სამართლებრივი რეგულაციები. მ. მუსხელის და გ. სტეფანის ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტმა, შემდგომი ევროპული კონსტიტუციური დოკუმენტების, მათ შორის ევროსაბჭოს ინსტიტუციური სტრუქტურისა და ფრანსუა დე მენტონის პროექტების ფორმირებაზე, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა.

ნაშრომი ფოკუსირებულია როგორც ისტორიულ, ისე ინტელექტუალურ კონტექსტზე, რამაც მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის ფედერალური ხედვა განსაზღვრა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ევროპული კონსტიტუციური იდეების ადრეულ გენეზისს — რიჩარდ კუდენჰოფ-კალერგის ნაშრომიდან „პანევროპა“ (1923) დაწყებული, 1947 წლის გშტაადის კონგრესით გაგრძელებული, რომელიც ფედერალური ან კონფედერაციული ტიპის ევროპული კონსტიტუციის შემუშავებაზე იყო

ორიენტირებული და 1948 წლის ჰააგის კონგრესით დასრულებული, რომელმაც ევროსაბჭოს ინსტიტუციური ჩამოყალიბებისთვის მყარი საფუძველი შექმნა.

მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტი წარმოადგენს ინტელექტუალურ და პრაქტიკულ მცდელობას, რომელიც ფედერალური ხელისუფლების ინსტიტუციური სისტემის კონცეფციას, სუბსიდიარობის პრინციპს, ცენტრალურ და ეროვნულ ხელისუფლებათა უფლებამოსილებების დაბალანსებას და გადაწყვეტილებების ჰარმონიზაციის მექანიზმებს აერთიანებს. აღნიშნული პროექტი მხოლოდ თეორიული ინიციატივით არ შემოიფარგლებოდა; იგი ერთ-ერთ პირველ პრაქტიკულ პლატფორმად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელსაც ევროპული კონსტიტუციური დოკუმენტების შემდგომ განვითარებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა.

წინამდებარე თავი სტრუქტურულად ოთხ ძირითად განყოფილებად არის ორგანიზებული: 1) ისტორიული, ინტელექტუალური და სამართლებრივი კონტექსტი; 2) პროექტის სტრუქტურა და ძირითადი პრინციპები; 3) სამართლებრივი ინოვაციები და მათი გავლენა შემდგომ ევროპულ კონსტიტუციურ პროექტებზე; 4) პროექტის მნიშვნელობა თანამედროვე ევროკავშირის სამართლებრივი და კონსტიტუციური გამოწვევების შეფასების კონტექსტში.

განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ევროპული კონსტიტუციური იდეების გენეზისს, მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის პროექტის შედარებით ანალიზს ფრანსუა დე მენტონის ხედვასთან; მათი პრაქტიკული აქტუალობის შეფასებას თანამედროვე ევროკავშირის კონტექსტში. ასევე, დასტურდება მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის განსაკუთრებული წვლილი ევროპული ფედერალიზმის ინტელექტუალურ და სამართლებრივ დისკურსში, რაც უზრუნველყოფს პროექტის მნიშვნელობის გააზრებას როგორც ისტორიული, ისე თანამედროვე სამართლებრივი ანალიზის კუთხით.

ამავე თავში ევროპულ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად იქნება წარმოდგენილი გასტონ სტეფანის ბიოგრაფიული მონაცემები, რომლებიც დაცულია სტრასბურგში, ალზასის არქივში არსებულ მის ფონდში. აღნიშნული წყაროები, გ. სტეფანის ინტელექტუალური და პროფესიული საქმიანობის სრულყოფილი შეფასებისთვის, უნიკალურ შესაძლებლობას ქმნის.

წინამდებარე ნაშრომის შემდგომ ნაწილში განვიხილავთ მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტის შექმნის ისტორიულ, ინტელექტუალურ და სამართლებრივ გარემოს. ყურადღება გამახვილდება ევროპული კონსტიტუციური იდეების ადრეულ გენეზისზე, პოლიტიკურ პროცესებზე, ეკონომიკურ და სოციალურ პი-

რობებზე, რომლებმაც კონსტიტუციური პროექტების ფორმირება განსაზღვრეს. ასევე შევაფასებთ, როგორ აისახა ეს იდეები შემდგომში ევროპის კონსტიტუციურ დოკუმენტებსა და ევროპული ინტეგრაციის ადრეულ ნაბიჯებზე. ნაჩვენები იქნება, რომ მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი ევროპული კონსტიტუციური იდეების ადრეულ, სისტემატიზებულ და პრაქტიკულ განხორციელებას წარმოადგენს.

თავი IV. §1. ისტორიული კონტექსტი და ევროპული კონსტიტუციური იდეების განვითარება

მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტის შინაარსისა და მნიშვნელობის სრულფასოვანი გააზრება შეუძლებელია იმ ისტორიული და ინტელექტუალური პროცესების გარეშე, რომელმაც ევროპული კონსტიტუციური იდეების საწყისი განვითარება განსაზღვრა. შესაბამისად, წინამდებარე პარაგრაფში ყურადღება გამახვილებულია აღნიშნულ ისტორიულ კონტექსტზე.

ევროპული კონსტიტუციური იდეების ადრეული განვითარება პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდთანაა დაკავშირებული. პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური სტაბილურობის ნაკლებობამ სახელმწიფოებს შორის ახალი თანამშრომლობის საჭიროება შექმნა. ამ პერიოდში მთავარი მიზანი კონფლიქტების თავიდან აცილება და სამომავლო მშვიდობის უზრუნველყოფა იყო, რაც ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და უსაფრთხოების სფეროებში სახელმწიფოების მჭიდრო თანამშრომლობას მოითხოვდა. სწორედ, ამ კონტექსტში წარმოიშვა ფედერალური და კონფედერაციული მოწყობის კონცეფციები, რომელთა ძირითადი იდეა მდგომარეობდა იმაში, რომ სახელმწიფოთა ერთობლივ ძალისხმევას და ინსტიტუციურ თანამშრომლობას შეეძლო უზრუნველყო საერთო უსაფრთხოება, ეკონომიკური ინტეგრაცია და სამართლებრივი ჰარმონია. განსაკუთრებული მნიშვნელობა რიჩარდ კუდენჰოვ-კალერგის იდეას მიენიჭა, რომლის წიგნი „პან-ევროპა“ (*Pan-Europa*, 1923)¹⁴⁶ ფედერალური ევროპის სისტემატიზებულ ხედვას წარმოადგენდა, რომელმაც შემდგომი კონსტიტუციური ინიციატივების თეორიული საფუძველი განსაზღვრა³. კუდენჰოვ-კალერგი პანევროპული მოძრაობის დამფუძნებელი და 49 წლის განმავლობაში მისი პირველი პრეზიდენტი იყო. მისი იდეები ევროპის კონტინენტის პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ინტეგრაციის კონცეფციას მოიცავდა. ძირითადი პრინციპი ევროპული სახელმწიფოების ფედერალური სტრუქტურით გაე-

¹⁴⁶ Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*, Verlag für Politik und Wirtschaft, Vienna, 1923, p. 5–20.

რთიანებაში მდგომარეობდა, რომელიც მშვიდობას, ეკონომიკურ თანამშრომლობას და საერთო უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა.

პანევროპული იდეები მოიცავდა ევროპას, როგორც „ევროპის შეერთებულ შტატებს“ და პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი არასტაბილურობის გამოცდილებას ემყარებოდა. კუდენჰოვე-კალერგის ნაშრომში წარმოდგენილი იყო პან-ევროპული მოძრაობის წევრობის ფორმა, რომელიც გამოყენებული იქნა 1926 წლის ვენის პირველ კონგრესზე. კონგრესს ესწრებოდნენ ისეთი ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები, როგორებიც იყვნენ ალბერტ აინშტაინი¹⁴⁷, თომას მანი¹⁴⁸ და ზიგმუნდ ფროიდი¹⁴⁹. 1927 წელს, საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი არისტიდ ბრიანი¹⁵⁰ პან-ევროპული მოძრაობის საპატიო პრეზიდენტად აირჩიეს.

მიუხედავად იმისა, რომ „პან-ევროპა“ ევროპული ერთიანობის იდეის ერთ-ერთ პირველ სისტემატიზებულ ფორმულირებას წარმოადგენს, იგი სამართლებრივ-კონსტიტუციურ დოკუმენტად ვერ ჩაითვლება. ტექსტი ძირითადად კონცეპტუალურ ხასიათს ატარებდა და ფედერალური ევროპის შესახებ, პოლიტიკური და ფილოსოფიური ხედვის გაღრმავებას ისახავდა მიზნად. მიუხედავად ამისა, რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგის იდეებმა, მათ შორის ბეთჰოვენის „სიხარულის ოდა“-ს¹⁵¹

¹⁴⁷ ალბერტ აინშტაინი (Albert Einstein; 1879–1955) — გერმანელი ფიზიკოს-თეორეტიკოსი, XX საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი მეცნიერი. შექმნა ფარდობითობის თეორია, ასევე, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა კვანტურ მექანიკაში, სტატისტიკურ მექანიკაში და კოსმოლოგიაში. 1921 წელს, ფოტოელექტრონული ეფექტის განმარტებისათვის და თეორიული ფიზიკის განვითარებაში შეტანილი წვლილისთვის, ნობელის პრემია მიენიჭა.

¹⁴⁸ თომას მანი (Paul Thomas Man; 1875–1955) — გერმანელი რომანისტი, მოთხრობების ავტორი, კრიტიკოსი, ესეისტი და 1929 წლის ლიტერატურის ნობელის პრემიის ლაურეატი.

¹⁴⁹ ზიგმუნდ ფროიდი (Sigmund Freud; 1856–1939 — ავსტრიელი ფსიქოლოგი, ფსიქიატრი და ნევროლოგი.

¹⁵⁰ არისტიდ ბრიანი (Aristide Pierre Henri Briand; 1862–1932) — ფრანგი სახელმწიფო მოღვაწე და დიპლომატი, მრავალჯერ იყო საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრი და საგარეო საქმეთა მინისტრი. 1926 წელს, ლოკარნოს შეთანხმების მხარდაჭერისთვის, გერმანელ კონგრესმენ გუსტავ შტრეზემანთან ერთად, ნობელის მშვიდობის პრემია მიიღო, რომელმაც ხელი შეუწყო საფრანგეთისა და გერმანიის ურთიერთობების დალაგებას პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ. 1927 წელს ა. ბრიანი პან-ევროპული მოძრაობის საპატიო პრეზიდენტად აირჩიეს. მისი მონაწილეობა ძირითადად სიმბოლურ-საპატიო ხასიათს ატარებდა, თუმცა ეს მოძრაობას პოლიტიკური სიძლიერის და ცნობადობას სძენდა.

¹⁵¹ რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგი გამოირჩეოდა იდეით, რომ ლუდვიგ ვან ბეთჰოვენის ნაწარმოები „სიხარულის ოდა“ ევროპული ჰიმნის მუსიკალურ ბაზად გამოყენებულინაო. მისი მიზანი იყო სიმბოლურად გამოხატულიყო ევროპული ერთიანობა, მშვიდობა და კულტურული თანასწორობა. კუდენჰოვე-კალერგის ხედვით, ჰიმნი უნდა მიეღო არა მხოლოდ პანევროპულ მოძრაობას, არამედ მომავალ ევროპულ ინსტიტუციებს, როგორც საერთო კულტურული მემკვიდრეობის სიმბოლო. ოფიციალურად ევროპულ ჰიმნად აღიარებულია 1972 წელს ევროპის საბჭოს მიერ, ჰერბერტ ფონ კარაიანის საორკესტრო არანჟირებით. ჰიმნს ოფიციალური ტექსტი არ აქვს, რათა არ მოხდეს დისკრიმინაცია ევროკავშირის ოფიციალურ ენებს შორის, ამიტომაც იგი მხოლოდ ინსტრუმენტულად შესრულდება და არ იმღერება.

გამოყენებამ ევროპული ჰიმნისთვის, ევროპული დღის დანესებამ და პანევროპული სიმბოლიკის შექმნამ,¹⁵² შემდგომი ევროპული ფედერალური პროექტების, მათ შორის მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის კონსტიტუციურ ინიციატივებზე, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა.

XX საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ევროპის ქვეყნების აღდგენისა და პოლიტიკური ინტეგრაციის აუცილებლობის ფონზე, ევროპული კონსტიტუციური იდეები კიდევ უფრო აქტუალური გახდა.¹⁵³

ამ კონტექსტში განსაკუთრებული ფიგურაა ალტიერო სპინელი (Altiero Spinelli, 1907–1986), იტალიელი პოლიტიკოსი, თეორეტიკოსი და ევროკავშირის ერთ-ერთი დამფუძნებელი. ახალგაზრდობაში იგი კომუნისტი იყო და აქტიურად ებრძოდა ფაშიზმს, რის შედეგადაც რამდენიმე წელი იტალიური ფაშისტური რეჟიმის პატიმარი იყო. პატიმრობაში მან დაახლოებით 10 წელი (1927–1937 წწ.) გაატარა.¹⁵⁴ მოგვიანებით ა. სპინელი გამოეყო კომუნისტურ პარტიას და სტალინიზმის ავტორიტარული მიდგომები დაგმო.

მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში, 1941 წლის ივნისში, ალტიერო სპინელმა, ერნესტო როსიმ¹⁵⁵ და ეუჯენიო კოლორნიმ,¹⁵⁶ შექმნეს მანიფესტი, რომელიც ვენტოტენეს¹⁵⁷ სახელწოდებითაა ცნობილი, რადგან პატიმრობის პერიოდში, იმავე სახელწოდების კუნძულზე დაინერა. მანიფესტის ოფიციალური სახელწოდებაა: „თავისუფალი და გაერთიანებული ევროპისათვის. მანიფესტის პროექტი“ (იტალიურად: *Per un'Europa libera e unita. Progetto d'un manifesto*).¹⁵⁸ მანიფესტი მოითხოვდა ევროპული ფედერაციის შექმნას, ევროპული და მსოფლიო ფედერალიზმის გზით ომების თავიდან აცილების მიზნით. სსრკ-ს

---

¹⁵² Persson, H.-Å., & Stråth, B. (Eds.). (2007). *Reflections on Europe: Defining a political order in time and space*. Peter Lang, p. 99.

¹⁵³ Jean-François Billon, "The Pro-European and Federalist Positions of the French Resistance and the Foundation of the UEF", *The Federalist Debate*, Year XXX, N° 2, July 2017.

¹⁵⁴ Editorials. (2006). *The Legacy of Altiero Spinelli*. Year XLVIII, Number 2, p. 83.

¹⁵⁵ ერნესტო როსი (Ernesto Rossi; 1897–1967) — იტალიელი პოლიტიკოსი, ჟურნალისტი და ანტიფაშისტი აქტივისტი. მანიფესტის თანაავტორი.

¹⁵⁶ ეუჯენიო კოლორნი (Eugenio Colorni; 1909–1944) — იტალიელი ფილოსოფოსი და ანტიფაშისტი აქტივისტი. ვენტოტენეს მანიფესტის ერთ-ერთი ინიციატორი და ადრეული ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ინიციატორი. მოკლეს 1944 წელს, რომში, ნეო-ნაცისტების მიერ განხორციელებული თავდასხმის შედეგად.

¹⁵⁷ ვენტოტენე (Ventotene) — პატარა კუნძული იტალიის დასავლეთ სანაპიროსთან, ტირენიულ ზღვაში (Mare Tyrrhenum), გეტას (Gaeta) სანაპიროდან 46 კმ დაშორებით, ლაციოს (Lazio) რეგიონში.

¹⁵⁸ Spinelli, A., Rossi, E., & Colorni, E. (1941). *Per un'Europa libera e unita. Progetto d'un manifesto*. Ventotene.

კრიტიკოსი, სპინელი ამტკიცებდა, რომ „მხოლოდ მაშინ, როცა მას ერთიანი ფედერალური ევროპა დაუპირისპირდება, სსრკ შეჩერდება“.¹⁵⁹

მიუხედავად მანიფესტის მნიშვნელობისა და ინოვაციური ხედვისა, ვენტოტენეს ტექსტი სრულფასოვან კონსტიტუციურ პროექტად ვერ ჩაითვლება, რადგან იგი ძირითადად კონცეპტუალურ ხასიათს ატარებს და დეტალურად ჩამოყალიბებულ ინსტიტუციურ ან სამართლებრივ სტრუქტურას არ წარმოადგენს. სწორედ, ამგვარმა დეფიციტმა განაპირობა ომისშემდგომ პერიოდში უფრო კონკრეტული, ინსტიტუციურად ორიენტირებული კონსტიტუციური ინიციატივები.

იმ პერიოდში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა შვეიცარიის ქალაქ გმტაადის კონგრესს, რომელიც 1947 წლის სექტემბერში, რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგის ხელმძღვანელობით გაიმართა და ფედერალური ტიპის ევროპული კონსტიტუციის იდეების სისტემატიზაციისა და განხილვისთვის მნიშვნელოვან პლატფორმას წარმოადგენდა.

რიჩარდ კალერგმა, რომელიც 1946 წელს ამერიკიდან დაბრუნდა, კონგრესზე პანევროპული მოძრაობის მიერ შემუშავებული ევროპული კონსტიტუციის პროექტი წარადგინა (იურიდიული კომისია ნიუ-იორკში 1943–1945 წლებში მუშაობდა).¹⁶⁰ კონგრესში სხვადასხვა ევროპული ქვეყნის პარლამენტარები და პოლიტიკური მოღვაწეები მონაწილეობდნენ, რაც მას ფართო საერთაშორისო წარმომადგენლობითობასა და ინტელექტუალურ მნიშვნელობას ანიჭებდა.¹⁶¹

კონგრესის დასრულების შემდეგ, ევროპის საპარლამენტო კავშირმა (Union parlementaire européenne, UEP), „ევროპის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის“ პროექტის, მოსამზადებლად იურიდიული კომისია შექმნა. კომისია პირველად პარიზში, 1947 წლის 14 დეკემბერს შეიკრიბა, თავმჯდომარეობდნენ ფრანსუა დე მენტონი¹⁶² და ნიდერლან-

¹⁵⁹ Fabbrini, S. (2005). *Democracy and federalism in the European Union and the United States: Exploring post-national governance*. Routledge, p. 140.

¹⁶⁰ რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგი, უსაფრთხოების მიზნით, აშშ-ში იძულებით ნავიდა მეორე მსოფლიო ომის დროს, როგორც პოლიტიკური ემიგრანტი. ევროპაში ნაციისტური საფრთხის გამო, მისი ცხოვრება არ იყო დაცული, ამიტომ კონფიდენციალური და ინტელექტუალური საქმიანობისთვის თავშესაფრად ამერიკა შეარჩია, სადაც პანევროპული მოძრაობის იურიდიული კომისიის შექმნისა და კონსტიტუციის პროექტის მომზადების საშუალება მიეცა.

¹⁶¹ Jean-Pierre Gouzy, *La saga des fédéralistes européens pendant et après la dernière guerre mondiale*, L'Europe en formation, n° 330, été 2004, p.19.

¹⁶² ფრანსუა დე მენტონი (François de Menthon, 1900–1984) — ფრანგი პოლიტიკოსი და იურისტი, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აქტიური ევროპული ინტეგრაციის მხარდამჭერი. იყო საფრანგეთის იუსტიციის მინისტრი, ნიურნბერგის სამხედრო ტრიბუნალის ფრანგი დელეგატი, ეროვნული ეკონომიკის მინისტრი. 1947–1948 წლებში ხელმძღვანელობდა ევროპის საპარლამენტო კავშირის იურიდიულ კომისიას „ევროპის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის“ მოსამზადებლად. 1948 წლის ივნისში (სხვა წყაროების მიხედვით – სექტემბერში), მან შექმნა "Projet de Constitution fédérale des États-Unis d'Europe", რომელიც ინსპირირებული იყო მუსხელი-სტეფანის პროექტით.

ნდელი ლიბერალი დეპუტატი არტ ჰენდრიკ ვილემ ჰაკე (Hendrik Willem Hacke).¹⁶³

გშტაადის კონგრესზე დაწყებული ფედერალისტური დისკუსიები, უფრო ფართო ევროპული თანამონაწილეობით „ევროპის კონგრესზე“ გაგრძელდა, რომელიც 1948 წლის 7–11 მაისს, ნიდერლანდების ქალაქ ჰააგაში გაიმართა. კონგრესს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა, ვინაიდან ის ქმნიდა აუცილებელ წინაპირობებს ევროსაბჭოს ინსტიტუციური სტრუქტურის შემდგომი ჩამოყალიბებისა და ფუნქციონირებისთვის, რის გამოც იგი ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში, ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მოვლენად ითვლება.

კონგრესმა ევროპული ფედერალიზმის იდეებს ფართო საერთაშორისო ტრიბუნა და ორგანიზებული პოლიტიკური ფორმა მიანიჭა, ერთიან დისკუსიად შეკრა ის თეორიული, პოლიტიკური და ინსტიტუციური ძიებები, რომლებიც მანამდე, ევროპულ სივრცეში, ფრაგმენტულად ვითარდებოდა. კონგრესის ორგანიზატორი იყო ევროპის ერთიანობის საერთაშორისო კომიტეტი (International Committee of the Movements for European Unity), ხოლო მასში იმ დროისთვის ყველა ძირითადი პროევროპული მოძრაობისა და ორგანიზაციის წარმომადგენელი მონაწილეობდა; მათ შორის: ფედერალისტთა ევროპული კავშირი, გაერთიანებული ევროპის მოძრაობა (United Europe Movement), „ახალი საერთაშორისო ჯგუფები“¹⁶⁴ და ევროპის ლიგა ეკონომიკური თანამშრომლობისთვის.¹⁶⁵

კონგრესის მუშაობაში 750 დელეგატი და დამკვირვებელი მონაწილეობდა, მათ შორის 200 პარლამენტარი, აგრეთვე, ყოფილი და მომავალი მინისტრები და სხვა უმაღლესი რანგის პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მოღვაწეები, პროფკავშირების ლიდერები, მსხვილი კომპანიების წარმომადგენლები და ინტელექტუალები.¹⁶⁶ დელეგაციები უმეტესად წარმოდგენილი იყო საფრანგეთიდან და გაერთიანებული სამეფოდან, თუმცა კონგრესის მუშაობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ, ასევე, გერმანიის, ბელგიის, იტალიისა და ესპანეთის წარმომადგენლები. დამ-

¹⁶³ ჰენდრიკ ვილემ ჰაკე (Hendrik Willem Hacke; 1893–1961) — ნიდერლანდელი პოლიტიკოსი, სოციალური უსაფრთხოების ექსპერტი. მეორე მსოფლიო ომის დროს დაიცვა ებრაელი მუშაკები იძულებითი გერმანული დასაქმებისგან (Arbeitseinsatz). ომის შემდეგ იყო ნიდერლანდების პარლამენტის წევრი (1946–1948), უიამა პარტიის წევრი, ხოლო 1947–1948 წლებში ევროპის საპარლამენტო კავშირის (UEP) იურიდიული კომისიის თავმჯდომარის თანამემწე.

¹⁶⁴ „ახალი საერთაშორისო ჯგუფები“ (Nouvelles Équipes Internationales) — ქრისტიან-დემოკრატიული მიმართულების პროევროპული პოლიტიკური ქსელი, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აქტიურად მონაწილეობდა ევროპული ინტეგრაციის იდეების გავრცელებასა და ჰააგის 1948 წლის კონგრესის მუშაობაში.

¹⁶⁵ Lipgens, W. A History of European Integration, 1945–1947. Oxford: Clarendon Press, 1982, გვ. 412–418.

¹⁶⁶ Burgess, M. *Federalism and European Union*. London: Routledge, 2000, pp. 52–54.

კვირვებლები კი ესწრებოდნენ შეერთებული შტატებიდან და კანადიდან. კონგრესის თავმჯდომარეობა ნიშანდობლივად მიენიჭა უინსტონ ჩერჩილს — ევროპეიზმის ერთ-ერთ წამყვან ფიგურას, განსაკუთრებით 1946 წელს ციურიხში წარმოთქმული მისი ცნობილი სიტყვის შემდეგ.¹⁶⁷ კონგრესის პრაქტიკული ორგანიზება დუნკან სენდიზს,¹⁶⁸ ჩერჩილის სიძეს (ქალიშვილის ქმარი), და ბრიტანელ პოლიტიკოსს, ჯოზეფ რეტინგერს¹⁶⁹ დაევალათ. დელეგატებს შორის იყვნენ ჰაროლდ მაკმილანი, კონრად ადენაუერი, ფრანსუა მიტერანი, რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგი, ალექსანდრე მარკი, ბერტრან რასელი და ალტიერო სპინელი¹⁷⁰ და სხვები.

კონგრესის შედეგად მიღებულ იქნა პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული რეზოლუციები, ასევე, ძირითადი ტექსტი — „მესიჯი ევროპელებს“ (Message to Europeans), რომლის მომზადებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო შვეიცარიელმა ფედერალისტმა დენის დე რუჟმონმა¹⁷¹. ჰააგის კონგრესის უშუალო გაგრძელებად, 1948 წლის 25 ოქტომბერს, შეიქმნა ევროპული მოძრაობა (European Movement), რაც ევროპის ერთიანობის საერთაშორისო კომიტეტის ინსტიტუციურ ტრანსფორმაციას წარმოადგენდა.¹⁷²

ჰააგის კონგრესის უმნიშვნელოვანეს პრაქტიკულ შედეგებად უნდა ჩაითვალოს ევროპის საბჭოს შექმნა (1949 წლის მაისი), ევროპის კოლექჯის დაარსება ბრიუგეში (ბელგია; 1949) და ევროპული კულტურის ცენტრის დაფუძნება ჟენევაში (1950).¹⁷³

ჰააგის კონგრესზე ჩამოყალიბებულმა პრინციპებმა — სუვერენიტეტის გაზიარება, ინსტიტუციური ბალანსი და სამართლებრივი ინტე-

¹⁶⁷ უინსტონ ჩერჩილმა თავისი ცნობილი „ციურიხის სიტყვა“ (Zurich speech) წარმოთქვა 1946 წლის 19 სექტემბერს, შვეიცარიის ქალაქ ციურიხში, სადაც პირველად საჯაროდ გამოთქვა აზრი „გაერთიანებულ ევროპაზე“ (A United Europe) და ევროპის პოლიტიკურ გაერთიანებაზე. ამ სიტყვამ ევროპული ინტეგრაციის მომდევნო ინიციატივებზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა.

¹⁶⁸ დუნკან სენდიზი (Baron Duncan-Sandys; 1908–1987) — ბრიტანელი პოლიტიკოსი და ჩერჩილის ქალიშვილის, დაიანა ჩერჩილის (1909–1963) ქმარი. ბრიტანეთის პარლამენტის წევრი და მთავრობის მინისტრი. მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ჰააგის კონგრესის (1948) პრაქტიკული ორგანიზებისა და ევროპული ერთიანობის წამოწყებების მხარდაჭერის საქმეში.

¹⁶⁹ ჯოზეფ რეტინგერი (Józef Hieronim Retinger; 1888–1960) — პოლონელი-ბრიტანელი პოლიტიკოსი, ევროპის ფედერალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი წამყვანი ორგანიზატორი. მეორე მსოფლიო ომის დროს, ემიგრაციაში მყოფი პოლონეთის მთავრობის მრჩეველი. ევროპული ინტეგრაციის აქტიური მხარდამჭერი.

¹⁷⁰ Spinelli, A. *The Eurocrats: Conflict and Crisis in the European Community*. Baltimore, 1966, pp. 23–26.

¹⁷¹ Rougemont, D. de. *The Idea of Europe*. New York, 1966, pp. 98–101.

¹⁷² European Movement International. *Founding Documents*. London, 1948, pp. 5–7.

¹⁷³ Council of Europe. *Statute and Early Institutional History*. Strasbourg, 1949, pp. 11–18.

გრაციის აუცილებლობა — განსაზღვრა ინტელექტუალური გარემო, რომელშიც მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი წარმოიშვა. მათ მიერ შექმნილი ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტი სავსებით პასუხობს ჰააგის კონგრესზე წამოჭრილ პოლიტიკურ და სამართლებრივ გამოწვევებს და ფედერალურ, პრაქტიკულ კონსტიტუციურ ხედვას წარმოადგენს.

შესაბამისად, მომდევნო პარაგრაფში გადავდივართ მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციური პროექტის დეტალურ განხილვაზე, რომელიც ჰააგის კონგრესისა და ევროპული მოძრაობის იდეების საფუძველზე შეიქმნა.

თავი IV. §2. მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი — ისტორიული კონტექსტი და სამართლებრივი არქიტექტურა

მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი, ევროპული კონსტიტუციური აზრის ადრეული ეტაპის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნიმუშს წარმოადგენს. კონცეპტუალური და სამართლებრივი ფორმულირების თვალსაზრისით, იგი ფედერალური კონსტიტუციური პროექტის შექმნის ერთ-ერთ ყველაზე თანმიმდევრულ მცდელობად შეიძლება შეფასდეს. აღნიშნული პროექტი მხოლოდ სახელმწიფოთა შორის თანამშრომლობის გაღრმავების იდეით არ შემოიფარგლება, არამედ მიზნად ისახავს ახალი საჯარო-სამართლებრივი წესრიგის ჩამოყალიბებას, რომელიც სუვერენიტეტის ფუნქციურ გადანაწილებას, ინსტიტუციურ ბალანსსა და სამართლებრივი გარანტიების სისტემას ეფუძნება. ავტორები აშკარად ემიჯნებიან კონფედერაციულ მოდელებს და ფედერალიზმს განიხილავენ არა როგორც საერთაშორისო თანამშრომლობის გაძლიერებულ ფორმას, არამედ როგორც დამოუკიდებელ კონსტიტუციურ წესრიგს.

პროექტის ტექსტი ასახავს ფედერალური სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელ ძირითად სტრუქტურულ ნიშნებს: იგი მოიცავს წევრი სახელმწიფოებისა და ინდივიდების ფედერალურ უფლებათა სისტემურ ჩამონათვალს, ფედერალური ორგანოების ინსტიტუციურ მოწყობას, სუბსიდიარობის პრინციპების მკაფიო, დეტალურად ფორმალიზებულ განაწილებას. ამ ნორმატიული არქიტექტურის შედეგად, მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის კონსტიტუციის პროექტი წარმოდგენილია როგორც ევროპული ფედერალური კონსტიტუციონალიზმის ადრეული, თუმცა კონცეპტუალურად მომნიშვნელოვანი ნიმუში.

მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პრო-

ფესორები იყვნენ. ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტი, კაიროს სამართლის ფრანგულ სკოლაში მიწვეული პროფესორის სტატუსით მუშაობის პერიოდში შექმნეს, რომელიც 1948 წლის 5 მარტს დაასრულეს.¹⁷⁴

დაინტერესებულ მკითხველს აქვე ვთავაზობთ გასტონ სტეფანის ბიოგრაფიულ ცნობებს, რომელიც პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში. გ. სტეფანი 1901 წლის 2 ივნისს დაიბადა; იყო საფრანგეთის მოქალაქე, სამართლის დოქტორი, იურისტი, კრიმინალისტი და სამართლის პედაგოგი. 1926 წელს, წარმატებით გაიარა კერძო სამართლის უმაღლესი აკადემიური კონკურსი (*agrégation de droit privé*). მისი პროფესიული კარიერა დაიწყო ალჟირის უნივერსიტეტში, გაგრძელდა სტრასბურგისა და კაიროს უნივერსიტეტებში. 1936 წლის 16 ნოემბრიდან 1951 წლის 31 დეკემბრამდე, გასტონ სტეფანი კაიროს უნივერსიტეტში, აკადემიური მისიის წარმომადგენელი (*chargé de mission*) იყო.¹⁷⁵ 1952–1980 წლებში, ის პარიზის სორბონის უნივერსიტეტის სამართლის ფაკულტეტის კრიმინოლოგიის ინსტიტუტს ხელმძღვანელობდა.¹⁷⁶ მ. მუსხელთან ერთად, გ. სტეფანი მონაწილეობდა ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტის შემუშავებაში რომელიც ფედერალური უფლებებისა და სახელმწიფოების კომპეტენციების სამართლებრივ დიფერენციაციაზე იყო ფოკუსირებული.¹⁷⁷

გასტონ სტეფანი, ასევე, კონსულტაციებს უწევდა საფრანგეთისა და საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუტებს, ჰყავდა მონაფეხები საერთაშორისო დონეზე, მათ შორის ბერნარ ბულოკი (*Bernard Bouloc*),¹⁷⁸ რომელიც სორბონის უნივერსიტეტში სამართლის დარგში სამეცნიერო

¹⁷⁴ მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი პირველად, დამატების სახით გამოქვეყნდა 1949 წელს გამოცემულ ნაშრომში: *L'Europe face au fédéralisme* (Le Roux, Strasbourg, France, 1949, pp. 257–266). პროექტის ხელნაწერი დაცულია ბრიუგეს არქივში (*Archives of the European Movement, Bruges, Belgium, Fonds Mouskhély-Stefani, Ms. №15, UEF Documents*). პროექტი, ასევე, ხელმისაწვდომია იტალიელი მკვლევრის Andrea Chiti-Batelli-ის ნაშრომში: *Progetti di costituzione per una Unione europea* („ევროპული კავშირის კონსტიტუციის პროექტები“, Roma, 1978, pp. 139–145).

¹⁷⁵ *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*. (1987). *Nécrologie: Gaston Stéfani*, pp. 957–958.

¹⁷⁶ *Arrêté concernant le détachement de M. Gaston Stefani au Caire (1950–1951)*, *Archives d'Alsace, dossier personnel de Gaston Stefani, 1007W1724*.

¹⁷⁷ *Correspondance concernant les indemnités et le détachement de MM. Stefani et Caby (19 avril 1949)*, *Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, cote 1007W1724*.

¹⁷⁸ *Bernard Bouloc* (დ. 15 ივნისი 1936) — ფრანგი იურისტი, სამართლის პროფესორი სორბონის უნივერსიტეტში (Paris I) ასწავლიდა 1981–2004 წლებში. ავტორი და რედაქტორი სხვადასხვა სამართლებრივი გამოცემისა, მათ შორის, *Les Précis Dalloz de Droit Pénal et de Procédure Pénale*; საფრანგეთის კრიმინალური სამართლის კომიტეტის წევრი (*Comité Léger*, 2009).

კვლევებს დღემდე ასრულებს. გასტონ სტეფანი 1987 წლის მარტში, 86 წლის ასაკში გარდაიცვალა.¹⁷⁹

მიშელ მუსხელის და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის სტრუქტურა ასეთია: წინასიტყვაობის (Préambule), 6 ძირითადი თავის (Titres) და 41 მუხლისგან შედგება, რომელიც ევროპული ფედერალიზმის იდეალურ-სამართლებრივ მოდელს ქმნის.¹⁸⁰ პრეამბულა წარმოადგენს კონსტიტუციის პროექტის ნორმატიულ და ღირებულებით საფუძველს. ტექსტი იწყება ევროპელი ხალხების მდგომარეობის დიაგნოზით — ომებით გამოფიტული საზოგადოებები, ეკონომიკური ნგრევა, სოციალური დაუცველობა და პოლიტიკური საფრთხეები. ამ ფონზე ფედერალიზმი წარმოდგენილია არა იურიდიულ ტექნიკად, არამედ ისტორიულ აუცილებლობად.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ ფედერაციის მიზნები მოიცავს არა მხოლოდ მშვიდობასა და უსაფრთხოებას, არამედ სოციალურ სამართლიანობას, მუშათა მდგომარეობის გაუმჯობესებასა და კულტურულ ერთიანობას. ამით ავტორები ფედერალიზმს ანიჭებენ სოციალურ-დემოკრატიულ შინაარსს, რაც მას განასხვავებს იმდროინდელი მიდგომებისგან, რომლებიც ევროპულ თანამშრომლობას სუვერენულ სახელმწიფოებს შორის დიპლომატიურ კოორდინაციად აღიქვამდნენ.

მუხლები 1–9 ამკვიდრებს ფედერალიზმის კლასიკურ პრინციპს — შეზღუდულ ფედერალურ კომპეტენციას და წევრი სახელმწიფოების სუვერენული უფლებამოსილებების პრინციპულ შენარჩუნებას. წევრი სახელმწიფოები კონსტიტუციით დადგენილი საზღვრების ფარგლებში ინარჩუნებენ შიდა სუვერენიტეტს და დამოუკიდებელ სამართლებრივ სტატუსს (personnalité juridique), ხოლო ყველა ის უფლებამოსილება, რომელიც კონსტიტუციით პირდაპირ არ არის ფედერალურ დონეზე გადაცემული, მათ რჩებათ (მუხლი 2).

განსაკუთრებულ ინოვაციას წარმოადგენს მე-4–6 მუხლები, რომლებიც წევრ სახელმწიფოებს უფლებას აძლევს დამოუკიდებლად აწარმოონ დიპლომატიური და საერთაშორისო ხელშეკრულებითი ურთიერთობები, იმ პირობით, რომ ისინი ფედერაციის ინტერესებს არ ეწინააღმდეგებოდეს. აღნიშნული მიდგომა ასახავს დეცენტრალიზებულ, თუმცა კოორდინირებულ ფედერალიზმს.

მე-7 მუხლი კრძალავს ძალის გამოყენებას ფედერაციის ფარგლებში და განსაზღვრავს, რომ კონფლიქტები უნდა გადაწყდეს ფედერალური ინსტიტუტების მეშვეობით, რაც ფედერაციას შიდა უსაფრთხოების სამართლებრივ გარანტიას უქმნის.

¹⁷⁹ Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1987, pp. 957–958.

¹⁸⁰ კონსტიტუციის პროექტის სრული ტექსტი მონოგრაფიას დართული აქვს დანართის სახით ფრანგულ და ქართულ ენებზე, რაც კვლევის წყარომცოდნეობით გამჭვირვალობას და ანალიტიკურ სიზუსტეს უზრუნველყოფს.

მე-10–14 მუხლები ფედერალური მოქალაქეობის კონცეფციას ამკვიდრებს. ფედერალური მოქალაქეობა ენიჭება წევრი სახელმწიფოების მოქალაქეებს (კოლონიურ დომენებში მცხოვრები მოსახლეობის ჩათვლით), რაც მრავალდონიან მოქალაქეობრივ სტატუსს ქმნის.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შემდეგ ნორმებს: ფედერალურ არჩევნებში მონაწილეობის უფლება (მუხლი 11); გადაადგილებისა და დასახლების თავისუფლება მთელ ფედერალურ სივრცეში (მუხლი 12); სამოქალაქო უფლებების თანასწორობა მასპინძელ სახელმწიფოში (მუხლი 13); ფედერალურ ინსტიტუტებთან პირდაპირი მიმართვის უფლება (მუხლი 14). აღნიშნული ნორმები მოგვიანებით დამკვიდრებულ ევროპული მოქალაქეობის კონცეფციას აშკარად წინ უსწრებს.

მე-15–18 მუხლები განსაზღვრავს ფედერაციის წევრობის პოლიტიკურ კრიტერიუმებს. ფედერაციაში გაწევრიანება დასაშვებია მხოლოდ დემოკრატიული სახელმწიფოებისთვის, რომელთა კონსტიტუციები საყოველთაო არჩევნებს, თავისუფალ პოლიტიკურ ოპოზიციას და ძირითად თავისუფლებებს უზრუნველყოფს (მუხლი 16).

ასევე, მნიშვნელოვანია ასოცირებული სახელმწიფოების სტატუსის განსაზღვრა (მუხლი 18), რაც ხაზს უსვამს ინტეგრაციის ეტაპობრივ მოდელს. მე-19 მუხლში განსაზღვრულია ფედერალური სახელმწიფოს ორგანოების სისტემა: ფედერალური ასამბლეა, ფედერაციის პრეზიდენტი, ფედერალური საბჭო და ფედერალური სასამართლო.

მუხლები 20–26 ამკვიდრებს ორპალატიან საკანონმდებლო სისტემას, რომელიც აერთიანებს მოქალაქეთა დემოკრატიულ წარმომადგენლობას და სახელმწიფოების ინსტიტუციურ მონაწილეობას. დოკუმენტის მიხედვით, ფედერალური პალატა დაკომპლექტებულია დეპუტატებით, რომლებიც აირჩევიან პირდაპირი, საყოველთაო და ფარული კენჭისყრით (მუხლი 21). აღნიშნული არჩევის წესი უზრუნველყოფს ევროპელი მოქალაქეების უშუალო პოლიტიკურ მონაწილეობას და ფედერალურ დონეზე პარლამენტის დემოკრატიულ ლეგიტიმაციას.

სახელმწიფოების პალატა შედგება წევრი სახელმწიფოების მიერ თავისუფლად დანიშნული წარმომადგენლებისგან (მუხლი 23). ამ პალატის მიზანია ეროვნული ინტერესების ინსტიტუციური მონაწილეობა ფედერალურ საკანონმდებლო პროცესში ისე, რომ ფედერალური ხელისუფლების დამოუკიდებლობა არ დაირღვეს. აღნიშნული ორმაგი სტრუქტურა ნათლად გამოხატავს ავტორთა მცდელობას დაადგინონ ბალანსი ფედერალურ ერთიანობასა და ეროვნულ მრავალფეროვნებას შორის, რაც კლასიკური ფედერალიზმის ერთ-ერთ ფუნდამენტურ პრინციპს წარმოადგენს. კანონების მიღება შეუძლებელია ორივე პალატის თანხმობის გარეშე (მუხლი 24). ასეთი მოწყობა უზრუნვე-

ლყოფს ორპალატიანობის პრინციპის დაცვას და ფედერალურ პარლამენტში, ეროვნული მთავრობების ან ერთი პალატის დომინაციას გამორიცხავს.

ხელშეკრულებების რატიფიკაციის პროცედურა (მუხლი 26) ხაზს უსვამს პარლამენტის კონტროლის პრივილეგიას საგარეო პოლიტიკაში და აღმასრულებელი ხელისუფლების მოქმედების სამართლებრივ გაკონტროლებას უზრუნველყოფს.

კონსტიტუციის პროექტის მიხედვით, ფედერალური პრეზიდენტი წარმოდგენილია როგორც ძლიერი, თუმცა კონსტიტუციურად შეზღუდული აღმასრულებელი ფიგურა. მისი უფლებამოსილებები მოიცავს კანონების აღსრულებას, საერთაშორისო ხელშეკრულებებს, შეიარაღებულ ძალებსა და საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებას, თანაც მნიშვნელოვანი კონტროლით პარლამენტის მხრიდან. პრეზიდენტის უფლებამოსილებები და არჩევის წესი განსაზღვრებულია ისე, რომ იგი ეროვნული მთავრობების ან პარტიული ძალების უშუალო გავლენისგან დამოუკიდებელი დარჩეს. ამ გზით მ. მუსხელი და გ. სტეფანი ყურადღებას ამახვილებენ ფედერალური ხელისუფლების ინსტიტუციური ავტონომიის დამყარებასა და ეროვნული კონტროლის პირდაპირი გავლენის შემცირებაზე.

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ხელშეკრულებების პირდაპირი სამართლებრივი ძალა (მუხლი 28), რაც საერთაშორისო სამართლის ფედერალურ პრიმატს ამკვიდრებს. პროექტის მიხედვით, ფედერალური საბჭო წარმოადგენს კოლეგიურ აღმასრულებელ ორგანოს, რომელიც დიდ სახელმწიფოებსა და რეგიონულ ჯგუფებს აერთიანებს. აღნიშნული სტრუქტურა დემოგრაფიული და გეოპოლიტიკური ბალანსის შენარჩუნებას უზრუნველყოფს.

მუხლები 34–36 განსაზღვრავს ფედერაციის კომპეტენციას თავდაცვის, საგარეო პოლიტიკის, ეკონომიკისა და სოციალური რეგულირების სფეროებში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სტრატეგიულ დარგებს — ქვანახშირი, ფოლადი და ენერგეტიკა. აღნიშნული სტრუქტურა ნათლად ასახავს შუმანის გეგმის პრინციპებს და ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის საზოგადოების (European Coal and Steel Community, ECSC) ლოგიკურ პროტოტიპს წარმოადგენს.

მუსხელი–გასტონის პროექტში საერთო ვალუტა და მონეტარული კოორდინაცია პირდაპირ არის განხილული, როგორც ეტაპობრივი ეკონომიკური ინტეგრაციის ნაწილი: "L'État fédéral a le pouvoir d'instituer une banque fédérale, de créer une monnaie fédérale ou de diriger la politique monétaire de la Fédération et de coordonner la politique du crédit" — „ფედერალურ სახელმწიფოს აქვს უფლებამოსილება შექმნას ფედერალური ბანკი, შემოიღოს ფედერალური ვალუტა, მართოს ფედერა-

ციის მონეტარული პოლიტიკა და კოორდინაცია გაუწიოს საკრედიტო პოლიტიკას“ (მუხლი 35). აღნიშნული მუხლი აჩვენებს, რომ პროექტი ფედერალური ბანკის და ფედერალური ვალუტის შექმნას, მონეტარული პოლიტიკის კოორდინაციას და ეროვნული ვალუტების თავისუფალი ცვლილებების შეზღუდვას ითვალისწინებს. ეს უზრუნველყოფს სტაბილურ მონეტარულ სისტემას, ასახავს ფედერაციის ეკონომიკურ და ფინანსურ კოორდინაციას, რაც თანამედროვე ევროსა და ევროზონის პროტოტიპად შეიძლება ჩაითვალოს.

მუხლი 36 ადასტურებს წევრი სახელმწიფოების კომპეტენციას, რაც ხაზს უსვამს, რომ პროექტი დეცენტრალიზებულ ფედერალიზმს ეფუძნება.

კონსტიტუციის გადასინჯვის პროცედურა (მუხლები 37–38) როგორც ფედერალური ორგანოების, ისე წევრი სახელმწიფოების ფართო თანხმობას მოითხოვს. განსაკუთრებით დაცულია სახელმწიფოების განსაკუთრებული უფლებები (მუხლი 38), რაც კონსტიტუციის სტაბილურობის მაღალ ხარისხს უზრუნველყოფს.

გარდამავალი დებულებები (მუხლები 39–41) ინტეგრაციის ეტაპობრივ და რეალისტურ ხედვას ასახავს. თავდაპირველად ფედერაცია ფოკუსირებულია ეკონომიკურ კოორდინაციაზე და მხოლოდ შემდგომ გადადის სრულ ეკონომიკურ კავშირზე, რაც ხაზს უსვამს ავტორთა პრაგმატულ მიდგომას.

მუსხელი-სტეფანის 1948 წლის კონსტიტუციის პროექტი წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე სრულყოფილ მცდელობას ევროპული ფედერალიზმის სამართლებრივი კონსტრუქციის შესაქმნელად. იგი აერთიანებს დემოკრატიულ ლეგიტიმაციას, სოციალურ მიზნებსა და ინსტიტუციურ ბალანსს და თავისი ეპოქის პოლიტიკურ პრაქტიკას და სამართლებრივ ნორმებს მნიშვნელოვნად წინ უსწრებს. პროექტი გვთავაზობს დამოუკიდებელ, დემოკრატიულ და ინსტიტუციურად გამართულ ფედერალურ სისტემას, რომელშიც პარლამენტისა და ფედერალური პრეზიდენტის სტატუსი საერთო ევროპული პოლიტიკური ინტერესების დაცვას ემსახურება.

მუსხელი-გასტონის პროექტს გამოქვეყნებისთანავე, სამეცნიერო წრეებში გამოხმაურება მოჰყვა. ფრანგმა მიმომხილველმა რემი ბოსკმა (Rémi Bosc), რომელიც დაინტერესებული იყო ევროპული ფედერალიზმის საკითხებით, 1949 წელს კათოლიკურ ჟურნალში გამოქვეყნებულ წერილში, პროექტს დადებითი შეფასება მისცა. რ. ბოსკის მიხედვით, პროექტი წარმოადგენს დეტალურ და სახელმძღვანელო ტიპის მიმოხილვას ევროპული ფედერალიზმის პრობლემატიკისა და შესაძლო გადწყვეტის გზების შესახებ, ხაზს უსვამს იმ ფაქტობრივ რეალობებს, რაც ევროპას ომის შემდეგ ახასიათებდა: ადამიანთა ფსიქოლოგიურ

მდგომარეობას, სახელმწიფოებს შორის პოლიტიკურ რეალობას, ომის-შემდგომ ეკონომიკურ კრიზისსა და სოციალურ უთანასწორობას.

ამასთანავე, რ. ბოსკი კრიტიკულად განიხილავს ევროპულ ეკონომიკურ გაერთიანებას და აღნიშნავს, რომ პროექტის ავტორების იდეალისტური მხარე შესაძლოა ზედმეტად ოპტიმისტურად შეფასდეს. იგი განსაკუთრებულად ხაზს უსვამს მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებს შორის უთანასწორობას და აღნიშნავს: "On ne peut pas unir sans de grandes précautions un pays prospère avec un pays pauvre, car le pays prospère achève alors de drainer le peu de richesse qui se trouvait dans le pays pauvre". („მდიდარი და ღარიბი ქვეყნების გაერთიანება განსაკუთრებულ წინდახედულებას მოითხოვს, ვინაიდან სხვა შემთხვევაში მდიდარი ქვეყანა საბოლოოდ შთანთქავს იმ მცირე რესურსებსაც, რაც ღარიბ ქვეყანას გააჩნია“).¹⁸¹

რ. ბოსკი, ასევე, ეჭვქვეშ აყენებს საბჭოთა კავშირის ევროპიდან გარაცხვის საფუძვლებს და აღნიშნავს, რომ პროექტში ამის დამაჯერებელი არგუმენტები არ არის: "Il me semble aussi que les motifs pour lesquels l'U. R. S. S. est exclue de l'Europe ne sont pas très convaincants" („ჩემთვის ასევე არ არის დამაჯერებელი მიზეზები, რის გამოც სსრკ ევროპიდან გარიცხეს“).¹⁸²

აღსანიშნავია, რომ მუსხელი-გასტონის კონსტიტუციის პროექტი განსაზღვრავს ფედერალური სახელმწიფოს უფლებამოსილებებს საგარეო პოლიტიკის, თავდაცვის, დიპლომატიური ურთიერთობების, საერთაშორისო ორგანიზაციებში მონაწილეობისა და ეკონომიკური კოორდინაციის სფეროში (მუხლები 34–41). პროექტში სსრკ-ზე პირდაპირი მინიშნება არ არის, შესაბამისად, რ. ბოსკის კრიტიკა ძირითადად პროექტის ტექსტის არასწორი ინტერპრეტაციის შედეგად შეიძლება იყოს გამოწვეული.

მიშელ მუსხელმა, 1952 წლის ნაშრომში, თავისი ხედვები ევროპული ფედერაციის სამართლებრივი ბუნებისა და წევრ სახელმწიფოებს შორის ძალაუფლების ბალანსის შესახებ, კიდევ უფრო დახვეწა. მისი მიზანი იყო შექმნილიყო მოკლე, მაგრამ სამართლებრივად განსაზღვრული კონსტიტუცია, რომელიც მშვიდობას, სოციალურ სამართლიანობას და სახელმწიფოების მრავალფეროვნების აღიარებას ეფუძნება.¹⁸³ მ. მუსხელის მიხედვით, ფედერაცია განსხვავდება კონფედერაციიდან. კონფედერაცია არის სახელმწიფოთა შორის პოლიტიკური შეთანხმება, მაშინ როდესაც ფედერაცია წარმოადგენს სამართლებრივ სისტემას,

¹⁸¹ Bosc, R L'Europe face au fédéralisme, auteurs : M. Mouskhely & G. Stefani. *Études: revue fondée en 1856 par des Pères de la Compagnie de Jésus*, 1 octobre, 1949, p. 397.

¹⁸² აღნიშნული საკითხი უკავშირდება 1939 წლის 14 დეკემბრის გადაწყვეტილებას, როდესაც სსრკ-ფინეთის ომის ფონზე, სსრკ ერთა ლიგიდან გარიცხეს.

¹⁸³ Mouskhely, M. *Confédération ou fédération européenne? Campagne Européenne de la Jeunesse & Union Européenne des Fédéralistes*, 1952.

სადაც ინდივიდებისა და სახელმწიფოების უფლებები ერთიან, დაბალანსებულ კონტექსტში მოქმედებენ.¹⁸⁴ ამ თვალსაზრისით, ფედერაცია სუვერენიტეტს არ უარყოფს, არამედ მის სამართლებრივ განაწილებას და ორგანიზებას კომპეტენციების პრინციპის საფუძველზე უზრუნველყოფს.

მ. მუსხელის აზრით, ფედერალური კომპეტენციების თვალსაზრისით, ფედერაციამ უნდა აღასრულოს მხოლოდ ის ფუნქციები, რომელთა ეფექტურად განხორციელება წევრ სახელმწიფოებს ინდივიდუალურად შეუძლიათ, კერძოდ: საგარეო პოლიტიკა, თავდაცვა და ეკონომიკური კოორდინაცია. ამავე დროს, ყველა სხვა უფლებამოსილება, რომელიც კონსტიტუციით არ მიენიჭება ფედერაციას, მათ შორის საგანმანათლებლო, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის რეგულირების სფეროებში, წევრ სახელმწიფოებს რჩება.¹⁸⁵

რეალური პოლიტიკის გათვალისწინებით, მ. მუსხელმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ფედერალიზმის განხორციელება ყოველთვის შეზღუდულია პოლიტიკური პრაქტიკისა და ეროვნული ინტერესების გავლენით. მისი აზრით, ფედერალური სისტემა კონკრეტულ ევროპულ რეალობასთან უნდა იყოს შესაბამისობაში და ზედმეტ ეკონომიკურ ან სოციალურ დომინირებას არ უნდა ახორციელებდეს.¹⁸⁶ ამ კონტექსტში მ. მუსხელის მიდგომა მიუთითებს, რომ წევრი სახელმწიფოები ინარჩუნებენ საკუთარ სამხედრო ძალებსა და დიპლომატიურ წარმომადგენლობას, რაც განსაკუთრებით 1940–50-იანი წლების ევროპული უსაფრთხოების პირობებში ფედერაციის ფორმირებისადმი ფრთხილ და ეტაპობრივ მიდგომას ასახავს.

ამრიგად, მუსხელის 1952 წლის კონცეფცია აერთიანებს ფედერალიზმის ნორმატიულ საფუძვლებსა და მისი პრაქტიკული განხორციელების შეზღუდვებს. ევროპული ფედერაცია მისთვის წარმოადგენს ისტორიულ და პოლიტიკურ კონტექსტზე მორგებულ სამართლებრივ სისტემას, რომელიც უზრუნველყოფს საერთო ფედერალური მიზნების განხორციელებას და ამავე დროს, წევრი სახელმწიფოების პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ მრავალფეროვნებას ინარჩუნებს.

ის გარემოება, რომ მ. მუსხელმა ერთდროულად აღიარა როგორც ფედერალური წესრიგის კონცეფცია, ასევე, მისი რეალიზაციის პრაქტიკული საზღვრები, მიუთითებს, რომ იგი დოგმატური ფედერალიზმის წარმომადგენლებს არ მიეკუთვნება. მისი აზროვნება სამართლებრივი

¹⁸⁴ Mouskhély, M. *Confédération ou fédération européenne? Campagne Européenne de la Jeunesse & Union Européenne des Fédéralistes*; Billion, J.-F., & Prevel, J.-L. (2013). *Confédération et fédération: l'antithèse*. Paris: Fédérop, 1952, pp. 15-16.

¹⁸⁵ Mouskhély, 1952.

¹⁸⁶ Billion, J.-F., & Prevel, J.-L. (2013). *Confédération et fédération: l'antithèse*. Paris: Fédérop, pp. 16-18.

რეალიზმით ხასიათდება, რომლის მიხედვითაც თეორია არ არის თვითმიზანი, არამედ უნდა ეფუძნებოდეს კონკრეტულ ისტორიულ და პოლიტიკურ გარემოებებს, რაც იმ პერიოდის ევროპული ინტეგრაციის დისკურსში მ. მუსხელის მაღალ სამეცნიერო პასუხისმგებლობაზე მიუთითებს.

მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის განხილვა ქმნის საფუძველს ფრანსუა დე მენტონის პროექტთან შესადარებლად, რაც საშუალებას მოგვცემს ვაჩვენოთ ნორმატიული განსხვავებები და ისტორიული კონტექსტის გავლენა.

IV თავი. §3. მუსხელი-სტეფანის და ფრანსუა დე მენტონის კონსტიტუციის პროექტების შედარებითი ანალიზი

წინამდებარე ნაშრომის ამ ნაწილში წარმოდგენილია მუსხელი-სტეფანისა და ფრანგი პოლიტიკოსის, ფრანსუა დე მენტონის კონსტიტუციის პროექტების შედარებითი ანალიზი. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ფედერალური სტრუქტურის მოდელს, უფლებამოსილებების განაწილების პრინციპებსა და ევროპული ინტეგრაციის სტრატეგიულ ხედვას. შედარებითი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ პროექტებს შორის არსებული მსგავსებები და ძირითადი განსხვავებები, რაც ერთის მხრივ, ევროპის ფედერალიზმის თეორიულ საფუძვლებს წარმოაჩენს, ხოლო მეორეს მხრივ, პრაქტიკული პოლიტიკური და ინსტიტუციური განხორციელების შესაძლებლობების შეფასების საფუძველს ქმნის.

აღსანიშნავია, რომ ადრეული ევროპული კონსტიტუციური პროექტების შეფასება, მხოლოდ, ავტორთა ინსტიტუციურ სტატუსზე ან ცნობადობაზე დაყრდნობით ვერ მოხდება. აუცილებელია წყაროთა კრიტიკული ანალიზი, რომელიც ტექსტების ქრონოლოგიას, ნორმატიულ სტრუქტურასა და თეორიულ კონცეფციებს ითვალისწინებს. ასეთი მიდგომა უზრუნველყოფს სიმბოლური ავტორობის რეალური იურიდიულ-კონსტიტუციური შემოქმედებისგან გამიჯვნას და თავიდან აგვაცილებს არასწორ ინტერპრეტაციებს, რომლებიც ევროპული ფედერალიზმის განვითარების პროცესს არაობიექტურად წარმოაჩენს.

ძირითადი აქცენტი გაკეთებულია მუსხელი-სტეფანისა და ფრანსუა დე მენტონის პროექტების სტრუქტურულ და შინაარსობრივ თავისებურებებზე. კერძოდ, ფედერალური ხელისუფლების ორგანიზების პრინციპებზე, უფლებამოსილებების განაწილების ლოგიკასა და იმ ინტეგრაციულ სტრატეგიებზე, რომლებიც ავტორებმა ევროპული გაერთიანების სამართლებრივ საფუძვლად მიიჩნიეს.

ევროპულ ისტორიოგრაფიაში პირველი ნორმატიული კონსტიტუციური პროექტის¹⁸⁷ ავტორობის საკითხი დღემდე გაურკვეველია. ამიტომ მუსხელი-სტეფანისა და ფრანსუა დე მენტონის პროექტების შედარებით-კრიტიკული ანალიზი განსაკუთრებით აქტუალურია. გავრცელებული აზრით, ფრანსუა დე მენტონი ე. წ. „ევროპული კონსტიტუციის“ პროექტის პირველ ავტორად მიიჩნევა. საინტერესოა, რომ ზოგიერთ ისტორიოგრაფიულ ნაშრომში, მაგალითად ფრანგი ისტორიკოსის რენე რემონის კვლევაში, მუსხელი-სტეფანის პროექტი საერთოდ არ ფიგურირებს, ხოლო დე მენტონი გამოყოფილია როგორც პირველი კონსტიტუციური ინიციატივის ავტორი.¹⁸⁸ ეს ფაქტი ხაზს უსვამს, რომ ისტორიოგრაფიაში, ადრეული ევროპული კონსტიტუციური ინიციატივების ობიექტური აღქმა ხშირად ვერ ხერხდება, რაც წყაროების კრიტიკულ გადახედვას საჭიროებს.

ჩვენი დაკვირვებით, ეს აღქმა უმეტესწილად არა მხოლოდ ტექსტის შინაარსს ან ქრონოლოგიას, არამედ დე მენტონის ინსტიტუციურ სტატუსს ეფუძნება, რომელიც ევროპის საპარლამენტო კავშირის (Union parlementaire européenne) საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარე იყო. დე მენტონის ავტორობის პრიორიტეტთან დაკავშირებული ისტორიოგრაფიული ტენდენციურობა მჭიდროდ არის დაკავშირებული მის პიროვნულ ბიოგრაფიასთან. ფრანსუა დე მენტონი (François de Menthon; 1900–1984) ფრანგი პოლიტიკოსი და მაღალი რანგის სახელმწიფო მოხელე იყო, რომლის კარიერა მოიცავდა საფრანგეთის იუსტიციის მინისტრის პოსტს (1944–1945), გენერალური პროკურორის თანამდებობას, ნიურნბერგის ტრიბუნალზე საფრანგეთის მთავარი ბრალმდებლის როლს, ასევე, ეროვნული ასამბლეის დეპუტატობასა და ევროპის საბჭოს საპარლამენტო ასამბლეის თავმჯდომარეობას (1952–1954). ომისშემდგომ ევროპაში სწორედ ასეთი პოლიტიკური და მორალური კაპიტალი განსაზღვრავდა ინტელექტუალური ავტორიტეტის აღქმას.

¹⁸⁷ ნორმატიური ანუ სამართლებრივი ძალის მქონე პროექტი — მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციური პროექტი ნორმატიულად მიიჩნევა, რაც ნიშნავს, რომ იგი განსაზღვრავს ფედერალური სახელმწიფოს იდეალურ სტრუქტურას, წევრ სახელმწიფოებს შორის უფლებამოსილებების ბალანსსა და ინსტიტუციური ფუნქციების პრინციპულ განაწილებას. მიუხედავად დეტალური სამართლებრივი ფორმულირებისა, პროექტი არ იქნა ოფიციალურად მიღებული და შესაბამისად, სამართლებრივ ძალას არ ფლობს. მსგავსი ნორმატიული პროექტი აკადემიურ ან პრაქტიკულ ხედვებს ემსახურება და ხშირად შემდგომი კონსტიტუციური პროექტების საფუძვლად გამოიყენება. დე მენტონის პროექტი, მიუხედავად მუსხელი-სტეფანის გავლენისა, უფრო მკაცრად ეფუძნება საერთაშორისო სამართალს და გათვლილია კონსტიტუციური ნორმებისა და ინსტიტუციური წესების პრაქტიკულ განხორციელებაზე, თუმცა იურიდიულად სამართლებრივი ძალა მასაც არ გააჩნდა.

¹⁸⁸ Rémond, R. (1982). *Histoire de la construction européenne: De 1945 à nos jours*. Paris: Fayard, pp. 45–49.

ფრანსუა დე მენტონისგან განსხვავებით, მიმელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი აკადემიურ სივრცეში მოღვაწეობდნენ. უფრო მეტიც, მ. მუსხელი ქართველი ემიგრანტი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ იგი 1932 წლიდან საფრანგეთის მოქალაქე იყო და სტრასბურგის უნივერსიტეტში მნიშვნელოვანი ავტორიტეტით სარგებლობდა, იგი მაინც აღიქმებოდა როგორც ემიგრანტი იურისტი. ფრანგულ სამეცნიერო წრეებში მისი მოხსენიება როგორც "Notre Géorgien" („ჩვენი ქართველი“)¹⁸⁹ ერთდროულად გამოხატავდა პატივისცემას და იმ დისტანციას, რომელიც უცხოური წარმოშობის მეცნიერებს ხშირად თან ახლდათ. ალზასისა და სტრასბურგის უნივერსიტეტის არქივებში დაცული დოკუმენტები ადასტურებს, რომ მ. მუსხელი ინტელექტუალურად ინტეგრირებული იყო ფრანგულ აკადემიურ სივრცეში, თუმცა არ ფლობდა იმ პოლიტიკურ პლატფორმას, რომელიც დე მენტონს ჰქონდა.

მიმელ მუსხელის როლი ევროპული ფედერალური კონსტიტუციის პროექტის შემუშავებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა არა მხოლოდ მისი მაღალი სამართლებრივი პროფესიონალიზმის გამო, არამედ იმ ისტორიული და ეროვნული კონტექსტის გათვალისწინებითაც, რომელშიც მისი ინტელექტუალური და სამეცნიერო საქმიანობა ვითარდებოდა. მ. მუსხელი საბჭოთა ოკუპაციის შედეგად ემიგრაციაში იძულებით აღმოჩნდა; თუმცა ამ გარემოებამ, საქართველოს სამართლებრივ-საერთაშორისო საკითხებზე მუშაობისას ვერც ეროვნული თვითიდენტობა და ვერც აქტიური ჩართულობა ვერ დააკარგვინა. იგი მჭიდრო კავშირს ინარჩუნებდა საფრანგეთში მყოფ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წარმომადგენლებთან, რაც შესაძლებლობას აძლევდა, ემიგრაციაშიც, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტის სტატუსით, საქართველოს სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი ინტერესების დაცვაში აქტიურად ჩართულიყო. ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მისი ინტელექტუალური გარემოც. მ. მუსხელის მასწავლებელი, ცნობილი საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტი ლუი ლე ფური, საქართველოს სამართლებრივი სტატუსის აღდგენის საკითხებში აქტიურად მონაწილეობდა, რაც ნათლად წარმოაჩენს იმ სამეცნიერო და იდეოლოგიურ სივრცეს, რომელშიც მ. მუსხელის ფედერალისტური ხედვა ჩამოყალიბდა. პარიზში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ლეგაციის ოფიციალური ფუნქციონირება 1933 წლამდე,¹⁹⁰

¹⁸⁹ Extraits d'une lettre de M. Pierre Winkler, Consul Général de France du 9 Mai, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.

¹⁹⁰ სარალიძე, ლელა. „პოლიტიკური ემიგრაცია საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში“. წიგნში: საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა XVIII–XXI საუკუნეებში, წიგნი II. თბილისი: მერიდიანი, 2016, გვ. 334.

ქმნიდა ინსტიტუციურ ჩარჩოს, რომლის ფარგლებშიც მ. მუსხელს რეალური შესაძლებლობა ჰქონდა მონაწილეობა მიეღო საქართველოსა და მთლიანად კავკასიის საკითხებთან დაკავშირებულ საერთაშორისო-სამართლებრივი დოკუმენტების მომზადებაში. აღნიშნულმა პრაქტიკულმა გამოცდილებამ, მის სამართლებრივ ხედვაზე და ფედერალიზმისადმი მის მიდგომაზე, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. მიუხედავად საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან მისი საქართველოში დაბრუნების არაერთი მცდელობისა, მ. მუსხელი შეგნებულად თავს არიდებდა ამ პერსპექტივას, სრულად აცნობიერებდა რა იმ პოლიტიკურ და პიროვნულ რისკებს, რომლებიც ოკუპირებულ ქვეყანაში დაბრუნებას თან ახლდა. აღნიშნული გადაწყვეტილება ნათლად ასახავს მისი სამეცნიერო და პოლიტიკური პოზიციის პრინციპულობას.

წყაროთა კრიტიკული ანალიზი ცხადყოფს, რომ კომისიის თავმჯდომარეობა და პოლიტიკური სტატუსი ავტომატურად არ გულისხმობს კონსტიტუციის ტექსტის პირველ ავტორობას, მით უმეტეს — მაშინ, როდესაც საქმე ეხება მკაფიოდ დათარიღებულ, ნორმატიულად დასრულებულ და სტრუქტურულად ჩამოყალიბებულ პროექტებს.

საარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობით დგინდება, რომ მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციის პროექტი 1948 წლის 5 მარტს უკვე დასრულებული იყო, მაშინ როცა დე მენტონის პროექტი კომისიის ფარგლებში საჯაროდ მხოლოდ 1948 წლის სექტემბერში წარადგინეს. აღნიშნული დროითი სხვაობა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან მუსხელი-სტეფანის ტექსტი წარმოადგენს სამართლებრივად გამართულ დოკუმენტს, რომელიც სისტემატურად განსაზღვრავს კომპეტენციებს, ინდივიდის სტატუსს, ფედერალური სამართლის უპირატესობის პრინციპს და გარდამავალ დებულებებს.

ევროპული ფედერალიზმის ისტორიაში მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ადრეულ ნორმატიულ დოკუმენტად მიიჩნევა. მისი ქრონოლოგიური პრიორიტეტი და სანდოობა მკაფიოდ დასტურდება ვალტერ ლიპგენსისა (Walter Lipgens, 1925–1984) და ვილფრიდ ლოთის (Wilfried Loth, დაბ. 1936) ფუნდამენტური კრებული — Documents on the History of European Integration („ევროპული ინტეგრაციის დოკუმენტები“)¹⁹¹ — მესამე ტომში. აღნიშნულ გამოცემაში თავმოყრილია 252 დოკუმენტი ორიგინალურ ენებზე; მიუხედავად იმისა, რომ მუსხელი-სტეფანის პროექტის ტექსტი სრულად არ არის

¹⁹¹ Lipgens, W., & Loth, W. (1988). Documents on the History of European Integration, Vol. 3: The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945–1950. European University Institute; Walter de Gruyter, pp. 57–64.

გადმოცემული, მას ეთმობა დამოუკიდებელი ანალიტიკური განხილვა, რაც ევროპული ინტეგრაციის ადრეულ ისტორიაში მის მნიშვნელობას აშკარად ხაზს უსვამს.

კრებულის განსაკუთრებული სანდოობა განპირობებულია ერთ-ერთი ავტორის, გერმანელი ისტორიკოსის ვალტერ ლიპგენსის სამეცნიერო ავტორიტეტით. ლიპგენსი ევროპული ინტეგრაციის ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ პიონერად და ევროპული გაერთიანების იდეის კვლევის ფუძემდებლად ითვლება. მიუხედავად იმისა, რომ კრებული 1988 წელს, ლიპგენსის გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა, თანავტორი და რედაქტორი ვილფრიდ ლოთი პირდაპირ აღნიშნავს, რომ მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის ხელნაწერი, სწორედ, ლიპგენსმა აღმოაჩინა და პირადად მას გადასცა. კონსტიტუციის პროექტი კრებულში მე-15 დოკუმენტად არის წარმოდგენილი, ხოლო ლოთი სარედაქციო შენიშვნაში აღნიშნავს: "I am indebted to the late Prof. Walter Lipgens for providing me with this MS" („მადლობას ვუხდის გარდაცვლილ პროფესორ ვალტერ ლიპგენსს, რომელმაც ეს ხელნაწერი მომანოდა“).¹⁹² აღნიშნული ფორმულირება მკაფიოდ ხაზს უსვამს დოკუმენტის წარმომავლობასა და ავთენტურობას.

კრებულში პირდაპირ არის მითითებული, რომ პროექტი ეფუძნება ორიგინალ ხელნაწერს ("MS in the Archives of the European Movement in Bruges, UEF Documents"). ეს მიუთითებს, რომ მიშელ მუსხელის და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის ხელნაწერი ინახება ევროპული მოძრაობის არქივში, ბრიუგეში (ბელგია), კერძოდ კი ევროპელ ფედერალისტთა კავშირის (Union of European Federalists, UEF) ფონდში. ხელნაწერის არსებობა ადასტურებს, რომ საქმე გვაქვს ავტორთა მიერ შექმნილ პირვანდელ წყაროსთან და არა მოგვიანებით გადამუშავებულ ან რეტროსპექტიულ რედაქციასთან. დოკუმენტის ავთენტურობა დამატებით დასტურდება მისი ჰექტოგრაფიული სახით¹⁹³ გამოქვეყნებულ ანდრეა ჩიტი-ბატელის ნაშრომში: "Progetti di costituzione per una Unione europea" („ევროპული კავშირის კონსტიტუციური პროექტები“). მოგვიანებით პროექტი გერმანულად იქნა თარგმნილი და შეტანილი ვალტერ ლიპგენსის რედაქტორობით გამოცემულ კრებულში: "45 Jahre Kampf um europäische Verfassung" („45 წელი ევროპის კონსტიტუციისთვის ბრძოლისა“)¹⁹⁴, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს მ. მუსხელისა და გ.

¹⁹² Lipgens & Loth, 1988, p. 57-58.

¹⁹³ ჰექტოგრაფია (hectograph) — ტექნიკური მეთოდი ტექსტის ან ხელნაწერის მეორადი გამოშვებისათვის, რომელიც ფართოდ გამოიყენებოდა XX საუკუნის 70–80-იან წლებში. პროცესი საშუალებას აძლევდა ავტორს ორიგინალის (ხელნაწერების, დოკუმენტაციის, სამეცნიერო ნაშრომების) მრავალჯერადი ასლების სწრაფად და ტექნიკურად ეფექტურად დასამზადებლად.

¹⁹⁴ Lipgens, W. (Ed.). 45 Jahre Kampf um europäische Verfassung. Bonn, 1986, pp. 229–235.

სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის აღიარებას ევროპული ფედერალიზმის კვლევის სფეროში.

აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული დოკუმენტების კრებულში მოცემულია ზუსტი დათარიღება, რაც ხაზს უსვამს, რომ ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პირველი ავტორები მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი იყვნენ: "This outline of a European federal constitution was drawn up in the spring of 1948 by Michel Mouskhely and Gaston Stefani, two professors of jurisprudence at Strasbourg University who were members of the UEF and at that time held visiting professorships in Cairo". („ევროპული ფედერალური კონსტიტუციის ეს კონცეფცია შეიქმნა 1948 წლის გაზაფხულზე მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ, სტრასბურგის უნივერსიტეტის სამართლის პროფესორების სტატუსით, რომლებიც ევროპელ ფედერალისტთა კავშირის (UEF) წევრები და ამავედროულად კაიროში მიწვეული პროფესორები იყვნენ“).¹⁹⁵

აღნიშნული ჩანაწერი ცალსახად მიუთითებს, რომ პროექტი შედგენილია 1948 წლის გაზაფხულზე და ეკუთვნის ორ იურისტს — სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორებს, რომლებიც იმ პერიოდში ევროპელ ფედერალისტთა კავშირის (UEF) წევრები და კაიროში მიწვეული პროფესორები იყვნენ. ავტორები ზუსტად ასახელებენ პროექტის შედგენის თარიღს: "Michel Mouskhely and Gaston Stefani: "Draft of a European federal constitution", 5 March 1948, MS in the Archives of the European Movement in Bruges, UEF Documents". („მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი: „ევროპული ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი“, 1948 წლის 5 მარტი; ხელნაწერი (MS), დაცული ბრიუგეში, ევროპული მოძრაობის არქივში, ევროპელ ფედერალისტთა კავშირის (UEF) დოკუმენტების ფონდში“). ეს ჩანაწერი პირდაპირ ადასტურებს, რომ 1948 წლის 5 მარტისთვის მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციის პროექტი უკვე არსებობდა დასრულებული დოკუმენტის სახით.

ავტორები ასევე აღნიშნავენ, რომ მუსხელი-სტეფანის პროექტი 1948 წლის მეორე ნახევარში წარედგინა ევროპული ერთიანობის მოძრაობათა საერთაშორისო საკოორდინაციო კომიტეტს (International Coordinating Committee of the Movements for European Unity), თუმცა მას კომიტეტის უშუალო ინსტიტუციურ გადანაცვეტილებებზე პირდაპირ გავლენა არ მოუხდენია.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Lipgens & Loth, 1988, p. 57-58.

¹⁹⁶ პროექტის შეზღუდული გავლენა განპირობებული იყო იმით, რომ ევროპული ერთიანობის მოძრაობათა საერთაშორისო საკოორდინაციო კომიტეტი გადანაცვეტილებების მიღებისა და ნორმატიული აქტების შემუშავების მანდატს არ ფლობდა. ამასთან, 1940-იანი წლების ბოლოს ევროპული ინტეგრაცია ეტაპობრივ-სექტორული მიდგომით ვითარდებოდა, რომლის ფარგლებში ქვეყნებს შორის თანამშრომლობა ინყებოდა კონ-

მართალია, მუსხელი–სტეფანის კონსტიტუციის პროექტს ფორმალური ინსტიტუციური ეფექტი არ მოუხდენია, ანუ რეალურად არ შექმნილა პროექტით გათვალისწინებული მოქმედი ევროპული ორგანოები ან სავალდებულო სამართლებრივი მექანიზმები, რომლებიც სახელმწიფოებს კანონების აღსრულებას დაავალბდნენ თუმცა, იგი ევროპული ფედერალისტური დისკურსის განვითარებაში, მნიშვნელოვანი ინტელექტუალური და კონცეპტუალური გავლენის წყაროდ იქცა. დადასტურებულია, რომ თავისი საკონსტიტუციო ინიციატივის შემუშავებისას ფრანგმა პოლიტიკოსმა ფრანსუა დე მენტონმა საფუძვლად სწორედ მუსხელი–გასტონის პროექტი გამოიყენა.¹⁹⁷

მუსხელი–სტეფანის პროექტის მნიშვნელობა არ შემოიფარგლება მხოლოდ პოლიტიკური ან სამართლებრივი ეფექტით. იგი არის კონცეპტუალური საძირკველი, რომელმაც შემდგომი ევროპული ფედერალური ინიციატივების ფორმირებას ხელი შეუწყო. აღსანიშნავია, რომ 1948 წლის 1–5 სექტემბერს, ინტერლაკენში (შვეიცარია) ევროპის პარლამენტართა კავშირის (Union européenne des parlementaires, EPU) კონგრესზე განხილეს მუსხელი–სტეფანის პროექტი, რომელიც წარმოადგენდა ფედერალური კონსტიტუციის იდეის ერთ-ერთ პრაქტიკულ საფუძველს. პროექტში ხაზგასმულია სამი ძირითადი პრინციპი: 1) **წევრი სახელმწიფოების მიმართ არაპირდაპირობა** – ყველა წევრი სახელმწიფო თავისუფლად და თანაბრად მონაწილეობს ფედერაციაში, ხოლო სხვა ევროპული სახელმწიფოები თავისუფლად შეუერთდებიან კონსტიტუციის მიღების შემდეგ; 2) **ევროპული ფედერაციის ინსტიტუციური მოწყობა** – განსაზღვრულია სამი შტო: ორდონიანი პარლამენტი (სენატი და დეპუტატთა პალატა), ფედერალური საბჭო (აღმასრულებელი ხელისუფლება) და უზენაესი სასამართლო (სასამართლო ხელისუფლება); 3) **კომპეტენციის რაციონალური განაწილება** – ფედერაციის პარლამენტს მიეცემა უფლებამოსილება ფედერალური კანონების მიღებისა და საბაჟო რეგულირების, საერთო ვაჭრობის თავისუფლების უზრუნველყოფის მიზნით, ხოლო წევრი სახელმწიფოები შეინარჩუნებენ ავტონომიას ისეთ სფეროებში, რომლებიც არ შედის საერთო ინტერესებში.¹⁹⁸

კრეტულ სფეროებში (ეკონომიკა, უსაფრთხოება, მეცნიერება) და ამის შემდგომ ვრცელდებოდა საერთო ინსტიტუციურ და პოლიტიკურ თანამშრომლობაზე. ამ კონტექსტში ფედერალური კონსტიტუციური მოდელები, წევრი სახელმწიფოების მიერ სუვერენიტეტის სუპრანაციონალურ დონეზე გადაცემისადმი არსებული სიფრთხილის გამო, პოლიტიკურად არარეალისტურად მიიჩნეოდა (Lipgens & Loth, 1988, pp. 57–58).

¹⁹⁷ Chiti-Batelli, A. *Progetti di costituzione per una Unione europea*, Rome: Edizioni di Storia e Letteratura, 1978, pp. 139–145; Lipgens, W. (Ed). *45 Jahre Kampf um europäische Verfassung*. Bonn: Europa Union Verlag; Mouskhely, M., & Stefani, G. (1948, March 5). *Draft of a European federal constitution [Manuscript]*. Archives of the European Movement, Bruges, pp. 229–235.

¹⁹⁸ Mouskhely & Stefani, 1948; Chiti-Batelli, 1978, pp. 139–145; Lipgens, 1986, pp. 229–235.

კრებულის ავტორები, ვალტერ ლიპგენსი (Walter Lipgens) და ვილფრიდ ლოთი (Wilfried Loth), პირდაპირ ადასტურებენ, რომ ფრანგმა პოლიტიკოსმა ფრანსუა დე მენტონმა თავისი საკონსტიტუციო ინიციატივის საფუძვლად მიშელ მუსხელის და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის ტექსტი გამოიყენა. მათივე სიტყვებით: "François de Menthon, leader du groupe parlementaire MRP, s'est servi de ce projet comme base pour un texte présenté en septembre 1948 au congrès de l'Union européenne des parlementaires à Interlaken, et est ainsi devenu partie de la discussion générale au sein du mouvement d'unification". („ფრანსუა დე მენტონმა, რესპუბლიკური სახალხო მოძრაობის (Mouvement républicain populaire, MRP) საპარლამენტო ჯგუფის ლიდერმა, ეს ნაშრომი (მუსხელი-სტეფანის-ლ. ს.) გამოიყენა საფუძვლად პროექტისთვის, რომელიც წარდგენილი იქნა ევროპის პარლამენტართა კავშირის (Union européenne des parlementaires, EPU) კონგრესზე ინტერლაკენში 1948 წლის სექტემბერში, და პროექტი ასე შევიდა ევროპული ერთიანობის მოძრაობის ზოგად დისკურსში“).

ინტერლაკენის კონგრესის შემდეგ, მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციის პროექტი მართლაც შევიდა ევროპული ერთიანობის მოძრაობის ზოგად დისკუსიაში და იქცა ერთ-ერთ ინტელექტუალურ პლატფორმად, რომელმაც შემდგომი ფედერალისტური ინიციატივების განვითარებისთვის საფუძველი შექმნა. ჩვენს ხელთ არსებული წყაროები არ მიუთითებენ, რომ მიშელ მუსხელი ან გასტონ სტეფანი კონგრესს პირადად ესწრებოდნენ; მათი ძირითადი გავლენა გამოვლინდა პროექტის კონცეფციებისა და სამართლებრივი ხედვების გავრცელებით, რასაც ფრანსუა დე მენტონი თავის საკონსტიტუციო ინიციატივაში დაეყრდნო.

ამგვარად, მუსხელი-სტეფანის პროექტი იქცა ნორმატიულ საყრდენად, რომელზეც დე მენტონის ინიციატივა დაფუძნდა და რომელმაც ევროპული ერთიანობის მოძრაობის ზოგად დისკუსიაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა.

ქრონოლოგიური მნიშვნელობა ტექსტის შინაარსობრივი ანალიზითაც დასტურდება: მუსხელი-სტეფანის პროექტი კონსტიტუციას განიხილავს არა როგორც პოლიტიკურ დეკლარაციას ან საერთაშორისო შეთანხმების გაგრძელებას, არამედ როგორც დამოუკიდებელ სამართლებრივ წესრიგს. მონოგრაფიას დოკუმენტის სახით დართული აქვს ფრანსუა დე მენტონის ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი როგორც ფრანგულ, ისე ქართულ ენებზე, რაც მკითხველს საშუალებას აძლევს უშუალოდ შეადაროს ტექსტები, მათი სტრუქტურა და სამართლებრივი კონცეფცია დამოუკიდებლად შეაფასოს.

მუსხელი-სტეფანისა და ფრანსუა დე მენტონის კონსტიტუციის პროექტები ევროპული ფედერალიზმის ორი სხვადასხვა ხედვის გამო-

ხატულებაა. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს შინაარსობრივ და ნორმატიულ განსხვავებებს: მუსხელი–სტეფანი კონსტიტუციას დამოუკიდებელ სამართლებრივ სისტემად მიიჩნევს, ხოლო დე მენტონი ძირითადად საერთაშორისო სამართლის ლოგიკას ეყრდნობა.

ფედერალიზმის კონსტრუქციის თვალსაზრისით, განსხვავება განსაკუთრებით თვალშისაცემია კომპეტენციების განაწილებაში: მუსხელი–სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის მე-2 მუხლის მიხედვით, წევრი სახელმწიფოები ინარჩუნებენ ყველა უფლებამოსილებას, რომელიც ფედერალურ კონსტიტუციას მათგან პირდაპირ არ ჩამოურთმევია, რაც ასახავს დაცული უფლებამოსილების პრინციპს,¹⁹⁹—წევრი სახელმწიფოების უფლებები კონსტიტუციურად დაცულია, ხოლო ფედერალური ხელისუფლება მხოლოდ მკაფიოდ განსაზღვრულ სფეროებში ახორციელებს უფლებამოსილებებს (Mouskhély & Stefani, 1948, მუხლი 2). დე მენტონის ნაშრომში წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტი აღიარებულია, თუმცა ფედერალური უფლებამოსილებები საერთაშორისო სამართლის ჩარჩოს მიხედვით ნაწილობრივ სრულდება (Menton, 1948, მუხლი 1).

ამ კონტექსტში მუსხელი–სტეფანის მიდგომა უფრო პრაგმატულია: სახელმწიფოს სუვერენიტეტი პრაქტიკულად დაცულია, მაშინ როცა დე მენტონი ხაზს უსვამს საერთაშორისო სამართლებრივ კონცეფციას, რაც ზოგჯერ თვითმმართველობის არამდგრადობას ან შეზღუდვას იწვევს. დე მენტონის მოდელის მიხედვით, ფედერაციის უფლებამოსილება მეტწილად საერთაშორისო სამართლის ჩარჩოებით და არა შიდა ნორმატიული ლოგიკით რეგულირდება. გარდა ამისა, მოქალაქეების უფლებების დაცვის თვალსაზრისით, მუსხელი–სტეფანი უზრუნველყოფს ცენტრალიზებულ და სამართლებრივად გამართულ მექანიზმს: ყველა ფედერალური მოქალაქე იღებს საარჩევნო უფლებას, თავისუფლად გადაადგილდება ფედერალურ ტერიტორიაზე და უფლებების დაცვის მიზნით უშუალოდ მიმართავს ფედერალურ ორგანოებს. (Mouskhély & Stéphanie, 1948; მუხლები 10–14). დე მენტონის მიხედვით, ინდივიდუალური უფლებები გარანტირებულია, თუმცა მათი პრაქტიკული აღსრულება დამოკიდებულია წევრი სახელმწიფოების მექანიზმებსა და პოლიტიკურ ნებაზე. (Menton, 1948, მუხლები 2–5).

ამრიგად, მუსხელი–სტეფანის კონსტიტუციის პროექტი კონკრეტულად განსაზღვრავს, როგორ უნდა განხორციელდეს ფედერალური უფლებამოსილებები და მოქალაქეთა უფლებები, უზრუნველყოფს რეალურად აღსრულებადი, პრაქტიკული სამართლებრივი მექანიზმე-

¹⁹⁹ დაცული უფლებამოსილებები (reserved powers) — უფლებამოსილებები, რომლებიც კონსტიტუციით ან ფედერალური წესრიგით პირდაპირ არის შენარჩუნებული წევრი სახელმწიფოებისთვის და არ გადაეცემა ცენტრალურ ხელისუფლებას, გარდა მკაფიოდ განსაზღვრული შემთხვევებისა.

ბის არსებობას. დე მენტონის ინიციატივა კი უფრო იდეურ ჩარჩოდ აღიქმება: იგი კონცეპტუალურად განსაზღვრავს უფლებებს, თუმცა მათი პრაქტიკული აღსრულება წევრი სახელმწიფოების პოლიტიკურ ნებაზეა დამოკიდებული.

მოქალაქეების უფლებების დაცვის თვალსაზრისით, მუსხელი-სტეფანი უზრუნველყოფს ცენტრალიზებულ, სამართლებრივად რეგლამენტირებულ მექანიზმს: ყველა ფედერალური მოქალაქე იღებს საარჩევნო უფლებას, თავისუფლად გადაადგილდება ფედერაციის ტერიტორიაზე და უფლებების დაცვის მიზნით უშუალოდ მიმართავს ფედერალურ ორგანოებს. (Mouskhely & Stéphany, 1948; მუხლები 10–14). დე მენტონის შემთხვევაში, ინდივიდუალური უფლებები გარანტირებულია, თუმცა მათი პრაქტიკული აღსრულება ნაკლებად სამართლებრივად მკაფიო მექანიზმებსა და პოლიტიკურ ნებაზეა დამოკიდებული. (Menton, 1948, მუხლები 2–5).

ფედერალური ორგანოების სტრუქტურის მხრივ, მუსხელი-სტეფანის პროექტი მოიცავს ორპალატიან ასამბლეას, აღმასრულებელ საბჭოსა და უზენაეს სასამართლოს, რომელიც პასუხისმგებელია ფედერალური სამართლის აღსრულებაზე. (Mouskhely & Stéphany, 1948; მუხლები 19–29). ორპალატიანი სისტემა ეფუძნება კლასიკურ ფედერალურ პრინციპებს: პირველი პალატა წარმოადგენს მოქალაქეთა წარმომადგენლობით ორგანოს, ხოლო მეორე პალატა უზრუნველყოფს წევრი სახელმწიფოების თანაბარ წარმომადგენლობას და მათი სამართლებრივი ინტერესების დაცვას. თითოეული ორგანოს ფუნქცია, უფლებამოსილება და მანდატი მკაფიოდ არის განსაზღვრული, რაც ფედერალური წესრიგის სამართლებრივად რეალურ და უშუალო ფუნქციონირებას უზრუნველყოფს.

დე მენტონის ინიციატივაც მოიცავს პარლამენტს, აღმასრულებელ საბჭოსა და უზენაეს სასამართლოს, თუმცა უფლებამოსილებების განაწილება აქ უფრო ზოგადი რჩება. (Menton, 1948, მუხლები 7–15). ფედერალური ორგანოების ფუნქციური მანდატები ნაკლებად კონკრეტულია, რის გამოც წესრიგის პრაქტიკული განხორციელება უფრო კონცეპტუალურ და პოლიტიკურად დამოკიდებულ ხასიათს იღებს. მუსხელი-სტეფანის მიდგომა უზრუნველყოფს სამართლებრივად აღსრულებად მექანიზმებს, დე მენტონის მიდგომა კი იდეურ, კონცეპტუალურ ჩარჩოს წარმოადგენს, რომლის ეფექტი დიდწილად წევრი სახელმწიფოების ნებაზეა დამოკიდებული.

მუსხელი-სტეფანის პროექტი ქმნის სამართლებრივად განსაზღვრულ, ეფექტურ ინსტიტუტებს, რომლებიც დამოუკიდებელ ფედერალურ წესრიგს უზრუნველყოფენ. ფედერალური საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და მართლმსაჯულების ორგანოების ფუნქციები მკა-

ფიოდ განსაზღვრულია, რაც მათი სამართლებრივი მოქმედების უშუალობას უზრუნველყოფს. ფედერაცია ახორციელებს კოორდინაციას უფლებამოსილებების ფარგლებში, ხოლო ძირითადი სუვერენიტეტი სახელმწიფოებს რჩება. (Mouskhély & Stéphany, 1948; მუხლები 34–36).

დე მენტონის პროექტი, საპირისპიროდ, ფედერალურ ორგანოებს განიხილავს საერთაშორისო სამართლის კონტექსტში: საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და მართლმსაჯულების ორგანოების ორგანიზაცია მოქცეულია პოლიტიკურ და საერთაშორისო სამართლის ჩარჩოში, რაც მათი დამოუკიდებელი სამართლებრივი მოქმედების შესაძლებლობას ზღუდავს. (Menton, 1948; მუხლები 5–8).

თავდაცვის სფეროში, მუსხელი–სტეფანი უზრუნველყოფს ფედერალური წესრიგის პრაქტიკულ ფუნქციონირებას, ხოლო წევრ სახელმწიფოებს თავიანთი სამხედრო ძალების მართვის თავისუფლება რჩებათ (Mouskhély & Stéphany, 1948; მუხლები 34–36). დე მენტონის პროექტი აქ უფრო ცენტრალიზებულ მიდგომას გვთავაზობს, რაც წევრი სახელმწიფოების დამოუკიდებელ სამხედრო ინიციატივებს მნიშვნელოვნად აკონტროლებს. (Menton, 1948; მუხლი 5).

ეკონომიკური ინტეგრაციის თვალსაზრისით, მუსხელი–სტეფანის პროექტი განსაზღვრავს ეტაპობრივ მიდგომას: თავდაპირველად ფოკუსი კონკრეტულ ეკონომიკურ კოორდინაციაზეა, შემდგომ კი სრულ ინტეგრაციაზე გადადის (Mouskhély & Stéphany, 1948; მუხლები 39–41). წევრი სახელმწიფოების ეკონომიკური სუვერენიტეტი ნაწილობრივ შენარჩუნებულია, რაც უზრუნველყოფს ეფექტურ კოორდინაციასა და ფედერალური პოლიტიკის სამართლებრივ რეალიზებას. დე მენტონის პროექტში ეკონომიკური უფლებამოსილებები თავიდანვე ცენტრალიზებულია: ფედერაციას აქვს ძირითადი კონტროლი საერთო ეკონომიკურ პოლიტიკაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ორგანოების ფუნქციები მკაფიოდ არის განსაზღვრული, მათი სამართლებრივი კონტროლი მოქცეულია პოლიტიკურ და საერთაშორისო სამართლის ჩარჩოში, რაც პრაქტიკული განხორციელების სირთულეებს ქმნის. (Menton, 1948; მუხლები 5–8).

ამრიგად, მუსხელი–სტეფანის პროექტი უზრუნველყოფს სამართლებრივად განსაზღვრულ, ეტაპობრივად გარდამავალ დებულებებს, რაც ფედერალური ინსტიტუტების პრაქტიკულ ეფექტურობას ზრდის. დე მენტონის მიდგომა უფრო კონცეპტუალურია, ხაზს უსვამს პოლიტიკურ ადაპტაციას, რაც სამართლებრივი ჩარჩოს არასრულყოფილებას და ფედერალური წესრიგის უშუალო აღსრულების სირთულეებს იწვევს.

მუსხელი–სტეფანის იდეების გავლენა დე მენტონის პროექტზე. ფრანსუა დე მენტონის კონსტიტუციის პროექტში აშკარად იგრძნობა

მიშელ მუსხელის და გასტონ სტეფანის პროექტის გავლენა, რომელიც ვლინდება რამდენიმე ძირითად მიმართულებაში: 1) **ფედერალური ორგანოების სტრუქტურა** — მუსხელი-სტეფანის პროექტი განსაზღვრავს ორპალატიან ასამბლეას, პრეზიდენტს, აღმასრულებელ საბჭოსა და უზენაეს სასამართლოს, თითოეული ორგანოს უფლებამოსილებები და კომპეტენციები დეტალურადაა განერილი, რაც ინსტიტუციური ფუნქციების სამართლებრივად განსაზღვრულ, რეალურად აღსრულებად განხორციელებას უზრუნველყოფს. (Mouskhély & Stefani, 1949, გვ. 263–264). დე მენტონის პროექტში შენარჩუნებულია მსგავსი ორგანული სტრუქტურა — პარლამენტი, აღმასრულებელი საბჭო და უზენაესი სასამართლო — თუმცა ფუნქციები უფრო ზოგადია და კონცეპტუალურ ფორმატშია წარმოდგენილი. (Menthon, 1948, მუხლი 5–15). შედეგად, სამართლებრივი უფლებამოსილებები დიდწილად პოლიტიკური შეთანხმებების დინამიკასა და საერთაშორისო სამართლის ჩარჩოზეა დამოკიდებული; 2) **ინდივიდის უფლებები** — მუსხელი-სტეფანის პროექტი დეტალურად განსაზღვრავს ფედერალური მოქალაქეების უფლებებს: თავისუფალი გადაადგილება, საარჩევნო მონაწილეობის უფლება და პირდაპირი მიმართვის შესაძლებლობა ფედერალურ სასამართლოსთან. (Mouskhély & Stefani, 1949, pp. 261–262). დე მენტონის პროექტში უფლებები დეკლარაციულია, ინტეგრირებულია საერთაშორისო სამართლის ჩარჩოში და მათი პრაქტიკული განხორციელება ძირითადად წევრი სახელმწიფოების პოლიტიკურ ნებაზეა დამოკიდებული (Menthon, 1948). მუსხელი-სტეფანის იურიდიული სტრუქტურა დე მენტონის პროექტში ასახულია საყოველთაო პრინციპებად, თუმცა პრაქტიკული მექანიზმები ნაკლებად კონკრეტულია; 3) **ეკონომიკური და სამხედრო უფლებამოსილებები**—მუსხელი-სტეფანის პროექტი უზრუნველყოფს ეტაპობრივ ინტეგრაციას ეკონომიკურ და სამხედრო სფეროებში, მკაფიო სამართლებრივი ჩარჩოთი, რაც ფედერალური ინსტიტუტების ეფექტურობას ზრდის. (Mouskhély & Stefani, 1949, გვ. 264–265). დე მენტონის პროექტი აქ უფრო კონცეპტუალურია: ეკონომიკური და თავდაცვის უფლებამოსილებები ცენტრალიზებულია, მაგრამ მათი პრაქტიკული განხორციელება პოლიტიკური კონსენსუსის დინამიკასა და წევრი სახელმწიფოების თანამშრომლობაზეა დამოკიდებული. (Menthon, 1948, მუხლები 5–8). 4) **გარდამავალი დებულებები** — მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის პროექტში გარდამავალი მექანიზმები მკაფიოდ არის განსაზღვრული, რაც ეკონომიკურ, სამხედრო და სამართლებრივ სფეროებში ეტაპობრივ ინტეგრაციას უზრუნველყოფს. საწყის ეტაპზე ფედერაცია ფოკუსირებულია კოორდინაციაზე, ხოლო შემდგომში სრულფასოვანი ფედერალური ინსტიტუტების ჩამოყალიბებაზე გადადის. თითოეული ეტაპი სამართლებრივად განსაზღვრულია,

რაც ინსტიტუტების პრაქტიკულ ეფექტიანობას ზრდის და უზრუნველყოფს ფედერალური წესრიგის უშუალო აღსრულებას წევრ სახელმწიფოებში. (Mouskhély & Stefani, 1949; მუხლები 39–41, გვ. 265–266). დე მენტონის პროექტში გარდამავალი სტრუქტურა ნაკლებად კონკრეტიზებულია: ძირითადი პრინციპები წარმოდგენილია კონცეპტუალურ დონეზე და დიდწილად პოლიტიკური შეთანხმებების დინამიკაზე დამოკიდებული. მიუხედავად ამისა, პროექტში იკვეთება გარკვეული ეტაპობრივი ელემენტები, როგორიცაა ფედერალური გადაწყვეტილებების თანმიმდევრული მიღება და ინსტიტუტების ეტაპობრივი ამოქმედება, რაც მუსხელი–სტეფანის პრაქტიკული მოდელის გავლენაზე მიუთითებს. (Menthon, 1948, მუხლები 5–8).

დასკვნა: მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტი წარმოადგენს სამართლებრივად გამართულ და სისტემურად ჩამოყალიბებულ ფედერალური კონსტიტუციის მოდელს, რომელშიც ფედერალური ორგანოების ფუნქციები, მანდატები და კომპეტენციები მკაფიოდ არის განსაზღვრული. აღნიშნული ინსტიტუციური სტრუქტურა უზრუნველყოფს უფლებამოსილების დაზუსტებულ განაწილებას წევრ სახელმწიფოებს შორის და ფედერალური მმართველობის მექანიზმების ეფექტიან ფუნქციონირებას. ფრანსუა დე მენტონის პროექტი ნაწილობრივ ეყრდნობა მუსხელი–სტეფანის მიერ ჩამოყალიბებულ ინსტიტუციურ პრინციპებს, თუმცა მათ უფრო კონცეპტუალურ და საერთაშორისო-სამართლებრივ ჩარჩოში განიხილავს. ამგვარი მიდგომა ნაკლებად აკონკრეტებს ფედერალური ინსტიტუტების კომპეტენციებსა და მათი პრაქტიკული განხორციელების მექანიზმებს, რის შედეგადაც მათი ფუნქციონირების ეფექტიანობა და ინდივიდის უფლებათა დაცვის ინსტიტუციური გარანტიები შედარებით ზოგად დონეზე რჩება.

ამგვარი შედარებითი ანალიზი ხაზს უსვამს მიშელ მუსხელის განსაკუთრებულ როლსა და წვლილს ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივი საფუძვლების ფორმირებაში. მისი ხედვები არა მხოლოდ ისტორიულად მნიშვნელოვანია, არამედ ევროპული ფედერალიზმის ინტელექტუალურ და სამართლებრივ დისკურსში, თეორიულ და პრაქტიკულ ღირებულებას, დღემდე ინარჩუნებს.

ამრიგად, მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტი უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ როგორც ერთ-ერთი ადრეული ფედერალისტური ინიციატივა, არამედ როგორც ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივი არქიტექტურის ჩამოყალიბების ფუნდამენტური ეტაპი. მისი სისტემურობა, ნორმატიული სიზუსტე და ინსტიტუციური მექანიზმების პრაქტიკული გააზრება მნიშვნელოვნად აღემატება იმდროინდელ სხვა კონცეპტუალურ პროექტებს და ქმნის

მოდელს, რომელიც ფედერალიზმს განიხილავს როგორც რეალურად მოქმედ სამართლებრივ წესრიგს. ამ კონტექსტში, ფრანსუა დე მენტონის პროექტი, მიუხედავად მისი პოლიტიკური მნიშვნელობისა, უფრო იდეურ-დეკლარაციულ ჩარჩოდ გვევლინება, მაშინ როდესაც მუსხელი-სტეფანის ნაშრომი აყალიბებს იმ სამართლებრივ ლოგიკას, რომელმაც შემდგომში ევროპული კონსტიტუციონალიზმის განვითარების ძირითადი მიმართულებები განსაზღვრა. სწორედ ამგვარი შინაარსობრივი უპირატესობა ხაზს უსვამს მიშელ მუსხელის განსაკუთრებულ ადგილს ევროპული ფედერალიზმის თეორიასა და პრაქტიკაში, ასევე, თანამედროვე სამართლებრივ დისკურსში, რაც მისი მემკვიდრეობის მდგრად აქტუალობას განაპირობებს.

IV. §4. ევროპული კონსტიტუციის დაუსრულებელი პროექტი: მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი ევროპული კონსტიტუციონალიზმის კონტექსტში

ევროპული კონსტიტუციის პრობლემა ერთი კონკრეტული დოკუმენტის არსებობა-არარსებობით არ შემოიფარგლება. იგი ფუნდამენტურ სამართლებრივ-პოლიტიკურ საკითხს წარმოადგენს, რომელიც ევროკავშირსა და მის წევრ სახელმწიფოებს შორის სუვერენიტეტის ფუნქციურ განაწილებას უკავშირდება. მიუხედავად იმისა, რომ 1948 წელს მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული ერთ-ერთი პირველი სისტემური კონსტიტუციური პროექტი არსებობს, ფორმალურად მიღებული ერთიანი კონსტიტუცია ევროკავშირს დღემდე არ გააჩნია.²⁰⁰ აღნიშნული გარემოება ნათლად წარმოაჩენს წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტისა და განსხვავებული პოლიტიკურ-სამართლებრივი ტრადიციების თანაარსებობის სირთულეს.

ამავდროულად, ევროკავშირის სამართლებრივი წესრიგი შუალედური ინსტიტუციური ფორმების განვითარების თვალსაჩინო მაგალითს

²⁰⁰ ევროპის კონსტიტუციის პროექტი (Traité établissant une Constitution pour l'Europe; TECE) — განუხორციელებელი საერთაშორისო ხელშეკრულება, რომლის მიზანი ევროკავშირისათვის ერთიანი კონსტიტუციის შექმნა იყო. ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა 2004 წლის 29 ოქტომბერს რომში, ევროკავშირის წევრი ქვეყნების წარმომადგენლების მიერ, თუმცა მისი ძალაში შესვლა მოითხოვდა ყველა წევრი სახელმწიფოს რატიფიკაციას. 2005 წლის რეფერენდუმებზე საფრანგეთში (29 მაისი) და ნიდერლანდებში (1 ივნისი) პროექტმა მხარდაჭერა ვერ მოიპოვა, რის გამოც პროექტი ძალაში არასოდეს შესულა. პროექტის ჩავარდნის შემდეგ, ევროკავშირმა მიიღო ლისაბონის ხელშეკრულება (2007), რომელიც უზრუნველყოფს ინსტიტუციური რეფორმების განხორციელებასა და სამართლებრივი ჩარჩოს განახლებას. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ეს არის ხელშეკრულება და არა ფორმალური კონსტიტუცია, თუმცა იგი უზრუნველყოფს ევროკავშირის სამართლებრივი წესრიგის ერთიანობას, ინსტიტუციური გადაწყვეტილებების მოქნილობას და პატივს სცემს წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტს. ხელშეკრულება ძალაში შევიდა 2009 წლის პირველ დეკემბერს.

წარმოადგენს, რომლის ფარგლებშიც კონსტიტუციური ფუნქციების მნიშვნელოვანი ნაწილი ფორმალური კონსტიტუციური დოკუმენტის გარეშე ხორციელდება.²⁰¹ სწორედ ამ კონტექსტში იძენს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას მუსხელი-სტეფანის პროექტი, როგორც ევროპული კონსტიტუციონალიზმის ადრეული, სისტემური და თეორიულად გააზრებული მცდელობა.

მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი ევროპული კონსტიტუციონალიზმის წინამორბედებად უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ ქრონოლოგიური თვალსაზრისით, არამედ მათი კონცეპტუალური მიდგომის გამო. მათ მიერ შემოთავაზებული მოდელი ეფუძნება არადოგმატური ფედერალიზმის პრინციპს,²⁰² რომლის მიხედვითაც წევრი სახელმწიფოები ინარჩუნებენ არსებით სუვერენიტეტს, ხოლო ფედერალური ფუნქციები მოქნილი და შუალედური ინსტიტუციური მექანიზმების მეშვეობით ხორციელდება. ამგვარად, ფედერალიზმი მათთვის წარმოადგენს არა მკაცრად ცენტრალიზებულ სისტემას, არამედ სამართლებრივი კოორდინაციის დინამიურ ფორმას.

მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის კონსტიტუციური ხედვა შემდგომში ევროპული სამართლის განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან თეორიულ საფუძვლად იქცა. ევროკავშირის ინსტიტუტები პრაქტიკაში ასრულებენ კონსტიტუციურ ფუნქციებს სწორედ არადოგმატური ფედერალიზმის ლოგიკით, მიუხედავად იმისა, რომ ერთიანი კონსტიტუციური ტექსტი დღემდე არ არსებობს. აღნიშნული ინსტიტუციური ევოლუცია ასახავს ფედერალური პრინციპებისა და წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტის ურთიერთქმედების კომპლექსურ და დინამიკურ ხასიათს.

---

201 Chalmers, D., Davies, G., & Monti, G. *European Union law: Cases and materials* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

202 არადოგმატური ფედერალიზმი (*Le fédéralisme non dogmatique*) — წარმოადგენს ფედერალიზმის ტიპს, სადაც ფედერალური სტრუქტურის სამართლებრივი ფორმები და წევრი სახელმწიფოების უფლებები მკაცრად დოგმატური წესებით განსაზღვრული არ არის. იგი მოქნილ სამართლებრივ პრინციპებს ეფუძნება. მიშელ მუსხელმა და გასტონ სტეფანმა ეს კონცეფცია 1948 წელს თავიანთი კონსტიტუციის პროექტში გამოიყენეს. მათ მიერ შემუშავებულ მოდელში ფედერალიზმის არსი მკაცრად დოგმატური წესებით განსაზღვრული არ არის; იგი ეფუძნება მოქნილ სამართლებრივ პრინციპებს, რომლებიც ფედერალურ ორგანოებსა და წევრ სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს სხვადასხვა თემებზე ეფექტურად ითანამშრომლონ, ისე რომ შედეგები რეალურ პირობებსა და კონტექსტზე იყოს მორგებული (Mouskhély & Stefani, 1949, pp. 244–256). ეს მიდგომა პირდაპირ აისახება დღევანდელ ევროკავშირზე, სადაც ევროკავშირის სხვადასხვა სამართლებრივი და ინსტიტუციური საშუალებები (მაგალითად, რეგულაციები, დირექტივები, გადაწყვეტილებები) საშუალებას აძლევს ცენტრალურ ორგანოებს მიიღონ გადაწყვეტილებები, თუმცა წევრ სახელმწიფოებს მნიშვნელოვანი ავტონომია რჩებათ, Craig & de Búrca, 2024, p. 102; de Witte, 2011, pp. 19–56.

ამ კონტექსტში, მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციური პროექტი უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ როგორც ისტორიული ეტაპი, არამედ როგორც თეორიული საფუძველი, რომელმაც შესაძლებელი გახადა შუალედური ინსტიტუციური ფორმების განვითარება. ეს მიდგომა ადასტურებს, რომ ევროპული კონსტიტუციონალიზმი შეიძლება ფორმალური კონსტიტუციის გარეშე ფუნქციონირებდეს, იმ პირობით, თუ უზრუნველყოფილია წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტისა და ფედერალური ფუნქციების გონივრული ბალანსი.

მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი ფედერალიზმს აღიქვამენ როგორც მოქნილ სამართლებრივ სისტემას, რომლის მიზანია წევრი სახელმწიფოებისა და ფედერალური ორგანოების ეფექტური კოორდინაცია. მათი პროექტის მიხედვით, ფედერალურ და წევრ სახელმწიფოებს შორის უფლებამოსილებების განაწილება უფრო მეტად დამოკიდებულია კონკრეტულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გარემოებებზე, ვიდრე წინასწარ განსაზღვრულ აბსტრაქტულ პრინციპებზე. აღნიშნული პოზიცია მკაფიოდ გამოხატავს არადოგმატური ფედერალიზმის არსს. როგორც თავად აღნიშნავენ: "Le problème de la répartition des pouvoir entre l'État fédéral et les États fédérés ainsi que sa solution dépendent beaucoup plus des circonstances politiques et économiques que de considérations rationnelles et a priori... On peut dégager de l'analyse des textes constitutionnels quelques enseignements utiles pour déterminer les divers procédés de répartition. Et ce sont les circonstances du moment qui fixeront le choix". — „ფედერალური სახელმწიფოსა და წევრ სახელმწიფოებს შორის უფლებამოსილებების განაწილების პრობლემა და მისი გადაწყვეტა მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული შესაძლო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გარემოებაზე და არა წინასწარ განსაზღვრულ, რაციონალურ პრინციპებზე... უფლებამოსილებების სხვადასხვა ფორმების განსაზღვრაში, კონსტიტუციური ტექსტების ანალიზიდან შესაძლებელია გარკვეული პრაქტიკული დასკვნების გამოტანა. საბოლოო არჩევანი ყოველთვის იმჟამინდელ გარემოებაზე იქნება დამოკიდებული“.²⁰³ რაც მიუთითებს, რომ უფლებამოსილებების განაწილება უნდა ეფუძნებოდეს ისტორიულ და პოლიტიკურ რეალობას და არა წინასწარ აბსტრაქტულ მოდელებს.

ამრიგად, მუსხელი-სტეფანის ხედვა ფედერალიზმს წარმოაჩენს როგორც დინამიკურ, კონტექსტზე მორგებულ სამართლებრივ წესრიგს, რომელიც მკაცრად ცენტრალიზებული და დოგმატური ფედერალური მოდელებისგან არსებითად განსხვავდება და რომელიც ევროპული ინტეგრაციის თანამედროვე სამართლებრივი გააზრებისთვის, მნიშვნელოვან თეორიულ საფუძველს ქმნის.

²⁰³ Mouskhély, M., & Stefani, G. L'Europe face au fédéralisme. Strasbourg & Paris: F. X. Le Roux, 1949, p. 244.

მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის ხედვა ხაზს უსვამს, რომ ფედერალიზმი არ წარმოადგენს წინასწარ დასრულებულ სისტემას — მისი განხორციელება მოითხოვს მუდმივ, ევოლუციურ განვითარებას. ისინი სვამენ კითხვას: "Le tableau général de l'Europe fédérée qui vient d'être brossé deviendra-t-il un jour l'image fidèle de la réalité?... Comme la paix, la fédération est une création continue". („ევროპული ფედერაციის ზოგადი სურათი, რომელიც წარმოდგენილია, იქნება კი ოდესმე რეალური სურათი? ... როგორც მშვიდობა, ფედერაცია არის უწყვეტი პროცესი“).²⁰⁴ სწორედ ამ მიდგომის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ მათი კონცეფცია არადოგმატურ ხასიათს ატარებს: სუბიექტებს შორის უფლებამოსილებების განაწილება, კოორდინაცია და კონტროლი მუდმივად კონკრეტულ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამართლებრივ პირობებზეა მორგებული.

ამ კონცეფციის რეალისტურობა გამოიხატება იმაშიც, რომ ფედერაცია განიხილება არა როგორც ერთჯერადად დასრულებული სამართლებრივი სისტემა, არამედ როგორც მუდმივად განვითარებადი და ადაპტირებადი პროცესი, რომელიც ისტორიულ კონტექსტთან მჭიდრო კავშირში ფუნქციონირებს.

მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის იდეებმა ჟან მონესა (Jean Monnet) და რობერ შუმანის (Robert Schuman) ინიციატივებზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია შუმანის დეკლარაცია (Schuman Declaration; 1950 წლის 9 მაისი), რომელიც მიზნად ისახავდა ფრანგულ-გერმანული ქვანახშირისა და ფოლადის წარმოების ერთობლივ მართვას სუპრანაციონალური ორგანოს — „უმაღლესი ავტორიტეტის“ (Haute Autorité) მეშვეობით. ამ ინიციატივამ საფუძველი ჩაუყარა ეკონომიკურ ინტეგრაციას, როგორც ევროპული მშვიდობისა და ერთიანობის ინსტრუმენტს.²⁰⁵

შუმანის დეკლარაცია წარმოადგენს იმ სტრატეგიული პრინციპების პრაქტიკულ რეალიზაციას, რომლებიც მუსხელი-სტეფანის პროექტშია ჩამოყალიბებული. ორივე შემთხვევაში ეკონომიკური ინტეგრაცია განიხილება, როგორც ფედერალური ერთიანობისკენ გადადგმული საწყისი ეტაპი. სუპრანაციონალური ორგანოს გადანაცვეტილებების სავალდებულო ხასიათი ასახავს იმავე ლოგიკას, რასაც მუსხელი-სტეფანის პროექტი, სტრატეგიულ ეკონომიკურ სექტორებში, ფედერალური ინსტიტუტების შექმნის გზით ავითარებს.²⁰⁶

ამასთანავე, ორივე მოდელში პოლიტიკური კონფლიქტების პრევენციის ერთიანი ლოგიკა იკვეთება. რ. შუმანის დეკლარაციის მიხედვით,

²⁰⁴ Mouskhély, M., & Stefani, G. 1949, p. 256.

²⁰⁵ Monnet, J. Mémoires. Paris: Fayard, 1976; Schuman, 1950, pp. 212–220.

²⁰⁶ Mouskhély & Stefani, 1949, Article 35.

საერთო ეკონომიკური მართვა საფრანგეთსა და გერმანიას შორის სამხედრო დაპირისპირებას პრაქტიკულად გამოორიცხავს. ანალოგიურად, მუსხელი-სტეფანის პროექტი წევრ სახელმწიფოებს ავალდებულებს, კონფლიქტები ფედერალური ინსტიტუტების მეშვეობით გადაწყვიტონ და ძალის გამოყენებას მხოლოდ ლეგიტიმური თავდაცვის ფარგლებში მიმართონ.²⁰⁷

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მუსხელი-სტეფანის პროექტი მკაფიოდ განსაზღვრავს ფედერალური სასამართლოს არბიტრაჟულ ფუნქციას წევრ სახელმწიფოებს შორის დავების გადაწყვეტაში²⁰⁸, მაშინ როდესაც რ. შუმანის მოდელში მსგავს როლს სუპრანაციონალური აღმასრულებელი ორგანო ასრულებს, რომლის გადაწყვეტილებებიც მონაწილე სახელმწიფოებისთვის სავალდებულოა.

შუმანის დეკლარაცია ხაზს უსვამს, რომ წევრ სახელმწიფოთა მასშტაბით საერთო ბაზრის შექმნა, სოლიდარობასა და ერთიან ეკონომიკურ განვითარებას უზრუნველყოფს. მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციური პროექტი, სუვერენიტეტის შენარჩუნების პარალელურად, ასევე, ეკონომიკური და სოციალური თანამშრომლობის ხელშეწყობაზეა მიმართული, რაც შუმანის დეკლარაციის მიზნებს სტრატეგიულად ასახავს.

რ. შუმანის ინიციატივა მიზნად მხოლოდ საერთო ქვანახშირ-ფოლადის ბაზრის ეკონომიკური მართვის უზრუნველყოფას არ ისახავდა; მას ჰქონდა მკაფიო პოლიტიკური მნიშვნელობაც. მისი ინოვაციურობა მდგომარეობდა იმაში, რომ კოორდინაციის პრინციპის საფუძველზე, სახელმწიფოთა სუვერენობის ნაწილობრივი დათმობა სუპრანაციონალური ორგანოს სასარგებლოდ, პირველად განხორციელდა. უმაღლესი ორგანოს (Haute Autorité commune) შექმნა სუპრანაციონალური ლოგიკის პრაქტიკულ გამოხატულებას წარმოადგენს, სადაც საერთო მიზნები ეროვნული ინტერესების პრიორიტეტს აჭარბებს. ეს მიდგომა შემდგომში ევროპულ სამართლებრივ და ინსტიტუციურ პრაქტიკაში უფრო სისტემურად განმტკიცდა და ევროპის ერთიანობის განვითარების საფუძველი გახდა.

ჟან მონეს მემუარებში ხაზგასმულია, რომ სუპრანაციონალური ორგანოს ფუნქცია მხოლოდ ეკონომიკური რეგულირებით არ შემოიფარგლება; იგი ევროპული სუვერენობის ჩამოყალიბებისკენ მიმართულ ფუნდამენტურ პოლიტიკურ ნაბიჯს წარმოადგენს. ჟ. მონეს განმარტებით, საერთო უმაღლესი ორგანო დამოუკიდებლად უნდა მოქმედებდეს, საკუთარი შემოსავლებითა და მორალური ავტორიტეტით, რათა ყველა წევრ სახელმწიფოში რეალური შედეგები უზრუნველყოს. აღნიშნული მიდგომა არა მხოლოდ ეფექტიან ეკონომიკურ მექანიზმს ქმნის, არამედ

²⁰⁷ Mouskhély & Stefani, 1949, Article 7.

²⁰⁸ Mouskhély & Stefani, 1949, Article 34–35.

ფედერალური ტიპის თანამშრომლობის აუცილებელ წინაპირობასაც წარმოადგენს.²⁰⁹

ამ კონტექსტში რობერ შუმანის დეკლარაცია შეიძლება განვიხილოთ როგორც მუსხელი-სტეფანის ფედერალური პროექტის პრაქტიკული რეალიზაციის ფორმა. ორივე შემთხვევაში სახელმწიფოთა სუვერენობის ნაწილობრივი დათმობა საერთო ინტერესების, მშვიდობისა და თანამშრომლობის უზრუნველყოფას ემსახურება. განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ შუმანი-მონეს მოდელში ეს პროცესი სუპრანაციონალური, საერთო უმაღლესი ორგანოს (Haute Autorité) მეშვეობით ხორციელდება, რაც ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივად გამყარებულ და ინსტიტუციურად გამართულ უნიკალურ ხასიათს განსაზღვრავს.²¹⁰

შუმანი-მონეს მოდელის ინოვაციურობა მდგომარეობდა იმაში, რომ სახელმწიფოთა სუვერენობის ნაწილობრივი დათმობა სუპრანაციონალური ორგანოს სასარგებლოდ სამართლებრივად პირველად განხორციელდა. ეს მიდგომა შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის ინსტიტუციური ლოგიკის საფუძვლად იქცა და ევროკავშირის უნიკალური სამართლებრივი ბუნება განსაზღვრა. რ. შუმანის ინიციატივამ და ჟან მონეს ხედვამ შექმნა პირველი ნაბიჯი ისეთი ევროპული ინსტიტუციური სისტემისკენ, სადაც სუვერენობის ნაწილი საერთო მიზნების სასარგებლოდ ნაწილობრივ გადაეცემა, ხოლო მიღებული გადაწყვეტილებები ყველა მონაწილე ქვეყნისთვის სავალდებულო ძალას ფლობს. პრინციპი დღესაც იკვეთება ევროკავშირის სამართლებრივ ჩარჩოებში, სადაც სუპრანაციონალური ინსტიტუტები (მაგალითად, ევროპის კომისია, ევროკავშირის სასამართლო, ევროპის ცენტრალური ბანკი) თავიანთ მანდატს წვერი სახელმწიფოების მიერ მინიჭებული უფლებამოსილების ფარგლებში ახორციელებენ და საერთო ევროპული ინტერესების შესრულებას ემსახურებიან.

ამავე კონტექსტში, რ. შუმანის დეკლარაცია შეიძლება შეფასდეს როგორც მუსხელი-სტეფანის ფედერალური პროექტის პრაქტიკული გაგრძელება. ორივე შემთხვევაში სუვერენობის ნაწილობრივი გადანაწილება მშვიდობის, თანამშრომლობისა და საერთო ინტერესების დაცვას ემსახურება, თუმცა შუმანი-მონეს მოდელში ეს პროცესი კონკრეტული სუპრანაციონალური ინსტიტუტის მეშვეობით სრულდება.

მიხეილ მუსხელიშვილის როლი ევროპული ინტეგრაციის პროცესში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივი საფუძვლების ჩამოყალიბებაში და ერთ-ერთ მნიშვნელოვან თეორეტიკოსად

²⁰⁹ Monnet, J. 1976, p. 218.

²¹⁰ Mouskhély & Stefani, 1949, Art. 1–3, 34–35.

შეიძლება ჩაითვალოს. მისი წვლილი ევროპული კონსტიტუციის პროექტებში — განსაკუთრებით ქვანახშირისა და ფოლადის მართვის, ფედერალური ორგანოების შექმნისა და სახელმწიფოთა სუვერენობის ნაწილობრივი დათმობის კონცეფციებში — ქმნის პრაქტიკულ სამართლებრივ ჩარჩოს, რომელმაც შემდგომში ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის გაერთიანებას (European Coal and Steel Community) და თანამედროვე ევროპული ინსტიტუტების ფორმირებას შეუწყო ხელი.

საარქივო მასალები ადასტურებს, რომ მ. მუსხელიშვილი მხოლოდ თეორიული მსჯელობით არ შემოიფარგლებოდა; იგი აქტიურად მონაწილეობდა კონსტიტუციური ინიციატივების შემუშავებაში, წარდგენაში და ინსტიტუციონალურ მხარდაჭერაში. ევროკავშირის ისტორიული არქივების დოკუმენტებიდან²¹¹ ნათლად ჩანს მისი ჩართულობა ევროპის ხალხთა კონგრესის პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ საქმიანობაში. განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ 1959 წელს, ევროპის საპარლამენტო ასამბლეის პრეზიდენტს, რობერ შუმანს, საკონსტიტუციო ინიციატივა მ. მუსხელიშვილმა ოფიციალურად პირადად წარუდგინა.²¹²

აღნიშნული ფაქტი ადასტურებს, რომ ემიგრანტი მეცნიერი მიხეილ მუსხელიშვილი ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში მეორეხარისხოვანი ფიგურა არ ყოფილა. მისი ინიციატივები და ფედერალისტური იდეები ევროკავშირის სამართლებრივი და ინსტიტუციური ჩარჩოს განვითარებას მნიშვნელოვნად განსაზღვრავენ. შესაბამისად, ევროპული ინტეგრაციის პროცესში შეტანილი წვლილი, მას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს. მიუხედავად ამისა, მ. მუსხელიშვილის ღვაწლი ხშირად ჩრდილში რჩება, რადგან მისგან განსხვავებით რ. შუმანი და ჟ. მონე პოლიტიკური ფიგურები იყვნენ, რომლებიც სახელმწიფოებრივ და საერთაშორისო გადაწყვეტილებებზე უშუალოდ ზემოქმედებდნენ. მ. მუსხელიშვილის საქმიანობა კი უფრო სამართლებრივ-ინსტიტუციურ საფუძვლებზე და სამეცნიერო საქმიანობაზე იყო ორიენტირებული, რაც პოლიტიკურ პროცესებში ნაკლებად თვალსაჩინო, თუმცა არსებითად გადამწყვეტი ფაქტორი აღმოჩნდა.²¹³

მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის პროექტმა უზრუნველყო ევროპული კონსტიტუციური დებულებების პრაქტიკული განხორციელება და მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა პოლიტიკური პროცესების ეფექტურობისა და სამართლებრივი სტაბილურობის უზრუნველყოფაში. მათი კონსტიტუციური ხედვები ევროკავშირის ინსტიტუციურ და სამართლებრივ სტრუქტურაში დღემდე აისახება.

²¹¹ Congrès du Peuple européen, Documents from [1956] to [1963]“, Historical Archives of the European Union.

²¹² Historical Archives of the EU, 1956–1963; Mouskhély & Stefani, 1949.

²¹³ Historical Archives of the EU, 1956–1963; Mouskhély & Stefani, 1949.

ფედერალური პრინციპების შესაბამისად, ევროკავშირს ცენტრალური გადაწყვეტილებების მიღების ინსტრუმენტი გააჩნია, თუმცა წევრ სახელმწიფოებს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და სამართლებრივი ავტონომია რჩებათ. ეს ბალანსი მკაფიოდ გამოხატულია ლისაბონის ხელშეკრულებაში, რომელიც განსაზღვრავს ევროკავშირის კომპეტენციების მრავალსაფეხურიან სისტემას — ექსკლუზიურ, გაყოფილ და კოორდინირებულ/დამატებით კომპეტენციებს.²¹⁴

დღევანდელი ევროკავშირი ასახავს სწორედ იმ შუალედურ, მოქნილ სისტემას, რომლის იდეა მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის არადოგმატურ ფედერალიზმშია თავმოყრილი.²¹⁵

ფედერალური პრინციპების შესაბამისად, ევროკავშირის ზოგიერთ ინსტრუმენტს ცენტრალური გადაწყვეტილების მექანიზმი აქვს, თუმცა წევრ სახელმწიფოებს რჩებათ მნიშვნელოვანი ავტონომია. მაგალითად, ლისაბონის ხელშეკრულება განსაზღვრავს ევროკავშირის კომპეტენციების სფეროებს. ევროკავშირს შეუძლია ჰქონდეს ექსკლუზიური კომპეტენცია, „გაყოფილი კომპეტენცია“ ან კომპეტენცია, რომელიც მხოლოდ კოორდინირებად ან დამატებით მოქმედებებზე ვრცელდება.

ევროკავშირის სამართლებრივი პრაქტიკა — მათ შორის, ევროპის სასამართლოს გადაწყვეტილებები და ზესახელმწიფოებრივი სამართლებრივი აქტების გამოყენება — ცენტრალური ორგანოების და წევრი სახელმწიფოების დინამიკურ თანამშრომლობას წარმოაჩენს. ეს ურთიერთქმედება არა მკაცრად განსაზღვრულ იერარქიას, არამედ მოქნილ მექანიზმებს ემყარება, რომლებიც გადაწყვეტილებების ეფექტიანობას და მათ რეალურ სამართლებრივ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პირობებთან შესაბამისობას უზრუნველყოფენ. სწორედ ასეთი მოქნილი ფედერალიზმი შეიძლება ჩაითვალოს მუსხელი-სტეფანის თეორიული პროექტის თანამედროვე, ინსტიტუციურად განვრცობილ ფორმად.

მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციის პროექტში უზენაესი სასამართლო (Cour Suprême) განსაზღვრულია როგორც ცენტრალური ინსტიტუციური მექანიზმი, რომელიც პასუხისმგებელია წევრ სახელმწიფოებსა და ფედერალურ ორგანოებს შორის კონფლიქტების გადაწყვეტაზე. სასამართლო ახორციელებს სამართლებრივ არბიტრაჟს და მისი გადაწყვეტილებები სავალდებულოა, რაც წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტსა და ფედერალურ უფლებამოსილებებს შორის გონივრულ ბალანსს უზრუნველყოფს. ავტორების მიხედვით: "La Cour jouera avant tout le rôle d'une juridiction arbitrale semblable à celui des tribunaux

²¹⁴ Treaty of Lisbon. (2007). Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. Official Journal of the European Union, C 306.

²¹⁵ Mouskhely, M., & Stefani, G. (1949), p. 244.

arbitraux internationaux... Ses décisions s'imposent-elles obligatoirement au respect de tous, de l'État fédéral comme des États fédérés". („უზენაესი სასამართლო, პირველ რიგში, საერთაშორისო საარბიტრაჟო ტრიბუნალების მსგავსი ორგანოს როლს შეასრულებს; მისი გადაწყვეტილებები სავალდებულო იქნება ყველასთვის, როგორც ფედერალური მთავრობისთვის, ისე წევრი სახელმწიფოებისთვის“).²¹⁶

მსგავსი ფუნქცია დღესაც ეკისრება ევროპის სასამართლოს (Court of Justice of the EU), რომელიც ევროკავშირის სამართლის მთავარი გარანტიცაა. მუსხელი-სტეფანის პროექტის პრინციპები აისახება სასამართლოს პრაქტიკაში, სადაც სამართალი თანაბრად ვრცელდება ყველა წევრ ქვეყანაში და ევროკავშირის ძირითად სამართლებრივ დოკუმენტებთან.²¹⁷ სრულ შესაბამისობაშია. პირდაპირი მოქმედების პრინციპი (direct effect) ევროკავშირის მოქალაქეებს საშუალებას აძლევს მიმართონ სასამართლოს ნებისმიერ წევრ სახელმწიფოში, რაც მუსხელი-სტეფანის უზენაესი სასამართლოს კონცეფციას უკავშირდება.²¹⁸

მუსხელი-სტეფანის ხედვა ადასტურებს, რომ ევროპული ფედერალიზმი მხოლოდ უფლებამოსილების მკაცრი კატეგორიებით არ უნდა განისაზღვროს, არამედ თანამშრომლობას, არბიტრაჟსა და კონტექსტუალურ გადაწყვეტილებებს უნდა ეფუძნებოდეს. სწორედ ასეთი მიდგომა აისახა ევროკავშირის კომპეტენციათა სისტემაში, სადაც ექსკლუზიური, გაყოფილი და მხარდამჭერი კომპეტენციები არსებობს, ხოლო მათი პრაქტიკული განხორციელება პოლიტიკურ კონსენსუსსა და ინსტიტუციურ დინამიკაზეა დამოკიდებული.

ევროკავშირის კონსტიტუციის პროექტების ისტორიული გამოცდილება კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს მუსხელი-სტეფანის ხედვის მნიშვნელობას. 1948 წლის შემდეგ, 2004 წლამდე ევროპაში მრავალი კონსტიტუციური და ფედერალური ინიციატივა არსებობდა, რომლებიც მომავალ ევროკავშირის სამართლებრივ და ინსტიტუციურ ჩარჩოს განსაზღვრას ემსახურებოდა. მათ შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ევროპის პოლიტიკური საზოგადოების (EPC) ინიციატივა (1952–1954) და ძირითადი შეთანხმებები, როგორიცაა მაასტრიხტის (1992) და ამსტერდამის (1997). მიუხედავად იმისა, რომ ეს პროექტები ძალაში არ შესულან, მათ 2004 წლის ევროკავშირის კონსტიტუციის პროექტისთვის, სამართლებრივი და პრაქტიკული საფუძველი შექმნეს.

ევროპის კონსტიტუციის პროექტი (Traité établissant une Constitution pour l'Europe; TECE) წარმოადგენდა საერთაშორისო ხელშეკრულებას,

²¹⁶ Mouskhély & Stefani, 1949, pp. 237.

²¹⁷ Weiler, J. H. H. The Constitution of Europe, Cambridge University Press, 1999, pp. 221–224; Craig, P., & de Búrca, G. EU Law: Text, Cases, and Materials (7th ed.). Oxford University Press, 2020, pp. 275–281.

²¹⁸ Mouskhély & Stéphanie, 1932, pp. 5–7.

რომლის მიზანი ევროკავშირის სამართლებრივი, ინსტიტუციური და გადაწყვეტილების მიღების პროცედურების ერთიანი კონსტიტუციური ჩარჩოთი უზრუნველყოფა იყო.²¹⁹ ხელშეკრულებას ხელი მოეწერა 2004 წელს რომში, თუმცა მისი ძალაში შესვლა ვერ განხორციელდა 2005 წლის რეფერენდუმების გამო: საფრანგეთში მოსახლეობის 54,67%-მა და ნიდერლანდებში 61,6%-მა პროექტი არ მიიღო.²²⁰ უარის მიზეზები შემდეგში მდგომარეობს: ევროკავშირზე ეროვნული სუვერენიტეტის ნაწილობრივი გადაცემა მოქალაქეებისთვის ხშირად ნაკლებად თვალსაჩინო, მაგრამ პოტენციურად სადავო პროცესად რჩებოდა. საფრანგეთში რეფერენდუმის შედეგი ნაწილობრივ ჟაკ შირაკის მთავრობის პოლიტიკით უკმაყოფილებას უკავშირდებოდა, ხოლო ნიდერლანდებში მოსახლეობის უნდობლობა მთავრობასა და საკანონმდებლო გადაწყვეტილებებს ემყარებოდა; გარდა ამისა, ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში თურქეთის ევროკავშირში გაწევრების პერსპექტივას სიფრთხილით აღიქვამდნენ.²²¹

რეფერენდუმების შედეგები მიუთითებს, რომ ევროკავშირს დღესდღეობით არ გააჩნია ოფიციალურად მიღებული ერთიანი კონსტიტუცია. მიუხედავად ამისა, კონსტიტუციური მექანიზმები პირველადი და მეორადი სამართლის, ევროპის სასამართლოს პრეცედენტული პრაქტიკისა და ინსტიტუციური ბალანსის დახმარებით ფუნქციონირებენ, რაც სამართლებრივი წესრიგის ერთიანობასა და ეფექტიანობას ფორმალური კონსტიტუციის გარეშე უზრუნველყოფს.

ამ კონტექსტში მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციური პროექტი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან მასში პირველად აისახა წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტისა და ფედერალური ორგანოების უფლებამოსილების მოქნილი, დინამიური ბალანსი. მათი ხედვა მიუთითებს, რომ ევროპული კონსტიტუციონალიზმი შეიძლება ფორმალური კონსტიტუციის გარეშეც არსებობდეს, იმ პირობით, თუ ეფექტიანი ინსტიტუციური არბიტრაჟი, სამართლებრივი ერთიანობა და წევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტის პატივისცემა დაცული იქნება. ისტორიული მაგალითები, მათ შორის ევროპის კონსტიტუციის პროექტის ჩავარდნა, კიდევ ერთხელ ამტკიცებს, რომ ევროპული ფედერალიზმი ფუნქციონირებს არა დოგმატური იერარქიის, არამედ მოქნილი, კონსენსუსისა და ინსტიტუციურ თანამშრომლობაზე დაფუძნებული მექანიზმებით.

ამრიგად, მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციური პროექტი შეიძლება განვიხილოთ როგორც თეორიული და ნორმატიული საფუძველი, რომელმაც ევროპული ინტეგრაციის პრაქტიკულ ნაბიჯებზე, განსაკუთრებით ეკონომიკური ინტეგრაციისა და სუპრანაციონალური მმართვე-

²¹⁹ Bovens, M. (2010). *The European Constitution and the Democratic Deficit*. (p.45), Oxford University Press.

²²⁰ Parlement européen, 2005.

²²¹ Bovens, 2010, p. 46–47.

ლობის ფორმების ჩამოყალიბებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. ავტორების კონცეფცია მიზნად არ ისახავდა „დასრულებული“ კონსტიტუციური ტექსტის შექმნას; პირიქით, ფედერაცია მათ მიერ წარმოდგენილია როგორც უწყვეტი, ინსტიტუციურ-კონტექსტუალური სამართლებრივი პროცესი, სადაც გადაწყვეტილებების სავალდებულო ძალა და ნევრი სახელმწიფოების სუვერენიტეტი ერთდროულად და ურთიერთშესაბამისად არის უზრუნველყოფილი.²²²

ამ თვალსაზრისით, მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციური პროექტი უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ როგორც ისტორიული ან თეორიული გამოცდილება, არამედ როგორც წინმსწრები მეთოდოლოგიური მოდელი, რომელშიც ევროპული სივრცის თავისუფალი გადაადგილებისა და სამართლებრივი დაახლოების იდეა უკვე ჩადებული იყო. სწორედ ამ კონცეპტუალური საფუძვლიდან იღებს დასაბამს მ. მუსხელიშვილის შემდგომი ჩართულობა ევროპული ინტეგრაციის პრაქტიკულ პროცესებში.

ნაშრომის მომდევნო თავში ყურადღება დაეთმობა მიხეილ მუსხელიშვილის როლს ევროპული ვიზალიზერალიზაციის საწყის ეტაპზე; კერძოდ, შესწავლილი იქნება 1950 წლის სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშის ისტორია. აღნიშნულ მოვლენებს ისტორიული მეხსიერების კონტექსტში განვიხილავთ.

თავი V. მიხეილ მუსხელიშვილი ევროპული ვიზალიზერალიზაციის სათავეებთან

შესავალი

ნაშრომის წინა თავში განვიხილეთ მიხეილ მუსხელიშვილისა (მიშელ მუსხელი) და გასტონ სტეფანის კონსტიტუციის პროექტი, რომელშიც ევროპული ფედერაციის სამართლებრივი ჩარჩო, ნევრ სახელმწიფოებს შორის ძალაუფლების გადანაწილება, ფედერალური ორგანოების კომპეტენციები, მოქალაქეთა უფლებები და გარანტიები დეტალურად არის განსაზღვრული.

აღნიშნულ პროექტში, ასევე, ასახულია თავისუფალი გადაადგილებისა და თანამედროვე ტერმინოლოგიით, ვიზალიზერალიზაციის კონცეპტუალური საფუძვლები. კერძოდ, გათვალისწინებულია ფედერაციის ტერიტორიაზე უცხო ქვეყნის მუშახელის მიგრაციის რეგულირება, მათი თავისუფალი გადაადგილებისა და თანაბარი სამართლებრივი მდგომარეობის უზრუნველყოფა (მუხლები 36–41).

²²² Mouskhély & Stefani, 1949, Art. 1–3; 34–35.

36-ე მუხლი ადგენს: "Une loi fédérale déterminera le montant des contributions, taxes et impôts et leur mode d'établissement et de perception; contracter des emprunts; légiférer sur l'immigration des travailleurs étrangers sur le territoire de la Fédération et diriger après consultation des États membres, **le déplacement** des travailleurs fédéraux à l'intérieur de la Fédération..."²²³ („ფედერალური კანონი განსაზღვრავს შემოსავლების, გადასახადებისა და სხვა მოსაკრებლების ოდენობასა და მათი დაწესებისა და აღრიცხვის წესს; იძლევა სესხის აღების უფლებას; არეგულირებს უცხო ქვეყნის დასაქმებულთა მიგრაციას ფედერაციის ტერიტორიაზე და წევრი სახელმწიფოების კონსულტაციის შემდეგ, ფედერაციის ფარგლებში დასაქმებული მუშების **გადაადგილების** წესებს განსაზღვრავს“).

ამავე კონტექსტში, 41-ე მუხლი ხაზს უსვამს პროდუქციისა და სამუშაო ძალის თავისუფალ გადაადგილებას ფედერაციის შიგნით და მუშათა თანასწორი სამართლებრივი მდგომარეობის უზრუნველყოფას: "Jusqu'à l'établissement de l'Union économique européenne, l'État fédéral n'aura en matière économique et sociale que les pouvoirs suivants... diriger, après consultation des États membres intéressés, **le déplacement** des travailleurs fédéraux à l'intérieur de la Fédération et inciter les États à leur consentir le même traitement qu'aux travailleurs nationaux"²²⁴ („ევროპული ეკონომიკური კავშირის შექმნამდე, ფედერალურ სახელმწიფოს ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროში უფლება ექნება, წევრი სახელმწიფოების კონსულტაციის საფუძველზე, ორგანიზება გაუწიოს ფედერალური მუშახელის **გადაადგილებას** ფედერაციის ტერიტორიაზე“).

აღნიშნული დებულება გამოხატავს შრომითი თანასწორობის პრინციპს, რომლის მიხედვითაც ფედერაციის ფარგლებში გადაადგილებული დასაქმებულები მასპინძელი სახელმწიფოს ეროვნული მუშახელის იდენტური უფლებებით სარგებლობენ, რაც მოქალაქეობის ნიშნით დისკრიმინაციას გამორიცხავს.

მიხეილ მუსხელიშვილისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებული ეს პრინციპები მხოლოდ ნორმატიული რეგულირების ფორმალურ მცდელობას არ წარმოადგენდა; ისინი გამოხატავდნენ ევროპული ინტეგრაციის ღირებულებით საფუძველს და ქმნიდნენ თავისუფალი გადაადგილების კონცეპტუალურ მოდელს, რომელიც ინსტიტუციურად 1957 წლის რომის ხელშეკრულებით²²⁵ გაფორმდა და ევროკავშირის სამართლებრივ სივრცეში შემდგომში ეტაპობრივად განვითარდა.

²²³ Mouskhély, M., & Stefani, G. (1949). L'Europe face au fédéralisme (Art. 36). Le Roux, p. 262.

²²⁴ Mouskhély, M., & Stefani, G. (1949). (Art. 41), p. 265–266.

²²⁵ Rome Treaty. (1957). Treaty establishing the European Economic Community. Rome, Italy.

თანამედროვე ევროპულ პოლიტიკაში, ვიზალიბერალიზაცია წარმოადგენს ინტეგრაციული და სამეზობლო პოლიტიკის მნიშვნელოვან ინსტრუმენტს. იგი უზრუნველყოფს ევროკავშირის ტერიტორიაზე მოკლევადიანი გადაადგილების შესაძლებლობას ვიზის გარეშე და ამავდროულად ეკონომიკური თანამშრომლობის, ტურიზმის, განათლებისა და კულტურული ურთიერთობების გაძლიერებას ემსახურება.

საქართველოსთვის ვიზალიბერალიზაცია რეალურად 2017 წლის 28 მარტს ამოქმედდა. აღნიშნული გადაწყვეტილებით საქართველოს მოქალაქეებს შესაძლებლობა მიეცათ შენგენის ზონის ქვეყნებში 90 დღის ვადით, 180-დღიანი პერიოდის ფარგლებში, უფიზოდ იმოგზაურონ.

უფიზო რეჟიმი ვრცელდება მოკლევადიან ვიზიტებზე — ტურიზმი, ოჯახის წევრების მონახულება, ბიზნეს შეხვედრები, სასწავლო ან გაცვლითი პროგრამები, კულტურული და სამეცნიერო ღონისძიებები, სამედიცინო ვიზიტები. მოგზაურობისას აუცილებელია მოქმედი ბიომეტრიული პასპორტი.

აღსანიშნავია, რომ ვიზალიბერალიზაციის პრინციპების პრაქტიკული ფორმალიზება 1957 წელს რომის ხელშეკრულებით მოხდა, რომელმაც საერთო ბაზარსა და სამუშაო ძალის თავისუფალ მოძრაობას საფუძველი ჩაუყარა.

ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივ და ინსტიტუციურ განვითარებას წინ უსწრებდა თავისუფალი გადაადგილების იდეის ინტელექტუალური ფორმირება, რომლის ჩამოყალიბებაში ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველ მეცნიერს, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტსა და სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორს, მიხეილ მუსხელიშვილს, მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის. 1950 წელს, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსჰოფში²²⁶ ორგანიზებული სტუდენტური მარშით მან სიმბოლურად წარმოაჩინა საზღვრების გაუქმებისა და ევროპული ერთიანობის იდეა. ეს არ იყო მხოლოდ პოლიტიკური ჟესტი; იგი წარმოადგენდა მშვიდობიან სოციალურ და კულტურულ გზავნილს, რომელიც მიზნად ისახავდა საზღვრის, როგორც გამყოფი ხაზის აღქმის ტრანსფორმაციას. სენტგერმანსჰოფი პატარა დასახლებაა ბოხენტალის მუნიციპალიტეტში. მისი ისტორია ევროპული საზღვრის, სუვერენიტე-

---

²²⁶ სენტ-გერმანსჰოფი (Saint-Germainshof) — დასახლება გერმანიის რაინლანდ-პფალცის ფედერალურ მიწაზე, საფრანგეთის საზღვართან, ზიუდვესტფალცის რაიონში, ბოხენტალის თემის ნაწილში. მდებარეობს ზღვის დონიდან 175 მეტრის სიმაღლეზე, ვაისლაუტერის ნაპირზე, რომელიც ვისენბურგისკენ მიემართება, ტყიანი ფერდობებითაა შემოსაზღვრული. ისტორიულად, 1815 წლამდე, ალზასის ადმინისტრაციულ სივრცეში შედიოდა და ფრანგული სახელმწიფოს გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა; შემდეგ ბავარიის პფალცის შემადგენლობაში შევიდა. 1949 წელს დასახლება დროებით საფრანგეთს გადაეცა, თუმცა ადგილობრივი გერმანელი მოსახლეობის პროტესტის შედეგად იმავე წლის სექტემბერში კვლავ გერმანიას დაუბრუნდა.

ტისა და იდენტობის ტრანსფორმაციას ასახავს. მ. მუსხელიშვილთან ერთად აქციის ორგანიზატორები, სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორები, ფრანგული ენის პედაგოგი მარსელ მილე (Marcel Mille) და ჟან სომიე (Jean Sommier) იყვნენ.

1950 წლის მარშის მთავარი ლოზუნგი — „ევროპა არის ანმყო“ — იმ დროისთვის თამამ და პროგრესულ მსოფლმხედველობას გამოხატავდა, რომლის მიხედვითაც ევროპული ერთიანობა არ განიხილებოდა როგორც შორეული პოლიტიკური პროექტი, არამედ როგორც უკვე მიმდინარე ისტორიული პროცესი. ეს ფორმულირება ხაზს უსვამდა, რომ ევროინტეგრაცია იწყებოდა არა მხოლოდ სახელმწიფოთაშორისი ხელშეკრულებებით, არამედ საზოგადოებრივი ცნობიერების ტრანსფორმაციით — საზღვრების აღქმის შეცვლით და საერთო პოლიტიკური სივრცის კონცეფციის საზოგადოებრივ ცნობიერებაში დამკვიდრებით. ამ კონტექსტში მიხილ მუსხელიშვილის ინიციატივა შეიძლება შეფასდეს არა მხოლოდ სიმბოლურ აქტად, არამედ თავისუფალი გადაადგილების იდეის ადრეულ ინტელექტუალურ და პრაქტიკულ გამოხატულებად. სტუდენტური მარში წარმოადგენდა საზღვრის, როგორც მკაცრი სუვერენული გამიჯვნის ხაზის, გადაფასების მცდელობას და მის ერთიანი ევროპული სივრცის კომპონენტად გარდაქმნას.

ამ იდეით და ღირებულებით გამყარებული საფუძველი, შემდგომში ევროპულ სამართლებრივ სივრცეში ინსტიტუციურად აისახა. 1957 წლის რომის ხელშეკრულებამ ნორმატიულ დონეზე დააფიქსირა სამუშაო ძალის თავისუფალი გადაადგილების პრინციპი და საერთო ბაზრის შექმნის მიზანი, რითაც თავდაპირველად ინტელექტუალურ დისკურსსა და სიმბოლურ აქტებში გამოხატული იდეა ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთ საფუძვლად გარდაიქმნა.

ამგვარად, 1950 წლის სტუდენტური მარში წარმოადგენს იმ ინტელექტუალური პროცესის მნიშვნელოვან ნაწილს, რომელმაც ევროპული სახელმწიფოს საზღვრების აღქმა სუვერენულ-ტერიტორიული ჩაკეტილობიდან ტრანსნაციონალური, ინტეგრირებული პოლიტიკური სივრცის მოდელამდე მიიყვანა.

შემდგომ ქვეთავებში დეტალურად განვიხილავთ 1950 წლის სტუდენტური მარშის ისტორიულ კონტექსტს და მის სიმბოლურ დატვირთვას. ასევე, განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმობა მიხილ მუსხელიშვილის როლს ევროპული იდეის პოპულარიზაციაში, 6 აგვისტოს მოვლენების რეპრეზენტაციას როგორც მნიშვნელოვან სიმბოლურ აქტს ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში და სტუდენტური მარშის მნიშვნელობას, როგორც ადრეულ პრეცედენტს თავისუფალი გადაადგილებისა და ვიზალიზებული გაწვითარებისთვის.

თავი V. §1. სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშიდან ევროპულ ვიზალიზერალიზაციამდე — მიხეილ მუსხელიშვილის როლი და ინტელექტუალური მემკვიდრეობა

მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდგომი პერიოდი ევროპისთვის გამოწვევებით აღსავსე იყო. გერმანია დამარცხდა, მისი ტერიტორია დაყოფილი იყო საოკუპაციო ზონებად, ეკონომიკა ნადგურდებოდა, ხოლო პოლიტიკური და სამხედრო ხელმძღვანელობა პრაქტიკულად არ არსებობდა. ომის შემდგომი ევროპული საზოგადოება დაზიანებული იდენტობის, მსხვილი სოციალურ-პოლიტიკური გარდაქმნების და კოლექტიური ტრავმის შედეგებს განიცდიდა.

ამ პირობებში სტუდენტები განიხილებოდნენ მოქალაქეობრივი პრინციპების აქტიურ განმახორციელებლად, რომლებიც პრაქტიკულად აყალიბებდნენ წარმოდგენას იმ სოციალურ ურთიერთობებზე, რომლებიც ღირსებას, პოლიტიკურ პასუხისმგებლობას და საზღვრის მიღმა თანამშრომლობას ეფუძნებოდა. სწორედ სტუდენტების ამ აქტივობის ფონზე, ქართველმა ემიგრანტმა მეცნიერმა, სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა მიხეილ მუსხელიშვილმა დაინახა გერმანიის როლი მომავალ ევროპულ გაერთიანებაში, რომლის განხორციელება არა მხოლოდ პოლიტიკურ, არამედ კულტურულ და ინტელექტუალურ ინტეგრაციასაც მოითხოვდა.

ამ მიზნით, თავის თანამოაზრე პროფესორებთან — მარსელ მილესთან (Marcel Millet) და ჟან სომიესთან (Jean Sommier) ერთად, მ. მუსხელიშვილმა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე სტუდენტური მარში დაგეგმა. მარშის საშუალებით ახალგაზრდებს შესაძლებლობა მიეცათ, ევროპულ ერთიანობაზე ორიენტირებული იდეა პრაქტიკულად განეხორციელებინათ, მათ სიმბოლურად გადალახეს საზღვარი, რითაც წვლილი შეიტანეს საერთო ევროპული ინტელექტუალური სივრცის ჩამოყალიბებაში.²²⁷

1950 წლის 6 აგვისტოს, სენტ-გერმანსჰოფი საერთაშორისო საზოგადოების და ევროპული პრესის ყურადღების ცენტრში მოექცა. ამ დღეს, ცხრა ქვეყნის დაახლოებით 300 სტუდენტის მონაწილეობით ევროპული მარში განხორციელდა, რომლის მიზანი ომისშემდგომი ნაციონალური დაყოფის სიმბოლური უარყოფა და ევროპული ინტეგრაციის იდეის პოპულარიზაცია იყო. აღნიშნული თარიღი შეგნებულად იქნა შერჩეული, რადგან 1870 წლის ვიორთის (ფროშვილერის) ბრძო-

²²⁷ Fischer, D. (2000). *L'histoire des étudiants en France: de 1945 à nos jours*. Paris: Flammarion, pp. 48–52.

ლას²²⁸ უკავშირდებოდა, სადაც საფრანგეთის ჯარი პრუსიის არმიასთან ბრძოლაში დამარცხდა. ისტორიულ მეხსიერებაში კი ეს მოვლენა მშვიდობისა და თანამშრომლობის კონტექსტში გააზრების შესაძლებლობას ქმნის.

აქვე საჭიროა აღინიშნოს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში სტუდენტურ მარშთან დაკავშირებით ზოგჯერ ფაქტობრივი უზუსტობები გვხვდება. მაგალითად, მკვლევარი გვანცა გუგეშაშვილი თავის სამეცნიერო სტატიაში „მიშელ მუსხელი და გაერთიანებული ევროპის კონცეფცია“, 55-ე გვერდზე აღნიშნავს: „1950 წელს სტრასბურგში ევროპული კონფერენცია გაიხსნა, რომელსაც ევროპის სხვადასხვა ქვეყნიდან ჩასული 300 სტუდენტი ესწრებოდა. სამ სხვა პროფესორთან ერთად, მიშელ მუსხელმა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვრის გაუქმებაზე ისაუბრა და საზღვარზე ევროკავშირის დროშა აღმართა. მისი მოსაზრებით, ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო და უახლოეს მომავალში სტრასბურგი ევროპის გული გახდებოდა“²²⁹. მსგავსი ინტერპრეტაცია ფიქსირდება ზურაბ ჯგუზურიას რედაქტორობით გამოცემულ ნაშრომშიც — „მიშელ მუსხელი (მიხეილ მუსხელიშვილი) ერთიანობა მრავალფეროვნებაში“²³⁰.

წყაროთა კრიტიკული ანალიზი ცხადყოფს, რომ აღნიშნული მოვლენა არა „ევროპული კონფერენცია“ არამედ სტუდენტური მარში იყო, სადაც მ. მუსხელიშვილთან ერთად აქტიურად იყო ჩართული ორი პროფესორი (Marcel Millet; Jean Sommier). რაც შეეხება სიმბოლიკას, მარშის მონაწილეებს ხელში ეჭირათ არა ევროკავშირის დროშა (რომელიც მაშინ არ არსებობდა), არამედ ფედერალისტური მოძრაობის დროშები — თეთრ ფონზე მწვანე „E“-ს გამოსახულებით, რომელიც ევროპას აღნიშნავდა. ევროკავშირის დროშა — ლურჯ ფონზე წრიულად განლაგებული 12 ოქროს ვარსკვლავი — ევროპულმა საბჭომ 1955 წლის 9 დეკემბერს შემოიღო. თავდაპირველად იგი განიხილებოდა როგორც ზოგადევროპული სიმბოლო, რომელიც ევროპული ინტეგრაციის იდეას გამოხატავდა. 1986 წლიდან დროშა ევროპის თანამეგობრობის, შემდგომ კი ევროპის კავშირის ინსტიტუტების სიმბოლო ოფიციალურად გახდა. მიუხედავად იმისა, რომ დროშა კონცეპტუალურად მთელი ევროპის სიმბოლოს წარმოადგენდა, დღეს იგი უმთავრესად ევროკავშირთან ასოცირდება. მაასტრიხტის შეთანხმების (1992 წლის 7 თებერვალი) შე-

²²⁸ ვიორთის მეორე ბრძოლა (6 აგვისტო 1870; ფრანგულად La bataille de Woerth ან Froeschwiller) – საფრანგეთ-პრუსიის ომის გადამწყვეტი შეტაკება, რომელიც მიმდინარეობდა ვიორთისა (Woerth) და ახლომდებარე სოფელ ფროშვილერის (Froeschwiller) მიმდებარედ, სადაც პრუსიის არმიამ ფრანგები დაამარცხა. აღნიშნული თარიღი 1950 წლის სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშისთვის სიმბოლური საფუძველი გახდა.

²²⁹ გუგეშაშვილი, გ. მიშელ მუსხელი და გაერთიანებული ევროპის კონცეფცია. სამართლის მეთოდები, № 3, 2019, გვ. 54–61.

²³⁰ ჯგუზურია, ზ. (მთავარი რედაქტორ-გამომცემელი). „მიხეილ მუსხელი (მიხეილ მუსხელიშვილი) ერთიანობა მრავალფეროვნებაში“. თბილისი, 2019, გვ. 17.

მდეგ, დროშის სტატუსი საბოლოოდ დამკვიდრდა როგორც ევროპული ერთიანობის ოფიციალური სიმბოლო. სტუდენტური მარშიდან 3 დღის შემდეგ (1950 წლის 9 აგვისტო), ევროპის საბჭოს საკონსულტაციო ასამბლეის მეორე სესიის პარალელურად 150-მდე ევროპელი ახალგაზრდა კვლავ შეიკრიბა. მ. მუსხელიშვილი აქაც ერთ-ერთი ორგანიზატორი იყო, სადაც ევროპული ინტეგრაციის ინიციატივები წარადგინეს.²³¹ ეს კიდევ უფრო ხაზს უსვამს, რომ აქციები წარმოადგენდნენ ფედერალისტური იდეების პრაქტიკულ გამოხატვას და არა ფორმალურ კონფერენციას. ზუსტი ფაქტობრივი მონაცემები აუცილებელია ისტორიული მოვლენების სწორად გადმოსაცემად და მცდარი ინტერპრეტაციის თავიდან ასაცილებლად.

რაც შეეხება სტუდენტური მარშის სიმბოლიკას და ორგანიზებას, ისტორიული ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ვიორთის ბრძოლასა და სტუდენტურ მარშს შორის ზუსტად 80 წლის ქრონოლოგიური ინტერვალი არსებობს, რაც ამ ფაქტს სიმბოლურ მნიშვნელობას ანიჭებს. თუ 1870 წლის ბრძოლა ეროვნული ინტერესებისთვის სამხედრო დაპირისპირებასა და საზღვრისთვის ბრძოლის კონტექსტში განიხილებოდა, 1950 წლის მარში იმავე ტერიტორიაზე მშვიდობიან აქტად იქცა, რაც საზღვრის სიმბოლურ გაუქმებასა და ომისშემდგომი ევროპული კონტექსტის ფარგლებში თანამშრომლობას მოიაზრებდა. შესაბამისად, თარიღისა და ადგილის შერჩევა გადაიქცა ისტორიული მეხსიერების შეგნებულ გამოხატვად, რომელიც მიზნად ისახავდა კონფლიქტური წარსულის მშვიდობისა და თანამშრომლობის დისკურსში ინტეგრირებას.

1950 წლის 6 აგვისტოს, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსჰოფში ჩატარებული სტუდენტური მარში სიმბოლურად გამოხატავდა ახალ ევროპულ პრინციპებს — მშვიდობას, თანამშრომლობასა და ეროვნული სუვერენიტეტის იდეებს. აქედან გამომდინარე, სტუდენტური მარში უნდა განვიხილოთ არა მხოლოდ ინდივიდუალური მოვლენა, არამედ როგორც ევროპული ახალგაზრდობის აქტივიზმის ფართო დიპაზონის ნაწილი, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აქტიურად განვითარდა.

ნიშანდობლივია, რომ ევროპული მარშის კონცეფციის ერთ-ერთი ავტორი და მთავარი ორგანიზატორი წარმოშობით ქართველი, იურისტი მიხეილ მუსხელიშვილი (მიშელ მუსხელი) იყო.²³² მისი ხედვა ევროპული

²³¹ აღნიშნული მოვლენები ცოტა ქვემოთ იქნება განხილული. იხ.: Information Locales, à côté de la session de l'Assemblée Consultative, M. Spaak adressé un vibrant appel à 150 jeunes Européens enthousiastes. Les Dernières nouvelles d'Alsace, 12 Aout, №190, Strasbourg, 1950, p. 10.

²³² Article du journal alsacien sur les jeunes Européens ayant franchi la frontière franco-allemande dans le cadre de l'idée d'unité européenne. M. Mouskhely y est mentionné comme activiste et chef du groupe français. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhely (cote 1007W1269). Strasbourg.

ფედერალიზმის იდეებს ეფუძნებოდა, რაც სტრასბურგის უნივერსიტეტის სხვა პროფესორებთან თანამშრომლობით, სტუდენტური აქციის ორგანიზებით პრაქტიკულად განხორციელდა. მ. მუსხელიშვილის როლი მოიცავდა არა მხოლოდ კონცეფციის ინტელექტუალურ მხარეს, არამედ სტუდენტური აქტივობის ორგანიზებასაც, რაც იდეების პრაქტიკაში განხორციელებას და ევროპული ფედერალისტური პრინციპების სრულ რეალიზებას უზრუნველყოფდა.

ფრანგი ისტორიკოსი დიდიე ფიშერი (Didier Fischer) აღნიშნავს, რომ 1945–იან წლებში და შემდგომ, სტუდენტური სკოლები და უნივერსიტეტები სწრაფად გარდაიქმნენ როგორც პოლიტიკური, ისე საზოგადოებრივი ექსპერიმენტის სივრცედ, სადაც ახალგაზრდები ნაციონალური სახელმწიფოს ფორმებს კრიტიკულად აფასებდნენ და აქტიურად უწყობდნენ ხელს ევროპული თანამშრომლობის გაღრმავებასა და საერთო ევროპული იდენტობის ჩამოყალიბებას.²³³

სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშის სიმბოლური ელემენტები — ტრანსპარანტები, ფედერალისტური დროშები, მრავალენოვანი პროკლამაციები — აქტივიზმის, ინტელექტუალური ხედვისა და პრაქტიკული მონაწილეობის სინთეზს წარმოადგენდნენ. მ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, ახალგაზრდებმა პრაქტიკულად აჩვენეს, რომ ევროპაში მშვიდობა მხოლოდ სახელმწიფოების ძალთა ბალანსით ვერ დამყარდებოდა; საჭირო იყო სუპრანაციონალური ინსტიტუტები, რომლებიც თავისუფალ გადაადგილებას, თანამშრომლობასა და საერთო ინსტიტუციურ კონტროლს უზრუნველყოფდნენ.

მარშის დროს სტუდენტებს ხელში ეჭირათ ტრანსპარანტები და ევროპელი ფედერალისტების დროშები.²³⁴ განსაკუთრებული სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა მწვანე-თეთრი ფერისა და წაგრძელებულ ფორმის დროშას — თეთრ ფონზე განთავსებული დიდი მწვანე ასო "E" სიმბოლურად აღნიშნავდა „ევროპას“ (Europe) და ხაზს უსვამდა კონტინენტის ერთიანობას. მწვანე ფერი გამოხატავდა იმედს ევროპული ერთიანობისა და მშვიდობისთვის, თეთრი კი სუფთა დასაწყისსა და ახალი ინსტიტუციური სისტემის აშენების სურვილს. დროშა პირველად 1948 წლის ჰააგის კონგრესზე გამოჩნდა, სადაც ევროპული ფედერალისტური მოძრაობა ოფიციალურად დაარსდა. სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტურ აქციაზე იგი აქტიურად გამოხატავდა ევროპული ერთიანობის იდეას.

²³³ Fischer, D. *L'histoire des étudiants en France: de 1945 à nos jours*. Paris: Flammarion, 2000, pp. 48–52.

²³⁴ *Les Dernières nouvelles d'Alsace*. (1950, 8 août). La conspiration du dimanche a réussi: Plus de 300 jeunes Européens ont détruit les barrières douanières et franchi la frontière entre la France et l'Allemagne. *Les Dernières nouvelles d'Alsace* (№186), Strasbourg, p. 10.

1950 წლის 6 აგვისტოს, სტუდენტებმა და რამდენიმე ევროპელმა პოლიტიკოსმა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვრის ბარიერები სიმბოლურად მოხსნა — დაწვეს სასაზღვრო ბოძები და საბაჟოები, რითაც ნაციონალური დაყოფა საჯაროდ უარყვეს და წამოაყენეს მოთხოვნები: ფედერალური ევროპის შექმნა, საერთო მოქალაქეობა, საერთო ინსტიტუტები და თავისუფალი გადაადგილება.²³⁵ მონაწილეები ჯგუფებად იყვნენ დაყოფილნი: ერთი ჯგუფი ბარიკადებთან მიდიოდა, მეორე დროშებს აფრიალებდა, მესამე — მრავალენოვან პროკლამაციებს კითხულობდა. მარშის სცენარი — ორგანიზებული მოქმედება, ბარიერების სიმბოლური მოხსნა და ლოზუნგები: „ევროპა აქ არის“, „ჩვენ ვითხოვთ ევროპის მოქალაქეობას“, „ჩვენ გვჭირდება ევროპული პარლამენტი და მთავრობა“ — პირდაპირ ასახავდა სუვერენიტეტის გადანაწილებისა და სუპრანაციონალური ინსტიტუტების შექმნის იდეას, რომლის თეორიული ხედვა ჯერ კიდევ რამდენიმე წლით ადრე მიხეილ მუსხელიშვილის აკადემიურ ნაშრომებში ჩამოყალიბდა.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია 1947 წლის 2 მაისს, კაიროს ფუად I-ის სახელობის უნივერსიტეტში (Université Fouad Ier)²³⁶ მიხეილ მუსხელიშვილის წარდგენილი მოხსენება *Peut-on sauver la Paix?*²³⁷ („შესაძლებელია თუ არა მშვიდობის გადარჩენა?“). მ. მუსხელიშვილი ამტკიცებდა, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი მშვიდობა მხოლოდ სახელმწიფოთაშორის შეთანხმებასა და ძალთა ბალანსს ვერ დაეფუძნებოდა. მისი არგუმენტი მდგომარეობდა იმაში, რომ კონფლიქტის განმეორების რისკი გამომდინარეობდა ეროვნული სუვერენიტეტის შეუზღუდავი პრინციპიდან, რის შედეგადაც მდგრადი მშვიდობა მხოლოდ სუვერენიტეტის ნაწილის სუპრანაციონალურ, სამართლებრივად ორგანიზებულ ინსტიტუტებზე გადაცემით იყო შესაძლებელი. მ.

²³⁵ Point de vue, Images du monde : le journal des princes d'aujourd'hui. (1950, 17 août). Étudiants et les hommes d'Etat brûlent les poteaux frontières de l'Europe. Paris, pp. 22–23.

²³⁶ კაიროს ფუად I-ის სახელობის უნივერსიტეტი (Université Fouad I, იგივე Cairo University) — ეგვიპტის მთავარი თანამედროვე უმაღლესი სასწავლებელი, რომელიც XIX–XX საუკუნეების გარდამავალ პერიოდში, ეგვიპტის განათლების სისტემაში ევროპული ტიპის უმაღლესი სასწავლებლის შექმნის დროს ჩამოყალიბდა. 1940 წელს უნივერსიტეტს ეწოდა მეფე ფუად I-ის სახელი, რომელიც 1922–1936 წლებში ეგვიპტის მონარქი იყო. უნივერსიტეტში ფუნქციონირებდა ფრანგული სამართლის სკოლა, სადაც მ. მუსხელიშვილი მუშაობდა 1940–1946 წლებში, როგორც ოფიციალურად აღიარებული პროფესორი (Professeur agrégé), სადაც სამართალს და იურიდიულ მეცნიერებებს, ძირითადად ფრანგულ სამართალზე ორიენტირებული კურსებით და ევროპული სამართლებრივი მიმართულებით აწავლიდა. ეგვიპტის რევოლუციისა და 1952 წლის 23 ივლისის, სამხედრო-პოლიტიკური გადატრიალების შემდეგ, ფრანგული გავლენა უნივერსიტეტში შემცირდა და სამართლის ფრანგული სკოლა დაიხურა.

²³⁷ Mouskhély, M. (1947, 2 მაისი). Peut-on sauver la Paix. Revue des Conférences Françaises en Orient, I(8), Présenté à l'Université Fouad Ier, Le Cair, pp. 435–443.

მუსხელიშვილის ძირითადი დასკვნა იყო, რომ ევროპის სტაბილურობა შეუძლებელია სამართლებრივი ინსტიტუტების და საერთაშორისო თანამშრომლობის გარეშე; გრძელვადიან მშვიდობას მხოლოდ მტკიცე სამართლებრივი ჩარჩო უზრუნველყოფს. როგორც თავად აღნიშნავდა: „სამართალი, და არა ხელშეკრულება, დაარეგულირებს საერთაშორისო ურთიერთობებს“ (*"C'est la loi, et non plus le traité, qui réglera les relations internationales"*)²³⁸. მისი ადრეული ფედერალისტური ხედვა აჩვენებს, რომ მ. მუსხელიშვილი ევროპული გაერთიანების იდეის სამართლებრივი არქიტექტორის როლს ასრულებდა. სტუდენტური აქციების ორგანიზება და ახალგაზრდობის ჩართულობა ევროპული ინსტიტუტების შექმნაში არ იყო მხოლოდ სიმბოლური აქტები – ეს ადასტურებს, რომ ევროპული სტაბილურობა სამართლებრივად განონასწორებულ, სუპრანაციონალურ სისტემას მოითხოვდა.

მ. მუსხელიშვილის დებულებას უშუალოდ ეხმიანება, 1948 წელს იტალიელი პოლიტიკოსისა და ევროპელ ფედერალისტის, ლუიჯი ეინაუდის (Luigi Einaudi)²³⁹ მიერ ფორმულირებული თეზა, რომელიც სტუდენტური მარშის ერთ-ერთ ბანერზე იყო გამოსახული: *"Qui veut la paix – Veut un Transfert de Souveraineté aux États-Unis d'Europe. Le reste est Mensonge"*. („ვისაც მშვიდობა სურს — სურს სუვერენიტეტი ევროპის შეერთებულ შტატებს გადასცეს. დანარჩენი ყველაფერი სიცრუეა“). ლ. ეინაუდის აზრით, ევროპული მშვიდობისა და სტაბილურობის საფუძველი საერთო სამართლებრივი სივრცე უნდა ყოფილიყო, რომელიც ეროვნულ სახელმწიფოებს კონფლიქტის ლოგიკიდან სუპრანაციონალურ თანამშრომლობამდე მიიყვანდა. ის ხაზს უსვამდა, რომ მხოლოდ სახელმწიფოთა ძალთა ბალანსი მშვიდობას ვერ უზრუნველყოფდა — აუცილებელი იყო ფედერალურ ინსტიტუტებზე სუვერენიტეტის ნაწილის ნებაყოფლობით გადაცემა. მისი თეზის მიხედვით, თუ სახელმწიფოები სრულ სუვერენიტეტს ინარჩუნებენ და ერთობლივ ორგანოს მხოლოდ საკონსულტაციო ფუნქცია აქვს, კონფლიქტის პოტენციალი კვლავ იარსებებს. სწორედ, ამ თვალსაზრისით იკვეთება მისი თეზის უშუალო თანხვედრა მ. მუსხელიშვილის 1947 წლის მოხსენებასთან. ორივე ავტორი მშვიდობას განიხილავდა არა როგორც დიპლომატიურ შედეგს, არამედ როგორც სამართლებრივ-ინსტიტუციურ გარდაქმნას, სადაც სუვერენიტეტის სტრატეგიული გადანაწილება ახალ პოლიტიკურ წესრიგს ქმნის.

ამრიგად, ლუიჯი ეინაუდის 1948 წლის თეზას წინ უსწრებდა მიხეილ მუსხელიშვილის 1947 წლის მოხსენება, სადაც უკვე გაჟღერებული

²³⁸ Mouskhély, M. (1947, 2 მაისი). p. 438.

²³⁹ ლუიჯი ეინაუდი (Luigi Numa Lorenzo Einaudi; 1874–1961) — იტალიელი პოლიტიკოსი, ეკონომისტი და ბანკირი, იტალიის რესპუბლიკის პრეზიდენტი 1948–1955 წლებში. იტალიის რესპუბლიკის ერთ-ერთი დამფუძნებელი მამა.

იყო მშვიდობის სამართლებრივი და ინსტიტუციური კონცეფცია. ეს აჩვენებს, რომ მ. მუსხელიშვილი ევროპული სტაბილურობის ფედერალისტური ხედვის ადრეული ავტორი იყო, რომლის თეზა სუვერენიტეტის ნაწილის სუპრანაციონალურ ინსტიტუტებზე გადაცემის აუცილებლობას ემყარებოდა.

საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანჰოფში გამართული სტუდენტური აქცია სუპრანაციონალური, სამართლებრივი და ფედერალისტური იდეების პრაქტიკულ სინთეზს წარმოადგენს. ახალგაზრდებმა ღიად გამოხატეს სურვილი, რომ ეროვნული სუვერენიტეტი ნაწილობრივ გადაცემულიყო საერთო ევროპულ ინსტიტუტებზე — საპარლამენტო, აღმასრულებელ და საკანონმდებლო დონეზე. ეს მოთხოვნა ასახავდა უკვე ჩამოყალიბებულ ფედერალისტურ დისკურსს, რომლის ინტელექტუალური საფუძველი მ. მუსხელიშვილის სამართლებრივი არგუმენტაცია იყო.

მ. მუსხელიშვილის 1947 წლის თეორიული კონცეფცია და შემდგომი სტუდენტური აქტივობა ერთიან კონცეპტუალურ ხაზში თავსდება: პირველი ქმნის მშვიდობის სუპრანაციონალურ მოდელს, მეორე კი მის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ გამოხატულებას.

ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალურ გენეზისში, თეორიისა და პრაქტიკის ეს სინთეზი, სწორედ, მ. მუსხელიშვილის ხედვის ისტორიულ მნიშვნელობას ასახავს.

ჰააგის კონგრესმა (1948) ფორმალურად ჩამოაყალიბა ევროპული ფედერალისტური მოძრაობა, განსაზღვრა ემბლემა, დროშა და სამომავლო სტრუქტურები. 1950–1951 წლებში ევროპული საბჭოს ინიციატივებმა განათლების, კულტურისა და ახალგაზრდობის გაცვლითი პროგრამების მეშვეობით პრაქტიკულად განახორციელეს მ. მუსხელიშვილის ხედვა და ხელი შეუწეეს ნაციონალური სუვერენიტეტის ნაწილობრივ გადანაწილებას სუპრანაციონალურ ფედერალურ ინსტიტუტებზე.

აღნიშნული პარალელები ადასტურებს, რომ სენტ-გერმანჰოფის აქცია არა მხოლოდ ქართველი ემიგრანტი მეცნიერის, მიხეილ მუსხელიშვილის ისტორიული ფენომენია, არამედ ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალური და პრაქტიკული გამოხატულებაა. მ. მუსხელიშვილის ხედვა წარმოადგენდა ევროპული ფედერალიზმის იდეის ადაპტაციას პრაქტიკულ დონეზე, სადაც სტუდენტური აქტივობა სიმბოლურ, ვიზუალურ და სამართლებრივ ელემენტებს აერთიანებდა. სტუდენტური მარშის შემდგომი მოვლენები, როგორიცაა ვიზალიზერალიზაცია და ევროპული სტუდენტური გაცვლითი პროგრამები, პირდაპირ ასახავდა მ. მუსხელიშვილის იდეას, რომ საპარლამენტო, აღმასრულებელი და საკანონმდებლო სუპრანაციონალური ინსტიტუტები არა მხო-

ლოდ თავისუფალ გადაადგილებას, არამედ მშვიდობისა და თანამშრომლობის ახალი წესრიგის ჩამოყალიბებას უზრუნველყოფდნენ.²⁴⁰

მ. მუსხელიშვილის კონცეფცია ევროპული ინტეგრაციის კვლევებისთვის დღესაც მნიშვნელოვან საყრდენს წარმოადგენს. მის მიერ ორგანიზებული სტუდენტური მარშის ინიციატივა აერთიანებდა:

ა) სტუდენტური აქტივიზმის სიმბოლურ და პრაქტიკულ ელემენტებს;

ბ) სუპრანაციონალურ ინსტიტუტებში სუვერენიტეტის გადანაწილების იდეას;

გ) მშვიდობისა და თანამშრომლობის ახალ ევროპულ წესრიგს.

სენტ-გერმანსპოფის 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის დეტალური და ვიზუალური აღწერა წარმოდგენილია ფრანგულ ილუსტრირებულ ჟურნალში — "Point de vue, Images du monde"²⁴¹ („თვალსაზრისი, მსოფლიოს სურათები“). 1950 წლის 17 აგვისტოს, გამოქვეყნდა სტატია სენსაციური სათაურით — „სტუდენტები და სახელმწიფო მოღვაწეები ევროპის სასაზღვრო ბოძებს წვავენ“, რაც სტუდენტური აქციის პრესაში გაშუქებას სენსაციურ და სიმბოლურად დატვირთულ ელფერს სძენდა. ჟურნალში წარმოდგენილი ფოტორეპორტაჟი ქრონოლოგიურად ასახავს დემონსტრანტთა გადაადგილებას ჰაგენაუს ტყიდან²⁴² სენტ-გერმანსპოფის მიმართულებით და ხაზს უსვამს აქციის სიმბოლურ, დრამატულად დატვირთულ ეპიზოდებს, მათ შორის საბაჟო ბარიერის დემონტაჟს, რომელიც ევროპული ერთიანობის იდეის მხარდასაჭერად, სიმბოლურ ქმედებას წარმოადგენდა. გამოცემის ტექსტში მითითებულია, რომ ახალგაზრდები ცხრა ევროპული ქვეყნიდან „თანამშრომლობისა და ურთიერთგაგების სულისკვეთებით“ შეიკრიბნენ, რათა ერთიანი ევროპის იდეა გამოხატონ. აღწერილია ორგანიზებული გადაადგილება ჰაგენაუს ტყიდან, ჟურნალისტებისა და ფოტოგრაფების თანდასწრებით, რაც აქციას წინასწარ დაგეგმილი საჯაროობის ხასიათს ანიჭებდა. აღნიშნული ფოტორეპორტაჟი მნიშვნელოვან ნარატიულ წყაროდ შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან იგი არა მხოლოდ ღონისძიე-

²⁴⁰ Fischer, J. European integration and student activism. Berlin: Akademie Verlag, 2001, pp. 68–69.

²⁴¹ Laure (Dir. publ.). (1950, 17 août). Étudiants et hommes d'État brûlent les poteaux frontières de l'Europe. "Point de vue, Images du monde: le journal des princes d'aujourd'hui", pp.22–23.

²⁴² ჰაგენაუს ტყე (Forêt de Haguenau) მდებარეობს ჰაგენაუს კომუნის ტერიტორიაზე, ალზასის რეგიონში. დაახლოებით 21 000 ჰექტარს მოიცავს. ერთ-ერთი უდიდესი ტყე ჩრდილოეთ ალზასში. საფრანგეთის ეროვნული ტყის სააგენტოს (Office national des forêts) მიერ ტყეს მინიჭებული აქვს გამორჩეული ტყის (Forêt d'Exception) სტატუსი, რომელიც განსაკუთრებული ეკოლოგიური, ისტორიული და კულტურული მნიშვნელობის მქონე ტყეებს ენიჭებათ. დღეს იგი წარმოადგენს როგორც ბუნებრივ-ეკოლოგიურ, ისე საკურორტო და რეკრეაციულ ზონას, რომელიც ტურისტული და საგანმანათლებლო მიზნებისთვის ფართოდ გამოიყენება.

ბის ქრონოლოგიას ასახავს, არამედ აჩვენებს, თანამედროვის თვალთ
როგორ გაშუქდა სტუდენტური მარში მედიის საშუალებით, რომელიც
ერთიანი ევროპის იდეის საჯარო და სიმბოლური მანიფესტაცია იყო.
მედიის მეშვეობით გადმოცემულმა ფაქტებმა, ახალგაზრდული აქტი-
ვიზმი ევროპული ინსტიტუციური პროცესების განვითარებასთან შეა-
კავშირა.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მიხეილ
მუსხელიშვილის როლს. პრესაში გამოქვეყნებული ფოტომასალა და
ტექსტური აღწერა ნათლად აჩვენებს, რომ მარში არა სპონტანური
პროტესტი, არამედ წინასწარ დაგეგმილი და სიმბოლურად გათ-
ვლილი პოლიტიკური აქცია იყო, რომლის ორგანიზაციულ სტრუქ-
ტურაში მ. მუსხელიშვილი ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენდა.
მედიაში ასახული მასალა წარმოაჩენს მის აქტივობას ევროპული ფე-
დერალისტური იდეის პრაქტიკულ გამოხატვად, ახალგაზრდული ინი-
ციატივის ფორმად, რომელიც ევროპულ ინსტიტუციურ დისკურსზე
გავლენას მიზანმიმართულად ახდენდა.

ამრიგად, პრესაში გამოქვეყნებული მასალა აჩვენებს, როგორ გა-
რდაიქმნა სტუდენტური მარში სიმბოლური პოლიტიკური აქტიდან
ევროპული ინტეგრაციის იდეის საჯარო ლეგიტიმაციის მექანიზმად,
ხოლო მიხეილ მუსხელიშვილის მონაწილეობა ამ ინტელექტუალური
კონცეფციის პრაქტიკულად განხორციელებულ პოლიტიკურ აქტს წა-
რმოადგენდა.

სენტ-გერმანსჰოფის აქციიდან თანამედროვე ევროპულ ვიზალი-
ზერალიზაციამდე გზა ცხადყოფს, რომ მ. მუსხელიშვილის იდეები
პრაქტიკულად ახალგაზრდული ინიციატივის მეშვეობით განხორციე-
ლდა. აქციაზე გაჟღერებული მოწოდებები და სტუდენტების აქტივობა
წარმოადგენდა კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც მშვიდობა ევრო-
პაში ვერ დამყარდებოდა მხოლოდ სახელმწიფოების ძალთა ბალანსით
— აუცილებელი იყო სუვერენიტეტის ნაწილობრივი გადანაწილება სუ-
პრანაციონალურ ინსტიტუტებზე.²⁴³

აღნიშნული იდეის უშუალო ინსტიტუციური გაგრძელება მალევე
გამოვლინდა. სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშიდან სამი დღის
შემდეგ, 1950 წლის 9 აგვისტოს, ევროპის საბჭოს საკონსულტაციო
ასამბლეის²⁴⁴ მეორე სესიის პარალელურად, მიხეილ მუსხელიშვილის
ორგანიზებით, ასამბლეის შენობასთან 150-მდე ევროპელი ახალგაზ-
რდა შეიკრიბა. აღნიშნული სესია პირველი შეკრებიდან (1949 წლის 10

²⁴³ Fischer, D. European students and post-war integration. Paris, France: Presses
Universitaires de France, 2001, p. 53.

²⁴⁴ ევროპის საკონსულტაციო ასამბლეა (Assemblée Consultative de l'Europe) 1949
წლის 10 აგვისტოს შეიქმნა. დღეს ცნობილია როგორც ევროპის საბჭოს საპარლამენტო
ასამბლეა (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, PACE).

აგვისტო) ერთი წლის შემდეგ მოიწვიეს. მაშინ ასამბლეის პირველ პრეზიდენტად პოლ-ჰენრი ჩარლზ სპაკი დაინიშნა. სტუდენტებმა მ. მუსხელიშვილთან ერთად ევროპული ინტეგრაციის ინიციატივა წარადგინეს, სადაც რობერ შუმანის გეგმის განხორციელებისთვის, ევროპარლამენტის შექმნა, ხოლო თავდაცვის ორგანიზაციის მიზნით, ევროპის მთავრობის ჩამოყალიბება მოითხოვეს. აქციაზე წარმოდგენილი იყო ორი ბანერი: 1. "Nous demandons un parlement européen pour la mise en œuvre du plan Schuman" („ჩვენ გვჭირდება ევროპარლამენტი შუმანის გეგმის განხორციელებისთვის“); 2. "Nous demandons un gouvernement européen pour l'organisation de la défense" („ჩვენ გვჭირდება ევროპის მთავრობა თავდაცვის ორგანიზებისთვის“).²⁴⁵

ევროპის საკონსულტაციო ასამბლეის თავმჯდომარემ, პოლ-ჰენრი ჩარლზ სპაკმა, ახალგაზრდებს მიმართა, მიესალმა მათ და ყველა ევროპელ ახალგაზრდას მოუწოდა აქციას შეერთებოდნენ. ღონისძიებას ასევე, ბრიტანელი სახელმწიფო მოღვაწე, უინსტონ ჩერჩილი დასენრო, რომელმაც სტუდენტებს მოკლე სიტყვით მიმართა და მათ ევროპული ერთიანობის მხარდაჭერისკენ მოუწოდა.

1950 წლის აგვისტოში, ევროპის საბჭოს საკონსულტაციო ასამბლეის მეორე სესიაზე, განსახილველ ძირითად საკითხებს შორის იყო: 1. ერთიანი ევროპული არმიის შექმნა ევროპის თავდაცვის მინისტრის ხელმძღვანელობით და დემოკრატიული კონტროლის პირობებში; 2. ცივი ომის კონტექსტში აშშ-სა და კანადასთან თანამშრომლობის გაღრმავება; 3. საერთაშორისო აგრესიაზე ერთობლივი რეაგირების მექანიზმების განვითარება; 4. სუპრანაციონალური ინსტიტუტების — ევროპარლამენტისა და ევროპის მთავრობის შექმნის პერსპექტივა; 5. ფედერალისტური პროექტის მხარდაჭერაში, ევროპელი ახალგაზრდობის აქტიური ჩართულობა.

ასამბლეის მეორე სესიის ფარგლებში, სტრასბურგში დამტკიცდა Recommendation 52²⁴⁶ (საკონსულტაციო რეკომენდაცია №52), რომელიც ერთიანი ევროპული არმიის შექმნას ითვალისწინებდა.

---

²⁴⁵ Information Locales, à côté de la session de l'Assemblée Consultative, M. Spaak adressé un vibrant appel à 150 jeunes Européens enthousiastes. Les Dernières nouvelles d'Alsace, 12 Aout, №190, Strasbourg, 1950, p. 10.

²⁴⁶ საკონსულტაციო რეკომენდაცია 52 (Recommendation 52) — ასამბლეის ოფიციალური რეკომენდაცია, რომელიც შემუშავდა ევროპის საბჭოს საკონსულტაციო ასამბლეის მეორე სესიაზე 1950 წლის აგვისტოში, სტრასბურგში. რეკომენდაცია მოიცავდა ერთიანი ევროპული არმიის შექმნას, კოოპერაციას აშშ-სა და კანადასთან, სუპრანაციონალური ინსტიტუტების (ევროპარლამენტი, ევროპის მთავრობა) მხარდაჭერას და ევროპის მშვიდობის განმტკიცებას. Recommendation 52-ს საფუძვლად დაედო სუპრანაციონალური ინსტიტუციური უსაფრთხოების კონცეფცია, და სიმბოლურად განასახიერებდა ევროპული ფედერალისტური იდეების პოპულარიზაციას, რომელიც მაშინ პირველად პოლიტიკურ დონეზე გამოიხატა.

Recommendation 52 წარმოადგენდა იმ პერიოდის ევროპული თანამშრომლობის ერთ-ერთ ყველაზე ამბიციურ პოლიტიკურ ინიციატივას, რომლის ძირითადი მიზანი სუპრანაციონალური უსაფრთხოების სისტემის ჩამოყალიბება იყო.

ამ ორ ღონისძიებას შორის ცხადი და ორგანული კავშირი იკვეთება. 1950 წლის 6 აგვისტოს სენტ-გერმანსჰოფის მარში ქმნიდა სოციალურ, სიმბოლურ და ინტელექტუალურ ფონს, ხოლო 9 აგვისტოს აქცია იმავე მოთხოვნებს უკვე ინსტიტუციურ ფორმატში აყალიბებდა. თუ პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ახალგაზრდული მობილიზაციისა და ფედერალისტური იდეების საჯარო გამოხატვასთან, მეორე შემთხვევაში ეს იდეები უკვე ინსტიტუციურ სივრცეში პოლიტიკურ მოთხოვნებად გარდაიქმნება.

9 აგვისტოს შეკრებაზე, რომელშიც 150 ევროპელი სტუდენტი მონაწილეობდა, გაჟღერდა ევროპარლამენტის შექმნის მოთხოვნა შუმანის გეგმის განხორციელებისთვის და ევროპის მთავრობის ჩამოყალიბება, რომელიც იქნებოდა პასუხი თავდაცვის ორგანიზაციის საჭიროებებზე. ღონისძიება იმდროინდელ ევროპულ პრესაში ფართოდ გაშუქდა, სადაც გამოქვეყნდა მ. მუსხელიშვილის ფოტო პოლ-ჰენრი სპაკთან და სხვა ევროპელ პოლიტიკურ ლიდერებთან ერთად. აღნიშნული ვიზუალური მასალა არა მხოლოდ ადასტურებს ინიციატივის საჯარო რეზონანსს, არამედ ხაზს უსვამს მის სიმბოლურ და პოლიტიკურ მნიშვნელობას ევროპული ინტეგრაციის პროცესში.

ეს ფაქტი ნათლად აჩვენებს, რომ სტუდენტური აქტივიზმი უკვე ინტეგრირებული იყო ევროპული ინსტიტუციური პოლიტიკის დისკურსში და წარმოადგენდა ორგანიზაციულ და ინტელექტუალურ საფუძველს, რომელმაც ახალგაზრდული ინიციატივა ოფიციალურ ევროპულ პროცესებს დაუკავშირა, როგორც იყო ბენილუქსის შეთანხმება²⁴⁷, შუმანის გეგმა და ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის საზოგადოება. აღნიშნული ინიციატივები სტუდენტური მარშის დროს წამოყენებულ იდეებს ინსტიტუციურ და სამართლებრივ ფორმატში აყალიბებდა, რაც ევროპული ინტეგრაციის საჯარო ლეგიტიმაციას აძლიერებდა.

მიხეილ მუსხელიშვილის როლი ამ პროცესებში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო. იგი ერთდროულად მოქმედებდა როგორც ახალგა-

²⁴⁷ ბენილუქსი (Benelux) — დასავლეთ ევროპაში არსებული ეკონომიკური კავშირი, რომელშიც ერთიანდება სამი სახელმწიფო: ბელგია, ნიდერლანდები და ლუქსემბურგი. სახელწოდება წვერი ქვეყნების სახელების პირველი ასოების შეერთებით წარმოიქმნა (ბელგია + ნიდერლანდები + ლუქსემბურგი). ბენილუქსის ქვეყნები საფრანგეთისა და გერმანიის მეზობლად მდებარეობს. მათი საერთო მოსახლეობა დაახლოებით 27 562 217 ადამიანს შეადგენს. კავშირი ოფიციალურად 1921 წლის 25 ივლისს შეიქმნა, ხოლო თანამშრომლობის შეთანხმება 1944–1947 წლებში განახლდა, რაც რეგიონულ ინსტიტუციურ კავშირებს წარმოადგენდა და ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთი წინამორბედი გახდა.

ზრდული ინიციატივების ორგანიზატორი, ფედერალისტური კონცეფციის თეორეტიკოსი და პრაქტიკული სტრატეგი, რომელმაც იდეათა სიმბოლური გამოხატულება კონკრეტულ პოლიტიკურ მოთხოვნებად გარდაქმნა.

მომდევნო პარაგრაფში ვისაუბრებთ 1950 წლის სტუდენტური მარშის ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაციის მნიშვნელობაზე; თუ როგორ უკავშირდებოდა ეს ღონისძიება ევროპული ფედერალისტური იდეების აღქმისა და პოპულარიზაციის პროცესს და რა როლი ჰქონდა ინსტიტუციურ პოლიტიკურ მექანიზმებთან თანამშრომლობაში. ეს საშუალებას მოგვცემს გავაანალიზოთ, როგორ აისახა ახალგაზრდული ინიციატივა საზოგადოებრივ მეხსიერებაში და როგორი ფორმით ვრცელდებოდა ინსტიტუციურ სივრცეში, რაც საბოლოოდ ევროპული ინტეგრაციის საჯარო ლეგიტიმაციას ხელს უწყობდა.

თავი V. §2. 1950 წლის სტუდენტური მარშის ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაცია

1950 წლის 6 აგვისტოს, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსპოფში (ვისემბურგის რეგიონი), განხორციელებული სტუდენტური მარში ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ისტორიაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან აქტად მიიჩნევა. აქცია მხოლოდ ფიზიკური ბარიერის დემონტაჟის სიმბოლო არ ყოფილა; იგი ევროპული ინტეგრაციის იდეის საჯარო და პრაქტიკულ დემონსტრირებას წარმოადგენდა. სტუდენტებმა აჩვენეს, რომ ევროპა, რომელიც მხოლოდ ეროვნული სუვერენიტეტის შეუზღუდავ პრინციპს ეფუძნება, მდგრადი და ფუნქციონალური პოლიტიკური ერთობის სახით, ვერ ჩამოყალიბდება.²⁴⁸

ამ კონტექსტში „ევროპა“ გულისხმობს არა მხოლოდ გეოგრაფიულ სივრცეს, არამედ ფედერალისტურ პოლიტიკურ პროექტს — სახელმწიფოთა ურთიერთობის ისეთ ფორმას, რომელიც ეროვნული სუვერენიტეტს ინარჩუნებს, თუმცა თანამშრომლობას ზესახელმწიფოებრივი კოორდინაციის ფარგლებში განიხილავს. სტუდენტური მარშის ორგანიზებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს უნივერსიტეტებთან დაკავშირებულმა ფედერალისტურმა სტრუქტურებმა — უნივერსიტეტების ფედერალისტურმა კავშირმა (Union Fédéraliste Interuniversitaire, UFI) და სტუდენტური საერთაშორისო სამსახურის ფედერაციამ (International Student Service Federation, ISSF). ევროპელი ახალგაზრდების აქტივობას მხარს უჭერდა ბელგიელი პოლიტიკოსი და ევროინტეგრაციის ერთ-ერთი ლიდერი პოლ სპააკი. აქცია

---

²⁴⁸ Heister, M. W. Der Studentensturm auf die Grenzen 1950 – Für ein föderales Europa: Fakten – Probleme – Hintergründe – Konsequenzen. Bonn: Iduso Verlag, 2015, pp. 28–30.

დაფინანსებული იყო ამერიკული კომიტეტის მიერ (ACUE),²⁴⁹ რაც აჩვენებს აშშ-ის ჩართულობას ევროპული ინტეგრაციის მხარდაჭერაში. აღნიშნული თანამშრომლობა წარმოადგენდა ტრანსნაციონალური სამოქალაქო აქტივობის მაგალითს, რომელიც ინტეგრაციის იდეას ლეგიტიმაციას პრაქტიკული ქმედების გზით ანიჭებდა.²⁵⁰ ამ პროცესში მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო მიხეილ მუსხელიშვილი, უნივერსიტეტ-თაშორისი ფედერალისტური კავშირის პრეზიდენტი, რომლის ხელმძღვანელობამ სტუდენტურ მოძრაობას ორგანიზაციული სიმტკიცე და პოლიტიკური მიმართულება მისცა.

სტუდენტური მარშის თარიღის სიმბოლური დატვირთვა შეიძლება გაანალიზდეს პიერ ნორას²⁵¹ მიერ ჩამოყალიბებული „მეხსიერების ადგილის“ (lieux de mémoire) კონცეფციის ფარგლებში. პ. ნორას მიხედვით, „მეხსიერების ადგილი“ არის სიმბოლური კვანძი, სადაც ისტორია და კოლექტიური მეხსიერება ერთმანეთს ერწყმის და კონკრეტულ სივრცესა თუ თარიღს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს. ასეთი ადგილები იქმნება მაშინ, როდესაც საზოგადოება ისტორიულ გამოცდილებას ემოციურ და იდენტობით დატვირთულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

ამ თეორიული პერსპექტივიდან, 1950 წლის 6 აგვისტო შეიძლება განვიხილოთ როგორც „მეხსიერების ადგილი“. აღნიშნული თარიღი ემთხვევა ვიორთის ბრძოლას (6 აგვისტო 1870), რომელიც საფრანგეთ-პრუსიის ომის ერთ-ერთ გადამწყვეტ ეპიზოდს წარმოადგენდა.²⁵² ამ ბრძოლამ მნიშვნელოვნად დაასუსტა საფრანგეთის სამხედრო პოზიციები და გერმანიის გაერთიანების პროცესს ხელი შეუწყო. მისი კულმინაცია, 1871 წლის 18 იანვარს, ვერსალის სასახლის სარკეებიან დარბაზში, გერმანიის იმპერიის გამოცხადება იყო.²⁵³ ვერსალის სასახლე შემდგომშიც იქცა ევროპული ძალაუფლების პოლიტიკის სიმბოლოდ.

²⁴⁹ ევროპის გაერთიანების ამერიკული კომიტეტი (American Committee on United Europe; ACUE) — დაარსდა 1948 წელს და მასში მონაწილეობდნენ მაღალი რანგის ამერიკელი პოლიტიკოსები და ყოფილი სადაზვერვო სტრუქტურის წარმომადგენლები. კომიტეტის მიზანი იყო ევროპული ინტეგრაციის პროცესის მხარდაჭერა — განსაკუთრებით ფედერალისტური მოძრაობებისა და ტრანსნაციონალური ახალგაზრდული ორგანიზაციების დაფინანსების გზით. ACUE-ის საქმიანობა ცხადყოფს, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ აქტიურად უწყობდა ხელს დასავლეთ ევროპის პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ ინტეგრაციას, რაც ცივი ომის კონტექსტში საბჭოთა გავლენის შეკავების სტრატეგიის ნაწილად განიხილებოდა.

²⁵⁰ Norwig, 2016, pp. 182–184.

²⁵¹ პიერ ნორა (Pierre Nora; 1931–2025) — ფრანგი ისტორიკოსი, კოლექტიური მეხსიერების კვლევის ერთ-ერთი წამყვანი თეორეტიკოსი და „მეხსიერების ადგილების“ (lieux de mémoire) კონცეფციის ავტორი.

²⁵² Nora, P. Between memory and history: Les lieux de mémoire. Representations (26), 1989, pp 7–9.

²⁵³ Craig, G. A. Germany 1866–1945. Oxford University Press, 1978, pp. 1–4.

სწორედ, ამავე სივრცეში, 1919 წლის 28 ივნისს, ვერსალის ხელშეკრულება გაფორმდა, რომელმაც პირველი მსოფლიო ომის დასასრული სამართლებრივად გააფორმა.²⁵⁴ ამგვარად, ერთი და იგივე ადგილი როგორც გერმანიის იმპერიული ტრიუმფის, ისე მისი სამხედრო მარცხის იურიდიული გაფორმების სიმბოლოდ იქცა.

ამ ისტორიული კონტექსტის ფონზე, 1950 წლის სტუდენტური მარში შეიძლება შეფასდეს როგორც წარსულის კონფლიქტური მეხსიერების ტრანსფორმაციის მცდელობა. თუ 1870 წლის 6 აგვისტო ძალის პოლიტიკისა და ნაციონალური სახელმწიფოს კონსოლიდაციის ნიშანი იყო, 1950 წლის 6 აგვისტო, უკვე საზღვრების გადალახვისა და ევროპული თანამშრომლობის სიმბოლოდ იქცა. სტუდენტთა ქმედება არა მხოლოდ ფიზიკური ბარიერების დემონტაჟს წარმოადგენდა, არამედ ინტელექტუალურ და ემოციურ რეპრეზენტაციას — მცდელობას, ისტორიული ტრავმა ახალი პოლიტიკური იდეის საფუძვლი გამხდარიყო.

თავის მხრივ, ბობენტალი (Bobenthal)²⁵⁵, სენტ-გერმანსჰოფი (St. Germanshof) და ვაილერი (Weiler),²⁵⁶ სადაც სტუდენტებმა სიმბოლურად გადალახეს საზღვრები, რათა ევროპული ერთიანობის იდეა გამოეხატათ, დღეს ფრანგულ-გერმანული და ევროპული ისტორიის მეხსიერების მნიშვნელოვანი ნაწილი გახდა. ამგვარად, 1950 წლის 6 აგვისტოს მარში სენტ-გერმანსჰოფში, შეიძლება განიმარტოს როგორც „მეხსიერების ადგილი“ — ისტორიული ტრავმის სივრცის პოლიტიკური რეინტერპრეტაცია, რის შედეგადაც ომისა და ძალის პოლიტიკის მეხსიერება თანამშრომლობისა და ინტეგრაციის სიმბოლოდ გარდაიქმნა. აღნიშნული ქმედება სიმბოლურ დონეზე წინ უსწრებდა იმ სამართლებრივ-ინსტიტუციურ სისტემას, რომელიც, მოგვიანებით, ევროპული ინტეგრაციის ფარგლებში ზენაციონალური მმართველობის მოდელად ჩამოყალიბდა. ამ თვალსაზრისით, საზღვრის დემონტაჟის ფაქტი ტრანსფორმირდა ახალგაზრდა ევროპელთა რიტუალურად ორგანიზებულ კოლექტიურ გამოცდილებად, სადაც აქტივისტთა ქმედება ჯგუფის იდენტობის კონსტრუქციას პირდაპირ უკავშირდებოდა და კოლექტიური ნარატივის განმტკიცებას ემსახურებოდა.

1950 წლის 6 აგვისტოს მარშს შეიძლება მიეწეროს არა მხოლოდ პოლიტიკური-კულტურული აქტივობა, არამედ კოლექტიური მეხსიერების ფორმირების პროცესი, რომელიც სოციალურ, კულტურულ და ინსტიტუციურ დონეზე სხვადასხვა გამოცდილებებს აერთიანებს.

²⁵⁴ MacMillan, M. *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its attempt to end war*. John Murray, 2001, pp. 494–497.

²⁵⁵ ბობენტალი (Bobenthal) — მუნიციპალიტეტი გერმანიის დასავლეთ ნაწილში.

²⁵⁶ ვაილერი (Weiler) — პატარა დასახლება საფრანგეთში, ვისემბურგის მიმდებარე ტერიტორიაზე, სენტ-გერმანსჰოფის საზღვარზე.

ფრანგი სოციოლოგის მორის ჰალბვაქსის²⁵⁷ მიხედვით, მეხსიერება გადამუშავდება სოციალური ჯგუფების მიერ, რომლებიც წარსულის გამოცდილებას მნიშვნელობას ანიჭებენ და მას კოლექტიური ნარატივის ფარგლებში წარმართავენ.²⁵⁸ ამ თვალსაზრისით, საზღვრის დემონტაჟის ფაქტი გარდაიქმნა ახალგაზრდა ევროპელთა რიტუალურად ორგანიზებულ კოლექტიურ გამოცდილებად, სადაც აქტივისტთა ქმედება ჯგუფის კოლექტიური იდენტობის განმტკიცებას უკავშირდებოდა.

კოლექტიური მეხსიერება, მორის ჰალბვაქსის მიხედვით, სოციალური ჩარჩოების ფარგლებში ფორმირდება,²⁵⁹ ხოლო გერმანელი სოციოლოგის, ალეიდა ასმანის²⁶⁰ თანახმად, იგი კულტურულ სიმბოლოებში და რიტუალებში სტაბილურდება და იდენტობას ამკვიდრებს.²⁶¹ 1950 წლის 6 აგვისტოს აქცია, სწორედ, ასეთ სიმბოლურ რიტუალად შეიძლება განვიხილოთ, რომელმაც ეროვნული საზღვრის მატერიალური ნიშნების დემონტაჟი ტრანსნაციონალური პოლიტიკური ერთობის ნიშნად აქცია.

ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსის, პიერ ნორას მიხედვით, „მეხსიერების ადგილები“ ჩნდება მაშინ, როდესაც ცოცხალი, ბუნებრივი მეხსიერება სუსტდება და საზოგადოება იწყებს წარსულის სიმბოლურ კონსერვაციას — ადგილებში, თარიღებში, რიტუალებში, მონუმენტებში. მეხსიერების ადგილი შეიძლება იყოს გეოგრაფიული სივრცე (მაგ. საზღვარი), თარიღი (6 აგვისტო), რიტუალური ქმედება (ბარიერის დემონტაჟი) ან სიმბოლო (ფედერალისტური ევროპის დროშა). თუ მორის ჰალბვაქსი მეხსიერებას სოციალური ჯგუფების მიერ კონსტრუირებულ

---

²⁵⁷ მორის ჰალბვაქსი (Maurice Halbwachs, 1877–1945) - ფრანგი ფილოსოფოსი, სოციოლოგი, ცნობილი თავისი „კოლექტიური მეხსიერების“ (La Mémoire collective, 1950) კონცეფციით, რომლის მიხედვით მეხსიერება მხოლოდ ინდივიდუალური ფენომენი არ არის, არამედ სოციალურად კონსტრუირებული, ინდივიდუალური გამოცდილებაა; მუდმივად ინტეგრირებულია ჯგუფურ ნარატივსა და სოციალურ ჩარჩოში, სადაც ადამიანი მოქმედებს. შესაბამისად, ისტორიული მოვლენების აღქმა სოციალური და კონტექსტუალური გარემოს გავლენაზეა დამოკიდებული.

²⁵⁸ Halbwachs, M. On collective memory (L. A. Coser, Trans). University of Chicago Press. (Original work published 1950), 1992, pp. 38–40.

²⁵⁹ Halbwachs, 1992, pp. 38–40.

²⁶⁰ ალეიდა ასმანი (Aleida Assmann; დ. 22 მარტი 1947) — გერმანელი კულტუროლოგი და სოციოლოგი. ცნობილია თავისი კვლევებით კულტურული და კომუნიკაციური მეხსიერების სფეროში. ა. ასმანის მიხედვით, მეხსიერება არა მხოლოდ ინდივიდუალური ან ჯგუფური ფენომენია, არამედ კულტურულ-ინსტიტუციურ ფორმებში ფიქსირდება, რომელიც განსაზღვრავს, როგორ ინარჩუნებს საზოგადოება წარსულს და როგორ ქმნის იდენტობას. იგი ხაზს უსვამს მეხსიერების სტაბილიზაციას სიმბოლოების, რიტუალების, ინსტიტუციების და საზოგადოებრივი პრაქტიკების საშუალებით, რაც თანამედროვეობის კულტურულ-პოლიტიკურ კონტექსტში წარსულის ინტეგრაციას უზრუნველყოფს.

²⁶¹ Assmann, A. Cultural memory and Western civilization: Functions, media, archives. Cambridge: Cambridge University Press. 2011, pp. 36–40.

პროცესად ხსნის,²⁶² ალეიდა ასმანის მიხედვით, მეხსიერება კულტურულ-ინსტიტუციურ სტრუქტურებში ინტეგრირდება, რაც კოლექტიური იდენტობის შენარჩუნებას და გამყარებას უზრუნველყოფს.²⁶³

ამ კონტექსტში, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური აქცია შეიძლება განვიხილოთ როგორც საზღვრის დემონტაჟის მომენტი, რომელიც ტრანსფორმირდა „მეხსიერების ადგილად“ — ევროპული ერთობის ნარატიულ სიმბოლოდ. საბაჟო ბარიერის სიმბოლური აღება და სასაზღვრო ბოძების განადგურება აღარ არის მხოლოდ დემონსტრანტთა აქტიური ქმედება; ის იქცევა მეხსიერების ადგილად, სადაც ეროვნული სუვერენიტეტის მატერიალური ნიშნები ევროპული ინტეგრაციის სიმბოლური არტიკულაციით ჩანაცვლდება. თეორიული სინთეზი — 1950 წლის 6 აგვისტოს საზღვრის სიმბოლური დემონტაჟი შეიძლება ერთდროულად განვიხილოთ როგორც კოლექტიური გამოცდილება (Halbwachs), კულტურული მეხსიერების რიტუალიზებული ფორმა (Assmann) და, პიერ ნორას ტერმინოლოგიით, „მეხსიერების ადგილი“ (Lieu de mémoire).

შესაბამისად, ასეთი სიმბოლური კომბინაციის შედეგად იქმნება „მეხსიერების ადგილი“ — სივრცე, სადაც ისტორიული მოვლენა ჯგუფისა და კოლექტიური იდენტობის სტრუქტურად გარდაიქმნება. ამ თვალსაზრისით, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარში სენტ-გერმანსჰოფში არ არის მხოლოდ პოლიტიკური აქტივიზმის ეპიზოდი, არამედ ევროპული საერთო მეხსიერების ფორმირების საწყისი ეტაპია, სადაც ეროვნული საზღვრები სიმბოლურად ირღვევა და მოვლენები ევროპული ერთობის ნარატივში ინტეგრირდება.

მეხსიერების პოლიტიკური თეორიების განხილვის შემდეგ, გადავიდეთ სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშის დეტალების ისტორიულ რეპრეზენტაციაზე პრესის მასალების მიხედვით. აქცია არ უნდა განვიხილოთ როგორც სპონტანური მოვლენა, არამედ როგორც ორგანიზებული, წინასწარ დაგეგმილი და სიმბოლურად დატვირთული პოლიტიკური ქმედება, რომელიც აქტიურად ჩაერთო ევროპული ერთობის ტრანსნაციონალურ ნარატივში.

კვირის „შეთქმულების“ დღის მიერ გამოწვეული დრამატულობა კარგად ასახავს პრესის ნარატიულ სტილს: ავტობიუტებისა და ავტომობილების „საიდუმლო ქარავანი“ სოფლის გზებით ჩრდილოეთისკენ მიიწევა, საბოლოო მარშრუტი ჟურნალისტებმაც კი არ იცოდნენ. მონაწილეები ორ ჯგუფად იყვნენ დაყოფილნი — ერთი საფრანგეთის, მეორე გერმანიის მხარეს. განსაზღვრულ საათზე სტუდენტთა კოლონა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვრისკენ წაიყვანეს.

²⁶² Halbwachs, 1992, pp. 39.

²⁶³ Assmann, 2011, pp.40.

დრამატული ნარატივი („საიდუმლო ქარავანი“, ბარიერის გადაჭრა, სასაზღვრო ბოძების დაწვა, დროშის აღმართვა) ქმნის მეხსიერებით სქემას, რომელშიც ეროვნული საზღვარი დროებით და გადალახვად კონსტრუქციადაა წარმოჩენილი. მატერიალური ინფრასტრუქტურის დემონტაჟი სიმბოლურ აქტად იქცევა, რომელიც ეროვნული სუვერენიტეტის „ხილულ ნიშნებს“ ტრანსნაციონალური იდენტობით ანაცვლებს.

სტუდენტთა ჯგუფებმა, რომელთა შორის წარმოდგენილი იყო 300-ზე მეტი ახალგაზრდა სხვადასხვა ევროპული ქვეყნებიდან (დანია, შვეიცარია, ბელგია, ჰოლანდია, იტალია, ინგლისი, გერმანია, საფრანგეთი), უსაფრთხოების მცირე ჯგუფის დახმარებით, საბაჟო წინაღობა სწრაფად გადალახეს. ლითონის ხერხით გადაჭრილი ბარიერები და სასაზღვრო მაჩვენებლების ჩამოხსნა, ეროვნული სუვერენიტეტის ნიშნების სიმბოლურ უარყოფას გულისხმობდა.

საბაჟო პუნქტის დაკავება აღწერილია სწრაფ და კოორდინირებულ აქტად: უსაფრთხოების მცირე ჯგუფმა წინასწარ გადაიტანა საბაჟო მოხელეთა ყურადღება, ხოლო ძირითადად ჯგუფმა მოკლე დროში გადაჭრა ბარიერი და ჩამოხსნა სასაზღვრო მაჩვენებელი. პრესის მასალების მიხედვით, მონაწილეებმა საბაჟოს ნიშნები თან წაიღეს, როგორც გამარჯვების სიმბოლოები ("Emportaient les emblèmes de la douane comme des trophées de victoire"). აქტი არა ძალადობრივ დაპირისპირებად, არამედ საზღვრის ინსტიტუციური სიმბოლოების დემონტაჟად იყო წარმოჩენილი, რაც ფრანგი ჟურნალისტის, რ. მაიერის (R. Mayer) ტექსტში ევროპული ერთიანობის იდეის ბუნებრივ და ლეგიტიმურ პროცესად არის წარმოდგენილი.

რ. მაიერი გადმოგვცემს, რომ აქციის ორგანიზატორმა, მიშელ მუსხელმა მონაწილეებს სთხოვა ფიცი დაედოთ, რომ ევროპული ერთიანობისთვის ბრძოლას კვლავ გააგრძელებდნენ. ამის შემდეგ, ახალგაზრდების ჯგუფი თავიანთ ქვეყნებში მშვიდობიანად დაბრუნდა. გაზეთის შეფასებით, ღონისძიება კარგად ორგანიზებული იყო. სტატიის დასასრულს, ავტორი აღნიშნავს, რომ თუ მსგავსი აქციები სხვა ევროპულ საზღვრებზეც გაიმართება, ევროპული ოცნება რეალობასთან ძალიან ახლოს აღმოჩნდება.²⁶⁴

აქცია არა მხოლოდ ყურადღების მისაპყრობად, არამედ ევროპული ინტეგრაციის იდეის პოპულარიზაციისთვის იყო ორგანიზებული. აქციის მონაწილეებმა, ძალადობრივი კონფლიქტის გარეშე, საბაჟო ნიშნები სიმბოლურად ჩამოხსნეს, როგორც ძველი ნაციონალური სუვერენიტეტის უარყოფის გამოხატულება. სტუდენტებმა აღმართეს ფე-

---

²⁶⁴ Mayer, R. (1950, 8 août). La conspiration du dimanche a réussi: Plus de 300 jeunes Européens ont détruit les barrières douanières et franchi la frontière entre la France et l'Allemagne. Les Dernières nouvelles d'Alsace (№186), Strasbourg, p. 10.

დერალისტთა ევროპული დროშები, გამოიტანეს ბანერები წარწერით „ევროპა აქ არის“; „ჩვენ მოვითხოვთ ევროპულ მოქალაქეობას“, ხოლო სამ ენაზე წაკითხული მიმართვა ხაზს უსვამდა ეროვნული სუვერენიტეტის დემონსტრაციულ შეზღუდვას და ევროპული პირადობის ინსტიტუციონალურ მოთხოვნებს.²⁶⁵ ევროპული პრესა აღნიშნულ მოვლენას აღწერს როგორც სიმბოლურად დატვირთულ და თითქმის თეატრალიზებულ აქციას, სადაც მეხსიერება პოლიტიკურ ნარატივში პირდაპირი ქმედებით კონსტრუირდება. მეხსიერებითი რეპრეზენტაციის კულმინაცია იყო საბაჟო ბოძების დანვა და მათ ფერფლზე ევროპელი ფედერალისტების დროშის აღმართვა. სამ ენაზე წაკითხული მიმართვები — „ევროპული მოქალაქეობის“, „ევროპული პარლამენტისა და მთავრობის“ შესახებ, არა მხოლოდ პროტესტს, არამედ პოლიტიკური პროექტის საჯარო დეკლარაციას ასახავს. პრესის დისკურსში 6 აგვისტოს აქტი გადაიქცა ევროპული ფედერალიზმის სიმბოლურ ინაუგურაციად.

ამ თვალსაზრისით, სტუდენტური მარში წარმოადგენს არა მხოლოდ პოლიტიკური აქტივიზმის ეპიზოდს, არამედ ევროპული საერთო მეხსიერების საწყის ნარატიულ წერტილს, სივრცეს, სადაც ისტორიული მოვლენა ჯგუფისა და კოლექტიური იდენტობის სტრუქტურად გარდაიქმნება, ხოლო ეროვნული საზღვრები, სიმბოლურად, ტრანსნაციონალური ერთობის ნარატივში ინტეგრირდება. გზის გასწვრივ ახალგაზრდებმა აღმართეს ევროპის დროშები და ბანერები წარწერით — „ევროპა აქ არის“; „ჩვენ მოვითხოვთ ევროპულ მოქალაქეობას“, რაც ხაზს უსვამდა ეროვნული სუვერენიტეტის შეზღუდვას და ევროპული ინსტიტუციური პირადობის დოკუმენტის მოთხოვნას. პრესის ნარატივი აქციას ქმნის როგორც თეატრალიზებულ და ისტორიულად დატვირთულ მოვლენას, სადაც მოქმედების ტექნიკური დეტალები პირდაპირ ასახავს მეხსიერების რეკონსტრუქციას და კოლექტიური იდენტობის ფორმირებას.

მეხსიერების პოლიტიკური თეორიების ანალიზის (Halbwachs, 1992; Assmann, 2011; Nora, 1989) საფუძველზე, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაცია, პრესის მასალების მიხედვით აჩვენებს, რომ აქცია იყო არა სპონტანური მოვლენა, არამედ ორგანიზებული, წინასწარ დაგეგმილი და სიმბოლურად დატვირთული პოლიტიკური ქმედება, რომელიც პირდაპირ დაკავშირებული იყო ევროპული ერთობის ტრანსნაციონალურ ნარატივთან.

ამრიგად, 1950 წლის 6 აგვისტოს საზღვრის „აღება“ იყო არა უბრალო პროტესტი, არამედ გააზრებული პოლიტიკური პერფორმანსი, რომელიც მედიის ნარატივში კოლექტიური მეხსიერების ნაწილად გარდაიქმნა. სწორედ, პრესის პუბლიკაციის რეპრეზენტაციამ კონკრე-

²⁶⁵ Mayer, R. (1950, 8 août), p. 10.

ტული აქტივობა სიმბოლურ მოვლენად გადააქცია. სტატიის ავტორი რ. მაიერი (R. Mayer), აღწერს მოვლენას როგორც „კვირის კონსპირაციას“, რომელიც წარმატებით განხორციელდა და რომელშიც „300-ზე მეტმა ახალგაზრდა ევროპელმა“ საბაჟო ბარიერები დაარღვია და საზღვარი გადაკვეთა. თავად სათაურის ფორმულირება — „La conspiration du dimanche a réussi“ („კვირის კონსპირაციამ წარმატებას მიაღწია“) — ქმნის დრამატულ, თითქმის თეატრალიზებულ ტონს, რაც ამტკიცებს, რომ ეს ფაქტი აღიქმებოდა როგორც სიმბოლურად დადგმული ქმედება.

მორის ჰალბვაქსის (Maurice Halbwachs) მიხედვით, ისტორიული მეხსიერების თეორიის კონტექსტში ასეთი მედიური ენა განსაზღვრავს, თუ როგორ გადადის კონკრეტული მოვლენა ინდივიდუალური გამოცდილებიდან კოლექტიურ წარატივში. პრესა არ აღწერს ფაქტს მხოლოდ სამართლებრივ დარღვევად; იგი მას წარმოადგენს როგორც ევროპული ერთიანობის იდეის საჯარო დემონსტრირებას. ამგვარად, საზღვრის ბარიერის ფიზიკური დემონტაჟი იქცა სიმბოლურ აქტად, რომელიც ეროვნული სუვერენიტეტის დროებითობაზე და ფედერალური ევროპის იდეის ლეგიტიმურ მოთხოვნაზე მიუთითებდა.

ამ თვალსაზრისით, 1950 წლის სტუდენტური აქცია შეიძლება განვიხილოთ როგორც პოლიტიკურად ინსცენირებული სივრცითი მოქმედება, სადაც გეოგრაფიული საზღვარი გადაიქცა პოლიტიკური იდეის სიმბოლურ და მატერიალურ გამოხატულებად. სწორედ, მედიის წარატივმა უზრუნველყო ამ ქმედების „მეხსიერებად ქცევა“, რაც შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ დისკურსში ერთ-ერთ საწყის სიმბოლოდ ჩამოყალიბდა.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებით საინტერესოა ის გარემოება, რომ სტუდენტური აქციის მონაწილეთა შორის იყო 20 წლის ჰელმუტ კოლი (Helmut Kohl),²⁶⁶ რომელიც შემდგომში ევროპული პოლიტიკის მნიშვნელოვანი ფიგურა და გერმანიის კანცლერი გახდა. განსაკუთრებით საინტერესოა ის გარემოება, რომ სტუდენტური აქციის მონაწილეთა ერთი ნაწილი შემდგომში ევროპული პოლიტიკის მნიშვნელოვან ფიგურებად ჩამოყალიბდა. მათ შორისაა ჰელმუტ კოლი, რომლის პოლიტიკური ბიოგრაფია ევროპული ინტეგრაციის გაღრმავების პროცესს მჭიდროდ უკავშირდება.

ფრანგი ისტორიკოსი კორინ დეფრანსი (Corine Defrance), რომელიც 1950-იანი წლების ევროპული ახალგაზრდული ფედერალისტური მოძრაობების ისტორიას იკვლევს, თავის ნაშრომში პირდაპირ აღნიშნავს, რომ 1950 წლის 6 აგვისტოს დემონსტრანტთა შორის მომავალში გერმანიის ფედერალური კანცლერი, ჰელმუტ კოლი იმყოფებოდა. კ. დეფ-

---

²⁶⁶ Defrance, C. La rencontre européenne de la Loreley (été 1951). Le rêve d'une Europe de la jeunesse. Presses universitaires de Rennes, 2022, p. 21-30.

რანსი წერს: "...Les jeunes ont incendié des barrières en bois à la frontière franco-allemande pour réclamer la création d'un parlement européen... parmi les participants se trouvait le futur chancelier allemand, Helmut Kohl" („...ახალგაზრდებმა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე ხის ბარიერები ცეცხლში დაწვეს, რათა მოეთხოვათ ევროპული პარლამენტის შექმნა... მონაწილეთა შორის გერმანიის მომავალი კანცლერი, ჰელმუტ კოლი იმყოფებოდა“).²⁶⁷ ამ ციტატას მნიშვნელოვანი წონა აქვს, რადგან იგი ადასტურებს, რომ 1950 წლის სტუდენტური აქცია არ იყო მხოლოდ სიმბოლური პოლიტიკური პერფორმანსი; ეს იყო იმ თაობის პოლიტიკური სოციალიზაციის აქტიური ნაწილი, რომელმაც შემდგომში ევროპული ინტეგრაციის ინსტიტუციური მომავალი განსაზღვრა. მონაწილეთა შორის 20 წლის ჰელმუტ კოლის ყოფნა, მიუთითებს მაშინდელი თაობის აქტიურ ჩართულობაზე ევროპული ფედერალისტური იდეების ფორმირებაში. ავტორი განსაკუთრებით ხაზს უსვამს მიშელ მუსხელის, სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორის და ევროპის უნივერსიტეტთაშორისი ფედერალისტური კავშირის (Union Fédéraliste Interuniversitaire) პრეზიდენტის როლს. მისი აზრით, მ. მუსხელი წარმოადგენდა ცენტრალურ ფიგურას ორგანიზატორებსა და მონაწილეებს შორის. მისი ხელმძღვანელობით, 1950 წლის ზაფხულში, სტუდენტებმა საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე დაწვეს ხის ბარიერები, რათა მოეთხოვათ ევროპული პარლამენტის შექმნა, საერთო ხელშეკრულება და ევროპული პასპორტი. კორინ დეფრანსი სვამს მნიშვნელოვან კითხვას: ახალგაზრდები იყვნენ მხოლოდ მიმღებლები თუ გონივრულად აქტიური მონაწილეები ევროპის იდეების შექმნაში? ავტორი ხაზს უსვამს, რომ ამ კონტექსტში ახალგაზრდობა არა მხოლოდ ასაკობრივი ჯგუფით განსაზღვრული კატეგორიაა, არამედ სოციალური, კულტურული და პოლიტიკური მობილიზაციის ეტაპი, რომელიც ისტორიული გამოცდილებით იყო განპირობებული — განსაკუთრებით ბავშვობისა და ახალგაზრდობის პერიოდი, რომელსაც მეორე მსოფლიო ომმა მძიმე დაღი დააჩნია.²⁶⁸

ამ კონტექსტში მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ორგანიზატორებისა და ხელმძღვანელების როლი, არამედ თავად მონაწილეთა პერსპექტივა და გამოცდილება. სტუდენტური მარშის მონაწილეებს შორის, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მათიას ჰეისტერის მოგონებები, რომელიც გვიჩვენებს როგორ აღიქვამდნენ ახალგაზრდები საკუთარ პოლიტიკურ მონაწილეობას და მათი სიმბოლური აქტივობა ისტორიულ რეალობაში როგორ აისახებოდა. მ. ჰეისტერი, რომელიც 25 წლის იყო, თავის მო-

²⁶⁷ Defrance, C. La rencontre européenne de la Loreley (été 1951). Le rêve d'une Europe de la jeunesse. Presses universitaires de Rennes, 2022, p. 23.

²⁶⁸ Defrance, 2022, p. 25-30.

მავალ საცოლესთან ერთად მონაწილეობდა 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტურ აქციაში. მოგვიანებით, მან ორი წიგნი მიუძღვნა სტუდენტურ მარშს. მათიას ჰეისტერის 2015 წელს გამოცემული ნაშრომი: "Der Studentensturm auf die Grenzen 1950 – Für ein föderales Europa: Fakten – Probleme – Hintergründe – Konsequenzen" („1950 წლის სტუდენტური მარში საზღვრებზე – ფედერალური ევროპისთვის: ფაქტები, პრობლემები, ფონი, შედეგები“), მნიშვნელოვანი წყაროა 1950 წლის სტუდენტური მარშის შესასწავლად. იგი დეტალურად აღწერს როგორც მარშის მოვლენებს, ისე ახალგაზრდების პოლიტიკური აქტივობის კონტექსტს, ქართველი იურისტის, მიშელ მუსხელის როლს ლონისძიების ორგანიზების საქმეში. მ. ჰეისტერის მონოგრაფიის წინასიტყვაობაში, ევროკავშირის პარლამენტის ყოფილი თავმჯდომარე მარტინ შულცი (Martin Schulz)²⁶⁹ ხაზს უსვამს ახალგაზრდობის აქტიურ როლს ევროპული იდეების პოპულარიზაციაში. რაინლანდ-ფჰალცის პრემიერი ბერნჰარდ ფოგელი (Bernhard Vogel)²⁷⁰ კი ყურადღებას ამახვილებს აქციის რეგიონალურ და ისტორიულ მნიშვნელობაზე. მ. ჰეისტერის ნაშრომი აერთიანებს თვითმხილველის ნარატივს, დეტალურად აღწერს დოკუმენტებსა და სტუდენტების სამოქმედო სტრატეგიებზე შთამბეჭდავ ინფორმაციას გვანდის. მთლიანობაში, ეს წიგნი არის არა მხოლოდ ისტორიული დოკუმენტი, არამედ ევროპული ფედერალიზმის და ინტეგრაციის პროცესების შესასწავლად მნიშვნელოვანი გზამკვლევა. 2017 წელს გამოცემულ თავის მეორე, 104 გვერდიან მონოგრაფიაში: "Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof/Wissembourg. Ein Projekt zur Motivation und Integration der Menschen in Europa", („ევროპული შეხვედრების სივრცე სენტ-გერმანსჰოფი/ვისემბურგი: პროექტი ადამიანების მოტივაციისა და ინტეგრაციისთვის ევროპაში“), მათიას ჰეისტერი საუბრობს სენტ-გერმანსჰოფში ევროპული მემორიალის გახსნაზე, რომელიც სტუდენტურ მარშს მიეძღვნა.

გერმანელი ისტორიკოსის, ქრისტინა ნორვიგის (Christina Norwig) მონოგრაფია: "Die erste europäische Generation. Europakonstruktionen in der Europäischen Jugendkampagne (1951–1958)" („პირველი ევროპული

²⁶⁹ მარტინ შულცი (Martin Schulz; დაბ. 20 დეკემბერი, 1955) — გერმანელი პოლიტიკოსი, ევროპარლამენტის ყოფილი პრეზიდენტი (2012–2017) და გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ყოფილი ლიდერი (2017–2018). ევროპარლამენტის წევრი 1994–2017 წლებში, ბუნდესტაგის წევრი 2017–2021 წლებში. მნიშვნელოვანი ევროპული და გერმანული პოლიტიკური ფიგურა, ევროკავშირის ინსტიტუციური და პოლიტიკური პროცესების აქტიური მონაწილე.

²⁷⁰ ბერნჰარდ ფოგელი (Bernhard Vogel; დაბ. 1932) — გერმანელი პოლიტიკოსი, გერმანიის ქრისტიანულ-დემოკრატიული კავშირი, (Christlich Demokratische Union Deutschlands, CDU) წევრი, რაინლანდ-ფჰალცის (1976–1988) და თურინგიის (1992–2003) პრემიერ-მინისტრი. მონაწილეობდა ევროპული ინტეგრაციისა და ფედერალისტური იდეების პოპულარიზაციაში.

თაობა: ევროპული იდენტობის კონსტრუირება ევროპულ ახალგაზრდულ კამპანიაში (1951–1958)“), მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში, ახალგაზრდობის პოლიტიკისა და საგანმანათლებლო კამპანიების მეშვეობით, ევროპული ინტეგრაციის იდეის ფორმირებას იკვლევს. ავტორი განიხილავს ევროპის ახალგაზრდული კამპანიის ტრანსნაციონალურ სივრცეს, სადაც ყალიბდება „პირველი ევროპული თაობის“ კონცეფცია, რომელიც საკუთარ იდენტობას ეროვნულ ჩარჩოებს მიღმა, ევროპულ ღირებულებებზე დაყრდნობით აყალიბებს.

ამ ინტელექტუალურ და ინსტიტუციურ კონტექსტში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს მიშელ მუსხელს, როგორც ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთ თვალსაჩინო თეორეტიკოსს. მიუხედავად იმისა, რომ ქ. ნორვიგის კვლევა ფოკუსირებულია ახალგაზრდულ დისკურსებსა და პრაქტიკებზე, მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური სამართლებრივი ხედვა წარმოადგენს ამ იდეათა ინტელექტუალურ ფონს, რომელზეც ახალგაზრდული ორგანიზაციების პოლიტიკური და საგანმანათლებლო პროგრამები იყო აგებული.

მ. მუსხელი წარმოადგენს იმ თაობის მეცნიერს, რომელმაც ჯერ კიდევ 1930-იანი წლებიდან ჩამოაყალიბა ევროპული ფედერალიზმის სამართლებრივი საფუძვლები და ომის შემდეგ აქტიურად ჩაერთო ევროპული ინტეგრაციის ზესახელმწიფოებრივი ცნების გაგების გავრცელებაში. მისი იდეები — ევროპის, როგორც უფლებებზე, თავისუფლებებზე და სამართლებრივ ერთობაზე დაფუძნებული პოლიტიკური სივრცის შესახებ, სრულ თანხვედრაშია ქ. ნორვიგის მიერ აღწერილ ახალგაზრდულ პროექტებთან, რომლებიც ახალი ტიპის „ევროპელი მოქალაქის“ აღზრდას ისახავდა მიზნად.

სტუდენტური მარშის ორგანიზებაში მიშელ მუსხელი გამოირჩეოდა არა მხოლოდ როგორც ლიდერი, არამედ როგორც სტრატეგი, რომელმაც აქციის პოლიტიკური მნიშვნელობა წინასწარ განსაზღვრა. მისი ხედვა შეეხებოდა: 1. ევროპის საზღვრების სიმბოლურ მოხსნას; 2. ევროპული მოქალაქეობის იდეის პოპულარიზაციას; 3. ევროპული კონსტიტუციის შექმნის მიზნით, ახალგაზრდების მობილიზაციას.

ამ მონაცემების საფუძველზე ნათლად ჩანს, რომ სტუდენტური აქციის ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორი და ცენტრალური ფიგურა ქართველი იურისტი მიშელ მუსხელი იყო. მისი ხედვა ევროპული ფედერალისტური იდეების ინსტიტუციური განვითარების წინამორბედად იქცა, რაც აქციის სამეცნიერო და ისტორიულ მნიშვნელობას კიდევ უფრო ზრდის.

აღსანიშნავია, რომ 2019 წელს, სტუდენტური მარშიდან 69 წლის შემდეგ, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის თემასთან დაკავშირებით, ბრიტანულმა ტელეკომპანია ბი-ბი-სიმ (BBC)²⁷¹ დოკუმენტური

²⁷¹ British Broadcasting Corporation — ბრიტანეთის საზოგადოებრივი მაუწყებელი.

ფილმი გადაიღო ("Student demonstration in 1950 –St. Germanshof"; „1950 წლის სტუდენტური დემონსტრაცია — სენტ-გერმანსჰოფი“),²⁷² რომელსაც ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაციის თვალსაზრისით უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. დოკუმენტური ფილმის მთავარი გმირები, ამ მოვლენების თვითმხილველი მათიას ჰეისტერი და მისი მეუღლე არიან. ისინი ისტორიული მეხსიერების ჭრილში განიხილავენ სტუდენტური მარშის სიმბოლიკას, ორგანიზაციულ სტრუქტურასა და ევროპული ფედერალიზმის პოპულარიზაციის მნიშვნელობას. ამ გზით ტექსტუალური და აუდიოვიზუალური წყაროები ერთმანეთში ინტეგრირდება და ხაზგასმით აჩვენებს ახალგაზრდობის როლს ევროპული ერთიანობის პროცესში.

1950 წლის 6 აგვისტოს სენტგერმანსჰოფში განხორციელებული სტუდენტური მარში ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთ ყველაზე სიმბოლურ მომენტად იქცა. ეს აქტივობა, რომელიც მ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობითა და ინიციატივით განხორციელდა, წარმოადგენს საფუძვლს ევროპის საზღვრების სიმბოლური შეზღუდვების მოხსნაზე, რაც საბოლოოდ 1957 წლის რომის ხელშეკრულებაში აისახა. მ. მუსხელიშვილი მხოლოდ აუდიტორიის პროფესორი არ იყო. მისი როლი სტუდენტებთან ერთად ევროინტეგრაციის იდეის აქტიურ პროპაგანდაში მდგომარეობდა.

სტუდენტური მარშის სიმბოლური მნიშვნელობა რამდენიმე ასპექტით გამოიხატებოდა: 1. საფრანგეთ–გერმანიის ჩართულობა, ომისშემდგომი დაპირისპირება დემონსტრანტებისა და ახალგაზრდების მშვიდობიანი აქტივობით წარმატებით იქნა გადალახული; 2. სტუდენტური ინიციატივა—ახალგაზრდები პრაქტიკულად თავისუფალ სივრცეს საზღვრის გადალახვისთვის იყენებდნენ, რასაც ევროპული ერთიანობის სულიერ სიმბოლიკად მოიაზრებდნენ; 3. მარშის სტრატეგია — მიშელ მუსხელის, მარსელ მილესა და ჟან სომიეს ხელმძღვანელობით სტუდენტური ჯგუფები განაწილდნენ, რომლებიც საბაჟო ბარიკადებს ხერხავდნენ, აფრიალებდნენ დროშებს და უსაფრთხოებას აკონტროლებდნენ; 4. ევროპის შემდგომი რეკონსტრუქცია — სტუდენტური მარშის გზავნილი ერთის მხრივ, ევროპის ქვეყნებს შორის ერთიანი სივრცის შექმნას გულისხმობდა, ხოლო მეორეს მხრივ, სახელმწიფოებრიობის ნაწილობრივი დელეგირებას ზესახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებში, რაც 1957 წლის რომის ხელშეკრულების პრეცედენტად იქცა.²⁷³

²⁷² BBC. (2019, December 12). Student demonstration in 1950 – Landgasthof St. Germanshof [Documentary]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=I-tiwmqMM3A> (ბოლო ნახვა – 20.02.2026).

²⁷³ Weigel, B. Le 6 août 1950 au Germanshof, la destruction de deux barrières douanières pour la construction de l'Europe. W Magazine, 19, pp. 12–13; Heister, 2019, pp. 18–23.

ამრიგად, 1950 წლის 6 აგვისტოს სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარში, რომელიც საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე გაიმართა, სიმბოლურად უკავშირდება ევროპაში თავისუფალი გადაადგილების იდეას, რომელიც მოგვიანებით 1957 წლის რომის ხელშეკრულებაში პრაქტიკულად აისახა.²⁷⁴ საზღვრების სიმბოლური დემონტაჟით, სტუდენტებმა და აქციის ლიდერებმა ევროპული ფედერალიზმის იდეოლოგიური პრინციპები გამოხატეს, რაც მუშათა თავისუფალ გადაადგილებას, სოციალური თანასწორობის დაცვას და ევროპულ სახელმწიფოთა შორის თანამშრომლობას ითვალისწინებს.²⁷⁵ რომის ხელშეკრულების (1957) პრინციპები ასახავს მიხეილ მუსხელიშვილის ხედვებს ვიზალიზერალიზაციის სფეროში. ხელშეკრულებაში საუბარია მოქალაქეთა, საქონლის, მომსახურებისა და კაპიტალის თავისუფალ გადაადგილებაზე, რაც უზრუნველყოფს ნორმებს, რომლებიც მუსხელი-სტეფანის კონსტიტუციის პროექტის 36–41-ე მუხლებში გათვალისწინებული იყო.

სტუდენტური მარშის ვიზალიზერალიზაციის ელემენტები აჩვენებენ, რომ ევროპაში თავისუფალი გადაადგილება და სამართლებრივი თანასწორობა არა მხოლოდ თეორიული კონცეფცია, არამედ სოციალური აქტივიზმის, კულტურული ინიციატივებისა და ახალგაზრდული ჩართულობის საშუალებით წარმოჩენილი იდეების რეალიზაცია იყო.

2007 წელს, სტუდენტური მარშიდან 57 წლის შემდეგ, რომის ხელშეკრულების 50-ე წლისთავთან დაკავშირებით, მარშის სიმბოლურ ადგილზე, სენტ-გერმანსჰოფში აღმართეს მემორიალი, რომელიც აღადგენს სტუდენტური მარშის მნიშვნელობას და ხაზს უსვამს მ. მუსხელიშვილის როლს ევროპული ინტეგრაციის პროცესში.²⁷⁶ მემორიალს „ევროპისკენ სვლის ადგილი“ (*"Place de la Marche vers l'Europe"*)²⁷⁷ უწოდეს. სტუდენტური მარშის ადგილზე, საბაჟო პუნქტები სიმბოლურად დღემდეა შემორჩენილი, რაც ვიზალიზერალიზაციასა და ევროპულ ინტეგრაციასთან პირდაპირი კავშირს ასახავს.²⁷⁸

ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაციის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ 1950 წლის 6 აგვისტოს, სტუდენტური მარშიდან 57 წლის შემდეგ, 2007 წლის 9 სექტემბერს, რომის ხელშეკრულების (1957) 50 წლისთავთან დაკავშირებით, სენტ-გერმანსჰოფში

²⁷⁴ Rome Treaty, 1957.

²⁷⁵ Heister, 2015, pp. 36–38; Norwig, 2016, pp. 184–185.

²⁷⁶ Großer, T. (2007, Oktober). International befreite Zone Germanshof. Brand eins. Neuland – Die Südpfalz, 01, p. 106.

²⁷⁷ Citizens for Europe; Aktionsgemeinschaft Bobenthal-St. Germanshof e.V.; Aktionsgemeinschaft Bobenthal - St. Germanshof e.V. 2019.

²⁷⁸ Heister, M. W. M. (2019). Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof / Wissembourg. Alleinstellungsmerkmal und Aufgabenfeld. [Verlag/Ort], pp.20–23; Weigel, 2019, pp.12–13.

მრავალი ადამიანი ისევ იმავე ადგილას შეიკრიბა. ზოგი მათგანი იქ 1950 წლის აგვისტოშიც იმყოფებოდა. ზუსტად მარშის ადგილზე, გერმანელი და ფრანგი პოლიტიკოსების თანდასწრებით, ევროპული ძეგლი გაიხსნა, რომელიც ძირითადად კერძო პირებისა და ტრანსსასაზღვრო ასოციაციის (PAMINA)²⁷⁹ მიერ დაფინანსდა. მემორიალი აღნიშნავს სიმბოლურ იმედს, რომელიც 1950 წლის 6 აგვისტოს ე. წ. საზღვრის სიმბოლური გადალახვით, ევროპის ერთიანობის იდეას დაუკავშირეს. თორმეტი ქვის სტელა, რომელიც ევროკავშირის დროშის თორმეტ ვარსკვლავს განასახიერებს, სიმბოლური კერის გარშემო, წრიულადაა განლაგებული, რომელსაც ავსებს სამი დროშის ბოძი, სადაც გერმანიის, საფრანგეთისა და ევროკავშირის დროშები ფრიალებს. სტელათა წრე ევროპული სახელმწიფოების და მოქალაქეების ერთობას განასახიერებს. ძეგლი გვახსენებს, რომ 1950 წლის აგვისტოში, ამ ადგილას სასაზღვრო სიმბოლოები დაიწვა. ფიგურალურად, ის განასახიერებს „ევროპულ ცეცხლს“, რომელსაც ადამიანები გულებში ინახავენ. მემორიალთან აღმართული საფრანგეთის, გერმანიის და ევროკავშირის დროშები, გაერთიანებულ ევროპაში ფრანგულ-გერმანულ ურთიერთთანამშრომლობას განასახიერებს. მემორიალის სივრცეს სამეწოვანი საინფორმაციო პანელი ასრულებს. მონუმენტის შექმნა ძირითადად ბოზენტალელი პედაგოგსა და ფსიქოლოგის, ჰერბერტ ბრაინერის (Herbert Ludwig Breiner)²⁸⁰ სახელთანაა დაკავშირებული. გარდა ისტორიული მეხსიერების აღდგენისა, მემორიალი ახალი ევროპული პროექტის, მშვიდობისა და თანამშრომლობის სიმბოლოს წარმოადგენს.

მიხეილ მუსხელიშვილის მიერ ორგანიზებულმა სტუდენტურმა მარშმა პრეცედენტი შექმნა ევროპული საზღვრების გამჭვირვალობისა და ვიზალიზირების მიზანშეწონიერების. 2017 წლის 2 თებერვალს, ევროპარლამენტმა საქართველოსთვის ვიზალიზირებისა და ამტკიცა (553 – მომხრე, 66 – წინააღმდეგი). 28 მარტიდან, ევროკავშირთან ვიზალიზირების პროექტი ამოქმედდა, რაც ხაზს უსვამს ქართველი ხალხის მონაპოვარს და ფაქტს, რომ აღნიშნული საქმის სათავეში ოკუპირებულ საბჭოთა საქართველოში აკრძალული, სატრასბურგში მოღვაწე ქართველი იურისტი, მიხეილ მუსხელიშვილი იდგა. მ. მუსხელიშვილის იდეები აე-

²⁷⁹ აბრევიატურა "PAMINA" აღნიშნავს ტრანსსასაზღვრო ევრო სამ რეგიონს საფრანგეთსა და გერმანიას შორის (Pfälzer–Alsace–Mittlerer Oberrhein), Pfälzer = პფალცი (გერმანია), Alsace = ალზასი (საფრანგეთი), Mittlerer Oberrhein = ზედა რაინის შუა ნაწილი (გერმანია).

²⁸⁰ ჰერბერტ ლუდვიგ ბრაინერი (Herbert Ludwig Breiner; 1929 – 2024) — გერმანელი პედაგოგი, ფსიქოლოგი და ევროპული იდეების აქტიური პოპულარიზატორი. იგი ცნობილია როგორც გერმანიაში სმენადაქვეითებულთა განათლების რეფორმატორი, სენტ-გერმანსჰოფში მემორიალის მთავარი ინიციატორი.

რთიანებს თეორიას, სიმბოლურ აქტებს და ინსტიტუციურ მიღწევებს, რაც ევროპული ფედერალიზმის მნიშვნელოვანი საძირკველია.

საქართველოსთვის ევროპული ვიზალიზერალიზაცია არა მხოლოდ სამართლებრივი აქტი, არამედ მემკვიდრეობითი იდეის რეალიზებაა — მარშის იდეა, რომელიც 1950 წელს მ. მუსხელიშვილის ლიდერობით დაისახა, დღეს ქართველი მოქალაქეების ყოველდღიურ ცხოვრებაში პრაქტიკული რეალობად იქცა. ეს ფაქტი ხაზს უსვამს ევროპული ერთიანობისა და თანამედროვე ევროპისთვის, მ. მუსხელიშვილის როლის სიმბოლურ მნიშვნელობას.

ამრიგად, სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარში არა მხოლოდ მიხეილ მუსხელიშვილის ისტორიული ინიციატივა, არამედ ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალური და პრაქტიკული გამოხატულებაა, სადაც თავისუფალი გადაადგილების, ფედერალიზმისა და ვიზალიზერალიზაციის კონცეფციები ერთმანეთთან პირდაპირ კავშირშია.

აღსანიშნავია, რომ 1950 წლის 6 აგვისტოს მარშს ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში დღემდე განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. სტუდენტური აქცია არა მხოლოდ სიმბოლურად წარმოადგენდა საზღვრების გადალახვას და ევროპული ერთიანობის იდეის დემონსტრაციას, არამედ ფედერალისტური იდეების პრაქტიკულ განხორციელებას აჩვენებდა, რაც მ. მუსხელიშვილის სამართლებრივ არგუმენტაციას ეფუძნებოდა. ევროპელი ფედერალისტები ყოველწლიურად იხსენებენ ამ მოვლენას, აღიარებენ სტუდენტური აქტივობის მნიშვნელოვან როლს ევროპული ინტელექტუალური და ინსტიტუციური სივრცის ჩამოყალიბებაში, ხოლო მედია პერიოდულად აქვეყნებს ამ ფაქტთან დაკავშირებულ სტატიებს, რაც ხაზს უსვამს, ევროპული ინტეგრაციის კონტექსტში, მის სიმბოლურ და ისტორიულ მნიშვნელობას. განსაკუთრებული საამაყოა, რომ აღნიშნულ მოვლენებს შორის ხშირად მოიხსენიება ქართველი მეცნიერი, მიხეილ მუსხელიშვილი, რომლის წვლილი ევროპული ერთიანობის იდეის განვითარებასა და პოპულარიზაციაში უმნიშვნელოვანესია.

1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარში, რომელიც მიზნად ისახავდა ერთიანი ევროპის იდეის მხარდაჭერას, აქტუალობას დღემდე ინარჩუნებს. 2007 წელს, რომის ხელშეკრულების 50-ე წლისთავთან დაკავშირებით, სენტ-გერმანსჰოფში გაიხსნა ევროპულ მემორიალს, რომელიც სტუდენტურ მარშს და პროევროპულ აქტივიზმს მიეძღვნა, ფრანგულმა გაზეთმა „ალზასის უახლესი სიახლეები“ (*"Les Dernières Nouvelles d'Alsace"*) სტატია მიუძღვნა სათაურით: „ევროპული მემორიალი“ (*"Un mémorial européen"*), სადაც აღნიშნულია, რომ მემორიალის ცენტრალური ნაწილი წარმოადგენს ცეცხლის ფორმის ობიექტს — „ევროპულ ცეცხლს“ (*"La flamme européenne"*), რომელიც სიმბოლურად

1950 წლის სტუდენტების ბარიერების დაშლასა და ევროპული ერთიანობის იდეას უკავშირდება.²⁸¹

სტუდენტური მარშის 75 წლისთავთან დაკავშირებით, იმავე გაზეტმა 2025 წლის 5 აგვისტოს გამოაქვეყნა სტატია სათაურით „75 წლის წინ, პროევროპულმა მანიფესტანტებმა სასაზღვრო ბარიერები მოშალეს“ („Il y a 75 ans, des manifestants proeuropéens faisaient tomber la barrière du poste-frontière“),²⁸² სადაც აღწერილია, რომ სტუდენტებმა სენტ-გერმანსჰოფ-ვისემბურგის საზღვრის მიდამოებში სიმბოლურად მოხსნეს ბარიერები და სასაზღვრო ნიშნები დაწვეს, რათა ევროპული ერთიანობის იდეა გამოეხატათ.

დღევანდელი გადასახედიდან, ევროპისთვის ეს მოვლენა ისტორიული მესხიერების მნიშვნელოვან ფაქტს წარმოადგენს, რადგან აჩვენებს, როგორ შეუძლიათ ახალგაზრდულ აქტივიზმსა და სიმბოლურ ქმედებებს მომავალ თაობებში ევროპული ინტეგრაციის მნიშვნელობა გაზარდონ. კიდევ უფრო საამაყოა, რომ ამ პროცესში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართველმა მიხეილ მუსხელიშვილმა, რომელიც ღრმად რწმენით იდგა ერთიანი ევროპის იდეის სათავეში, ასევე, ხაზს უსვამს საქართველოს ისტორიულ მონაწილეობას ევროპული ინტეგრაციის საწყის ეტაპებზე.

ამგვარად, 1950 წლის სტუდენტური მარში წარმოადგენს არა მხოლოდ ისტორიულ ფაქტს, არამედ მესხიერების ხიდს, რომელიც სიმბოლურად აღნიშნავს ევროპული ერთიანობის იდეას. ის აერთიანებს წარსულსა და აწმყოს, ამასთანავე გვახსენებს, რომ ევროპული იდეა მხოლოდ პოლიტიკური შეთანხმებებით არ შემოიფარგლება. იგი დიდადაა დამოკიდებული ადამიანების აქტივობაზე, მოქალაქეობრივ პასუხისმგებლობაზე და სოციალური ჩართულობის სიმბოლურ აქტებზე, რომლებიც ევროპული ერთიანობის რეალურ მნიშვნელობას და მომავალ თაობებში მის კულტურულ აღქმას საბოლოოდ განსაზღვრავენ.

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველი პოლიტიკოსები აქტიურად ცდილობდნენ, რათა საქართველოს ევროპულ სივრცეში ინტეგრირებული ქვეყნის სტატუსი დაემკვიდრებინა. ამ მიზნით, 1952 წლის 10 აგვისტოს პარიზში „ქართულ - ევროპიული მოძრაობა“²⁸³ დააფუძნეს, რომლის საპატიო თავმჯდომარე მიხეილ წერეთელი, საპატიო წევრი გრიგოლ რობაქიძე, წესდების ავტორი და აქტიური მონაწილე კი მიხეილ მუსხე-

²⁸¹ Les Dernières Nouvelles d'Alsace (6 septembre 2007), "Un mémorial européen"; Heister, Matthias W. M., *Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof/Wissembourg. Ein Projekt zur Motivation und Integration der Menschen in Europa*, Bonn, 2017, p. 98.

²⁸² Les Dernières Nouvelles d'Alsace, "Il y a 75 ans, des manifestants proeuropéens faisaient tomber la barrière du poste-frontière", 5 août, 2025.

²⁸³ სალია, კ. „ქართულ-ევროპიული მოძრაობა“, „ბედი ქართლისა“, №13, პარიზი, 1952, გვ. 1-4.

ლიშვილი იყო. მოძრაობის ხედვა ხაზს უსვამს, რომ საქართველოს ევროპული კუთვნილების იდეა არა მხოლოდ პოლიტიკური ბრძოლის შედეგია, არამედ კულტურულ-ისტორიულ ფესვებზე დაფუძნებული მრავალსაუკუნოვანი რეალობაა. ამ კონტექსტის გათვალისწინებით, მომდევნო თავში განვიხილავთ საქართველოს ადგილსა და როლს მ. მუსხელიშვილის ევროპული ფედერალიზმის კონცეფციაში, ფედერალიზმის ისტორიულ განვითარებას, ემიგრანტული პროექტების სამართლებრივ ასპექტებს და ქვეყნის სუვერენიტეტსა და საერთაშორისო სტატუსს ისტორიულ და თანამედროვე კონტექსტში.

თავი VI. საქართველოს ადგილი და როლი მიხეილ მუსხელიშვილის ევროპული ფედერალიზმის კონცეფციაში

შესავალი

მიხეილ მუსხელიშვილმა ოკუპირებული საქართველოს პრობლემას არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა. სსრკ-ში იძულებით გაერთიანებული პატარა ქვეყნების საერთაშორისო-სამართლებრივ სტატუსს, პარიზში გამომავალ ქართულ ემიგრაციულ პრესაში გამოქვეყნებულ სტატიებსა და კვლევებში, იგი სისტემატურად განიხილავდა. ეს პუბლიკაციები არა მხოლოდ პოლიტიკური განცხადებები, არამედ მკაფიოდ არგუმენტირებული სამართლებრივი ანალიზია, სადაც საბჭოთა ანექსიის პრობლემას საერთაშორისო სამართლის პრინციპების ქრილში განიხილავს. გარდა ამისა, 1959 წელს მ. მუსხელიშვილის მიერ სტრასბურგის უნივერსიტეტში დაარსებული საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი („მუსხელის ცენტრი“) აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სამართლებრივი და პოლიტიკური მდგომარეობის შესწავლისთვის მნიშვნელოვანი აკადემიური დაწესებულება იყო. ცენტრი გამოსცემდა სამეცნიერო კრებულებს, სადაც სუვერენიტეტის, ფედერალიზმის, კონფედერაციული კავშირების და იძულებითი ინტეგრაციის საკითხები მუშავდებოდა. აღნიშნული სამეცნიერო დაწესებულების აკადემიური გამოცემები საშუალებას გვაძლევს თანმიმდევრულად აღვადგინოთ მისი ფედერალისტური ხედვის შინაარსი და ევოლუცია.

საქართველოს ისტორიული, პოლიტიკური და კულტურული კონტექსტი არსებით გავლენას ახდენს მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალიზმის თეორიული ხედვების ფორმირებაზე. 1918–1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ძალთა გლობალური გა-

დანაწილებისა და რეგიონული არასტაბილურობის პირობებში ჩამოყალიბდა. ახალგაზრდა სახელმწიფოს არსებობა თავიდანვე ტერიტორიული მთლიანობის დაცვისა და ეროვნული თვითგამორკვევის უფლების განმტკიცების მუდმივ გამოწვევებთან იყო დაკავშირებული.

1921 წელს საბჭოთა რუსეთის წითელი არმიის მიერ განხორციელებული ოკუპაცია-ანექსიის შემდეგ, რის გამოც მ. მუსხელიშვილი იძულებული გახდა სამშობლო დაეტოვებინა და ინტელექტუალური საქმიანობა ემიგრაციაში გაეგრძელებინა, მისი თეორიული ხედვები ახალ პოლიტიკურ-სამართლებრივ განზომილებაში გადავიდა. საქართველოს პრობლემატიკა მისთვის უკვე აღარ იყო მხოლოდ ფორმალური სუვერენიტეტის შენარჩუნების საკითხი; იგი იქცა ისეთი სამართლებრივი და ინსტიტუციური მექანიზმების ძიებად, რომელიც ევროპის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სივრცეში საქართველოს მყარ და სრულფასოვან ინტეგრაციას უზრუნველყოფდა.²⁸⁴

მიხეილ მუსხელიშვილი სვამს კითხვას, რომელიც დღესაც აქტუალურია: როგორ უნდა დაიცვას საქართველომ თავი რუსული იმპერიალიზმისგან? მის ანალიზში ქართველი ერი დგას ისტორიული დილემის წინაშე — ან იძულებითი ინტეგრაცია რუსულ სივრცეში, ან ალტერნატიული პოლიტიკური და ცივილიზაციური კავშირების ძიება. თუმცა იგი აღნიშნავს, რომ ეს დილემა პირველადი მნიშვნელობის არ არის, რადგან საქართველოს ისტორიულ-კულტურული იდენტობა ევროპულ სივრცესთან ორგანულად არის დაკავშირებული.

ევროპულობის ცნების გასაგებად მ. მუსხელიშვილი ეყრდნობა ფრანგი მოაზროვნის პოლ ვალერის (Paul Valéry)²⁸⁵ ფორმულირებას: "Toute race et toute terre qui a été successivement romanisée, christianisée et soumise à la discipline de l'esprit grec est absolument européenne". („ყოველი ხალხი და ყოველი მიწა, რომელიც თანმიმდევრულად რომანიზდა, გაქრისტიანდა და დაექვემდებარა ბერძნული გონის დისციპლინას, სრულიად ევროპულია“).²⁸⁶

მ. მუსხელიშვილისთვის ევროპელობა არ წარმოადგენს მხოლოდ გეოგრაფიულ ან ეთნიკურ კატეგორიას. იგი არის კულტურულ-ისტორიული სინთეზი, რომლის საფუძველს რომაული სამართალი, ქრისტიანული ეთიკა და ბერძნული რაციონალიზმი ქმნიან. სწორედ ამ სამ კომპონენტში ხედავს იგი ევროპის ცივილიზაციურ საფუძველს. მ.

²⁸⁴ მუსხელიშვილი, მ. „სახელმწიფოთა კონფედერაცია და ფედერატიული კავშირი“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №51, მარტი, პარიზი, 1930, გვ. 10–11.

²⁸⁵ პოლ ვალერი (Ambroise Paul Toussaint Jules Valéry; 1871–1945) იყო ფრანგი პოეტი, ესეისტი და მოაზროვნე, რომლის ინტერესები მოიცავდა პოეზიას, დრამატურგიას, ხელოვნების თეორიას, ისტორიას, ფილოსოფიასა და კულტურულ ანალიზს. იგი 12-ჯერ ნომინირებული იყო ნობელის პრემიისთვის ლიტერატურის დარგში.

²⁸⁶ Paul Valéry, "La Crise de l'esprit", in Variété I: Essais quasi politiques, Œuvres de Paul Valéry, Tome IV, Paris: Éditions de la NRF, 1934, pp. 20–25.

მუსხელიშვილი რუსეთის ისტორიულ განვითარებას აღწერს როგორც განსხვავებულ ცივილიზაციურ გზას. მისი შეფასებით: „...მოსკოვის რუსეთი კი ამ კულტურულ-ცივილიზაციურ პროცესებში არ გაერთიანებულა. მას არ გაუთავსებია არც ანტიკური საბერძნეთი და არც რომაული მემკვიდრეობა. რუსეთი XII საუკუნეში გაქრისტიანდა,²⁸⁷ როდესაც ქრისტიანობა უკვე ბიზანტიური ტრადიციებით იყო განსაზღვრული და უფრო აღმოსავლური სამყაროს გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, ვიდრე დასავლური კულტურის. მონღოლთა სამსაუკუნოვანი ბატონობის შედეგად, აღმოსავლური მენტალიტეტის გავლენით, რუსეთი გახდა ევროპისა და აზიის შუალედური ცივილიზაცია — ევრაზია...“.²⁸⁸

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის ხედვით, საქართველოს ევროპული კუთვნილება ისტორიულ-კულტურულ საფუძველზეა დამყარებული და ქვეყნის პოლიტიკური და უსაფრთხოების სტრატეგიაც სწორედ ევროპულ ინტეგრაციაზე უნდა იყოს აგებული. ამ ხედვის კონტექსტში, ფედერალიზმი მ. მუსხელიშვილის კონცეფციაში არა მხოლოდ შიდა ინსტიტუციური ორგანიზაციის პრინციპად ჩამოყალიბდა, არამედ ეროვნული უსაფრთხოების, მდგრადობის განმტკიცებისა და ევროპული იდენტობის დაცვის სტრატეგიულ ჩარჩოდ — ინტელექტუალურ პასუხად იმ ისტორიულ ტრავმასა და საერთაშორისო იზოლაციაზე, რომელიც 1921 წლის მოვლენებმა წარმოშვა.

საქართველოს ფედერალური ტრადიციები ისტორიული ფესვებით არის განპირობებული. აკადემიკოს გიორგი მელიქიშვილის აზრით, ქვეყნის ტერიტორიულ-პოლიტიკური დაყოფა ნებისმიერი სახელმწიფოს არსებობის, მისი ისტორიის, წარმატების თუ წარუმატებლობის ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნდამენტია, რაც არა მხოლოდ მის პოლიტიკურ სახეს, არამედ კულტურულ, ეკონომიკურ და სოციალურ მდგომარეობასაც განსაზღვრავს.²⁸⁹

საქართველოს ისტორიული გამოცდილება ტერიტორიული მოწყობის მდიდარ და მრავალსაფეხურიან ფედერალურ მოდელს წარმოადგენს, სადაც ადგილობრივი თვითმმართველობა და რეგიონული ავტო-

²⁸⁷ ისტორიულად, კიევის რუსეთი ვლადიმერ დიდის მმართველობის პერიოდში (≈988 წ.) გაქრისტიანდა. მ. მუსხელიშვილი კი XII საუკუნეს მიიჩნევს იმ პერიოდად, როდესაც აღმოსავლეთ სლავურ ტერიტორიებზე ქრისტიანობა ბიზანტიური ტრადიციების საფუძველზე მყარად იყო ჩამოყალიბებული. ამ კონტექსტში ხაზგასმულია, რომ აღმოსავლური სლავური ქრისტიანობა, თავისი სპეციფიკური რელიგიურ-კულტურული ხასიათით, დასავლური ქრისტიანობის ინსტიტუციური და ლიტურგიკული ფორმებისგან განსხვავდებოდა და დასავლურ პოლიტიკური-სამართლებრივი პროცესების ორგანულ ნაწილად ვერ იქცა.

²⁸⁸ Mouskhély, M. (1953, August 10). "La Georgie et l'Europe". „ბედი ქართლისა“, №15, 1953, პარიზი, გვ. 1-3.

²⁸⁹ მელიქიშვილი გ., „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები“, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტომი I, თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1970, გვ. 361.

ნომია ხელს უწყობდა ეთნიკური მრავალფეროვნებისა და პოლიტიკური სტაბილურობის დაცვას.²⁹⁰ XVIII–XIX საუკუნეების ისტორიული მოვლენები ფედერალიზმის ელემენტებს შეიცავს: 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი რუსული მფარველობის ქვეშ სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობას უზრუნველყოფდა, თუმცა 1801 წელს ქართლ-კახეთი და 1810 წელს იმერეთი რუსეთმა შეიერთა. მიუხედავად ცენტრისგან დამოკიდებულებისა, ადგილობრივი ავტონომია და გლეხთა აჯანყებები ფედერალური ორგანიზაციის აუცილებლობას ადასტურებენ.²⁹¹

საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ფედერალური გამოცდილება, სამხრეთ კავკასიაში ერთიანი ფედერაციული სახელმწიფოს — ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის (22 აპრილი – 28 მაისი, 1918)²⁹² — ჩამოყალიბების ისტორიულ და პოლიტიკურ საფუძვლად იქცა. რესპუბლიკის კონფედერაციულ გაერთიანებაში შედიოდნენ საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი, რომლის დედაქალაქი თბილისი, ხოლო მთავრობის თავმჯდომარე — ქართველი პოლიტიკოსი და დიპლომატი აკაკი ჩხენკელი იყო.

ამიერკავკასიის ფედერაციული პროექტი პოლიტიკური, სამხედრო და დიპლომატიური აუცილებლობების შედეგი იყო. 1917 წლის რევოლუციებმა რუსეთის ცენტრალური ხელისუფლება კოლაფსამდე მიიყვანა, რის შედეგადაც რეგიონში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფები დამოუკიდებლად მოქმედების საჭიროების წინაშე აღმოჩნდნენ. 1918 წლის 10 თებერვალს, ჯერ კიდევ საბჭოთა რუსეთის შემადგენლობაში ყოფნის პერიოდში, ამიერკავკასიის კომისარიატმა სეიმი მოიწვია, რომელსაც ქართველი სოციალ-დემოკრატი ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძე ხელმძღვანელობდა. სეიმის მიზანი რეგიონის სამართლებრივი ერთიანობის შენარჩუნება იყო, ხოლო ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის ოფიციალური გამოცხადება 22 აპრილს მოხდა.

მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალიზმის კონცეფციის პერსპექტივიდან, ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკა წარმოადგენდა პოლიტიკურ სივრცეს, სადაც სხვადასხვა ეროვნული ერთეულის თანაცხოვრებისა და ავტონომიის ინსტიტუციური კონფიგურაცია ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდული კომპეტენციების პირობებში პრაქტიკულად გამოიკვეთა.

მ. მუსხელიშვილის ხედვით, ფედერალური სისტემა გულისხმობს ადგილობრივი თვითმმართველობის შენარჩუნებას, სუვერენული

²⁹⁰ გოგიაშვილი გ., „შედარებითი ფედერალიზმი“, თბ., 2000, გვ. 234-235.

²⁹¹ იქვე, 239-240.

²⁹² მაცაბერიძე, მალხაზ. 2025. „საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი: ენციკლოპედიური ცნობარი. ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნა“. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“, გვ. 14–15.

უფლებების ნაწილობრივ დაცვას და ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდულ შესაძლებლობებს.²⁹³ მიუხედავად ფორმალური ფედერაციული სტატუსისა, ამიერკავკასიის ფედერაციული გაერთიანება თავისი ფუნქციური მახასიათებლებით უფრო კონფედერაციულ მოდელს უახლოვდებოდა — ცენტრალური ხელისუფლება სუსტი იყო, ხოლო წევრი სახელმწიფოები არსებითად სუვერენულ უფლებებს ინარჩუნებდნენ.

ამ მოკლევადიანი ფედერაციული გამოცდილების დასრულების შემდეგ, საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარების ლოგიკა უკვე დამოუკიდებელი რესპუბლიკის ინსტიტუციურ მოწყობაში გამოიხატა. თუ ამიერკავკასიის ფედერაციული გაერთიანება რეგიონული მასშტაბის მცდელობა იყო, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა უკვე ეროვნული მასშტაბის კონსტიტუციურ პრაქტიკაში ფედერალური პრინციპების ცალკეულ ელემენტებს ავლენდა. 1918–1921 წლების საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, სოციალ-დემოკრატების მმართველობის პერიოდში, ფორმალურად უნიტარული, თუმცა პრაქტიკულად დეცენტრალიზებული სახელმწიფო იყო, რომელიც რეგიონულ ავტონომიებს მოიცავდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს მიღებული კონსტიტუცია, აფხაზეთის, სამუსლიმანო საქართველოსა და ზაქათალის ადგილობრივ თვითმმართველობას ითვალისწინებდა, რაც ხაზს უსვამს ფედერალური პრინციპების ელემენტებს. მ. მუსხელიშვილის ფედერალიზმის კონცეფციის კუთხით, აღნიშნული პრაქტიკა მის ძირითად იდეებს — ცენტრალური ხელისუფლების კომპეტენციების შეზღუდვას, ადგილობრივი თვითმმართველობის შენარჩუნებასა და სუვერენული უფლებების ნაწილობრივ დაცვას შეესაბამებოდა. დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლების პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავდა ეროვნული, ტერიტორიული და კულტურული მრავალფეროვნების სამართლებრივ-ინსტიტუციურ აღიარებას, არსობრივად ფედერალური პრინციპების პრაქტიკულ განხორციელებად შეიძლება შეფასდეს. მ. მუსხელიშვილის ფედერალიზმის კონცეფციის მიხედვით, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პრაქტიკა ასახავდა მის ძირითად იდეას — ცენტრალური ხელისუფლების შეზღუდულ შესაძლებლობებს, ადგილობრივი თვითმმართველობის შენარჩუნებასა და სუვერენული უფლებების ნაწილობრივ დაცვას; ეროვნული, ტერიტორიული და კულტურული მრავალფეროვნების სახელმწიფოებრივ მოწყობაში გათვალისწინება ფაქტობრივად ფედერალური პრინციპების პრაქტიკულ რეალიზაციას წარმოადგენდა.

²⁹³ Michel Mouskhély & Jedryka, Z. "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélot. Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques. Paris: Presses Universitaires de France, 1961, pp. 10-11.

ამგვარი ნებაყოფლობითი და დეცენტრალიზებული სახელმწიფო-ებრივი გამოცდილებისგან განსხვავებით, საბჭოთა პერიოდში, ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის (ასფსრ)²⁹⁴ მოდელი იდეოლოგიურ-ცენტრალიზებულ საფუძველზე იყო აგებული. 1922 წელს შექმნილი ამიერკავკასიის ფედერაცია საბჭოთა პროლეტარიატის დიქტატურის ინტერესებზე იყო დამყარებული, რაც ფედერალიზმის იძულებითი ფორმის მაგალითია. მ. მუსხელიშვილის აზრით, „ფედერაცია შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ თავისუფალი ნების საფუძველზე; იძულებითი გაერთიანება ქმნის იმპერიას და არა ფედერაციას“.²⁹⁵ ფედერალიზმი მისთვის არა მხოლოდ ფორმალური კონსტიტუციური სტრუქტურა, არამედ ღრმა პოლიტიკური კონცეფცია იყო, რომელიც ქვეყნებს საშუალებას აძლევდა ეროვნული იდენტობა და ავტონომია შეენარჩუნებინათ.

რეგიონული სოლიდარობა უსაფრთხოებას, ეკონომიკურ განვითარებასა და პოლიტიკურ სტაბილურობას უზრუნველყოფდა. მისი ხედვით, „პატარა სახელმწიფოები, რომლებიც ატარებენ სუვერენიტეტის დაცვის, ავტონომიის და ეთნიკური მრავალფეროვნების მართვის გამოცდილებას, ფედერალურ კავშირში მნიშვნელოვანი აქტორები არიან, რადგან მათ შეუძლიათ ხელი შეუწყონ რეგიონული თანამშრომლობის სტრუქტურების ჩამოყალიბებას“.²⁹⁶

მ. მუსხელიშვილი სსრკ-ისა და რუსეთის იმპერიის გეოპოლიტიკურ და სამართლებრივ სპეციფიკას შემდეგნაირად აფასებს: „საბჭოთა კავშირი, ისევე როგორც მეფეთა რუსეთი, არ ეკუთვნის დასავლეთს არც პოლიტიკურად და არც სულიერად. მართალია, ის დღეს იმყოფება თვით ევროპის შუა გულში, მაგრამ ის მაინც ამით არ იქცევა დასავლეთის ქვეყნად... საბჭოთა ადამიანი ყოველდღე უფრო და უფრო მეტად სცილდება თავის მეზობელ ევროპიელს“.²⁹⁷ ეს შეფასება ნათლად აჩვენებს, მ. მუსხელიშვილი რატომ თვლიდა აუცილებლად საქართველოს ევროპულ ინტეგრაციას, ფედერალისტური და საერთაშორისო სამართლებრივი მექანიზმების გამოყენებით, როგორც გზას სუვერენიტეტის შენარჩუნებისა და ეროვნული უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად.

²⁹⁴ ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკა, (ასფსრ) — საბჭოთა ფედერალური რესპუბლიკა, შექმნილი 1922 წლის 10 დეკემბერს (პირველი კონსტიტუცია I ყრილობაზე მიიღეს), აერთიანებდა საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს; 1936 წლის 5 დეკემბრის სსრკ-ის კონსტიტუციით გაუქმდა და წევრი რესპუბლიკები სსრკ-ში დამოუკიდებლად შევიდნენ.

²⁹⁵ მუსხელიშვილი, მ. „სახელმწიფოთა კონფედერაცია და ფედერატული კავშირი“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №51, მარტი, პარიზი, 1930, გვ. 10.

²⁹⁶ მუსხელიშვილი, მ. „დამოუკიდებელი საქართველო“, (1930, მარტი). გვ. 11.

²⁹⁷ მუსხელიშვილი, მ. „რუსეთი არ არის ევროპა“. „ბედი ქართლისა“, №20, პარიზი, 1955, გვ. 13–14.

მ. მუსხელიშვილი საბჭოთა ფორმალურ ფედერალიზმს ევროპული ნებაყოფლობითი ფედერაციისგან მკვეთრად განასხვავებს. მისი ფედერალიზმის კონცეფციის მიხედვით, ნამდვილი ფედერაცია ეფუძნება: ა) სუბიექტთა ნებაყოფლობით გაერთიანებას; ბ) რეალური სუვერენიტეტის ნაწილობრივ შენარჩუნებას; გ) ეროვნული კულტურული თავისებურებების დაცვას; დ) ცენტრალური და რეგიონული ხელისუფლების ბალანსს. საბჭოთა მოდელი კი ფორმალურ ფედერალიზმს წარმოადგენდა, სადაც სტრატეგიული მიზანი ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შენარჩუნება და „საბჭოთა ერში“ ეროვნული თავისებურებების საბოლოო შერწყმა იყო.²⁹⁸

ფედერალიზმი საბჭოთა სისტემაში ცენტრალიზმის მკაფიო კვალს ატარებდა, ხოლო ეროვნული დაძაბულობები ბოლომდე ვერ აღმოიფხვრა.²⁹⁹ ამგვარად, ამიერკავკასიის სფსრ (1922–1936) უნდა შეფასდეს არა როგორც კლასიკური ფედერაცია, არამედ როგორც ცენტრალიზებული სისტემის იურიდიულ-ფედერალური ფორმა.

პატარა სახელმწიფოები, რომლებიც ინარჩუნებენ სუვერენიტეტს, ავტონომიას და მრავალეთნიკურ მართვას, ფედერალურ კავშირში მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ, რადგან მათ შეუძლიათ რეგიონული თანამშრომლობის სტრუქტურების ჩამოყალიბება. ამ კონტექსტში, საქართველოს ისტორიული, პოლიტიკური და ეკონომიკური სპეციფიკა მ. მუსხელიშვილის ხედვაში წარმოადგენს არა მხოლოდ პრაქტიკულ არგუმენტს, არამედ თეორიულ საფუძველს მცირე სახელმწიფოების როლზე ევროპულ ფედერალურ სისტემაში. ქვეყნის ტერიტორიული მდებარეობა, მრავალეთნიკური ინტეგრაციისა და რეგიონალური თანამშრომლობის გამოცდილება იძლევა მაგალითს, თუ როგორ შეუძლია პატარა სახელმწიფოს შეინარჩუნოს სუვერენიტეტი და ეროვნული იდენტობა, იმავდროულად აქტიურად მონაწილეობდეს სამართლებრივად ორგანიზებულ ევროპულ ფედერალურ სისტემაში.³⁰⁰

ფედერალური მოწყობა, მ. მუსხელიშვილის ხედვით, საშუალებას აძლევს წევრ სახელმწიფოებს შეინარჩუნონ ავტონომია შიდა ეკონომიკურ პოლიტიკაში, ხოლო რეგიონული თანამშრომლობა ბაზრების სტაბილურობას, ინფრასტრუქტურულ კოორდინაციასა და ფინანსურ მდგრადობას უზრუნველყოფს.

ფედერალიზმი მ. მუსხელიშვილისთვის არა მხოლოდ ფორმალური კონსტიტუციური სტრუქტურა, არამედ ღრმა პოლიტიკური კონცეფცია

²⁹⁸ Michel Mouskhély & Jedryka, Z. "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélot. Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques. Paris: Presses Universitaires de France, 1961, pp. 8–16.

²⁹⁹ Michel Mouskhély & Jedryka, Z. (1961). p. 10.

³⁰⁰ Mouskhély, M. (1956, April). "La Géorgie et son statut international". „ბედი ქართლისა“ №21-22, გვ. 1–5.

იყო, რომელიც ქვეყნებს საშუალებას აძლევდა ეროვნული იდენტობა და ავტონომია შეენარჩუნებინათ. რეგიონული სოლიდარობა უსაფრთხოებას, ეკონომიკურ განვითარებას და პოლიტიკურ სტაბილურობას უზრუნველყოფდა. მისი ხედვით, „პატარა სახელმწიფოები, რომლებიც ატარებენ სუვერენიტეტის დაცვის, ავტონომიის და ეთნიკური მრავალფეროვნების მართვის გამოცდილებას, ფედერალურ კავშირში მნიშვნელოვანი აქტორები არიან, რადგან მათ შეუძლიათ ხელი შეუწყონ რეგიონული თანამშრომლობის სტრუქტურების ჩამოყალიბებას“.³⁰¹

საბჭოთა კონსტიტუციური ფორმები ფორმალურად პატივს სცემდნენ ეროვნული უფლებებს, თუმცა რეალური კონტროლი ცენტრალური ხელისუფლების ხელში რჩებოდა; მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ ნამდვილი ფედერალიზმი იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ წევრი სახელმწიფოები პრაქტიკულად მოქმედ სუვერენიტეტს, თვითმმართველობას და კულტურულ მრავალფეროვნებაზე პასუხისმგებლობას ინარჩუნებენ, რაც ქმნის პატარა სახელმწიფოს პრაქტიკულ მაგალითს ეფექტური მონაწილეობისთვის რეგიონალურ და საერთაშორისო პოლიტიკაში.³⁰²

მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ ფედერალური მოწყობა საშუალებას აძლევს წევრ სახელმწიფოებს შეინარჩუნონ გარკვეული ავტონომია შიდა ეკონომიკურ პოლიტიკაში, ხოლო რეგიონული თანამშრომლობა ბაზრების სტაბილურობას, ინფრასტრუქტურულ კოორდინაციასა და ფინანსურ მდგრადობას უზრუნველყოფს.³⁰³

საქართველოსთვის ფედერალური მოწყობა უზრუნველყოფდა ეთნიკური ჯგუფების მშვიდობიან თანაარსებობას, რეგიონული ავტონომიის განვითარებას და ეროვნული კულტურული თავისებურებების დაცვას. მ. მუსხელიშვილი რუსეთს ევროპულ პოლიტიკური ტრადიციებისგან მკვეთრად მიჯნავს. მისი აზრით, რუსული სახელმწიფოებრივი კულტურა ცენტრალიზმსა და ძალაუფლების მონოლითურ კონცენტრაციას ეფუძნება, მაშინ როცა ევროპული სახელმწიფოები კონსტიტუციური და ფედერალური მექანიზმებით განვითარდნენ.³⁰⁴

კავკასიის ეთნიკური მრავალფეროვნება, რომელიც 1939 წლის მონაცემებით მოიცავდა 30-ზე მეტ ეროვნულ ჯგუფს, მ. მუსხელიშვილისთვის ფედერალური სისტემის აუცილებლობის პრაქტიკულ არ-

³⁰¹ Michel Mouskhély & Jedryka, Z. "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélot. Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques. Paris: Presses Universitaires de France, 1961, pp. 8–10.

³⁰² Mouskhély, M. (1953, August 10). "La Georgie et l'Europe". „ბედი ქართლისა“, №15, 1953, პარიზი, გვ. 1-3.

³⁰³ მუსხელიშვილი, მ. „სახელმწიფოთა კონფედერაცია და ფედერატული კავშირი“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №51, მარტი, პარიზი, 1930, გვ. 10.

³⁰⁴ მუსხელიშვილი, მ. „რუსეთი არ არის ევროპა“, „ბედი ქართლისა“, №20, პარიზი, 1955, გვ. 13-14.

გუმენტს წარმოადგენდა. ეროვნული თვითგამორკვევის უფლება, ეთნიკური კონფლიქტების მშვიდობიანი რეგულირება და რეგიონული ავტონომიის შენარჩუნება მხოლოდ სამართლებრივად სტრუქტურირებული ფედერაციის ფარგლებში შეიძლება განხორციელდეს.³⁰⁵

მ. მუსხელიშვილი ფედერალიზმს საბჭოთა კავშირის კონტექსტში განიხილავს. საქართველოს მაგალითი მის კონცეფციაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახდა ეკონომიკური სპეციფიკის გამო. ეროვნული ეკონომიკა მცირე და სტრუქტურულად დაუბალანსებელი იყო, დამოკიდებული ტრანსპორტისა და ენერგეტიკული რესურსების მართვაზე, ხოლო ინდუსტრიული წარმოება შეზღუდული მასშტაბის იყო. ფედერალიზმი მ. მუსხელიშვილისთვის არა მხოლოდ პოლიტიკური სტაბილურობის, არამედ ეკონომიკური მდგრადობის მექანიზმიც იყო: საერთო ბაზრის წვდომა, მონეტარული სტაბილურობა და რეგიონული თანამშრომლობა მცირე სახელმწიფოს შესაძლებლობებს ამყარებდა.³⁰⁶

პოლიტიკური თვალსაზრისით, ფედერაცია საერთო სოლიდარობას, კონფლიქტების პრევენციას და სამართლებრივი ჩარჩოების ერთიანობას უზრუნველყოფდა. სოციალური სფერო, უშუალო მართვის მინიმიზაციის პირობებში, კოორდინაციით და წახალისებით ფუნქციონირებდა, რაც საშუალებას აძლევდა საქართველოს მრავალეთნიკური სტრუქტურა და სოციალური სტაბილურობა შეენარჩუნებინა.³⁰⁷

მიხეილ მუსხელიშვილი თავისი ფედერალისტური ხედვით არა მხოლოდ თანამედროვე პოლიტიკურ რეალობას ეხმაურება, არამედ ისტორიულად არჩილ ჯორჯაძის (1872–1913) ინტელექტუალურ ტრადიციას აგრძელებს. ა. ჯორჯაძის „საერთო მოქმედების ნიადაგის თეორია“ აქცენტს აკეთებდა ეროვნულ თვითშემეცნებაზე, ენის, ეროვნული ეკონომიკისა და საკუთრების დაცვის პრინციპებზე: „ჩვენ გვსურს დავასახელოთ სამი უმთავრესი საკითხი ჩვენის ცხოვრებისა, რომლის გარკვევაში ჩვენს მოპირდაპირე დასებს საერთო მოქმედება შეუძლიათ. ჩვენ სახეში გვაქვს: ა) ქართული ენის დაცვა; ბ) ქართული ვაჭრობა-მრეწველობის შექმნა; გ) ქართული მეურნეობის ქართველთა ხელში დარჩენა“.³⁰⁸

მ. მუსხელიშვილის ხედვით, მცირე სახელმწიფოებს ევროპულ ფედერალურ სისტემაში განსაკუთრებული როლი აქვს, რომელიც ერო-

³⁰⁵ Michel Mouskhély & Jedryka, Z. "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélôt. Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques. Paris: Presses Universitaires de France, 1961, pp. 10-11.

³⁰⁶ Michel Mouskhély & Jedryka, Z. "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélôt. Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques. Paris: Presses Universitaires de France, 1961, pp. 12-14.

³⁰⁷ Mouskhély, M., & Jedryka, Z. (1961). p. 15.

³⁰⁸ ჯორჯაძე, არჩილ. თხზულებანი, ნიგნი მეოთხე, წერილები: „ცნობის ფურცელი-მოამბიდან“, 1901–1902, II. „საერთო ნიადაგის თეორია“. ტფილისი, 1911, გვ. 7–8.

ენული თვითმყოფადობის შენარჩუნებას ეფუძნება. ენა, ისტორია და ეკონომიკური სუვერენიტეტი არა მხოლოდ ამ ქვეყნების კულტურულ და სოციალურ იდენტობას უზრუნველყოფს, არამედ მათი პოლიტიკური, სამართლებრივი და ეკონომიკური ავტონომიის გარანტიად რჩება.

საქართველოს მრავალეროვნული ისტორიული გამოცდილება, რეგიონის ინტეგრაციისა და თანამშრომლობის პრაქტიკა ადასტურებს, რომ პატარა სახელმწიფოს შეუძლია ერთდროულად შეინარჩუნოს სუვერენიტეტი, ეროვნული იდენტობა და ეკონომიკური დამოუკიდებლობა, ხოლო ფედერალური მოწყობა, ფართო ევროპულ სივრცეში, სამართლებრივად ორგანიზებულ, სტაბილურ და სამართლიან თანამშრომლობას უზრუნველყოფს.³⁰⁹

ამრიგად, საქართველოს ისტორიული, ეკონომიკური და პოლიტიკური სპეციფიკა მ. მუსხელიშვილის კონცეფციაში ადასტურებს, როგორ შეუძლია პატარა სახელმწიფოს ერთდროულად შეინარჩუნოს სუვერენიტეტი, ეროვნული იდენტობა და ეკონომიკური დამოუკიდებლობა, ხოლო ეს პრაქტიკა მ. მუსხელიშვილისთვის მნიშვნელოვან თეორიულ და პრაქტიკულ წყაროდ იქცა, რომელიც განაპირობებს მცირე სახელმწიფოების როლსა და ფუნქციას სტაბილურ, სამართლებრივად ორგანიზებულ ევროპულ ფედერალურ სისტემაში.

ამ კონტექსტში მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ მცირე სახელმწიფოებს ევროპულ ფედერალურ სისტემაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. მისი ხედვით, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნება — ენა, ისტორია, ეკონომიკური სუვერენიტეტი — არა მხოლოდ კულტურულ და სოციალურ იდენტობას უზრუნველყოფს, არამედ პოლიტიკური, სამართლებრივი და ეკონომიკური ავტონომიის გარანტიად რჩება.³¹⁰

ამ ხედვით მ. მუსხელიშვილი ქმნის მკაფიო თეორიულ საზღვარს ნებაყოფლობით ფედერაციასა და იძულებით იმპერიულ გაერთიანებას შორის. მისი აზრით, ფედერაცია შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ თავისუფალი ნების საფუძველზე, რადგან იძულებითი გაერთიანება წარმოშობს იმპერიულ სისტემას და არა ფედერაციულ ერთობას. აქედან გამომდინარე, პატარა სახელმწიფოების სამართლებრივი ავტონომიისა და ეროვნული თვითმყოფადობის დაცვა ფედერალური სისტემის ფუნდამენტურ პრინციპად გვევლინება. სწორედ ეს პრინციპი ქმნის იმ ინსტიტუციურ საფუძველს, რომელიც შესაძლებელს ხდის ეთნიკური მრავალფეროვნების მართვას, ეკონომიკური სტაბილურობის უზრუნველყოფასა და რეგიონული უსაფრთხოების განმტკიცებას.

³⁰⁹ მუსხელიშვილი, მ. „რუსეთი არ არის ევროპა“, „ბედი ქართლისა“, №20, პარიზი, 1955, გვ. 13-14.

³¹⁰ Mouskhély, M. "La Georgie et l'Europe". „ბედი ქართლისა“, №15, პარიზი, 1953, გვ. 1-3.

აღნიშნული თეორიული დიფერენციაცია მ. მუსხელიშვილისთვის მხოლოდ პოლიტიკურ-იდეოლოგიური პოზიცია არ არის; იგი სამართლებრივად განსაზღვრულ კომპეტენციათა განაწილებასა და ეკონომიკური ფუნქციების კოორდინაციის აუცილებლობას ეფუძნება. როგორც იგი მიუთითებს, ფედერაციული სისტემის სიცოცხლისუნარიანობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მკაფიოდაა გამიჯნული ცენტრალური და წევრი ერთეულების უფლებამოსილებები და რამდენად უზრუნველყოფს საერთო ეკონომიკური სივრცე წევრთა სტრუქტურულ სტაბილურობას.

ამგვარად, ნებაყოფლობითი ფედერაცია მ. მუსხელიშვილის კონცეფციაში წარმოადგენს არა სუვერენიტეტის გაუქმებას, არამედ მის ფუნქციურ გადანაწილებას — ისეთ სამართლებრივ მოდელს, რომელშიც მცირე სახელმწიფო ინარჩუნებს იდენტობასა და შიდა ავტონომიას, ხოლო საერთო ინსტიტუციური ჩარჩო ეკონომიკურ კოორდინაციასა და პოლიტიკურ თანამონაწილეობას უზრუნველყოფს. სწორედ ამ სინთეზში ხედავს მ. მუსხელიშვილი ფედერალიზმის იმ ფორმას, რომელიც იმპერიულ ცენტრალიზმს უპირისპირდება და სამართლებრივად დაბალანსებულ ევროპულ ერთობას ამყარებს.

ნაშრომის შემდგომ ნაწილში ყურადღება გამახვილდება საქართველოს ფედერალურ გამოცდილებაზე, მ. მუსხელიშვილის ემიგრანტულ პროექტებსა და კავკასიის კონფედერაციის სამართლებრივ ხედვებზე, რაც მის ფედერალისტურ ხედვას სრულად წარმოჩენს.

თავი VI. §1. ფედერალიზმი საქართველოს ისტორიულ გამოცდილებაში: მიხეილ მუსხელიშვილის ემიგრანტული პროექტები და კავკასიის კონფედერაციის სამართლებრივი ხედვები

როგორც შესავალში აღინიშნა, საქართველოს ფედერალური იდეები და კონფედერაციული პრაქტიკა, XIX–XX საუკუნეების კონტექსტში, ისტორიულ-პოლიტიკური, კულტურული და სამართლებრივი პარამეტრების საფუძველზე ჩამოყალიბდა. შემდგომში, მ. მუსხელიშვილის ემიგრანტული პერიოდის კვლევებსა და პროექტებში აღნიშნული იდეები უფრო კონკრეტულ სახეს იღებს. იგი სისტემატურად სწავლობდა ცენტრალური ხელისუფლებისა და ფედერაციაში შემავალ სახელმწიფოებს შორის უფლებამოსილებების განაწილების პრინციპებს, კონფედერაციების სამართლებრივ სტრუქტურებს და სუვერენიტეტის შენარჩუნების მექანიზმებს. სწორედ ამ კვლევებით განისაზღვრა ემიგრაციაში შექმნილი კავკასიის კონფედერაციის კონცეფცია, რომელიც ქვეყნის ევრო-

პულ და რეგიონულ ინტეგრაციაში სამართლებრივ-სისტემურ ხედვას ასახავს.

საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი განვითარება, ტერიტორიული დიფერენციაცია და ადგილობრივი თვითმმართველობის ტრადიციები ქმნიდა იმ სოციალურ-პოლიტიკურ სივრცეს, სადაც ცენტრალიზმსა და ავტონომიას შორის ბალანსის ძიება მუდმივი პროცესის სახეს ატარებდა. მ. მუსხელიშვილის შეფასებით, საქართველოს ისტორიულ-პოლიტიკური განვითარების თავისებურებები ადასტურებს, რომ ფედერალიზმი არ იყო იმპორტირებული ინსტიტუციური სქემა, არამედ ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მოწყობის რეალისტური და ისტორიულად დასაბუთებულ ფორმას წარმოადგენდა. როგორც ის აღნიშნავს: "La Géorgie est européenne... Ainsi, déjà à l'aube de la civilisation occidentale la Géorgie en faisait partie. Et on peut aujourd'hui dire que jusqu'à son annexion par la Russie, ses regards se tournaient toujours du côté de l'Occident". („საქართველო ევროპულია... დასავლური ცივილიზაციის ადრეულ ეტაპზე საქართველო უკვე მის ნაწილად ითვლებოდა. დღეს კი შეგვიძლია ვთქვათ, რომ რუსეთის ანექსიამდე მისი მზერა მუდამ დასავლეთისკენ იყო მიმართული“).³¹¹

ემიგრაციაში მყოფი ამიერკავკასიის ქვეყნების პოლიტიკური ელიტა აქტიურად მუშაობდა გაერთიანების იდეებზე, მიზნად ისახავდა რეგიონული ერთობის უზრუნველყოფას ევროპული სამართლებრივი ნორმებისა და კონფედერაციის ინსტიტუტების ჩარჩოში. შედეგად შეიქმნა კავკასიის კონფედერაციის პაქტი, რომლის ავტორი საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტი მიხეილ მუსხელიშვილი იყო. პაქტი უზრუნველყოფდა ცენტრალური ხელისუფლების ფუნქციურ ეფექტურობას და წევრ სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის დაცვას, ხოლო მ. მუსხელიშვილი ფედერალიზმს ქვეყნის რეალურ ისტორიულ-პოლიტიკურ კონტექსტში განიხილავდა, როგორც ინსტრუმენტს სუვერენიტეტის შენარჩუნებისა და ევროპულ სივრცეში ინტეგრაციის უზრუნველსაყოფად. ემიგრაციაში მყოფი პოლიტიკოსებისა და მკვლევრების ჯგუფთან ერთად, მან წამოიწყო ფედერალისტური პროექტები, რომლებიც მიზნად ისახავდა რეგიონული ერთობის უზრუნველყოფას იურიდიულად განსაზღვრული უფლებამოსილებებით. კავკასიის კონფედერაციის პაქტი აერთიანებდა ცენტრალური ხელისუფლების ფუნქციურ ეფექტურობას და წევრ სახელმწიფოთა სუვერენიტეტის დაცვას.³¹² მ. მუსხელიშვილის ხედვა მოიცავდა სამართლებრივ, ისტორიულ და პოლიტიკურ განზომილებებს, რაც საქართველოს ფედერალური სახელმწიფოებრიობის იდეის პრაქტიკულ

³¹¹ Mouskhély, M. "La Georgie et l'Europe". „ბედი ქართლისა“, №15, 1953, პარიზი, გვ. 1-3.

³¹² ვადაჭკორია, შოთა. „ქართული ემიგრაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საქართველოში: 1921–1990“. წიგნი I. თბილისი: უნივერსალი, 2018, გვ. 226.

საფუძველს წარმოადგენდა და ხაზს უსვამდა კონფედერაციის როლს სუვერენიტეტის დაცვასა და საერთო ინტერესების ეფექტურ მართვაში.³¹³

კავკასიის კონფედერაციის პაქტი წარმოადგენს კონფედერაციის სამართლებრივი სტრუქტურის ფუძემდებლურ დოკუმენტს, რომელიც წევრ-სახელმწიფოთა და ცენტრალური ორგანოს უფლებებს, პასუხისმგებლობებსა და იურიდიულ ჩარჩოს განსაზღვრავს. პაქტი ეფუძნება დამაზუსტებელ სისტემას (Residual System),³¹⁴ რომლის მიხედვით, პაქტში შემავალ სახელმწიფოებს ეკუთვნის უფლებები, რომლებიც ცენტრალურ ორგანოს პირდაპირ არ გადაეცა. ეს საშუალებას აძლევს წევრებს შეინარჩუნონ ძირითადი სუვერენიტეტი, ხოლო ცენტრალური ხელისუფლება მხოლოდ საერთო ინტერესებს მოემსახუროს.

ცენტრალური ხელისუფლების კომპეტენციები განსაზღვრულია პაქტის მუხლებით და მოიცავს ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს, როგორიცაა: ომის გამოცხადება, საერთაშორისო ხელშეკრულებების დადება, საგარეო პოლიტიკის წარმართვა და დიპლომატიური წარმომადგენლობა. ამგვარი განაწილება საგარეო პოლიტიკის ერთიანობას და კონფედერაციის, როგორც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის, ქმედუნარიანობას უზრუნველყოფს.

კონფედერაციის ფუნქციებში ცვლილებების შეტანა გამონაკლისის წესით ხორციელდება, რათა თავიდან იქნეს აცილებული კომპეტენციათა კონფლიქტი და საერთო ინტერესები დაცული იყოს. აღნიშნული მიდგომა ქმნის მოქნილ სამართლებრივ სისტემას, რომელიც ისტორიულ და პოლიტიკურ ცვლილებებთან ადაპტირებადია. მ. მუსხელიშვილის შეფასებით, პაქტის სამართლებრივი მოწყობა უზრუნველყოფს: 1. ცენტრალური ორგანოს გაძლიერებას იმ შემთხვევაში, როდესაც ამას საერთო უსაფრთხოება ან საგარეო ინტერესები მოითხოვს; 2. წევრ სახელმწიფოებში მემკვიდრეობითი სუვერენიტეტის შენარჩუნებას; 3. პოლიტიკური და სამართლებრივი კონფლიქტების მინიმალიზაციას; 4. შიდა ავტონომიის დაცვას კულტურულ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სფეროებში.³¹⁵

---

³¹³ მუსხელიშვილი, მ. „სახელოთა განაწილება ცენტრალურ ხელისუფლებასა და კონფედერაციაში შემავალ სახელმწიფოების ხელისუფლებათა შორის კავკასიის კონფედერაციაში“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №79, 1932, გვ. 11.

³¹⁴ დამაზუსტებელი სისტემა (Systema Residuale) — საერთაშორისო კონფედერაციების სამართლებრივ პრაქტიკაში გულისხმობს კომპეტენციების ისეთ განაწილებას, რომლის მიხედვითაც ცენტრალურ ორგანოს ეკუთვნის ყველა ის უფლებამოსილება, რომელიც პაქტში შემავალი სახელმწიფოებისთვის პირდაპირ არ არის დატოვებული. შესაბამისად, პაქტი განსაზღვრავს წევრი სახელმწიფოების კომპეტენციათა ჩამონათვალს, ხოლო დანარჩენი სფეროები კონფედერაციული ორგანოს იურისდიქციაში ავტომატურად გადადის.

³¹⁵ მუსხელიშვილი, მ. „სახელოთა განაწილება“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №80, პარიზი, 1932, გვ. 4–5.

დამაზუსტებელი სისტემა (Residual System) მ. მუსხელიშვილის კონცეფციაში წარმოადგენს ბალანსის მექანიზმს: იგი ზღუდავს ცენტრალური ორგანოს ჩარევას პაქტში შემავალი სახელმწიფოების შიდა საქმეებში და ამავე დროს საერთო ინტერესების ეფექტურ მართვას უზრუნველყოფს. ეს მოდელი საერთაშორისო კონფედერაციულ პრაქტიკაშიც გვხვდება, სადაც ცენტრალური ორგანო უფლებამოსილებას ახორციელებს მხოლოდ იმ სფეროებში, რომლებიც წევრ სახელმწიფოთა მიერ მას კონკრეტულად გადაეცა, ხოლო დანარჩენ სფეროებში სუვერენიტეტი წევრ სახელმწიფოებს რჩებათ.³¹⁶

მ. მუსხელიშვილის მიერ შემუშავებული მოდელი ისტორიულად თავსებადია კლასიკურ კონფედერაციულ პრაქტიკასთან. მაგალითად, ამერიკის შეერთებული შტატების პირველი კონსტიტუციური დოკუმენტის (Articles of Confederation),³¹⁷ მიხედვით, თითოეული შტატი ინარჩუნებდა თავის სუვერენიტეტს, თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას, ხოლო ცენტრალურ ორგანოს გააჩნდა მხოლოდ ის უფლებამოსილებები, რომლებიც შტატებმა მას პირდაპირ მიანიჭა. ეს მოდელი მკაფიოდ გამოხატავდა წევრი ერთეულების პრიმატს და ცენტრალური ორგანოს კომპეტენციურ შეზღუდულობას. ანალოგიურად, ისტორიული შვეიცარიული ფედერალური პაქტის (Swiss Federal Pact)³¹⁸ საფუძველზე ჩამოყალიბებული შვეიცარიული კონფედერაცია წევრ კანტონებს ფართო შიდა სუ-

³¹⁶ მუსხელიშვილი, მ. „სახელოთა განაწილება“. დამოუკიდებელი საქართველო, №80, პარიზი, 1932, გვ. 5.

³¹⁷ აშშ-ის კონფედერაციის დოკუმენტი (Articles of Confederation; 1781–1789) — პირველი კონსტიტუციური დოკუმენტი, 13 დამოუკიდებელი შტატის კონფედერაციის საფუძველზე მიიღეს. ძალაში შევიდა 1781 წელს და მოქმედებდა 1789 წლამდე. დოკუმენტი წარმოადგენდა კონფედერაციულ შეთანხმებას (confederal agreement) 13 დამოუკიდებელ შტატს შორის, რომლებიც ბრიტანეთის კოლონიალური მმართველობისგან გათავისუფლდნენ. შტატები ინარჩუნებდნენ სრულ სუვერენიტეტს (sovereignty of states), ხოლო ცენტრალური ორგანო – კონგრესი მხოლოდ ზოგად უფლებამოსილებას ფლობდა (central authority competences), როგორიცაა ომის გამოცხადება, საგარეო ხელშეკრულებების დადება და საერთაშორისო ურთიერთობებში მონაწილეობა. კონგრესს არ ჰქონდა საგადასახადო უფლებამოსილება და აღმასრულებელი მექანიზმები შტატების მიმართ, რაც ხაზს უსვამდა კონფედერაციის შეზღუდულ შესაძლებლობებს შიდა მართვაში.

³¹⁸ შვეიცარიული ფედერალური პაქტი (Swiss Federal Pact, 1848) - შვეიცარიის პირველი ფედერალური კონსტიტუცია, რომელმაც ოფიციალურად დააარსა თანამედროვე შვეიცარიის ფედერალური სისტემა და შეცვალა 1815 წლის კონფედერაციული შეთანხმება. დოკუმენტით ცენტრალური ხელისუფლების და კანტონების ავტონომიის ბალანსი განხორციელდა. პაქტი განსაზღვრავდა ფედერალური ორგანოების უფლებამოსილებებს, მათ შორის საგარეო პოლიტიკას, ეროვნული ვალუტის რეგულირებას, სარკინიგზო კავშირებსა და ფედერალური ჯარის შექმნას, ხოლო კანტონებს მნიშვნელოვანი ადგილობრივი სუვერენიტეტი და საგადასახადო ავტონომია რჩებოდათ. ეს დოკუმენტი წარმოადგენს კლასიკურ მაგალითს, სადაც ფედერალიზმი უზრუნველყოფს ერთიანობას და სტაბილურობას, ხოლო ადგილობრივი უფლებამოსილებები კანტონების დამოუკიდებლობას ინარჩუნებს.

ვერენიტეტს უნარჩუნებდა, ხოლო საერთო ორგანოები მხოლოდ საგარეო პოლიტიკისა და კოლექტიური უსაფრთხოების საკითხებზე იყვნენ პასუხისმგებელნი. სწორედ ეს ბალანსი — ცენტრალური ფუნქციური კომპეტენცია და შიდა ავტონომიის დაცვა არის ის პრინციპი, რომელსაც მ. მუსხელიშვილი კავკასიის კონფედერაციის სამართლებრივ მოდელში ავითარებს.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის კონცეფცია არ წარმოადგენს იზოლირებულ თეორიულ კონსტრუქციას, არამედ საერთაშორისო კონფედერაციულ გამოცდილებას ეყრდნობა.

ერთიანი კავკასიის იდეას გამოეხმაურა ქართული ემიგრაციული პრესა. მათი შეფასებით, კონფედერაციის პაქტი კავკასიური დამოუკიდებლობისა და სოლიდარობის სიმბოლო იყო. ამასთან დაკავშირებით გაზეთი „ბრძოლის ხმა“ წერდა: „კავკასიის კონფედერაციის პაქტი არ არის იმპროვიზაცია. საზღვარგარეთ გამოგონებული და შეთხზული ახალი ამბავი. ის მოდის თვით კავკასიიდან, იქ მოზინადრე ერთა აუცილებელი მოთხოვნილებებიდან და საჭიროებიდან. ცალკე ეროვნულ სახელმწიფოთა დაარსებას წინ მიუძღოდა ჩვენში მთელი კავკასიის თვითგამორკვევა და ამიერკავკასიის ფედერაციის დაარსება 1918 წელს. კონფედერაციის პაქტი, როგორც ხედავთ, მოდის კავკასიიდან, მისი დროშა იქ აღიმართა, მისი საყვირი იქ გაისმა, მას შეეწირა მრავალი მსხვერპლი. ჩვენ მხოლოდ მას მივცით აქ იურიდიული ფორმა, ჩამოვყალიბეთ მისი სტატუსი...“.³¹⁹

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილის კონცეფცია საქართველოს ფედერალიზმისა და საერთაშორისო სუვერენიტეტის საკითხებში არ წარმოადგენს იზოლირებულ თეორიულ მოდელს, არამედ პრაქტიკულ ისტორიულ გამოცდილებას ეფუძნება. განსაკუთრებულ მაგალითს წარმოადგენს კავკასიის კონფედერაციის პაქტი, რომელსაც 1934 წლის 14 ივლისს, ბრიუსელში, ხელი მოაწერეს აზერბაიჯანის, საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ეროვნული ცენტრების წარმომადგენლებმა. პაქტი იურიდიულად ასახავდა იმ საერთო სოლიდარობას, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში კავკასიის ხალხებს, განსაკუთრებით მათი დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის პროცესში, აერთიანებდა.³²⁰

პაქტი ხაზს უსვამს, რომ კონფედერაცია ეფუძნება თითოეული რესპუბლიკის უზენაესობას — თითოეული სახელმწიფო შეინარჩუნებს თავის ეროვნულ ხასიათსა და სუვერენიტეტს, ხოლო საერთო ორგანოების საშუალებით ხორციელდება საგარეო პოლიტიკა, საზღვრის დაცვა და დავების გადაწყვეტა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სომხე-

³¹⁹ „კავკასიის კონფედერაციის პაქტი“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, ივლისი, №45, პარიზი, 1934, გვ. 1.

³²⁰ „კავკასიის კონფედერაციის პაქტი“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, ივლისი, №45, პარიზი, 1934, გვ. 1–5.

თის რესპუბლიკის მონაწილეობის საკითხს. პაქტი სომხეთის წარმომადგენლები არ ჩაერთნენ, თუმცა ტექსტი აღიარებს, რომ სომხეთის მონაწილეობა აუცილებელია კავკასიის ერთიანობისა და უსაფრთხოებისთვის, რაც ხაზს უსვამს რეგიონში კონფედერაციის სტრატეგიულ მნიშვნელობას.³²¹

ისტორიული გამოცდილება აჩვენებს, რომ კავკასიის კონფედერაცია, მიუხედავად დროებითი დაშლისა, მრავალეროვანი ტერიტორიული ერთობისთვის რეალისტურ მოდელს წარმოადგენდა. პაქტის პრინციპები არა მხოლოდ სამხედრო ან პოლიტიკურ თანამშრომლობას, არამედ საერთო ეკონომიკურ, გეოგრაფიულ და კულტურულ ინტერესებს ეფუძნებოდა, რაც მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტურ ხედვას შეესაბამებოდა – ერთიანი კავკასია უზრუნველყოფს თითოეული ერის სუვერენიტეტს, განვითარების შესაძლებლობებსა და საერთაშორისო აღიარებას. ამავდროულად, შექმნილია სამართლებრივად გამყარებული საფუძველი რეგიონის ერთიანობისა და მდგრადი დამოუკიდებლობისთვის, რაც კიდევ უფრო ამყარებს ისტორიულ და სამართლებრივ საფუძვლებს ფედერალური სტრუქტურის რეალურ გამოყენებასთან დაკავშირებით.

კავკასიის კონფედერაციის პაქტი მიღება, მიუხედავად სომხეთის წარმომადგენელთა უარყოფისა, ხაზს უსვამს კავკასიის რესპუბლიკათა სოლიდარობის ისტორიულ-იურიდიულ საფუძველს. ეს განმტკიცებს მ. მუსხელიშვილის არგუმენტს, რომ ფედერაციული პრინციპი საქართველოსა და მის მეზობელ ერებს შორის არ არის მხოლოდ იდეა, არამედ პრაქტიკული კონსტრუქცია, დაფუძნებული რეალურ გამოცდილებაზე და ისტორიულ აუცილებლობაზე, რომელიც უზრუნველყოფს ერთიანობისა და დამოუკიდებლობის გაძლიერებას მთელს რეგიონში.

პოლიტიკური წინააღმდეგობის მიუხედავად, მ. მუსხელიშვილისთვის კონფედერაცია წარმოადგენდა რეგიონული უსაფრთხოების სტრატეგიულ ინსტრუმენტს, რომელიც მიზნად ისახავდა რუსეთის გავლენის შეკავებას და საერთაშორისო სამართლის საფუძველზე ამიერკავკასიის ქვეყნების სუვერენიტეტის განმტკიცებას. ამ თვალსაზრისით, მისი პროექტი არ იყო მხოლოდ იურიდიული მოდელი, არამედ გეოპოლიტიკური ხედვა, რომელიც რეგიონს ერთიანი პოზიციით გამოსვლის შესაძლებლობას აძლევდა.

კავკასიის კონფედერაციის პაქტი მ. მუსხელიშვილის ფედერალური აზროვნების კონსტრუქციულ მოდელს წარმოადგენდა — ნებაყოფლობითი გაერთიანება, კომპეტენციების შეთანხმებული განაწილება და სუვერენიტეტის სამართლებრივი გარანტიები. თუმცა სწორედ ამ

³²¹ „ისტორიული აქტი“. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №103, ივლისი, პარიზი, 1934, გვ. 7–9.

იდეალური-ნორმატიული სქემის ფონზე უფრო მკაფიოდ იკვეთება მის მიერ საბჭოთა სახელმწიფოს წყობის კრიტიკა. თუ კონფედერაციის პროექტში სუვერენიტეტი აღიქმებოდა როგორც შეთანხმებით გაზიარებული და სამართლებრივად დაცული კატეგორია, საბჭოთა კონსტიტუციურ მოდელში იგი დეკლარირებულ, მაგრამ პრაქტიკულად გაუქმებულ ინსტიტუტად გვევლინება. ამგვარად, მ. მუსხელიშვილის ანალიზი გადადის შედარებით სიბრტყეზე: ერთი მხრივ — რეალური, სამართლებრივად უზრუნველყოფილი ფედერაციული სტრუქტურა; მეორე მხრივ — ფორმალური ფედერალიზმი, რომელიც ცენტრალიზებულ პოლიტიკურ სისტემას ფარავს. სწორედ ამ დაპირისპირებაში იკვეთება მისი თეორიული გამიჯვნა რეალურ და ნომინალურ ფედერალიზმს შორის.

მგვარად, მ. მუსხელიშვილის ფედერალიზმის თეორია იკვეთება ორი ურთიერთსაპირისპირო გამოცდილების შედარებით ანალიზში: კონსტიტუციური კონფედერაციული პროექტი და დეკლარაციული საბჭოთა ფედერალიზმი. ეს განსხვავება განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ოთხ ძირითად კრიტერიუმში: 1. სუვერენიტეტის ბუნება; 2. კომპეტენციების განაწილება; 3. გარანტიების სისტემა; 4. ძალაუფლებრივი ბალანსი.

პირველი — **სუვერენიტეტის საკითხი**. კავკასიის კონფედერაციის პაქტში სუვერენიტეტი განიხილებოდა როგორც წევრ სახელმწიფოთა ნებაყოფლობითი შეთანხმებით გაზიარებული უფლებამოსილება, რომლის მიზანი იყო საერთო უსაფრთხოებისა და საგარეო პოლიტიკის კოორდინაცია. ეს ნიშნავს, რომ სუვერენიტეტი არ უქმდებოდა, არამედ ფუნქციურად ნაწილდებოდა. საბჭოთა კონსტიტუციური მოდელი კი ფორმალურად აღიარებდა რესპუბლიკების სუვერენიტეტს და კავშირიდან გამოსვლის უფლებას (1936 წლის კონსტიტუცია, მუხლი 17),³²² თუმცა პრაქტიკაში ეს უფლება არ იყო უზრუნველყოფილი დამოუკიდებელი ინსტიტუციური მექანიზმით. შედეგად, დეკლარირებული სუვერენიტეტი რეალურ პოლიტიკურ ავტონომიად ვერ გარდაიქმნა.

მეორე — **კომპეტენციების განაწილება**. კონფედერაციის პაქტში კომპეტენციები განსაზღვრული იყო შეთანხმებით, ხოლო მათი ცვლი-

³²² სსრკ-ის კონსტიტუციის მე-17 მუხლის ფორმულირება ქმნიდა იურიდიულ შთაბეჭდილებას, რომ საბჭოთა კავშირი ნებაყოფლობითი ფედერაციული გაერთიანება იყო. თუმცა კონსტიტუცია კავშირიდან გამოსვლის სამართლებრივ პროცედურას, არც შესაბამის კომპეტენტურ ორგანოს და არც დავის გადაწყვეტის დამოუკიდებელ მექანიზმს არ განსაზღვრავდა. შესაბამისად, „თავისუფალი გასვლის უფლება“ სამართლებრივი ინსტრუმენტებით არ იყო უზრუნველყოფილი. სწორედ ამ წინააღმდეგობას — ნორმის დეკლარაციულ ფორმასა და ძალაუფლების ცენტრალიზებულ რეალობას შორის — მიხეილ მუსხელიშვილი განიხილავდა როგორც ფორმალური ფედერალიზმის კლასიკურ მაგალითს. (იხ. "Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик", утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями), ст. 17, с. 290).

ლება ყველა მონაწილე მხარის თანხმობას მოითხოვდა, რაც სახელისუფლებო უფლებამოსილებების შეთანხმებით დადგენილ ხასიათზე მიუთითებს. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამდა, რომ ფედერაციის სიცოცხლისუნარიანობა დამოკიდებულია კომპეტენციების მკაფიო, ცალსახა და შეუქცევად განსაზღვრაზე. საბჭოთა მოდელში კი, მიუხედავად ფორმალური კომპეტენციების განაწილებისა, რეალური დამოუკიდებლობის უზრუნველყოფა შეუძლებელი იყო, რადგან პოლიტიკური ძალაუფლება ერთპარტიულ სტრუქტურაში იყო კონცენტრირებული.

მესამე — **სამართლებრივი გარანტიები.** მ. მუსხელიშვილის მიხედვით, ფედერალიზმის არსებითი ნიშანი კონსტიტუციური წესრიგია, რომელიც იცავს კომპეტენციების განაწილებას და უზრუნველყოფს სამართლებრივ კონტროლს. სწორედ ამ კუთხით იგი ეყრდნობოდა თავისი მასწავლებლის, ლუი ლე ფურის (Louis Le Fur) დოქტრინას, რომლის თანახმად ფედერაციული სახელმწიფო წარმოადგენს სამართლებრივ კავშირს, ხოლო სუვერენიტეტის განხორციელება კონსტიტუციურად განსაზღვრულ ჩარჩოებში ხდება. საბჭოთა კონსტიტუციურ სისტემაში კი არ არსებობდა დამოუკიდებელი საკონსტიტუციო მართლმსაჯულება, რომელიც ცენტრსა და რესპუბლიკებს შორის დავებს სამართლებრივად გადაწყვეტდა. შედეგად, ფედერალიზმის ფორმა ფორმალურად არსებობდა, თუმცა შინაარსით უზრუნველყოფილი არ იყო.

მეოთხე — **ძალაუფლებრივი ბალანსი.** კონფედერაციულ პროექტში ცენტრალური ორგანოები წევრი სახელმწიფოების მანდატით მოქმედ სტრუქტურებს წარმოადგენდნენ, ხოლო საბჭოთა მოდელში ცენტრალური ხელისუფლება რეალურად დომინანტურ პოზიციას იკავებდა. მ. მუსხელიშვილის შეფასებით, თუ ფედერაციულ ერთობაში ძალაუფლების ბალანსი დარღვეულია და ცენტრი დე ფაქტო აკონტროლებს ყველა მნიშვნელოვან პოლიტიკურ პროცესს, ასეთი სისტემა, მიუხედავად მისი სახელწოდებისა, ფედერაციად აღარ შეიძლება ჩაითვალოს.

ამგვარად, შედარებითი ანალიზი ცხადყოფს, რომ მ. მუსხელიშვილის თეორიული გამიჯვნა რეალურ და ფორმალურ ფედერალიზმს შორის მხოლოდ აბსტრაქტული დოქტრინალური სქემა არ იყო. იგი გამომდინარეობდა კონკრეტული ისტორიული გამოცდილებიდან: ერთი მხრივ — ნებაყოფლობითი და სამართლებრივად გააზრებული კონფედერაციული პროექტიდან (კავკასიის კონფედერაციის პაქტი), მეორე მხრივ — კონსტიტუციურად დეკლარირებული, მაგრამ პოლიტიკურად ცენტრალიზებული საბჭოთა წყობიდან.³²³ სწორედ ამ ანტითეზამ განაპირობა მისი ევროპული ფედერალიზმის კონცეფცია. ევროპული ინტეგრაცია მისთვის წარმოადგენდა არა მხოლოდ პოლიტიკურ გაერთიანებას, არამედ სამართლებრივად ორგანიზებულ ფედერალურ სივრცეს,

³²³ Конституция СССР, 1936, ст. 17.

სადაც სუვერენიტეტი ნაწილობრივ გაზიარებულია კონკრეტულ ფუნქციებსა და ინსტიტუტებზე, მაგრამ თითოეული სახელმწიფო კონსტიტუციურ და ინსტიტუციურ დამოუკიდებლობას ინარჩუნებს.

ამგვარად, კავკასიის კონფედერაციის პროექტი მ. მუსხელიშვილის ფედერალური აზროვნების პოზიტიურ პროტოტიპად იქცა, ხოლო საბჭოთა „ფორმალური ფედერალიზმი“ — კრიტიკულ ანტიმოდელად, რომლის ანალიზმა მისი სამართლებრივი ფედერალიზმის თეორია საბოლოოდ ჩამოაყალიბა. კავკასიის კონფედერაციის გამოცდილებამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მისი ევროპული ფედერალისტური კონცეფციის განვითარებაზე. 1953 წლის ნაშრომში „საქართველო და ევროპა“ (*"La Georgie et l'Europe"*) იგი უკვე მცირე სახელმწიფოს როლს ფართო ევროპულ ფედერალურ გაერთიანებაში განიხილავს.³²⁴ მისი აზრით, ერი საკუთარი ინდივიდუალობისა და კულტურული იდენტობის დაცვას მხოლოდ „თავისუფალ და დემოკრატიულ ევროპულ სახელმწიფოებთან გაერთიანების“ პირობებში შეძლებს.

ევროპული ფედერალიზმის ხედვა მ. მუსხელიშვილის ნაშრომებში ისტორიულ-პოლიტიკური გამოცდილების და სამართლებრივი შეფასებების ურთიერთდაკავშირების შედეგია. საერთაშორისო სამართლის აღიარებული სპეციალისტი, ფრანგი იურისტი ლუი ლე ფური აღნიშნავს: *"Dans l'État fédéral, la souveraineté n'est pas détruite, mais divisée quant à son exercice"*. („ფედერალურ სახელმწიფოში სუვერენიტეტი არ ქრება, არამედ სხვადასხვა ხელისუფლებას შორის ნაწილდება“).³²⁵ ამ თეზის მიხედვით, ფედერაციაში სუვერენიტეტი ინარჩუნებს არსებობას, თუმცა მისი პრაქტიკული განხორციელება გადანაწილებულია. მ. მუსხელიშვილისთვის ეს იყო ძირითადი კრიტერიუმი: თუ სუვერენიტეტის გადანაწილება მხოლოდ ფორმალურია და რეალურად არ მუშაობს, ფედერაცია ილუზიად იქცევა.

ფრანგი იურისტი ადემარ ესმეინი (*Adhémar Esmein*)³²⁶ ხაზს უსვამს სუვერენიტეტის ფუნქციურ განაწილებას სახელმწიფოში. მისი სიტყვებით: *"Dans un gouvernement suffisamment développé, le titulaire*

³²⁴ Mouskhély, M. *"La Georgie et l'Europe"*. „ბედი ქართლისა“, №15, Paris, 1953, pp. 1–3.

³²⁵ Le Fur, L. *"La Géorgie et le Droit des Gens"*. *Revue Générale de Droit International Public*, 39, Paris, 1932. pp. 411–420.

³²⁶ ადემარ ესმეინი (*Jean Paul Hippolyte Emmanuel Adhémar Esmein*; 1848–1913) — ფრანგი იურისტი, სამართლის ისტორიკოსი და სახელმწიფო სამართლის პროფესორი. მან დაწერა მრავალი ნაშრომი ფრანგული საჯარო და კონსტიტუციური სამართლის ისტორიის შესახებ, ასევე, მნიშვნელოვანი მონოგრაფიები კანონიკური სამართლის სფეროში. 1875 წელს მიიღო „აგრეგაცია“ სამართალში, 1878-ში დოქტორის ხარისხი. 1888 წლიდან ასწავლიდა სამართლის ისტორიასა და კონსტიტუციურ სამართალს პარიზში, ხოლო 1898–1913 წლებში, ასევე, ასწავლიდა კანონიკურ სამართალს უმაღლეს სასწავლო პრაქტიკულ სკოლაში (*École pratique des hautes études*).

du pouvoir exécutif ne saurait tout faire ou décider par lui-même. Il aura nécessairement, comme organes, un certain nombre d'agents supérieurs et immédiats, dont chacun sera préposé à un grand service public et décidera et ordonnera au nom du titulaire du pouvoir exécutif". („საკმარისად განვითარებულ მთავრობაში აღმასრულებელი ხელისუფლების მფლობელი ვერ შეძლებს ყველაფრის დამოუკიდებლად გადაწყვეტას ან გადაწყვეტილების მიღებას. მას აუცილებლად ეყოლება გარკვეული უმაღლესი და უშუალო წარმომადგენლები რომელთაგან თითოეული პასუხისმგებელი იქნება მნიშვნელოვანი საჯარო სამსახურის განხორციელებაზე და გადაწყვეტილებებს აღმასრულებელი ხელისუფლების სახელით მიიღებს“).³²⁷

თუ წევრი სახელმწიფოები ფედერალური გადაწყვეტილებების მიღებაში რეალურად არ მონაწილეობენ, ფედერაცია ცენტრალიზებულ სახელმწიფოდ გარდაიქმნება. მ. მუსხელიშვილი, სწორედ, ამ კრიტერიუმით აფასებდა საბჭოთა მოდელს — რესპუბლიკების კონსტიტუციური სტატუსი მათ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას ვერ უზრუნველყოფდა, რის გამოც მათი ავტონომია და აქტიური მონაწილეობის შესაძლებლობა ცენტრალურ გადაწყვეტილებებში პრაქტიკულად შეზღუდული იყო.

ამგვარად, მ. მუსხელიშვილის კრიტიკა სრულად ემთხვევა ფრანგული სამართლებრივი დოქტრინის ძირითად თეზას — ფედერალიზმი არ არის მხოლოდ დეკლარაციული სტატუსი, არამედ სამართლებრივი რეალობაა, რომელიც სუვერენიტეტის ფუნქციურ განაწილებას განსაზღვრავს.

ნაშრომის შემდგომ ნაწილში განვიხილავთ, თუ როგორ მოახდინა მიხეილ მუსხელიშვილმა ფედერალისტური პრინციპების ადაპტაცია საქართველოს პოლიტიკურ რეალობაში და რა წვლილი მიუძღვის მის იდეებს ევროპული ფედერალისტური ხედვის ჩამოყალიბებაში.

თავი VI. §2. საქართველოს სუვერენიტეტი და საერთაშორისო სტატუსი: მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური კონცეფცია ისტორიულ და თანამედროვე კონტექსტში

მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური კონცეფცია საქართველოს საერთაშორისო სტატუსსა და სუვერენიტეტს მკაცრად სამართლებრივ ქრილში განიხილავს. მისი აზრით, სუვერენიტეტი არ უნდა იქნეს გაგებული როგორც აბსოლუტური, განუყოფელი და ცენტრალიზებული ძალაუფლება; იგი ფუნქციურ სამართლებრივ კატეგორიას

³²⁷ Esmein, A. "Éléments de droit constitutionnel: Premier fascicule". Paris, France: Société du Recueil Général des Lois et des Arrêts, 1896. p. 81.

წარმოადგენს, რომლის ფარგლებში კომპეტენციების გადანაწილება შესაძლებელია ცენტრალურ ხელისუფლებასა და მის შემადგენელ ერთეულებს შორის.

ამგვარად, მ. მუსხელიშვილისთვის სუვერენიტეტი უფლებამოსილებათა კომპლექსს წარმოადგენს.³²⁸ იგი ტერიტორიული მთლიანობის, ადმინისტრაციული და პოლიტიკური ავტონომიის, აგრეთვე, საგარეო ურთიერთობების განხორციელებისა და საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის სტატუსთან დაკავშირებულ უფლებამოსილებათა კომპლექსს მოიცავს.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის საკითხი ისტორიულად მჭიდროდ არის დაკავშირებული XIX–XX საუკუნეების პოლიტიკურ რეალობასთან, როდესაც ქვეყანა რუსეთის იმპერიის გავლენის ქვეშ მოექცა. მიხეილ მუსხელიშვილი აღნიშნავს, რომ რუსეთის სახელმწიფოებრივი მოდელი, როგორც იმპერიული, ისე საბჭოთა ფორმით, დასავლური პოლიტიკური და სამართლებრივი კულტურის ორგანულ ნაწილს არ წარმოადგენდა. მისი შეფასებით, რუსული სახელმწიფოებრივი სისტემა ცენტრალიზებულ, კონტინენტურ და ავტორიტარულ სტრუქტურას ეფუძნებოდა, რომელშიც პრიორიტეტი სახელმწიფოს ძლიერებას ენიჭებოდა, მაშინ როდესაც ინდივიდის უფლებები მეორეხარისხოვან მნიშვნელობას იძენდა.³²⁹

1918–1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლება ქვეყნის დამოუკიდებლობის საერთაშორისო-სამართლებრივი აღიარების მოსაპოვებლად, დიპლომატიურ ძალისხმევას აქტიურად ახორციელებდა. აღნიშნული საქმიანობა წარმატებით დასრულდა — 1921 წლის 27 იანვარს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა მსოფლიოს წამყვანმა სახელმწიფოებმა ოფიციალურად „დეიურე“ აღიარეს.³³⁰ საერთაშორისო სტატუსის განმტკიცების თვალსაზრისით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულებას, რომლის საფუძველზეც რუსეთის სოციალისტურმა ფედერაციულმა საბჭოთა რესპუბლიკამ (რსფსრ) საქართველოს სუვერენიტეტი ოფიციალურად ცნო. თუმცა, აღნიშნული სამართლებრივი აქტის მიუხედავად, რუსეთის მაშინდელმა ხელისუფლებამ თავადვე დაარღვია ნაკისრი ვალდებულებები, რაც საქართველოს სუვერენიტეტის

³²⁸ Mouskhely, M. "La Géorgie et son statut international". „ბედი ქართლისა“, №21-22, აპრილი, 1956, გვ. 1.

³²⁹ მუსხელიშვილი, მ. „რუსეთი არ არის ევროპა“, „ბედი ქართლისა“, №20, პარიზი, 1955, გვ. 13.

³³⁰ სარალიძე, ლ. „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო უწყების ისტორიიდან“. კრებულში: „ახალი ეპოქის დასაწყისი - საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918–1921)“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებების კრებული. თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2018, გვ. 94–103.

არსებით შეზღუდვაში გამოიხატა. 1921 წლის საბჭოთა ოკუპაციამ ქვეყნის საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის სტატუსი ფაქტობრივად დროებით შეაჩერა.

მიხეილ მუსხელიშვილის მიხედვით, სახელმწიფოს სუვერენიტეტი მრავალკომპონენტური სამართლებრივ კონსტრუქციას წარმოადგენს, რომელიც მოიცავს ოთხ ძირითად ელემენტს: 1. **ტერიტორიულ მთლიანობას**, როგორც სახელმწიფოებრივი არსებობის ფაქტობრივ საფუძველს; 2. **ადმინისტრაციულ და პოლიტიკურ ავტონომიას**, რაც გულისხმობს როგორც ადგილობრივი ხელისუფლების დამოუკიდებლობას, ისე სახელმწიფო ინსტიტუტების ეფექტიან ფუნქციონირებას; 3. **საგარეო ურთიერთობების განხორციელების შესაძლებლობას**, რომელიც გამოიხატება სახელმწიფოს უნარში, აქტიურად მონაწილეობდეს საერთაშორისო ურთიერთობებში, დადოს საერთაშორისო ხელშეკრულებები და დაამყაროს დიპლომატიური კავშირები; 4. **საერთაშორისო სამართლის სუბიექტურობას**, რაც გულისხმობს სახელმწიფოს აღიარებას საერთაშორისო სამართლის სრულუფლებიან სუბიექტად, რომელიც რეალურად შესაბამის უფლებამოსილებებს ახორციელებს.

ამგვარად, მ. მუსხელიშვილი სუვერენიტეტს არ განიხილავს მხოლოდ ფორმალურ სამართლებრივ კატეგორიად; იგი მას აღიქვამს ფუნქციურ ინსტრუმენტად, რომლის ეფექტიანი რეალიზება როგორც შიდა ადმინისტრაციულ მოწყობაზე, ისე სახელმწიფოს საერთაშორისო სამართლებრივ შესაძლებლობებზეა დამოკიდებული.

საბჭოთა სამართლებრივი და ფედერალური სტრუქტურების ანალიზისას მიხეილ მუსხელიშვილი გამოყოფს ორ ურთიერთდამოკიდებულ, თუმცა შინაარსობრივად განსხვავებულ კომპონენტს: ერთის მხრივ, ფედერალურ კონსტიტუციას, რომელიც რესპუბლიკების უფლებამოსილებებს ფორმალურად განსაზღვრავს და მეორეს მხრივ, ფაქტობრივ კომპეტენციას, რომელიც საერთაშორისო ასპარეზზე რეალურად განხორციელებულ სუვერენიტეტს ასახავს. მისი ძირითადი დებულება იმაში მდგომარეობს, რომ ფორმალური სამართლებრივი ჩარჩო გადამწყვეტ კრიტერიუმს არ წარმოადგენს; სახელმწიფოს საერთაშორისო სტატუსი არა დეკლარირებული უფლებებით, არამედ მათი რეალიზების უნარითა და პრაქტიკული განხორციელებით განისაზღვრება.

ამ კონტექსტში მიხეილ მუსხელიშვილი საქართველოს სახელმწიფოებრივ სუვერენიტეტს განიხილავს როგორც კომპლექსურ სამართლებრივ ერთობას, რომელიც ტერიტორიას, ადმინისტრაციულ ავტონომიას, საგარეო უფლებამოსილებებსა და საერთაშორისო სამართლის სუბიექტურობას მოიცავს. შესაბამისად, დამოუკიდებლობა და საერთაშორისო აღიარება მისთვის მხოლოდ ეროვნული თვითგამორკვევის აქტით არ შემოიფარგლება; იგი ერთდროულად წარმოადგენს ცი-

ვილიზაციურ და სამართლებრივ არჩევანს. მისი აზრით, საქართველო ისტორიულად და კულტურულად ევროპულ სამართლებრივ სივრცეს მიეკუთვნება, რაც ქვეყნის სახელმწიფოებრივი განვითარების საფუძვლად დასავლური კონსტიტუციონალიზმისა და ფედერალიზმის პრინციპების არჩევას განაპირობებს.

აღნიშნულ პოზიციას იგი განსაკუთრებული სიცხადით აყალიბებს ფრანგულენოვან ნაშრომში „საქართველო და მისი საერთაშორისო სტატუსი“, სადაც მიუთითებს: *"La Géorgie... membre de l'Union soviétique, satisfait aux prescriptions de l'ordre international. Peu importe l'origine de ses compétences internationales: qu'elles dérivent de la constitution fédérale ou qu'elles s'appuient sur sa propre constitution. Au regard du droit des gens, il s'agit là d'un fait que celui-ci accepte comme tel, sans se livrer à une appréciation quelconque de sa valeur"*. („საქართველო... როგორც საბჭოთა კავშირის წევრი, საერთაშორისო წესრიგის მოთხოვნებს აკმაყოფილებს. მნიშვნელობა არ აქვს მისი საერთაშორისო უფლებამოსილებები ფედერალური კონსტიტუციიდან მომდინარეობს თუ მის საკუთარ კონსტიტუციას ეფუძნება. საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით, ეს ფაქტობრივ მოცემულობას წარმოადგენს, რომელსაც საერთაშორისო სამართალი აღიარებს ისე, რომ მისი სამართლებრივი ან პოლიტიკური ღირებულების შეფასება არ განახორციელოს“).³³¹

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ საერთაშორისო სამართალი უპირველესად რეალურ მდგომარეობას აფასებს და არა უფლებამოსილებათა ფორმალურ წყაროს, რაც სუვერენიტეტის ფუნქციურ გაგებას კიდევ უფრო ამყარებს.

როგორც ვხედავთ, მიხეილ მუსხელიშვილისთვის სუვერენიტეტი არ ამოიწურება ფორმალური სამართლებრივი კატეგორიის შინაარსით; იგი წარმოადგენს პრაქტიკულ, სამართლებრივ და პოლიტიკურ-იდეოლოგიურ რეალობას, რომლის ეფექტიანი განხორციელება როგორც შიდა, ისე საერთაშორისო სამართლებრივი შესაძლებლობების აქტიურ გამოყენებაზეა დამოკიდებული. ამ კონტექსტში იგი საქართველოს საერთაშორისო სტატუსს საერთაშორისო სამართლის პრიზმაში განიხილავს და აღნიშნავს, რომ სახელმწიფოებრივი სუბიექტურობა მხოლოდ ფორმალური კონსტიტუციური წყაროების მიხედვით არ უნდა შეფასდეს. გადამწყვეტი მნიშვნელობა რეალურ სამართლებრივ მოქმედებასა და შესაბამისი უფლებამოსილებების პრაქტიკულ განხორციელებას ენიჭება. ამდენად, მ. მუსხელიშვილის აზრით, საქართველო თუნდაც საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში იმყოფებოდეს, თუ იგი საერთაშორისო უფლებამოსილებებს ფაქტობრივად ახორციელებს,

---

³³¹ Mouskhély, M. "La Géorgie et son statut international". „ბედი ქართლისა“, აპრილი, №21-22, პარიზი, 1956, გვ. 3.

საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით, სრულფასოვან სუბიექტად შეიძლება ჩაითვალოს. მ. მუსხელიშვილი ხაზს უსვამს, რომ ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ აქვს უფლებამოსილებათა წყაროს — ფედერალურ (საბჭოთა) კონსტიტუციას თუ ეროვნულ კონსტიტუციურ წესრიგს; არსებითი არის საერთაშორისო ასპარეზზე მათი რეალური განხორციელება. შესაბამისად, საერთაშორისო სამართლისთვის გადამწყვეტ კრიტერიუმად გვევლინება სახელმწიფოს ფაქტობრივი უნარი, მონაწილეობა მიიღოს საერთაშორისო ურთიერთობებში და განახორციელოს შესაბამისი კომპეტენციები, მაშინ როდესაც მათი შიდა კონსტიტუციური წარმომავლობა მეორეხარისხოვან მნიშვნელობას იძენს.

ამგვარი მიდგომა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტურობის ფუნქციონალურ გაგებას ასახავს, რომლის მიხედვით სუბიექტის სტატუსი პრაქტიკული კომპეტენციითა და მოქმედებით და არა მხოლოდ ფორმალური იურიდიული კონსტრუქციით განისაზღვრება.

საერთაშორისო სამართლის აღიარებული სპეციალისტი ოტფრიდ ნიპოლდი (Otfried Nippold),³³² საქართველოს საერთაშორისო-სამართლებრივ სტატუსს ჯერ კიდევ დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში განიხილავდა. 1920 წელს გამოცემულ ნაშრომში: „საქართველო საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით“ (*„La Géorgie du point de vue du droit international“*) იგი ასაბუთებს, რომ საქართველოს სუვერენიტეტი ჯერ კიდევ 1783 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების სამართლებრივი ანალიზის საფუძველზე დასტურდება. მისი შეფასებით, რუსეთის იმპერიის მიერ ნაკისრი ვალდებულებების დარღვევა საქართველოს სუვერენიტეტს ვერ ზღუდავდა; პირიქით, ასეთი ქმედება ქვეყნის დამოუკიდებლობის სამართლებრივ საფუძვლებს აძლიერებდა.³³³ ო. ნიპოლდის მეთოდოლოგია მაღალი ლოგიკურობითა და მეცნიერული არგუმენტაციის სიმტკიცით გამოირჩეოდა, რაც ევროპულ საერთაშორისო-სამართლებრივ სივრცეში საქართველოს სტატუსის დასაბუთებულ წარმოჩენას უზრუნველყოფდა.

მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური კონცეფციის უკეთ გასაგებად მნიშვნელოვანია მისი მასწავლებლის, ლუი ლე ფურის (Louis Le Fur), შეხედულებების გათვალისწინებაც. ლე ფური სახელმწიფოს სუვერენიტეტს მხოლოდ ფორმალური სამართლებრივი ჩარჩოებით არ ზღუდავდა; მისი კონცეფციის მიხედვით, სუვერენიტეტის არსი რეალური

³³² ოტფრიდ ნიპოლდი (Otfried Nippold; 1864–1938) — გერმანულ-შვეიცარიული წარმოშობის იურისტი, პაციფისტი და საერთაშორისო სამართლის თეორეტიკოსი. მონაწილეობდა ერიოთა ლიგის შექმნაში. ნიპოლდი ასწავლიდა იაპონიაში, მუშაობდა ევროპაში როგორც ადვოკატი. ნიპოლდის ხედვა ევროპის საერთაშორისო საზოგადოებაში საქართველოს სამართლებრივი სტატუსის წარმოჩენისთვის მნიშვნელოვანი იყო.

³³³ Nippold, O. *„La Géorgie du point de vue du droit international“*. Berne: Impr. G. Iseli, 1920, pp. 1–78.

უფლებამოსილებების განხორციელების ფაქტობრივ შესაძლებლობაში მდგომარეობს. 1932 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში: „საქართველო და საერთაშორისო სამართალი“ (*"La Géorgie et le Droit des Gens"*), XX საუკუნის პირველ ნახევარში, საქართველოს საერთაშორისო სამართლებრივ მდგომარეობას იგი სისტემურად აანალიზებს და ამით იმ თეორიულ საფუძველს ამყარებს, რომელსაც შემდგომში მ. მუსხელიშვილი საკუთარ ფედერალისტურ კონცეფციაში ავითარებს.³³⁴

ლეონ ლე ფური საქართველოს საერთაშორისო-სამართლებრივი სტატუსის შეფასებისას რამდენიმე პრინციპულად მნიშვნელოვან ასპექტს გამოყოფს, რომლებიც მის თეორიულ მიდგომას სისტემურ და თანმიმდევრულ სახეს ანიჭებს. უპირველესად, იგი აკეთებს 1783 წლის რუსეთ-საქართველოს ტრაქტატის სამართლებრივ ანალიზს და ასკვნის, რომ ამ შეთანხმების დარღვევა რუსეთის იმპერიის მხრიდან საქართველოს სუვერენიტეტის შეზღუდვას არ იწვევს. პირიქით, საერთაშორისო სამართლის ლოგიკის ფარგლებში, ხელშეკრულებითი ვალდებულებების დარღვევა პასუხისმგებლობას აკისრებს დამრღვევ მხარეს და მეორე მხარის სამართლებრივ სტატუსს არ აუქმებს, რაც საქართველოს შემთხვევაში მისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის სამართლებრივ საფუძვლებს კიდევ უფრო ამყარებს.

ამავე კონტექსტში ლე ფური 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულებასაც აფასებს, რომლის საფუძველზეც რუსეთის სოციალისტურმა ფედერაციულმა საბჭოთა რესპუბლიკამ საქართველოს სუვერენიტეტი ოფიციალურად აღიარა. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული დოკუმენტი გარკვეულ პოლიტიკურ და სამართლებრივ შეზღუდვებს შეიცავდა, მისი არსებობა საქართველოს, როგორც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის, არსებით სტატუსს არ ცვლის. ლე ფურისთვის გადამწყვეტია არა ხელშეკრულების შიდა სტრუქტურა ან შესაძლო შეზღუდვები, არამედ ის ფაქტი, რომ იგი საქართველოს საერთაშორისო სამართლებრივ იდენტობას ადასტურებს.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იგი საერთაშორისო გარემოსა და გარე აქტორების პოზიციას უთმობს. ამ მხრივ, ლე ფური ხაზს უსვამს საფრანგეთის პოლიტიკურ მხარდაჭერას და ერთა ლიგის ფარგლებში მიღებულ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვისკენ იყო მიმართული. მისი შეფასებით, საერთაშორისო საზოგადოების ასეთი რეაქცია ადასტურებს, რომ საქართველოს საკითხი აღქმული იყო არა როგორც შიდა იმპერიული პრობლემა, არამედ როგორც საერთაშორისო სამართლის სფეროს საკითხი. ამავე ლოგიკით, 1932 წლის 29 ნოემბრის საბჭოთა კავშირ-საფრანგეთის თა-

³³⁴ ლე ფური, ლ. *"La Géorgie et le Droit des Gens"*, გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“, №80, პარიზი, 1932, გვ. 3–4.

ვდაუსხმელობის პაქტიც ვერ ახდენს საქართველოს სუვერენიტეტის გაუქმებას, ვინაიდან ორმხრივი შეთანხმებები მესამე სახელმწიფოს საერთაშორისო-სამართლებრივ სტატუსს ვერ აუქმებს.

ლე ფურის თეორიული მიდგომის კონცეფციის ბირთვს სუვერენიტეტის ფაქტობრივი გაგება წარმოადგენს, რომლის მიხედვითაც ქვეყნის საერთაშორისო სტატუსი რეალური უფლებამოსილებების განხორციელებით და არა მხოლოდ ფორმალური სამართლებრივი ჩარჩოთი განსაზღვრება. მისი აზრით, საქართველოს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი უნდა შეფასდეს არა მხოლოდ ფორმალური კონსტიტუციური ჩარჩოს ან ფედერალური სტრუქტურების საფუძველზე, არამედ იმ რეალური შესაძლებლობებით, რომლებსაც ქვეყანა საერთაშორისო ურთიერთობებში ავლენს. იგი მიუთითებს საქართველოს დიპლომატიურ აქტივობაზე, საერთაშორისო კომუნიკაციებში მონაწილეობასა და ხელშეკრულებითი ურთიერთობების პრაქტიკაზე, რაც სახელმწიფოს რეალურად განხორციელებულ საერთაშორისო კომპეტენციებს ადასტურებს.

ამგვარად, ლე ფური მკაფიოდ ავლებს ზღვარს ფორმალურ სამართლებრივ სტატუსსა და რეალურ, პრაქტიკულად განხორციელებულ საერთაშორისო სუბიექტურობას შორის. მისი მეთოდოლოგია ეფუძნება იმ პრინციპს, რომ საერთაშორისო სამართალი უპირველესად ითვალისწინებს ფაქტობრივ მდგომარეობას (*faits accomplis*), მაშინ როდესაც შიდა სამართლებრივი წყაროები ან კონსტიტუციური წარმომავლობა მეორეხარისხოვან მნიშვნელობას იძენს.³³⁵ აღნიშნული ხედვა სუვერენიტეტის ფუნქციონალური გაგებისთვის მყარ თეორიულ საფუძველს ქმნის და უშუალოდ ეხმიანება იმ კონცეპტუალურ ხაზს, რომელსაც შემდგომში მიხეილ მუსხელიშვილი ავითარებს.

ლე ფურის შეფასება უნიკალურია იმით, რომ იგი სამართლებრივ მეცნიერულ ანალიზს და პოლიტიკური შეფასების კომპონენტებს აერთიანებს, რაც XX საუკუნის პირველ ნახევარში იშვიათი იყო. მისი აზრით, საქართველოს სუვერენიტეტი არა მხოლოდ ფორმალური სამართლებრივი დოკუმენტებით, არამედ ფაქტობრივი საერთაშორისო ქმედებებით, აქტორებთან რეალური ურთიერთობებითა და დიპლომატიური აქტივობებით უნდა შეფასდეს. ეს მიდგომა სრულად ემთხვევა მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური და ფუნქციური სუვერენიტეტის კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც სუვერენიტეტი არა მხოლოდ ფორმალური ნორმატიული ჩარჩოთი, არამედ რეალური უფლებამოსილების განხორციელების შესაძლებლობებით განისაზღვრება. მიხეილ მუსხელიშვილისთვის ქვეყნის საერთაშორისო სტატუსის განსაზღვრა

³³⁵ Le Fur, L. "La Géorgie et le Droit des Gens". *Revue générale de droit international public*, Paris, 1932, pp. 437–457.

სუვერენიტეტის ფუნქციურ ხედვას ეფუძნება. მისი ძირითადი დებულებაა, რომ სახელმწიფო საერთაშორისო სამართლის სუბიექტური სტატუსით სარგებლობს არა მხოლოდ ფედერალური ან ეროვნული კონსტიტუციის საფუძველზე, არამედ რეალური ქმედებებითა და საერთაშორისო უფლებამოსილებების განხორციელებით.

ამგვარად, მიხეილ მუსხელიშვილი, ოტფრიდ ნიპოლდი და ლუი ლე ფური საქართველოს სუვერენიტეტის ფუნქციურ, ფაქტობრივ და რეალურ საერთაშორისო სამართლებრივ ჭრილში ერთიან ხედვას ქმნიან. მ. მუსხელიშვილი აქცენტს აკეთებს სუვერენიტეტის მრავალმხრივ ბუნებაზე, ო. ნიპოლდი უზრუნველყოფს ისტორიულ და სამართლებრივ საწყისს, ხოლო ლე ფური მათ პრაქტიკულ საერთაშორისო სამართლის კონტექსტში აერთიანებს და ხაზს უსვამს ფაქტობრივ სტატუსს, როგორც სუვერენიტეტის რეალურ გამოვლინებას.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის აღდგენა და მისი პრაქტიკული განხორციელება მკაფიოდ ასახავს მიხეილ მუსხელიშვილის, ოტფრიდ ნიპოლდისა და ლუი ლე ფურის მიერ ჩამოყალიბებულ პრინციპებს. 1991 წლის 9 აპრილს მიღწეული დამოუკიდებლობა საქართველოსთვის მხოლოდ ფორმალურ სამართლებრივ აქტს არ წარმოადგენდა, არამედ იგი ისტორიულად და თეორიულად არგუმენტირებული სუვერენიტეტის ფუნქციური პრინციპების რეალური გამოხატულება იყო.

დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომი ეტაპები ნათლად აჩვენებს ამ მიდგომის პრაქტიკულ ეფექტს — 1992 წელს საქართველო განეწიანდა გაერთიანებულ ერების ორგანიზაციაში, რაც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტურობის ადეკვატურ აღიარებას წარმოადგენს; 1994 წელს დაიწყო თანამშრომლობა ნატოსთან; 1999 წელს ქვეყანა შეუერთდა ევროპის საბჭოს, ხოლო 2004–2009 წლებში აქტიურად მონაწილეობდა ევროპულ სამეზობლო პოლიტიკასა და აღმოსავლეთ პარტნიორობაში. 2014–2016 წლებში განხორციელდა ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულება, ასევე, ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო შეთანხმება.

2017 წლის 2 თებერვალს ევროპის პარლამენტის პლენარულ სესიაზე საქართველოსთვის უვიზო მიმოსვლის გადანყვეტილება იქნა მიღებული. ეს ისტორიული ნაბიჯი სიმბოლურად უკავშირდება მიხეილ მუსხელიშვილის 1950 წლის 6 აგვისტოს ინიციატივას, როდესაც საზღვრისპირა მოსახლეობას შორის, სტუდენტებთან და კოლეგებთან ერთად, სიმბოლურად მოიხსნა საზღვარი, რითაც თავისუფალი მიმოსვლის იდეას საფუძველი ჩაუყარა. უვიზო მიმოსვლა თანამედროვე რეალობაში მ. მუსხელიშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ ფუნქციურ, ფაქტობრივ და საერთაშორისო სამართლებრივ სუვერენიტეტის პრინციპებს

პრაქტიკულად ასახავს, ადასტურებს საქართველოს რეალურ ფუნქციონირებას როგორც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტისა და ევროპულ სტრუქტურებში ქვეყნის წარმატებულ ინტეგრაციას.

2023 წელს საქართველოს მიერ ევროკავშირის კანდიდატი ქვეყნის სტატუსის მიღება ნათელი მაგალითია, რომ ქვეყანა საერთაშორისო ასპარეზზე სუვერენიტეტის ფაქტობრივ განხორციელებას უწყვეტად განაგრძობს. ეს ისტორიულ-პრაქტიკული პროცესი ადასტურებს, რომ სუვერენიტეტი თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში მხოლოდ ფორმალური სამართლებრივი სტატუსით არ შემოიფარგლება, არამედ პრაქტიკული უფლებამოსილებების, საერთაშორისო აქტივობისა და რეალური შესაძლებლობების სისტემური გამოვლინებით წარმოიქმნება.

ჩრდილოატლანტიკურ ალიანსთან (North Atlantic Treaty Organization; NATO) თანამშრომლობა სამხედრო და საგარეო სფეროში, მათ შორის ნატო-საქართველოს წვრთნისა და შეფასების ერთობლივი ცენტრის და თავდაცვის ინსტიტუციური აღმშენებლობის სკოლის ფუნქციონირება, წარმოადგენს მნიშვნელოვან თანამედროვე მაგალითებს იმისა, როგორ შეუძლია პატარა სახელმწიფოს ეფექტურად გამოიყენოს საერთაშორისო სამართლის ინსტრუმენტები და პრაქტიკა. ამ პროცესის საშუალებით საქართველო არა მხოლოდ ავლენს თავის ფორმალურ სამართლებრივ სუვერენიტეტს, არამედ რეალურად ამტკიცებს სუბიექტურობას საერთაშორისო ასპარეზზე, აქტიურად მონაწილეობს კოლექტიური უსაფრთხოების, თავდაცვის და ინსტიტუციურ მექანიზმებში და აჩვენებს, რომ ქვეყნის საერთაშორისო უფლებამოსილებების განხორციელება შეიძლება იყოს სრულფასოვანი, ორგანიზებული და ფუნქციონალური, ეყრდნობოდას როგორც სამართლებრივ, ისე პრაქტიკულ შესაძლებლობებს.

ევროპულ და ევროატლანტიკურ ინტეგრაციაში საქართველოს აქტიური მონაწილეობა მკაფიოდ ასახავს საერთაშორისო სამართლის ისეთ პრინციპებს, რომლებიც მ. მუსხელიშვილმა, ო. ნიპოლდმა და ლე ფურმა გააცოცხლეს — სუვერენიტეტი აღიქმება ფუნქციურ, ფაქტობრივ და პრაქტიკულ კატეგორიად. ქვეყნის სუვერენიტეტის რეალური განხორციელება მრავალმხრივ მექანიზმებს ეფუძნება: პოლიტიკური, ეკონომიკური, ენერგეტიკული და სამართლებრივი მექანიზმების ეფექტურ გამოყენებას, საერთაშორისო აქტორებთან თანამშრომლობას და საერთაშორისო სამართლებრივი უფლებამოსილებების პრაქტიკულ რეალიზებას. ამგვარად, საქართველოს თანამედროვე ინტეგრაციის სტრატეგია სუვერენიტეტის პრაქტიკული განხორციელების მაგალითს წარმოადგენს, აღიარებულს საერთაშორისო სამართლის სუბიექტების მიერ, ისტორიულად და თეორიულად საფუძვლიანად არ-

გუმენტირებულს, რაც მ. მუსხელიშვილის, ო. ნიპოლდისა და ლე ფურის მიერ ჩამოყალიბებულ პრინციპებს სრულად ასახავს.

თანამედროვე საქართველოსთვის, ევროპული ინტეგრაციის კონტექსტში, როდესაც ქვეყნის ევროპული კურსი კონსტიტუციის 78-ე მუხლით არის დადგენილი, მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვები განსაკუთრებულად აქტუალურია. აღნიშნული კონსტიტუციური ჩარჩო ავალდებულებს საქართველოს არა მხოლოდ ფორმალურად დაიცვას ევროატლანტიკური კურსი, არამედ აქტიურად ჩაერთოს ევროპულ და საერთაშორისო ინსტიტუციურ სივრცეში, უზრუნველყოს საერთაშორისო სამართლის ნორმების სრული აღსრულება და განავითაროს ქვეყნის ფუნქციური სუვერენიტეტის რეალური კომპონენტები.

საქართველოსთვის, სახელმწიფოსთვის, რომელიც გეოპოლიტიკურად რთულ გარემოში ფუნქციონირებს და რომლის ტერიტორიების დაახლოებით 20% დღემდე ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ, მ. მუსხელიშვილის იდეები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ინარჩუნებს, რადგან ისინი გვთავაზობენ პრაქტიკულ და სტრატეგიულ საშუალებებს სუვერენიტეტის, ეროვნული უსაფრთხოების და ევროპული ინტეგრაციის რეალური განხორციელებისთვის. მისი თეორიული ხედვა გვასწავლის, რომ სუვერენიტეტის რეალური განხორციელება არ ნიშნავს იზოლაციას ან საერთაშორისო სისტემიდან დისტანცირებას. პირიქით, სახელმწიფო ყველაზე მტკიცედ ინარჩუნებს საკუთარ სუვერენიტეტს მაშინ, როდესაც აქტიურად მონაწილეობს საერთაშორისო სამართლებრივ სივრცეში, იყენებს მრავალმხრივ ინსტიტუციურ მექანიზმებს, ამყარებს საერთაშორისო პარტნიორობას და საერთაშორისო სამართლის პრინციპებზე დაყრდნობით, საკუთარ ინტერესებს იცავს. ასეთი მიდგომა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს პატარა სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც სუვერენიტეტს სწორედ საერთაშორისო სამართლისა და ინსტიტუციური თანამშრომლობის მექანიზმებზე დაყრდნობით ინარჩუნებენ და ამტკიცებენ.

ევროკავშირის, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის, ევროპის საბჭოსა და ეუთოს მიერ მიღებული რეზოლუციები, რომლებიც რუსეთის ფედერაციის მიერ საქართველოში განხორციელებულ უკანონო სამხედრო შეჭრასა და ოკუპაციას აღიარებენ, ქვეყნის სუვერენიტეტის განმტკიცებისთვის მკაფიო სამართლებრივ და პოლიტიკურ საფუძველს ქმნიან. აღნიშნული საერთაშორისო მხარდაჭერა საქართველოს საშუალებას აძლევს, საერთაშორისო სამართლის სისტემაში, საკუთარი სუვერენიტეტი არა მხოლოდ ფორმალურად, არამედ პრაქტიკულადაც განამტკიცოს.

ამგვარად, მიხეილ მუსხელიშვილის ფედერალისტური და ფუნქციური სუვერენიტეტის კონცეფცია გვიჩვენებს, რომ საერთაშორისო

სამართლებრივი წესრიგი მცირე სახელმწიფოებისთვის არა შეზღუდვების, არამედ შესაძლებლობების სივრცეს ქმნის. მისი მემკვიდრეობა დღესაც უმნიშვნელოვანეს გზამკვლევეს წარმოადგენს საქართველოსთვის, როგორც სამართლებრივი და პოლიტიკური ინსტრუმენტი, რომელიც ქვეყნის ევროპულ და საერთაშორისო სისტემაში დამკვიდრების ისტორიულ, თეორიულ და პრაქტიკულ საფუძვლებს უზრუნველყოფს, ქვეყნის რეალურ სუვერენიტეტს და საერთაშორისო ასპარეზზე, უფლებამოსილებების განხორციელების შესაძლებლობას აძლიერებს.

მიხეილ მუსხელიშვილი საქართველოსთვის წარმოადგენს არა მხოლოდ გამორჩეულ მეცნიერს, არამედ ევროპული ფედერალიზმის თეორიულ ინოვატორს, რომელმაც მცირე სახელმწიფოების საერთაშორისო სამართლებრივი როლის განხილვის მეთოდოლოგია საფუძვლიანად გაამდიდრა. მისი ნაშრომები აჩვენებს, რომ თანამედროვე საერთაშორისო სისტემაში სახელმწიფოს გავლენა და რეალური შესაძლებლობები მხოლოდ ტერიტორიული მასშტაბით, სამხედრო პოტენციალით ან ეკონომიკური რესურსებით არ განისაზღვრება. პირიქით, სახელმწიფოების საერთაშორისო ძალაუფლება ხშირად გამომდინარეობს იმ უნარიდან, რომ ეფექტურად გამოიყენონ საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუციური მექანიზმები, ჩაერთონ რეგიონულ ორგანიზაციებში, განავითარონ მრავალმხრივი თანამშრომლობა და აღასრულონ ურთიერთობები საერთაშორისო სამართლის პრინციპებზე დაფუძნებული წესი-ნორმების ფარგლებში.

სწორედ ამ თვალსაზრისით, მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვა პატარა სახელმწიფოებს, სუვერენიტეტის ეფექტური განხორციელებისთვის, სტრუქტურულ მექანიზმებს სთავაზობს. მისი არგუმენტაცია ცხადყოფს, რომ სუვერენიტეტის შენარჩუნება და გაძლიერება თანამედროვე პირობებში პირდაპირაა დაკავშირებული საერთაშორისო სამართლებრივი და ინსტიტუციური სისტემების ეფექტურ გამოყენებასთან, რომელშიც სახელმწიფო ინტეგრირებულია. მიხეილ მუსხელიშვილის მიხედვით, პატარა სახელმწიფოს საერთაშორისო წარმატება მხოლოდ შიდა ადმინისტრაციული დამოუკიდებლობის ხარისხით არ შემოიფარგლება; მისი რეალური სუვერენიტეტი, საერთაშორისო სამართლის ინსტიტუციებში, ქვეყნის აქტიურ, ორგანიზებულ და ფუნქციონალურ ჩართულობაზეა დამოკიდებული, რაც საერთაშორისო ასპარეზზე სახელმწიფოს სუვერენიტეტს და მის რეალურ შესაძლებლობებს განაპირობებს.

მიხეილ მუსხელიშვილის ხედვა თანამედროვე საქართველოსთვის არა მხოლოდ თეორიულ ჩარჩოს, არამედ პრაქტიკული მნიშვნელობის მქონე სახელმძღვანელო პრინციპს წარმოადგენს. იგი ნათლად აჩვენებს, თუ როგორ შეიძლება პატარა ქვეყანამ ეფექტიანად განა-

ხორციელს თავისი სუვერენიტეტი ევროპული და ევროატლანტიკური ინტეგრაციის პირობებში; ამავდროულად შეინარჩუნოს სრული სამართლებრივი სუბიექტურობა, გააძლიეროს მონაწილეობა საერთაშორისო ინსტიტუციებში და სამართლებრივი მექანიზმების ფართო სპექტრი მიზანმიმართულად გამოიყენოს. ამგვარი მიდგომა ქვეყანას საშუალებას აძლევს საერთაშორისო ასპარეზზე სუვერენიტეტის არა მხოლოდ ფორმალური, არამედ მისი რეალური, ფუნქციური და პრაქტიკული გამოვლინება უზრუნველყოს.

ამ კონტექსტში, მიხეილ მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და პრაქტიკული მემკვიდრეობის მნიშვნელობა მხოლოდ თეორიული დისკურსის ფარგლებს სცდება და სახელმწიფოებრივი განვითარებისთვის არსებით ღირებულებას იძენს. მისი იდეები, რომლებიც სუვერენიტეტის მოქნილ, ფუნქციურ და ინტეგრაციულ გაგებას ეფუძნება, თანამედროვე საქართველოს ევროპული გზის გააზრებისა და განხორციელების პროცესში მნიშვნელოვან ორიენტირს წარმოადგენს.

მიხეილ მუსხელიშვილის განსაკუთრებული წვლილი ევროგაერთიანების იდეის ფორმირებასა და მისი პრაქტიკული რეალიზაციის ხელშეწყობაში ოფიციალურადაც იქნა აღიარებული. საქართველოს მთავრობის წარდგენით, საქართველოს მე-5 პრეზიდენტის სალომე ზურაბიშვილის, 2022 წლის 8 დეკემბრის, განკარგულებით იგი ბრწყინვალეობის ორდენით დაჯილდოვდა. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს, მ. მუსხელიშვილის, როგორც ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინტელექტუალური ფიგურის როლს და მის იდეათა აქტუალურობას თანამედროვე ეპოქაში.

დასკვნა

წინამდებარე მონოგრაფია წარმოადგენს ერთ-ერთ პირველ საფუძვლიან მცდელობას, მიხეილ მუსხელიშვილის (Michel Muskhely; 1903–1964) ფედერალისტური მემკვიდრეობა ბიოგრაფიული ჩარჩოს მიღმა განიხილოს და ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალურ და სამართლებრივ განვითარებაში მისი წვლილი გამოიკვლიოს.

კვლევის მიზანია, ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების კონტექსტში, მ. მუსხელიშვილის სამართლებრივი და პოლიტიკური მოღვაწეობის, მისი თეორიული, სამართლებრივი და ინსტიტუციური კონცეფციების შესწავლა.

მონოგრაფიის ფარგლებში პირველად განხორციელდა მ. მუსხელიშვილის ადრინდელი ფედერალისტური შრომების სისტემური ანალიზი — ტექსტებისა, რომლებიც დღემდე ბიბლიოგრაფიულ იშვიათო-

ბად ითვლება და ქართული სამეცნიერო სივრცისთვის პრაქტიკულად უცნობია. ასევე, პირველად მოხდა მიხეილ მუსხელიშვილისა და გასტონ სტეფანის (Gaston Stéphan) 1948 წლის კონსტიტუციის პროექტის სხვა ევროპელი კონსტიტუციონალისტების ტექსტებთან შედარება, რამაც შესაძლებელი გახადა მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვების ჩამოყალიბების დინამიკის, ინტელექტუალური წყაროებისა და იდეური კონტექსტის რეკონსტრუქცია.

ნაშრომი ეფუძნება სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის არქივსა და ალზასის სახელმწიფო ფონდებში დაცულ დოკუმენტურ მასალებს, რომლებიც ასახავენ მ. მუსხელიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობას, საზოგადოებრივ აქტივობასა და ევროპული ფედერალიზმის კონცეპტუალური საფუძვლების ფორმირებაში შეტანილ მის წვლილს.

წინამდებარე კვლევა ინტერდისციპლინარულ მიდგომას ეყრდნობა, რომელიც ისტორიულ-ნარატიულ, იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ, სამართლებრივ და კონტექსტუალურ ანალიზს აერთიანებს. აღნიშნული ინტეგრირებული მეთოდოლოგია საშუალებას გვაძლევს უკეთ აღვწეროთ მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეების მნიშვნელობა, როგორც ევროპული ინტეგრაციის თეორიული საფუძვლების ჩამოყალიბების, ისე მათი პრაქტიკული განხორციელების პროცესში.

აღსანიშნავია, რომ ფედერალიზმის კონცეფცია, როგორც პოლიტიკური და სამართლებრივი ორგანიზაციის პრინციპი, ევროპაში ჩამოყალიბდა, სადაც სახელმწიფოებრივი გაერთიანებებისა და ავტონომიური ერთეულების მართვის შესაბამისი მექანიზმები შეიქმნა. პირველი ქართველი ფედერალისტური ხედვების ავტორი სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებელი და მთავარი იდეოლოგი არჩილ ჯორჯაძე (1872–1913) იყო, რომლის „საერთო მოქმედების ნიადაგის თეორია“³³⁶ ეროვნული მოძრაობისა და სოციალისტ-ფედერალისტური იდეების კონსოლიდაციის საფუძვლად იქცა.

წინამდებარე მონოგრაფიის ფარგლებში პირველად შევისწავლეთ: ა) მ. მუსხელიშვილის იდეური და სამართლებრივი კონცეფციები ევროპული ფედერალიზმის თეორიული და ინსტიტუციური საფუძვლების ჩამოყალიბების პროცესში; ბ) მ. მუსხელიშვილისა და გასტონ სტეფანის მიერ 1948 წელს გამოქვეყნებული ევროპის ფედერალური კონსტიტუციის პროექტის ტექსტი; გ) ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ-

³³⁶ „საერთო მოქმედების ნიადაგის თეორია“ — კონცეფცია, რომელიც განმარტავს იმ ეთიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ პრინციპებს, რომელთა საფუძველზეც სამოქალაქო თანამშრომლობა, პოლიტიკური ერთობა და საზოგადოებრივი სტაბილურობა უნდა განვითარდეს. თეორია ხაზს უსვამს, რომ ადამიანთა კოლექტიური მოქმედება თანასწორობის, პასუხისმგებლობისა და საერთო კეთილდღეობის პრინციპებს უნდა ეფუძნებოდეს.

სებული ინტერპრეტაციები და ქრონოლოგიურად შევადარეთ ფრანსუა დე მენტონის პროექტთან, რაც ცხადყოფს, რომ ევროპული ფედერალიზმის ისტორიაში, მ. მუსხელიშვილის და გ. სტეფანის პროექტი თავისი სისტემურობითა და კონცეპტუალური სიღრმით ერთ-ერთ პირველ სრულყოფილ კონსტიტუციურ დოკუმენტად შეიძლება ჩაითვალოს; დ) მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეების მსგავსება და სხვაობა რობერ შუმანის, ჟან მონესა და ალტიერო სპინელის კონცეფციებთან; ე) მ. მუსხელიშვილის ინკლუზიური ხედვა, რომელიც ეფუძნება მრავალფეროვნების, თანასწორობისა და თანამშრომლობის პრინციპებს; ვ) მ. მუსხელიშვილის ემიგრაციული გამოცდილება, სტრასბურგში მოღვაწეობა და მონაწილეობა ფედერალისტურ კონგრესებში; ზ) ფედერალისტური მოძრაობის სიმბოლური მანიფესტაციები, განსაკუთრებით 1950 წლის სტუდენტური მარში, მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვების კონტექსტში.

დასახული კვლევითი ამოცანების შესრულებამ საშუალება მოგვცა გამოვავლინოთ მ. მუსხელიშვილის, როგორც საერთაშორისო სამართლის აღიარებული სპეციალისტის, ინტელექტუალური წვლილი ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ და თეორიულ განვითარებაში, რომელიც არა მხოლოდ სამართლებრივი კონცეფციის საწყის ფორმებს, არამედ მათი თეორიული საფუძვლების სისტემურ ჩამოყალიბებასაც ასახავს.

XX საუკუნის ინტელექტუალურ სივრცეში მ. მუსხელიშვილი ერთ-ერთი იშვიათი მოაზროვნე იყო, რომელმაც ევროპული ერთიანობის იდეა სამართლებრივად და თეორიულად გაიაზრა. რუსეთის წითელი არმიის მიერ საქართველოს ოკუპაციის და ანექსიის შემდეგ, 1921 წლის ოქტომბერში, იგი იძულებული გახდა ემიგრაციაში წასულიყო.

კვლევის შედეგად დადასტურდა, რომ მ. მუსხელიშვილი არა მხოლოდ ევროპული ფედერალიზმის ადრეული თეორეტიკოსია, არამედ ინტელექტუალური ფიგურა, რომელმაც ევროპული ინტეგრაციის იდეა სამართლის უნივერსალურ პრინციპებთან ორგანულად დააკავშირა. მისი ხედვები, განსაკუთრებით 1931 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომი — „La théorie juridique de l'État fédéral“ („ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი თეორია“), შუმანის დეკლარაციამდე თითქმის ორი ათწლეულით ადრე, ევროპული ფედერალიზმის სისტემურ საფუძველს წარმოადგენს. აღნიშნული მონოგრაფია, რომელიც ავტორის მიერ 28 წლის ასაკში შეიქმნა, ფედერალური სახელმწიფოს სამართლებრივი ბუნების მეცნიერული გააზრების საქმეში, ერთ-ერთ პირველ მცდელობად უნდა ჩაითვალოს. იგი სამართლისა და პოლიტიკის ურთიერთმომართების თეორიულ, სისტემურ განსაზღვრას აყალიბებს. სწორედ ეს მიდგომა განაპირობებს ნაშრომის გამორჩეულ ადგილს ევროპული ფედერალისტური აზროვნების ისტორიაში.

მ. მუსხელიშვილის კარიერა და ბიოგრაფია ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ პროცესში პიროვნული ინიციატივისა და პოლიტიკური გარემოს ორგანული შერწყმის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს. იგი საერთაშორისო სამართლის აღიარებული სპეციალისტი იყო, სწავლობდა გიოტინგენში, მიუნხენში, ლიონსა და პარიზში. 1932 წელს საფრანგეთის მოქალაქეობა მიიღო, 1945 წლიდან სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი გახდა³³⁷, ხოლო 1959 წელს საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევითი ცენტრი („მუსხელის ცენტრი“) დააარსა. მისი ფედერალისტური ხედვები დაფუძნებულია თანხმობისა და თანამშრომლობის პრინციპებზე და სხვა ევროპელი ფედერალისტების — რიჩარდ კუდენჰოვე-კალერგის, ჟან მონეს, რობერ შუმანისა და ალტიერო სპინელის იდეებს ორგანულად უკავშირდება.

მონოგრაფიის მთავარი მიზანია მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და პოლიტიკური მოღვაწეობის, თეორიული ნაშრომებისა და სამართლებრივი ხედვების სისტემური ანალიზი, რომლებმაც ევროპული ფედერალიზმის ჩამოყალიბებასა და თანამედროვე ინტეგრაციის კონცეპტუალურ განვითარებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს. მისი ხედვები ხაზს უსვამს არა მხოლოდ სამართლებრივი კონცეფციის საწყის ფორმებს, არამედ მათ თეორიულ საფუძვლებში სისტემურ მიდგომას, ეროვნული იდენტობის დაცვასა და კულტურული მრავალფეროვნების მნიშვნელობას, რაც ევროპული სამართლისა და ევროკავშირის ინსტიტუციური არქიტექტურის კვლევის თვალსაზრისით, დღემდე აქტუალურია.

ნაშრომში ხაზგასმულია, რომ მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვა მეორე მსოფლიო ომამდე ჩამოყალიბდა, როგორც ინტელექტუალური პასუხი ეროვნულ ეგოიზმზე, პოლიტიკურ დაყოფასა და ადამიანურ ტრაგედიებზე, რომლებიც სუვერენული სახელმწიფოების უკონტროლო კონკურენციამ წარმოშვა. მისი ფედერალური კონცეფცია წარმოადგენდა იმ თაობის ინტელექტუალურ საძირკველს, რომელმაც XX საუკუნის შუა ხანებში ევროპული ინტეგრაციის კონსტიტუციური და ინსტიტუციური საფუძვლების შექმნას ხელი შეუწყო. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური იდეები, ევროპული ერთიანობისთვის სამართლებრივ და თეორიულ საძირკველს ქმნიდნენ, ჯერ კიდევ ევროკავშირის ჩამოყალიბებამდე, რაც ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ პროცესში მის მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ როლს ადასტურებს.

კვლევამ აჩვენა, რომ მ. მუსხელიშვილის ნაშრომებში ფედერალიზმი აღიქმება არა როგორც სახელმწიფოებს შორის მექანიკური კავშირი,

³³⁷ Weill, A. Michel Mouskhély (Mouskhélichvili). Le destin de la Géorgie (Bedi kartlisa) (Vol. XVII–XVIII, No. 45–46). Revue de Karthvélogie, Paris, 1964, pp. 184–186.

არამედ როგორც სამართლებრივი და მორალური სინთეზი, რომელშიც ინდივიდის, ერისა და ევროპული ერთიანობის ინტერესები თანაბრად არის დაცული. მისი სისტემური და ღრმა მიდგომა წინ უსწრებს, როგორც ჟან მონეს (Jean Monnet), ისე ალტიერო სპინელის (Altiero Spinelli) ხედვებს და ევროპული ინტეგრაციის ინტელექტუალური ფესვების კვლევისთვის მნიშვნელოვან საფუძველს ქმნის. იგი ღრმა სამართლებრივ-ფილოსოფიურ ანალიზსა და პოლიტიკურ რეალიზმს ეფუძნება. მ. მუსხელიშვილის წარმოდგენა ევროპაზე, როგორც „მართლწესრიგის ფედერაციაზე“, ევროპული ფედერალიზმის ისტორიას ნოვატორული ხედვით წარმოსახავს.

მ. მუსხელიშვილის ფედერალური მოდელის თეორიული საფუძველი ემყარება სამ ძირითად შემდეგ პრინციპს: 1. **კონსტიტუციური ერთიანობის პრინციპი** — განსაზღვრავს საერთო ფედერალურ წესრიგს, რომელიც ზემდგომია ეროვნული კანონმდებლობისა, მაგრამ არ აუქმებს მას. იგი უზრუნველყოფს სამართლებრივი სივრცის არსებობას, სადაც ფედერალური ნორმები ავსებს ეროვნულ სამართალს და მას არ უპირისპირდება; 2. **სუბსიდიარობის პრინციპი**³³⁸ — ადგენს, რომ გადანაცვებული ნიშნები უნდა მიიღებოდეს იმ დონეზე, სადაც მათი შესრულება ყველაზე ეფექტიანად არის შესაძლებელი. ფედერალური ხელისუფლება აქტიურობს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა საკითხის გადანაცვება ადგილობრივ ან ეროვნულ დონეზე შეუძლებელია, რაც თავის მხრივ, ცენტრალიზაციასა და ადგილობრივ ავტონომიას შორის ბალანსს უზრუნველყოფს; 3. **სოლიდარობის პრინციპი** — ადგენს წევრი სახელმწიფოების პასუხისმგებლობას არა მხოლოდ საკუთარი ინტერესების, არამედ საერთო ფედერალური მიზნების მიმართ. მ. მუსხელიშვილისთვის სოლიდარობა წარმოადგენს ფედერალური ღირებულებების ბირთვს, რომელიც ურთიერთდამოკიდებულებას, ნდობასა და კოლექტიურ პასუხისმგებლობას აძლიერებს.

კვლევამ, ასევე, აჩვენა რომ აღნიშნული სამი პრინციპი წინ უსწრებს იმ სამართლებრივ კონცეფციებს, რომლებიც ევროპული სამართლის განვითარების ფუნდამენტად იქცა. მათი თანმიმდევრულობა და კონცეპტუალური ურთიერთკავშირი აისახა როგორც ევროკავშირის დამფუძნებელ, ისე ევროპული სამართლის დოკუმენტებში, სადაც მ. მუსხელიშვილის ფედერალიზმის პრინციპები ინსტიტუციურ და სამართლებრივ რეალობად გარდაიქმნა. მაგალითად, მაასტრიხტის ხელშეკრულებით (1992)³³⁹ სუბსიდიარობა კომპეტენციათა განაწილების საკვანძო მექანიზმად იქცა, კონსტიტუციური ერთიანობის იდეა — საერთო

³³⁸ სუბსიდიარობის პრინციპი უზრუნველყოფს, რომ ევროკავშირში მიღებული გადანაცვლებები მაქსიმალურად ასახავდეს თითოეული მოქალაქის სურვილს და მოსაზრებას.

³³⁹ Le traité de Maastricht et le pacte de stabilité et de croissance.

სამართლებრივი სივრცის საფუძვლად, ხოლო სოლიდარობა — ნევრი სახელმწიფოების კოლექტიური პასუხისმგებლობის განმსაზღვრელ³⁴⁰ პრინციპად.

მონოგრაფიაში ხაზგასმულია, რომ მ. მუსხელიშვილის ფედერალური თეორია ევროპული კონსტიტუციონალიზმის წინამორბედად შეიძლება ჩაითვალოს, რომელიც სამართლებრივ წონასწორობას, საზოგადოებრივ სოლიდარობას და მრავალეროვნულ ინტერესთა ჰარმონიას აერთიანებს და თანამედროვე ევროკავშირის სამართლისა და ინსტიტუციური სტრუქტურების განვითარებისთვის სისტემურ საფუძველს ქმნის.

წინამდებარე კვლევის მიხედვით, მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის მიერ 1948 წელს შემუშავებული ფედერალური ევროპის კონსტიტუციის პროექტი სუპრანაციონალური ევროპული სახელმწიფოს პირველი სრულყოფილი თეორიული მოდელია. იგი გამოირჩევა რამდენიმე არსებითი ნიშნით: ა) **ქრონოლოგიური უპირატესობით** — მიშელ მუსხელისა და გასტონ სტეფანის პროექტი (1948 წლის მარტი) ფრანსუა დე მენტონის ანალოგიურ ნამუშევარს (1948 წლის ივნისი); ბ) **თეორიული მნიშვნელობით** — მათი კონცეფცია მოქალაქეთა აქტიურ მონაწილეობას, სოციალური და სამართლებრივი საფუძვლების ორგანულ შერწყმას ეფუძნება, რის შედეგადაც იქმნება დემოკრატიული ფედერალიზმის მოდელი, სადაც მოქალაქე არა მხოლოდ პოლიტიკური სუბიექტის, არამედ ფედერალური ერთიანობის აქტიურ წყაროდ აღიქმება; გ) **დემოკრატიული ლეგიტიმაციის პრინციპით** — ფედერაცია განიხილება არა როგორც სახელმწიფოთა მექანიკური შეთანხმება, არამედ როგორც მოქალაქეთა ნებაზე დაფუძნებული პოლიტიკური და სამართლებრივი ერთიანობა, რაც აშკარად განასხვავებს მათ ხედვას დე მენტონის ინსტიტუციურად ორიენტირებული მიდგომისგან, რომელიც მეტ ყურადღებას ინსტიტუციური სტაბილურობისა და ადმინისტრაციული ეფექტურობის უზრუნველყოფას უთმობს, მოქალაქეთა ჩართულობას კი მეორეხარისხოვნად აღიქვამს; დ) **თანამედროვე მნიშვნელობით** — მიუხედავად იმისა, რომ ევროკავშირს დღემდე არ გააჩნია ერთიანი კონსტიტუცია, ლისაბონის ხელშეკრულება და სხვა დოკუმენტები ასახავენ სწორედ იმ ლოგიკას, რომელიც მოქალაქეთა ლეგიტიმაციასა და ინსტიტუციურ სტაბილურობას აერთიანებს; ე) **ინტეგრაციული სინთეზით** — მ. მუსხელისა და გ. სტეფანის თეორიული მოდელი, ჟან მონეს პრაქტიკული გეგმა და რობერ შუმანის პოლიტიკური დეკლარაცია ქმნიან ერთიან ინტელექტუალურ სივრცეს, რომელმაც თანამედროვე ევროკავშირის ფორმირებასა და ფედერალისტური იდეების ინსტიტუციურ რეალიზაციას საფუძველი ჩაუყარა.

³⁴⁰ Versions consolidées du traité sur l'Union européenne et du traité sur le fonctionnement de l'Union européenne (2016/C 202/01), Journal officiel de l'Union européenne, 7.6.2016.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ მ. მუსხელიშვილმა ევროპის ხალხთა კონგრესის თავმჯდომარის რანგში, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ფედერალიზმის ინტელექტუალურ და ორგანიზაციულ განვითარებაში. კონგრესი, რომელიც ალტიერო სპინელის ინიციატივით იყო შექმნილი, ევროპელი მეცნიერების, ასევე, პოლიტიკოსებისთვის დიალოგისა და თანამშრომლობის სივრცეს წარმოადგენდა. იგი მიზნად ისახავდა კონტინენტის სტაბილურობის ხელშეწყობას და საგანმანათლებლო და სამართლებრივი ინსტიტუტების შექმნას.

მ. მუსხელიშვილის საქმიანობა ასახავს მის გამორჩეულ ინტელექტუალურ და ორგანიზაციულ ავტორიტეტს ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების პროცესში. ის ნათლად აცნობიერებდა მცირე ერების ინტელექტუალური რესურსისა და მათი წვლილის გადამწყვეტ მნიშვნელობას ევროპული ინტეგრაციის განვითარებაში. მისი ინიციატივები განსაზღვრავდა ევროპული ერთიანობის, თანამშრომლობისა და სოლიდარობის პრინციპების პოპულარიზაციას, რაც ევროპის საბჭოს 1949 წლის კონცეფციის ჩამოყალიბებას ორგანულად უკავშირდება.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1949 წლის სტრასბურგის უნივერსიტეტთაშორისი კონგრესი, სადაც მ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით, ისტორიულად დაპირისპირებული ერების — მათ შორის გერმანელი სტუდენტების ჩართულობა შესაძლებელი გახდა. მიუხედავად ფრანგულ საზოგადოებაში არსებული პროტესტისა და პოლიტიკურ წრეებში გაჩენილი დაძაბულობისა, ევროპულ ინტეგრაციაში გერმანიის ჩართვის აუცილებლობას მ. მუსხელიშვილი აქტიურად იცავდა, რაც მის ინკლუზიურ ხედვასა და პროგრესულ პოლიტიკურ მსოფლმხედველობას მოწმობს. სტრასბურგის კონგრესზე წარმოთქმული მისი ფრაზა: „მოდით, ვიმუშაოთ ერთად სამართლიანი და უკეთესი მსოფლიოს ასაშენებლად!“, სიმბოლურად ასახავს მის ეთიკურ და ფედერალისტურ პრინციპებს. ეს სიტყვები ნათლად ადასტურებს მ. მუსხელიშვილის ხედვის სიღრმეს, ევროპული თანამშრომლობის საფუძვლებს და მრავალცენტრული, ღირებულებებზე დაფუძნებული პრინციპების პრაქტიკულ რეალიზაციას.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ 1950 წლის 6 აგვისტოს, მიშელ მუსხელისა (Michel Mouskhély და მარსელ მილეს (Marcel Millet) ინიციატივით, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე (სენტ-გერმანსჰოფში), ჩატარებული სტუდენტური მარში ომისშემდგომი ევროპის ინტეგრაციის ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ სიმბოლოდ იქცა. საბაჟო ბარიერის სიმბოლური მოხსნა არა მხოლოდ ახალგაზრდულ პროტესტს წარმოადგენდა, არამედ ახალ ევროპულ ცნობიერებას ამყარებდა, რომელმაც გაერთიანებული ევროპის იდეა პრაქტიკულად განმტკიცა.

კვლევამ აჩვენა, რომ მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური და ორგანიზაციული ჩართულობა ევროპული ფედერალიზმის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი აღმოჩნდა. როგორც სტუდენტური მარშის მონაწილეთა, მათ შორის მათიას ჰაისტერისა და სხვა თანამედროვე მკვლევართა ნაშრომები ადასტურებს, რომ მ. მუსხელიშვილმა შეძლო თავისი იდეალისტური ხედვის პრაქტიკული რეალიზაცია და სტუდენტური მოძრაობის სიმბოლურ აქტად გადაქცევა, რომელიც ევროპული ფედერალიზმის იდეის გაძლიერებას ემსახურებოდა. 1950 წლის სტუდენტური მარში არ წარმოადგენს იზოლირებულ მოვლენას; იგი ორგანულად ერწყმის პოლიტიკურ და ინტელექტუალურ დინამიკას, რომელიც მოგვიანებით სამართლებრივად აღიარეს 1957 წლის რომის ხელშეკრულებით.

აღნიშნული მოვლენა წარმოადგენს ევროპული ერთიანობის ისტორიულ წინასიტიყვაობას — მომენტს, როდესაც საზღვრების სიმბოლური გადალახვა როგორც გეოგრაფიული, ისე კონცეპტუალური ტრანსფორმაციის აქტად გადაიქცა, რომელიც აზროვნების, კულტურული აღქმისა და კოლექტიური ცნობიერების გარდატეხას ეფუძნება. 57 წლის შემდეგ, სტუდენტური მარშის ადგილზე აღმართული ევროპული მემორიალი არა მხოლოდ ვიზუალურად განასახიერებს, არამედ კოლექტიური მეხსიერების სიმბოლურად აღბეჭდილი ფორმით აერთიანებს წარსულსა და თანამედროვეობას, რითაც ხაზს უსვამს მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალურ და კულტურულ წვლილს ევროპული ინტეგრაციის განვითარებაში.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ 1950 წლის სტუდენტური მარშის გამოცდილება და 2007 წლის მემორიალი, მ. მუსხელიშვილის ინიციატივით დაარსებული საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევის ცენტრი („მუსხელის ცენტრი“) სტუდენტებისა და მკვლევარების გაერთიანებისთვის მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ პლატფორმას წარმოადგენდა. ცენტრი მას საშუალებას აძლევდა ევროპული ფედერალური იდეები როგორც თეორიულად, ისე პრაქტიკულად გაემყარებინა და ევროპული ინტეგრაციის განვითარებაში საკუთარი წვლილი შეეტანა.

კვლევის შედეგები ადასტურებს, რომ 1959 წელს სტრასბურგის უნივერსიტეტში მ. მუსხელიშვილის ინიციატივით დაარსებული საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევის ცენტრი („მუსხელის ცენტრი“) სტუდენტებისა და მკვლევარების გაერთიანებისთვის მნიშვნელოვან ინტელექტუალურ პლატფორმას წარმოადგენდა. ცენტრი მას საშუალებას აძლევდა ევროპული ფედერალური იდეები როგორც თეორიულად, ისე პრაქტიკულად გაემყარებინა და ევროპული ინტეგრაციის განვითარებაში საკუთარი წვლილი შეეტანა.

კვლევის მონაცემები აჩვენებს, რომ მ. მუსხელიშვილი რუსეთს პოლიტიკურად, კულტურულად და გეოპოლიტიკურად ევროპას არ მიაკუთვნებდა. მისი შეფასებით, კონტინენტური სიდიდე, ცენტრალიზებული მმართველობა და აღმოსავლეთისკენ ისტორიული ექსპანსია რუსეთში დესპოტიზმის განვითარებას უწყობდა ხელს. რუს ხელისუფალთა მხრიდან, დასავლური იდეების აღქმა ძირითადად მიზნობრივად, კონკრეტული პოლიტიკური და გეოსტრატეგიული ინტერესებით იყო განპირობებული. მისი ხედვით, საქართველო როგორც მცირე ერი, ევროპული ინტეგრაციის პროცესში მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს. იგი მიიჩნევს, რომ საქართველოს ეროვნული კულტურა და ფასეულობები ხელს შეუწყობს ევროპული ინტეგრაციის ინკლუზიური, ურთიერთგაგებაზე და სამართლებრივ თანასწორობაზე დამყარებული ევროპული კონცეფციის განვითარებას.

წინამდებარე მონოგრაფია ადასტურებს, რომ ევროპული ინტეგრაცია ინტელექტუალური პროცესის შედეგია, რომელიც ეროვნულ და იდეოლოგიურ საზღვრებს სცილდება. მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვების შესწავლა ხაზს უსვამს მცირე ერების ინტელექტუალური წვლილის მნიშვნელობას ევროპული ერთიანობის ჩამოყალიბებაში და ქმნის საფუძველს შემდგომი კვლევებისთვის, რომლებიც მიზნად ისახავენ ევროპული სამართლის, პოლიტიკური და კულტურული სივრცის სისტემურ ანალიზს და ინტერპრეტაციას.

მიღებული კვლევის შედეგების მიხედვით, შეიძლება დავასკვნათ:

1) მ. მუსხელიშვილი (მიშელ მუსხელი) ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთი ადრეული თეორეტიკოსია, რომლის ნაშრომები ევროპული ინტეგრაციის ოფიციალურ პროცესებს წინ უსწრებს;

2) მ. მუსხელიშვილმა ფედერალიზმის იდეა სამართლებრივად გაყარებული ერთიანობის მოდელად ჩამოაყალიბა, სადაც სახელმწიფოების სუვერენიტეტი და კოლექტიური პასუხისმგებლობა საერთო სამართლებრივი წესრიგის ფარგლებში თანაარსებობს;

3) მ. მუსხელიშვილის თეორია ეფუძნება სამ ძირითად პრინციპს: 1. კონსტიტუციური ერთიანობა; 2. სუბსიდიარობა; 3. სოლიდარობა, რომლებიც შემდგომში ევროკავშირის სამართლებრივი სისტემის ფუნდამენტი გახდა;

4) მ. მუსხელიშვილის ხედვა მნიშვნელოვნად განსხვავდება მისი დროის ფედერალისტური დისკურსისგან. იგი ფედერალიზმს არა მხოლოდ პოლიტიკური მიზნების პრიზმაში, არამედ სამართლის, ეთიკისა და კულტურული ერთობის სინთეზად განიხილავს;

5) მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური წვლილი, XX საუკუნის პირველ ნახევარში, ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივი საფუძვლის ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ და თანმიმდევრულ თეორიულ კონცეპტს წარმოადგენს;

6) მ. მუსხელიშვილის, 1930–1940-იან წლებში, შექმნილ ნაშრომებში უკვე გვხვდება ის სამართლებრივი იდეები, რომლებიც მოგვიანებით რობერ შუმანის დეკლარაციასა და რომის ხელშეკრულებაში აისახა;

7) პოლიტიკური ემიგრაციის, საბჭოთა იზოლაციისა და დასავლურ ფედერალისტურ წრეებში ინფორმაციული იზოლაციის გამო, მ. მუსხელიშვილის როლი ევროპული ფედერალიზმის ისტორიაში დღემდე სათანადოდ არ არის შეფასებული;

8) მიუხედავად ისტორიულ-პოლიტიკური სირთულეებისა, მ. მუსხელიშვილის თეორიული ხედვები ევროპული ინტეგრაციის დისკურსში დღემდე მნიშვნელოვანია;

9) მ. მუსხელიშვილის ცნობილი ფრაზა — „მოდით, ვიმუშაოთ ერთად სამართლიანი და უკეთესი მსოფლიოს ასაშენებლად“, ევროპული ფედერალიზმის ღირებულებით და პრინციპებზე დაფუძნებულ ფორმულას და ერთიანობის პრინციპს გამოხატავს;

10) მ. მუსხელიშვილის ფედერალიზმის იდეა ადამიანის ღირსებას, ზნეობრივ ღირებულებებსა და სამართლიანობას ერთობლივად აერთიანებს;

11) მ. მუსხელიშვილის ხედვა აერთიანებს სამართლებრივ სიზუსტესა და ჰუმანისტურ იდეალიზმს, რაც ფედერალიზმს წარმოაჩენს როგორც სამართლებრივი, საზოგადოებრივი და კულტურული ერთიანობის საწყისს.

12) მ. მუსხელიშვილი ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთ პირველ თეორეტიკოსად რჩება, რომლის ღვაწლი თანამედროვე ევროინტეგრაციის ისტორიაში ნაკლებად აღიარებულია, ხოლო მისმა თეორიულმა და ფუნდამენტურ პრინციპებზე დაფუძნებულმა ხედვებმა, თანამედროვე ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივი და ზნეობრივი საფუძველი შექმნა.

ამრიგად, მ. მუსხელიშვილმა შექმნა ევროკავშირის სამართლებრივი და თეორიული საფუძველი. ასევე, განსაზღვრა: ა) ფედერალური სახელმწიფოების სამართლებრივი ჩარჩო; ბ) მშვიდობის სისტემური უზრუნველყოფის მექანიზმები; გ) ეკონომიკური ინტეგრაციის, ბაზრების გაერთიანებისა და სუვერენული უფლებების ჰარმონიზაციის პრინციპები.

მიუხედავად იმისა, რომ მ. მუსხელიშვილის ფედერალისტური ხედვები XX საუკუნის შუა ხნის ევროპული პოლიტიკის ინტელექტუალურ კონტექსტში ჩამოყალიბდა, მათი პრინციპები XXI საუკუნის ევროპული ინტეგრაციის გამოწვევების ფონზე, აქტუალობას კვლავ ინარჩუნებს.

წინამდებარე მონოგრაფიის მნიშვნელობა მდგომარეობს იმაში, რომ წარმოდგენილი კვლევის შედეგები ისტორიულ გამოცდილებასა და თანამედროვე პროცესებს შორის ინტელექტუალურ ხიდს ქმნის. იგი

ევროკავშირის ინსტიტუციურ და კონსტიტუციურ დისკურსში კლასიკური ფედერალისტური პრინციპების — სუბსიდიარობის, კომპეტენციების ეფექტიანი განაწილებისა და სამართლებრივი თანასწორობის — ახლებურად გააზრების საშუალებას წარმოადგენს. ამ კონტექსტში მიღებული დასკვნები მნიშვნელოვან საგანმანათლებლო და პოლიტიკურ-ანალიტიკურ ფუნქციას ატარებს: ისინი ხელს შეუწყობენ ევროპის კონსტიტუციური განვითარების სრულყოფილ გააზრებას, დემოკრატიული ღირებულებების განმტკიცებას, ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას და ახალი თაობის ევროპული იდენტობის ჩამოყალიბებას.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური მემკვიდრეობა ევროპული ცივილიზაციის სივრცეში საქართველოს კულტურულ-ინტელექტუალური წვლილის ორგანულ გამოსატყულებას წარმოადგენს. მისი ფედერალისტური ხედვა, რომელიც ერთდროულად აერთიანებს ეროვნულ ავტონტურობასა და უნივერსალიზმს, ნათლად ადასტურებს, რომ საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ტრადიციები ევროპული ერთიანობის ისტორიულ ნარატივში ორგანულადაა ინტეგრირებული და დღემდე ზეგავლენას ახდენს იმ ინტელექტუალურ დისკურსზე, რომელიც ევროპის მომავალი სამართლებრივი და კონსტიტუციური არქიტექტურის ფორმას განსაზღვრავს.

მ. მუსხელიშვილმა, ევროპის ხალხთა კონგრესის თავმჯდომარის რანგში, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ევროპის ხალხთა კონგრესის არჩევნების ჩატარებაში, რომელიც მომავალი კონსტიტუციური ასამბლეის არჩევნების წინასწარ მომზადებას ემსახურებოდა. ეს სიმბოლური არჩევნები რეალურად წარმოადგენდა სუპრანაციონალურ დემოკრატიულ ექსპერიმენტს, რომელშიც სტრასბურგში, ლიონში და სხვა ევროპულ ქალაქებში ათასობით ადამიანმა მიიღო მონაწილეობა.

პირველი პრაიმერი 1957 წელს ჩატარდა, თითქმის 22 წლით ადრე, ვიდრე 1979 წელს პირველი ოფიციალური ევროპული პარლამენტის არჩევნები გაიმართებოდა. ამ ინიციატივის მეშვეობით ევროპულ დონეზე შესაძლებელი გახდა მოქალაქეთა მონაწილეობის მექანიზმების გამოცდა და დემოკრატიული პროცესის პრაქტიკული განხორციელების დემონსტრირება, რაც მოგვიანებით ევროპული პარლამენტის არჩევნებში გამოიყენეს.

მ. მუსხელიშვილის გავლენა ევროპის ხალხთა კონგრესის მუშაობაში იკვეთება იმ ფაქტით, რომ 1959 წლის 14 მაისს, ის ევროპის პარლამენტის პრეზიდენტ რობერ შუმანთან ევროპის ხალხთა კონგრესის დელეგაციის ვიზიტს ხელმძღვანელობდა. ეს მოვლენები ადასტურებს მისი საქმიანობის ოფიციალურ აღიარებას და ცენტრალურ როლს ევროპული ფედერალისტური კონსტიტუციური პროექტების შემუშავებაში.

თანამედროვე ევროპული გამოწვევების — ბრექსიტის, ეროვნული სუვერენიტეტის გაძლიერების, ინსტიტუციური პოლარიზაციისა და ეკონომიკური კრიზისების — ფონზე მ. მუსხელიშვილის ხედვები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. ისინი წარმოადგენენ პროგრესულ და პრევენციულ ინტელექტუალურ ინსტრუმენტს, რომელიც მიზნად ისახავს ევროპული სტაბილურობისა და სამართლებრივი წესრიგის განმტკიცებას. კვლევის მონაცემები ცხადყოფს, რომ ევროპული ერთიანობის შენარჩუნება მხოლოდ პოლიტიკური შეთანხმებებით ვერ მიიღწევა; ამისათვის აუცილებელია სამართლებრივი სტრუქტურების გამართული ფუნქციონირება, ფედერალური პრინციპების დაცვა და წევრ სახელმწიფოებს შორის აქტიური თანამშრომლობა.

წინამდებარე მონოგრაფიაში მ. მუსხელიშვილი წარმოჩენილია როგორც ერთ-ერთი პირველი სისტემური ინოვაციორი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ევროპული ინტეგრაციის თეორიულ-სამართლებრივ ნორმებს. მიუხედავად იმისა, რომ ევროკავშირის პრაქტიკული ინსტიტუციების შექმნა სხვა ევროპელმა პოლიტიკოსებმა განახორციელეს, მ. მუსხელიშვილი ევროპული ინტეგრაციის პიონერისა და ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი თეორეტიკოსის სტატუსს სამართლიანად იმსახურებს. მისი ნაშრომები არა მხოლოდ ისტორიულ საფუძვლებს აყალიბებს, არამედ თანამედროვე ევროპული სამართლისა და ფედერალური პრინციპების განვითარების გრძელვადიან ინტელექტუალურ რესურსს წარმოადგენს. მ. მუსხელიშვილის ფედერალური ხედვა არსებითად განსაზღვრავს ევროპული ფედერალიზმის კონცეპტუალურ სივრცეს და ხაზგასმით ადასტურებს მის როლს როგორც მოაზროვნისა, რომელმაც თეორიული იდეები პრაქტიკულ რეალობაში გარდაქმნა.

წინამდებარე მონოგრაფია, მ. მუსხელიშვილის მემკვიდრეობის შესწავლასა და ევროპული ფედერალიზმის ისტორიული განვითარების კვლევაში ახალ ცოდნას ქმნის. იგი წარმოადგენს სანდო საყრდენს მომავალი კვლევებისთვის, რომლებიც განიხილავენ მ. მუსხელიშვილის იდეათა ზეგავლენას ევროპული ინტეგრაციის პროცესსა და თანამედროვე სამართლებრივ-პოლიტიკურ დისკურსზე.

ევროკავშირის იდეის განხორციელებაში შეტანილი განსაკუთრებული წვლილისთვის, მიხეილ მუსხელიშვილი 2022 წლის 13 დეკემბერს საქართველოს მე-5 პრეზიდენტმა, სალომე ზურაბიშვილმა ბრწყინვალეობის ორდენით დააჯილდოვა.

მიხეილ მუსხელიშვილის წვლილის საერთაშორისო აღიარების ხელშესაწყობად აუცილებელია მისი სახელის უკვდავყოფა და სათანადო დაფასება. საჭიროდ მიგვაჩნია შემდეგი ღონისძიებების განხორციელება:

1. მისი საფლავის რეაბილიტაცია სტრასბურგში, რობერტსოს სასაფლაოზე;

2. საფლავის ქვის განახლება წარწერით: „პროფესორი, ევროპული ფედერალიზმის პიონერი“, რაც ხაზს უსვამს მის აკადემიურ სტატუსს და როლს ევროპული ფედერალიზმის იდეების განვითარებაში;

3. მემორიალური დაფის დამონტაჟება შენობაზე, სადაც სტრასბურგში მიხეილ მუსხელიშვილი ცხოვრობდა (10, rue du Maréchal Joffre, Strasbourg);

4. სტრასბურგში, ევროპის საბჭოს შენობის წინ, მისი სახელობის ვარსკვლავის გახსნა, რომელზეც ამოტიფრული იქნება 1949 წელს, სტრასბურგის საუნივერსიტეტო კონგრესზე მის მიერ წარმოთქმული სიტყვები: „მოდით, ვიმუშაოთ ერთად სამართლიანი და უკეთესი მსოფლიოს ასაშენებლად“.

აღნიშნული ინიციატივები კიდევ უფრო გააძლიერებს მ. მუსხელიშვილის დამსახურების საერთაშორისო აღიარებას და ხელს შეუწყობს საქართველოსა და ევროპას შორის ისტორიული და კულტურული მეხსიერების განმტკიცებას.

დასასრულს, სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია მადლობა გადაუხადოთ ყველას, ვინც წინამდებარე მონოგრაფიის შექმნას ხელი შეუწყო. ნაშრომის ფინანსური მხარდაჭერისთვის, განსაკუთრებული მადლობა საქართველოს შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ადმინისტრაციას, მის თითოეულ თანამშრომელს, საქართველოს ეროვნული არქივის ადმინისტრაციას, თითოეულ თანამშრომელს. საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკასთან არსებულ გურამ შარაძის სახელობის ქართული ემიგრაციის მუზეუმს. მიმდინარე კვლევის შედეგების გამოქვეყნებისთვის დიდი მადლობა საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ჟურნალების - „მომამბე“ და „მაცნე“, სარედაქციო კოლეგიებს. სასარგებლო რეკომენდაციებისთვის განსაკუთრებულ მადლობას ვუხდით მონოგრაფიის სამეცნიერო კონსულტანტს, პროფესორ ჟან-ფრანსის ბილიონს, რომლის მხარდაჭერითაც ნაშრომის ძირითადი დასკვნები ფრანგულენოვან სამეცნიერო ჟურნალში გამოქვეყნდა. (იხ. Saralidze, L. (2025). "Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhely) aux débuts du fédéralisme européen". *Fédéchoses*, №207, გვ. 32–36. Lyon: Presse fédéraliste).

ბუნებრივია, წიგნი ხარვეზებისგან სრულად ვერ იქნება დაცული. მადლიერი ვიქნებით ყოველი შენიშვნისა და რჩევისთვის, რასაც მომავალი კვლევების დროს გავითვალისწინებთ.

Lela Saralidze

Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhely) at the Beginnings of European Federalism

Summary

The monograph represents one of the first comprehensive attempts to fundamentally explore the federalist legacy of Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhely; 1903–1964) beyond the purely biographical frame by studying his contribution to the intellectual and legal development of European integration. The study aims at investigating the legal and political activities, as well as his theoretical, legal and institutional concepts within the context of formation of European Federalism.

For the first time, a systematic analysis of Muskhelishvili's early federalist writings—texts that remain bibliographically rare and virtually unknown in Georgian scholarship—has been conducted. The monograph also presents the first comparative study of the 1948 constitutional draft by Mikheil Muskhelishvili and Gaston Stéphanie alongside works of other European constitutionalists, which made possible to reconstruct the dynamics, intellectual sources and ideological context of M. Muskhelishvili's federalist vision.

The research is based on archival materials preserved at the Faculty of Law of the University of Strasbourg and the Alsace State Funds, documenting M. Muskhelishvili's scholarly activity, public engagement, and contribution to the conceptual foundations of European federalism.

Adopting an interdisciplinary approach that combines historical-narrational, ideological-political, legal, and contextual analysis, the study highlights the significance of Muskhelishvili's federalist ideas both for the theoretical formation of European integration and their practical application. It is noteworthy that the concept of federalism, as a principle of political and legal organization, took shape in Europe, where mechanisms for governing state unions and autonomous entities were developed.

The Georgian federalist pioneer, Archil Jorjadze (1872–1913), one of the founders and the principal ideologist of the Socialist-Federalist Party, elaborated the Theory of the Ground for Collective Action,³⁴¹ which defined the ethical and social principles intended to serve as the foundation for

---

³⁴¹ Theory of the Ground for Collective Action – a concept that defines the ethical, social, and political principles on which civic cooperation, political unity, and social stability should be built. The theory emphasizes that collective human action must be grounded in the ideals of equality, responsibility, and common welfare.

political organization and national cohesion. Although Archil Jorjadze and Mikheil Mouskhely (1903–1964) were active in different historical periods, Mouskhely drew upon Jorjadze's intellectual legacy to develop his conception of a federated Europe, adapting it to the political and institutional realities of twentieth-century Europe, particularly from his position in emigration, freed from the influence of Bolshevik Russia.

Within the framework of the present monograph, we examined for the first time:

a) Mikheil Muskhelishvili's intellectual and legal concepts in the process of formation of the theoretical and institutional foundations of European federalism;

b) The text of the Draft European Federal Constitution prepared and published by Mikheil Muskhelishvili and Gaston Stéphanie in March, 1948;

c) Existing interpretations in European scholarly literature and their chronological comparison to François de Menthon's Draft, which makes it clear that, due to its systematic structure and conceptual depth, the Mouskhely–Stéphanie draft can be considered one of the first fully developed constitutional documents in the history of European federalism.

d) The similarities and differences between Muskhelishvili's federalist ideas and the concepts of Robert Schuman, Jean Monnet, and Altiero Spinelli;

e) M. Muskhelishvili's inclusive vision which is based on the principles of diversity, equality, and cooperation;

f) M. Muskhelishvili's experience in emigration, his work in Strasbourg, and participation in federalist congresses;

g) The symbolic manifestations of the federalist movement, particularly the 1950 student march, in the context of M. Muskhelishvili's federalist vision.

The fulfillment of the objectives of the research allowed us to highlight Muskhelishvili's intellectual contribution, as a recognized specialist in international law, to the historical and theoretical development of European integration: contribution, which reflects not only the initial forms of legal concepts but also the systematic formation of their theoretical foundations.

Within the intellectual space of the twentieth century, Muskhelishvili was one of the rare thinkers to conceptualize European unity both legally and theoretically. Following the occupation and annexation of Georgia by the Red Army in October 1921, he was compelled to go into emigration.

The research corroborates that not only was Mikheil Muskhelishvili an early theoretician of European Federalism but a foundational figure in European federalist thought, successfully integrating the vision of European

unity with fundamental legal principles. The study confirms that his vision, especially his 1931 publication, *La théorie juridique de l'État fédéral* ("The Legal Theory of the Federal State"), published almost two decades earlier than Schumann's Declaration, represents the systematic foundation of European Federalism. The monograph, created by the author at the age of 28, must be considered to be one of the first attempts to scientifically comprehend the legal nature of a federal state, linking law and politics within a rigorous theoretical framework. The findings indicate that this work anticipated key developments in European federalist theory well before the R. Schuman Declaration, highlighting Muskhelishvili's role as a central intellectual contributor to the evolution of European integration.

The study further demonstrates that Muskhelishvili's career and biography, set in the historic process of European integration, reflect a dynamic interplay between personal initiative and the broader political context. He was a widely recognized specialist of international law. The research shows that he pursued advanced studies in Göttingen, Munich, Lyon, and Paris, acquired French citizenship in 1932, became a professor at the University of Strasbourg in 1948, and founded the Soviet and Eastern European Research Center ("Mouskhely Center") in 1959. Moreover, the findings reveal that his federalist vision is based on the principles of cooperation, consensus, and institutional cohesion and is inherently connected to the ideas of other European federalists, such as Richard Coudenhove-Kalergi, Jean Monnet, Robert Schuman, and Altiero Spinelli, while contributing original legal and conceptual insights to the process of European integration.

The primary aim of this monograph is to provide a systematic analysis of Mikheil Muskhelishvili's intellectual and political activities, his theoretical works, and his legal concepts, which had a significant impact on shaping European federalism and the conceptual development of contemporary European integration. The study demonstrates that his ideas emphasized not only the initial forms of legal concepts but also a systematic approach to their theoretical foundations, highlighting the protection of national identity and the importance of cultural diversity—issues that remain highly relevant in the study of European law and the institutional architecture of the European Union.

The findings indicate that Muskhelishvili's federalist vision was developed before the Second World War as an intellectual response to nationalism, political fragmentation, and the human tragedies caused by the uncontrolled competition of sovereign states. The research further shows that his federalist framework laid the groundwork for a generation that, in

the mid-twentieth century, contributed to the creation of the constitutional and institutional foundations of European integration. The study confirms that Muskhelishvili's ideas provided a legal and theoretical basis for European unity well before the formal establishment of the European Union, underlining his significant intellectual role in the historical development of European integration.

The research shows that in Muskhelishvili's writings, federalism is understood not as a mere mechanical union of states, but as a legal and ethical synthesis in which the interests of the individual, the nation, and European unity are equally protected. The study demonstrates that his systematic and profound approach paved the way for both Jean Monnet's and Altiero Spinelli's perspectives, providing an important foundation for the study of the intellectual roots of European integration. His framework is grounded in deep legal-philosophical analysis combined with political realism. Muskhelishvili's vision of Europe as a "federation of the rule of law" presents a novel conceptualization in the history of European federalism.

The theoretical foundation of Muskhelishvili's federal model is based on three core principles: 1. **The Principle of Constitutional Unity** – defines a common federal order that is supreme over national legislation without abolishing it. This ensures a legal space where federal norms complement, rather than conflict with, national law; 2. **The Principle of Subsidiarity**³⁴² – asserting that decisions should be made at the level where they can be most effectively implemented. Federal authority intervenes only when issues cannot be resolved at local or national levels, thus balancing centralization with local autonomy; 3. **The Principle of Solidarity** – asserts that decisions should be made at the level where they can be most effectively implemented. Federal authority intervenes only when issues cannot be resolved at local or national levels, thus balancing centralization with local autonomy.

The research also shows that these three principles predetermine the legal concepts that later became the foundation of European law. Their sequence and conceptual interconnection are reflected both in the founding documents of the European Union and in subsequent European legal instruments, where Muskhelishvili's principles of federalism were transformed into institutional and legal reality. For instance, the Maastricht Treaty (1992)³⁴³ enshrined subsidiarity as a key mechanism for the allocation of competences, the idea of constitutional unity as the basis of a common legal space, and solidarity as the defining principle for the collective responsibility of member states.

---

³⁴² The principle of subsidiarity ensures that decisions made within the European Union reflect as closely as possible the wishes and opinions of individual citizens.

³⁴³ Le traité de Maastricht et le pacte de stabilité et de croissance.

The findings in the monograph emphasize, that Muskhelishvili's federal theory can be regarded as a precursor to European constitutionalism, integrating legal balance, ethical solidarity, and the harmonization of multinational interests, thus providing a systematic foundation for the development of contemporary European Union law and its institutional structures.

According to the research, the 1948 draft of the Constitution of Federal Europe, developed by Michel Mouskhely and Gaston Stéphan, represents the first fully developed theoretical model of a supranational European state. The model is distinguished by several essential features:

a) **Chronological precedence** – the Mouskhely–Stéphan project (March 1948) predates François de Menthon's analogous work (June 1948);

b) **Theoretical significance** – their concept was based on the active participation of citizens and the integration of social and legal foundations, resulting in a model of democratic federalism in which the citizen is perceived not only as a political subject but also as a source of federal unity;

c) **Principle of democratic legitimacy** – the federation is conceived not as a mechanical agreement between states, but as a political and legal unity grounded in the will of the citizens, clearly distinguishing their approach from de Menthon's institutionally oriented model, which prioritizes institutional stability and administrative efficiency and considers the involvement of the citizens as a secondary issue;

d) **Contemporary relevance** – despite the fact, that the European Union still does not have joint constitution, the Lisbon Treaty and other documents reflect the logic that combines both the legitimacy of citizens and institutional stability;

e) **Integrative synthesis** – the theoretical model of Mouskhely and Stéphan, Jean Monnet's practical plan, and Robert Schuman's political declaration together create a unified intellectual space that laid the foundation for the formation of the contemporary European Union and the institutional realization of federalist ideas.

The research further shows that Mouskhely, as president of the Congress of European Peoples, was the central figure in the intellectual and organizational development of federalism. The Congress served as a platform for dialogue and cooperation among European scholars and politicians, aiming to establish European stability and educational-legal institutions.

Mouskhely's activity reflects his exceptional intellectual and organizational authority in the process of European federalism. He apparently recognized the crucial importance of the intellectual resources and contributions of small nations to European integration. His initiatives

shaped the promotion of the principles of European unity, cooperation, and solidarity, which are organically linked to the formulation of the Council of Europe's concept in 1949.

Specially must be noted the 1949 inter-university congress in Strasbourg, where, under the leadership of Michel Mouskhely, historically antagonistic nations—including German students—were able to participate. The research shows that, despite protests within French society and tensions in political circles, Mouskhely actively advocated for the necessity of Germany's insertion in European integration, reflecting his inclusive vision and progressive political outlook. His statement at the Strasbourg Congress, „Let us work together to build a just and better world!“, symbolically embodies his ethical and federalist principles.

These words clearly illustrate the depth of Mouskhely's vision, the foundations of European cooperation, and the practical implementation of multi-centered, value-based principles.

The results of the study reveal, that the student march on August 6, 1950, initiated by Michel Mouskhely and Marcel Millet at the Franco-German border in Saint-Germain-en-Laye became one of the strongest post-war symbols of European integration. The symbolic removal of the customs barrier expressed not only youthful protest but also a new European consciousness that practically reinforced the idea of a united Europe.

The research further shows that Mouskhely's intellectual and organizational engagement turned out to be decisive in shaping European federalism. As evidenced by the accounts of the student march participants, including Mathias Heister and other contemporary scholars, Mouskhely successfully translated his idealistic vision into a practical action, transforming the student movement into a symbolic act that strengthened the idea of European federalism. The 1950 march was not an isolated event; it was organically connected to the political and intellectual dynamics that were later legally recognized in the 1957 Treaty of Rome. The study demonstrates that this event represents a historical prelude to European unity—the moment when the symbolic crossing of borders became an act of both geographical and conceptual transformation, reflecting a shift in thought, cultural perception, and collective consciousness. The memorial not only visually embodies this moment but also consolidates past and present in a symbolically inscribed collective memory, highlighting Mouskhely's intellectual and cultural contribution to the development of European integration.

The research indicates that the experience of the 1950 student march, along with the European memorial erected in 2007—exactly 57 years later at the very site of the march—constitutes both the first practical

implementation and the subsequent intellectual impact of Mouskhely's innovative ideas. The symbolic crossing of borders by the students reflects the practical expression of his concepts, whose core principles—freedom of movement, citizen communication, and the synthesis of national authenticity with universalism—remain a crucial foundation for the cultural, legal, and political narrative of European integration today.

The results of the study corroborate that the Soviet and Eastern European Research Center ("Mouskhely Center"), founded at the University of Strasbourg in 1959 on Mouskhely's initiative, provided an important intellectual platform for uniting students and researchers. The center enabled him to consolidate European federalist ideas both theoretically and practically, contributing directly to the development of European integration.

The findings show that Mouskhely did not identify Russia, either politically, culturally, or geopolitically as part of Europe. In his assessment, the continent's vastness, centralized governance, and historical expansion eastward contributed to the development of despotism in Russia. According to his perspective, the adoption of Western ideas by Russian authorities was largely driven by specific political and geostrategic interests. The research also indicates that Mouskhely visualized Georgia, as a small nation, would play a significant role in the process of European integration. He believed that Georgia's national culture and values could foster the development of an inclusive European concept of European integration, built on mutual understanding and legal equality.

This monograph confirms that European integration is the result of an intellectual process that transcends national and ideological boundaries. The study of Mouskhely's federalist vision highlights the importance of the intellectual contribution of small nations in shaping European unity and creates a foundation for further research aimed at a systematic analysis and interpretation of the legal, political, and cultural dimensions of Europe.

Based on the findings, it can be concluded that:

1. Mouskhelishvili (Michel Mouskhely) was one of the early theorists of European federalism, whose writings anticipated the formal processes of European integration;

2. He conceptualized idea of federalism as a legally grounded model of unity, in which the sovereignty of states and collective responsibility coexist within a common legal order;

3. His theory is based on three basic principles: (1) constitutional unity, (2) subsidiarity, and (3) solidarity. All of them later became the foundation of the European Union's legal system;

4. Mouskhely's vision significantly differs from the federalist discourse of his time. He perceives federalism not merely as a political instrument but as a synthesis of law, ethics, and cultural unity;

5. His intellectual contribution in the first half of the twentieth century represents one of the earliest and most coherent theoretical frameworks for the legal foundations of European integration;

6. His writings from the 1930s and 1940s already contained legal ideas that would later be reflected in the Schuman Declaration and the Treaty of Rome;

7. Due to political emigration, Soviet isolation, and informational barriers within Western federalist circles, Mouskhely's role in the history of European federalism has not been adequately recognized to this day;

8. Despite historical and political challenges, his theoretical vision remains relevant in the present day discourse on European integration;

9. Mouskhely's renown phrase — "Let us work together to build a just and better world" —expresses the values, principles, and unity inherent in European federalism;

10. His federalism unites human dignity, ethical values, and justice in a coherent framework;

11. Mouskhely's vision combines legal precision with humanistic idealism, presenting federalism as the inception of legal, ethical, and cultural unity;

12. He remains one of the earliest theorists of European federalism, whose contributions are still underappreciated in contemporary history, yet his theoretical and foundation-based principles have laid the legal and ethical groundwork for modern European integration.

Therefore, M. Mouskhely laid the legal and theoretical foundations of the European Union. He also defined: (a) the legal framework for federal states; (b) mechanisms for the systematic maintenance of peace; and (c) principles for economic integration, the unification of markets, and the harmonization of sovereign rights.

Although Mouskhely's federalist vision was formulated within the intellectual context of mid-twentieth-century European politics, its principles remain highly relevant in the light of the challenges facing twenty-first-century European integration.

The significance of this monograph is highlighted by the fact that its findings create an intellectual bridge between historical experience and contemporary processes, enabling a renewed understanding of classical federalist principles—such as subsidiarity, the efficient allocation of competences, and legal equality—within the institutional and constitutional

discourse of the European Union. The conclusions we arrived at within this context carry considerable educational and political-analytical value: they contribute to a more profound comprehension of Europe's constitutional development, the strengthening of democratic values, and the formation of a European identity among younger generations.

It is particularly noteworthy that Mouskhely's intellectual legacy, within the European civilizational space, should be considered an organic expression of Georgia's cultural and intellectual contribution. His federalist vision, which integrates both national authenticity and universalism, clearly demonstrates that Georgia's political and cultural traditions are organically embedded in the historical narrative of European unity and continue to influence the intellectual discourse shaping the future legal and constitutional architecture of Europe.

Amidst the contemporary European challenges—including Brexit, the resurgence of national sovereignty, institutional polarization, and economic crises—Mouskhely's insights acquire even greater significance. They represent a progressive and preventive intellectual tool aimed at reinforcing European stability and the rule of law. The research shows that the maintenance of European unity cannot be achieved through political agreements alone; it requires the effective functioning of legal structures, the protection of federalist principles, and active cooperation among member states.

In the 60th of the 20th century Mikheil Muskhelishvili, together with students, conducted the first symbolic European elections in several big European cities. This initiative represented the first attempt of putting the federalist vision into practice. As the direct continuation of this initiative can be perceived the first official elections of the European Parliament, held on 7-10 June, 1979 in the nine states of the European Union (Belgium, Denmark, France, Germany, Ireland, Italy, Luxemburg, the Netherland, the United Kingdom). These were the first official elections of the European Parliament when the citizens of European states, without their national Parliaments, elected their representatives in direct elections. Therefore, Mikheil Muskhelishvili's initiative, which took place decades earlier, appears to be a significant base of the federalist idea and the forerunner of the leading tendencies and directions of the democratic development of Europe.

The monograph presents Mikheil Muskhelishvili as one of the first and systemic innovators who laid the foundation of theoretical and legal principles of European integration. Despite the fact, that actual institutions of the European Union were created by other politicians, M. Muskhelishvili justly deserves the position of a pioneer and one of the most influential

theorists of European integration. Not only do his works shape historical foundation, but also present a long-term resource for the development of contemporary European justice and federal principles. The federal vision of M.Muskhelishvili significantly defines the conceptual space of European federalism and highlights his role as a thinker, who transformed theoretical ideas into practical reality.

The monograph creates new knowledge in the study of both M. Muskhelishvili's legacy and the historical development of European federalism, providing a reliable foundation for future research that will examine the impact of Muskhelishvili's ideas on the process of European integration and on contemporary legal and political discourse.

For his exceptional contribution to the conception and implementation of the European Union, M. Muskhelishvili was awarded the Order of Excellence by the 5th President of Georgia, Salome Zourabichvili, on December 13, 2022.

To promote international recognition of Muskhelishvili's contributions, it is necessary to ensure the perpetuation and proper acknowledgment of his name. Priority measures include:

1. The rehabilitation of his grave at the Robertsau Cemetery in Strasbourg;
2. Renewal of the gravestone with the inscription: "Professeur, Pionnier Fédéraliste Européen" ("Professor, Pioneer of European Federalism"), highlighting his academic status and his role in European federalism;
3. Installation of a commemorative plaque on the building where Mikheil Muskhelishvili lived (He lived at 10, rue du Maréchal Joffre, Strasbourg).
4. The unveiling of a star in his name in front of the Council of Europe in Strasbourg, bearing the inscription of his words from the 1949 Strasbourg Inter-University Congress: "Let us work together to build a just and better world".

These initiatives will further enhance the international recognition of Muskhelishvili's merits and contribute to strengthening the shared historical and cultural memory of Georgia and Europe.

Finally, it is a pleasant duty to express gratitude to all who supported the preparation of this monograph. Special thanks go to the administration and staff of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia for financial support, as well as to the National Archives of Georgia and the Guram Sharadze Emigration Museum at the National Library of Georgia. I would like to express my sincere gratitude to the editorial boards of the journals — "Moambe" and "Matsne" of the Georgian National Academy of Sciences for publishing the results of this research. Particular gratitude is

extended to the scientific adviser of this monograph, Professor Jean-Francis Billion, for his valuable recommendations and support, which enabled the principal findings of this study to be published in a French-language academic journal (see: Saralidze, L. (2025). "Mikheil Muskhélishvili (Michel Mouskhély) aux débuts du fédéralisme européen". *Fédéchoses*, №207, pp. 32–36. Lyon: Presse fédéraliste).

As this work represents one of the first monographic studies of Mikheil Muskhelishvili's contributions, it may contain certain shortcomings. The author will gladly welcome all comments and suggestions, which will be taken into account in future research.

Lela Saralidzé

Mikheil Muskhélishvili (Michel Mouskhély) aux débuts du fédéralisme européen

Résumé

La présente monographie constitue l'une des premières tentatives systématiques d'examiner fondamentalement l'héritage fédéraliste de Mikheil Muskhélishvili (Michel Mouskhély, 1903–1964) en dépassant le cadre strictement biographique, afin d'analyser sa contribution au développement intellectuel et juridique du processus d'intégration européenne. L'étude se propose d'évaluer ses activités politiques et juridiques, ainsi que ses élaborations théoriques, juridiques et institutionnelles, replacées dans le contexte de la formation du fédéralisme européen.

Pour la première fois, une analyse systématique des premiers écrits fédéralistes de Mikheil Muskhélishvili — textes à la fois bibliographiquement rares et pratiquement inconnus de la recherche géorgienne — a été entreprise. La monographie propose en outre la première étude comparative du projet constitutionnel de 1948, élaboré par Mikheil Muskhélishvili et Gaston Stéphan, mis en perspective avec les travaux d'autres constitutionnalistes européens, permettant ainsi de reconstruire la dynamique, les sources intellectuelles et le contexte idéologique de la pensée fédéraliste de M. Muskhélishvili.

La recherche s'appuie sur des documents d'archives conservés à la Faculté de droit de l'Université de Strasbourg ainsi qu'aux Archives d'Alsace, documentant l'activité scientifique de Mikheil Muskhélishvili,

son engagement public et sa contribution aux fondements conceptuels du fédéralisme européen.

En adoptant une approche résolument interdisciplinaire, mobilisant conjointement des analyses historico-narrative, idéologico-politique, juridique et contextuelle, la présente étude met en œuvre une méthodologie intégrée, permettant de dégager avec une plus grande précision la portée et la singularité des idées fédéralistes de Muskhelishvili. Celles-ci apparaissent ainsi dans toute leur importance, tant pour la structuration conceptuelle du projet d'intégration européenne que pour l'éclairage qu'elles apportent quant à ses modalités d'application pratique. Il convient, par ailleurs, de rappeler que le concept même de fédéralisme — entendu comme principe d'organisation politique et juridique — s'est progressivement élaboré en Europe, espace au sein duquel ont été conçus et expérimentés les mécanismes de gouvernance des unions d'États et des entités autonomes.

Le pionnier fédéraliste géorgien, Archil Jorjadze (1872–1913), l'un des fondateurs et principal idéologue du Parti socialiste-fédéraliste, élaborait la *Théorie du Fondement de l'Action Collective*,³⁴⁴ qui définissait les principes éthiques et sociaux devant servir de fondement à l'organisation politique et à la cohésion nationale. Bien qu'Archil Jorjadze et Mikheil Mouskhely (1903–1964) aient exercé leur activité à des périodes historiques distinctes, Mouskhely s'est nourri de l'héritage intellectuel de Jorjadze pour élaborer sa propre conception d'une Europe fédérée, qu'il a su adapter aux réalités politiques et institutionnelles de l'Europe du XXe siècle, en particulier depuis sa position en exil, libéré de l'influence de la Russie bolchevique. Cette appropriation et réinterprétation de la pensée de Jorjadze témoignent de la continuité et de l'évolution des idées fédéralistes géorgiennes dans le contexte de la réflexion européenne plus large.

Dans le cadre de la présente monographie, nous avons examiné pour la première fois :

- a) les concepts intellectuels et juridiques de Mikheil Muskhelishvili dans le processus de formation des fondations théoriques et institutionnelles du fédéralisme européen;
- b) le texte du projet de Constitution fédérale européenne de 1948 préparé par Mikheil Muskhelishvili et Gaston Stéphan;
- c) Les interprétations existantes dans la littérature scientifique européenne et leur comparaison chronologique avec le projet de François de Menthon mettent en évidence que, en raison de sa structure systématique

---

³⁴⁴ *Théorie du Fondement de l'Action Collective* – une notion qui définit les principes éthiques, sociaux et politiques sur lesquels devraient se fonder la coopération civique, l'unité politique et la stabilité sociale. La théorie souligne que l'action collective des individus doit reposer sur les idéaux d'égalité, de responsabilité et de bien commun.

et de sa profondeur conceptuelle, le projet Muskhelishvili–Stéphani peut être considéré comme l'un des premiers documents constitutionnels pleinement élaborés dans l'histoire du fédéralisme européen;

d) les similitudes et différences entre les idées fédéralistes de Muskhelishvili et les concepts de Robert Schuman, Jean Monnet et Altiero Spinelli;

e) la vision inclusive de M. Muskhelishvili, fondée sur les principes de diversité, d'égalité et de coopération;

f) l'expérience de M. Muskhelishvili en exil, son travail à Strasbourg et sa participation aux congrès fédéralistes;

g) les manifestations symboliques du mouvement fédéraliste, en particulier la marche étudiante de 1950, dans le contexte de la vision fédéraliste de Muskhelishvili.

La réalisation de ces objectifs de recherche a permis de mettre en lumière la contribution intellectuelle de Mikheil Muskhelishvili, reconnu comme spécialiste du droit international, au développement historique et théorique de l'intégration européenne, reflétant non seulement les premières formes de concepts juridiques, mais aussi la structuration systématique de leurs fondements théoriques.

Dans l'espace intellectuel du XXe siècle, Muskhelishvili fut l'un des rares penseurs à conceptualiser l'unité européenne à la fois sur le plan juridique et théorique. Suite à l'occupation et à l'annexion de la Géorgie par l'Armée rouge en octobre 1921, il dut s'exiler.

Les recherches révèlent que Mikheil Muskhelishvili constitue une figure fondatrice de la pensée fédéraliste européenne, intégrant avec succès la vision d'une Europe unifiée à des principes juridiques fondamentaux. Sa publication de 1931, *La théorie juridique de l'État fédéral*, représente l'une des premières tentatives systématiques de conceptualisation de la nature juridique d'un État fédéral, associant droit et organisation politique dans un cadre théorique rigoureux. Cette étude montre que ce travail anticipait des développements essentiels de la théorie fédéraliste européenne bien avant la Déclaration de R. Schuman, soulignant le rôle central de Muskhelishvili dans l'évolution intellectuelle de l'intégration européenne.

L'analyse met également en évidence que sa carrière reflète l'interaction dynamique entre initiative personnelle et contexte politique. Il effectua des études supérieures à Göttingen, Munich, Lyon et Paris, obtint la nationalité française en 1932, devint professeur à l'Université de Strasbourg en 1948, et fonda en 1959 le Centre de recherches sur l'Union soviétique et l'Europe de l'Est ("Le Mouskhély Center"). Sa vision fédéraliste mettait l'accent sur la coopération, le consensus et la cohésion institutionnelle, dialoguant

avec les idées de ses contemporains tels que Richard Coudenhove-Kalergi, Jean Monnet, Robert Schuman et Altiero Spinelli, tout en apportant des perspectives juridiques et conceptuelles originales au processus d'intégration européenne.

Les recherches montrent que l'objectif principal de cette monographie est de proposer une analyse systématique des activités intellectuelles et politiques de Mikheil Muskhélishvili, de ses travaux théoriques et de ses concepts juridiques, qui ont joué un rôle déterminant dans l'émergence du fédéralisme européen et dans le développement conceptuel de l'intégration européenne contemporaine. L'étude met en évidence que ses réflexions ne se limitaient pas aux premières formes de concepts juridiques, mais adoptaient une approche méthodique de leurs fondements théoriques, tout en soulignant la protection de l'identité nationale et l'importance de la diversité culturelle, thèmes toujours essentiels dans l'étude du droit européen et de l'architecture institutionnelle de l'Union européenne.

Les résultats indiquent que la vision fédéraliste de Muskhélishvili s'est élaborée avant la Seconde Guerre mondiale, en réponse aux phénomènes de nationalisme, à la fragmentation politique et aux tragédies humaines provoquées par la concurrence incontrôlée entre États souverains. Son cadre conceptuel a préparé le terrain pour une génération qui, au milieu du XXe siècle, a contribué à établir les bases constitutionnelles et institutionnelles de l'intégration européenne. Ses travaux offrent ainsi un socle juridique et théorique à l'unité européenne bien avant la création formelle de l'Union européenne, soulignant l'importance de son apport intellectuel dans l'histoire de cette intégration.

Dans ses écrits, le fédéralisme n'est pas perçu comme un simple lien mécanique entre États, mais comme une synthèse juridique et éthique garantissant simultanément les intérêts de l'individu, de la nation et de l'Europe unifiée. L'étude montre que son approche systématique et approfondie anticipe les perspectives de Jean Monnet et d'Altiero Spinelli, constituant une référence incontournable pour l'exploration des racines intellectuelles de l'intégration européenne. Cette vision repose sur une analyse juridique et philosophique approfondie, articulée avec un réalisme politique. La conception de l'Europe comme une "fédération de l'État de droit", proposée par Muskhélishvili, représente une innovation majeure dans l'histoire du fédéralisme européen.

Les recherches révèlent que le modèle fédéral de Muskhélishvili repose sur trois principes fondamentaux:

1. Principe d'unité constitutionnelle — instaure un ordre fédéral commun, supérieur aux législations nationales sans les supprimer, créant ainsi un espace juridique où les normes fédérales complètent les lois locales;

2. Principe de subsidiarité³⁴⁵ — les décisions doivent être prises au niveau le plus apte à les mettre en œuvre efficacement. L'intervention fédérale n'intervient que lorsque les problèmes ne peuvent être résolus localement ou nationalement, assurant un équilibre entre centralisation et autonomie locale;

3. Principe de solidarité — les États membres sont responsables non seulement de leurs intérêts propres mais également des objectifs communs. Pour Muskhélidze, la solidarité constitue le cœur de l'éthique fédéraliste, renforçant interdépendance, confiance et responsabilité collective.

Ces trois fondements préfigurent les concepts juridiques qui deviendront ultérieurement la base du droit européen. Leur cohérence et leur articulation se reflètent tant dans les textes fondateurs de l'Union européenne que dans les instruments juridiques qui ont suivi, traduisant les principes de Muskhélidze en réalités institutionnelles et légales. Par exemple, le traité de Maastricht (1992)³⁴⁶ consacre la subsidiarité comme mécanisme clé de répartition des compétences, l'unité constitutionnelle comme fondement d'un espace juridique commun, et la solidarité comme principe directeur des responsabilités collectives des États membres.

La théorie fédéraliste de Muskhélidze peut être considérée comme un précurseur du constitutionnalisme européen, combinant équilibre juridique, solidarité éthique et harmonisation des intérêts multinationaux, offrant ainsi une base structurée pour l'évolution du droit et des institutions de l'Union européenne contemporaine.³⁴⁷

Le projet de Constitution d'une Europe fédérale de 1948, élaboré par Michel Mouskhély et Gaston Stéphan, constitue le premier modèle théorique pleinement développé d'un État européen supranational. Cette étude met en évidence plusieurs caractéristiques essentielles :

a) **Antériorité chronologique** — le projet Mouskhély–Stéphan (mars 1948) précède celui de François de Menthon (**juin 1948**);

b) **Importance théorique** — il repose sur la participation active des citoyens et l'intégration de fondements sociaux et juridiques, produisant un fédéralisme démocratique où le citoyen est à la fois sujet politique et source d'unité fédérale;

c) **Principe de légitimité démocratique** — la fédération n'est pas un simple accord mécanique entre États, mais une union politique et juridique

---

³⁴⁵ Le principe de subsidiarité garantit que les décisions prises au sein de l'Union européenne reflètent autant que possible les souhaits et les opinions des citoyens.

³⁴⁶ Le traité de Maastricht et le pacte de stabilité et de croissance.

³⁴⁷ Versions consolidées du traité sur l'Union européenne et du traité sur le fonctionnement de l'Union européenne (2016/C 202/01), Journal officiel de l'Union européenne, 7.6.2016.

fondée sur la volonté populaire, contrastant avec le modèle institutionnel de de Menthon qui privilégie la stabilité administrative et institutionnelle au détriment de l'implication citoyenne;

d) **Actualité contemporaine** — bien que l'Union européenne ne dispose pas encore d'une constitution unique, le traité de Lisbonne et d'autres textes traduisent la même logique combinant légitimité citoyenne et stabilité institutionnelle;

e) **Synthèse intégrative** — le modèle théorique de Mouskhély et Stéphani, le plan pratique de Jean Monnet et la déclaration politique de Robert Schuman créent ensemble un espace intellectuel cohérent, jetant les bases de l'Union européenne contemporaine et de la mise en œuvre institutionnelle des idées fédéralistes.

Les recherches révèlent que Michel Mouskhély, en tant que président du Congrès du Peuple Européen (CPE), a joué un rôle central dans l'évolution intellectuelle et organisationnelle du fédéralisme. Ce Congrès, conçu et inspiré principalement par Altiero Spinelli, a constitué un espace de dialogue et de coopération entre universitaires et responsables politiques européens, visant à promouvoir la stabilité du continent et à créer des institutions éducatives et juridiques.

L'analyse montre que l'activité de M. Mouskhély témoigne de son autorité exceptionnelle, tant sur le plan intellectuel qu'organisationnel, dans le développement du fédéralisme européen. Il a pleinement reconnu l'importance cruciale des contributions des petites nations pour l'intégration du continent. Ses initiatives ont favorisé la diffusion des principes d'unité, de coopération et de solidarité européenne, intimement liés à la conception du Conseil de l'Europe en 1949.

Un moment particulièrement significatif est le congrès interuniversitaire de Strasbourg en 1949, où, sous la direction de Mouskhély, des nations historiquement antagonistes, dont des étudiants allemands, ont pu participer. Malgré les tensions dans les milieux politiques et certains mouvements de protestation en France, Mouskhély a activement soutenu l'inclusion de l'Allemagne dans le processus d'intégration, illustrant sa vision inclusive et son approche progressiste. Lors du congrès, sa déclaration "Travaillons ensemble pour construire un monde plus juste et meilleur!" reflète ses principes fédéralistes et éthiques, et met en lumière la profondeur de sa pensée ainsi que les bases de la coopération européenne et la mise en œuvre concrète de principes multicentriques et fondés sur des valeurs.

Le cortège étudiant du 6 août 1950, initié par Michel Mouskhély et Marcel Millet à la frontière franco-allemande à Saint-Germain-en-Laye, est devenu

l'un des symboles les plus marquants de l'après-guerre pour l'intégration européenne. L'action symbolique de franchir la barrière douanière traduisait non seulement une protestation juvénile, mais également l'émergence d'une conscience européenne renforçant concrètement l'idée d'un continent unifié.

L'étude souligne que l'engagement intellectuel et organisationnel de Mouskhély a été déterminant pour structurer le fédéralisme en Europe. Selon les témoignages des participants, tels que Mathias Heister et d'autres chercheurs contemporains, il a su transformer sa vision idéaliste en action concrète, faisant du mouvement étudiant un acte symbolique renforçant le fédéralisme. La marche de 1950 ne constitue pas un événement isolé, mais s'inscrit dans une dynamique politique et intellectuelle qui a trouvé sa reconnaissance formelle dans le Traité de Rome de 1957. Cet épisode représente un prélude historique à l'unité européenne: le franchissement symbolique des frontières a été à la fois un acte géographique et conceptuel, reflétant une transformation de la pensée, de la perception culturelle et de la conscience collective. Le mémorial qui en témoigne incarne visuellement ce moment et consolide passé et présent dans une mémoire collective symbolique, soulignant l'apport intellectuel et culturel de Michel Mouskhély au développement de l'intégration européenne.

La recherche indique que l'expérience de la marche étudiante de 1950, ainsi que le mémorial européen érigé en 2007 — exactement 57 ans plus tard, au même endroit où la marche a eu lieu — constitue à la fois la première mise en œuvre pratique et l'impact intellectuel ultérieur des idées novatrices de Mouskhély. Le franchissement symbolique des frontières par les étudiants reflète l'expression concrète de ses concepts, dont les principes fondamentaux — la liberté de circulation, la communication citoyenne et la synthèse de l'authenticité nationale avec l'universalisme — demeurent aujourd'hui un fondement crucial du récit culturel, juridique et politique de l'intégration européenne.

L'étude met également en évidence le rôle du Centre de recherches sur l'Union Soviétique et l'Europe de l'Est ("Mouskhély Center"), fondé à l'Université de Strasbourg en 1959 à son initiative. Cette institution a offert une plateforme intellectuelle importante pour étudiants et chercheurs, permettant à Mouskhély de consolider ses idées fédéralistes sur le plan théorique et pratique, contribuant directement au processus d'intégration européenne.

Les résultats montrent que Mouskhély ne considérait pas la Russie comme faisant partie intégrante de l'Europe sur les plans politique, culturel ou géopolitique. Selon lui, l'immensité du territoire, la centralisation du

pouvoir et l'expansion historique vers l'Est avaient favorisé le despotisme russe, tandis que l'adoption d'idées occidentales répondait surtout à des intérêts stratégiques et politiques spécifiques. À l'inverse, il reconnaissait à la Géorgie, en tant que petite nation, un rôle significatif dans le processus européen, estimant que sa culture et ses valeurs nationales pouvaient soutenir l'émergence d'un concept européen inclusif, fondé sur la compréhension mutuelle et l'égalité juridique.

Cette monographie confirme que l'intégration européenne résulte d'un processus intellectuel dépassant les frontières nationales et idéologiques. L'étude de la vision fédéraliste de Mouskhély souligne l'importance des contributions des petites nations à l'unité européenne et fournit une base pour des recherches futures sur les dimensions juridique, politique et culturelle du continent.

Les conclusions indiquent que:

1. Michel Mouskhély fut l'un des premiers théoriciens du fédéralisme européen, dont les écrits ont anticipé les processus formels d'intégration européenne;

2. Il a conceptualisé le fédéralisme comme un modèle juridiquement fondé, dans lequel la souveraineté des États et la responsabilité collective coexistent au sein d'un ordre juridique commun;

3. Sa théorie repose sur trois principes fondamentaux: (1) l'unité constitutionnelle, (2) la subsidiarité et (3) la solidarité, qui sont devenus plus tard la base du système juridique de l'Union européenne.

4. La vision de Mouskhély diffère significativement du discours fédéraliste de son époque. Il considère le fédéralisme non seulement comme un instrument politique, mais comme une synthèse du droit, de l'éthique et de l'unité culturelle.

5. Sa contribution intellectuelle dans la première moitié du XXe siècle représente l'un des cadres théoriques les plus cohérents pour les fondements juridiques de l'intégration européenne.

6. Ses écrits des années 1930 et 1940 contiennent déjà des idées juridiques reprises dans la Déclaration Schuman et le Traité de Rome.

7. En raison de l'émigration politique, de l'isolement soviétique et des barrières informationnelles au sein des cercles fédéralistes occidentaux, le rôle de Mouskhély dans l'histoire du fédéralisme européen n'a pas été pleinement reconnu à ce jour.

8. Malgré les défis historiques et politiques, sa vision théorique demeure pertinente dans le discours contemporain sur l'intégration européenne.

9. Sa phrase célèbre — "Travaillons ensemble pour construire un monde juste et meilleur" — exprime les valeurs, principes et unité inhérents au fédéralisme européen.

10. Le fédéralisme de Mouskhély unit la dignité humaine, les valeurs éthiques et la justice dans un cadre cohérent.

11. Sa vision combine la rigueur juridique avec l'idéalisme humaniste, présentant le fédéralisme comme l'émergence d'une unité légale, éthique et culturelle.

12. Il demeure l'un des premiers théoriciens du fédéralisme européen, dont la contribution reste encore insuffisamment reconnue dans l'histoire contemporaine, tandis que sa vision théorique, fondée sur des principes fondamentaux, a posé les bases juridiques et morales de l'intégration européenne moderne.

Ainsi, Michel Mouskhély a établi les bases juridiques et théoriques de l'Union européenne, définissant : (a) le cadre légal des États fédéraux, (b) les mécanismes de maintien systématique de la paix et (c) les principes d'intégration économique, d'unification des marchés et d'harmonisation des droits souverains.

Bien que sa vision ait été élaborée dans le contexte politique européen du milieu du XXe siècle, ses principes demeurent pleinement pertinents face aux défis de l'intégration européenne au XXIe siècle.

La valeur de cette monographie réside dans sa capacité à établir un pont intellectuel entre l'expérience historique et les processus contemporains, permettant une compréhension renouvelée des principes classiques du fédéralisme — subsidiarité, répartition efficace des compétences et égalité juridique — au sein du discours institutionnel et constitutionnel de l'Union européenne. Dans ce cadre, les conclusions revêtent un fort intérêt éducatif et analytique, contribuant à approfondir la compréhension du développement constitutionnel européen, à renforcer les valeurs démocratiques et à favoriser l'émergence d'une identité européenne chez les nouvelles générations.

Il est particulièrement remarquable que l'héritage intellectuel de Michel Mouskhély, au sein de l'espace civilisationnel européen, soit perçu comme une expression organique de la contribution culturelle et intellectuelle de la Géorgie. Sa vision fédéraliste, intégrant authenticité nationale et universalité, illustre clairement que les traditions politiques et culturelles géorgiennes sont profondément ancrées dans le récit historique de l'unité européenne et continuent d'influencer le discours intellectuel qui façonne l'architecture juridique et constitutionnelle future du continent.

Mikheil Mouskhély, en tant que président du Congrès du Peuple Européen (CPE), joua un rôle central dans l'organisation des élections primaires du CPE, conçues comme une préparation expérimentale à l'élection d'une future Assemblée constituante européenne. Ces élections symboliques constituaient en réalité une expérience électorale

supranationale, mobilisant des milliers de participants à Strasbourg, à Lyon et dans d'autres villes européennes.

Menée dès 1957, soit plus de vingt ans avant les premières élections officielles du Parlement européen en 1979, cette initiative représente l'un des tout premiers essais pratiques d'un scrutin démocratique européen. Elle permet de tester et d'illustrer concrètement les mécanismes de la participation citoyenne à l'échelle européenne, préfigurant ainsi les institutions et procédures qui allaient façonner le Parlement européen.

L'influence de Mouskhély dans les travaux du CPE est attestée par le fait que, le 14 mai 1959, il conduisit la délégation du CPE reçue par Robert Schuman, alors président de l'Assemblée parlementaire européenne, confirmant la reconnaissance officielle de son action et de son rôle central dans l'élaboration des projets constitutionnels fédéralistes.

Face aux défis contemporains de l'Europe — Brexit, résurgence de la souveraineté nationale, polarisation institutionnelle et crises économiques — les idées de Mouskhély acquièrent une pertinence accrue. Elles constituent un outil intellectuel progressiste et préventif, destiné à renforcer la stabilité européenne et l'État de droit. La recherche souligne que la préservation de l'unité européenne ne peut reposer uniquement sur des accords politiques ; elle exige le fonctionnement effectif des structures juridiques, la protection des principes fédéralistes et la coopération active entre les États membres.

Cette monographie crée de nouvelles connaissances dans l'étude de l'héritage de Mikheil Muskhelishvili ainsi que du développement historique du fédéralisme européen, constituant une base solide pour de futures recherches examinant l'influence de ses idées sur le processus d'intégration européenne et sur le discours juridique et politique contemporain.

Les résultats montrent que son travail a eu un impact théorique et pratique considérable sur le fédéralisme européen et l'intégration du continent. Sa vision fédéraliste anticipait non seulement les structures légales et institutionnelles du fédéralisme européen, mais soulignait également la contribution intellectuelle des petites nations dans le cadre plus large de l'intégration européenne.

Pour sa contribution exceptionnelle à la conception et à la mise en œuvre de l'Union européenne, M. Muskhelishvili a été décoré de l'Ordre de l'Excellence par la 5e Présidente de la Géorgie, Salomé Zourabichvili, le 13 décembre 2022.

Pour promouvoir la reconnaissance internationale de Mikheil Muskhelishvili, il est essentiel d'assurer la préservation et la valorisation de son nom. Les mesures prioritaires incluent:

1. La réhabilitation de sa tombe au cimetière de Robertsau à Strasbourg;
2. Le renouvellement de la pierre tombale avec l'inscription: "Professeur, Pionnier Fédéraliste Européen", soulignant son statut académique et son rôle dans le fédéralisme européen;
3. L'installation d'une plaque commémorative sur l'immeuble où Mikheil Muskhélishvili a vécu (10, rue du Maréchal Joffre, Strasbourg);
4. L'inauguration d'une étoile à son nom devant le Conseil de l'Europe à Strasbourg, portant l'inscription de ses paroles prononcées lors du Congrès interuniversitaire de Strasbourg en 1949: "Travaillons ensemble à la construction d'un monde juste et meilleur".

Ces initiatives renforceront davantage la reconnaissance internationale de son œuvre et contribueront à consolider la mémoire historique et culturelle partagée entre la Géorgie et l'Europe.

Enfin, il convient d'exprimer sa gratitude à tous ceux qui ont soutenu la préparation de cette monographie. Des remerciements particuliers sont adressés à l'administration et au personnel de la Fondation nationale Shota Rustaveli pour leur soutien financier, ainsi qu'aux Archives nationales de Géorgie et au Musée de l'émigration Guram Sharadze de la Bibliothèque nationale de Géorgie. Je tiens à exprimer ma sincère reconnaissance aux comités de rédaction des revues — "Moambe" et "Matsne" de l'Académie nationale des sciences de Géorgie pour la publication des résultats de la présente recherche. Une gratitude particulière est exprimée au conseiller scientifique de la présente monographie, le professeur Jean-Francis Billion, pour ses recommandations précieuses et son soutien, ayant permis la publication des principaux résultats de cette étude dans une revue scientifique francophone (voir: Saralidze, L. (2025). "Mikheil Muskhélishvili (Michel Mouskhély) aux débuts du fédéralisme européen". *Fédéchoses*, n° 207, pp. 32–36. Lyon: Presse fédéraliste).

Étant donné que ce travail constitue l'une des premières études monographiques sur les contributions de Mikheil Muskhélishvili, certaines limites peuvent subsister. L'auteur se fera un plaisir d'accueillir toutes les remarques et suggestions, lesquelles seront prises en compte dans les recherches futures.

დოკუმენტი

დოკუმენტი 1. Michel Mouskhély et Gaston Stefani

Projet de constitution européenne (Mars 1948)

Préambule

Épuisés par deux guerres, menacés de perdre leur liberté et leur indépendance politique, réduits par la ruine économique à un niveau de vie misérable, affligés par les conditions difficiles d'existence des travailleurs et de leurs familles, angoissés enfin par les rivalités économiques et sociales que provoque l'effondrement de leurs économies, LES PEUPLES D'EUROPE, attachés aux principes de la démocratie politique et sociale, résolus à défendre leur existence nationale et les valeurs spirituelles et morales sur lesquelles repose leur civilisation, décidés à rétablir leur prospérité économique, à améliorer le sort des classes laborieuses et à faire régner la paix et la justice sociale dans l'ordre et la liberté, mais convaincus qu'ils ne peuvent se sauver et se relever isolément, décident de s'unir et de former entre eux une fédération.

La Fédération européenne a pour mission de:

1/

– sauvegarder l'indépendance politique et garantir l'intégralité territoriale de chacune des nations fédérées;

– prêter son aide et son assistance pour le maintien de la tranquillité et de l'ordre à l'intérieur de chaque État;

– garantir aux individus la reconnaissance et l'exercice des droits et libertés politiques qui leur sont accordés par leurs Constitutions nationales et par la présente Constitution;

– stimuler le progrès politique, économique et social des populations d'outre-mer encore soumises à l'autorité des États membres, encourager les efforts de ceux-ci pour conduire progressivement ces populations dans la voie de l'émancipation.

2/

– rétablir la prospérité économique des nations et accroître le bien-être matériel des individus;

– garantir aux particuliers et aux groupements l'exercice des droits économiques et sociaux qui leur sont reconnus par leurs Constitutions nationales et par la présente Constitution;

– assurer par la justice, la paix et la sécurité sociale et procurer aux individus et à leurs familles des conditions de vie conformes à la dignité et au respect de la personne humaine;

– promouvoir et favoriser par tous moyens le développement de la culture et les échanges d'idées en vue de donner à chacun le sens de la communauté européenne.

TITRE I

La charte des droits fédéraux

Section I – Les droits fédéraux des États

Article 1 — Les États d'Europe, membres de la Fédération, conservent leur souveraineté interne et leur personnalité internationale, dans les limites fixées par la présente Constitution.

Article 2 — Ils se gouvernent et s'administrent eux-mêmes et exercent sur leur territoire national et colonial tous les pouvoirs que la Constitution fédérale ne leur a pas retirés.

Article 3 — Les liens particuliers politiques ou juridiques qui les unissent à des communautés non européennes sont maintenus sous réserve des intérêts de la Fédération.

Article 4 — Les États peuvent entretenir avec les puissances étrangères des relations diplomatiques distinctes de celles de l'État fédéral, sauf obligation pour eux de ne pas contrarier l'action diplomatique fédérale.

Article 5 — Les États fédérés peuvent conclure des conventions internationales laissées à leur compétence, à condition de respecter les dispositions de la Constitution fédérale, les traités passés par l'État fédéral et les intérêts de la Fédération.

Article 6 — Ils peuvent participer personnellement aux unions et organisations internationales dont le but et l'objet ne sont pas contraires aux principes de la présente Constitution, à condition de ne pas nuire aux intérêts de la Fédération.

Article 7 — Exception faite du droit de légitime défense, les États s'interdisent de recourir à la force tant dans leurs rapports réciproques que contre les États étrangers.

Les conflits entre États fédérés seront réglés par les organes fédéraux conformément aux dispositions de la présente Constitution. Tous les autres conflits seront réglés par application des règles du droit international public.

Article 8 — Les États fédérés ont le droit de participer à l'organisation et au fonctionnement de l'État fédéral.

Article 9 — Ils ont droit à la garantie fédérale.

L'État fédéral doit leur prêter aide et assistance pour la défense de tous les droits qui leur sont reconnus par la présente Constitution.

Section II — Les droits fédéraux des individus

Article 10 — Tous les individus, citoyens des États fédérés, sauf les indigènes des dépendances coloniales, ont de plein droit la citoyenneté fédérale.

Article 11 — Tous les citoyens fédéraux, âgés de 21 ans révolus, ont le droit de prendre part à l'élection des membres de la Chambre fédérale (et du Président de la Fédération si le Gouvernement fédéral est un gouvernement présidentiel).

Article 12 — Sur tout le territoire de la Fédération, y compris les territoires coloniaux proprement dits, les citoyens fédéraux peuvent circuler librement et s'établir en se conformant aux lois de police et de sûreté du lieu de leur résidence.

Article 13 — Au point de vue des droits civils par opposition aux droits politiques, les citoyens fédéraux seront assimilés aux nationaux de l'État fédéré sur le territoire duquel ils résident sauf obligation de se conformer aux conditions prescrites par les lois et règlements de cet État.

Article 14 — Les citoyens fédéraux ont le droit de saisir les organes de l'État fédéral, directement lorsqu'il s'agit de leurs droits fédéraux, après épuisement des recours devant les juridictions nationales lorsqu'il s'agit des droits octroyés par les Constitutions nationales en vertu de la Constitution fédérale.

TITRE II

La composition de la Fédération

Article 15 — La Fédération européenne comprend l'État fédéral, les États fédérés avec leurs dépendances coloniales, les États associés et les citoyens fédéraux.

Article 16 — Ne peuvent faire partie de la Fédération, tant comme membres que comme associés, que les États qui se gouvernent librement suivant le principe démocratique. Leurs Constitutions nationales doivent consacrer le suffrage universel et secret, la liberté d'opinion, d'expression et de réunion et le libre exercice d'une opposition politique.

Article 17 — l'Admission comme État membre ou associé est subordonnée à un vote favorable de l'Assemblée fédérale après délibération séparée des deux Chambres et à la majorité absolue des membres.

Article 18 — Le statut particulier des États associés sera fixé par une loi fédérale.

TITRE III

Les organes de l'État fédéral

Article 19 — Les organes de l'État fédéral sont: l'Assemblée fédérale, le Président de la Fédération, le Conseil fédéral et la Cour fédérale.

Section I — L'assemblée fédérale

Article 20 — L'Assemblée fédérale se compose de deux Chambres : la Chambre fédérale ou Chambre des Représentants et la Chambre des États. Elle vote les lois fédérales et le budget fédéral.

Article 21 — La Chambre fédérale comprend des députés élus pour [4] ans à raison d'un ou deux députés pour un million d'habitants et fraction supérieure à 500 000, par tous les citoyens fédéraux au suffrage universel, secret et direct.

Article 22 — Une loi électorale fédérale fixera les conditions d'électorat et d'éligibilité, les circonscriptions électorales, le mode de scrutin et le statut des députés.

Article 23 — La Chambre des États comprend des représentants directs des États membres, désignés librement par chacun d'eux pour une durée de [9] ans. Elle est renouvelable par tiers. (Le nombre des représentants de chaque État membre sera fixé par l'Assemblée consultante européenne).

Article 24 — Article 24 – Aucune loi ne peut être votée ni aucune décision prise, sans un vote conforme des deux Chambres après délibération séparée et à la majorité absolue des membres présents.

Article 25 — Les deux Chambres se réuniront en séance plénière pour entendre les messages du Président de la Fédération et pour l'exercice de certaines attributions à elles reconnues par la présente Constitution (éventuellement élection du Président de la Fédération).

Article 26 — Tous les traités conclus par l'État fédéral relatifs à des matières faisant l'objet d'une législation fédérale ainsi que ceux qui entraînent des modifications du territoire fédéral, ne pourront être ratifiés qu'après approbation séparée des deux Chambres.

Section II — Président de la Fédération

Article 27 — Le Président de la Fédération est désigné par ... (suivant la forme de gouvernement

adoptée par la Constitution fédérale) pour une période de ...

Article 28 — Il a le pouvoir de:

– assurer l'exécution des lois et décisions fédérales et des arrêts de la Cour Suprême;

- négocier et ratifier les traités internationaux;
  - Les traités régulièrement ratifiés et publiés deviendront, de plein droit et sans autre formalité, partie intégrante de la législation fédérale et leurs stipulations s'imposeront à tous les organes fédéraux nonobstant toute disposition législative contraire. Ils resteront en vigueur tant qu'ils n'auront pas pris fin conformément aux règles du droit international public.
  - nommer et recevoir des agents diplomatiques;
  - disposer de la force armée;
  - maintenir l'ordre et la sécurité à l'intérieur de la Fédération;
  - proclamer l'état de siège avec approbation de l'Assemblée fédérale;
- Une loi fédérale déterminera les conditions de déclaration et d'application de l'état de siège.
- nommer tous les fonctionnaires de l'État fédéral;
- La nomination des juges de la Cour suprême et des ambassadeurs doit être approuvée par la Chambre des États;
- adresser des messages écrits à l'Assemblée fédérale.

Section III — Le conseil fédéral

Article 29 – Le Conseil fédérale st composé de ... (nombre à fixer) membres désignés par ... (mode de désignation à déterminer) pour une période de ... (ou responsables devant l'Assemblée).

Il comprend au moins un représentant de chacun des États dont la population dépasse 30 millions d'habitants. Les autres conseillers représentent des groupes d'États unis par des liens géographiques, ethniques ou culturels.

Il est présidé par ... (élu par les conseillers ou nommé par le Président de la Fédération).

TITRE IV

Les pouvoirs de l'État fédéral

Article 34 – **L'État fédéral a le pouvoir de:**

- assurer la défense du territoire fédéral, déclarer la guerre et conclure la paix;
- La Fédération s'interdit d'entreprendre toute guerre de conquête ou d'agression.
- entretenir des relations diplomatiques avec les États étrangers;
  - négocier et conclure les traités qui intéressent la défense du territoire

fédéral, les traités de paix, d'alliance, de garantie et d'assistance mutuelle, ainsi que tous autres traités dont l'objet est de sa compétence;

- participer aux organisations internationales et consentir, sous réserve de réciprocité, des limitations à sa souveraineté.

Article 35 – L'État fédéral a aussi le pouvoir de:

- organiser l'armée fédérale composée des contingents nationaux terrestres et marins des États fédérés, créer et diriger une aviation fédérale, posséder des usines d'armements et contrôler celles des États membres;

- assurer et imposer l'exécution des lois fédérales et des arrêts de la Cour suprême sur le territoire de la Fédération, nonobstant toute disposition contraire des législations nationales;

- créer et diriger des offices fédéraux pour la production et l'exploitation du charbon, de l'acier, de l'énergie hydro-électrique et de l'énergie atomique;

- supprimer toutes les restrictions à la libre circulation des produits à l'intérieur de la Fédération;

- réglementer le commerce interfédéral et le commerce avec l'étranger;

- réglementer les transports interfédéraux et les voies de communications terrestres, fluviales et maritimes interfédérales et des télécommunications;

- instituer une banque fédérale, créer une monnaie fédérale ou diriger la politique monétaire de la Fédération et coordonner la politique du crédit ;

- établir un budget fédéral, disposer des finances constituées par les contributions matriculaires des États membres proportionnelles à leur revenu national ainsi que par le produit de taxes et impôts fédéraux;

Une loi fédérale déterminera le montant des contributions, taxes et impôts et leur mode d'établissement et de perception.

- contracter des emprunts;

- légiférer sur l'immigration des travailleurs étrangers sur le territoire de la Fédération et diriger après consultation des États membres, le déplacement des travailleurs fédéraux à l'intérieur de la Fédération;

- unifier les poids et mesures et les méthodes statistiques;

- promouvoir l'harmonisation des législations fiscales et sociales des États fédérés.

Article 36 – Une loi fédérale déterminera le montant des contributions, taxes et impôts et leur mode d'établissement et de perception. contracter des emprunts;

- légiférer sur l'immigration des travailleurs étrangers sur le territoire de la Fédération et diriger après consultation des États membres, le déplacement des travailleurs fédéraux à l'intérieur de la Fédération;

- unifier les poids et mesures et les méthodes statistiques;

– promouvoir l’harmonisation des législations fiscales et sociales des États fédérés.

Tous les pouvoirs qui ne sont pas attribués à l’État fédéral par la présente Constitution et tous ceux qui ne leur sont pas retirés appartiennent aux États membres.

TITRE V

La révision de la Constitution

Article 37 – Une loi fédérale déterminera le montant des contributions, taxes et impôts et leur mode d’établissement et de perception. contracter des emprunts;

– légiférer sur l’immigration des travailleurs étrangers sur le territoire de la Fédération et diriger après consultation des États membres, le déplacement des travailleurs fédéraux à l’intérieur de la Fédération;

– unifier les poids et mesures et les méthodes statistiques;

– promouvoir l’harmonisation des législations fiscales et sociales des États fédérés.

La révision totale ou partielle de la Constitution fédérale peut être demandée soit par le Conseil fédéral, soit par la majorité absolue des membres de l’une des deux Chambres de l’Assemblée fédérale, soit par la majorité des États membres.

Elle doit être votée à la majorité absolue des membres des deux Chambres délibérant séparément et ratifiée par les 2/3 [ou 3/4] des États fédérés.

Article 38 – En aucun cas, les droits résultant des articles 3 et 23 de la présente Constitution ne pourront être supprimés ni modifiés sans le consentement des États intéressés.

TITRE VI

Les dispositions transitoires

Article 39 – La présente Constitution entrera en vigueur dès qu’elle aura été ratifiée par la majorité [ou les 2/3] des États ayant participé à son élaboration.

Jusqu’à sa mise en vigueur, le bureau de l’Assemblée Constituante Européenne s’emploiera à obtenir les ratifications requises.

Article 40 – Dès la formation de la Fédération, les États membres s’engagent à prendre, dans un délai raisonnable, toutes les mesures

nécessaires pour mettre leurs engagements internationaux, leur Constitution et leur législation nationale en accord avec les dispositions de la présente Constitution.

Article 41 – Jusqu'à l'établissement de l'Union économique européenne, l'État fédéral n'aura en matière économique et sociale que les pouvoirs suivants:

- créer et diriger des offices fédéraux pour la production et l'exploitation du charbon, de l'acier, de l'énergie hydro-électrique et de l'énergie atomique;

- supprimer toutes les restrictions à la libre circulation des produits à l'intérieur de la Fédération, à l'exception toutefois des droits de douanes;

- coordonner les voies de communications, les transports et les télécommunications interfédéraux;

- stimuler et encourager des accords entre États membres en vue de la stabilisation des changes, la libre convertibilité des monnaies, l'unification des législations fiscales et l'alignement des prix;

- favoriser le développement des unions douanières régionales et encourager les accords entre États membres pour la réduction des tarifs douanières;

- établir des plans de production, encourager la spécialisation agricole et industrielle des États membres et leur prêter son appui pour faciliter la réalisation de ce plan;

- diriger, après consultation des États membres intéressés, le déplacement des travailleurs fédéraux à l'intérieur de la Fédération et inciter les États à leur consentir le même traitement qu'aux travailleurs nationaux;

- préparer, par des études, des plans d'harmonisation des législations sociales et encourager les États à modifier leur législation suivant ce plan.

Source: *Michel Mouskhély et Gaston Stefani, L'Europe face au fédéralisme (1949), Le Roux, Strasbourg, 1949, pp.257-266.*

დოკუმენტი 1. მიშელ მუსხელი და გასტონ სტეფანი ევროპის კონსტიტუციის პროექტი (1948 წლის მარტი)

(ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

პრეამბულა

ორი ომით გამოფიტული, თავისუფლებისა და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დაკარგვის საფრთხის წინაშე მდგომი, ეკონომიკური ნგრევის შედეგად სიღატაკის ზღვრამდე დაყვანილი, მუშათა და მათი ოჯახების მძიმე ყოფითი პირობებით დაზარალებული და ეკონომიკური კოლაფსით გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური დაპირისპირებებით შემოფოთებული ევროპის ხალხი — ერთგული პოლიტიკური და სოციალური დემოკრატიის პრინციპებისადმი — იღებს მტკიცე გადაწყვეტილებას დაიცვას საკუთარი ეროვნული არსებობა, სულიერი თუ მორალური ღირებულებები, რომლებზეც მათი ცივილიზაციაა დაფუძნებული. ისინი მიზნად ისახავენ ეკონომიკური კეთილდღეობის აღდგენას, მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას, მშვიდობისა და სოციალური სამართლიანობის დამკვიდრებას წესრიგსა და თავისუფლებაში. აცნობიერებენ რა, რომ განცალკევებით მათი გადარჩენა ან აღდგენა შეუძლებელია, გადანაცვით გაერთიანდნენ და შექმნან ფედერაცია.

ევროპული ფედერაციის მისიაა:

1/

— პოლიტიკური დამოუკიდებლობის და ტერიტორიული მთლიანობის დაცვა: უზრუნველყოს ფედერაციაში შემავალი თითოეული ერის პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და ტერიტორიული მთლიანობა;

— სიმშვიდის და წესრიგის მხარდაჭერა: გაუწიოს დახმარება და მხარდაჭერა წევრ სახელმწიფოებს სიმშვიდის, სტაბილურობისა და სამართლის დაცვაში;

— პოლიტიკური უფლებებისა და თავისუფლებების გარანტირება: უზრუნველყოს ინდივიდებისთვის იმ პოლიტიკური უფლებებისა და თავისუფლებების აღიარება და პრაქტიკული განხორციელება, რომლებიც მათ მინიჭებული აქვთ როგორც ეროვნული კონსტიტუციებით, ასევე, ფედერალური კონსტიტუციით;

— ზღვისიქითა ტერიტორიების³⁴⁸ მოსახლეობის ნახალისება: ხელი შეუწყოს ფედერაციის ზღვარზე მდებარე ტერიტორიების მოსახლეობის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ პროგრესს, ასევე, წაა-

³⁴⁸ ტერმინი „ზღვისიქითა ტერიტორიების მოსახლეობა“ (ფრ. populations d'outre-mer) გამოიყენება ევროპის კონსტიტუციური პროექტების ტექსტებში და აღნიშნავს წევრი სახელმწიფოების მეტროპოლიის ფარგლებს გარეთ მდებარე ტერიტორიების მოსახლეობას, რომელიც XX საუკუნის შუახანებში ჯერ კიდევ კოლონიური სტატუსის მქონე იყო.

ხალისოს წვერი სახელმწიფოებს ძალისხმევა ამ მოსახლეობის ეტაპობრივი ემანსიპაციის მიზნით.

2/

სოციალური და ეკონომიკური განვითარების უზრუნველყოფა:

– ეკონომიკური კეთილდღეობის აღდგენა: აღადგინოს წვერი ერების ეკონომიკური კეთილდღეობა და გაზარდოს ინდივიდების მატერიალური კეთილდღეობა;

– ეკონომიკური და სოციალური უფლებების განხორციელება: უზრუნველყოს ფიზიკური პირებისა და გაერთიანებებისთვის იმ ეკონომიკური და სოციალური უფლებების პრაქტიკული განხორციელება, რომლებიც აღიარებულია მათი ეროვნული კონსტიტუციებითა და ფედერალური კონსტიტუციით;

– მშვიდობისა და სოციალური დაცვის უზრუნველყოფა: სამართლის გზით უზრუნველყოს მშვიდობა, სოციალური დაცვა და შეუქმნას ინდივიდებსა და მათ ოჯახებს ადამიანის ღირსებასა და პიროვნების პატივისცემას შესაბამისი ცხოვრების პირობები;

– კულტურის განვითარება და ევროპული ცნობიერების გაღრმავება: ყველა შესაძლო საშუალებით ხელი შეუწყოს კულტურის განვითარებასა და იდეათა თავისუფალ გაცვლას, რათა თითოეულ წევრს ევროპული თანამეგობრობის შეგრძნება განუვითარდეს.

თავი I

ფედერალური უფლებების ქარტია

განყოფილება I – სახელმწიფოების ფედერალური უფლებები

მუხლი 1 – ევროპის სახელმწიფოები, რომლებიც ფედერაციის წევრები არიან, ინარჩუნებენ თავიანთ შიდა სუვერენიტეტსა და საერთაშორისო სამართლებრივ სტატუსს, წინამდებარე კონსტიტუციით დადგენილ საზღვრებში.

მუხლი 2 – ფედერაციის წვერი სახელმწიფოები თავად მართავენ და ადმინისტრირებენ საკუთარ საქმეს და ახორციელებენ თავიანთ ეროვნულ და კოლონიურ ტერიტორიებზე ყველა იმ უფლებამოსილებას, რომელიც ფედერალური კონსტიტუციით მათ არ ჩამორთმევიათ.

მუხლი 3 – ყველა განსაკუთრებული პოლიტიკური ან იურიდიული კავშირი, რომელიც წევრ სახელმწიფოებს არევეროპულ თანამეგობრობებთან აქვთ, ფედერაციის ინტერესების გათვალისწინებით ნარჩუნდება.

მუხლი 4 – სახელმწიფოებს შეუძლიათ დაამყარონ ურთიერთობები უცხო ქვეყნებთან, რომლებიც ფედერალური დიპლომატიური პოლიტი-

კისგან განსხვავდება, იმ პირობით, რომ ფედერალური სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკის განხორციელებას ეს ხელს არ შეუშლის.

მუხლი 5 – ფედერაციის წევრ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ დადონ საერთაშორისო შეთანხმებები იმ სფეროებში, რომლებიც მათ კომპეტენციას ეკუთვნის, იმ პირობით თუ ფედერალური კონსტიტუციის დებულებებს, ფედერალური სახელმწიფოს მიერ დადებულ ხელშეკრულებებსა და ფედერაციის ინტერესებს დაიცავენ.

მუხლი 6 – მათ შეუძლიათ მიიღონ მონაწილეობა საერთაშორისო კავშირებსა და ორგანიზაციებში, რომელთა მიზნები და საქმიანობა წინამდებარე კონსტიტუციის პრინციპებს არ ეწინააღმდეგება და ფედერაციის ინტერესებს არ აზიანებს.

მუხლი 7 – კანონიერი თავდაცვის უფლების გამოკლებით, სახელმწიფოები თავს იკავებენ ძალის გამოყენებისგან როგორც ერთმანეთთან, ისე უცხო სახელმწიფოების წინააღმდეგ. წინამდებარე კონსტიტუციის დებულებათა შესაბამისად, ფედერაციის წევრ სახელმწიფოებს შორის წარმოშობილი კონფლიქტები, ფედერალური ორგანოების მიერ გადაწყდება, ყველა სხვა კონფლიქტი საერთაშორისო საჯარო სამართლის ნორმების შესაბამისად მოგვარდება.

მუხლი 8 – ფედერაციის წევრ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ მონაწილეობა მიიღონ ფედერალური სახელმწიფოს ორგანიზებასა და ფუნქციონირებაში.

მუხლი 9 – მათ აქვთ ფედერალური გარანტიის უფლება. ფედერალური სახელმწიფო ვალდებულია დახმარება და მხარდაჭერა გაუწიოს ყველა უფლების დასაცავად, რომელიც მათთვის წინამდებარე კონსტიტუციითაა აღიარებული.

განყოფილება II – ინდივიდების ფედერალური უფლებები

მუხლი 10 – ფედერაციაში შემავალ ყველა სახელმწიფოს მოქალაქეს, კოლონიური ტერიტორიების ადგილობრივი მოსახლეობის გარდა, ფედერაციის მოქალაქეობის სრული უფლება მიენიჭება.

მუხლი 11 – ფედერაციის ყველა მოქალაქეს, რომელმაც 21 წლის ასაკს მიაღწია, უფლება აქვს მონაწილეობა მიიღოს ფედერალური პალატის წევრების არჩევნებში, ხოლო საპრეზიდენტო მმართველობის შემთხვევაში – ფედერაციის პრეზიდენტის არჩევაში.

მუხლი 12 – ფედერაციის ყველა ტერიტორიაზე, მათ შორის კოლონიურ ტერიტორიებზე, ფედერაციის მოქალაქეებს თავისუფლად შეუძლიათ გადაადგილება და დასახლება, მხოლოდ შესაბამისი ადგილობრივი სამართლისა და უსაფრთხოების წესების დაცვით.

მუხლი 13 – სამოქალაქო უფლებების თვალსაზრისით, პოლიტიკურ უფლებებთან წინააღმდეგობის გარეშე, ფედერაციის მოქალაქეები გა-

თანაბრებულნი არიან იმ ფედერალური ერთეულის მოქალაქეებთან, რომელშიც ისინი საცხოვრებლად იმყოფებიან, გარდა შემთხვევებისა, როდესაც კანონით ან რეგულაციებით მათ გარკვეული პირობების დაცვა მოეთხოვებათ.

მუხლი 14 – ფედერაციის მოქალაქეებს აქვთ უფლება უშუალოდ მიმართონ ფედერალური სახელმწიფოს ორგანოებს ფედერალური უფლებების დაცვის მიზნით. ეროვნული კონსტიტუციებით მინიჭებული უფლებების დაცვისას მათ შეუძლიათ ფედერალურ ორგანოებს მიმართონ მხოლოდ ეროვნული სასამართლო გზების ამოწურვის შემდეგ.

თავი II

ფედერაციის შემადგენლობა

მუხლი 15 – ევროპული ფედერაცია მოიცავს ფედერალურ სახელმწიფოს, ფედერირებულ სახელმწიფოებს მათზე დამოკიდებული კოლონიური ტერიტორიებით, ასოცირებულ სახელმწიფოებს და ფედერაციის მოქალაქეებს.

მუხლი 16 – ფედერაციის წევრი ან ასოცირებული სახელმწიფო ვერ იქნება სახელმწიფო, რომელიც საკუთარ საქმეებს დემოკრატიული პრინციპების შესაბამისად არ მართავს. მისი ეროვნული კონსტიტუცია უნდა უზრუნველყოფდეს:

საყოველთაო და ფარულ არჩევნებს;

აზრის, გამოხატვისა და შეკრების თავისუფლებას;

პოლიტიკური ოპოზიციის თავისუფალ მონაწილეობას.

მუხლი 17 – წევრად ან ასოცირებულ სახელმწიფოდ მიღება დამოკიდებულია ფედერალური ასამბლეის დადებით გადაწყვეტილებაზე, რომელიც ორივე პალატის ცალსახა განხილვის შემდეგ, აბსოლუტური უმრავლესობით მიიღება.

მუხლი 18 – ასოცირებული სახელმწიფოების განსაკუთრებული სტატუსი ფედერალური კანონით განისაზღვრება.

თავი III

ფედერალური სახელმწიფო ორგანოები

მუხლი 19 – ფედერალური სახელმწიფოს ორგანოები არიან: ფედერალური ასამბლეა; ფედერაციის პრეზიდენტი; ფედერალური საბჭო; ფედერალური სასამართლო.

ნაწილი I – ფედერალური ასამბლეა

მუხლი 20 – ფედერალური ასამბლეა შედგება ორი პალატისგან: ფედერალური პალატა (წარმომადგენელთა პალატა) და სახელმწიფოების პალატა. ასამბლეა ფედერალურ კანონებსა და ფედერალურ ბიუჯეტს იღებს.

მუხლი 21 – ფედერალური პალატა შედგება დეპუტატებისგან, რომლებიც ოთხი წლის ვადით აირჩევიან, ერთი ან ორი დეპუტატის რაოდენობით თითო მილიონ მოსახლეზე; თუ მოსახლეობა აღემატება 500 000-ს, შესაბამისი დამატებითი დეპუტატები ფედერაციის ყველა მოქალაქის საყოველთაო, ფარულ და პირდაპირ კენჭისყრით აირჩევიან.

მუხლი 22 – ფედერალური საარჩევნო კანონი ადგენს: არჩევის და არჩევითობის პირობებს; საარჩევნო ოლქებს; კენჭისყრის წესსა და დეპუტატების სტატუსს.

მუხლი 23 – სახელმწიფოების პალატა შედგება წევრი სახელმწიფოების პირდაპირი წარმომადგენლებისგან, რომლებიც თითოეული სახელმწიფოს მიერ თავისუფლად ინიშნება 9 წლით. პალატა განახლდება მესამედობით.³⁴⁹ წევრი სახელმწიფოების წარმომადგენლების რაოდენობას ევროპის დამფუძნებელი ასამბლეა განსაზღვრავს.

მუხლი 24 – არც ერთი კანონი ან გადაწყვეტილება არ მიიღება, თუ ორივე პალატა ცალსახა განხილვის შემდეგ, დამსწრე წევრთა აბსოლუტური უმრავლესობით კენჭისყრას არ განახორციელებს.

მუხლი 25 – ორივე პალატა იკრიბება საერთო სესიაზე, რათა მოისმინოს ფედერაციის პრეზიდენტის შეტყობინებები და კონსტიტუციით ნებადართული უფლებამოსილებები განახორციელოს, მათ შორის ფედერაციის პრეზიდენტის არჩევა.

მუხლი 26 – ყველა ხელშეკრულება, რომელიც ფედერალური სახელმწიფოს მიერ შედგენილია და ფედერალური კანონმდებლობის სფეროებს ან ფედერალური ტერიტორიის ცვლილებას ეხება, მხოლოდ ორივე პალატის ცალსახა თანხმობის შემთხვევაში დამტკიცდება.

ნაწილი II – ფედერაციის პრეზიდენტი

მუხლი 27 – ფედერაციის პრეზიდენტი ინიშნება ფედერალური კონსტიტუციით განსაზღვრული მთავრობის ფორმის შესაბამისად [—] ვადით.

მუხლი 28 – ფედერაციის პრეზიდენტს გააჩნია შემდეგი უფლებამოსილებები:

³⁴⁹ სახელმწიფოების პალატა განახლდება მესამედობით ("La Chambre est renouvelable par tiers"), რაც ნიშნავს, რომ ყოველ ვადაზე პალატაში წევრების მესამედი იცვლება (პალატა სრულად ერთბაშად არ იცვლება), რათა მუშაობის უწყვეტობა შენარჩუნდეს.

– უზრუნველყოს ფედერალური კანონებისა და გადაწყვეტილებების, ასევე, ფედერალური სასამართლოს განაჩენების შესრულება;

– აწარმოოს საერთაშორისო ხელშეკრულებების დადება და მათი რატიფიცირება;

– უზრუნველყოს, რომ რატიფიცირებული და გამოქვეყნებული ხელშეკრულებები, სამართლის ძალით და დამატებითი ფორმალობების გარეშე, ფედერალური კანონმდებლობის განუყოფელი ნაწილი გახდეს და მათი დებულებები სავალდებულო იყოს ყველა ფედერალური ორგანოსთვის, საპირისპირო საკანონმდებლო დებულების მიუხედავად; ისინი ძალაში რჩებიან საერთაშორისო საჯარო სამართლის წესების შესაბამისად მოქმედების შეწყვეტამდე;

– დანიშნოს და მიიღოს დიპლომატიური წარმომადგენლები;

– გააკონტროლოს ფედერალური შეიარაღებული ძალები;

– უზრუნველყოს წესრიგი და უსაფრთხოება ფედერაციის ტერიტორიაზე;

– გამოაცხადოს საომარი მდგომარეობა ფედერალური ასამბლეის თანხმობით; საომარი მდგომარეობის გამოცხადებისა და გამოყენების პირობები ფედერალური კანონით იქნება განსაზღვრული;

– ნიშნავს ფედერალური სახელმწიფოს ყველა საჯარო მოხელეს;

– უზენაესი სასამართლოს მოსამართლეთა და ელჩების დანიშვნა ძალაში შედის მხოლოდ ფედერალური სახელმწიფოების პალატის დამტკიცების შემდეგ;

– ფედერალურ ასამბლეას წარუდგინოს წერილობითი შეტყობინებები.

ნაწილი III – ფედერალური საბჭო

მუხლი 29 – ფედერალური საბჭო შედგება [...] წევრისგან (რაოდენობა განისაზღვრება), რომლებიც ინიშნებიან [...] წესით განსაზღვრული ვადით (დანიშვნის წესი განისაზღვრება) ან არიან პასუხისმგებელნი ფედერალური ასამბლეის წინაშე.

ფედერალურ საბჭოში აუცილებლად შედის თითოეული იმ სახელმწიფოს მინიმუმ ერთი წარმომადგენელი, რომლის მოსახლეობა 30 მილიონს აღემატება. დანარჩენი წევრები წარმოადგენენ სახელმწიფოთა ჯგუფებს, რომლებიც გაერთიანებულნი არიან გეოგრაფიული, ეთნიკური ან კულტურული კავშირებით.

ფედერალური საბჭოს ხელმძღვანელობს თავმჯდომარე, რომელიც ირჩევა საბჭოს წევრთა მიერ ან ინიშნება ფედერაციის პრეზიდენტის მიერ.

თავი IV

ფედერალური სახელმწიფოს უფლებამოსილებები

მუხლი 34 – ფედერალური სახელმწიფო უფლებამოსილია:

- უზრუნველყოს ფედერალური ტერიტორიების დაცვა, გამოაცხადოს ომი და დაამყაროს მშვიდობა; ფედერაციას ეკრძალება ნებისმიერი აგრესიული ან დამპყრობლური ომის წამოწყება;

- შეინარჩუნოს დიპლომატიური ურთიერთობები უცხო სახელმწიფოებთან;

- აწარმოოს მოლაპარაკებები და დადოს მშვიდობის, ალიანსის, გარანტიისა და ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებები, ასევე, სხვა ხელშეკრულებები, რომლებიც ფედერალური უფლებამოსილების სფეროს ეხება;

- მიიღოს მონაწილეობა საერთაშორისო ორგანიზაციებში და შეთანხმების პრინციპით, აუცილებლობის შემთხვევაში, სუვერენიტეტის გარკვეული შეზღუდვები დაუშვას.

მუხლი 35 – ფედერალური სახელმწიფო უფლებამოსილია:

- შექმნას ფედერალური არმია, რომელიც შედგება ფედერირებული სახელმწიფოების სახმელეთო-საზღვაო კონტიგენტებისგან; შექმნას და მართოს ფედერალური ავიაცია; ფლობდეს სამხედრო ქარხნებს და აკონტროლოს წვერი სახელმწიფოების შესაბამისი საწარმოების საქმიანობა;

- უზრუნველყოს ფედერალური კანონებისა და უზენაესი სასამართლოს განაჩენების შესრულება ფედერაციის ტერიტორიაზე, ეროვნულ კანონმდებლობასთან ნებისმიერი საპირისპირო წინააღმდეგობის მიუხედავად;

- შექმნას და მართოს ფედერალური სამსახურები ქვანახშირის, ფოლადის, ჰიდროელექტრო და ატომური ენერგიის წარმოებისა და გამოყენების სფეროში;

- გააუქმოს ნებისმიერი შეზღუდვა პროდუქციის თავისუფალ მოქცევაზე ფედერაციის ტერიტორიაზე;

- კანონით დაარეგულიროს ვაჭრობა ფედერაციის შიგნით და უცხო ქვეყნებთან;

- უზრუნველყოს ფედერალური ტრანსპორტისა და სატელეკომუნიკაციო კავშირების რეგულირება, მათ შორის სახმელეთო, საწყლოსნო და საზღვაო გზებზე;

- დააარსოს ფედერალური ბანკი, შექმნას ფედერალური ვალუტა ან მართოს ფედერაციის მონეტარული პოლიტიკა და კოორდინაცია გაუწიოს საკრედიტო პოლიტიკას;

- დაამტკიცოს ფედერალური ბიუჯეტი და გამოიყენოს ფინანსები, რომლებიც შედგება ბიუჯეტური შენატანებისგან, რომლებიც წვერი სა-

ხელმწიფოების მიერ შედის ფედერალური ბიუჯეტში პროპორციულად მათი ეროვნული შემოსავლების მიხედვით, ასევე, ფედერალური გადასახადებისა და შემოსავლებისგან; ფედერალური კანონი განსაზღვრავს ბიუჯეტური შენატანების, გადასახადებისა და მოსაკრებლების ოდენობას, მათი დადგენისა და მოზიდვის წესს;

– აილოს სესხები ფედერალური საჭიროებების დასაფინანსებლად;

– მიიღოს კანონი ფედერაციის ტერიტორიაზე უცხო მუშახელის მიგრაციის შესახებ და წევრ სახელმწიფოებთან კონსულტაციის შემდეგ უზრუნველყოს ფედერალური მუშახელის გადაადგილების მართვა ფედერაციის შიგნით;

– დაარეგულიროს ფედერაციის ტერიტორიაზე ერთიანი ზომა-წონისა და სტატისტიკური მეთოდები;

– ხელი შეუწყოს ფედერირებულ სახელმწიფოებში ფისკალური და სოციალური კანონმდებლობის ჰარმონიზაციას.

მუხლი 36 – ფედერალური კანონი განსაზღვრავს შემოსავლების, გადასახადებისა და სხვა მოსაკრებლების ოდენობას, ასევე, მათი დაწესებისა და აღრიცხვის წესს და იძლევა სესხის აღების უფლებას;

– არეგულირებს უცხო მუშაკთა მიგრაციას ფედერაციის ტერიტორიაზე და წევრ სახელმწიფოებთან კონსულტაციის შემდეგ უზრუნველყოფს ფედერალური მუშაკების თავისუფალ გადაადგილებას ფედერაციის შიგნით;

– აერთიანებს ზომა-წონის სისტემებს და სტატისტიკურ მეთოდებს;

– ხელს უწყობს წევრ სახელმწიფოებში საგადასახადო და სოციალური კანონმდებლობის ჰარმონიზაციას.

ყველა უფლებამოსილება, რომელიც ამ კონსტიტუციით ფედერალურ სახელმწიფოს არ გადაეცემა და არც ჩამოერთვა, წევრ სახელმწიფოებს რჩება.

თავი V

კონსტიტუციის რევიზია

მუხლი 37 – ფედერალური კონსტიტუციის სრული ან ნაწილობრივი რევიზიის ინიცირება შესაძლებელია: ფედერალური საბჭოს მიერ; ფედერალური ასამბლეის ერთ-ერთი პალატის წევრთა აბსოლუტური უმრავლესობის მიერ; წევრი სახელმწიფოების უმრავლესობის მიერ.

კონსტიტუციის გადახედვა შეიძლება მოთხოვნილი იყოს ორივე პალატაში ცალ-ცალკე განხილვის შემდეგ, აბსოლუტური უმრავლესობით, ხოლო მისი რატიფიკაცია ფედერაციის წევრი სახელმწიფოების არანაკლებ 2/3-ის (ან 3/4-ის) თანხმობით ხორციელდება.

მუხლი 38 – ნებისმიერ შემთხვევაში, წინამდებარე კონსტიტუციის მე-3 და 23-ე მუხლებით გარანტირებული უფლებები არ შეიძლება გაუქმდეს ან შეიცვალოს შესაბამისი წევრი სახელმწიფოების თანხმობის გარეშე.

თავი VI

გარდამავალი დებულებები

მუხლი 39 – წინამდებარე კონსტიტუცია ამოქმედდება იმ მომენტიდან, როდესაც იგი დამტკიცდება იმ წევრი სახელმწიფოების უმრავლესობის (ან 2/3-ის) მიერ, რომლებიც მის შემუშავებაში მონაწილეობდნენ.

მის ამოქმედებამდე საჭირო რატიფიკაციების უზრუნველყოფას ევროპული საკონსტიტუციო ასამბლეის ბიურო ახორციელებს.

მუხლი 40 – ფედერაციის ჩამოყალიბებისთანავე, წევრ სახელმწიფოებს ევალებათ გონივრულ ვადაში მიიღონ ყველა აუცილებელი ზომა, რათა მათი საერთაშორისო ვალდებულებები, კონსტიტუციები და ეროვნული კანონმდებლობა ფედერალური კონსტიტუციის დებულებებთან შესაბამისობაში მოიყვანონ.

მუხლი 41 – ევროპული ეკონომიკური კავშირის შექმნამდე, ფედერალურ სახელმწიფოს ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროში აქვს შემდეგი უფლებამოსილებები:

- შექმნას და მართოს ფედერალური სამსახურები ქვანახშირის, ფოლადის, ჰიდროელექტრო და ატომური ენერგიის წარმოებისა და გამოყენების სფეროში;

- გააუქმოს ყველა შეზღუდვა პროდუქციის თავისუფალ მიმოქცევაზე ფედერაციის ტერიტორიაზე, საბაჟო გადასახადების გამოყენების უფლების შენარჩუნებით;

- კოორდინაცია გაუწიოს ფედერალური ტრანსპორტის, საკომუნიკაციო გზებისა და სატელეკომუნიკაციო სისტემების ფუნქციონირებას;

- ხელი შეუწყოს წევრ სახელმწიფოებს შორის ვალუტის სტაბილიზაციას, მონეტების თავისუფალ კონვერტირებას, ფისკალური კანონმდებლობის ჰარმონიზაციას და ფასების კოორდინაციას;

- ხელი შეუწყოს რეგიონული საბაჟო კავშირების განვითარებას და დააფინანსოს შეთანხმებები წევრ სახელმწიფოებს შორის საბაჟო ტარიფების შემცირების მიზნით;

- შეიმუშაოს წარმოების გეგმები, ხელი შეუწყოს წევრ სახელმწიფოებში სასოფლო-სამეურნეო და ინდუსტრიულ სპეციალიზაციას და მხარი დაუჭიროს მათ განხორციელებას;

– ორგანიზება გაუწიოს ფედერალური მუშახელის გადაადგილებას ფედერაციის ტერიტორიაზე წევრ სახელმწიფოებთან კონსულტაციის საფუძველზე და უზრუნველყოს მათთვის ეროვნული მუშახელის თანაბარი პირობები;

– მოამზადოს სოციალური კანონმდებლობის ჰარმონიზაციის გეგმები და ხელი შეუწყოს წევრ სახელმწიფოებს მათი კანონმდებლობის შესაბამისობაში მოყვანაში.

წყარო: Michel Mouskhély et Gaston Stefani, *L'Europe face au fédéralisme* (1949), Le Roux, Strasbourg, 1949, გვ. 257-266.

დოკუმენტი 2. Projet de Constitution fédérale des États-Unis d'Europe de François de Menthon (juin 1948)

Préambule — Buts de la Fédération

Nous, peuples des pays d'Europe, solidaires d'un héritage culturel commun, représentés par nos gouvernements respectifs,

Résolus à contribuer à la réalisation d'une communauté internationale régie par le Droit,

à consacrer, en Europe, les principes et les fins proclamés par la Charte des Nations unies,

à préserver ainsi la paix, à empêcher la course aux armements,

à consacrer en commun toutes nos forces à la reconstruction et à l'élévation constante des niveaux de vie,

Avons décidé d'intégrer nos États dans une fédération des États-Unis d'Europe dont les pouvoirs sont définis par la présente Constitution.

Chapitre I — Les bases fondamentales de la Fédération

Art. 1 Principes généraux de la Fédération

La Fédération des États-Unis d'Europe, constituée dans le cadre de l'Organisation des Nations unies en conformité avec l'article 52 de la Charte, est fondée sur le respect des principes déclarés et des décisions prises par l'ONU.

Elle a pour but suprême de réaliser et de garantir dans ses États les droits fondamentaux de l'homme tels qu'ils sont énoncés au préambule de la Charte et mis en oeuvre par l'ONU.

Art. 2. Souveraineté des États et souveraineté de la Fédération

Les pouvoirs de la Fédération se substituent à ceux des États membres dans la mesure où les dispositions de la présente Constitution le prescrivent.

Art. 3. Adhésion des États à la Fédération

A. L'adhésion à la Fédération procède d'une décision volontaire.

B. Aussitôt que le Parlement ou d'autres organes constitutionnels d'au moins dix États ont ratifié cette

Constitution, elle entre en vigueur pour ces États.

C. De nouveaux États peuvent adhérer plus tard à la suite d'une semblable ratification. Leur adhésion devra

être alors prononcée par le Parlement européen.

Art . 4. Conditions internes d'adhésion des États

A. La Constitution de chaque État membre doit prévoir l'existence d'un Parlement dont une Chambre au moins doit être élue librement au suffrage universel.

B. La Constitution de chaque État membre doit accorder au Parlement le pouvoir de voter des lois, de fixer les impôts, d'en déterminer l'utilisation et de prendre toute autre mesure relative aux questions financières et à la propriété.

C. La Constitution de chaque État membre doit prévoir que les privilèges et prérogatives de son Parlement sont inaliénables et doit garantir expressément que ces privilèges et prérogatives ne peuvent être délégués à aucune autre autorité, si ce n'est en temps de guerre ou en cas de danger extrême.

Chapitre II — Les attributions de la Fédération

Art. 5. Sécurité

A. La Fédération a la compétence de prendre toute mesure en vue d'éviter que les États membres troublant

l'ordre et la paix internationale et pour protéger son territoire contre une agression.

B. En vue de la protection et de la défense de la Fédération, une armée de métier sera organisée, formée et

équipée par la Fédération et sous sa seule responsabilité.

C. Les États membres sont tenus de seconder la Fédération dans toutes les affaires qui touchent à

l'organisation, l'instruction, l'équipement et à l'entretien des forces armées de la Fédération. Cette

obligation comprend l'octroi de facilités pour la construction de places d'avion, de ports, de places d'armes,

de fortifications et d'autres installations militaires.

D. Les fabriques de munition, d'équipement et toutes les entreprises de production qui peuvent être transformées en fabrique de matériel de

guerre doivent être la propriété de la Fédération ou être placées sous sa surveillance ou son contrôle. La Fédération contrôlera également le commerce d'armes et de munitions.

E. Dans le cadre des prescriptions édictées par la Fédération les États membres pourront avoir des troupes à leur disposition en vue de maintenir l'ordre et la sécurité sur leur territoire.

F. Les États membres qui possèdent ou administrent des colonies peuvent être autorisés par la Fédération à

entretenir des troupes dans ces territoires. Ces troupes ne pourront être transportées sur le territoire européen sans autorisation de la fédération.

Art. 6. Relations extérieures

La Fédération a le droit d'entretenir des relations politiques avec l'étranger et de conclure des accords internationaux en vue de la poursuite des buts définis dans cette Constitution. Les États membres peuvent conclure des accords internationaux seulement avec l'approbation de la fédération. Ils sont autorisés à échanger des représentants diplomatiques et consulaires entre eux et avec des États étrangers.

Art. 7. Économie européenne

La Fédération a le droit de prendre toutes les mesures nécessaires en matière commerciale, économique, monétaire, financière, en vue de l'unification de l'économie européenne.

Art. 8. Législation commune

La Fédération a le droit de procéder à une unification de la législation des États membres.

Art. 9. Nationalité européenne

A. Les citoyens de chaque État membre de la Fédération jouissent des mêmes droits et privilèges dans les territoires des autres États membres que les citoyens de ces États membres. Il en est de même dans les territoires extra-métropolitains ou assimilés, ainsi que dans les colonies.

B. La Fédération a le droit d'établir une nationalité commune à tous les ressortissants des États membres.

Chapitre III – Les organes de la Fédération

1. Le Parlement

Art. 10. Composition du Parlement

A. Le Parlement européen composé d'une Chambre des députés et d'un Conseil des États est le pouvoir législatif de la Fédération.

B. (a) Les peuples appartenant à la Fédération sont représentés à la Chambre des Députés en raison d'un

député par million d'habitants ou fraction d'un million. Toutefois, Saint-Marin est rattaché à l'Italie,

Monaco et Andorre à la France, le Liechtenstein à la Suisse pour leur représentation au Parlement.

(b) Les députés à la Chambre des Députés européenne sont désignés par la Chambre du Parlement des États membres élue au suffrage universel.

C. Le Conseil des États est composé de deux délégués par État membre.

D. Bien que les deux Conseils siègent séparément, leurs compétences sont les mêmes et leur accord est nécessaire pour toute décision.

Art. 11. Attributions du Parlement

A. Le Parlement se réunira pour le moins une fois par an, sur l'invitation du Président de la Chambre des

Députés. Le Président de la Fédération a le droit de convoquer le Parlement en séance extraordinaire.

B. Sous réserve des dispositions spéciales de la Constitution, toutes les affaires relevant de la fédération sont du ressort du Parlement. Pour autant qu'aucune disposition contraire n'est prévue dans la Constitution, le Parlement a la compétence de créer des départements, des bureaux, des administrations ou d'autres organismes nécessaires à l'exercice de l'autorité gouvernementale ou de l'administration de la fédération.

C. Le Parlement vote le budget de la fédération. Il peut fixer une cotisation correspondant au revenu national de chaque État membre. Il peut également affecter tout ou partie des droits de douane perçus à l'entrée des pays de la fédération au budget de la Fédération.

Art. 12. Réunion plénière du Parlement

Les deux Chambres du Parlement se réunissent en séance plénière dans les circonstances suivantes:

A. Élection du Conseil exécutif ou de certains de ses membres

B. Élection des juges à la Cour suprême

2. Le Conseil exécutif

Art. 13. Composition

L'organe exécutif de la Fédération est un Conseil exécutif de sept membres élus pour deux ans par les deux

Chambres réunies en séance plénière. Il ne sera pas élu plus d'un membre par État membre.

Art. 14. Fonctionnement

A. Le Conseil exécutif est responsable de tous ses actes devant le Parlement.

B. Le Conseil exécutif est tenu d'exécuter les décisions prises par le parlement.

C. Le Conseil exécutif nomme tous les agents de la fédération.

D. Chaque année, le Conseil exécutif élit, à la majorité des voix, un de ses membres comme Président de la fédération et un autre comme vice-Président de la fédération. Le Président et, en cas d'empêchement, le vice-Président, dirige les séances du Conseil exécutif.

E. Les départements administratifs qui pourraient être créés par le Congrès seront placés sous la surveillance directe d'un membre du Conseil exécutif. Le Conseil exécutif décide lui-même de la répartition des départements entre ses membres.

F. Dans le cas où soit la paix intérieure ou extérieure, soit la sécurité de la fédération serait menacée, le Conseil exécutif est autorisé à prendre toute mesure exigée par la situation, y compris l'usage des forces armées de la fédération pour écarter cette menace. Il lui incombera de faire immédiatement un rapport au Parlement sur les événements ainsi que sur les mesures prises.

3. La Cour européenne de justice

Art. 15. Composition

A. L'instance judiciaire de la fédération est la Cour européenne de justice composée de quinze membres.

B. Les juges ont élus par les deux Chambres du Parlement réunies en séance plénière, à la majorité des 2/3.

Les juges élisent en leur sein le Président de la Cour européenne de justice.

C. Le Congrès choisit les juges de la Cour européenne de justice sur la base d'une liste de noms préparée par le Conseil exécutif et sur laquelle figurent tous les membres actuels des tribunaux suprêmes des états membres et au plus 100 juristes réputés.

D. Les juges sont élus à vie. Un juge ne peut être révoqué que pour maladie mentale ou si certains de ses actes le discréditent moralement. Les demandes de révocation doivent être approuvées par la majorité des membres de la Chambre des députés. Le Conseil des États statue, à la majorité des voix, sur ces demandes.

Art. 16. Compétence

A. La Cour européenne de justice, réunie en séance plénière sera compétente sous réserve de recours ultérieurs devant la Cour internationale de justice, selon les dispositions de la Charte de San Francisco:

(a) dans les litiges relatifs à l'interprétation ou à l'application de la présente Constitution;

(b) dans les litiges relatifs à l'interprétation ou à l'application des textes non constitutionnels régissant les rapports des États membres.

B. La Cour sera saisie soit par le Conseil exécutif, soit par l'une des deux Chambres, soit par un des États membres.

Chapitre IV – Révision

Art. 17.

Une révision totale ou partielle de cette Constitution peut être proposée par le vote séparé de chacune des deux Chambres. La Constitution révisée entre en vigueur dès qu'elle a été ratifiée par le Parlement de la majorité des États membres.

Source: Luxembourg center for contemporary and digital history, The University of Luxembourg, 05/09/2012.

დოკუმენტი 2. ფედერალური ევროპის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის პროექტი, ავტორი ფრანსუა დე მენტონი (1948 წლის ივნისი)

(ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

პრეამბულა — ფედერაციის მიზნები

ჩვენ, ევროპის ქვეყნების ხალხები, საერთო კულტურული მემკვიდრეობისადმი სოლიდარობით გაერთიანებულნი და ჩვენი შესაბამისი მთავრობების მიერ წარმოდგენილნი, მტკიცედ ვწყვეტთ: ხელი შევუწყნოთ სამართლებრივ ნესრიგზე დაფუძნებული საერთაშორისო თანამეგობრობის ჩამოყალიბებას; ევროპაში დავამკვიდროთ გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ქარტიით განსაზღვრული პრინციპები და მიზნები; ამ გზით შევინარჩუნოთ მშვიდობა და აღვკვეთოთ შეიარაღების რბოლა³⁵⁰; ერთობლივად მოვახმაროთ ჩვენი ძალისხმევა აღდგენასა და ცხოვრების დონის უწყვეტ ამაღლებას; ვიღებთ გადწყვეტილებას, გაავერთიანოთ ჩვენი სახელმწიფოები ევროპის შეერთებული შტატე-

³⁵⁰ შეიარაღების რბოლა (Une course aux armements (ფრანგ.); An arms race (ინგლ.) – როდესაც რამდენიმე სახელმწიფო ერთმანეთს ეჯიბრება ყველაზე ძლიერი და ყველაზე ეფექტური შეიარაღებული ძალების შესაქმნელად.

ბის ფედერაციაში, რომლის უფლებამოსილებები წინამდებარე კონსტიტუციით განისაზღვრება.

თავი I — ფედერაციის ფუნდამენტური საფუძვლები

მუხლი 1 — ფედერაციის ზოგადი პრინციპები.

ევროპის შეერთებული შტატების ფედერაცია, რომელიც ჩამოყალიბებულია გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ფარგლებში და მისი ქარტიის 52-ე მუხლის შესაბამისად, გაეროს მიერ გამოცხადებული პრინციპებისა და მიღებული გადაწყვეტილებების პატივისცემას ეფუძნება.

მისი უმთავრესი მიზანია წევრ სახელმწიფოებში ადამიანის ფუნდამენტური უფლებებისა და თავისუფლებების უზრუნველყოფა და დაცვა, იმგვარად, როგორც ეს ქარტიის პრეამბულაშია განსაზღვრული და ხორციელდება გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მიერ.

მუხლი 2 — სახელმწიფოებისა და ფედერაციის სუვერენიტეტი

ფედერაციის უფლებამოსილებები ანაცვლებს წევრი სახელმწიფოების შესაბამის უფლებამოსილებებს იმ ფარგლებში, რომელიც განსაზღვრულია წინამდებარე კონსტიტუციით.

მუხლი 3 — ფედერაციაში განწევრიანება

ა. ფედერაციაში განწევრიანება სახელმწიფოთა ნებაყოფლობით განწყვეტილებას ეფუძნება.

ბ. როგორც კი სულ მცირე ათი სახელმწიფოს პარლამენტი ან სხვა საკონსტიტუციო ორგანო წინამდებარე კონსტიტუციის რატიფიცირებას მოახდენს, იგი აღნიშნული სახელმწიფოებისთვის ძალაში შევა.

გ. ანალოგიური რატიფიცირების საფუძველზე, სხვა სახელმწიფოებსაც შეუძლიათ ფედერაციას მოგვიანებით შეუერთდნენ. მათი განწევრიანება ევროპის პარლამენტის დამტკიცებას საჭიროებს.

მუხლი 4 — წევრი სახელმწიფოების შიდა კონსტიტუციური პირობები

ა. თითოეული წევრი სახელმწიფოს კონსტიტუცია უნდა ითვალისწინებდეს პარლამენტის არსებობას, რომლის სულ მცირე ერთი პალატა აირჩევა საყოველთაო, თავისუფალი და თანასწორი საარჩევნო უფლების საფუძველზე.

ბ. წევრი სახელმწიფოს პარლამენტს უნდა ჰქონდეს კანონშემოქმედებითი, საგადასახადო და ფინანსური უფლებამოსილებები, მათ შორის — გადასახადების დანესების, მათი გამოყენების განსაზღვრისა და საკუთრებასთან დაკავშირებული საკითხების რეგულირების უფლება.

გ. თითოეული წევრი სახელმწიფოს კონსტიტუციამ უნდა უზრუნველყოს, რომ პარლამენტის პრივილეგიები და უფლებამოსილებები იყოს

განუყოფელი და სხვა ხელისუფლებაზე გადაცემას არ ექვემდებარებოდეს, გარდა ომის მდგომარეობისა ან სახელმწიფოს არსებობისთვის უკიდურესი საფრთხის შემთხვევისა.

თავი II — ფედერაციის უფლებამოსილებები

მუხლი 5 — უსაფრთხოება

ა. ფედერაციას აქვს უფლებამოსილება მიიღოს ყველა აუცილებელი ზომა, რათა აღკვეთოს წევრი სახელმწიფოების მიერ საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგისა და მშვიდობის დარღვევა, აგრეთვე, უზრუნველყოს საკუთარი ტერიტორიის დაცვა აგრესიისაგან.

ბ. ფედერაციის დაცვისა და თავდაცვის უზრუნველსაყოფად იქმნება პროფესიული შეიარაღებული ძალები, რომლებიც ყალიბდება, მზადდება და აღიჭურვება ფედერაციის მიერ და მხოლოდ მისი იურისდიქციისა და პასუხისმგებლობის ქვეშ იმყოფება.

გ. წევრი სახელმწიფოები ვალდებული არიან სრულად ითანამშრომლონ ფედერაციასთან ყველა იმ საკითხში, რომელიც დაკავშირებულია ფედერაციის შეიარაღებული ძალების ორგანიზებასთან, მომზადებასთან, აღჭურვასა და შენახვასთან. აღნიშნული ვალდებულება მოიცავს აგრეთვე აუცილებელი პირობების უზრუნველყოფას აეროდრომების, პორტების, სამხედრო პოლიგონების, თავდაცვითი ნაგებობებისა და სხვა სამხედრო ინფრასტრუქტურის შექმნისათვის.

დ. საბრძოლო მასალისა და სამხედრო აღჭურვილობის საწარმოები, აგრეთვე ყველა ის საწარმოო ერთეული, რომელიც შეიძლება გადაკეთდეს სამხედრო დანიშნულების პროდუქციის წარმოებისთვის, უნდა იყოს ფედერაციის საკუთრებაში ან მისი ზედამხედველობისა და ეფექტიანი კონტროლის ქვეშ. ფედერაცია, ასევე, ახორციელებს იარაღითა და საბრძოლო მასალით ვაჭრობის რეგულირებას და კონტროლს.

ე. ფედერაციის მიერ დადგენილი წესებისა და პირობების ფარგლებში, წევრ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ შეინარჩუნონ საკუთარი შეიარაღებული ფორმირებები მათი ტერიტორიის ფარგლებში საზოგადოებრივი წესრიგისა და უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად.

ვ. წევრ სახელმწიფოებს, რომლებიც ფლობენ ან მართავენ კოლონიურ ტერიტორიებს, ფედერაციამ შეიძლება მიანიჭოს უფლებამოსილება აღნიშნულ ტერიტორიებზე სამხედრო ძალები შეინარჩუნონ. ასეთი სამხედრო ძალების ევროპის ტერიტორიაზე გადაყვანა ფედერაციის წინასწარი ნებართვის გარეშე დაუშვებელია.

მუხლი 6 — საგარეო ურთიერთობები

ფედერაცია უფლებამოსილია დაამყაროს პოლიტიკური ურთიერთობები უცხო სახელმწიფოებთან და დადოს საერთაშორისო შეთანხმებები

წინამდებარე კონსტიტუციით განსაზღვრული მიზნების მისაღწევად. წევრ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ საერთაშორისო შეთანხმებები დადონ მხოლოდ ფედერაციის თანხმობით. მათ ნებადართული აქვთ დიპლომატიური და საკონსულო წარმომადგენლების გაცვლა როგორც ერთმანეთთან, ისე უცხო სახელმწიფოებთან.

მუხლი 7 — ევროპის ეკონომიკა

ფედერაციას აქვს უფლება მიიღოს ყველა აუცილებელი ზომა სავაჭრო, ეკონომიკურ, მონეტარულ და ფინანსურ სფეროებში ევროპული ეკონომიკის გაერთიანების მიზნით.

მუხლი 8 — ერთიანი კანონმდებლობა

ფედერაციას აქვს უფლება განახორციელოს წევრი სახელმწიფოების კანონმდებლობის გაერთიანება.

მუხლი 9 — ევროპული მოქალაქეობა

ა. ფედერაციის თითოეული წევრი სახელმწიფოს მოქალაქეები სარგებლობენ სხვა წევრი სახელმწიფოების ტერიტორიებზე იმავე უფლებებითა და პრივილეგიებით, რომლითაც სარგებლობენ ამ სახელმწიფოების მოქალაქეები. იგივე წესი ვრცელდება მეტროპოლიის³⁵¹ ფარგლებს გარეთ მდებარე ან მასთან გათანაბრებულ ტერიტორიებზე, აგრეთვე კოლონიებში.

ბ. ფედერაციას აქვს უფლება დაანესოს საერთო მოქალაქეობა წევრი სახელმწიფოების ყველა მოქალაქისათვის.

თავი III — ფედერაციის ორგანოები

1. პარლამენტი

მუხლი 10 — პარლამენტის შემადგენლობა

ა. ევროპული პარლამენტი, რომელიც შედგება დეპუტატთა პალატისა და სახელმწიფოების საბჭოსგან, ფედერაციის საკანონმდებლო ძალას წარმოადგენს.

ბ. ფედერაციაში შემავალი ხალხები დეპუტატთა პალატაში წარმოდგენილნი არიან მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით — ერთი დეპუტატი თითოეულ ერთ მილიონ მოსახლეზე ან ერთ მილიონზე ნაკლებ ნაწილზე. თუმცა სან-მარინო წარმომადგენლობის მიზნით მიბმულია იტალიაზე, მონაკო და ანდორა — საფრანგეთზე, ლიხტენშტაინი კი — შვეიცარიაზე. ევროპის დეპუტატთა პალატის დეპუტატებს ნიშნავს წევრი სახელმწიფოების პარლამენტის ის პალატა, რომელიც არჩეულია საყოველთაო საარჩევნო უფლებით.

გ. სახელმწიფოების საბჭო თითოეული წევრი სახელმწიფოს მიერ წარდგენილი ორი დელეგატისაგან შედგება.

³⁵¹ მეტროპოლია — სახელმწიფო, რომელიც კოლონიებს ფლობს.

დ. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე პალატა ცალკე იკრიბება, მათი უფლებამოსილებები ერთნაირია და ნებისმიერი გადაწყვეტილების მისაღებად აუცილებელია მათი თანხმობა.

მუხლი 11 — პარლამენტის უფლებამოსილებები

ა. პარლამენტი იკრიბება არანაკლებ წელიწადში ერთხელ დეპუტატთა პალატის თავმჯდომარის მოწვევით. ფედერაციის პრეზიდენტს უფლება აქვს მოიწვიოს პარლამენტი რიგგარეშე სხდომაზე.

ბ. კონსტიტუციის სპეციალური დებულებების გათვალისწინებით, ფედერაციის კომპეტენციაში შემავალი ყველა საკითხი პარლამენტის განსახილველ სფეროს მიეკუთვნება. იმ შემთხვევაში, თუ კონსტიტუციით სხვა რამ არ არის გათვალისწინებული, პარლამენტს აქვს უფლებამოსილება შექმნას დეპარტამენტები, ბიუროები, ადმინისტრაციული სტრუქტურები ან სხვა ორგანოები, რომლებიც აუცილებელია ფედერაციის მმართველობითი ან ადმინისტრაციული ფუნქციების განსახორციელებლად.

გ. პარლამენტი ამტკიცებს ფედერაციის ბიუჯეტს. მას შეუძლია დააწესოს შენატანი, რომელიც თითოეული წევრი სახელმწიფოს ეროვნულ შემოსავალს შეესაბამება. პარლამენტს, ასევე, შეუძლია საბაჟო გადასახადები, რომლებიც ფედერაციის ქვეყნების საზღვრებზე იკრიბება, ფედერაციის ბიუჯეტში მთლიანად ან ნაწილობრივ მიმართოს.

მუხლი 12 — პარლამენტის პლენარული სხდომა

პარლამენტის ორივე პალატა პლენარულ სხდომაზე იკრიბება შემდეგ შემთხვევებში:

ა. აღმასრულებელი საბჭოს ან მისი ცალკეული წევრების არჩევისას;

ბ. უზენაესი სასამართლოს მოსამართლეთა არჩევისას.

2. აღმასრულებელი საბჭო

მუხლი 13 — შემადგენლობა

ფედერაციის აღმასრულებელ ხელისუფლებას წარმოადგენს შეიძენევიანი აღმასრულებელი საბჭო, რომელიც ორი წლის ვადით პარლამენტის ორივე პალატის მიერ პლენარულ სხდომაზე აირჩევა. ერთი და იმავე წევრი სახელმწიფოდან შეიძლება არჩეულ იქნეს მხოლოდ ერთი წევრი.

მუხლი 14 — საქმიანობა

ა. აღმასრულებელი საბჭო ყველა თავისი ქმედებისთვის ანგარიშვალდებულია პარლამენტის წინაშე.

ბ. აღმასრულებელი საბჭო ვალდებულია შეასრულოს პარლამენტის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები.

გ. აღმასრულებელი საბჭო ნიშნავს ფედერაციის ყველა მოხელეს.

დ. ყოველწლიურად აღმასრულებელი საბჭო ხმათა უმრავლესობით ირჩევს თავისი წევრებიდან ერთს ფედერაციის პრეზიდენტად, ხოლო მეორეს — ფედერაციის ვიცე-პრეზიდენტად. პრეზიდენტი, ხოლო აუცილებლობის შემთხვევაში ვიცე-პრეზიდენტი, აღმასრულებელი საბჭოს სხდომებს ხელმძღვანელობს.

ე. ადმინისტრაციული დეპარტამენტები, რომლებიც შესაძლოა შეიქმნას პარლამენტის მიერ, ექვემდებარება აღმასრულებელი საბჭოს ერთ-ერთი წევრის უშუალო ზედამხედველობას. დეპარტამენტების განაწილებას საბჭოს წევრებს შორის თავად აღმასრულებელი საბჭო განსაზღვრავს.

ვ. იმ შემთხვევაში, თუ საფრთხე შეექმნება შიდა ან საგარეო მშვიდობას ან ფედერაციის უსაფრთხოებას, აღმასრულებელ საბჭოს უფლებამოსილება ეძლევა ვითარებით ნაკარნახევი ყველა აუცილებელი ზომა მიიღოს, მათ შორის გამოიყენოს ფედერაციის შეიარაღებული ძალები აღნიშნული საფრთხის აღსაკვეთად. ასეთ შემთხვევაში მას ევალება დაუყოვნებლივ წარუდგინოს პარლამენტს ანგარიში როგორც მოვლენების, ისე მიღებული ზომების შესახებ.

3. ევროპის სასამართლო

მუხლი 15 — შემადგენლობა

ა. ფედერაციის სასამართლო ხელისუფლებას ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლო ახორციელებს, რომელიც თხუთმეტი მოსამართლისაგან შედგება.

ბ. სასამართლოს მოსამართლეებს პარლამენტის ორივე პალატა ერთობლივ პლენარულ სხდომაზე ხმათა ორი მესამედის უმრავლესობით ირჩევს. მოსამართლეები თავიანთი შემადგენლობიდან სასამართლოს პრეზიდენტს ირჩევენ.

გ. პარლამენტი ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოს მოსამართლეებს აღმასრულებელი საბჭოს მიერ წარდგენილი კანდიდატთა სიის საფუძველზე ირჩევს. აღნიშნული სია წევრი სახელმწიფოების უზენაესი სასამართლოების მოქმედ წევრებს, აგრეთვე, არაუმეტეს ასი მაღალი რეპუტაციის მქონე იურისტს მოიცავს.

დ. მოსამართლეები უვადოდ აირჩევიან. მოსამართლის თანამდებობიდან გათავისუფლება დასაშვებია მხოლოდ მისი ჯანმრთელობის მდგომარეობით გამოწვეული მოვალეობის შესრულების შეუძლებლობის ან ისეთი ქმედების ჩადენის შემთხვევაში, რომელიც მოსამართლის სტატუსთან შეუთავსებელია და მის რეპუტაციას მნიშვნელოვნად აზიანებს. გათავისუფლების საკითხი ინიცირდება დეპუტატთა პალატის წევრთა უმრავლესობის მიერ და საბოლოო გადაწყვეტილებას იღებს სახელმწიფოების საბჭო ხმათა უმრავლესობით.

მუხლი 16 — კომპეტენცია

ა. ევროპის სასამართლო, პლენარულ სხდომაზე შეკრებილი, კომპეტენტურია, სან-ფრანცისკოს ქარტიის³⁵² დებულებების შესაბამისად და საერთაშორისო მართლმსაჯულების სასამართლოში შემდგომი გასაჩივრების შესაძლებლობის გათვალისწინებით, განიხილოს:

(ა) დავები, რომლებიც დაკავშირებულია წინამდებარე კონსტიტუციის განმარტებასთან ან გამოყენებასთან;

(ბ) დავები, რომლებიც დაკავშირებულია იმ სამართლებრივი აქტების განმარტებასთან ან გამოყენებასთან, რომლებიც წევრ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობებს არეგულირებს და რომლებიც შეიძლება კონსტიტუციას ეწინააღმდეგებოდეს.

ბ. სასამართლოში საქმის აღძვრის უფლება აქვთ აღმასრულებელ საბჭოს, პარლამენტის თითოეულ პალატას და ნებისმიერ წევრ სახელმწიფოს.

თავი IV — კონსტიტუციის გადასინჯვა

მუხლი 17

წინამდებარე კონსტიტუციის სრული ან ნაწილობრივი გადასინჯვის წინადადება შეიძლება წარდგენილ იქნეს პარლამენტის ორივე პალატის მიერ, ცალ-ცალკე კენჭისყრის გზით.

გადასინჯული კონსტიტუცია ძალაში შევა მას შემდეგ, რაც იგი წევრი სახელმწიფოების უმრავლესობის პარლამენტების მიერ იქნება რატიფიცირებული.

წყარო: *Luxembourg center for contemporary and digital history, The University of Luxembourg, 05/09/2012.*

დოკუმენტი 3. La technique du Fédéralisme par Michel Mouskhely

Si le fédéralisme réussit la conciliation du général et du particulier, s'il réalise "L'unité dans la diversité", s'il accomplit ce véritable miracle

---

³⁵² გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ქარტია (Charter of the United Nations) — გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის დამფუძნებელი დოკუმენტი და საერთაშორისო სამართლის ხელშეკრულება, რომელიც სახელმწიფოების სუვერენული თანასწორობის პრინციპს, საერთაშორისო ურთიერთობებში ძალის გამოყენების აკრძალვას და სხვა ძირითად პრინციპებს განსაზღვრავს. გაერთიანებული ერების საქმიანობა ამ პრინციპების შესაბამისად იმართება, ხოლო საერთაშორისო მართლმსაჯულების სასამართლო, როგორც ორგანიზაციის მთავარი იურიდიული ორგანო, ქარტიის შესაბამისი წესდების საფუძველზე ფუნქციონირებს. ქარტიას ხელი მოეწერა 1945 წლის 26 ივნისს, სან-ფრანცისკოში (კალიფორნია, აშშ), გაერთიანებული ერების საერთაშორისო ორგანიზაციის კონფერენციის დასრულებისას; იგი ძალაში შევიდა 1945 წლის 24 ოქტომბერს.

de tirer du jeu des oppositions qu'il respecte la source du bonheur et de la civilisation, c'est qu'il dispose d'une technique particulière conforme à son génie et respectueuse de ses exigences. Il fournit donc lui-même les moyens de sa propre réalisation et contient en soi ses principes d'organisation qui sont:

- A. l'autonomie constitutionnelle des États membres;
- B. la superposition des institutions gouvernementales;
- C. la participation des États membres à la formation de la volonté de l'Union;
- D. la répartition des compétences;
- E. l'institution d'une Cour de Justice de caractère arbitral.

L'appareil technique du fédéralisme est aussi complexe et aussi souple que le principe lui-même. Examinons-le de plus près.

A. L'autonomie constitutionnelle des États membres

Le plus souvent, ce sont des communautés politiques indépendantes qui décident de se fédérer. Naturellement, en s'unissant, elles ne désirent pas renoncer à leur individualité et, pour cela, elles conservent leur organisation politique et se réservent le droit, de la modifier à leur guise. Dans toute association fédérative, les États membres possèdent ainsi l'autonomie constitutionnelle, c'est-à-dire le droit de se donner librement une constitution et celui de la modifier librement. Il s'agit là d'un droit qui n'appartient qu'aux collectivités membres d'une Fédération; il est refusé à une collectivité administrative décentralisée et à une province autonome dont le statut constitutionnel est l'oeuvre de l'État dont elles font partie.

L'autonomie constitutionnelle implique l'autonomie tout court: chaque État membre a son propre pouvoir législatif, exécutif et judiciaire. Aucune différence essentielle ne sépare l'organisation des États membres d'une Fédération de celle d'un État unitaire indépendant. La preuve en est que si d'aventure le lien fédéral venait, à se briser, les États membres pourraient reprendre leur vie indépendante sans être obligés de se donner une nouvelle organisation politique. On ne saurait en dire autant d'une commune ou d'une province autonome.

L'autonomie constitutionnelle implique aussi le droit de décider en dernier ressort. Dans les limites de la constitution fédérale, les gouvernements des collectivités membres prennent des décisions définitives et souveraines. Sans doute, leurs décisions restentelles soumises à un contrôle, mais il s'agit d'un contrôle de légalité, en particulier par rapport à la constitution fédérale, jamais d'un contrôle d'opportunité. Le même contrôle s'exerce sur les décisions de l'autorité fédérale ; il est inséparable de tout système fédératif. Bien évidemment, l'autonomie constitutionnelle n'est pas absolue. Si elle

l'était, il n'y aurait pas de fédéralisme. Le fédéralisme, ne l'oublions pas, est la conciliation des contraires. Aussi, l'union impose-t-elle quelques limitations à la liberté constitutionnelle de ses membres. En règle générale, la constitution fédérale contient des prescriptions obligatoires pour les constitutions particulières. Elle leur impose un minimum de principes politiques communs sans l'acceptation desquels aucune fédération ne pourrait subsister. Il en résulte la possibilité pour celle-ci, en révisant sa propre constitution, d'obliger les membres à modifier la leur. En compensation de ce modeste sacrifice, la Fédération protège et garantit le régime politique de ses membres. Ainsi, l'autonomie constitutionnelle, encore que réduite dans son étendue, se trouve en définitive consolidée et renforcée.

B. La superposition des institutions gouvernementales

L'union, qui respecte l'individualité de ses membres, suppose nécessairement l'existence d'une double organisation gouvernementale: les institutions gouvernementales fédérales se superposent aux institutions gouvernementales nationales. Sans doute, la superposition des institutions gouvernementales ne se rencontre pas seulement dans une union fédérale. D'autres systèmes internationaux comme la vassalité, le protectorat et la tutelle internationale -pour ne citer que les plus importants- la connaissent également. Mais, dans le système fédératif, elle accuse des traits particuliers, profondément différents de ceux qu'on trouve ailleurs. Ici, on institue un corps nouveau de gouvernants et d'agents, spécial à la Fédération et affecté exclusivement au gouvernement et à l'administration de celle-ci. Le gouvernement fédéral reste distinct des gouvernements nationaux, aussi bien dans sa structure organique que dans sa compétence matérielle. Là, ce sont au contraire les gouvernants des États intéressés- l'État suzerain, protecteur ou tuteur- qui gouvernent et administrent les communautés protégées ou associées, et la communauté mixte. Ils cumulent ainsi dans leur personne la qualité des gouvernants nationaux et celle des gouvernants de l'union.

La structure gouvernementale de l'union fédérative ne fait que traduire l'esprit d'égalité et de collaboration qui est à la base de toute Fédération. Elle le fait d'autant mieux que les États membres participent étroitement à la constitution de certains organes du gouvernement fédéral. La participation est si importante que ni la formation, ni le fonctionnement de l'autorité fédérale ne sont concevables sans l'existence autonome et séparée des États membres. Lorsque le lien fédéral est faible, l'organisation commune se réduit généralement à une assemblée commune, composée de représentants directs de ceux-ci. Lorsque, au contraire, il se renforce, elle se développe, se perfectionne et se rapproche de plus en plus de celle d'un État unitaire, sans perdre pour autant ses caractères originaux.

C. La participation des Etats membres à la formation de la volonté de l'Union

Elle s'en différencie principalement par la participation des Etats membres à l'aménagement et à l'exercice du pouvoir fédéral. La loi de participation constitue, nous dit Georges Scelle,³⁵³ «le trait capital du fédéralisme: c'est par lui qu'il est un droit de collaboration et non de subordination». En quoi consiste cette participation? Comment se réalise-t-elle ?

Le pacte fédéral étant leur oeuvre, les États membres se réservent le droit de collaborer directement à sa révision. Ils entendent qu'aucune modification ne puisse lui être apportée sans l'approbation de tous, ou au moins d'un grand nombre d'entre eux. On comprend fort bien les raisons de cette exigence : le pacte fédéral reconnaît leur qualité d'État autonome, il leur octroie la liberté constitutionnelle, leur attribue des pouvoirs en dernier ressort ; il constitue par là la suprême garantie de leur existence. Si sa révision pouvait se faire en dehors d'eux, non seulement leurs pouvoirs pourraient être diminués, c'est leur indépendance même qui serait menacée.

Mais cette garantie ne leur suffit pas. Pour renforcer leur position, ils s'attribuent encore le droit de collaborer à la constitution et au fonctionnement des organes communs. Suivant la force du lien fédéral, l'organisation commune sera plus ou moins tributaire des États membres : tantôt elle ne comprendra que des représentants directs de ceux-ci, c'est le cas de l'ONU, par exemple ; tantôt, au contraire, comme dans l'État fédéral, les États ne seront représentés que dans certains organes. Mais de toutes façons, et quelle que soit la force de l'Union, ils auront leurs représentants dans l'organisation fédérale. La volonté de celle-ci sera donc faite, en tout ou en partie, de la volonté des États membres. La participation à la formation de la volonté de l'Union., expression métaphorique sans doute, marque pourtant cette réalité incontestable, qu'à la source de la volonté propre des organes fédéraux on trouve toujours l'apport plus ou moins important des volontés individuelles des membres.

D. La répartition des compétences

Tout système fédératif, par le fait même qu'il admet l'existence des institutions politiques superposées, commande impérieusement la distribution des pouvoirs entre l'Union et ses membres. Assurément, la répartition des compétences est un procédé général de gouvernement et d'administration, commun à toutes les sociétés politiques. Elle joue cependant dans une société fédérative un rôle particulièrement important et se fait suivant une méthode originale. Il est donc permis d'y voir un trait caractéristique du fédéralisme.

---

³⁵³ Georges Scelle (1878 –1961) était un théoricien français du droit international et membre de la Commission du droit international des Nations Unies.

Les procédés techniques de la répartition, dont se sert le régime fédératif, sont d'une grande variété et souplesse.

À la base, on trouve la distinction capitale entre la compétence de principe et la compétence d'attribution. La première appartient aux Etats membres, la seconde à l'autorité fédérale. Autrement dit, l'Union dispose seulement des pouvoirs qui lui ont été expressément et nommément reconnus par le pacte fédéral ; tous les autres pouvoirs rentrent par conséquent dans la compétence des Etats membres. Pareille répartition tout à l'avantage des Etats, s'explique par leur répugnance à renoncer à leurs prérogatives. Forcés de s'unir et de se soumettre à une autorité commune, du moins n'accorderont-ils à celle-ci que des pouvoirs limitativement énumérés, juste ce qu'il faut pour réaliser le but de l'Union.

Il s'ensuit qu'en raison de son caractère exceptionnel, la compétence de l'autorité fédérale ne pourra pas aller au-delà des limites fixées par la constitution. Au contraire, les Etats étant investis d'une compétence de principe, leur pouvoir s'étendra à tous les objets, qui n'ont pas été formellement attribués à l'Union. En cas de doute, la compétence des Etats l'emportera sur celle de la Fédération.

Cette solution paraît très avantageuse pour l'autonomie des Etats membres. Il ne convient pas cependant d'en exagérer l'importance. Tout dépend de la façon dont sont libellés les titres de compétence de l'autorité fédérale : une définition large permettra toujours à la Fédération d'amplifier ses pouvoirs constitutionnels. Elle le fera d'autant plus facilement que le développement et le renforcement du lien d'association exigeront des mesures communes et justifieront son intervention.

En plus de cette réglementation de principe et pour la compléter, on y ajoute le procédé de la compétence exclusive. La compétence exclusive s'oppose à la compétence concurrente. Lorsqu'une compétence est attribuée à titre exclusif, la matière qui en relève ne pourra être réglementée que par le titulaire de cette compétence. La compétence est-elle concurrente, elle appartiendra simultanément à l'Union et à ses membres; il faudra seulement régler le conflit possible entre la législation fédérale et la législation nationale; suivant la puissance du lien fédéral, la priorité sera reconnue tantôt à l'une, tantôt à l'autre.

Il arrive également que le pacte fédéral se borne à attribuer à la Fédération le pouvoir de poser les principes généraux de la nouvelle législation et réserve aux Etats membres le soin de prendre toutes les mesures complémentaires nécessaires à leur mise en oeuvre. Il se posera alors une question délicate d'interprétation: les mesures complémentaires cadrent-elles avec les principes qui leur servent de base? S'agit-il vraiment des mesures complémentaires?

Enfin, malgré leur compétence de principe, les États prennent soin parfois de se réserver formellement certains pouvoirs déterminés. Ce sont généralement ceux auxquels ils tiennent tout particulièrement et dont ils ne veulent à aucun prix être dépossédés. Même une révision de la constitution fédérale ne pourrait les en dépouiller sans leur consentement.

E. L'existence d'une juridiction de caractère arbitral

La diversité et la complexité des procédés de répartition des pouvoirs, l'existence de deux ordres de gouvernants, les interférences et les frictions inhérentes à tout système fédératif, susciteront inévitablement des conflits qui, s'ils ne trouvaient aucune solution pacifique, risqueraient à la longue de mettre en danger l'existence même de l'Union. Un mode de règlement pacifique des différends est d'autant plus nécessaire que le pacte fédéral interdit rigoureusement tout recours à la force à l'intérieur de la Fédération. Aussi ne manque-t-il jamais d'établir une procédure judiciaire et un organisme spécial chargé de la conduire. Tout système fédératif postule l'organisation d'une juridiction indépendante. La nature de la juridiction fédérale dépend du degré de cohésion de la société fédérative.

La cohésion est-elle faible, les forces centrifuges encore trop puissantes et le particularisme encore très vivace? L'Union se contentera d'un système de règlement emprunté à la société internationale. Le pacte fédéral se contentera d'imposer aux Etats membres le recours à la conciliation, plus souvent à l'arbitrage, leur laissera le soin de constituer le tribunal ou les obligera à porter leurs différends devant l'autorité fédérale.

Dans une association fédérative plus développée, le pacte instituera lui-même l'organe judiciaire. Ce sera la Cour suprême fédérale, composée de juges professionnels à la nomination desquels les Etats participeront avec le gouvernement fédéral. Le caractère arbitral déjà sensible dans la composition de la Cour, se marquera également dans la compétence qui lui sera reconnue. La Cour aura à juger tous les conflits qui pourraient survenir dans la Fédération, tant dans les rapports des Etats membres entre eux, que dans leurs rapports avec l'autorité fédérale. Elle les réglera par application des dispositions du pacte fédéral dont elle deviendra l'interprète en même temps que la gardienne.

C'est elle qui assurera cette suprématie de la règle de droit, ici du pacte constitutionnel, qui est, nous l'avons vu, l'essence du fédéralisme. Son rôle est même plus important. Il lui incombera de suivre pas à pas les incessants changements qui se produiront dans les conditions politiques, économiques et sociales, afin d'apporter à la constitution les modifications nécessaires. Dans ce travail délicat d'adaptation et de transformation elle devra surtout s'efforcer de rétablir, par une judicieuse harmonisation de

divers intérêts en présence, l'équilibre fédéral indispensable au maintien de l'Union. En vérité, on ne saurait exagérer l'importance de la fonction que la juridiction fédérale est appelée à remplir dans une Fédération, Tels sont les divers rouages du mécanisme que le fédéralisme emploie dans la poursuite de ces fins. Il se modèle parfaitement sur les caractères les plus essentiels du principe fédératif et c'est l'un de ses aspects les plus remarquables.

Avant tout, il en respecte l'esprit et la dialectique. L'existence et le balancement des termes contraires se traduisent dans la théorie juridique par l'ordre et l'autorité de la collectivité globale d'une part, le droit de décision en dernier ressort des Etats membres de l'autre. L'idée d'équilibre s'exprime dans la répartition des pouvoirs et de même que les éléments de l'équilibre sont soumis à des fluctuations constantes, de même le volume des pouvoirs appartenant aux gouvernants fédéraux et aux gouvernants locaux varie sans cesse avec les changements qui se produisent dans la solidarité fédérale. Il lui emprunte enfin la souplesse et la complexité. La souplesse lui permet de s'appliquer à toutes les réalisations positives du fédéralisme, aux plus rudimentaires comme aux plus parfaites, la complexité d'autre part lui permet de rendre compte de l'extrême variété des institutions fédéralistes.

Source: Michel Mouskhély (avec Gaston Stefani), Extrait de "Confédération et fédération: L'Antithèse", Fédérop et Presse fédéraliste, Gardonne, 2012, p.161.

დოკუმენტი 3. მიშელ მუსხელი — ფედერალიზმის ტექნიკა

(ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

თუ ფედერალიზმი ახერხებს ზოგადისა და კონკრეტულის შერეგებას, თუ ის მიაღწევს „ერთიანობას მრავალფეროვნებაში“, თუ ის ახდენს ნამდვილ სასწაულს — პატივს სცემს განსხვავებებს და სწორედ მათი ურთიერთქმედებიდან იღებს ბედნიერებისა და ცივილიზაციის წყაროს, ეს იმიტომ ხდება, რომ ფედერალიზმს გააჩნია განსაკუთრებული ტექნიკა, რომელიც მის გენიალურობას შეესაბამება და მის მოთხოვნებს პატივს სცემს. ამრიგად, ის უზრუნველყოფს მისი განხორციელების საშუალებებს და საკუთარ თავში შეიცავს ორგანიზაციულ პრინციპებს, რომლებიც ასეთია: ა. ნევრი სახელმწიფოების კონსტიტუციური ავტონომია;

ბ. სამთავრობო ინსტიტუტების სუპერპოზიცია;
გ. წვერი სახელმწიფოების მონაწილეობა კავშირის ნების ფორმირებაში;

დ. უფლებამოსილებების განაწილება;

ე. არბიტრაჟის ხასიათის მქონე სასამართლოს ინსტიტუტი.

ფედერალიზმის ტექნიკური აპარატი ისეთივე რთული და მოქნილია, როგორც თავად პრინციპი. მოდით, უფრო დეტალურად განვიხილოთ იგი.

ა. წვერი სახელმწიფოების კონსტიტუციური ავტონომია.

ფედერაციას ხშირად დამოუკიდებელი პოლიტიკური საზოგადოებისგან წარმოშობილი სახელმწიფოები ქმნიან. გაერთიანებისას ბუნებრივია, რომ არ აპირებენ საკუთარი ინდივიდუალობის დაკარგვას. შესაბამისად, ისინი თავიანთ პოლიტიკურ ორგანიზაციას ინარჩუნებენ და იტოვებენ უფლებას საკუთარი სურვილის მიხედვით იგი თავისუფლად განაახლონ. ნებისმიერ ფედერალურ გაერთიანებაში წვერ სახელმწიფოებს აქვთ საკონსტიტუციო ავტონომია, რაც გულისხმობს მათ უფლებას თავისუფლად მიიღონ საკუთარი კონსტიტუცია და საჭიროების შემთხვევაში, მისი ცვლილებები თავად განახორციელონ.

ეს უფლება ექვემდებარება მხოლოდ ფედერაციის წვერ საზოგადოებებს და არ ვრცელდება დეცენტრალიზებულ ადმინისტრაციულ ერთეულებზე ან ავტონომიურ პროვინციებზე, რომელთა კონსტიტუციური სტატუსი ცენტრალური სახელმწიფოს მიერ განისაზღვრება. საკონსტიტუციო ავტონომია ითვალისწინებს ზოგად ავტონომიასაც: თითოეულ წვერ სახელმწიფოს აქვს საკუთარი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლება. ფედერაციის წვერი სახელმწიფოების ორგანიზაცია, დამოუკიდებელი ერთიანი სახელმწიფოსგან არსებითად არაფრით განსხვავდება. ამის დამადასტურებელია ის, რომ ფედერალური კავშირის შესაძლო დაშლის შემთხვევაში, წვერი სახელმწიფოები, ახალი ორგანიზაციის შექმნის საჭიროების გარეშე, დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრების გაგრძელებას კვლავ შეძლებენ. მსგავსი უფლებები კომუნებსა თუ ავტონომიურ პროვინციებს არ აქვთ.

კონსტიტუციური ავტონომია, ასევე, მოიცავს უფლებას საბოლოო გადაწყვეტილების მიღებაზე. ფედერალური კონსტიტუციის ფარგლებში, წვერი სახელმწიფოების მთავრობები საბოლოო, სუვერენულ გადაწყვეტილებებს იღებენ. მიუხედავად იმისა, რომ მათი გადაწყვეტილებები შეიძლება ექვემდებარებოდეს კონტროლს, ეს კონტროლი გულისხმობს მხოლოდ კანონიერების შემოწმებას, განსაკუთრებით ფედერალური კონსტიტუციის მიმართ და არა გადაწყვეტილების მიზანშეწონილობის შეფასებას. იგივე კონტროლი ვრცელდება ფედერალური ხელისუფლების გადაწყვეტილებებზეც და განუყოფელია ნების-

მიერი ფედერალური სისტემის ფუნქციონირებისთვის. ამკარაა, რომ საკონსტიტუციო ავტონომია აბსოლუტური არ არის. აბსოლუტური ავტონომიის შემთხვევაში ფედერალიზმი ვერ იარსებებდა, ვინაიდან ფედერალიზმი თავად გულისხმობს დაპირისპირებულების შერიგებას. შესაბამისად, კავშირი აწესებს გარკვეულ შეზღუდვებს წევრების საკონსტიტუციო თავისუფლებაზე.

ჩვეულებრივ, ფედერალური კონსტიტუცია ცალკეული წევრი სახელმწიფოების კონსტიტუციებისთვის სავალდებულო მოთხოვნებს შეიცავს. ეს მოთხოვნები ავალდებულებს მათ მიიღონ მინიმალური საერთო პოლიტიკური პრინციპები, რომელთა გარეშე ფედერაცია არსებობას ვერ შეინარჩუნებდა. შედეგად, ფედერაციას შეუძლია აიძულოს წევრები შეცვალონ თავიანთი კონსტიტუციები. ამ მცირე მსხვერპლის სანაცვლოდ, ფედერაცია იცავს და გარანტიას აძლევს წევრი სახელმწიფოების პოლიტიკურ რეჟიმს. ამგვარად, საკონსტიტუციო ავტონომია, მიუხედავად მისი გარკვეული შეზღუდვისა, საბოლოო ჯამში მტკიცდება და ძლიერდება.

ბ. სამთავრობო ინსტიტუტების სუპერპოზიცია

კავშირი, რომელიც პატივს სცემს წევრების ინდივიდუალობას, აუცილებლად მოითხოვს ორმაგ სამთავრობო ორგანიზაციას: ფედერალური სამთავრობო ინსტიტუტები ემატება ეროვნული სამთავრობო ინსტიტუტების ფუნქციებს. რა თქმა უნდა, სამთავრობო ინსტიტუტების სუპერპოზიცია მხოლოდ ფედერალურ კავშირში არ გვხვდება. სხვა საერთაშორისო სისტემებიც – მაგალითად, ვასალიტეტი, პროტექტორატი და საერთაშორისო მმართველობა (მხოლოდ ყველაზე მნიშვნელოვანი რომ ვახსენოთ), ასევე იცნობენ მას.

თუმცა ფედერალურ სისტემაში სუპერპოზიციას გააჩნია განსაკუთრებული მახასიათებლები, რომლებიც სხვა სისტემებისგან მკვეთრად განსხვავდება. ფედერალური მთავრობა რჩება ცალკე, დამოუკიდებელი ეროვნული მთავრობებისგან, როგორც სტრუქტურულად, ისე კომპეტენციით. სხვა სისტემებში, პირიქით, მმართველი სახელმწიფო – სუზერენი, პროტექტორი ან მფარველი – უშუალოდ ახორციელებს ადმინისტრირებას დაცულ ან ასოცირებულ თემებზე და ერთი და იგივე პირის ხელში აერთიანებს როგორც ეროვნული ხელისუფლების, ისე ფედერალური (კავშირის) ხელისუფლების ფუნქციებს.

ფედერალური კავშირის მთავრობის სტრუქტურა გამოხატავს თანასწორობისა და თანამშრომლობის სულისკვეთებას, რომელიც ფედერაციის საფუძველია. ეს პრინციპი განსაკუთრებით ეფექტურია, ვინაიდან წევრი სახელმწიფო უშუალოდ მონაწილეობს ფედერალური მთავრობის გარკვეული ორგანოების შექმნაში, რაც იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ ფედერალური ხელისუფლების ფორმირება და ფუნქციონირება წევრი

სახელმწიფოების ავტონომიური და დამოუკიდებელი არსებობის გარეშე შეუძლებელია.

სუსტ ფედერალურ კავშირში საერთო ორგანიზაცია, ჩვეულებრივ, შემოიფარგლება საერთო ასამბლეით, რომელიც დაკომპლექტებულია წევრი სახელმწიფოების პირდაპირი წარმომადგენლებით. კავშირის გაძლიერების შემთხვევებში, ორგანიზაცია ვითარდება, იხვეწება და მიახლოებას იწყებს ერთიანი სახელმწიფოს სტრუქტურასთან, თუმცა თავის ორიგინალურ, ფედერალურ თვისებებს ინარჩუნებს.

გ. წევრი სახელმწიფოების მონაწილეობა კავშირის ნების ჩამოყალიბებაში.

ფედერალიზმის ფუნდამენტური მახასიათებელი წევრი სახელმწიფოების აქტიურ მონაწილეობაში ფედერალური ხელისუფლების ფორმირებისა და განხორციელების პროცესში გამოიხატება. როგორც ჟორჟ სკელი³⁵⁴ აღნიშნავს, „მონაწილეობის უფლება ფედერალიზმის ფუნდამენტურ მახასიათებელს წარმოადგენს: სწორედ მისი მეშვეობით ხდება ფედერალიზმი თანამშრომლობისა და არა დაქვემდებარების სისტემა“.

წევრი სახელმწიფოები, როგორც ფედერალური პაქტის შემქმნელები, იტოვებენ უფლებას უშუალოდ მიიღონ მონაწილეობა პაქტის გადახედვაში. ისინი მოითხოვენ, რომ მათი სრული ან მნიშვნელოვანი ნაწილის თანხმობის გარეშე, პაქტის ტექსტში ცვლილება არ განხორციელდეს. ეს მოთხოვნა ასახავს წევრი სახელმწიფოების ავტონომიურობას, კონსტიტუციურ თავისუფლებას და საბოლოო გადაწყვეტილებების მიღების უფლებას და მათი არსებობის უმაღლეს გარანტიას წარმოადგენს.

გადახედვის პროცესში მონაწილეობის გარეშე ნებისმიერი ცვლილება წევრების უფლებამოსილებებს შეამცირებდა და მათ დამოუკიდებლობას საფრთხეს შეუქმნიდა. ამიტომ ისინი უფლებას იტოვებენ მონაწილეობა მიიღონ საერთო ორგანოების ფორმირებაში და ფუნქციონირებაში.

ფედერალური კავშირის სიძლიერის შესაბამისად, საერთო ორგანიზაცია წევრ სახელმწიფოებზე უფრო ან ნაკლებად იქნება დამოკიდებული. სუსტ კავშირში იგი შეიძლება მხოლოდ წარმომადგენლობითი ასამბლეით შემოიფარგლოს, რომელიც დაკომპლექტებულია პირდაპირი წარმომადგენლებით (მაგალითად, გაეროს შემთხვევაში). ძლიერი კავშირის შემთხვევაში, როგორც ფედერალურ სახელმწიფოში, წევრები მხოლოდ არჩევით ორგანოებში არიან წარმოდგენილნი. კავშირის სიძლიერის მიუხედავად, წევრი სახელმწიფოების წარმომადგენლები ყოველთვის იქნებიან ფედერალურ ორგანიზაციაში.

³⁵⁴ ჟორჟ სკელი (1878 –1961) საერთაშორისო სამართლის ფრანგი თეორეტიკოსი და გაეროს საერთაშორისო სამართლის კომისიის წევრი იყო.

ამგვარად, ნევრი სახელმწიფოების მონაწილეობა ფედერალური ორგანოების გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში ასახავს რეალობას, რომ ფედერალური გადაწყვეტილებები ნევრი სახელმწიფოების ინდივიდუალური ნების მნიშვნელოვან წვლილს ეფუძნება და გადაწყვეტილების მიღებაში მათ რეგულარულ მონაწილეობას უზრუნველყოფს.

დ. უფლებამოსილებების გადანაწილება.

ყოველი ფედერალური სისტემა, რომელიც მოიცავს პოლიტიკური ინსტიტუტების გადაფარვას, აუცილებლად განსაზღვრავს უფლებამოსილებების განაწილებას კავშირსა და ნევრ სახელმწიფოებს შორის. მართალია, კომპეტენციების გადანაწილება ყველა პოლიტიკურ საზოგადოებაში ჩვეულებრივი მმართველობის მეთოდია, თუმცა ფედერალურ საზოგადოებაში მას სპეციფიკური მნიშვნელობა აქვს და უნიკალური გზით ხორციელდება.

ბაზისური განსხვავება „პრინციპის კომპეტენციასა“ და „მინიჭებულ კომპეტენციას“ შორის მდგომარეობს შემდეგში: პრინციპის კომპეტენცია ეკუთვნის ნევრ სახელმწიფოებს, მინიჭებული კომპეტენცია — ფედერალურ ხელისუფლებას. კავშირი ფლობს მხოლოდ იმ უფლებამოსილებებს, რომლებიც ფედერალური პაქტით მას პირდაპირ გადაეცა; დანარჩენი ძალაუფლება ნევრ სახელმწიფოებში რჩება. ასეთი განაწილება ნევრების პრეროგატივებს იცავს და მათ ინტერესებს უზრუნველყოფს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი გაერთიანებულნი არიან საერთო ხელისუფლების ფარგლებში.

ფუნდამენტური პრინციპი ასეთია: ფედერაციას გადაეცემა მხოლოდ ზუსტად განსაზღვრული უფლებამოსილებები, საჭიროების შემთხვევაში კავშირის მიზნების მისაღწევად, ხოლო ყველა სხვა საკითხზე ძალაუფლება ნევრ სახელმწიფოებს რჩება. ეჭვის შემთხვევაში, პრინციპის კომპეტენციის ფარგლებში გადაწყვეტილება ყოველთვის ნევრებს ეკუთვნის.

ფედერალური ხელისუფლების კომპეტენციის ფორმულირება მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს პროცესის ეფექტურობას: ფართო ფორმულირება საშუალებას აძლევს ფედერაციას გაზარდოს უფლებამოსილებები, განსაკუთრებით როცა კავშირის გაძლიერება საერთო ზომებს მოითხოვს.

პრინციპულ რეგულაციას ავსებს ექსკლუზიური კომპეტენციის მეთოდი, რომელიც კონკურენტულ კომპეტენციას ეწინააღმდეგება. ექსკლუზიური კომპეტენციის შემთხვევაში უფლებამოსილება მთლიანად კონკრეტულ სუბიექტს ეკუთვნის; პარალელური კომპეტენციის დროს იგი ერთდროულად განაწილებულია ფედერალურ კავშირსა და ნევრ სახელმწიფოებზე, ხოლო შესაძლო კონფლიქტები ფედერალურ და ეროვნულ კანონმდებლობას შორის რეგულირდება.

ხშირად ფედერალური პაქტი ფედერალურ ხელისუფლებას მხოლოდ ახალი კანონმდებლობის ზოგადი პრინციპების განსაზღვრის უფლებამოსილებას ანიჭებს, ხოლო მათი განხორციელებისთვის საჭირო შემავსებელი ზომების მიღებას ნევრ სახელმწიფოებს ანდობს. ასეთ შემთხვევაში ჩნდება ინტერპრეტაციის საკითხი: შეესაბამება თუ არა ეს ზომები დადგენილ პრინციპებს და შეიძლება თუ არა ისინი მხოლოდ შემავსებელ ზომებად ჩაითვალოს.

მთლიანობაში, მიუხედავად ძირითადი კომპეტენციის სფეროსა, ნევრი სახელმწიფოები ისეთ უფლებამოსილებებს ინარჩუნებენ, რომელთა ჩამორთმევა მათი თანხმობის გარეშე შეუძლებელია და ამას ფედერალური კონსტიტუციის რევიზიაც კი ვერ არღვევს.

ე. არბიტრაჟის იურისდიქციის არსებობა.

უფლებამოსილებების მრავალფეროვანი განაწილება, ფედერალური და ნევრი სახელმწიფოების ძალაუფლებების ურთიერთქმედება და ფედერალური სისტემისთვის დამახასიათებელი კონფლიქტები გარდაუვალად იწვევს დავებს, რომლებიც, თუ მშვიდობიანად არ მოგვარდება, კავშირის არსებობას საფრთხეს შეუქმნიან. დავების მშვიდობიანი გადაწყვეტა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან ფედერალური პაქტი ფედერაციაში ძალის გამოყენებას მკაცრად კრძალავს. სწორედ ამიტომ, პაქტი ყოველთვის განსაზღვრავს სამართლებრივ პროცედურას და დავების გადაწყვეტისთვის სპეციალურ ორგანოს ქმნის.

ფედერალური სისტემა ყოველთვის გულისხმობს დამოუკიდებელი იურისდიქციის არსებობას, რომლის ბუნება ფედერალური საზოგადოების სოლიდარობის დონეზეა დამოკიდებული. სუსტი სოლიდარობის პირობებში ცენტრიდანული ძალები ძლიერია, ხოლო ნევრ სახელმწიფოებში ადგილობრივი ინტერესები განსაკუთრებით აქტუალური ხდება. ასეთ შემთხვევაში კავშირი საერთაშორისო პრაქტიკიდან ნასესხებ დავების გადაწყვეტის მეთოდებს მიმართავს. ფედერალური პაქტი ავალდებულებს ნევრ სახელმწიფოებს მიმართონ შერიგებას, ჩვეულებრივ – არბიტრაჟს, რაც ან აძლევს მათ ტრიბუნალის შექმნის უფლებას, ან დავის წარმართვას ფედერალურ ხელისუფლებასთან ავალდებულებს.

განვითარებულ ფედერალურ კავშირში პაქტი თავად ქმნის ფედერალურ უზენაეს სასამართლოს, რომელიც შედგება პროფესიონალი მოსამართლეებისგან, რომელთა დანიშვნაშიც როგორც ფედერალური მთავრობა, ისე ნევრი სახელმწიფოები მონაწილეობენ. სასამართლოს არბიტრაჟის ხასიათი აისახება მის იურისდიქციაზე: იგი გადაწყვეტს ყველა კონფლიქტს, რომელიც ფედერაციაში წარმოიშვება, როგორც ნევრ სახელმწიფოებს შორის, ასევე, ნევრ სახელმწიფოებსა და ფედერალურ ხელისუფლებას შორის. დავები ფედერალური პაქტის დებულებების საფუძველზე გადაწყდება, რომლის განმარტებასა და დაცვას თავად უზენაესი სასამართლო უზრუნველყოფს.

სასამართლო უზრუნველყოფს კანონის უზენაესობას, განსაკუთრებით ფედერალური კონსტიტუციური პაქტის უზენაესობას, რომელიც ფედერალიზმის არსს წარმოადგენს. მისი როლი განსაკუთრებულია: სასამართლო მუდმივად აკვირდება პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ ცვლილებებს და საჭიროების მიხედვით კონსტიტუციური დებულებების კორექტირებას ახორციელებს. ამ პროცესში უზრუნველყოფილია სხვადასხვა ინტერესის გონივრული ჰარმონიზაცია, რაც აღადგენს ფედერალურ ბალანსს, რომელიც კავშირის შენარჩუნებისთვის აუცილებელია.

ფედერალური იურისდიქციის ფუნქცია გადამწყვეტია ფედერაციაში: იგი განასახიერებს ფედერალური პრინციპის არსებით მახასიათებლებს და პატივს სცემს ფედერალიზმის ძირითადი პრინციპების დაცვას, განსაკუთრებით ნევრი სახელმწიფოების ავტონომიასა და ცენტრის უფლებამოსილებებს შორის არსებული წინააღმდეგობების თანაარსებობას. ეს დაპირისპირება გამოიხატება, ერთის მხრივ, კოლექტივის წესრიგსა და ავტორიტეტში, ხოლო მეორეს მხრივ, ნევრი სახელმწიფოების საბოლოო გადამწყვეტილების უფლებაში. ბალანსის იდეა უფლებამოსილებების განაწილებაში იკვეთება, ხოლო მათი დინამიკა ფედერალური სოლიდარობის მუდმივ ცვლილებებს ასახავს.

იურისდიქცია აერთიანებს მოქნილობასა და სირთულეს: მოქნილობა უზრუნველყოფს ფედერალიზმის ყველა ფორმის ეფექტურ განხორციელებას – ელემენტარულიდან სრულყოფილამდე, ხოლო სირთულე ფედერალისტური ინსტიტუტების მრავალფეროვნებას და მათი ურთიერთქმედების სირთულეებს ასახავს, რაც კავშირის მდგრადობისა და ფედერალური ბალანსის შენარჩუნებისთვის აუცილებელია.

წყარო: *Michel Mouskhély (avec Gaston Stefani), Extrait de "Confédération et fédération: L'Antithèse", Fédérop et Presse fédéraliste, Gardonne, 2012, p. 161.*

დოკუმენტი 4. Michel Mouskhély, Les dominants Peuple Américaine

(Notes prises au fil de la causerie que M. Michel Mouskhély, Professeur à la Faculté de Droit et des Sciences Politiques de Strasbourg, a faite à la Fondation des Etats-Unis-Cité Universitaire, le mardi 1er décembre 1953).

Ce n'est pas à proprement parler une étude de la psychologie américaine que je voudrais faire devant vous, c'est l'inventaire des quelques impressions que j'ai recueillies durant mon séjour aux Etats-Unis au printemps dernier.

Ces impressions, je voudrais vous en faire part sous une forme interrogative et non pas affirmative: des questions que je me pose et que je vous pose, dans l'effort que nous devons tous fournir pour comprendre ce grand peuple.

Je voudrais ramener ces impressions à un commun dénominateur. Je ne me dissimule pas la difficulté de la tâche ni le caractère arbitraire de cette sorte de généralisation. On cite toujours à cette occasion la remarque d'Aristote: "Je connais bien tel cheval mais je ne connais pas la "chevaléité". Paraphrasant ce grand penseur, on pourrait dire: "Je connais bien tel américain mais je ne connais pas "l'américanéité". Sous le bénéfice de cette réserve, je ne crois pas impossible de marquer la psychologie d'un peuple de quelques traits essentiels et de voir dans ces traits les dominantes de son caractère.

A mon appui, j'invoquerai l'autorité de Salvador de Madariaga³⁵⁵ qui, dans son remarquable ouvrage "Français, Anglais, Espagnols", a défini respectivement ces trois peuples par: "la réflexion, l'inaction et la passion". Si j'essayais de définir de la même manière le peuple américain, je dirais que la jeunesse constitue la dominante de son caractère ; tous ceux qui ont passé par les Etats-Unis en conviendront avec moi. De là, une vitalité contagieuse par laquelle on se laisse gagner facilement. De là, la rapidité avec laquelle les immigrants s'intègrent à la communauté nationale. On connaît également la place importante tenue par les jeunes dans cette communauté.

Aussi artificiel qu'il soit de ramasser sous un chef unique l'ensemble des caractéristiques, parfois contradictoires, d'un peuple aussi complexe, c'est de cette dominante sans aucun doute que dérivent ses particularités, qui font le sujet de mon entretien d'aujourd'hui.

Evoquons tout d'abord deux dates: septembre 1938, juin 1950. Septembre 1938: l'agression de Hitler en Tchécoslovaquie, la conférence de Munich, l'acceptation par les grandes puissances d'Europe du fait accompli; la paix sera sauvée, mais au prix d'une terrible injustice.

Juin 1950: agression en Corée³⁵⁶; on s'attend en Europe à un second Munich, on se demande avec angoisse ce que feront les Etats-Unis; or,

---

³⁵⁵ Salvador de Madariaga y Rojo (1886- 1978) est un critique littéraire, diplomate, essayiste, homme d'État et pacifiste espagnol. En 1967, l'Académie française lui décerne le prix de la langue-française et en 1973, il est lauréat du Prix international Charlemagne. Salvador de Madariaga y Rojo, "Anglais, Français, Espagnols", Librairie Gallimard, éditions de la nouvelle revue française, Paris, 1930, 271 pages.

³⁵⁶ Il s'agit de guerre de Corée – Du 25 juin 1950 au 27 juillet 1953, la guerre de Corée oppose la république de Corée (actuelle Corée du Sud), soutenue par les Nations unies (dont la république de Chine (Taïwan) à cette époque), à la république populaire démocratique de Corée (Corée du Nord), soutenue par la république populaire de Chine et l'Union des républiques socialistes soviétiques. Elle résulte de la partition de la Corée à la suite d'un accord entre les Soviétiques, ayant libéré la Mandchourie et le nord de la Corée de l'emprise du Japon, et les Alliés victorieux de la guerre du Pacifique contre le Japon également, à la fin de la Seconde Guerre mondiale. C'est un des premiers conflits de la guerre froide. La Chine communiste reconquiert Hainan de mars à mai 1950 puis enchaîne avec la conquête de la Corée le mois suivant.

ceux-ci relèvent le défi: il n'y aura pas de Munich, l'agression ne paiera plus.

Deux attitudes différentes: la première est le fait des peuples d'Europe, la seconde du peuple américain. Celui-ci est jeune, il n'hésite pas, dans les conditions les plus difficiles, presque désespérées, à prendre la défense du droit et de la justice. Le courage et l'esprit de décision sont l'apanage de la jeunesse, et voilà qui s'inscrit à l'actif de ce peuple.

Mais la jeunesse est aussi imprudente. Manquant d'expérience, elle ne voit que rarement les risques de l'entreprise. Lorsqu'elle se heurte à des obstacles, elle perd la patience et la maîtrise nécessaire. Elle est prête à assumer des responsabilités avant peut-être d'en avoir envisagé toutes les conséquences. Voilà qui pourrait devenir fâcheux lorsqu'on a affaire à un adversaire aussi redoutable que l'U. R. S. S.

A ma descente du train, je fus accueilli par l'aumônier de l'une des universités qui m'avaient fait l'honneur de m'inviter. Le soir, il me demanda si je voulais l'accompagner à la réunion d'un groupe religieux de cette université. Ce fut mon premier contact avec ce qu'on appelle là-bas le fellowship. L'expérience fut pour moi extraordinairement enrichissante: imaginez un groupe dont les membres, liés par un profond sentiment religieux, engendrent par une sorte de fusion de leurs personnes une communauté spirituelle qui leur est à la fois immanente³⁵⁷ et transcendante³⁵⁸.

Le lendemain, j'assistai à un match de basket-ball entre deux équipes universitaires. Ce fut également un spectacle instructif: deux petits groupes de cheer-leaders s'efforçaient vaillamment d'appeler aux joueurs le soutien plein d'ardeur et l'emballement de leurs -camarades ; on entendait des hurlements, des applaudissements frénétiques et on avait l'impression que les deux camps finiraient par en venir aux mains.

Qu'y a-t-il de commun entre ces deux manifestations ? Groupe délirant d'un côté. groupe recueilli de l'autre. A y regarder de près, on s'aperçoit cependant qu'à l'origine de l'une comme de l'autre on trouve le même phénomène.

La personnalité de l'Américain diffère de celle de l'Européen: elle est dépourvue de cette vieille carapace d'individualisme qui protège l'Européen. Elle est plus malléable et cette malléabilité constitue à la fois une force et une faiblesse. Force d'abord parce qu'elle lui permet de s'intégrer sans difficulté à la communauté et d'assurer à celle-ci la cohésion dont elle, a

---

³⁵⁷ Immanent – interne, profond.

³⁵⁸ Transcendant – au-delà, transcendant.

besoin. Faiblesse ensuite parce qu'elle n'oppose pas assez de résistance à l'emprise souvent dangereuse de la société.

Ainsi si l'Américain a 1 sens social suffisamment développé, il lui manque peut-être en contre-poids le sens de son originalité. Il risque par là de rompre l'équilibre nécessaire entre l'individu et la société à l'avantage de celle-ci; risque redoutable de nos jours, alors que la société prend une forme de plus en plus collectiviste.

Un jour, je me rendais de New-York à Long Island.³⁵⁹ C'était à la tombée du jour. Tout d'un coup, de l'autocar, le spectacle extraordinaire d'un réseau de routes allant dans tous les sens s'est offert à mes yeux: deux larges voies courant parallèlement plusieurs voies latérales venant y déboucher, une route passant au-dessus, sur un viaduc³⁶⁰, une plaque tournante destinée à permettre aux automobilistes de passer d'une route à l'autre; ajoutez à cela un trafic très dense dans une véritable explosion de lumière et vous éprouverez exactement le même sentiment de saisissement que moi. J'ai été frappé par ce que ce tableau évoquait de grandeur, de dynamisme et d'ambition, de confiance en soi et d'esprit d'entreprise.

Jeune l'Américain ne craint pas l'avenir. Il est sûr de le façonner à sa guise. Il a conquis le Nouveau Monde. Il a bâti une grande civilisation. Il est convaincu que son intelligence et son labeur lui permettront de réaliser sans cesse de nouveaux progrès. En ce sens, on peut parler de "l'impérialisme" du peuple américain.

Ici également craignons un revers: l'enivrement des jeunes à qui la vie n'a pas encore administré les dures leçons de l'échec. Lorsqu'on a échoué, on devient modeste; on acquiert le sens de la mesure; on prend conscience du danger; on connaît le prix de toute conquête et on ne le paie qu'à bon escient. On adopte en même temps une attitude plus respectueuse à l'égard du monde extérieur; on ne violente pas intempestivement la nature; on y voit autre chose qu'une matière brute à façonner ou à pétrir; on y découvre des valeurs esthétiques. Bref, si on devient moins entreprenant, en revanche, on reste plus humain.

---

³⁵⁹ Long Island est une île continentale densément peuplée située au sud-est de l'État de New York, qui s'étend jusqu'à l'océan Atlantique. Elle représente une part importante de l'agglomération new-yorkaise, tant en termes de population que de superficie. L'île s'étend du port de New York sur 190 km vers l'est, dans l'océan, avec une largeur maximale nord-sud de 37 km.

³⁶⁰ Un viaduc est un type de pont particulier constitué d'une série d'arches, de piles ou de colonnes supportant une longue voie ferrée ou une route surélevée. Un viaduc relie généralement deux points d'altitude sensiblement égale, permettant ainsi de franchir directement une large vallée, une route, une rivière ou d'autres obstacles et reliefs de faible altitude. Le terme viaduc vient du latin *via*, qui signifie "route".

Quiconque aura la curiosité de monter sur la terrasse de l'Empire Building³⁶¹ recevra un dépliant publicitaire où la grandeur de l'édifice sera soulignée en images par comparaison aux pyramides du désert de Guiza, à la Tour penchée de Pise et à la Tour Eiffel. Dans cette confrontation, le point de vue esthétique paraît oublié. On semble confondre grandeur et hauteur.

C'est encore une manifestation de jeunesse que la facilité avec laquelle l'Américain adopte un étranger. Dès l'abord, on se sent parfaitement à son aise en sa compagnie. A la différence de l'Européen, son accueil est la plupart du temps sans réticence; il 'crée immédiatement une atmosphère d'amitié et de confiance; on a l'impression de le connaître depuis des années et on n'est pas du tout choqué de se voir au bout de quelques semaines interpellé par son prénom. Une fraîcheur teintée de narveté se dégage des rapports humains aux Etats-Unis. La gaieté, 19 cordialité, le rire, l'égalité d'humeur en constituent la trame essentielle. Venant d'Europe on ne peut s'empêcher d'en être fort agréablement surpris.

A la longue, on se demande si derrière cet écran il ne se cache pas une certaine indifférence. L'amabilité est trop générale et continue, ses manifestations trop identiques. L'Européen se dit: "Ne s'agit-il pas là d'une leçon bien apprise et bien récitée?" Peut-être leur gentillesse ne leur coûte-t-elle rien? Peut-être aussi n'est-elle tissée que d'indifférence? En forçant un peu la note, on pourrait la comparer à celle d'un mannequin dont le sourire s'adresse indifféremment à tous les clients.

Un de mes amis américains m'a raconté qu'un ouvrage, intitulé "Peace of mind"³⁶² a été vendu à 400.000 exemplaires en quelques semaines. Ce succès s'explique, selon lui, par le sentiment d'insatisfaction qu'éprouvent la plupart de ses compatriotes. Beaucoup d'Américains se croient "frustrated") (un des mots que j'ai entendus sans doute le plus fréquemment

---

³⁶¹ L'Empire State Building est un gratte-ciel de 102 étages de style Art déco situé dans le quartier de Midtown South à Manhattan, à New York, aux États-Unis. Conçu par le cabinet d'architectes Shreve, Lamb & Harmon, il a été construit entre 1930 et 1931. Son nom dérive de "Empire State", surnom de l'État de New York. Le bâtiment culmine à 380 mètres de haut et mesure 443,2 mètres de haut, antenne comprise. L'Empire State Building était le plus haut bâtiment du monde jusqu'à l'achèvement de la tour nord du World Trade Center en 1970. Après les attentats du 11 septembre 2001, il est redevenu le plus haut bâtiment de New York, avant d'être dépassé en 2012 par le One World Trade Center. En 2025, le bâtiment est le huitième plus haut bâtiment de New York, le dixième plus haut gratte-ciel achevé des États-Unis et le 59e plus haut gratte-ciel achevé du monde.

³⁶² Il s'agit de Joshua Loth Liebman (1907-1948) était un rabbin réformé américain (chef spirituel de la communauté juive) et auteur à succès, surtout connu pour son livre "Peace of Mind", qui resta plus d'un an en tête du classement des meilleures ventes du New York Times. Liebman mourut à l'âge de 41 ans, le 9 juin 1948, alors que "Peace of Mind" figurait encore parmi les best-sellers.

là-bas). D'où vient cet état de frustration, sinon d'une réaction contre cette uniformité des rapports humains, vides de la chaude substance humaine qui en fait le prix. Ces impressions - auxquelles, répétons-le, moi-même je dénie tout caractère dogmatique et définitif - suscitent immédiatement une question: le peuple américain est-il mûr pour la lourde tâche que lui impose le monde moderne ? Est-il capable de remplir la grande mission de leader du groupe occidental ? Peut-être pas aujourd'hui, mais il prend incontestablement conscience de ses obligations et il fait très rapidement l'apprentissage de son nouveau rôle.

Source: Michel Mouskhély, "Les dominants Peuple Américaine", L'Alliance internationale des anciens de la Cité universitaire de Paris, 1 février, Paris, 1954, pp.4-5.

დოკუმენტი 4. მიშელ მუსხელი

„დომინანტი ამერიკელი ხალხი“

(ფრანგულიდან თარგმნა და სქოლიოები დაურთო ლელა სარალიძემ)

(ჩანაწერები გაკეთებულია იმ საუბრის მსვლელობისას, რომელიც ბ-ნმა მიშელ მუსხელმა — სტრასბურგის სამართლისა და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორმა გამართა ამერიკის შტატების ფონდში (პარიზის საერთაშორისო უნივერსიტეტების ქალაქი, 1953 წლის 1 დეკემბერი, სამშაბათი).

ეს ნამდვილად არ არის ზუსტად ის, რასაც ამერიკელი ხალხის ფსიქოლოგიის კვლევას ვუწოდებთ. ეს უფრო შთაბეჭდილებების ნუსხაა, რომლებიც გასულ გაზაფხულს, შეერთებულ შტატებში ყოფნის დროს შევაგროვე. მსურს, ეს შთაბეჭდილებები კითხვითი და არა მტკიცებითი ფორმით გაგიზიაროთ. ეს ის კითხვებია, რომლებსაც საკუთარ თავს ვუსვამ და ასევე თქვენც, იმ საერთო ინტელექტუალური ძალისხმევის ფარგლებში, რომელიც საჭიროა ამ დიდი ერის გასაცნობად. მსურს, ეს შთაბეჭდილებები ერთ საერთო გამომწვევამდე დავიყვანო.

არ ვმაღავ ამ ამოცანის სირთულეს და ამგვარი განზოგადების გარკვეულ თვითნებურ ხასიათსაც. ამ კონტექსტში ხშირად ციტირებენ არისტოტელეს ცნობილ შენიშვნას: „მე კარგად ვიცნობ ამა თუ იმ ცხენს, მაგრამ ვერ ვხედავ მის ცხენობას“. ამ დიდი მოაზროვნის პერიფრაზირებით შეიძლება ითქვას: „მე კარგად ვიცნობ ამა თუ იმ ამერიკელს, მაგრამ არ ვიცი, რა არის „ამერიკელობა“. ამ დათქმის გათვალისწინებითაც კი, არ მიმაჩნია შეუძლებლად, ამერიკელი ხალხის ფსიქოლოგიის რამდენიმე არსებითი მხარის გამოვლენა და მათი ხასიათის დომინა-

ნტური თვისებების დანახვა. ამ თვალსაზრისის მხარდასაჭერად დავეყრდნობი სალვადორ დე მადარიას³⁶³ ავტორიტეტს, რომელმაც თავის შესანიშნავ ნაშრომში — „ფრანგები, ინგლისელები, ესპანელები“ — ეს სამი ერი შესაბამისად ასე განსაზღვრა: „ფიქრი, მოქმედება და ვნება“. თუ იგივე მეთოდით ამერიკელი ხალხის შეფასებას შევეცდებოდი, ვიტყვოდი, რომ მისი ხასიათის დომინანტური ნიშანი ახალგაზრდობაა. ყველა, ვისაც შეერთებულ შტატებში ყოფნის გამოცდილება აქვს, დამეთანხმება, რომ სწორედ ახალგაზრდობის ენერგიამ განაპირობა გადამდეები სიცოცხლისუნარიანობა, რომელიც ადვილად გიპყრობს და ის სისწრაფე, რომლითაც ემიგრანტები ეროვნულ საზოგადოებაში ინტეგრირდებიან. გარდა ამისა, კარგად არის ცნობილი ახალგაზრდების მნიშვნელოვანი ადგილი ამ საზოგადოებაში.

მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა, ხშირად წინააღმდეგობრივი თვისებების მქონე ხალხის ერთ დომინანტურ ნიშანზე ფოკუსირება ხშირად ხელოვნურად გამოიყურება, უდავოა, რომ მათი ძირითადი თავისებურებები სწორედ აქედან გამომდინარეობს, რაც დღევანდელი ინტერვიუს თემას წარმოადგენს.

გავიხსენოთ ორი თარიღი: 1938 წლის სექტემბერი, 1950 წლის ივნისი. 1938 წლის სექტემბერი: პიტლერის აგრესია ჩეხოსლოვაკიაში, მიუნხენის კონფერენცია, ევროპის დიდი ძალების მიერ მომხდარი ფაქტის მიღება; მშვიდობა თითქოს შენარჩუნდა, მაგრამ საშინელი უსამართლობის ფასად.

1950 წლის ივნისი: აგრესია კორეაში³⁶⁴; ევროპაში მეორე მიუნხენს ელოდნენ. შიშით ეკითხებიან თავს, რას გააკეთებდა შეერთებული შტატები. ამჯერად ამერიკელებმა გამოწვევა მიიღეს: მიუნხენი აღარ განმეორდება, აგრესია აღარ დარჩება დაუსჯელი.

---

³⁶³ სალვადორ დე მადარიას ი როხო (1886-1978) იყო ესპანელი ლიტერატურის კრიტიკოსი, დიპლომატი, ესეისტი, სახელმწიფო მოღვაწე და პაციფისტი. 1967 წელს ფრანგულმა აკადემიამ მას ფრანგული ენის პრემია, ხოლო 1973 წელს კარლოს დიდის საერთაშორისო პრემია მიანიჭა. Salvador de Madariaga y Rojo, „ფრანგები, ინგლისელები, ესპანელები“, Librairie Gallimard, Editions de la nouvelle revue française, პარიზი, 1930, 271 გვერდი.

³⁶⁴ იგულისხმება კორეის ომი (1950 წლის 25 ივნისი – 1953 წლის 27 ივლისი) — კორეის ომი მიმდინარეობდა კორეის რესპუბლიკასა (სამხრეთი კორეა) და კორეის სახალხო დემოკრატიულ რესპუბლიკას (ჩრდილოეთი კორეა) შორის. სამხრეთ კორეას მხარს უჭერდა გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია, მათ შორის იმ დროისათვის ჩინეთის რესპუბლიკა (ტაივანი), ხოლო ჩრდილოეთ კორეას — ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა და საბჭოთა კავშირი. საბჭოთა კავშირმა ჩრდილოეთ კორეა იაპონიის მმართველობისგან გაათავისუფლა, ხოლო სამხრეთი კორეა მხარდაჭერილი იყო მოკავშირეთა მიერ. კომუნისტურმა ჩინეთმა 1950 წლის მარტ-მაისში ჰაინანი დაიბრუნა, ხოლო ივნისიდან დაიწყო კორეის ნახევარკუნძულზე თავდასხმა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ. ეს იყო ცივი ომის ერთ-ერთი პირველი კონფლიქტი, რომელმაც განსაზღვრა აღმოსავლეთ აზიის პოლიტიკური ვითარება შემდგომ წლებში.

ორი განსხვავებული დამოკიდებულება ჩანს: ერთი — ევროპის ხალხების, მეორე — ამერიკელი ხალხის. ამერიკელები ახალგაზრდა ერია; რთულ, თითქმის უიმედო პირობებშიც არ ერიდებიან სამართლისა და სამართლიანობის დაცვას. სამართლიანობისა და გადანყვეტილების მიღების ხასიათი, რომელიც მათი ახალგაზრდობისგან მომდინარეობს, სწორედ ამ ხალხის მნიშვნელოვანი თვისებაა.

ეს თვისება მართლაც მიეკუთვნება ამ ხალხის აქტივს, მაგრამ ახალგაზრდობა ხშირად უმართავია გამოცდილების ნაკლებობის გამო. ბარიერების წინაშე დადგომისას მოთმინებას და საჭირო თვითკონტროლს კარგავს. მზად არის პასუხისმგებლობის აღებისთვის მაშინაც, როცა ყველა შესაძლო შედეგი ბოლომდე გათვალისწინებული არ არის. ეს განსაკუთრებით სახიფათოა მაშინ, როცა მოწინააღმდეგე ისეთი საშიში ძალაა, როგორიც საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ).

როდესაც მატარებლიდან ჩამოვედი, უნივერსიტეტის ერთ-ერთი სულიერი მრჩეველი დამხვდა, რომელმაც პატივი დამდო და დამპატიჟა. საღამოს მკითხა, მსურდა თუ არა მასთან ერთად უნივერსიტეტის რელიგიური ჯგუფის შეკრებაზე წასვლა. ეს იყო ჩემი პირველი შეხება იქაურ საძმოსთან (fellowship). ჩემთვის ეს გამოცდილება წარმოუდგენლად გამამდიდრებელი აღმოჩნდა: წარმოიდგინეთ ჯგუფი, რომლის წევრები ღრმა რელიგიური განცდით არიან დაკავშირებულნი და თავიანთი პიროვნებების ერთგვარი შერწყმის გზით სულიერ საზოგადოებას ქმნიან, რომელიც მათთვის ერთდროულად იმანენტურიცაა³⁶⁵ და ტრანსცენდენტულიც.³⁶⁶

მეორე დღეს, ორ საუნივერსიტეტო გუნდს შორის კალათბურთის მატჩს დავესწარი. ესეც სასწავლო გამოცდილება აღმოჩნდა: ორი პატარა ჯგუფი მხარდამჭერებისა მხურვალედ ცდილობდა მოთამაშეებისთვის თანაკურსელთა ენერგია და აღტაცებით გამოხატული მხარდაჭერა გადაეცა. ისმოდა ყვირილი და ძალზედ აღტაცებული ტაშის ხმა და შთაბეჭდილება რჩებოდა, თითქოს ორივე ბანაკი ბოლოს ხელჩართულ ჩხუბამდე მივიდოდა.

რა საერთო აქვს ამ ორ გამოხატულებას — სპორტსა და რელიგიური საძმოს შეკრებას? ერთი მხარე ექსტაზში მყოფი ჯგუფია, მეორე — ლოცვაში ჩაფლული, მაგრამ დაკვირვებისას ჩანს, რომ ორივეს საძირკველში ერთი და იგივე ფენომენი დევს: ძლიერი ემოციური ჩართულობა და პიროვნებების ერთმანეთთან დაკავშირების მცდელობა.

ამერიკელის პიროვნება განსხვავდება ევროპელისგან: მას აკლია ძველი ინდივიდუალიზმის „ჯავშანი“, რომელიც ევროპელს იცავს. ის

³⁶⁵ იმანენტური — შინაგანი, სიღრმისეული.

³⁶⁶ ტრანსცენდენტული — მიღმიერი, ზღვარს გადაბიჯებული.

უფრო მოქნილია და ეს მოქნილობა ერთდროულად როგორც ძალას, ასევე სისუსტეს წარმოადგენს. ძალა იმაში მდგომარეობს, რომ ამერიკელს შეუძლია ადვილად შეერწყას საზოგადოებას და მისთვის საჭირო ერთიანობა უზრუნველყოს;

სუსტი მხარე კი ისაა, რომ ხშირად საზოგადოების ძლიერ ზენოლას ვერ უძლებს. თუ ამერიკელს სოციალური გრძნობა კარგად აქვს განვითარებული, შესაძლოა ინდივიდუალობის შეგრძნება აკლდეს, რაც ინდივიდსა და საზოგადოებას შორის ბალანსს საფრთხეს უქმნის — საზოგადოების სასარგებლოდ. ეს განსაკუთრებით საგანგაშოა დღევანდელ პერიოდში, როდესაც საზოგადოება სულ უფრო კოლექტივისტური ხდება.

ერთ საღამოს, ნიუ-იორკიდან ლონგ-აილენდისკენ³⁶⁷ მიმავალი გზით, ავტობუსიდან ჩემს თვალწინ გადაიშალა საოცარი სანახაობა: გზების ქსელი, რომელიც სხვადასხვა მიმართულებით მიდიოდა; ორი ფართო მაგისტრალი პარალელურად, გვერდით მიმავალი მრავალი მცირე გზა, ვიადუკზე³⁶⁸ გადებული გზა და როტაციის პლატფორმა ავტომობილებისთვის, რათა ერთი გზიდან მეორეზე გადასულიყვნენ. ამას დაემატა მოძრაობის ძლიერი ნაკადი და სინათლის ჭავლი. ამ სანახაობამ თავისი დიდებით, დინამიკით, ამბიციით, თვითრწმენითა და საქმიანი ენერგიით მომხიბლა.

ახალგაზრდა ამერიკელს მომავლის არ ეშინია. იგი დარწმუნებულია, რომ მომავალს საკუთარ სურვილზე მოაწყობს. მან დაიპყრო ახალი მსოფლიო, შექმნა დიდი ცივილიზაცია და დარწმუნებულია, რომ საკუთარი ინტელექტი და შრომა ახალ პროგრესამდე მუდმივად მიიყვანს. ამ თვალსაზრისით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ არსებობს „ამერიკელი ხალხის იმპერალიზმი“.

თუმცა აქაც არსებობს რისკი: ახალგაზრდები, რომლებსაც ჯერ არ გამოუცდიათ ცხოვრებისეული მარცხის მძიმე გაკვეთილები, ადვილად აღფრთოვანდებიან. წარუმატებლობის შემდეგ ადამიანი ხდება მდუმარე და მოკრძალებული; იძენს ზომიერების გრძნობას, აცნობიერებს

---

³⁶⁷ ლონგ-აილენდი მჭიდროდ დასახლებული მატერიკული კუნძულია, რომელიც მდებარეობს ნიუ-იორკის შტატის სამხრეთ-აღმოსავლეთით და ატლანტის ოკეანემდეა გადაჭიმული. ის ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენის მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს, როგორც მოსახლეობის, ასევე, ხმელეთის ფართობის თვალსაზრისით. კუნძული ნიუ-იორკის ნავსადგურიდან ოკეანეში აღმოსავლეთით 190 კმ-ზეა გადაჭიმული, მაქსიმალური ჩრდილოეთ-სამხრეთის სიგანე კი 37 კმ-ია.

³⁶⁸ ვიადუკი არის სპეციალური ტიპის ხიდი, რომელიც შედგება თაღების, ბურჯების ან სვეტების სერიისგან, რომლებიც გრძელ რკინიგზას ან ამაღლებულ გზას ამაგრებენ. ვიადუკი, როგორც წესი, აკავშირებს დაახლოებით თანაბარი სიმაღლის ორ წერტილს, რაც უზრუნველყოფს პირდაპირ ხიდს ფართო ხეობაზე, გზაზე, მდინარეზე ან სხვა დაბალ დაბრკოლებებსა და ნაგებობებზე. ტერმინი „ვიადუკი“ მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან „via“, რაც „გზას“ ნიშნავს.

საფრთხეს, ხვდება ყოველი გამარჯვების ფასს და მას მხოლოდ გონივრულად განჭვრეტს. ამავდროულად, ადამიანი უფრო პატივისცემით ეკიდება გარე სამყაროს; აღარ აღიქვამს ბუნებას მხოლოდ რესურსად, რომელიც შეიძლება მოიხმაროს, არამედ მის ესთეტიკურ ღირებულებებს აღმოაჩენს. მოკლედ, წარუმატებლობის შემდეგ, მიუხედავად ნაკლებად აქტიური საქმიანობისა, ადამიანი უფრო ჰუმანური ხდება.

ვისაც ოდესმე „ემპაირ ბილდინგის“³⁶⁹ ტერასაზე ასვლა სურს, მიიღებს სარეკლამო ბროშურას, სადაც შენობის სიდიადე გამოსახულებებით არის ხაზგასმული — შედარებები გიზის უდაბნოს პირამიდებთან, პიზის დახრილ კოშკთან, ეიფელის კოშკთან. ამ შედარებაში ესთეტიკური მხარე ხშირად დავინწყებულია, რადგან სიდიადე სიმალღესთან არის გაიგივებული.

ესეც ახალგაზრდობის გამოვლინებაა — სიმარტივე, რომლითაც ამერიკელი უცხოელს ადვილად იღებს. მათ გარემოცვაში, თავს თავიდანვე კომფორტულად გრძნობ. ევროპელებისგან განსხვავებით, მათი მისალმება უმეტესად ყოველგვარი დაყოვნების გარეშეა; ისინი მეგობრულ და ნდობით სავსე ატმოსფეროს მაშინვე ქმნიან. გრჩება შთაბეჭდილება, თითქოს მას წლებია იცნობ და სრულიად ბუნებრივია, როცა რამდენიმე კვირის შემდეგ სახელით მოგმართავს. ამერიკული ადამიანური ურთიერთობები სიჯანსაღით, ოდნავ ბავშვური გულწრფელობით გამოირჩევა; მხიარულება, გულთბილობა, სიცილი და თანაბარი განწყობა მათი ურთიერთობების მთავარი მახასიათებელია. ევროპიდან მოსული ადამიანი ამით განსაკუთრებით მოიხიბლება.

თუმცა დროთა განმავლობაში ჩნდება კითხვა — ხომ არ იმალება ამ გულთბილობის მიღმა გარკვეული გულგრილობა? მათი კეთილგანწყობა ხშირად ზედმეტად ზოგადი და ერთგვარია, ასევე, გამოხატვებიც ხშირად ერთნაირია. ევროპელისთვის შეუძლებელია არ წარმოშვას კითხვა: „ნუთუ ეს მხოლოდ წინასწარ ჩაფიქრებული და კარგად წაკითხული ქცევის გაკვეთილია?“ შესაძლოა მათი მეგობრული დამოკიდებულება ზოგჯერ სიმბოლური იყოს ან მეტწილად გულგრილობით იყოს შერწყმული. ექსტრემალური თვალსაზრისით, ეს გულთბილობა

³⁶⁹ ემპაირ სტიიტ ბილდინგი — 102-სართულიანი არტ-დეკოს სტილის ცათამბჯენია, რომელიც მდებარეობს მიდთაუნ საუთში, მანჰეტენზე, ნიუ-იორკში (აშშ). არქიტექტურული ფირმა „შრივ, ლამბ და ჰარმონის“ მიერ დაპროექტებული შენობა 1930-1931 წლებში აშენდა. მისი სახელი ნიუ-იორკის შტატის მეტსახელიდან - „ემპაირ სტიეტიდან“ მომდინარეობს. შენობის სიმაღლე 380 მეტრია, ხოლო ანტენის ჩათვლით 443.2 მეტრი. ემპაირ სტიეტი ბილდინგი მსოფლიოში ყველაზე მაღალი შენობა იყო 1970 წელს მსოფლიო სავაჭრო ცენტრის ჩრდილოეთ კოშკის მშენებლობამდე. 2001 წლის 11 სექტემბრის თავდასხმების შემდეგ, ის კვლავ გახდა ნიუ-იორკში ყველაზე მაღალი შენობა, სანამ 2012 წელს მას One World Trade Center- მა გადაასწრო. 2025 წლის მონაცემებით, შენობა ნიუ-იორკში მერვე ყველაზე მაღალი შენობაა, შეერთებულ შტატებში მეათე, ხოლო მსოფლიოში 59-ე ყველაზე მაღალი ცათამბჯენია.

შეიძლება შევადაროთ მანეკენს, რომლის ღიმილი ყველას მიმართ ერთნაირია.

ერთ-ერთი ამერიკელი მეგობარი მიყვებოდა, რომ წიგნი — „გონების სიმშვიდე“³⁷⁰ რამდენიმე კვირაში 400,000 ეგზემპლარით გაიყიდა. მისი აზრით, ეს წარმატება უმეტესობის უკმაყოფილების გრძნობით აიხსნება. ბევრი ამერიკელი თავს იმედგაცრუებულად მიიჩნევს (ეს სიტყვა იქ ერთ-ერთი ყველაზე ხშირად მოსმენადი იყო). საიდან მოდის ეს იმედგაცრუება, თუ არა ადამიანური ურთიერთობების ერთფეროვნებიდან, რომელიც მოკლებულია ნამდვილ სიტბოს, რაც მათ ნამდვილ ფასს აძლევს?

ეს შთაბეჭდილებები — რომელთაც, გავიმეორებ, ვუკარგავ ყოველგვარ დოგმატურ მნიშვნელობას — წარმოშობს ერთ ძირითად კითხვას: მზად არის ამერიკელი ხალხი თანამედროვე მსოფლიოს მძიმე გამოწვევების დასაძლევად? შეუძლია კი მას დასავლეთის ქვეყნების ჯგუფის ლიდერობის აღება? შესაძლოა, დღეს არა, თუმცა უდავოა, რომ იგი თანდათან აცნობიერებს თავის ვალდებულებებს და საკუთარ ახალ როლს ძალიან სწრაფად სწავლობს.

წყარო: *Michel Mouskhély, "Les dominants Peuple Américaine", L'Alliance internationale des anciens de la Cité universitaire de Paris, 1 février, Paris, 1954, pp.4-5.*

დოკუმენტი 5. Michel Mouskhély,³⁷¹ Zygmunt Jedryka³⁷²

Le problème des nationalités

Extrait du livre: Le Gouvernement de l'U.R.S.S.

L'Union Soviétique, dont on a dit la grande homogénéité géographique, est en revanche dépourvue d'unité ethnique et linguistique. En 1939, on y dénombrait trente-trois nationalités différentes, de plus de 100 000 représentants. La plus importante, la nation russe avec 99 millions

³⁷⁰ იგულისხმება ჯოშუა ლოთ ლიბმანი (1907 –1948) — ამერიკელი რეფორმატორი რაბინი (ებრაული თემის სულიერი მოძღვარი) და ბესტსელერების ავტორი, რომელიც ყველაზე მეტად ცნობილია წიგნით „გონების სიმშვიდე“, რომელიც ერთ წელზე მეტი ხნის განმავლობაში New York Times-ის ბესტსელერების სიაში №1 ადგილზე იყო. ლიბმანი 41 წლის ასაკში, 1948 წლის 9 ივნისს გარდაიცვალა, მაშინ როდესაც „გონების სიმშვიდე“ ჯერ კიდევ ბესტსელერების სიაში იყო.

³⁷¹ Michel Mouskhély — Professeur à la Faculté de Droit, Directeur du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. (Strasbourg).

³⁷² Zygmunt Jedryka — Attaché de Recherches au Centre national de la Recherche scientifique (CNRS).

d'individus, formait 58,41 % de la population. Venaient ensuite les Ukrainiens avec 28 millions (16,56%) puis, loin derrière, les Biélorussiens: 5 267 400 (3,11 % seulement). Les peuples de l'Asie centrale (Kazakhs, Turkmènes, Uzbeks, Karakalpaks, Tadjiks et Kirghizes) représentaient à cette date 11 053 700 habitants (plus de 6,5 %). Quant à la région caucasienne, elle constitue une véritable mosaïque ethnique, dont l'importance numérique totale s'élevait à 12 millions d'hommes (près de 7 %). On y rencontrait à côté de 3 000 000 de Russes, à peu près autant de Géorgiens, d'Arméniens et d'Azerbaïdjanais. A ces quatre groupes ethniques s'ajoutent les peuples montagnards: Tchetchènes, Ingouches, Lesghiens, Tcherkesses, etc., et les peuples du Daghestan, qui, en 1939, représentaient ensemble une population de près de 1 800 000 habitants. Il faut également noter dans cette région, la présence des deux groupes nationaux: Abkhaz et Adjar installés en bordure de la mer Noire, sur la façade maritime de la Géorgie. Dans la même région on trouve des Tartares, des Grecs, des Turcs, des Iraniens et des Kurdes.

Ce tableau des nationalités soviétiques se complique encore du fait qu'elles sont loin d'être réparties de façon homogène. Si, en 1939, la République d'Arménie comptait 84,4% d'Arméniens, celle de Russie blanche ne contenait que 80,6% de Biélorussiens; les Ukrainiens de leur côté ne représentaient que 80% de la population de l'Ukraine, et les Russes 73,4 % des habitants de la R.S.F.S. de Russie. En revanche, on a vu que 3 000 000 de ces derniers résidaient dans les régions caucasiennes. Un phénomène analogue se retrouve en Ukraine où, dans les villes, une bonne partie de la population ouvrière était d'origine et de langue russes.

Depuis 1939, l'importance respective des divers groupes nationaux a subi un changement considérable. Les traits essentiels de la physionomie ethnique de l'Union n'en restent pas moins ce qu'ils étaient depuis des siècles: prépondérance écrasante du groupe des peuples slaves, plus de 150 millions contre 25 ou 30 millions de Turco-Tartares et, au sein des premiers, prépondérance des Grands – Russiens sur les Ukrainiens et les Biélorussiens.

La juxtaposition des nationalités diverses au sein d'un même État posait un problème essentiel. En lui donnant pour solution une politique outrancière de centralisation et de russification forcée des éléments non russes, le régime tsariste n'avait fait que l'aggraver. Chez tous les peuples de la périphérie, l'usage de la langue nationale se trouvait sérieusement limité et l'enseignement à tous les degrés était donné en russe. Le développement des cultures nationales non russes était ainsi entravé, sinon complètement interdit. Quant aux institutions nationales, elles étaient systématiquement

brimées. Le résultat fut à l'opposé du but poursuivi. Non seulement chez les peuples allogènes, mais en Ukraine même, le processus d'assimilation, au lieu d'être stimulé se heurta à un durcissement du sentiment national. Les forces centrifuges n'attendaient pour se manifester qu'une occasion favorable. C'est la Révolution de 1917 qui la leur fournit: la dislocation générale de l'Empire en une série d'États indépendants suivit de près l'écroulement du régime tsariste.

En face de cette situation, les Bolcheviks adoptent la politique que Lénine et Staline avaient élaborée dès avant la Révolution et que le parti communiste s'empessa de faire sienne. L'oppression nationale n'étant qu'une des formes de l'oppression exercée par la classe dirigeante capitaliste de la nationalité dominante, on doit reconnaître sans réserve le droit de toutes les nations à disposer d'elles-mêmes, c'est-à-dire, le droit de se constituer — si elles le désirent — en État distinct. Mais, sous couvert de ce premier principe, il ne s'agit pas de favoriser la naissance d'un nouveau nationalisme susceptible de s'opposer à l'unité du prolétariat de toutes les nations. L'émancipation nationale ne doit être qu'un moyen de libérer le prolétariat, une étape sur la voie de l'internationalisme.

Cette doctrine souple permit aux dirigeants de faire montre de générosité à l'égard des groupes nationaux en mal d'indépendance, sans sacrifier pour autant la possibilité de les récupérer plus tard, au besoin par la force. Au lendemain de la Révolution, la nécessité de contenir l'Empire en désintégration, de gagner des alliés à l'arrière de l'ennemi dans la guerre civile, obligea le gouvernement soviétique à publier la célèbre *Déclaration des droits des peuples de la Russie du 15 (2) novembre 1917*, qui définissait les grands principes de la politique du gouvernement en matière nationale:

1. Égalité et souveraineté de tous les peuples de la Russie; 2. Droit des peuples à disposer d'eux-mêmes jusqu'à la sécession et la formation d'un État indépendant; 3. Abolition de tous les privilèges et de toutes les restrictions de caractère national ou nationalo-religieux ; 4. Libre développement des minorités nationales et des groupes ethniques résidant sur le territoire de la Russie... (Istorija Sovetskoj konstitucii (Bd. Académie des Sciences de l'U.R.S.S. Moskva, 1957, pp. 19-20). Une série de décrets pris en application de la Déclaration reconnut au cours de 1917-1918 l'indépendance de l'Ukraine, de la Finlande, de la Biélorussie, etc.

Le IIIe Congrès panrusse des Soviets, réuni en janvier 1918, décidait en conséquence que la République des Soviets se fonderait "sur la base d'une union libre des nations libres". Mais en même temps dans une

résolution séparée, il précisait que le principe de l'auto-détermination devait être compris "... dans le sens de l'autodétermination des masses travailleuses...". Aussi, le gouvernement révolutionnaire, tout en proclamant le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes, put-il engager la lutte contre les "gouvernements bourgeois contre-révolutionnaires" qui s'étaient constitués en Ukraine, en Transcaucasie et dans d'autres régions de la périphérie. C'est alors qu'il récolta les fruits de son attitude de principe. "N'oubliez pas, s'écrie Staline, en 1923, devant le XIe Congrès du parti communiste, que s'il n'y avait pas eu à l'arrière de Kolchak, de Dénikine, de Wrangel et de Youdénith, ce qu'on appelle les allogènes, s'il n'y avait pas eu des peuples autrefois opprimés qui sapaient l'arrière de ces généraux par leur sympathie tacite pour les prolétaires russes... nous n'aurions pas culbuté un seul de ces généraux. Alors que nous marchions contre eux, la décomposition avait commencé à leur arrière. Pourquoi? Parce que ces généraux s'appuyaient sur les éléments colonisateurs, les cosaques; ils faisaient apparaître devant les peuples opprimés la perspective de leur oppression ultérieure et force était aux peuples opprimés de se jeter dans nos bras; cependant que nous, nous déployions le drapeau de l'affranchissement de ces peuples opprimés" (*Les facteurs nationaux dans l'édification du parti et de l'Etat, in Le Marxisme et la question nationale et coloniale, Paris (Ed. Soc.), p. 143.*). L'écrasement de la contre-révolution et la restauration partielle des anciennes frontières de l'Empire tsariste, ont été les deux résultats les plus remarquables de cette politique.

Le triomphe de la Révolution une fois assuré, Staline proposa une formule de cohabitation des particularismes nationaux et de l'unité socialiste. "Nous construisons la culture prolétarienne, déclarait-il, en 1925. C'est parfaitement exact! Mais il est également vrai que la culture prolétarienne, socialiste par son contenu, revêt, selon la diversité de la langue, des mœurs, etc., différentes formes et différents modes d'expression chez les différents peuples, impliqués dans la construction socialiste. Prolétarienne par son contenu, nationale par sa forme — telle est la culture, commune à tous les hommes, vers laquelle marche le socialisme. La culture prolétarienne ne supprime pas la culture nationale, mais lui donne son contenu. A l'inverse, la culture nationale ne supprime pas la culture prolétarienne, mais lui donne sa forme".

"Socialiste par son contenu, nationale par sa forme"; cette formule contient tout un programme d'action. L'avènement du socialisme se traduit sur le plan culturel par le règne exclusif du marxisme-léninisme, à l'exclusion de toute culture nationale originale qui n'est qu'un ferment de dissociation. Les langues nationales non russes, ressuscitées pour la circonstance,

serviront de "courroie de transmission" de la culture socialiste dans les populations périphériques.

Dès le mois de mars 1921, le Xe Congrès du parti communiste russe, s'attachait à définir dans cet esprit les tâches du parti dans les Républiques soviétiques. Il s'agissait de les aider: 1° A développer et affermir chez eux l'étatisme soviétique sous des formes répondant aux conditions nationales de la vie de ces peuples; 2° A développer et affermir chez eux les tribunaux, les administrations, les organismes économiques, les organismes du pouvoir fonctionnant dans la langue nationale et composés de gens du pays qui connaissent les conditions de vie et la psychologie de la population locale; 3° A développer chez eux la presse, l'école, le théâtre, les clubs et en général les institutions culturelles et d'éducation dans la langue nationale; 4° A organiser et à développer un vaste réseau de cours et d'écoles d'instruction générale, ainsi que professionnelle et technique, dans la langue nationale (au premier chef pour les Kirghiz, les Bachkirs, Turkmènes, Uzbeks, Tadjiks, Azerbaïdjanais, Tartares, Daghestans), en vue d'accélérer la formation de cadres indigènes d'ouvriers qualifiés et de travailleurs des institutions soviétiques et du parti, dans tous les domaines de l'administration et, avant tout, dans le domaine de l'instruction.

Pour préserver la distinction théorique entre le contenu et la forme, le parti communiste et au premier chef Staline, devenu, depuis 1922, son secrétaire général, dénoncent constamment les deux déviations dans lesquelles il importe de ne pas tomber: d'une part, le chauvinisme grand-russe qui, sous prétexte d'instaurer le socialisme, fait fi de l'aspiration à l'autonomie de peuples arriérés de l'Union; d'autre part, le chauvinisme local, qui, en réaction contre le premier, tend à restaurer les valeurs culturelles nationales au risque de tomber dans l'hérésie bourgeoise. Dans cette lutte sur deux fronts, on dirige l'offensive tantôt contre les survivances du chauvinisme grand-russe tantôt contre la persistance du chauvinisme local. Mais ces variations de la politique nationale, commandées par les circonstances, n'entamaient nullement la condamnation en doctrine des deux déviations, jugées aussi néfastes l'une que l'autre.

La réalité est, à vrai dire, fort différente. Dans la politique du gouvernement soviétique à l'égard des nationalités autres que grand-russes, il convient — on ne le soulignera jamais assez — de distinguer soigneusement l'objectif stratégique, qui demeure invariable et les mesures tactiques qui, elles, varieront au gré des nécessités politiques. Ce principe essentiel donne leur pleine signification aux revirements parfois brusques de cette politique qui ne manquent pas de dérouter les observateurs occidentaux.

Tout comme en matière économique, durant une première période marquée d'un libéralisme relatif, fut favorisé le développement autonome

des langues nationales. En 1923, au XIIe Congrès du parti communiste russe, c'est la déviation dans le sens du chauvinisme grand-russe qui est dénoncée avec le plus de force. "Pratiquement, déclare la résolution finale du Congrès (ces survivances) s'expriment dans l'attitude de mépris hautain et de bureaucratisme sans cœur que manifestent les fonctionnaires soviétiques russes envers les besoins et les nécessités des Républiques nationales (...). La situation dans une série de Républiques nationales (Ukraine, Biélorussie, Azerbaïdjan, Turkestan), se complique du fait qu'une partie considérable de la classe ouvrière, principal appui du pouvoir soviétique, appartient à la nationalité grand-russe. Dans ces régions, l'alliance entre la ville et la campagne, entre la classe ouvrière et la paysannerie, rencontre le puissant obstacle venant des vestiges du chauvinisme grand-russe aussi bien dans les organismes du parti que dans les institutions soviétiques. Dans ces conditions, les propos touchant les avantages de la culture russe et la victoire inévitable de la culture russe supérieure aux cultures plus arriérées (ukrainienne, azerbaïdjanienne, ouzbek, kirghiz, etc.), ne sont qu'une tentative d'affermir la domination de la nationalité grand-russe. Aussi la lutte contre les survivances du chauvinisme grand-russe est-elle la première tâche immédiate de notre parti".

A la faveur de cette politique, pour ne citer qu'un exemple, l'*intelligentsia* ukrainienne a pu cultiver sa langue nationale. Le développement de la langue ukrainienne rendu nécessaire par les progrès de la technique se fit suivant les normes d'un "purisme" ukrainien soucieux de fermer la porte aux influences étrangères, y compris aux influences russes. En 1927, lors d'une conférence pour la réforme de l'orthographe ukrainienne, réunie sur l'initiative de Chpyrnik, membre le plus éminent du parti communiste ukrainien, un groupe de linguistes avait été jusqu'à demander l'abandon de l'écriture cyrillique et l'adoption de l'écriture latine. Sur l'intervention de Moscou, cette suggestion ne fut pas retenue. Elle n'en indiquait pas moins l'orientation d'une partie des intellectuels ukrainiens vers l'Ouest plutôt que vers la Russie. C'est, en effet, dans les liens avec l'Occident que réside, on le sait, l'originalité culturelle de l'Ukraine.

L'année 1926 marque le premier tournant. Les "excès" ukrainiens offrent un prétexte commode pour lancer une offensive contre les "déviation nationales". L'alarme est donnée par Staline lui-même dans une lettre qu'il adresse le 26 avril 1926, au camarade Kaganovitch et aux autres dirigeants du parti communiste d'Ukraine.

La période de la N.E.P. en effet, touche à sa fin. La collectivisation des terres entreprise à partir de 1928, en s'attaquant aux intérêts des masses paysannes, renforce fatalement dans les collectivités nationales, les tendances séparatistes et met, par là, en danger l'unité du pays. On assiste

alors à un retournement profond de la politique nationale de Moscou, dont les effets se feront sentir avant tout en Ukraine.

Non seulement l'enseignement de la langue russe est imposé dans les écoles, le russe étant la langue "internationale" de l'Union soviétique, mais une russification progressive de la langue ukrainienne elle-même est entreprise.

Partie des langues slaves, la russification s'étend aux langues turco-tartares. Ainsi dans les journaux publiés en langue kazakh, on constate l'introduction de nombreux mots russes.

Pour tous ces peuples turco-tartares, l'écriture arabe légèrement modifiée qui était la leur, est remplacée, entre 1927 et 1930, par l'écriture latine. Mais cette réforme ouvre la porte aux influences venues de Turquie où une décision identique a été prise antérieurement par Moustapha Kemal. Aussi, entre 1937 et 1940, impose-t-on l'adoption de l'écriture cyrillique.

Enfin, on consacre officiellement l'assouplissement de la politique nationale. La guerre avait, en effet, dévoilé aux dirigeants de Moscou l'existence, dans certains groupes nationaux (Ukraine, Géorgie, Caucase du Nord, etc.), d'une forte opposition au régime.³⁷³ La politique de russification menée tambour battant ne pouvait aboutir qu'au raidissement et à la résistance. Staline comprit qu'il fallait faire machine arrière. On poursuivra la réalisation de l'objectif ultime par des méthodes plus subtiles.

La marche vers l'unification revêt la forme plus attrayante du "patriotisme soviétique" qui, certes, existait déjà auparavant dans le patrimoine affectif de l'U.R.S.S., mais auquel on confiera, en 1950, une nouvelle mission.

La langue russe est exaltée par le biais du patriotisme soviétique, en tant que moyen de communication entre toutes les nations membres de la "famille soviétique". Pour rehausser son prestige, on la décrète "langue mondiale à l'âge du socialisme", destinée à succéder au latin de l'époque

---

³⁷³ La réhabilitation en 1957 des populations du Caucase du Nord réveille un épisode particulièrement tragique dans l'histoire des nationalités en U.R.S.S. Dans son rapport secret à l'issue du XXe Congrès du parti, M. Khruscev avait dénoncé les "actes monstrueux" dont "Staline fut l'inspirateur" et qui "constituent des violations brutales de la politique nationale de Lénine". Dans les années 1943-1944, les Karatchaevs, les Kalmouks, les Tchetchènes-Ingouches et les Balkares furent privés de leurs droits autonomes et déportés en masse dans l'Asie centrale ou en Sibérie pour n'avoir pas opposé de résistance aux Allemands. Ces peuples représentent au total plus de 600 000 habitants. Les Ukrainiens n'évitèrent le même sort que parce qu'ils étaient trop nombreux. Le décret du Présidium du 9 janvier 1957, ratifié par le Soviet suprême le 11 février suivant, qui restitue à ces groupes le statut d'autonomie, ne souffle mot cependant des Allemands de la Volga déportés en Sibérie en 1941, ni des Tartares de Crimée également déportés en 1946. (Cf. rapport de M. Khruscev, *Le Monde*, 14 juin 1956; V.V.S., rapport de M. Gorkine au Soviet suprême, *Izvestija* du 12-2-1957, p. 8. Sur les raisons de cette réhabilitation, v. Walter Kolarz, *Die Rehabilitierung der liquidierten Sowjetvölker in Ost Europa*, 1957, n° 6, p. 420).

esclavagiste et féodale, au français du capitalisme naissant, à l'anglais du capitalisme monopolistique et impérialiste.

Le "patriotisme soviétique" permet aussi de mener plus efficacement la lutte contre l'attachement aux traditions et aux valeurs nationales. On fait valoir, non sans insistance, les immenses services rendus par le "grand peuple russe" à ses "frères cadets" et l'inébranlable "amitié" qui le lie à eux. On parle de la "culture du peuple russe qui a joué et continue de jouer un rôle déterminant dans l'épanouissement des cultures de tous les autres peuples de l'Union soviétique". On dénonce, par contre, toute glorification des monuments nationaux artistiques et littéraires, non seulement comme une "déviation nationaliste et bourgeoise", mais encore comme une manifestation d'hostilité à l'égard du patriotisme soviétique. Pour mieux accomplir ces desseins, on n'hésite pas à faire appel aux auteurs nationaux qu'on oblige à louer dans leur langue nationale la grandeur et les mérites du peuple russe.

Au fond, le "patriotisme soviétique" n'est qu'une manière habile de camoufler le "nationalisme russe", de préconiser la fusion de toutes les nationalités en une seule "nation soviétique" sous l'hégémonie russe. Le socialisme parachevé, ne doit-on pas passer à la phase "supérieure" du communisme, où toutes les différences, même ethniques, entre les hommes doivent disparaître? Naguère on se montrait discret sur ce sujet, on se contentait de vagues allusions, de légers sous-entendus. Aujourd'hui on s'enhardit jusqu'à proclamer sans ambages la vérité. Le régime socialiste aurait créé une "tournure d'esprit" commune à tous les citoyens soviétiques, quelle que soit leur appartenance nationale. Cette mentalité neuve, nourrie de "traditions progressistes" qui se substituent aux "traditions nationales réactionnaires", l'emporterait chaque jour davantage sur les particularismes nationaux. Associée à la communauté d'intérêts économiques, d'idéologie et de foi dans l'avenir, renforcée par la diffusion de la langue russe, soutenue enfin par la volonté de fer du parti, elle contribuerait à forger une nouvelle famille nationale, synthèse heureuse "des intérêts nationaux et internationaux de toutes les nations socialistes".

Ainsi, les tensions nationales, toujours vivantes, devraient se résorber dans le "patriotisme soviétique" allié opportunément à l'internationalisme prolétarien et à l'impérialisme russe. De ces tensions et de leurs effets, le fédéralisme portera des traces indélébiles.

Source: Michel Mouskhély, Zygmunt Jedryka, "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélot, Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques, 1961, Presses Universitaires de France, Paris, pp. 8-16.

დოკუმენტი 5. მიშელ მუსხელი,³⁷⁴ ზიგმუნტ ჟედრიკ³⁷⁵

ეროვნულობის საკითხი

ამონარიდი წიგნიდან: „საბჭოთა კავშირის მთავრობა“

(ფრანგულიდან თარგმნა და სქოლიოები დაურთო ლელა სარალიძემ)

საბჭოთა კავშირი, რომელსაც ხშირად გეოგრაფიულად ერთიან სივრცედ მიიჩნევდნენ, ეთნიკური და ენობრივი ერთიანობით ვერ გამოირჩეოდა. 1939 წელს აქ 33 განსხვავებული ეროვნული ჯგუფი ცხოვრობდა, რომელთაგან თითოეული 100 000–ზე მეტ ადამიანს წარმოადგენდა. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი რუსი ერი იყო – 99 მილიონი ადამიანი, რაც მოსახლეობის 58,41%-ს შეადგენდა. შემდეგ მოდიოდნენ უკრაინელები – 28 მილიონი (16,56%), ხოლო ბევრად უფრო მცირე რაოდენობით ბელორუსები – 5 267 400 (მხოლოდ 3,11%).

შუა აზიის ხალხები (ყაზახები, თურქმენები, უზბეკები, ყარაყალპაკები, ტაჯიკები და ყირგიზები) იმ დროისთვის 11 053 700 ადამიანს შეადგენდა (6,5%-ზე მეტი). კავკასიის რეგიონი მართლაც ეთნიკური მოზაიკა იყო, სადაც საერთო მოსახლეობა 12 მილიონამდე აღწევდა (დაახლოებით 7%). აქ 3 მილიონ რუსთან ერთად თითქმის იმდენივე ქართველი, სომეხი და აზერბაიჯანელი ცხოვრობდა. ამ ოთხ ეთნიკურ ჯგუფს ემატებოდა მთის ხალხები: ჩეჩნები, ინგუშები, ლეზგიები, ჩერქეზები და სხვა, ასევე, დაღესტნელები, რომელთა საერთო რიცხვი 1939 წელს თითქმის 1 800 000-ს შეადგენდა. აღსანიშნავია, რომ ამ რეგიონში ცხოვრობდნენ აფხაზები და აჭარლებიც, რომლებიც შავი ზღვის სანაპირო ზოლზე, საქართველოს ზღვისპირა რეგიონში სახლობდნენ. ამავე მხარეში თათრები, ბერძნები, თურქები, ირანელები და ქურთებიც სახლობდნენ.

საბჭოთა კავშირის ეროვნული სურათი კიდევ უფრო რთული იყო იმიტომ, რომ ეროვნული ჯგუფები თანაბრად განაწილებული არ იყვნენ. მაგალითად, 1939 წელს სომხეთის რესპუბლიკაში მოსახლეობის 84,4% სომეხი იყო, ბელორუსიის რესპუბლიკაში – 80,6% ბელორუსი; უკრაინაში უკრაინელები მოსახლეობის მხოლოდ 80%-ს შეადგენდნენ, ხოლო რუსები რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის მოსახლეობის 73,4%-ს. მიუხედავად ამისა, 3 მილიონი რუსი კავკასიის რეგიონში ცხოვრობდა. მსგავსი მოვლენა შეინიშნებოდა უკრაინაშიც, სადაც ქალაქებში მუშათა კლასის მნიშვნელოვანი ნაწილი რუსული წარმოშობისა და რუსულენოვანი იყო.

³⁷⁴ მიშელ მუსხელი — სამართლის ფაკულტეტის პროფესორი, სსრკ-ის კვლევათა ცენტრის დირექტორი (სტრასბურგი).

³⁷⁵ ზიგმუნტ ჟედრიკ — საფრანგეთის ეროვნული სამეცნიერო კვლევების ცენტრის (CNRS) მეცნიერ-თანამშრომელი.

1939 წლიდან სხვადასხვა ეროვნული ჯგუფის რაოდენობა მნიშვნელოვნად შეიცვალა. მიუხედავად ამისა, საბჭოთა კავშირის ეთნიკური სურათის ძირითადი მახასიათებლები უცვლელი დარჩა: სლავური ხალხები აშკარად დომინირებდნენ – 150 მილიონზე მეტი, მაშინ როცა თურქულ-თათრული ჯგუფები მხოლოდ 25–30 მილიონს შეადგენდნენ. სლავებს შორის, უკრაინელებსა და ბელორუსებზე დიდრუსები ("Grands Russes") დომინირებდნენ.

სხვადასხვა ეროვნების ხალხთა ერთ სახელმწიფოში თანაცხოვრება მარტივი ვერ იქნებოდა. პრობლემის გადაჭრის მიზნით, ცარისტულმა რეჟიმმა ცენტრალიზაციასა და არარუსული ელემენტების იძულებითი რუსიფიკაციას მიმართა, რაც სიტუაციას კიდევ უფრო ამძიმებდა. პერიფერიის ხალხებში ეროვნული ენის გამოყენება მკაცრად იყო შეზღუდული, ხოლო განათლება ყველა საფეხურზე მხოლოდ რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა. არარუსული კულტურის განვითარება შეფერხებული ან სრულად აკრძალული იყო, ხოლო ეროვნული ინსტიტუტები სისტემატურად იჩაგრებოდნენ. შედეგად, ასიმილაციის პროცესი არათუ დაჩქარდა, პირიქით, განსაკუთრებით უკრაინაში, ეროვნული გრძნობები კიდევ უფრო გაძლიერდა. დამოუკიდებლობისკენ მიმართული ძალები მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ელოდნენ, რაც 1917 წლის რევოლუციამ მოიტანა: ცარისტული რეჟიმის დაცემას, დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად იმპერიის დაშლა მალევე მოჰყვა.

შექმნილ ვითარებაში ბოლშევიკებმა აირჩიეს პოლიტიკა, რომელიც ლენინმა და სტალინმა რევოლუციამდე შეიმუშავეს და კომუნისტურმა პარტიამ დაუყოვნებლივ მხარი დაუჭირა. ეროვნული ჩაგვრა მხოლოდ ერთ-ერთი ფორმა იყო დომინანტი ეროვნული კაპიტალისტური მმართველი კლასის მხრიდან ჩაგვრისა, ამიტომ ყველა ერს თვითგამორკვევის სრული უფლება ანუ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის შესაძლებლობა უნდა მისცემოდა, თუ ამის სურვილი ექნებოდა. თუმცა, აღნიშნული პრინციპის ფარგლებში ახალი ნაციონალიზმის ხელშეწყობა, რომელიც ყველა ერის პროლეტარიატის ერთიანობას საფრთხეს უქმნიდა, არ იგულისხმებოდა. შესაბამისად, ეროვნული გათავისუფლება მხოლოდ პროლეტარიატის გათავისუფლების საშუალება და საერთაშორისო სოლიდარობის გზაზე, ახალი ეტაპი უნდა ყოფილიყო.

ეს მოქნილი დოქტრინა საშუალებას აძლევდა საბჭოთა ხელისუფლებას, ეროვნული დამოუკიდებლობის მოსურნე ხალხების მიმართ გულუხვობა გამოეჩინა, თუმცა საჭიროების შემთხვევაში, შემდგომში მათი ხელახლა დამორჩილება ძალის გამოყენებითაც შეეძლოთ. რევოლუციის მეორე დღესვე, დაშლის პირას მისული იმპერიის შეკავებისა და სამოქალაქო ომში მტრის ზურგში მოკავშირეების მოპოვების აუცილებლობამ, საბჭოთა ხელისუფლება აიძულა 1917 წლის 15 (2) ნოემ-

ბერს გამოექვეყნებინა ცნობილი „რუსეთის ხალხთა უფლებების დეკლარაცია“, სადაც განსაზღვრული იყო საბჭოთა მთავრობის ეროვნული პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები:

რუსეთის ყველა ხალხის თანასწორობა და სუვერენიტეტი;

ხალხთა უფლება თვითგამორკვევაზე, მათ შორის — გამოყოფისა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის უფლება;

ყველა ეროვნული და ეროვნულ-სარწმუნოებრივი ხასიათის პრივილეგიისა და შეზღუდვის გაუქმება (ეს მასალა იხილეთ: *История Советской конституции*, საბჭოთა მეცნიერებათა აკადემია, მოსკოვი, 1957, გვ. 19–20).

1917–1918 წლებში, რუსეთის ხალხთა უფლებების დეკლარაციის საფუძველზე მიღებული დეკრეტებით, უკრაინის, ფინეთის, ბელორუსიისა და სხვა ქვეყნების დამოუკიდებლობა აღიარეს. 1918 წლის იანვარში, რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკის III ყრილობა შეიკრიბა. ყრილობამ გადაწყვიტა, რომ საბჭოთა რესპუბლიკა „თავისუფალ ხალხთა თავისუფალი კავშირის საფუძველზე“ უნდა დაფუძნებულიყო. ერთ-ერთ რეზოლუციაში განისაზღვრა, რომ თვითგამორკვევის პრინციპი „მშრომელი მასების თვითგამორკვევის მნიშვნელობით“ უნდა გაგებულიყო. ამ პრინციპის საფუძველზე რევოლუციურმა მთავრობამ, ხალხთა თვითგამორკვევის უფლების გამოცხადების პარალელურად, შეძლო ბრძოლა „კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიული მთავრობების“ წინააღმდეგ, რომლებიც უკრაინაში, ამიერკავკასიასა და პერიფერიის სხვა რეგიონებში ჩამოყალიბდნენ. სწორედ მაშინ გამოიღო ნაყოფი ამ პრინციპულმა მიდგომამ. 1923 წელს, კომუნისტური პარტიის XII ყრილობაზე სტალინმა აღნიშნა: „ნუ დაგავიწყდებათ, რომ კოლჩაკის, დენიკინის, ვრანგელისა და იუდენიჩის ზურგს უკან რომ არ ყოფილიყო ე. წ. უცხოენოვანი მოსახლეობა და ოდესღაც ჩაგრული ხალხები, რომლებიც გენერლების ზურგს ასუსტებდნენ, რუსი პროლეტარებისადმი ჩუმი თანაგრძნობით, ჩვენ ვერცერთ გენერალს ვერ დავამარცხებდით. მაშინ როცა მათ წინააღმდეგ მივდიოდით, მათი ზურგი უკვე დაშლილი იყო. რატომ? იმიტომ, რომ ეს გენერლები კოლონიზატორ ელემენტებს – კაზაკებს ეყრდნობოდნენ; ჩაგრულ ხალხებს ისინი მომავალი ჩაგვრის პერსპექტივას უჩვენებდნენ, რის გამოც მათ სხვა გზა აღარ რჩებოდათ, გარდა იმისა, რომ ჩვენს მხარეს გადმოსულიყვნენ. ჩვენ კი ამავე დროს ამ ხალხთა გათავისუფლების დროშას ვაფრიალებდით“ (*Les facteurs nationaux dans l'édification du parti et de l'Etat, in Le Marxisme et la question nationale et coloniale, Paris (Ed. Soc.), p. 143*).

ამ პოლიტიკის ორი ძირითადი შედეგი იყო: კონტრრევოლუციის დამარცხება და ცარისტული იმპერიის ძველი საზღვრების ნაწილობრივი აღდგენა. რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ სტალინმა წამო-

აყენა ფორმულა ეროვნული თავისებურებებისა და სოციალისტური ერთიანობის თანაარსებობაზე: „ჩვენ ვაშენებთ პროლეტარულ კულტურას. ეს მართალია, თუმცა პროლეტარული კულტურა, შინაარსით სოციალისტური, ენის, ზნე-ჩვეულებებისა და სხვა თავისებურებების მიხედვით, სხვადასხვა ხალხში განსხვავებულ ფორმებსა და გამოხატვის საშუალებებს იძენს. შინაარსით პროლეტარული, ფორმით ეროვნული — ასეთია კულტურა, რომელიც საერთო იქნება ყველასთვის, და რომლისკენაც მიიღწევის სოციალიზმი. პროლეტარული კულტურა არ აუქმებს ეროვნულ კულტურას, არამედ ავსებს მას შინაარსით; ხოლო ეროვნული კულტურა პროლეტარულ კულტურას ფორმას ანიჭებს“.

სტალინის ფორმულა „შინაარსით სოციალისტური, ფორმით ეროვნული“ კულტურული პოლიტიკის მთელ პროგრამას მოიცავს. კულტურულ დონეზე სოციალიზმის დამკვიდრება გულისხმობს მარქსიზმ-ლენინიზმის დომინირებას, ნებისმიერი ორიგინალური ეროვნული კულტურის მიმართ, რომელიც შესაძლოა განხეთქილების საფუძველი გახდეს. ამ შემთხვევაში აღდგენილი არარუსული ეროვნული ენები პერიფერიულ მოსახლეობაში ფუნქციონირებს როგორც სოციალისტური კულტურის გადამცემი მექანიზმი, რომელიც იდეების გავრცელებას და კონტროლს უზრუნველყოფს.

ჯერ კიდევ 1921 წლის მარტში, რუსეთის კომუნისტური პარტიის X ყრილობაზე საბჭოთა რესპუბლიკებში პარტიის ამოცანები განისაზღვრა. ამოცანები მდგომარეობდა შემდეგში: დაეფუძნებინათ და გაეძლიერებინათ საბჭოთა სახელმწიფოებრიობა ისე, რომ იგი თითოეული ერის ეროვნული ცხოვრების პირობებზე მორგებული ყოფილიყო; დაეფუძნებინათ და გაეძლიერებინათ სასამართლოები, ადმინისტრაციები, ეკონომიკური და სხვა სახელმწიფო ორგანოები, რომლებიც ეროვნულ ენაზე ფუნქციონირებდნენ და შედგებოდნენ ადგილობრივი პირებისგან, რომლებიც მოსახლეობის ცხოვრების პირობებსა და ფსიქოლოგიას კარგად იცნობდნენ; დაეფუძნებინათ და განეფითარებინათ პრესა, სკოლა, თეატრი, კლუბები და სხვა კულტურული თუ საგანმანათლებლო ინსტიტუტები ეროვნულ ენებზე; დაეგეგმათ და მოეწყოთ ფართო ქსელი საერთო, პროფესიული და ტექნიკური განათლების სკოლებისა და კურსების, განსაკუთრებით ყირგიზების, ბაშკირთა, თურქმენების, უზბეკების, ტაჯიკების, აზერბაიჯანელების, თათრებისა და დაღესტნელებისთვის, რათა დაჩქარებულიყო ადგილობრივი კადრების მომზადება — მათ შორის კვალიფიციური მუშების, საბჭოთა ინსტიტუტებისა და პარტიის თანამშრომლების აღზრდა ადმინისტრაციის ყველა სფეროში, განსაკუთრებით განათლების დარგში.

შინაარსსა და ფორმას შორის თეორიული განსხვავების შესანარჩუნებლად კომუნისტური პარტია, უპირველეს ყოვლისა სტალინი, რომე-

ლიც 1922 წელს გახდა გენერალური მდივანი, მუდმივად გამოხდა ორ გადახრას, რომელშიც არ უნდა ჩავარდნილიყვნენ: ერთის მხრივ — დიდრუსული შოვინიზმი, რომელიც სოციალიზმის დამყარების საბაბით საბჭოთა კავშირის ჩამორჩენილი ხალხების ავტონომიისკენ სწრაფვას უგულებელყოფდა; მეორეს მხრივ — ადგილობრივი შოვინიზმი, რომელიც პირველის საპასუხოდ ეროვნული კულტურული ღირებულებების აღდგენას ცდილობდა, თუმცა ბურჟუაზიული გადახრის რისკს შეიცავდა.

ამ დაპირისპირებულ ბრძოლაში პარტია ხან დიდრუსული შოვინიზმის ნარჩენების წინააღმდეგ მიმართავდა ქმედებებს, ხან კი — ადგილობრივი შოვინიზმის გამოვლინებებზე. მიუხედავად ეროვნული პოლიტიკის ცვალებადობისა, რომელიც გარემოებებით იყო განპირობებული, დოქტრინულად ორივე გადახრის დაგმობა უცვლელი დარჩა, რადგან ორივე ერთნაირად მავნედ შეფასდა.

ფაქტობრივად, საბჭოთა პოლიტიკაში დიდი რუსების გარდა სხვა ეროვნებების მიმართ სტრატეგიული მიზნების უცვლელი მახასიათებელი და ტაქტიკური ზომების პოლიტიკური საჭიროებებზე მორგება აუცილებელი იყო. სწორედ ამით აიხსნება რატომ იცვლებოდა პოლიტიკა ზოგჯერ მკვეთრად და ეს დასავლელი დამკვირვებლებისთვის გაუგებრობას რატომ ქმნიდა.

ეკონომიკური პოლიტიკის მსგავსად, საწყის პერიოდში, რომელიც შედარებით ლიბერალური იყო, უპირატესობა ეროვნული ენების ავტონომიურ განვითარებას მიენიჭა. 1923 წელს, რუსეთის კომუნისტური პარტიის XII ყრილობაზე, დიდი რუსული შოვინიზმისკენ გადახრა მკაცრად დაგმეს. ყრილობის საბოლოო რეზოლუციაში ნათქვამია: „ფაქტობრივად, ეს ნარჩენები ვლინდება ამპარტავნულ და გულგრილ ბიუროკრატიზმში, რომელსაც რუსი საბჭოთა მოხელეები ავლენენ ეროვნულ რესპუბლიკათა საჭიროებებისა და მოთხოვნების მიმართ (...). ვითარება რიგ ეროვნულ რესპუბლიკებში (უკრაინაში, ბელორუსიაში, აზერბაიჯანში, თურქესტანში) რთულდება იმითაც, რომ მუშათა კლასის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების მთავარი საყრდენია, დიდრუსული ეროვნების წარმომადგენელია. ამ რეგიონებში ქალაქსა და სოფელს, მუშათა კლასსა და გლეხობას შორის კავშირის დამყარებას ხელს დიდრუსული შოვინიზმის ნარჩენები უშლის, როგორც პარტიულ ორგანოებში, ასევე, საბჭოთა ინსტიტუტებში. ასეთ პირობებში, საუბარი რუსული კულტურის უპირატესობაზე და „უმაღლესი“ რუსული კულტურის გარდაუვალ გამარჯვებაზე შედარებით ჩამორჩენილ კულტურებზე (უკრაინული, აზერბაიჯანული, უზბეკური, ყირგიზული და სხვა) მხოლოდ დიდრუსული ეროვნების დომინაციის განმტკიცების მცდელობაა. ამიტომ, დიდრუსული შოვინიზმის ნარჩე-

ნების წინააღმდეგ ბრძოლა ჩვენი პარტიის პირველი და დაუყოვნებელი ამოცანაა“.

ამ პოლიტიკის ფარგლებში შეიძლება მოვიყვანოთ მაგალითი უკრაინული ინტელიგენციის შესაძლებლობისა, განვეითარებინა საკუთარი ეროვნული ენა. უკრაინული ენის განვითარება, ტექნიკური პროგრესით განპირობებული საჭიროების გამო, მიმდინარეობდა უკრაინული ენის ტრადიციული თავისებურებების დაცვის პოლიტიკის შესაბამისად, რომელიც მიზნად ისახავდა უცხოური გავლენების, მათ შორის რუსული გავლენის, გამორიცხვას.

1927 წელს, უკრაინული ორთოგრაფიის რეფორმის კონფერენციაზე, რომელიც უკრაინის კომუნისტური პარტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ლიდერის, შპირნიკის ინიციატივით ჩატარდა, ლინგვისტების ჯგუფმა კირილიცის შეცვლა და ლათინური ანბანის შემოღება მოითხოვა. მოსკოვის ჩარევით, ეს წინადადება არ დაკმაყოფილდა, თუმცა იგი უკრაინელი ინტელიგენციის ნაწილის, რუსეთის ნაცვლად დასავლეთისკენ სწრაფვაზე მიუთითებდა. მართლაც, უკრაინის კულტურის ორიგინალობა ძირითადად დასავლეთთან კავშირებში გამოიხატებოდა.

რუსული ენა სკოლებში იკრძალებოდა არა მხოლოდ როგორც „საერთაშორისო“ ენა საბჭოთა კავშირში, არამედ პარალელურად იწყებოდა უკრაინული ენის თანდათანობითი რუსიფიკაცია. რუსიფიკაცია, რომელიც თავდაპირველად სლავურ ენებში დაიწყო, თურქულ-თათარულ ენებზეც გავრცელდა. მაგალითად, ყაზახურენოვან გაზეთებში რუსული სიტყვების გამოყენება მრავლად შეინიშნებოდა.

თურქულ-თათარული ხალხებისთვის, რომელთა წარსულში გამოყენებული იყო ოდნავ შეცვლილი არაბული დამწერლობა, 1927–1930 წლებში შემოღებული იქნა ლათინური დამწერლობა. თუმცა ეს რეფორმა ხელს უწყობდა თურქეთიდან მომდინარე გავლენების გაძლიერებას, სადაც ანალოგიური გადანყვეტილება მანამდე მიღებული იყო მუსტაფა ქემალის მიერ. შედეგად, 1937–1940 წლებში კირილიცის დამწერლობის შემოღება დაიწყო.

საბოლოოდ, ეროვნული პოლიტიკის შერბილება ოფიციალურად განხორციელდა. ომმა, სინამდვილეში, მოსკოვის ხელმძღვანელობას დაანახვა, რომ გარკვეულ ეროვნულ ჯგუფებში (უკრაინაში, საქართველოში, ჩრდილოეთ კავკასიაში და სხვ.) რეჟიმისადმი ძლიერი წინააღმდეგობა არსებობდა.³⁷⁶

³⁷⁶ 1957 წელს ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა რეაბილიტაციამ, სსრკ-ის ერების ისტორიაში, განსაკუთრებულად ტრაგიკული ეპიზოდი გააცოცხლა. პარტიის XX ყრილობის შემდგომ, თავის საიდუმლო მოხსენებაში, ნიკიტა ხრუშჩოვმა აღნიშნა: სტალინი იყო „მონსტრული ქმედებების“ ინსპირატორი, რაც „ლენინის ეროვნული პოლიტიკის უხეშ დარღვევას“ წარმოადგენდა. 1943–1944 წლებში ყარაჩაელებმა, ყალმუხებმა, ჩეჩენეთ-ინგუშებმა და ბალყარებმა ავტონომიური უფლებები დაკარგეს. ისინი იძულებით

გაერთიანებისკენ სვლა უფრო მიმზიდველ ფორმას იღებდა „საბჭოთა პატრიოტიზმის“ სახით, რომელიც მანამდეც არსებობდა სსრკ-ის ემოციურ-იდეოლოგიურ სივრცეში, თუმცა 1950-იანი წლებიდან მას ახალი, მიზანმიმართული ფუნქცია მიენიჭა.

რუსული ენა აღზევდა საბჭოთა პატრიოტიზმის მეშვეობით, როგორც „საბჭოთა ოჯახის“ ყველა ერის საკომუნიკაციო საშუალება. მისი პრესტიჟის ასამაღლებლად იგი გამოცხადდა „სოციალიზმის ეპოქის მსოფლიო ენად“, რომელსაც მონათმფლობელური და ფეოდალური ეპოქის ლათინური, ადრეული კაპიტალიზმის ფრანგული და მონოპოლიური, იმპერიალისტური კაპიტალიზმის ინგლისური ენა უნდა შეეცვალა.

„საბჭოთა პატრიოტიზმი“, ასევე, ეროვნულ ტრადიციებსა და ღირებულებებთან მიჯაჭვულობის წინააღმდეგ ბრძოლაში უფრო ეფექტურად გამოიყენებოდა. განსაკუთრებული ხაზგასმით აღინიშნებოდა „დიდი რუსი ხალხის“ მიერ თავისი „უმცროსი ძმებისთვის“ განეული „უზარმაზარი სამსახური“ და მათ შორის არსებული „ურყევი მეგობრობა“. ხშირად საუბრობდნენ „რუსი ხალხის კულტურაზე“, რომელმაც გადამწყვეტი როლი ითამაშა და კვლავაც თამაშობდა საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხთა კულტურის განვითარებაში. ამავდროულად, ეროვნული მხატვრული და ლიტერატურული ძეგლების განდიდება არა მხოლოდ „ნაციონალისტურ და ბურჟუაზიულ გადახრად“, არამედ საბჭოთა პატრიოტიზმისადმი მტრულ დამოკიდებულებაც მიიჩნეოდა. ამ მიზნების მისაღწევად, საბჭოთა ხელისუფლება ეროვნული ავტორების გამოყენებასაც არ ერიდებოდა, რომლებსაც საკუთარ ენაზე აიძულებდნენ განედიდებინათ რუსი ხალხის სიდიადე და დამსახურებები.

სიღრმისეულად კი „საბჭოთა პატრიოტიზმი“ მხოლოდ ნიღბავდა რუსულ ნაციონალიზმს, რომლის საბოლოო მიზანი, რუსული ჰეგემონიის ქვეშ, ერთიან „საბჭოთა ერად“ ყველა ეროვნების შერწყმა იყო. სოციალიზმის დასრულების შემდეგ, კომუნიზმის „უმაღლესი“ ფაზა უნდა დამდგარიყო, სადაც ადამიანებს შორის ყველა განსხვავება — მათ შორის

გადასახლეს ცენტრალურ აზიასა და ციმბირში — ბრალდებით, რომ მათ ოკუპაციის დროს გერმანელებს წინააღმდეგობა არ გაუწიეს. ამ ეთნიკური ჯგუფების საერთო რაოდენობა 600 000-ზე მეტი იყო. მსგავსი ბედი მხოლოდ უკრაინელებს აარიდეს, რადგან ისინი მეტისმეტად მრავალრიცხოვანნი იყვნენ. 1957 წლის 9 იანვრის პრეზიდიუმის დადგენილებით, რომელსაც უზენაესმა საბჭომ 11 თებერვალს ოფიციალურად მოაწერა ხელი, აღნიშნულ ხალხებს ავტონომიის სტატუსი დაუბრუნდა. მიუხედავად ამისა, დოკუმენტში არაფერია ნათქვამი სხვა დეპორტირებულ ხალხთა — ვოლგის გერმანელებისა (გადასახლებულნი 1941 წელს) და ყირიმის თათრებისა (გადასახლებულნი 1946 წელს) — საკითხზე (შდრ. ხრუშჩოვის მოხსენება, *Le Monde*, 14 ივნისი 1956; ბატონი გორკინის მოხსენება უზენაეს საბჭოში, *Известия*, 12.02.1957, გვ. 8. რეაბილიტაციის მიზეზებზე იხ. Walter Kolarz, *Die Rehabilitierung der liquidierten Sowjetvölker in Ost-Europa*, 1957, №6, გვ. 420).

ეთნიკური — უნდა გამქრალიყო. ადრე ამ თემაზე მხოლოდ ფრთხილი მინიშნებები კეთდებოდა, ხოლო მოგვიანებით ეს იდეა უკვე ღიად ფორმულირდებოდა.

სოციალისტურ რეჟიმს თითქოს შეექმნა „საერთო აზროვნების ტიპი“, რომელიც ყველა საბჭოთა მოქალაქეს აერთიანებდა მათი ეროვნული კუთვნილების მიუხედავად. ეს ახალი მენტალიტეტი, რომელიც „პროგრესული ტრადიციებით“ იკვებებოდა და „რეაქციულ ეროვნულ ტრადიციებს“ ანაცვლებდა, მიზნად ისახავდა ეროვნული თავისებურებების თანდათანობით დაძლეवास. ეკონომიკური ინტერესების, იდეოლოგიისა და მომავლის რწმენის ერთიანობასთან შერწყმული, რუსული ენის გავრცელებით გამტკიცებული და პარტიის „რკინის ნების“ მიერ მხარდაჭერილი, იგი ახალი ეროვნული ოჯახის ჩამოყალიბებას ემსახურებოდა — „ყველა სოციალისტური ერის ეროვნული და ინტერნაციონალური ინტერესების ბედნიერ სინთეზს“.

ამრიგად, მუდმივად არსებული ეროვნული დაძაბულობები უნდა განეიტრალებულიყო „საბჭოთა პატრიოტიზმის“ მეშვეობით, რომელიც პროლეტარულ ინტერნაციონალიზმსა და რუსულ იმპერიალიზმს ხელსაყრელად ერწყმოდა. ეს დაძაბულობები და მათგან გამომდინარე შედეგები ფედერალიზმის სტრუქტურაზეც მკაფიოდ აისახა.

წყარო: *Michel Mouskhély, Zygmunt Jedryka, "Le Gouvernement de l'U.R.S.S." Préface de Marcel Prélot, Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques, 1961, Presses Universitaires de France, Paris, pp. 8-16.*

დოკუმენტი 6. La Géorgie et son statut international

Le monde d'aujourd'hui porte en lui un déchirement tragique. La science et la technique le rétrécissent, l'unifient chaque jour davantage. Il reste pourtant plus divisé, plus compartimenté que jamais: les souverainetés nationales, plus apparentes que réelles, mais toujours aussi ombrageuses, se maintiennent, coexistent tant bien que mal, voire s'opposent irréductiblement. La société internationale s'en trouve profondément affectée; elle combine de manière curieuse, contradictoire, les principes les plus opposés: coopération volontaire et domination pure, empire du droit et équilibre politique, ces principes se cotoient, se mélangent, s'enchevêtrent, se neutralisent. L'observateur de la vie internationale se sent dérouté, perdu: il a peine à se reconnaître dans les institutions, les principes, les notions. A l'anarchie, au désordre dans les faits correspond la confusion, le désarroi, dans les idées.

Qu'est-ce que l'Etat? Qu'est-ce qu'une personne du droit des gens? Qu'est-ce que l'indépendance? A quelles conditions une collectivité politique peut-elle revendiquer et obtenir l'admission aux Nations Unies? Tout membre de cette organisation peut-il, doit-il, se voir reconnaître le titre d'Etat indépendant? A toutes ces questions que l'on pourrait multiplier presque à volonté il paraît impossible d'apporter une réponse sûre. La Biélorussie et l'Ukraine, membres des Nations Unies, constituent-ils des Etats au sens du droit international? Et la République populaire de Mongolie? La République populaire de Corée? Les Philippines? Cuba? La Lybie? etc... etc... Et la Géorgie - pour en venir au sujet même de mon propos -- qui ne tient plus l'actualité politique que lorsqu'une répression brutale ou un règlement de compte rapellent, fort opportunément, que tout ne va pas pour le mieux dans la meilleure des "familles inter-nationales".

Mais oui! la Géorgie! Petit pays de quelques millions d'habitants, patrie d'une nation qui porte l'héritage de plus de deux mille ans d'histoire, foyer d'une culture à la fois variée et originale, dépositaire des meilleures traditions occidentales, victime de sa malheureuse position géographique, cette grande petite nation mérite notre attention à plus d'un titre.

Elle évoque dans toute sa gravité, le sort des petites communautés dans un monde en voie de polarisation, que se disputent les grandes puissances, aujourd'hui les Etats-Unis et l'U.R.S.S., demain la Chine, l'Inde.. Problème angoissant, en effet, que celui de la survivance des faibles, devant l'impérialisme, voulu ou forcé, des grands.

Son cas soulève en outre, un certain nombre de principes fondamentaux de droit international qui touchent de si près à la structure de la société internationale qu'ils n'ont jamais pu recevoir une solution satisfaisante, ni dans la doctrine ni dans la pratique diplomatique. Souveraineté et indépendance, "force normative du fait", prescription, reconnaissance, personnalité du droit des gens... ce sont là quelques-uns des problèmes que pose le cas de la Géorgie et qui ont suscité et suscitent encore un véritable déluge de controverses et d'interprétations divergentes dans la littérature juridique.

Enfin, la participation de la Géorgie à l'Union Soviétique ne laisse pas de compliquer la situation, imprime en tout cas à celle-ci des traits particuliers. L'U.R.S.S. prétend, en effet, réaliser une association souveraine des nations souveraines, la souveraineté de celles-ci étant aussi pleine et absolue que la souveraineté de celle-là. L'U.R.S.S. se rangerait-elle parmi les unions internationales - telles les Nations Unies, l'Union de l'Europe Occidentale, la Ligue des Etats Arabes, etc... — qui sauvegardent pleinement l'indépendance de leurs membres? Ou constituerait-elle une fédération originale, sans équivalent dans l'histoire, pourtant suffisamment

riche, des unions d'Etats? Ces questions qui surgissent spontanément à propos de la Géorgie, impliquent tout le problème du fédéralisme.

Notre étude commencera par cet aspect du statut de la Géorgie. Si, en effet, la Géorgie conserve, au sein de l'Union soviétique, souveraineté et indépendance, le problème de son statut, dans la communauté internationale, deviendra plus facile à résoudre. Il conviendra simplement de rechercher le joint entre les deux faces de sa position juridique.

I

Dans l'Union Soviétique, le statut de la Géorgie fait l'objet d'une double réglementation: celle de la constitution de l'U.R.S.S. et celle de la constitution de la R.S.S. de Géorgie³⁷⁷. De toutes les dispositions qui en traitent, il importe de citer les plus importantes. Dans la loi fondamentale de l'U.R.S.S. ce sont:

"Art. 13. — L'Union des Républiques Socialistes Soviétiques est un Etat fédéral (soiuznoe gosudarstvo) fondé sur la base de l'union librement consentie de Républiques Socialistes Soviétiques égales en droit...

"Art. 15. — La souveraineté des Républiques fédérées n'a d'autres limites que celles indiquées à l'article 14 de la constitution de l'U.R.S.S. En dehors de ces limites, chaque République fédérée exerce la puissance publique (gosudarstvennoja vlast') d'une manière indépendante. L'U.R.S.S. protège les droits souverains des Républiques fédérées.

"Art. 17. — A chaque République fédérée est conservée le droit de sortir librement de l'U.R.S.S.

"Art. 18 a) — Chaque République fédérée a le droit d'entrer en rapports directs avec les Etats étrangers, de conclure des accords avec eux et de procéder à l'échange de représentants diplomatiques et consulaires.

"Art. 18 b) — Chaque République fédérée a ses formations républicaines militaires".

Voici maintenant les dispositions de la constitution géorgienne:

"ART. 13. — Afin de réaliser l'entraide dans le domaine économique et politique, ainsi que dans celui de la défense nationale, la République Socialiste Soviétique de Géorgie s'est associée librement... dans l'Etat fédéral: Union des Républiques Socialistes Soviétiques...

"En conséquence de quoi la R.S.S. de Géorgie garantit à l'U.R.S.S. ...l'exercice des droits définis à l'article 14 de la constitution de l'U.R.S.S.

"En dehors des limites de l'article 14 de la constitution de l'U.R.S.S., la R.S.S. de Géorgie, maintenant pleinement ses droits souverains, exerce la puissance publique d'une manière indépendante.

---

³⁷⁷ Konstitucija (osnovnoj zakon) S.S.S.R. — Konstitucii (osnovnye zakony) S.S.S. Respublik (Moskva, 1951. Gosudarstvennoe izdatel'stvo).

"ART. 15. - La R.S.S. de Géorgie conserve par devers elle le droit de sortir librement de l'Union

des Républiques Socialistes Soviétiques".

Enfin, les articles 16a et 16b qui ne font que reproduire textuellement les articles 18a et 18b de la constitution fédérale.

Tels sont les textes. C'est en partant de ces textes que la doctrine soviétique affirme la souveraineté des Républiques fédérées, intégrées pourtant dans un Etat fédéral, lui aussi souverain. L'argumentation développée à l'appui de cette assertion comporte deux parties: la démonstration des droits souverains des Républiques fédérées et l'analyse de la notion de souveraineté.³⁷⁸

Les droits souverains sont ceux qui sont inhérents à tout Etat souverain, sans lesquels celui-ci ne serait plus souverain, voire perdrait sa qualité d'Etat. C'est bien dans ce sens qu'ils sont entendus dans la doctrine soviétique.³⁷⁹ Ils ont donc un rapport étroit avec la nature étatique des Républiques fédérées, que s'affirme à la fois sur le plan sociologique et sur le plan juridique. Aussi se divisent-ils en deux catégories nettement distinctes.

La première comprend des droits qui postulent l'existence de la Géorgie comme Etat. Tout Etat comporte en effet trois éléments essentiels: un élément matériel — le territoire, un élément personnel — la population et un élément politique — le gouvernement. Or, la Géorgie possède incontestablement son propre territoire (art. 16 de la constitution) qui ne peut être modifié sans son consentement. Il existe également une citoyenneté géorgienne à côté de la citoyenneté de l'Union (art. 18 de la constitution). L'organisation politique de la Géorgie — gouvernement et administration, parlement et justice, etc... — repose enfin sur la loi fondamentale géorgienne distincte de celle de l'Union (art. 14a de la constitution). Certes, dans ces trois domaines, la Géorgie ne dispose pas de toute sa liberté: la constitution fédérale lui impose des sujétions et réserve à l'Union des pouvoirs de contrôle et d'intervention. Nul doute cependant que la disparition de l'Union ne saurait affecter l'existence de la Géorgie: l'organisation qu'il possède permet à l'Etat géorgien de continuer ses activités, de garantir son indépendance et de maintenir l'ordre public.

La deuxième catégorie comprend les droits qui visent le comportement de l'Etat en tant que collectivité indépendante. Il s'agit ici de droits, réservés d'ordinaire aux personnes du droit des gens et dont les effets se

---

³⁷⁸ Pour plus de détails, v. notre étude sur Le Fédéralisme Soviétique in Travaux de l'Institut de Droit Comparé de Strasbourg (Paris, Dalloz, 1954).

³⁷⁹ cf. S. Ocherov: *Soiuznaja respublika v sovetskom soiuze* (Moskva, 1948, p. 100); N. Farberov: *Suverenitet soiuznykh respublik* (Moskva, 1947).

déployent dans l'ordre international. Avant tout le droit de sortir librement de l'Union: n'étant assorti d'aucune condition de forme ou de fond, il semble que la Géorgie puisse en faire usage en toute discrétion. Droit aussi d'entretenir des relations avec les Etats étrangers concédés à la Géorgie, comme à toutes les autres Républiques fédérées, en février 1944. La Géorgie peut désormais entamer des négociations avec les puissances étrangères, prendre part aux conférences internationales, demander son admission aux Nations Unies, échanger des représentants diplomatiques, conclure des traités... bref, participer directement au commerce juridique international. Certes, jusqu'ici, pour des raisons faciles à comprendre, elle s'est abstenue d'user de toutes ces facultés, mais le non usage ne saurait les rendre caduques.

Comment refuser dès lors la qualité d'Etat souverain à la Géorgie sans anéantir du même coup les pouvoirs considérables dont elle se trouve investie? Mais, d'un autre côté, la souveraineté de la Géorgie ne risque-t-elle pas de compromettre celle de l'Union? Pour concilier les deux souverainetés, la doctrine soviétique devait procéder inévitablement à un travail de révision de cette notion. Elle adopta comme point de départ la thèse de l'école classique allemande sur la formation historique de la souveraineté et elle la compléta par la thèse du matérialisme historique sur l'action prépondérante de l'infrastructure économique. En partant de là, elle prétendit que le problème de la souveraineté se posait en termes entièrement différents dans une fédération bourgeoise et dans une fédération socialiste.

En supprimant les contradictions économiques, les conflits d'intérêts et la lutte de classes, le socialisme a instauré dans l'Union soviétique un régime de solidarité et de coopération féconde aussi profitable à l'Union qu'à ses membres. Dans ces conditions, la possession simultanée et égale du pouvoir suprême, par le gouvernement de Moscou et par celui des Républiques fédérées, devient parfaitement concevable. Au surplus, la multiplicité des titulaires n'entraîne pas du tout le morcellement du pouvoir souverain: la souveraineté de la Géorgie est aussi entière que celle de l'Union. Les deux souverainetés sont indépendantes l'une de l'autre tout en étant liées d'une certaine manière.

Le lien se trouve dans le droit de sécession appartenant à la Géorgie. Ce droit apporte une preuve irréfutable que la souveraineté de la Géorgie n'est pas un simple mot, qu'elle est, si l'on peut dire simplement en sommeil, mais qu'elle peut se révéler, s'affirmer à tout instant par un acte de séparation unilatéral. De potentielle elle deviendra alors effective et retrouvera la plénitude de ses propriétés.

Il y aurait beaucoup à dire sur cette singulière théorie qui relève du mystère et de la magie, plus que de la réflexion logique. Je me bornerai aux deux observations; toutes deux se rapportent au fameux droit de se séparer de l'Union. Au sein de l'ordre juridique de l'U.R.S.S. la sécession constitue une hypothèse purement gratuite. N'est-il pas évident, en effet, que faisant partie de cet ordre, son exercice pourrait être empêché par le gouvernement fédéral dont la souveraineté est bel et bien effective? L'explication paraît, en revanche, plausible dans l'hypothèse qu'il ne convient pas d'exclure, de la dislocation de l'Union. Comme toujours, l'effondrement d'un régime ne se fera pas d'un coup; une période plus ou moins longue de crise, d'interrègne juridique le précédera; durant cette période le gouvernement de Géorgie pourrait user de la faculté qu'il a de sortir de l'Union et restaurer ainsi la plénitude de ses droits souverains. Ce faisant, il n'opérerait aucune transmutation juridique de l'Etat. Aucune solution de continuité ne se produirait dans la nature de celui-ci: la rupture du lien fédéral en ferait simplement un Etat complètement indépendant capable de redevenir membre ordinaire de la communauté des Etats.

II

La Géorgie se retrouvera alors face à l'ordre juridique international. Pour s'y faire admettre devra-t-elle solliciter la reconnaissance ? Ou bien pourra-t-elle exciper de ses anciens titres qu'elle estime valables ?

La position internationale de la Géorgie a fait déjà l'objet de plusieurs études.³⁸⁰ Il paraît inutile de reprendre la question dans son ensemble.

Ecrivant en 1932, M. Le Fur résumait en ces termes la situation: "Au point de vue du droit international public, une série d'actes intervenus depuis 1918 a fixé définitivement le statut de la Géorgie. Ce qu'il importe tout d'abord de déterminer c'est sa situation vis-à-vis de la Russie". Par le traité du 7 mai 1920 conclu avec la Géorgie, "...la Russie a reconnu formellement la Géorgie comme un Etat pleinement souverain et s'est engagée à respecter son indépendance... Cette reconnaissance avait été précédée et fut suivie par la reconnaissance de la Géorgie par d'autres Etats, notamment par les Puissances alliées et associées...", d'abord de facto, ensuite de jure. Et l'auteur de conclure: "La situation juridique de la Géorgie, au point de vue du droit international, était donc, pendant les années de sa complète indépendance, aussi claire que sa situation au point de vue du droit public interne. La reconnaissance de la Géorgie par la plupart des Etats étrangers

---

³⁸⁰ V. F. von Liszt: Die völkerrechtliche Stellung der Republik Georgien (Berlin, 1918); O. Nippold: La Géorgie du point de vue du droit international (Berne, 1920) ; E. Milhaud: La Géorgie, la Russie et la Société des Nations (Genève, 1925); L. Le Fur: La Géorgie et le droit des gens, in Revue Générale de Droit International Public 1932, p. 437 et s.

l'a fait rentrer dans la communauté des nations; elle est donc redevenue une personne souveraine du droit des gens" (Op cit. pp. 447-449.)

Tout cela est incontestable. Certes, en 1921, les armées soviétiques envahissaient et occupaient de nouveau le pays. Soviétisée, la Géorgie entraînait quelques années plus tard dans l'Union, fondée en 1924, d'abord par le truchement de la République Socialiste Soviétique de Transcaucasie, ensuite directement. Cette situation dure depuis plus de trente ans. Depuis 1944 elle a même ceci de paradoxal que, disparue de la communauté générale des nations, la personnalité internationale de la Géorgie renaît dans la communauté particulière de l'U.R.S.S. Ce qu'il y a de plus remarquable encore, c'est que la Géorgie tient cette personnalité de la constitution fédérale, c'est-à-dire d'un acte de droit public interne. Des considérations politiques l'empêchent pour le moment de la manifester, mais rien ne dit qu'il n'en sera pas autrement demain et qu'une délégation géorgienne ne participera pas aux travaux des Nations Unies et de toutes ses agences, à côté des délégations ukrainienne et biélorusienne. Il n'est même pas impossible d'imaginer la R.S.S. de Géorgie, signataire d'un traité bilatéral ou multilatéral, partie à un accord régional, représentée par des ministres, à sa nomination, auprès de puissances étrangères. Des affirmations gratuites, objectera-t-on! Elles sont cependant juridiquement fondées; quant aux raisons d'opportunité, leur mobilité est telle que, la grande souplesse de la politique soviétique aidant, elles pourraient se vérifier en fait. On se trouverait alors en présence d'une situation entièrement nouvelle qu'il importe de prévoir dès maintenant. Sans même aller jusque-là, qui oserait contester la nécessité de réexaminer, à la lumière des données nouvelles, de droit et de fait, le statut international de la Géorgie?

La chose n'est pas facile. Pour clarifier la situation, il convient de nous demander au préalable si l'ordre juridique international définit les conditions auxquelles il subordonne l'octroi du statut d'Etat indépendant à une collectivité politique. A la vérité, en ce domaine il n'existe pas encore de règles indiscutables: la matière de la reconnaissance obéit davantage aux impératifs de la politique qu'aux exigences du droit et de la justice. Tout au plus trouve-t-on quelques indications dans la pratique diplomatique et dans celle de l'ancienne Société des Nations.

Dans une résolution adoptée en 1931 à propos de l'admission de l'Irak à la S.d.N. le Conseil, entérinant le rapport de la commission des mandats, décidait que pour acquérir l'aptitude à se conduire seule et à assurer son existence en tant qu'Etat indépendant, une collectivité politique devait remplir les conditions suivantes:³⁸¹

---

³⁸¹ Rapport spécial de la Commission, Genève, 1931, p. 229.

"a) Etre doté d'un gouvernement constitué et d'une administration propre à assurer le fonctionnement régulier des services essentiels de l'Etat.

"b) Etre capable de maintenir son intégrité territoriale et son indépendance politique.

"c) Etre en mesure d'assurer la tranquillité publique dans toute l'étendue du territoire.

"d) Etre assuré de disposer de ressources financières telles qu'elles puissent régulièrement pourvoir aux besoins normaux de l'Etat.

"e) Posséder une législation et une organisation judiciaire qui assure une justice régulière à tous les justiciables".

La pratique diplomatique et jurisprudentielle se montre bien plus exigeante. Dans l'affaire de l'union douanière austro-allemande, la Cour Permanente de Justice Internationale définissait l'Etat indépendant comme: "...seul maître de ses décisions aussi bien dans le domaine économique que dans le domaine politique, financier ou autre".³⁸² L'indépendance signifie ici l'absence de tout lien de subordination ou de dépendance à l'égard d'un autre Etat. Bien entendu, la pratique ne s'attache qu'à l'indépendance formelle, elle se désintéresse de la dépendance de fait, aussi étroite soit-elle. Cette remarque prend tout son intérêt avec les traités d'alliance et d'unions internationales où le fait et le droit se combinent d'une manière si complexe, que l'application du critère en devient malaisée.

C'est en fonction de ces données — bien insuffisantes en vérité — de l'ordre international, qu'on doit éprouver la position actuelle de la Géorgie en droit des gens. Deux hypothèses doivent être envisagées:

La Géorgie, — première hypothèse — membre de l'Union Soviétique, ne remplit pas les conditions prescrites par l'ordre international pour se voir reconnaître le statut d'Etat indépendant et la personnalité du droit des gens.

Alors, sa situation redevient ce qu'elle a été après l'acte de force de 1921: une pure situation de fait, contraire aux engagements souscrits par la Russie et, comme tel, condamné par le droit international. Comme l'a dit fort justement M. Le Fur: "... l'indépendance de la Géorgie continue d'être l'état de droit; elle est appelée à revivre dès la cessation de l'obstacle de fait apporté pour le moment à son libre exercice" (op cit. p. 457).

Seulement, il faut tenir compte de ce que F. Liszt a appelé "la force normative du fait", ou plus simplement de la tendance du droit positif à

---

³⁸² Avis Consultatif du 5 septembre 1931, Publications de la Cour, S.A./B., n° 41, p. 45. V. aussi l'opinion individuelle de M. Anzilotti, *ibid.*, p. 57: "L'indépendance... déclare M. Anzilotti, n'est autre chose que l'existence... comme Etat séparé et non soumis à l'autorité d'aucun autre Etat ou groupe d'Etats".

consacrer le fait accompli. On soulève par là le problème épineux de la prescription. Or, dans les rares cas où la jurisprudence a eu à s'occuper de l'usucapion, elle a toujours exigé une possession paisible et l'absence de toute protestation des représentants qualifiés du peuple intéressé, conditions qui ne se trouvent pas remplies pour la Géorgie. Quant à la durée jurisprudence et doctrine sont d'accord pour estimer qu'en l'absence d'une règle positive, aucun délai ne peut être fixé; le temps requis pour la prescription varie dans chaque cas selon les circonstances.³⁸³

Dans ces conditions, la situation de fait, qui est en même temps, une situation de force, même reconnue ou tolérée, ne peut se transformer en situation de droit se substituant définitivement à celle qu'elle a illégalement supprimée. La Géorgie conserve donc tous les titres juridiques qu'elle avait acquis dans les années 1920-1921; l'obstacle de fait écarté, elle pourra les faire valoir à son bénéfice.

La Géorgie — deuxième hypothèse — membre de l'Union soviétique, satisfait aux prescriptions de l'ordre international. Peu importe l'origine de ses compétences internationales: qu'elles dérivent de la constitution fédérale ou qu'elle s'appuient sur sa propre constitution. Au regard du droit des gens il s'agit là d'un fait, que celui-ci accepte comme tel, sans se livrer à une appréciation quelconque de sa valeur. On peut donc raisonnablement escompter que les Etats étrangers ne refuseraient pas d'entrer en rapports avec la Géorgie, si celle-ci en exprimait le désir. Le gouvernement britannique n'a-t-il pas proposé d'établir des relations diplomatiques avec l'Ukraine, proposition restée d'ailleurs sans réponses. C'est, semble-t-il, Moscou qui ne souhaite pas de voir les Républiques fédérées s'engager dans cette voie.

A supposer que Moscou renonce à son opposition et que la Géorgie réapparaisse sur la scène internationale, soit, comme l'Ukraine et la Bielorussie, dans le cadre des Nations Unies, soit, dans le cadre plus large du droit des gens, quel sera son statut international? Faudra-t-il la considérer comme un nouvel Etat, obligé d'acquérir ses titres juridiques? Ou devra-t-on l'identifier avec l'ancien Etat muni de tous les titres nécessaires? Question complexe qui implique une analyse minutieuse du droit international soviétique. Question oiseuse du reste, car, pour l'heure, elle demeure théorique.

L'essentiel est de souligner que, quelle que soit l'hypothèse envisagée, la condition internationale de la Géorgie n'a subi aucune modification. Du

---

³⁸³ Selon les décisions et les auteurs le délai varie de trente ans à quatre siècles. Sur la prescription en droit des gens, v. P. Verykios: *La prescription en droit international public*, Paris, 1934.

point de vue juridique, la Géorgie n'a perdu ni son statut d'Etat indépendant, ni sa qualité de personne du droit des gens. Il importe de le savoir et de le réaffirmer. Malheureusement, dans la société internationale les titres ne suffisent pas pour obtenir satisfaction et mettre fin à l'injustice. Le droit y cède souvent à la politique et la justice à la force. Cela est surtout vrai pour les petites nations impuissantes à se protéger contre l'impérialisme des grandes. Ainsi surgit à nouveau le problème politique, signalé au commencement, de la place réservée aux petites communautés dans un monde de plus en plus concentré. Mais c'est une autre histoire...

Michel Mouskhély

Professeur de Droit international public à l'Université de Strasbourg

Source: „ბედი ქართლისა“, №21-22, აპრილი, პარიზი, 1956, გვ. 1-5.

დოკუმენტი 6. საქართველო და მისი საერთაშორისო

სამართლებრივი სტატუსი

(ფრანგულიდან თარგმნა და სქოლიოები დაურთო ლელა სარალიძემ)

თანამედროვე მსოფლიო შინაგანად ტრაგიკული გახლეჩის პროცესში იმყოფება. მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარება სამყაროს სივრცობრივად ამცირებს და სტრუქტურულად აერთიანებს, თუმცა იგი კვლავ უფრო მეტად დაყოფილი და ფრაგმენტირებულია, ვიდრე ოდესმე. ეროვნული სუვერენიტეტები — უფრო მოჩვენებითი, ვიდრე რეალური, თუმცა მაინც მგრძნობიარე და შეუვალი — არსებობას ინარჩუნებენ; ისინი ერთმანეთის გვერდით ძლივს თანაარსებობენ და ხშირად ერთმანეთს შეურიგებლად უპირისპირდებიან. ამ ვითარებამ საერთაშორისო საზოგადოებაზე ღრმა კვალი დააჩნია: იგი წინააღმდეგობრივი ფორმით აერთიანებს რადიკალურად განსხვავებულ პრინციპებს — ნებაყოფლობით თანამშრომლობასა და სამართლებრივად ლეგიტიმირებულ ზემოქმედებას, სამართლის უზენაესობასა და ძალთა პოლიტიკურ ბალანსს. ეს პრინციპები თანაარსებობენ, ერთმანეთში ირევიან და საბოლოოდ ურთიერთდაბალანსებას აღწევენ. შედეგად, საერთაშორისო პროცესების მკვლევარი ხშირად დეზორიენტირებულია: უჭირს ორიენტაცია საერთაშორისო ინსტიტუტებში, პრინციპებსა და ფუნდამენტურ ცნებებში, ხოლო იდეათა სფეროში არსებული უწესრიგობა გაურკვევლობასა და დაბნეულობას წარმოშობს.

რა არის სახელმწიფო? ვინ წარმოადგენს საერთაშორისო სამართლის სუბიექტს? რას ნიშნავს დამოუკიდებლობა? რა პირობებში შეუძლია პოლიტიკურ ერთეულს მოითხოვოს და მიიღოს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში განევრიანება? უნდა მიენიჭოს თუ არა ამ ორგა-

ნიზაციის თითოეულ წევრს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსი? ამ და სხვა მრავალ კითხვაზე — რომელთა უსასრულოდ გამრავლებაც შეიძლება — საიმედო პასუხის გაცემა ხშირად შეუძლებლადაც კი ჩანს. ბელორუსია და უკრაინა, რომლებიც გაეროს წევრები არიან, წარმოადგენენ თუ არა სახელმწიფოებს საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით? და მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკა? კორეის სახალხო რესპუბლიკა? ფილიპინები? კუბა? ლიბია?³⁸⁴ საქართველო — უშუალოდ ჩვენი მსჯელობის საგანი — თანამედროვე პოლიტიკურ აქტუალობაში ხშირად მხოლოდ მაშინ ჩნდება, როდესაც სასტიკი რეპრესიები ან ძალადობრივი ანგარიშსწორებები გვახსენებენ, რომ მისი მდგომარეობა სულაც არ შეესაბამება იმ წესრიგს, რომელსაც ყველაზე ძლიერი „საერთაშორისო ოჯახი“ მოელოდა.

დიახ, საქართველო — მცირე ქვეყანა რამდენიმე მილიონი მცხოვრებით; ისტორიული სამშობლო ორი ათას წელზე მეტი მემკვიდრეობით; კულტურის კერა, მრავალფეროვანი და ამავე დროს თვითმყოფადი; დასავლური ცივილიზაციის მნიშვნელოვანი ტრადიციების შემნახველი; გეოგრაფიული მდებარეობის გამო მუდმივი გამონვევების წინაშე მდგომი — ეს „დიდი პატარა ერი“ არაერთი თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს.

საქართველო მკვეთრად წარმოაჩენს მცირე პოლიტიკური ერთეულების ბედისწერის პრობლემას სამყაროში, რომელიც პოლარიზაციის გზით ვითარდება და სადაც დიდი ძალები ერთმანეთს ეჯიბრებიან — დღეს შეერთებული შტატები და საბჭოთა კავშირი, ხვალ — ჩინეთი და ინდოეთი. სუსტი ერების გადარჩენის საკითხი ძლიერი სახელმწიფოების იმპერიალიზმის პირობებში — იქნება ეს ნებაყოფლობით მიღებული თუ იძულებით თავს მოხვეული — კვლავაც ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე პრობლემად რჩება.

საქართველოს საკითხი, ამასთანავე, საერთაშორისო სამართლის ფუნდამენტურ პრინციპებს ეხება, რომლებიც იმდენად მჭიდროდ უკავშირდება საერთაშორისო საზოგადოების სტრუქტურას, რომ მათთვის სრულყოფილი გადაწყვეტა ვერც სამართლებრივ დოქტრინაში და ვერც დიპლომატიურ პრაქტიკაში ვერ მოიძებნა. სუვერენიტეტი და დამოუკიდებლობა, ნორმის ფაქტობრივი მოქმედება, საერთაშორისო აღიარება,

³⁸⁴ გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია (გაერო) — 1945 წლის 26 ივნისს დაარსდა, ქარტია ძალაში შევიდა 24 ოქტომბერს. მან ჩაანაცვლა ერთა ლიგა (1920 წლის 10 იანვარი – 1946 წლის 18 აპრილი). დღევანდელი მონაცემებით, გაეროში 193 წევრი სახელმწიფოა. ბელორუსია გაწევრიანდა 24.10.1945; უკრაინა – 24.10.1945; ფილიპინები – 24.10.1945; კუბა – 24.10.1945; ლიბია – 14.12.1955; მონღოლეთი – 27.10.1961; ჩრდილოეთი კორეა – 17.09.1991; საქართველო – 31.07.1992 (179-ე წევრი). ბოლო გაწევრიანება სამხრეთ სუდანმა 2011 წელს განახორციელა. **შენიშვნა:** ბელორუსია და უკრაინა გაეროში გაწევრიანდნენ საბჭოთა კავშირის სუბიექტების სტატუსით, რაც გამორჩეული პრაქტიკული გადაწყვეტილება იყო ორგანიზაციის და საბჭოთა კავშირის შეთანხმებით; საქართველო კი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსით გაწევრიანდა.

სამართლებრივი სუბიექტობა — ეს მხოლოდ იმ ძირითადი პრობლემა-ბის ნაწილია, რომლებიც საქართველოს შემთხვევაში განსაკუთრებული სიმწვავეთ იჩენს თავს და მრავალგვარ ინტერპრეტაციას იწვევს.

საბოლოოდ, საქართველოს საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში ყოფნა ამ პრობლემატიკას კიდევ უფრო ართულებს და მას სპეციფიკურ ხასიათს ანიჭებს. საბჭოთა კავშირმა წამოწია სახელმწიფოების სუვერენული კავშირის იდეა, რომლის მიხედვითაც თითოეული წევრის სუვერენიტეტი კავშირის სუვერენიტეტთან თითქოს სრულად თანაა-რსებობს. ჩნდება კითხვა: შეესაბამება თუ არა საბჭოთა კავშირი სხვა საერთაშორისო გაერთიანებებს — მაგალითად, გაერთიანებულ ერებს, დასავლეთ ევროპის კავშირს, არაბული სახელმწიფოების ლიგას, რომ-ლებიც თავიანთი წევრების დამოუკიდებლობას სრულად აღიარებენ, თუ იგი უნიკალურ ფედერაციას წარმოადგენს, რომელსაც ისტორიული ანალოგი არ მოეპოვება? ეს კითხვები, რომლებიც საქართველოს მაგა-ლითზე ბუნებრივად იჩენს თავს, საბოლოოდ ფედერალიზმის ზოგად პრობლემატიკას უკავშირდება.

ჩვენი კვლევა სწორედ საქართველოს სტატუსის ამ ასპექტით და-იწყება: თუ საქართველო მართლაც ინარჩუნებს სუვერენიტეტსა და დამოუკიდებლობას საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში, მაშინ მისი ადგილი საერთაშორისო საზოგადოებაში მნიშვნელოვნად უფრო მა-რტივად განისაზღვრება. ასეთ შემთხვევაში, საკმარისი იქნება შიდა და საერთაშორისო სამართლებრივი ასპექტების დამაკავშირებელი წერტი-ლის დადგენა.

I

საბჭოთა კავშირში საქართველოს სტატუსი ორმაგ კონსტიტუციურ რეგულირებას ექვემდებარება: ერთი მხრივ — სსრ კავშირის კონსტი-ტუციას, ხოლო მეორე მხრივ — საქართველოს სსრ-ის კონსტიტუ-ციას.³⁸⁵ აღნიშნული ნორმატიული აქტების ძირითადი დებულებები შე-მდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს:

სსრ კავშირის კონსტიტუცია:

მუხლი 13 — საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი წა-რმოადგენს ფედერაციულ სახელმწიფოს („სოიუზნოე გოსუდარსტვო“), რომელიც მისი წევრი რესპუბლიკების სამართლებრივ თანასწორობასა და მათი ნებაყოფლობითი გაერთიანების პრინციპზე დაფუძნებულია.

მუხლი 15 — ფედერაციული რესპუბლიკების სუვერენიტეტი იზღუ-დება მხოლოდ სსრ კავშირის კონსტიტუციის მე-14 მუხლით განსა-ზღვრული უფლებამოსილებათა ფარგლებში; ამ ფარგლებს მიღმა თი-თოეული რესპუბლიკა დამოუკიდებლად ახორციელებს სახელმწიფო

³⁸⁵ Konstitucija (osnovnoj zakon) S.S.S.R. — Konstitucii (osnovnye zakony) S.S.S. Respublik (Moskva, 1951. Gosudarstvennoe izdatel'stvo).

ხელისუფლებას, ხოლო სსრ კავშირი ვალდებულია დაიცვას მათი სუვერენული უფლებები.

მუხლი 17 — თითოეულ ფედერაციულ რესპუბლიკას უფლება აქვს სსრ კავშირის შემადგენლობიდან თავისუფლად გავიდეს.

მუხლი 18ა — თითოეულ ფედერაციულ რესპუბლიკას უფლება აქვს უშუალო ურთიერთობა დაამყაროს უცხო სახელმწიფოებთან, დადოს საერთაშორისო ხელშეკრულებები და გაცვალოს დიპლომატიური და საკონსულო წარმომადგენლები.

მუხლი 18ბ — თითოეულ ფედერაციულ რესპუბლიკას ჰყავს საკუთარი რესპუბლიკური სამხედრო ფორმირებები.

საქართველოს სსრ-ის კონსტიტუცია:

მუხლი 13 — ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და თავდაცვის სფეროებში თანამშრომლობის მიზნით, საქართველოს სსრ ნებაყოფლობით ერთიანდება ფედერაციულ სახელმწიფოში — საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში.

ამ ნორმატიული დებულებების თანახმად, საქართველოს სსრ, ერთი მხრივ, მონაწილეობს ფედერაციულ კავშირში, ხოლო მეორე მხრივ, ფორმალურად ინარჩუნებს სუვერენულ სტატუსს. სსრ კავშირის კონსტიტუციის მე-14 მუხლით განსაზღვრული უფლებამოსილებების ფარგლებს მიღმა, სახელმწიფო ხელისუფლებას იგი დამოუკიდებლად ახორციელებს.

მუხლი 15 — საქართველოს სსრ ინარჩუნებს უფლებას თავისუფლად დატოვოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი. საქართველოს სსრ-ს სუვერენული უფლებები, სსრ კავშირის ფედერალური კონსტიტუციის მე-18ა და მე-18ბ მუხლებით, ფორმალურად არის აღიარებული; თუმცა რეალურად, ეს უფლებები მხოლოდ ტექსტუალურად ასახავს კონსტიტუციას, რადგან პრაქტიკაში მათი სრული განხორციელება შეზღუდული იყო ფედერალური ორგანოების კონტროლისა და პოლიტიკური ფაქტორების გამო.

ასეთია კონსტიტუციური ტექსტები. სწორედ მათზე დაყრდნობით საბჭოთა დოქტრინა აღიარებს ფედერაციული რესპუბლიკების სუვერენიტეტს, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სუვერენულ ფედერალურ სახელმწიფოში შედიან. ამ განცხადების არგუმენტაცია ორ ნაწილად იყოფა: ფედერაციული რესპუბლიკების სუვერენული უფლებების დემონსტრირება და სუვერენობის ცნების ანალიზი.³⁸⁶

სუვერენული უფლებები წარმოადგენს ისეთ უფლებებს, რომლებიც აუცილებელია ნებისმიერი სუვერენული სახელმწიფოსთვის; მათ გარეშე სახელმწიფო აღარ იქნებოდა სუვერენული და შესაძლოა, და-

³⁸⁶ Pour plus de détails, v. notre étude sur Le Fédéralisme Soviétique in Travaux de l'Institut de Droit Comparé de Strasbourg (Paris, Dalloz, 1954).

კარგულიყო მისი სახელმწიფოებრიობის ხარისხი. სწორედ ამ გაგებით აღიქმება ისინი საბჭოთა დოქტრინაში. სუვერენულ უფლებებს ფედერაციული რესპუბლიკების სახელმწიფოებრივ ბუნებასთან მჭიდრო კავშირი აქვს, რომელიც როგორც სოციალურ, ისე სამართლებრივ დონეზე ვლინდება. შესაბამისად, ისინი ორ მკვეთრად განცალკევებულ კატეგორიად იყოფა.

პირველი კატეგორია მოიცავს იმ უფლებებს, რომლებიც საქართველოს არსებობას სახელმწიფოდ მოიაზრებს. როგორც ცნობილია, ნებისმიერი სახელმწიფო სამი ძირითადი ელემენტისაგან შედგება: მატერიალური ელემენტი — ტერიტორია, პერსონალური ელემენტი — მოსახლეობა და პოლიტიკური ელემენტი — ხელისუფლება.

საქართველო უდავოდ ფლობს საკუთარ ტერიტორიას (კონსტიტუციის მე-16 მუხლი), რომლის შეცვლაც მისი თანხმობის გარეშე დაუშვებელია. ამასთან, არსებობს საქართველოს მოქალაქეობა, რომელიც საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობის პარალელურად მოქმედებს (კონსტიტუციის მე-18 მუხლი). საქართველოს პოლიტიკური ორგანიზაცია — მთავრობა და ადმინისტრაცია, პარლამენტი და მართლმსაჯულება და სხვ. ეფუძნება საქართველოს ძირითად კანონს, რომელიც განსხვავდება საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციისგან (კონსტიტუციის 14ა მუხლი).

მართალია, აღნიშნულ სამივე სფეროში საქართველო არ სარგებლობს სრული თავისუფლებით: ფედერალური კონსტიტუცია მას აკისრებს გარკვეულ ვალდებულებებს და კავშირს ანიჭებს კონტროლისა და ჩარევის უფლებამოსილებებს. მიუხედავად ამისა, საეჭვო არ არის, რომ კავშირის გაუქმება ვერ დააზიანებდა საქართველოს სახელმწიფოებრივ არსებობას: მის ხელთ არსებული ინსტიტუციური და ორგანიზაციული სტრუქტურა საშუალებას მისცემდა ქართულ სახელმწიფოს განეგრძო ფუნქციონირება, უზრუნველყო დამოუკიდებლობა და საზოგადოებრივი წესრიგი შეენარჩუნებინა.

მეორე კატეგორია მოიცავს იმ უფლებებს, რომლებიც სახელმწიფოს მოქმედებას დამოუკიდებელი კოლექტიური სუბიექტის სტატუსით განსაზღვრავენ. აქ იგულისხმება ის უფლებები, რომლებიც, როგორც წესი, საერთაშორისო სამართლის სუბიექტებს ეკუთვნით და რომელთა რეალიზებაც საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის ფარგლებში ხდება.

უპირველეს ყოვლისა, ეს არის საბჭოთა კავშირიდან თავისუფლად გამოსვლის უფლება. ვინაიდან იგი არც ფორმალურ და არც მატერიალურ პირობებთან არ არის დაკავშირებული, ფორმალურად ჩანს, რომ საქართველოს შეუძლია ამ უფლებით საკუთარი შეხედულებისამებრ ისარგებლოს.

ამავე კატეგორიას განეკუთვნება უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დამყარების უფლება, რომელიც საქართველოს — ისევე რო-

გორც სხვა ფედერაციულ რესპუბლიკებს — 1944 წლის თებერვალში მიენიჭა. ამიერიდან საქართველოს შეუძლია აწარმოოს მოლაპარაკებები უცხო სახელმწიფოებთან, მონაწილეობა მიიღოს საერთაშორისო კონფერენციებში, მოითხოვოს გაერთიანებული ერების ორგანიზაციაში გაწევრიანება, გაცვალოს დიპლომატიური წარმომადგენლები და დადოს საერთაშორისო ხელშეკრულებები. სხვა სიტყვებით, იგი უფლებამოსილია საერთაშორისო სამართლებრივ ურთიერთობებში უშუალოდ ჩაერთოს.

მართალია, პრაქტიკაში, გასაგები მიზეზების გამო, საქართველოს ამ უფლებამოსილებათა სრული მოცულობით გამოყენება არ განუხორციელებია, თუმცა მათი გამოუყენებლობა მათ სამართლებრივ ძალას არ აკნინებს.

აქედან წარმოიშობა ფუნდამენტური კითხვა: როგორ შეიძლება საქართველოს სუვერენული სახელმწიფო სტატუსის უარყოფა ისე, რომ არ დაკნინდეს ის მნიშვნელოვანი უფლებამოსილებები, რომლებიც მას ფორმალურად გააჩნია? მეორე მხრივ, ხომ არ უქმნის საფრთხეს საქართველოს სუვერენიტეტი საბჭოთა კავშირის სუვერენიტეტს?

ორივე სუვერენობის შეთავსების მიზნით საჭირო გახდა თავად სუვერენიტეტის ცნების გადახედვა. საწყის წერტილად გამოყენებულ იქნა გერმანული კლასიკური სკოლის თეზისი სუვერენიტეტის ისტორიული განვითარების შესახებ, რომელსაც საბჭოთა დოქტრინა ისტორიული მატერიალიზმის დებულებით ამართლებდა, რომლის მიხედვით ეკონომიკურ საფუძველს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. ამ მიდგომის საფუძველზე ჩამოყალიბდა მოსაზრება, რომ ბურჟუაზიული და სოციალისტური ფედერაციების პირობებში სუვერენობის საკითხი პრინციპულად განსხვავებულად უნდა განიმარტოს.

სოციალიზმის პირობებში, ეკონომიკური წინააღმდეგობების, ინტერესთა კონფლიქტებისა და კლასობრივი ბრძოლის არარსებობის პირობებში, საბჭოთა კავშირში სოლიდარობასა და თანამშრომლობაზე დამყარებული სისტემა ჩამოყალიბდა, რომელიც თეორიულად თანაბრად ემსახურებოდა როგორც კავშირის, ისე მისი წევრი რესპუბლიკების ინტერესებს. ასეთ კონტექსტში მოსკოვსა და ფედერაციულ რესპუბლიკებს უზენაესი ხელისუფლების ერთდროული განხორციელების შესაძლებლობა ენიჭებათ.

თუმცა უზენაესი ხელისუფლების ერთდროული ფლობა არ გულისხმობს სუვერენობის გაყოფას: საქართველოს სუვერენიტეტი, ფორმალური დოქტრინის მიხედვით, იმდენადვე სრულია, რამდენადაც საბჭოთა კავშირის სუვერენიტეტი. ორივე სუვერენიტეტი, მიუხედავად მათი ურთიერთკავშირის არსებობისა, დამოუკიდებლად განიხილება.

ეს ურთიერთკავშირი განსაკუთრებით ვლინდება კავშირიდან გამოსვლის უფლებით, რაც ერთის მხრივ, საქართველოს სუვერენიტეტის ფორმალურ არსებობას ადასტურებს, ხოლო მეორეს მხრივ, მის პოტენციურ, „ლატენტიურ“ ხასიათზე მიუთითებს. სუვერენიტეტი რეალიზდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც რესპუბლიკა გამოყოფის აქტს ახორციელებს. ამ მომენტში პოტენციური სუვერენობა ფაქტობრივად გარდაიქმნება და ყველა სამართლებრივ კომპონენტს სრულად იძენს.

აღნიშნული თეორია, მიუხედავად მისი ლოგიკური კონსტრუქციისა, ხშირად უფრო ფიქტიურ და დოქტრინულ ხასიათს ატარებს, ვიდრე რეალურ პოლიტიკურ პრაქტიკას ასახავს. ამ კონტექსტში განსაკუთრებულ ყურადღებას კავშირიდან გამოსვლის უფლება იმსახურებს.

საბჭოთა სამართლებრივ სისტემაში ეს უფლება არსებითად ჰიპოთეტურია: მისი განხორციელება შესაძლოა ფაქტობრივად შეიზღუდოს ფედერალური ხელისუფლების მიერ, რომლის სუვერენიტეტი რეალურად ეფექტურია.

თუმცა განსხვავებული სურათი იკვეთება კავშირის დეზინტეგრაციის ჰიპოთეზის პირობებში. როგორც წესი, ასეთი პროცესები ერთბაშად არ მიმდინარეობს; მათ წინ უძღვის კრიზისული პერიოდი, რომელსაც თან ახლავს სამართლებრივი დეზორგანიზაცია. სწორედ ასეთ ვითარებაში შეიძლება საქართველოს ხელისუფლებამ ეფექტიანად გამოიყენოს კავშირიდან გამოსვლის უფლება და სუვერენული უფლებები სრულად განახორციელოს.

ამასთან, აღნიშნული პროცესის შედეგად სახელმწიფოს სამართლებრივი ბუნება არ იცვლება: ფედერალური კავშირის შეწყვეტა საქართველოს გარდაქმნის სრულად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, რომელსაც შეუძლია საერთაშორისო თანამეგობრობაში ინტეგრირება თანასწორი სუბიექტის სტატუსით.

II

საქართველოს მოუწევს წარდგეს საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის წინაშე. საერთაშორისო აღიარების მისაღებად აუცილებელია ან სხვა სახელმწიფოთა ოფიციალური აღიარება, ან საკუთარი ისტორიული სამართლებრივი აქტების საფუძველად გამოყენება, რომელთა იურიდიული ძალა აქტუალობას კვლავ ინარჩუნებს და რომელთა შენარჩუნებაც საქართველოს ინტერესშია.³⁸⁷

საქართველოს საერთაშორისო სტატუსი უკვე არაერთ ნაშრომშია შესწავლილი, რის გამოც მისი სრულმასშტაბიანი ხელახალი განხილვა

³⁸⁷ V. F. von Liszt: Die völkerrechtliche Stellung der Republik Georgien (Berlin, 1918); O. Nippold: La Géorgie du point de vue du droit international (Berne, 1920); E. Milhaud: La Géorgie, la Russie et la Société des Nations (Genève, 1925); L. Le Fur: "La Géorgie et le droit des gens", Revue Générale de Droit International Public 1932, p. 437 et s.

ნაკლებად მიზანშეწონილია. როგორც 1932 წელს ლე ფური აღნიშნავდა: „საერთაშორისო საჯარო სამართლის თვალსაზრისით, 1918 წლიდან განხორციელებულმა აქტებმა საქართველოს სტატუსი საბოლოოდ განსაზღვრა; უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა მისი მდგომარეობის გარკვევა რუსეთის მიმართ“.

1920 წლის 7 მაისის შეთანხმების მიხედვით, რუსეთმა ოფიციალურად აღიარა საქართველო სრულ სუვერენულ სახელმწიფოდ და იკისრა ვალდებულება პატივი ეცა მისი დამოუკიდებლობისთვის. აღნიშნულ აღიარებას წინ უსწრებდა და მოჰყვა საქართველოს აღიარება სხვა სახელმწიფოების მხრიდან — თავდაპირველად დე ფაქტო, ხოლო შემდგომ დე იურე.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, ავტორი ასკვნის, რომ საქართველოს სამართლებრივი მდგომარეობა საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით, მისი სრული დამოუკიდებლობის პერიოდში, მკაფიოდ იყო განსაზღვრული. მისი აღიარებით, უცხო სახელმწიფოების უმრავლესობამ საქართველოს დაუბრუნა ადგილი საერთაშორისო საზოგადოებაში, რის შედეგადაც იგი საერთაშორისო სამართლის სუვერენულ სუბიექტად კვლავ იქცა.

თუმცა მდგომარეობა არც ისე მარტივია. საკითხის სრულად გასაგებად აუცილებელია დავაზუსტოთ, განსაზღვრავს თუ არა საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგი იმ პირობებს, რომელთა არსებობის შემთხვევაში პოლიტიკურ ერთეულს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსი ენიჭება. რეალურად, ამ სფეროში უნივერსალურად დადგენილი და სავალდებულო ნორმები ჯერ კიდევ არ არსებობს: აღიარების საკითხი უფრო მეტად პოლიტიკურ მიზანშეწონილობას ექვემდებარება, ვიდრე სამართლებრივ პრინციპებს. შესაბამისად, ძირითადი მითითებები დიპლომატიურ პრაქტიკაში, ასევე, საერთაშორისო საზოგადოების გამოცდილებასა და პრეცედენტებში გვხვდება.

1931 წელს, ერაყის ერთა ლიგაში განწევრიანების საკითხის განხილვისას, მანდატების კომისიის ანგარიშის საფუძველზე, ერთა ლიგის საბჭომ ჩამოაყალიბა კრიტერიუმები,³⁸⁸

რომლებიც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსის მისაღებად პოლიტიკურმა ერთეულმა უნდა დააკმაყოფილოს:

1. მმართველობისა და ადმინისტრაციის არსებობა, რომელიც სახელმწიფოს ძირითადი ფუნქციებისა და საჯარო სერვისების უწყვეტ განხორციელებას უზრუნველყოფს;

2. ტერიტორიული მთლიანობისა და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დაცვა;

3. საზოგადოებრივი წესრიგის უზრუნველყოფა მთელ ტერიტორიაზე;

³⁸⁸ Rapport spécial de la Commission, Genève, 1931, p. 229.

4.საკმარისი ფინანსური რესურსების არსებობა, რაც სახელმწიფო ფუნქციების სტაბილურ განხორციელებას უზრუნველყოფს;

5. სამართლებრივი სისტემისა და დამოუკიდებელი სასამართლოს არსებობა, რომელიც სამართლის ეფექტიან აღსრულებას უზრუნველყოფს.

ამასთან, დიპლომატიური და სასამართლო პრაქტიკა ხშირად უფრო მკაცრ მოთხოვნებს აყენებს. ავსტრო-გერმანული საბაჟო კავშირის საქმეზე საერთაშორისო მართლმსაჯულების მუდმივმა პალატამ დამოუკიდებელი სახელმწიფო განსაზღვრა როგორც სუბიექტი, რომელიც არის „თავისი გადაწყვეტილებების ერთადერთი ბატონი — ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, ფინანსურ და სხვა სფეროებში“.³⁸⁹

ამგვარად, დამოუკიდებლობა გულისხმობს ნებისმიერი სახის იურიდიული სუბორდინაციის ან დამოკიდებულების სხვა სახელმწიფოს მიმართ არარსებობას. მიუხედავად ამისა, საერთაშორისო პრაქტიკა ძირითადად ყურადღებას ამახვილებს ფორმალურ დამოუკიდებლობაზე და ფაქტობრივი დამოკიდებულების ხარისხით ნაკლებად ინტერესდება, რამდენად ბუნებრივი ან გარდაუვალიც არ უნდა იყოს იგი.

აღნიშნული დაკვირვება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ალიანსებისა და საერთაშორისო კავშირების ხელშეკრულებათა კონტექსტში, სადაც ფაქტობრივი და სამართლებრივი ელემენტები იმდენად რთულად ერწყმის ერთმანეთს, რომ დამოუკიდებლობის ზემოხსენებული კრიტერიუმის გამოყენება არსებითად რთულდება. საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის ამ — რეალურად საკმაოდ არასრულყოფილი — კრიტერიუმების საფუძველზე უნდა შეფასდეს საქართველოს ამჟამინდელი მდგომარეობა საერთაშორისო სამართალში. ამ მიზნით მიზანშეწონილია ორი ჰიპოთეზის განხილვა.

პირველი ჰიპოთეზის მიხედვით, საქართველო, როგორც საბჭოთა კავშირის შემადგენელი ნაწილი, ვერ აკმაყოფილებს იმ პირობებს, რომელთა არსებობას საერთაშორისო სამართალი უკავშირებს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსსა და საერთაშორისო სამართლის სუბიექტობის აღიარებას. ასეთ შემთხვევაში, საქართველოს სამართლებრივი სტატუსი ბრუნდება იმ მდგომარეობაში, რომელიც ჩამოყალიბდა 1921 წლის ძალადობრივი აქტის შედეგად: საქმე გვაქვს მხოლოდ ფაქტობრივ მდგომარეობასთან, რომელიც ეწინააღმდეგება რუსეთის მიერ ნაკისრ საერთაშორისო ვალდებულებებს და შესაბამისად, საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით არალეგიტიმურად მიიჩნევა. როგორც მართებულად აღნიშნავს ლუი ლე ფური: „საქართველოს დამოუკიდებლობა კვლავ რჩება სამართლებრივ მდგომარეობად; იგი აუცილებლად

³⁸⁹ Avis Consultatif du 5 septembre 1931, Publications de la Cour, S.A./B., n° 41, p. 45. V. aussi l'opinion individuelle de M. Anzilotti, *ibid.*, p. 57: "L'indépendance... déclare M. Anzilotti, n'est autre chose que l'existence... comme Etat séparé et non soumis à l'autorité d'aucun autre Etat ou groupe d'Etats".

აღდგება იმ ფაქტობრივი დაბრკოლების აღმოფხვრისთანავე, რომელიც მის თავისუფალ განხორციელებას ამჟამად ხელს უშლის“ (იქვე, გვ. 457).

ამასთან, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რასაც ფ. ლისტი „ფაქტის ნორმატიულ ძალას“ უწოდებდა — ანუ პოზიტიური სამართლის ტენდენციას, დროთა განმავლობაში დააკანონოს უკვე ჩამოყალიბებული ფაქტობრივი მდგომარეობა. სწორედ აქ იკვეთება პრესკრიპციის (ხანდაზმულობის) რთული და სადავო პრობლემა.

სასამართლო პრაქტიკა, იმ იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც მას პრესკრიპციის საკითხთან ჰქონდა შეხება, როგორც წესი, მოითხოვდა რამდენიმე აუცილებელი პირობის ერთობლიობას: მდგომარეობის მშვიდობიან და უწყვეტ ხასიათს, ასევე დაინტერესებული მხარეების მხრიდან — როგორც უფლებამოსილი სუბიექტების — პროტესტის არარსებობას. ამკარაა, რომ საქართველოს შემთხვევაში ეს პირობები არ არის დაკმაყოფილებული.

რაც შეეხება ვადას, დოქტრინა და სასამართლო პრაქტიკა თანხმდებიან, რომ პოზიტიური სამართლის მკაფიო ნორმის არარსებობის პირობებში პრესკრიპციის კონკრეტული ვადის განსაზღვრა შეუძლებელია. ამდენად, მისი ხანგრძლივობა თითოეულ შემთხვევაში ინდივიდუალურად განისაზღვრება და დამოკიდებულია კონკრეტულ ისტორიულ და პოლიტიკურ გარემოებებზე.

ამ პირობებში, ფაქტობრივი მდგომარეობა — თუნდაც ძალისმიერი ხასიათის და საერთაშორისო დონეზე ნაწილობრივ აღიარებული — ვერ გარდაიქმნება სრულფასოვან სამართლებრივ რეალობად და ვერ ჩაანაცვლებს იმ იურიდიულ წესრიგს, რომელიც უკანონოდ გაუქმდა. შესაბამისად, საქართველო ინარჩუნებს ყველა იმ სამართლებრივ უფლებას, რომლებსაც ფლობდა 1920–1921 წლებში; ხოლო ფაქტობრივი ბარიერის მოხსნის შემთხვევაში, შეუძლია მათი სრული რეალიზება საკუთარი ინტერესების შესაბამისად.

მეორე ჰიპოთეზის მიხედვით, საქართველო წარმოადგენს საბჭოთა კავშირის წევრს და ამდენად, საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის მოთხოვნებს ფორმალურად აკმაყოფილებს. ამ კონტექსტში ნაკლებად არსებითია, მისი საერთაშორისო კომპეტენციები ფედერალური კონსტიტუციიდან გამომდინარეობს თუ საკუთარ კონსტიტუციურ საფუძველს ეყრდნობა: საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით საქმე გვაქვს ფაქტთან, რომელსაც იგი აღიქვამს ისეთად, როგორიც არის, მისი ღირებულებითი შეფასების გარეშე.

ამგვარად, სრულიად დასაშვებია ვარაუდი, რომ უცხო სახელმწიფოები საქართველოსთან ურთიერთობების დამყარებაზე უარს არ იტყოდნენ, თუკი იგი თავად გამოხატავდა შესაბამის პოლიტიკურ ნე-

ბას. მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ ბრიტანეთის მთავრობის ინიციატივა უკრაინასთან დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარების შესახებ, რომელიც, როგორც ცნობილია, უპასუხოდ დარჩა — სავარაუდოდ, იმის გამო, რომ მოსკოვი არ იყო დაინტერესებული ფედერაციული რესპუბლიკების ამგვარი საერთაშორისო აქტივობით.

თუ დავუშვებთ, რომ ცენტრი უარს იტყვის წინააღმდეგობაზე და საქართველო კვლავ გამოვა საერთაშორისო ასპარეზზე — იქნება ეს გაეროს ფარგლებში, როგორც უკრაინისა და ბელორუსიის შემთხვევაში, თუ უფრო ფართო საერთაშორისო სივრცეში — წარმოიშობა მნიშვნელოვანი კითხვა: რა იქნება მისი საერთაშორისო სტატუსი? უნდა ჩაითვალოს იგი ახალ სახელმწიფოდ, რომელსაც სამართლებრივი ტიტულების თავიდან მოპოვება დასჭირდება, თუ უნდა იდენტიფიცირდეს ძველ სახელმწიფოსთან, რომელიც უკვე აღჭურვილი იყო შესაბამისი საერთაშორისო სამართლებრივი ტიტულებით?

საკითხი რთულია და საბჭოთა საერთაშორისო სამართლის სიღრმისეულ ანალიზს მოითხოვს; მოცემულ ეტაპზე იგი მეტწილად თეორიული ხასიათისაა.

მიუხედავად ამისა, მნიშვნელოვანია ხაზი გაესვას ერთ გარემოებას: რომელ ჰიპოთეზასაც არ უნდა მივემხროთ, საქართველოს საერთაშორისო სამართლებრივი მდგომარეობა არსებითად არ შეცვლილა. სამართლებრივი თვალსაზრისით, მას არც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსი დაუკარგავს და არც საერთაშორისო სამართლის სუბიექტის ხარისხი. ეს დასკვნა პრინციპული მნიშვნელობისაა და მკაფიოდ დაფიქსირებას საჭიროებს.

თუმცა, საერთაშორისო საზოგადოებაში სამართლებრივი არგუმენტები ხშირად საკმარისი არ არის სამართლიანობის აღსადგენად და უსამართლობის აღმოსაფხვრელად: სამართალი ხშირად პოლიტიკას ემორჩილება, ხოლო სამართლიანობა — ძალას. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მცირე ერების შემთხვევაში, რომლებიც ხშირად დიდი სახელმწიფოების ზეწოლის წინააღმდეგ ეფექტიან წინააღმდეგობას ვერ ახერხებენ.

ამრიგად, კვლავ წინ წამოიწევეს ის პოლიტიკური პრობლემა, რომელიც დასაწყისშიც აღინიშნა — მცირე საზოგადოებების ადგილი მსოფლიო პოლიტიკის მზარდი კონცენტრაციის პირობებში. თუმცა ეს უკვე სხვა, უფრო ფართო კვლევის საგანია.

მიმელ მუსხელი

საერთაშორისო საჯარო სამართლის პროფესორი, სტრასბურგის უნივერსიტეტი.

წყარო : „ბედი ქართლისა“, №21-22, აპრილი, პარიზი, 1956, გვ. 1-5.

დოკუმენტი. 7. La Georgie et l'Europe

Le 10 Août dernier a été officiellement inauguré le "Mouvement Européen Géorgien" placé sous la présidence d'honneur du Prof. M. Tseretheli.

Il s'agit là d'un événement dont on ne saurait sur-estimer l'importance. Depuis plus de 30 ans d'émigration, on voit paraître pour la première fois une lueur d'espoir dans l'avenir du peuple géorgien.

Jusqu'à présent les Géorgiens qui, par la force des circonstances, vivent éloignés de leur patrie se souciaient surtout du sort actuel de leur pays et concentraient leur pensée, en même temps que leur action, sur les meilleurs moyens de libérer celui-ci de l'oppression étrangère. Aussi, la lutte qu'ils avaient engagée était-elle presque uniquement dirigée contre le communisme dont la chute qu'ils souhaitent prochaine devait restaurer les droits souverains de la Géorgie.

Loin de moi la pensée de minimiser la valeur de ces efforts et le dévouement de ceux qui les tentaient. Reste à savoir si le front de la lutte ne doit pas être élargi, si notamment il ne convient pas d'ôres et déjà de songer à la place que prendra la Géorgie libre dans le monde de demain. Car il faut bien se rendre compte que depuis l'année malheureuse où les troupes russes reconquirent la Géorgie, les conditions ont fondamentalement changé dans la société internationale. La seconde guerre mondiale a définitivement clos l'ère des états-nations indépendants, Le prodigieux progrès réalisé par la science et la technique a créé une situation telle, que seules de grandes communautés politiques peuvent subsister. De là ces efforts qu'on constate un peu partout en vue de regrouper les états nations en de vastes associations de caractère fédératif. Pour s'en convaincre il suffit de songer à la force d'attraction de l'idée fédéraliste dans l'Asie du Sud Est, dans le monde Arabe et en Europe occidentale.

S'il est incontestable, comme on est obligé de le reconnaître aujourd'hui, que les pays aussi grands que la France, l'Allemagne et l'Italie ne sauraient plus, par leurs seuls efforts, assurer leur indépendance politique, leur stabilité économique et sociale, que dire alors de pays aussi petits que la Géorgie? L'argument a fortiori prend ici une force de démonstration irrésistible.

Sans doute pourrait-on songer à invoquer comme preuve contraire l'exemple de la Suisse. L'analogie paraît d'autant plus tentante qu'il s'agit d'un pays dont la population est à peu près égale à celle de la Géorgie, dont les conditions géographiques et la situation politique ne sont pas non plus, tout au moins à première vue, sans présenter quelques analogies.

Non seulement la Suisse a réussi à préserver intacte son indépendance politique, elle a aussi, et surtout, maintenu son indépendance économique

malgré la petitesse de son marché et l'étroite dépendance vis-à-vis de l'étranger.

En réalité le cas de la Suisse n'est pas probant. Il s'explique par des circonstances particulièrement favorable de sa situation entre trois grandes puissances européennes du 19-è siècle, qui avaient toutes les trois intérêt à respecter la souveraineté de ce pays. Par ailleurs, les qualités incontestables de discipline, de sens social, de mesure et d'application du peuple suisse n'ont pas été non plus étrangères à sa prospérité. La Hollande et la Belgique nous donnent une preuve, mais en sens contraire, de la nature exceptionnelle de la réussite suisse.

La Géorgie pourrait-elle invoquer à son bénéfice les mêmes circonstances exceptionnelles, lui permettant de mener comme la Suisse une existence indépendante à l'abri de toute menace d'agression de l'extérieur? A cette question son histoire apporte malheureusement une réponse négative. Et - chose plus grave depuis la formation de l'immense empire russe, elle a un voisin redoutable pour lequel elle sera toujours une proie tentante. Comment pourra-t-elle se garantir contre le danger de l'impérialisme russe?

Dès lors une option s'impose au peuple géorgien: ou bien il sera forcé de s'intégrer à la Russie ou bien il cherchera d'autres associés. A vrai dire il n'y a aucune option possible, pour la simple raison que la Géorgie est proche de l'Europe et étrangère à la Russie. Consciente de ce fait elle refusera toujours l'association avec cette dernière.

Qu'est-ce qu'en effet l'Europe? Pour la définir, faisons appel à celui qui a sans doute le mieux compris l'esprit européen et qui l'a également le mieux incarné. "Toute race, toute terre, écrit Paul Valéry, qui a été successivement romanisée, christianisée, soumise quant à l'esprit à la discipline grecque est absolument européenne".

L'Europe en effet ne se définit ni par la géographie, ni par la race, ni par la langue, ni par les coutumes, mais par certaines qualités de son esprit qui sont l'héritage des trois influences définies par le grand poète.

La Russie de Moscou n'a pas été formée par ces trois courants. Elle n'a connu ni Grèce ni Rome. Elle a été christianisée au 12-ème siècle alors que le christianisme avait déjà reçu l'empreinte de Byzance plus proche de l'Orient que de l'Occident. Durant trois siècles la domination mongole l'imprégnera de l'esprit d'Orient dont elle ne pourra jamais se délivrer. C'est pour cela qu'elle est à la fois Europe et Asie et qu'on l'appelle L'Eurasie.

La Géorgie est européenne. Des archéologues éminents y placent même la source de l'Europe. C'est en effet de Géorgie, nous dit M. Varagnac, que partirent vers l'Europe les premiers grands mouvements d'immigration. Plus tard des relations étroites s'établirent entre elle et la Grèce. Pompéi y introduisit Rome et au I-er siècle le christianisme y

pénétra pour la conquérir toute entière au commencement du III-è siècle. Ainsi, déjà à l'aube de la civilisation occidentale la Géorgie en faisait partie. Et on peut aujourd'hui dire que jusqu'à son annexion par la Russie, ses regards se tournaient toujours du côté de l'Occident.

Il était temps que les Géorgiens prissent conscience de leur appartenance européenne.

L'Europe est en train de se faire. Aussi est-il nécessaire pour eux d'affirmer leur présence et de se faire admettre dans la famille des nations occidentales. Il appartiendra au "Mouvement Européen Géorgien" de renforcer cette heureuse prise de conscience européenne dans le peuple géorgien et d'en obtenir la reconnaissance par les autres peuples d'Europe. C'est seulement en devenant membre d'une association libre et démocratique des états d'Europe, que la nation géorgienne réussira à sauvegarder son individualité, sa culture et ses traditions et à échapper aux dangers d'une absorption forcée dans l'empire du colosse russo-asiatique.

Michel Mouskhély

Professeur à la Faculté de Droit et des Sciences Politiques de l'Université de Strasbourg.

Source: „ბედი ქართლისა“, №15, 1953, პარიზი, გვ. 1-3.

დოკუმენტი 7. მიშელ მუსხელი, საქართველო და ევროპა

ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ

გასული წლის (იგულისხმება 1952 წელი — ლ. ს.) 10 აგვისტოს ოფიციალურად დაფუძნდა „ქართული ევროპული მოძრაობა“, რომლის საპატიო თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა მიხეილ წერეთელი. აღნიშნული მოვლენა განსაკუთრებული მნიშვნელობის მატარებელია.

ემიგრაციაში ცხოვრების 30 წელზე მეტი ხნის შემდეგ, ქართველი ხალხის მომავალთან დაკავშირებით რეალური იმედის პერსპექტივა პირველად გაჩნდა. ამ დრომდე ის ქართველები, რომლებიც ისტორიული გარემოებების შედეგად სამშობლოს ფარგლებს გარეთ ცხოვრობდნენ, ყურადღებას უმთავრესად საქართველოს არსებულ პოლიტიკურ მდგომარეობაზე ამახვილებდნენ და როგორც ინტელექტუალურ, ისე პრაქტიკულ საქმიანობას ქვეყნის უცხოური ბატონობისგან გათავისუფლების გზების ძიებისკენ მიმართავდნენ. შესაბამისად, მათი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ბრძოლა თითქმის მთლიანად კონცენტრირებული იყო კომუნიზმის წინააღმდეგ, რომლის მოსალოდნელ დაცემას, მათი რწმენით, საქართველოს სუვერენული უფლებების აღდგენა უნდა მოჰყოლოდა.

ავტორი არ ამცირებს ამ ძალისხმევის მნიშვნელობას და არ აკნინებს მის მონაწილეთა თავდადებას. ამასთან, იგი სვამს არსებით კითხვას: ხომ არ საჭიროებს არსებული ბრძოლა გაფართოებას და ხომ არ არის აუცილებელი უკვე დღევანდელ ეტაპზე დაისვას თავისუფალი საქართველოს ადგილისა და როლის საკითხი მომავალი მსოფლიო პოლიტიკური წესრიგის ფარგლებში. აუცილებელია იმის გააზრება, რომ იმ ტრაგიკული პერიოდიდან მოყოლებული, როდესაც რუსულმა ჯარმა საქართველო ხელახლა დაიკავა, საერთაშორისო საზოგადოების სტრუქტურა ფუნდამენტურად გარდაიქმნა.

მეორე მსოფლიო ომმა დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოების კლასიკური ეპოქა საბოლოოდ დაასრულა. მეცნიერებისა და ტექნიკის დაჩქარებულმა განვითარებამ ჩამოაყალიბა ისეთი გლობალური გარემო, რომელშიც არსებობისა და მდგრადი განვითარების შესაძლებლობა უპირატესად მხოლოდ მსხვილ პოლიტიკურ გაერთიანებებს გააჩნიათ. სწორედ ამ ვითარებამ განაპირობა მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში — სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში, არაბულ სამყაროში და დასავლეთ ევროპაში — ეროვნული სახელმწიფოების ფედერაციული ტიპის ინტეგრაციისკენ მიმართული ტენდენციების გაძლიერება. თუ დღეს უკვე უდავოდ არის აღიარებული, რომ ისეთი სახელმწიფოებიც კი, როგორიცაა საფრანგეთი, გერმანია და იტალია, მხოლოდ საკუთარი ძალებით ვეღარ უზრუნველყოფენ სრულ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობასა და ეკონომიკურ-სოციალურ სტაბილურობას, განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდება ისეთი პატარა სახელმწიფო, როგორიც საქართველოა. ამ კონტექსტში აღნიშნული არგუმენტი განსაკუთრებულ დამაჯერებლობას იძენს.

შესაძლოა, საპირისპირო მაგალითად შვეიცარიას მოყვანა გამართლებულად ჩაითვალოს. ეს ანალოგია განსაკუთრებით მიმზიდველია იმიტომ, რომ შვეიცარიის მოსახლეობა რაოდენობრივად საქართველოსთან თითქმის თანასწორია, ხოლო მისი გეოგრაფიული მდებარეობა და პოლიტიკური გარემო, ერთი შეხედვით, გარკვეულ მსგავსებებს ავლენს. მიუხედავად მცირე შიდა ბაზრისა და საგარეო სამყაროზე მნიშვნელოვანი დამოკიდებულებისა, შვეიცარიამ შეძლო არა მხოლოდ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნება, არამედ ეკონომიკური სუვერენობის დაცვა, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

თუმცა შვეიცარიის შემთხვევა არსებითად გამონაკლისს წარმოადგენს. მისი წარმატება განპირობებული იყო XIX საუკუნეში სამ დიდ ევროპულ სახელმწიფოს შორის განსაკუთრებულად ხელსაყრელი გეოპოლიტიკური მდგომარეობით, რომელთა საერთო ინტერესს ქვეყნის სუვერენიტეტის შენარჩუნება წარმოადგენდა. გარდა ამისა, შვეიცარიელი საზოგადოების დისციპლინა, სოციალური პასუხისმგებლობა,

ზომიერება და შრომისმოყვარეობა ქვეყნის კეთილდღეობისთვის მნიშვნელოვანი ფაქტორები იყო. ნიდერლანდებისა და ბელგიას გამოცდილება აქვთ ადასტურებს, რომ შვეიცარიის მაგალითი უფრო გამონაკლისია, ვიდრე ზოგადი კანონზომიერება.

შესაძლოა თუ არა, საქართველოს იმავე განსაკუთრებული გარემოების იმედი მაინც ჰქონდეს, რაც შვეიცარიას საშუალებას აძლევს გარე აგრესიის საფრთხის გარეშე დამოუკიდებლად იარსებოს? ისტორიული გამოცდილება ამ კითხვას, სამწუხაროდ, უარყოფითად პასუხობს. უზარმაზარი რუსეთის იმპერიის ჩამოყალიბების შემდეგ, საქართველო ძლიერი და მუდმივი საფრთხის შემცველი მეზობლის პირისპირ აღმოჩნდა, რომლისთვისაც იგი ყოველთვის მიმზიდველი ობიექტი იყო. ასეთ ვითარებაში ჩნდება კითხვა: როგორ უნდა დაიცვას საქართველო თავი რუსული იმპერიალიზმისგან?

ამ ფონზე ქართველი ერი ასეთი არჩევანის წინაშე დგება: ან იძულებითი ინტეგრაცია რუსულ სივრცეში, ან სხვა პოლიტიკური მოკავშირეების ძიება. სინამდვილეში კი რეალური არჩევანი ფაქტობრივად არ არსებობს, რადგან საქართველო ისტორიულად და კულტურულად განუყოფელია ევროპიდან და უცხოა რუსეთისთვის. ამ გარემოების გაცნობიერებით, საქართველო მუდმივად უარყოფს რუსეთთან ასოცირების პერსპექტივას.

მაგრამ რას წარმოადგენს ევროპა? ამ ცნების დასაზუსტებლად მივმართოთ იმ ადამიანს, რომელმაც, ალბათ, ყველაზე სრულად გაიაზრა ევროპული სულის არსი და ზუსტად წარმოაჩინა იგი — პოლ ვალერი. მისი სიტყვებით: „ყოველი ხალხი და ყოველი მიწა, რომელიც თანმიმდევრულად რომანიზდა, გაქრისტიანდა და დაექვემდებარა ბერძნული გონის დისციპლინას, სრულიად ევროპულია“.

ევროპელობა არ განისაზღვრება გეოგრაფიული მდებარეობით, რასით, ენით ან ჩვეულებებით; იგი წარმოიშობა სულიერი და კულტურული თვისებებიდან, რომლებიც რომის იმპერიის კულტურის, ქრისტიანობის მიღებისა და ძველი საბერძნეთის ინტელექტუალური დისციპლინის სინთეზით არის განპირობებული. სწორედ ამ სამი ისტორიული გავლენის ერთობლიობა განსაზღვრავს ევროპულ სულსა და ცივილიზაციას.

მოსკოვის რუსეთი ამ კულტურულ-ცივილიზაციურ პროცესებში სრულად არ გაერთიანებულა. მას არ გაუთავისებია არც ძველი საბერძნეთის და არც რომის იმპერიის კლასიკური მემკვიდრეობა. რუსეთი შუა საუკუნეებში გაქრისტიანდა,³⁹⁰ იმ დროს, როდესაც ქრისტიანობა

³⁹⁰ ისტორიულად, კიევის რუსეთი ვლადიმერ დიდის მმართველობის პერიოდში (≈988 წ.) გაქრისტიანდა. მ. მუსხელიშვილი კი XII საუკუნეს მიიჩნევს იმ პერიოდად, როდესაც აღმოსავლეთ სლავურ ტერიტორიებზე ქრისტიანობა ბიზანტიური ტრადიციების საფუძველზე მყარად იყო ჩამოყალიბებული. ამ კონტექსტში ხაზგასმულია, რომ აღმოსავლური სლავური ქრისტიანობა, თავისი სპეციფიკური რელიგიურ-კულტურული ხა-

უკვე ბიზანტიის იმპერიას ტრადიციებით იყო განსაზღვრული და უფრო აღმოსავლური სამყაროს გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, ვიდრე დასავლური კულტურის.

მონღოლთა სამსაუკუნოვანმა ბატონობამ კიდევ უფრო გააძლიერა აღმოსავლური მენტალიტეტის გავლენა, რის შედეგადაც რუსეთი ჩამოყალიბდა როგორც შუალედური ცივილიზაცია ევროპასა და აზიას შორის — ე. წ. ევრაზია.

საქართველო კი, პირიქით, ევროპული კულტურულ-ცივილიზაციური სივრცის ნაწილად შეიძლება განვიხილოთ. არაერთი არქეოლოგისა და მკვლევრის შეფასებით, იგი ერთ-ერთ უძველეს კერას წარმოადგენს. როგორც ბატონი ვარაგნაკი³⁹¹ აღნიშნავს, საქართველოდან ევროპისკენ პირველი მნიშვნელოვანი მიგრაციის ნაკადები წავიდა. მოგვიანებით, საქართველოსა და საბერძნეთს შორის მჭიდრო კულტურული ურთიერთობები ჩამოყალიბდა. პომპეუსმა³⁹² საქართველოს ტერიტორიაზე შემოიტანა რომის გავლენა, ხოლო I საუკუნეში საქართველოში ქრისტიანობა შემოვიდა და III საუკუნის დასაწყისამდე მთელ ტერიტორიაზე გავრცელდა. ამრიგად, დასავლური ცივილიზაციის ადრეულ პერიოდში, საქართველო უკვე ევროპის შემადგენლობაში იყო. დღეს კი შეიძლება ვთქვათ, რომ რუსეთის ანექსიამდე, ქვეყნის მზერა მუდმივად დასავლეთისკენ იყო მიმართული.

ევროპა დღესაც ფორმირების პროცესშია. ამიტომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმ გარემოების გააზრებას, რომ ქართველებმა მკაფიოდ განსაზღვრონ საკუთარი ევროპული იდენტობა და დასავლური სახელმწიფოების ოჯახში ადგილი დაიმკვიდრონ. „ქართულ-ევროპული მოძრაობის“ ამოცანაც სწორედ ამაში მდგომარეობს — გააძლიეროს ევროპული ცნობიერება ქართულ საზოგადოებაში და მოიპოვოს მისი აღიარება სხვა ევროპელი ხალხების მხრიდან. ქართველ ერს, მხოლოდ თავისუფალ და დემოკრატიულ ევროპულ სახელმწიფოთა გაერთიანებაში ინტეგრაციის გზით შეუძლია დაიცვას საკუთარი ინდივიდუალობა, კულტურა და ტრადიციები და რუსული

სიათით, დასავლური ქრისტიანობის ინსტიტუციური და ლიტურგიკული ფორმებისგან განსხვავდებოდა და დასავლურ პოლიტიკური-სამართლებრივი პროცესების ორგანულ ნაწილად ვერ იქცა.

³⁹¹ ანდრე ვარაგნაკი (André Varagnac, 1894–1983) — ფრანგი ისტორიკოსი, ეთნოლოგი და კულტუროლოგი, რომელმაც შეისწავლა ხალხური ტრადიციები, ადრეული ცივილიზაციები და კულტურული მემკვიდრეობა. მ. მუსხელიშვილის ტექსტში ა. ვარაგნაკის კვლევები გამოყენებულია ისტორიული მიგრაციისა და საქართველო-ევროპის კულტურული კავშირის დასტურად.

³⁹² გნეუს პომპეუს მაგნუსი (Gnaeus Pompeius Magnus, ძვ. წ. 106–48) — რომაელი სამხედრო და პოლიტიკოსი. მის მთავარ მიღწევად მიიჩნევა რომის მიერ აღმოსავლეთის პროვინციების გაერთიანება, ელინისტური კულტურის გავრცელება და კავკასიის ტერიტორიაზე რომის ფორმალური გავლენის დამყარება.

იმპერიას სივრცეში იძულებითი შთანთქმის საფრთხე თავიდან აიცილოს.

მიშელ მუსხელი

სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიული და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორი.

წყარო: „ბედი ქართლისა“, №15, 1953, პარიზი, გვ. 1-3.

დოკუმენტი 8. მიხეილ მუსხელიშვილი

რუსეთი არ არის ევროპა

საბჭოთა კავშირი, ისევე როგორც მეფეთა რუსეთი, არ ეკუთვნის დასავლეთს არც პოლიტიკურად და არც სულიერად. მართალია, ის დღეს იმყოფება თვით ევროპის შუა გულში, მაგრამ ის მაინც ამით არ იქცევა დასავლეთის ქვეყნად. მის აქ ყოფნას მძიმედ განიცდიან ევროპელები და თვითაც უცხოოდ გრძნობს თავს ამ უცხო მიწაზე. არ არსებობს საერთო საზომი რუსსა და ევროპელს შორის. ძირითადი გასხვავება მათ შორის, რომელიც შექმნა ისტორიამ, უცვლელი რჩება, მიუხედავად ევროპელების ზოგიერთი სპორადიული³⁹³ ცდისა; ის კიდევ მწვავედება და ღრმავდება ბოლშევიზმით: საბჭოთა ადამიანი ყოველდღე უფრო და უფრო მეტად სცილდება თავის მეზობელ ევროპელს.

გეოპოლიტიკა და ფსიქოლოგია ერთად მას ანიჭებენ ორიგინალურ ადგილს მსოფლიოში, რომელიც უფრო აზიურია ვიდრე ევროპიული. საბჭოთა კავშირის ფიზიკური სტრუქტურის დამახასიათებელია უდაოდ, მისი ტერიტორიალური სიდიდე, კონტინენტალური და ჩაკეტილი ხასიათი.

საბჭოთა კავშირს უკავია ერთი მეექვსედი ხმელეთისა. ეს არის ყველაზე დიდი სივრცე, რომელიც იმყოფება ერთი მთავრობის მმართველობის ქვეშ... ეს უზარმაზარი ტერიტორია არის ისევე მთლიანი და ერთფეროვანი, როგორც ევროპა დანაწილებული და მრავალფეროვანი... ამ სიდიდისა და ერთფეროვნების ხასიათმა იქონია მნიშვნელოვანი გავლენა რუსეთის პოლიტიკურ ბედზე. უდაოა, რომ მან ხელი შეუწყო ავტორიტარულ კონცეპციას და მიდრეკილებას მოსკოვის იმპერიისა. „შეიძლება ითქვას, აღნიშნავს ამის შესახებ ბერდიაევი,³⁹⁴ რუსეთის ხალხი მსხვერპლია მისი ქვეყნის ტერიტორიის სიდიდისა, რომელსაც ისტორიკოსები ხშირად სთვლიან მიზეზად რუსეთის ხელისუფლების მუდმივი დესპოტიური ხასიათისა; ყველაზე მნიშვნელოვანი ამ ისტორიკოსთა შორის,

³⁹³ სპორადული — არასისტემური, იშვიათი, მოულოდნელი.

³⁹⁴ ნიკოლაი ბერდიაევი (Николай Бердяев, 1874–1948) — რუსი ფილოსოფოსი, რელიგიური და პოლიტიკური მოაზროვნე, სოციოლოგი.

კლიუჩევსკი³⁹⁵ სწერდა: „სახელმწიფო გაიბერა და ხალხი დაიღუპა“. ეს ფორმულა შეეფერება ბოლშევიკურ რუსეთსაც, სადაც ხალხის ინტერესები ეწირებოდა სახელმწიფოს სიძლიერეს და მის ორგანიზაციას“ (1).

მაგრამ ყველაზედ სახიფათო არის ის, რომ ეს უზარმაზარი ქვეყანა იკუმშება თავის სხეულში და შეგნებულად ზურგს აქცევს დასავლეთს. საზღვაო საზღვრები ხელს უწყობენ ამ კარჩაკეტილობას. მართლაც რუსეთს გააჩნია 16.000 კილ. სანაპიროები, კასპიის ზღვის გამორიცხვით — 21.236.000 კვ.კმ. სივრცისთვის და კიდევ მეტიც, ეს სანაპიროებიც ეკუთვნოდა დახურულ ზღვებს, რომელთა გასავალს ჰფლობენ უცხო სახელმწიფოები, ან და ოკეანეთ, რომელნიც მეტ ნილად არიან გაყინულნი. ბ. პერპილუ ორ სიტყვაში გამოხატავს ამ მდგომარეობას: „საბჭოთა კავშირი არის ტყვე ხმელეთისაო“ (2).

სწორედ ეს ჩაკეტილობა მისცემს საშუალებას მომავალში მოსკოვის დესპოტებს, უზრუნველჰყონ რუსეთის იზოლაცია და ის გახადონ თავიანთი პოლიტიკის ერთ მთავარ ფუძედ. მართალია პეტრე დიდმა შეაღო დასავლეთის კარები, მაგრამ მხოლოდ იმისთვის, რომ ესარგებლა და გადმოეღო დასავლეთის ტექნიკისა და იდეების მიღწევები რუსეთის სახელმწიფოს განვითარებისათვის. „ევროპა, ამბობდა ის, ჩვენ გვჭირდება რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში, შემდეგ კი საჭიროა ზურგის შექცევა“-ო.

იზოლაცია იქცა სულშემხუთავი, როგორც კი იგრძნო ის რუსეთმა. ცდამ ამ მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად მიიღო ორი მიმართულება. პირველი უმიზნებდა შინაგანი არეს დაპყრობას. ჩამწყვდეულნი ხმელეთში, რუსებს სურდათ, თავიანთი ხელისუფლება გავრცელებულიყო მათი საპყრობილის კედლებამდე. ეს ექსპანსია მეფეებმა განახორციელეს ტერიტორიალური დაპყრობითა და აგრალური კოლონიზაციის ფორმით. ამ გზით ისინი შევიდნენ არა მარტო უკრაინაში, არამედ ციმბირშიც. ამნაირად რუსეთი უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა აზიურ კონტინენტს.

რუსეთის მიდრეკილება აღმოსავლეთისაკენ არ ახალია. ის იწყება მე-16 საუკუნის ბოლოში, ირტიშის³⁹⁶ ბასეინის დაპყრობით ციმბირში. პეტრე დიდის მიერ კამჩატკის ანექსია უხსნის ციმბირს გზას შორეული აღმ. ზღვებისაკენ. ნიკოლოზ პირველმა გააფართოვა წყნარი ოკეანის ნაპირები მდ. ამურის მოსაზღვრე, ჩინეთის მიერ დათმობილ ტერიტო-

³⁹⁵ ვასილი კლიუჩევსკი (Василий Осипович Ключевский, 1841–1911) — რუსი ისტორიკოსი, მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი, სანქტ-პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, რუსეთის ისტორიისა და სიძველეების დარგში. 1903 წელს, რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის (1868–1918; მმართველობა 1894–1917) დროს, მას სახელმწიფოს საიდუმლო მრჩევლის (действительный статский советник) წოდება მიენიჭა.

³⁹⁶ ირტიში (Иртыш) არის მდინარე, რომელიც მიედინება ჩინეთში, ყაზახეთსა და რუსეთში. იგი ინტენსიურად გამოიყენება კომერციული მიზნებისთვის.

რიების დაკავებით. 1860 წ. იაპონიის კარიბჭესთან არსდება სამხედრო ნავთსადგური — ვლადივოსტოკი. დაბოლოს, 1881 წელს თურქესტანის დაპყრობით რუსეთი ამყარებს თავის პოლიტიკურ კონტროლს მთელს ევრაზიაზედ.

„1939 წლის აგვისტოში, შენიშნავს ემ. ბურნამი, მემკვიდრენი რუსეთის იმპერიისა — ჰფლობდენ, რასაც გეოპოლიტიკოსები უწოდებენ „დედა მიწის გულს,“ ანუ „მსოფლიო კუნძულს“... (3). პირველად ისტორიაში, „გული დედამიწისა“ შეიცავდა მოზრდილ მოსახლეობას, თავისი პოლიტიკური ორგანიზაციითა და მნიშვნელოვანი ინდუსტრიით“.

რევოლუციის შემდეგ ამ მხარის ინდუსტრიალიზაცია საბჭოთა კავშირს აიძულებს უფრო გარკვეულად დაადგეს აღმოსავლეთის გზას, თავისი ეკონომიური ბაზების იქ გადატანით. „სწორედ ეს არის, სწერს ერთი სპეციალისტი აღმოსავლეთის პრობლემათა, უდაოდ ერთი დიდი მოვლენათაგანი ჩვენი საუკუნისა, ერთი ყველაზედ დიდი კონცენტრაცია ინდუსტრიისა იქნება ყველაზედ მჭიდროდ დასახლებულ კონტინენტის შუა გულში... სტრატეგიული შედეგები ამ ევოლუციისა ნათელია. მისი პოლიტიკური შედეგები უკვე ისახებიან და შესაძლებელია ის წარმოადგენს მსოფლიო ისტორიაში გადამწყვეტ გარდატეხას“ (4).

მაგრამ ერთსა და იმავე დროს ამ „დრანგ ნახ ოსტენ“³⁹⁷-თან, რუსეთი, იზოლიაციისაგან თავის დასაღწევად პირს იბრუნებდა ხოლმე დასავლეთისაკენ, შავი ზღვის, ბალტიის და პოლონეთის მიმართულე-ბით.

მთელი დრამა რუსის სულისა ამ დუალიზმშია. ეს ხალხი გაყოფილია ამ ორ მიდრეკილებათ. ერთი მიილტვის ღრმად აზიისაკენ. მეორე, კი მიისწრაფვის ვიწრო თანამშრომლობისაკენ. დასავლეთის მთლიან ცივილიზაციასთან. მე-19 საუკუნეში, დავა სლავოფილებსა და დასავლეთის მომხრეთა შორის ახდელიად გამომჟღავნდა. სინამდვილეში, ეს კონფლიქტი ჰყოფდა არა მარტო ინტელიგენციას, არამედ თითოული მისი წევრის გონსაც („ესპრი“). „სასარგებლო იქნებოდა რუსეთისათვის, ამბობდა წინასწარმეტყველურად დოსტოვესკი, ერთ ხანს პეტერბურგის დავიწყება და ჩვენი სულის შებრუნება აღმოსავლეთისაკენ.... თუ ჩვენ გვსურს მივსდეთ ორგანიზაციას ჩვენი აზიისა, ჩვენში ვნახავთ დიდ ეროვნულ აღორძინებას“.

ყოველ შემთხვევაში, საბოლოო ანალიზში, თუ გავითვალისწინებთ ისტორიულ ბედს, უთანხმოება ამ ორ ტენდენციათა შორის, შეიძლება იყოს მხოლოდ მოჩვენებითი. რუსის ხალხი გადაიღებს დასავლეთის იდეებს და ტექნიკას მხოლოდ იმისთვის, რომ ჰქონდეს საშუალება თავისი თავის სრულყოფისათვის.

³⁹⁷ "Drang nach Osten" („წინ აღმოსავლეთისაკენ“) — ტერმინი ისტორიულად გამოიყენებოდა გერმანულ პოლიტიკურ და კულტურულ დისკურსში, რაც აღმოსავლეთ ევროპის მიმართულებით გერმანიის გაფართოებისკენ მისწრაფებას ნიშნავს.

უდაოდ, რუსეთის კომუნიზმმა უკეთესად შესძლო ეს სინთეზი; რადგან ის გახდა საშუალებად ეროვნული მისწრაფების განხორციელებისა, ცოდნა მარქსიზმისა, ე. ი. შენაძენისა დასავლეთიდან, საკმარისი არ არის მის ასახსნელად. თვით მის უნივერსალურ ასპექტშიც მან მიიღო ისეთი დაღი, რომლის მიცემაც მისთვის შეეძლო მხოლოდ რუსეთს, კომუნიზმის მესიანური ხასიათი, დაბოლოს არის რუსის ხალხის ღრმა რელიგიური სულის გამოსახვა. ეს მისწრაფება აბსოლუტისაკენ, რომლის შებრუნებული ფორმა იყო ნიჰილიზმი, არის აგრეთვე საშუალება კონტინენტალური ჩაკეტილობისაგან თავის დაღწევისა.

მიხეილ მუსხელიშვილი

1) ნაწყვეტი ავტორის წერილიდან, რომელიც დაბეჭდილი იყო ფრ. ჟურნალში: „მონდ ნუვო“ № 89-90, 1955 წ. სათაურით: „საბჭოთა კავშირი და ევროპა“.

1) Berdiaev. Les sources et le sens du communisme russe. 2) Preface au livre de G. Jorré, L'URSS, la terre et les hommes. 1946.

3) Il s'agit de la terminologie de Sir Harold Mackinder, Democratic Ideals and Reality.

4) Mende, Regards sur l'Histoire de demain.

წყარო: „ბედი ქართლისა“, №20, 1955, გვ. 13-14.

დოკუმენტი 9. Pour son premier congrès, l'Union fédéraliste interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg , Les incidents d'un congrès.

Union Fédéraliste et Mouvement Européen

La lettre suivante, dont communication nous a été faite, a, d'autre part, été envoyée à M. le maire de Strasbourg.

Strasbourg, le 9 avril 1949.

A Monsieur Charles Frey, maire de Strasbourg.

Monsieur le Maire,

Vous avez sans doute remarqué vendredi, au cours de la réunion préparatoire du Comité du Mouvement Européen à Strasbourg, que les professeurs de l'Université présents ont cru devoir se retirer au cours de la désignation des membres du bureau.

Ce départ est sans rapport avec le problème, si important soit-il de l'utilisation par l'Union Européenne du Palais universitaire. Il est lié uniquement à la désignation comme membre du bureau de M. le

professeur Mouskhély. Les conceptions de M. Mouskhély ne sauraient être les nôtres.

M. Mouskhély, comme vous le savez, a organisé et présidé en ce moment dans notre ville un congrès de l'Union fédéraliste interuniversitaire. Il a trouvé naturel d'inviter à ce congrès, de sa propre initiative et à l'insu des autorités, les représentants officiels de dix-sept Universités allemandes. Les réunions devaient se tenir au Palais universitaire. D'autre part, le congrès a à son programme l'étude d'un projet d'Université européenne.

Il s'agit apparemment de donner à l'Université de la future capitale européenne un statut international et nous savons par d'autres voies que, si ce projet aboutit, l'Université de Strasbourg cesserait d'être une Université française. Le danger est évident.

Nous n'aurions certes pas supposé, il y a quatre ans, que les maîtres et les étudiants de l'Université de Strasbourg acceptaient d'être poursuivis, arrêtés et massacrés pour que l'Université, si peu de temps après son retour, voie mettre en questions dans ses murs même, par des Allemands son caractère d'Université française.

Notre position est la suivante: il nous paraît souhaitable que l'Université de Strasbourg accueille largement les étudiants de tous pays, et fasse appel à des professeurs étrangers. La formule à réaliser sera celle d'une Université française à participation internationale, et non pas d'une Université européenne à participation française. C'est la seule possible dans une ville qui, devenant capitale européenne, doit rester sans équivoque une ville de France.

Un appel à des maîtres ou à des étudiants allemands nous paraît pour l'instant inopportun: à la différence de M. Mouskhély et du groupement qu'il représente nous considérons comme prématurée l'entrée des Allemands dans la capitale de l'Alsace.

En invitant l'organisateur du congrès actuel à siéger dans ses rangs, le Comité strasbourgeois, qu'il le veuille ou non, paraît adopter ses idées et ses méthodes. Vous comprendrez, Monsieur le Maire, que, dans ces conditions, nous ne pouvons que nous abstenir. Nous vous serions obligés de bien vouloir porter cette lettre à la connaissance du Comité. Nous croyons d'ailleurs devoir et communiquer le texte à la presse, un journal nous ayant appris que l'un d'entre nous devait être sollicité de faire partie du bureau.

Veuillez agréer, Monsieur le Maire, l'assurance de notre haute considération,

Charles Hauter, doyen de la Faculté de Théologie, Protestante;

Marcel Simon, doyen de la Faculté des Lettres;

Jacques Callot, doyen de la Faculté de Médecine;

Joseph Denoyez, assesseur du doyen de la Faculté de Droit,
Jean Lassus, Professeur à la Faculté des Lettres, président du Comité
des œuvres en faveur des Etudiants.

Source: Les Dernières nouvelles d'Alsace, 12 Avril, Mardi, 1949.

**დოკუმენტი 9. პირველ კონგრესზე უნივერსიტეტთაშორისი
ფედერალისტური კავშირი სტრასბურგში გარკვეულ
მტრულ დამოკიდებულებას წააწყდა.**

(ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

კონგრესის ინციდენტები

ფედერალისტური კავშირი და ევროპული მოძრაობა
წინამდებარე წერილი, გაეგზავნა სტრასბურგის მერს.

სტრასბურგი, 1949 წლის 9 აპრილი.

ბატონ ჩარლზ ფრეის, სტრასბურგის მერს.

ბატონო მერო,

შეიძლება, შენიშნეთ პარასკევს, ევროპული მოძრაობის სტრასბურგის კომიტეტის მოსამზადებელი შეხვედრის დროს, უნივერსიტეტის პროფესორებმა, რომლებიც იქ იყვნენ წარმოდგენილნი, კომიტეტის წევრების არჩევის საკითხზე სხდომის დატოვება მოისურვეს.

კონგრესისთვის უნივერსიტეტის შენობის გამოყენების საკითხს ამ პროტესტთან არანაირი კავშირი არ აქვს; იგი მხოლოდ პროფესორ მუსხელის საბჭოს წევრად დანიშვნას უკავშირდება.

პროფესორ მუსხელის შეხედულებები ჩვენსას არ შეესაბამება. როგორც იცით, ბატონი მუსხელი ამჟამად ჩვენს ქალაქში უნივერსიტეტთაშორისი ფედერალისტური კავშირის კონგრესს ხელმძღვანელობდა და ორგანიზებას უწევდა. თავისი ინიციატივითა და ხელისუფლებისგან დამოუკიდებლად, მან მიიჩნია საჭიროდ აღნიშნულ კონგრესზე ჩვიდმეტი გერმანული უნივერსიტეტის ოფიციალური წარმომადგენლის მოწვევა. გარდა ამისა, კონგრესის დღის წესრიგში ევროპული უნივერსიტეტის პროექტის განხილვაც შედიოდა.

შესანიშნავად ჩანს, რომ მიზანი მომავალი ევროპული დედაქალაქის უნივერსიტეტისთვის საერთაშორისო სტატუსის მინიჭებაა. ჩვენ სხვა წყაროებიდან ვიცით, რომ თუ ეს პროექტი განხორციელდება, სტრასბურგის უნივერსიტეტი აღარ იქნება მხოლოდ ფრანგული უნივერსიტეტი. საფრთხე აშკარაა.

ჩვენ ვერასდროს წარმოვიდგენდით, ოთხი წლის წინ, რომ სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორები და სტუდენტები დათანხმდებოდნენ დევნას, დაპატიმრებასა და მასობრივ მკვლელობებს; ხოლო უნივერსიტეტის დაბრუნებიდან მოკლე ხანში, საკუთარი კედლების შიგნით, ფრანგული უნივერსიტეტი კვლავ გერმანელების მხრიდან საფრთხის ქვეშ აღმოჩნდებოდა. ჩვენი პოზიცია ასეთია: სასურველია სტრასბურგის უნივერსიტეტმა ფართოდ უმასპინძლოს სტუდენტებს ყველა ქვეყნიდან და მოიწვიოს უცხოელი პროფესორები, მაგრამ შესაბამისი მოდელი უნდა იყოს ფრანგული უნივერსიტეტი საერთაშორისო მონაწილეობით, არა ევროპული უნივერსიტეტი ფრანგების კონტროლით. ეს ქალაქისთვის ერთადერთი შესაძლებელი ვარიანტია, რომელიც ევროპის დედაქალაქად გადაქცევის პარალელურად, სავალდებულოდ საფრანგეთის ქალაქად უნდა დარჩეს.

ამჟამად გერმანელი მასწავლებლებისა და სტუდენტების მოწვევა ჩვენთვის მიუღებელია. განსხვავებით ბატონი მუსხელისა და მისი ჯგუფისგან, ჩვენ ვთვლით, რომ გერმანელების აღზასის დედაქალაქში შემოსვლა ნაადრევი და საფრთხის შემცველია.

კონგრესის ორგანიზატორის მიერ საკუთარ რიგებში მათი მოწვევით, სტრასბურგის კომიტეტი მის იდეებსა და მეთოდებს თითქოს ეთანხმება.

ბატონო მერო, გთხოვთ გაიგოთ, რომ ასეთ პირობებში ჩვენ სხვა გზა არ გვაქვს, გარდა იმისა, რომ თავი შევიკავოთ აქტიური მონაწილეობისგან.

მადლობელი ვიქნებით, თუ ამ წერილს კომიტეტამდე მიიტანთ. ასევე საჭიროდ ვთვლით ტექსტის პრესისთვის გაზიარებას, რადგან ერთმა გაზეთმა გვაცნობა, რომ ჩვენს ერთ-ერთ წევრს აღმასრულებელ კომიტეტში განწევრიანებას სთხოვენ.

ბატონო მერო, გთხოვთ მიიღოთ ჩვენი უდიდესი პატივისცემა,

შარლ ჰაუტერი, თეოლოგიის ფაკულტეტის დეკანი, პროტესტანტი;
მარსელ სიმონი, ხელოვნების ფაკულტეტის დეკანი;

ჟაკ კალო, მედიცინის ფაკულტეტის დეკანი;

ჯოზეფ დენოიე, სამართლის ფაკულტეტის დეკანის ასისტენტი;

ჟან ლასუსი, ფილოლოგიის ფაკულტეტის პროფესორი, სტუდენტთა მხარდამჭერი კომიტეტის პრეზიდენტი.

წყარო: *Les Dernières nouvelles d'Alsace, 12 Avril, Mardi, 1949.*

**დოკუმენტი 10. Winston Churchill, speech delivered at the University
of Zurich, 19 September 1946**

I wish to speak about the tragedy of Europe, this noble continent, the home of all the great parent races of the Western world, the foundation of Christian faith and ethics, the origin of most of the culture, arts, philosophy and science both of ancient and modern times. If Europe were once united in the sharing of its common inheritance there would be no limit to the happiness, prosperity and glory which its 300 million or 400 million people would enjoy. Yet it is from Europe that has sprung that series of frightful nationalistic quarrels, originated by the Teutonic nations in their rise to power, which we have seen in this 20th century and in our own lifetime wreck the peace and mar the prospects of all mankind.

What is this plight to which Europe has been reduced? Some of the smaller states have indeed made a good recovery, but over wide areas are a vast, quivering mass of tormented, hungry, careworn and bewildered human beings, who wait in the ruins of their cities and homes and scan the dark horizons for the approach of some new form of tyranny or terror. Among the victors there is a Babel of voices, among the vanquished the sullen silence of despair. That is all that Europeans, grouped in so many ancient states and nations, and that is all that the Germanic races have got by tearing each other to pieces and spreading havoc far and wide. Indeed, but for the fact that the great republic across the Atlantic realised that the ruin or enslavement of Europe would involve her own fate as well, and stretched out hands of succour and guidance, the Dark Ages would have returned in all their cruelty and squalor. They may still return.

Yet all the while there is a remedy which, if it were generally and spontaneously adopted by the great majority of people in many lands, would as by a miracle transform the whole scene and would in a few years make all Europe, or the greater part of it, as free and happy as Switzerland is today. What is this sovereign remedy? It is to recreate the European fabric, or as much of it as we can, and to provide it with a structure under which it can dwell in peace, safety and freedom. We must build a kind of United States of Europe. In this way only will hundreds of millions of toilers be able to regain the simple joys and hopes which make life worth living. The process is simple. All that is needed is the resolve of hundreds of millions of men and women to do right instead of wrong and to gain as their reward blessing instead of cursing.

Much work has been done upon this task by the exertions of the Pan-European Union, which owes so much to the famous French patriot and statesman Aristide Briand. There is also that immense body which was

brought into being amidst high hopes after the First World War - the League of Nations. The League did not fail because of its principles or conceptions. It failed because those principles were deserted by those states which brought it into being, because the governments of those states feared to face the facts and act while time remained. This disaster must not be repeated. There is, therefore, much knowledge and material with which to build and also bitter, dearly bought experience to spur.

There is no reason why a regional organisation of Europe should in any way conflict with the world organisation of the United Nations. On the contrary, I believe that the larger synthesis can only survive if it is founded upon broad natural groupings. There is already a natural grouping in the Western Hemisphere. We British have our own Commonwealth of Nations. These do not weaken, on the contrary they strengthen, the world organisation. They are in fact its main support. And why should there not be a European group which could give a sense of enlarged patriotism and common citizenship to the distracted peoples of this mighty continent? And why should it not take its rightful place with other great groupings and help to shape the honourable destiny of man? In order that this may be accomplished there must be an act of faith in which the millions of families speaking many languages must consciously take part.

We all know that the two World Wars through which we have passed arose out of the vain passion of Germany to play a dominating part in the world. In this last struggle crimes and massacres have been committed for which there is no parallel since the Mongol invasion of the 13th century, no equal at any time in human history. The guilty must be punished. Germany must be deprived of the power to rearm and make another aggressive war. But when all this has been done, as it will be done, as it is being done, there must be an end to retribution. There must be what Mr Gladstone many years ago called a "blessed act of oblivion". We must all turn our backs upon the horrors of the past and look to the future. We cannot afford to drag forward across the years to come hatreds and revenges which have sprung from the injuries of the past. If Europe is to be saved from infinite misery, and indeed from final doom, there must be this act of faith in the European family, this act of oblivion against all crimes and follies of the past. Can the peoples of Europe rise to the heights of the soul and of the instinct and spirit of man? If they could, the wrongs and injuries which have been inflicted would have been washed away on all sides by the miseries which have been endured. Is there any need for further floods of agony? Is the only lesson of history to be that mankind is unteachable? Let there be justice, mercy and freedom. The peoples have only to will it and all will achieve their heart's desire.

I am now going to say something that will astonish you. The first step in the re-creation of the European family must be a partnership between France and Germany. In this way only can France recover the moral and cultural leadership of Europe. There can be no revival of Europe without a spiritually great France and a spiritually great Germany. The structure of the United States of Europe will be such as to make the material strength of a single State less important. Small nations will count as much as large ones and gain their honour by a contribution to the common cause. The ancient States and principalities of Germany, freely joined for mutual convenience in a federal system, might take their individual places among the United States of Europe.

But I must give you warning, time may be short. At present there is a breathing space. The cannons have ceased firing. The fighting has stopped. But the dangers have not stopped. If we are to form a United States of Europe, or whatever name it may take, we must begin now. In these present days we dwell strangely and precariously under the shield, and I even say protection, of the atomic bomb. The atomic bomb is still only in the hands of a nation which, we know, will never use it except in the cause of right and freedom, but it may well be that in a few years this awful agency of destruction will be widespread and that the catastrophe following from its use by several warring nations will not only bring to an end all that we call civilisation but may possibly disintegrate the globe itself.

I now sum up the propositions which are before you. Our constant aim must be to build and fortify the United Nations Organisation. Under and within that world concept we must recreate the European family in a regional structure called, it may be, the United States of Europe, and the first practical step will be to form a Council of Europe. If at first all the States of Europe are not willing or able to join a union we must nevertheless proceed to assemble and combine those who will and who can. The salvation of the common people of every race and every land from war and servitude must be established on solid foundations, and must be created by the readiness of all men and women to die rather than to submit to tyranny. In this urgent work France and Germany must take the lead together. Great Britain, the British Commonwealth of Nations, mighty America - and, I trust, Soviet Russia, for then indeed all would be well - must be the friends and sponsors of the new Europe and must champion its right to live. Therefore I say to you "Let Europe arise!".

Source: Churchill, Winston S. "Speech at the University of Zurich", 19 September 1946. Council of Europe. <https://rm.coe.int/html/16806981f3>

დოკუმენტი 10. უინსტონ ჩერჩილის სიტყვა წარმოთქმული ციურიხის უნივერსიტეტში, 1946 წლის 19 სექტემბერი

(ინგლისურიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

მსურს ვისაუბრო ევროპის, ამ დიდებული კონტინენტის ტრაგედიაზე, რომელიც ყველა დასავლური სამყაროს ძირითადი ერების სამშობლოა — ქრისტიანული სარწმუნოების და ეთიკის ფუძემდებელი, ძველი და თანამედროვე კულტურის, ხელოვნების, ფილოსოფიისა და მეცნიერების აკვანი. საერთო მემკვიდრეობის გაზიარების მიზნით, ევროპა რომ გაერთიანებულიყო, 300–400 მილიონი ადამიანის ბედნიერებას, კეთილდღეობასა და დიდებას საზღვარი არ ექნებოდა. თუმცა, სწორედ ევროპიდან წარმოიშვა საზარელი ნაციონალისტური კონფლიქტების სერია, რომელსაც საფუძვლად დაედო ტევტონური ერების³⁹⁸ ძალაუფლებისკენ სწრაფვა. XX საუკუნეში, ამ მოძრაობამ მშვიდობა დაარღვია და კაცობრიობის სამომავლო პერსპექტივებიც მთლიანად დაჩრდილა.

რა მდგომარეობაში აღმოჩნდა ევროპა? ზოგიერთმა პატარა სახელმწიფომ კრიზისისთვის თავის დაღწევა მართლაც მოახერხა, თუმცა კონტინენტის დიდ ნაწილში აურაცხელი რაოდენობის განამებული, მშიერი, პრობლემებით გადაღლილი, დაბნეული და დამფრთხალი ადამიანი რჩება, რომლებიც თავიანთი მშობლიური ქალაქებისა და სახლების ნანგრევებიდან ბნელ ჰორიზონტს შიშით თვალს ადევნებენ და ახალი ტირანიისა თუ ტერორის გამოვლინებას ელიან.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, არსებობს ხსნის გზა; თუ ადამიანების უმრავლესობა საყოველთაოდ და ნებაყოფლობით აირჩევს ამ გზას, ეს მდგომარეობას სასწაულებრივად შეცვლის და სულ რამდენიმე წელიწადში მთელი ევროპა ან მისი უდიდესი ნაწილი ისეთივე თავისუფალი და ბედნიერი გახდება, როგორიც დღეს შვეიცარიაა. რა არის ეს განსაკუთრებული გზა? ეს არის ევროპული სტრუქტურის ხელახლა შექმნა და მისი ისეთი სახით მოწყობა, რომ ადამიანებს შესაძლებლობა მიეცეთ მშვიდობიანად, უსაფრთხოდ და თავისუფლად იცხოვრონ. ჩვენ უნდა შევქმნათ ერთგვარი „ევროპის შეერთებული შტატები“. მხოლოდ ამ გზით შეძლებს ასეულობით მილიონი მშრომელი კვლავ განიცადოს ის უბრალო სიხარული და იმედი, რომელიც სიცოცხლეს აზრს სძენს. პროცესი მარტივია: ასეულობით მილიონმა კაცმა და ქალმა უბრალოდ სწორად უნდა იმოქმედოს, რის შედეგადაც წყევლის ნაცვლად კურთხევას მიიღებენ.

³⁹⁸ ტევტონური ერები (Teutonic nations) — იგულისხმება არა მხოლოდ ტევტონები (ძველი გერმანული ტომები), არამედ ფართო გაგებით გერმანული და ჩრდილოეთევროპული ერები, რომლებიც ევროპის ისტორიაში ძლიერი ნაციონალისტური და სამხედრო გავლენით გამოირჩეოდნენ.

ამ მიმართულებით პანევროპულმა კავშირმა დიდი სამუშაო გასწია, რომლის წინაშეც უდიდესი დამსახურება გამოჩენილ ფრანგ პატრიოტსა და სახელმწიფო მოღვაწეს, არისტიდ ბრიანს მიუძღვის. არსებობდა აგრეთვე უზარმაზარი ორგანიზაცია, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, საყოველთაო იმედის პერიოდში შეიქმნა — ეს იყო ერთა ლიგა. ლიგის წარუმატებლობის მიზეზი მარტო მისი პრინციპები და კონცეფცია არ ყოფილა. წარუმატებლობას საფუძვლად დაედო ის ფაქტი, რომ ამ პრინციპებს მათივე ავტორმა სახელმწიფოებმა უღალატეს, ვინაიდან ამ სახელმწიფოთა მთავრობებმა რეალობას თვალი ვერ გაუსწორეს. მოქმედება უნდა განხორციელებულიყო მაშინ, როცა ამის დრო ჯერ კიდევ არსებობდა. ასეთი კატასტროფა აღარ უნდა განმეორდეს. ასე რომ, დაგროვილია დიდძალი ცოდნა და მასალა, რომელიც შენებას ხელს შეუწყობს, მშენებლობისთვის საჭირო მოტივაციაც მწარე, ძვირად მოპოვებული გამოცდილებიდან მოდის.

ევროპის რეგიონული ორგანიზაციის გაერთიანებული ერების მსოფლიო ორგანიზაციასთან წინააღმდეგობის მიზეზი არ არსებობს. პირიქით, მე მჯერა, რომ უფრო დიდი მასშტაბის სინთეზს სიცოცხლის პერსპექტივა მაშინ ექნება, თუ იგი ფართო ბუნებრივ დაჯგუფებებზე იქნება დაფუძნებული. დასავლეთ ნახევარსფეროში უკვე არსებობს ამგვარი ბუნებრივი დაჯგუფება. ჩვენ, ბრიტანელებსაც, გვაქვს საკუთარი თანამეგობრობა, რომელიც არათუ ასუსტებს, არამედ უფრო აძლიერებს მსოფლიო ორგანიზაციას, რაც ფაქტობრივად, მის საყრდენს წარმოადგენს. რატომ არ უნდა არსებობდეს ევროპული დაჯგუფება, რომელიც ამ ძლიერი კონტინენტის დაძაბუნებულ ხალხებს უფრო ფართო მასშტაბის პატრიოტიზმისა და საერთო მოქალაქეობის გრძნობას შესძენს? რატომ არ უნდა დაიკავოს მან კუთვნილი ადგილი სხვა დიდ დაჯგუფებებს შორის, ანდა რატომ ვერ უნდა შეძლოს თავისი წვლილის შეტანა კაცობრიობისთვის ღირსეული მომავლის გამოძერწვაში? ამის განსახორციელებლად სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე მილიონობით ოჯახმა ნდობა და მზადყოფნა შეგნებულად უნდა გამოხატოს.

ჩვენ ყველას გვახსოვს, რომ ორი მსოფლიო ომი, რომელიც უკვე გამოვიარეთ, წარმოიშვა გერმანიის ამპარტავნული ვნებებიდან, მსოფლიო ბატონობა მოეპოვებინა. უკანასკნელ ომში დანაშაულმა და მასობრივმა მკვლევლობებმა ისეთი მასშტაბი შეიძინა, რომლის ანალოგი კაცობრიობას XIII საუკუნეში მონღოლთა შემოსევის შემდეგ აღარ ახსოვს. დამნაშავეები უნდა დაისაჯონ. გერმანიას უნდა ჩამოერთვას ძალაუფლება შეიარაღებისა და ახალი აგრესიული ომის წამოსაწყებად; მაგრამ როცა ეს ყველაფერი შესრულდება — და ეს აუცილებლად მოხდება — შურისძიებას ბოლო უნდა მოელოს. უნდა დამკვიდრდეს

ის, რასაც ბატონმა გლადსტონმა³⁹⁹ მრავალი წლის წინ „კურთხეული დავიწყების აქტი“ უწოდა. ყველამ ზურგი უნდა ვაქციოთ წარსულის საშინელ მოვლენებს და ყურადღება მომავლისკენ მივაპყროთ. ჩვენ ვერ მივცემთ თავს უფლებას, წარსულიდან გამომდინარე ბოლოს და ბოლოს ისევ წარსულის ჭრილობებზე აღმოცენებული სიძულვილი და შურისგება მივიღოთ. დაუსრულებელი უბედურებისა და საბოლოო დაღუპვისგან ევროპის გადასარჩენად, ევროპულმა ოჯახმა ნდობა უნდა გამოხატოს და წარსულის დანაშაულები დავიწყებას მისცეს. შეუძლია კი ევროპის ხალხებს სულიერების, ინტუიციისა და გაბედულების სიმადლეების მიღწევა? თუ ისინი ამას შეძლებენ, წარსულის შეცდომები და ტკივილი ადამიანების მიერ გამოვლილ უბედურებებს გაჰყვება. არსებობს კი შემდგომი აგონიის აუცილებლობა? ნუთუ ისტორიამ მხოლოდ ის გვასწავლა, რომ ადამიანი ვერასოდეს ისწავლის ჭკუას? დაე, დამკვიდრდეს სამართლიანობა, გულმონყალება და თავისუფლება; თუ ადამიანები ამას მოინდომებენ, გულის წადილს უსათუოდ მიაღწევენ.

აღბათ გაგაოცებთ ის, რის თქმასაც ახლა ვაპირებ. პირველი ნაბიჯი ევროპული ოჯახის აღდგენის გზაზე საფრანგეთსა და გერმანიას შორის პარტნიორობა უნდა იყოს. მხოლოდ ამ გზით შეძლებს საფრანგეთი ევროპის მორალური და კულტურული ლიდერის როლის აღდგენას. სულიერად ძლიერი საფრანგეთის და სულიერად ძლიერი გერმანიის გარეშე, ევროპა ვერ აღორძინდება. ევროპის შეერთებული შტატების სტრუქტურა ისეთი უნდა იყოს, რომ ცალკეული სახელმწიფოების მატერიალურ ძლიერებას ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდეს. პატარა ერებსაც ისეთივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, როგორც დიდებს და თავიანთ ღირსებას ისინი იმ წვლილის მიხედვით უნდა იხვეჭდნენ, რომელიც საერთო საქმეში შეაქვთ. გერმანიის ძველი სახელმწიფოები და სამთავროები, რომლებიც ურთიერთსასარგებლო ფედერალურ სისტემაში ნებაყოფლობით გაერთიანდებიან, „ევროპის შეერთებული შტატების“ შემადგენლობაში, ინდივიდუალურ ადგილებს დაიკავებენ.

³⁹⁹ უილიამ იუარტ გლადსტონი (William Ewart Gladstone; 1809–1898) — ბრიტანელი სახელმწიფო მოღვაწე და ოთხგზის პრემიერ-მინისტრი, ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი ფიგურა XIX საუკუნის ბრიტანულ პოლიტიკაში. ცნობილი იყო ლიბერალური რეფორმებით, ადმინისტრაციული და საარჩევნო სისტემის გაუმჯობესებით, ასევე, მორალურ-პოლიტიკური იდეალებისადმი ერთგულებით. 1886 წლის 7 ივნისს, ირლანდიის ავტონომიის საკითხზე (Home Rule) მსჯელობისას, გლადსტონმა გამოიყენა ფრაზა "Blessed act of oblivion" („კურთხეული დავიწყების აქტი“). იგი ამ გამოთქმაში ინგლისსა და ირლანდიას შორის ისტორიულ დაპირისპირებას გულისხმობდა, რომელიც წარსულში გაჩენილ პოლიტიკური უთანხმოებებს და კონფლიქტებს შეეხებოდა. „კურთხეული დავიწყების აქტი“ წარსულის შეცდომების გადალახვას და ირლანდიასთან ურთიერთობაში ახალი, სამართლიანი, მშვიდობიანი პოლიტიკური რეჟიმის შექმნას გულისხმობდა.

აქვე მინდა გაგაფრთხილოთ, რომ შეიძლება ძალიან ცოტა დრო გვექონდეს დარჩენილი. დღეს ჯერ კიდევ არსებობს იმედი. აღარ ისმის სროლის ხმა, შეწყდა ბრძოლა, მაგრამ საფრთხე არსად წასულა. თუ გვი-
ნდა ევროპის შეერთებული შტატების (რა სახელიც არ უნდა ეწოდოს
მას) ჩამოყალიბება, ახლავე უნდა დავინყოთ. რაგინდ უცნაურად და
საეჭვოდ არ უნდა ჟღერდეს, დღევანდელ დღეს ჩვენ ატომური ბომბის
ფარის და შეიძლება ითქვას, მისი დაცვის ქვეშ ვცხოვრობთ. ჯერჯე-
რობით ატომური ბომბი მხოლოდ ისეთი სახელმწიფოს ხელშია, რომე-
ლიც, როგორც ვიცით მას არასოდეს გამოიყენებს, თუ არა სიმართლისა
და თავისუფლების საქმისთვის; მაგრამ სავსებით შესაძლებელია, რომ
რამდენიმე წელიწადში ეს საშინელი განადგურების იარაღი ფართოდ
გავრცელდეს და გამოყენებული იქნეს მეომარი სახელმწიფოების მიერ,
რაც არა მხოლოდ დაასამარებს იმას, რასაც ჩვენ ამჟამად ცივილიზა-
ციას ვუწოდებთ, არამედ შესაძლოა თვით დედამიწაც კი ნანჩილებად
დაშალოს.

შევეცდები თქვენს წინაშე წარმოდგენილი წინადადებები შევაჯამო.
ჩვენი მუდმივი მიზანი გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შენება
და გაძლიერება უნდა იყოს. მსოფლიო მასშტაბის ამ კონცეფციის გათ-
ვალისწინებით, ჩვენ ხელახლა უნდა შევექმნათ ევროპული ოჯახი რე-
გიონული სტრუქტურით, რომელსაც შეიძლება ევროპის შეერთებული
შტატები ეწოდოს, ხოლო პირველი პრაქტიკული ნაბიჯი ევროპის საბ-
ჭოს ჩამოყალიბება უნდა იყოს. თავდაპირველად თუ ევროპის ყველა სა-
ხელმწიფო არ ისურვებს ან არ იქნება მზად შეუერთდეს ამ კავშირს, მა-
ინც უნდა გავაგრძელოთ იმ სახელმწიფოების შეკრება და გაერთიანება,
ვისაც ამის ნება და შესაძლებლობა აქვთ. იდეა, რომელიც გულისხმობს
ყველა რასისა და სახელმწიფოს ადამიანების გადარჩენას ომისა და და-
მონებისგან, მტკიცე საფუძველს და ყველა ქალისა და მამაკაცის მზად-
ყოფნას უნდა ემყარებოდეს, სჯობს უმალ დაიხოცონ, ვიდრე ტირანიას
დაემორჩილონ. ამ გადაუდებელ სამუშაოს წინ საფრანგეთი და გერმა-
ნია უნდა გაუძღვნენ. დიდმა ბრიტანეთმა, ბრიტანულმა თანამეგობრო-
ბამ, ძლევამოსილმა ამერიკამ და იმედია საბჭოთა რუსეთმაც (ვინაიდან
ასეთ შემთხვევაში ყველაფერი კარგად იქნება) ახალ ევროპას მეგო-
ბრობა და მხარდამჭერა უნდა გაუწიონ და მისი არსებობის უფლება და-
იცვან. ამიტომ მოგიწოდებთ: „ავაშენოთ ევროპა!“

წყარო: უინსტონ ჩერჩილი. სიტყვა წარმოთქმული ციურიხის უნივერსი-
ტეტში, 19 სექტემბერი, 1946. Council of Europe.

დოკუმენტი 11. Déclaration de Robert Schuman, le 9 mai 1950 à Paris

Messieurs,

Il n'est plus question de vaines paroles, mais d'un acte, d'un acte hardi, d'un acte constructif. La France a agi et les conséquences de son action peuvent être immenses. Nous espérons qu'elles le seront.

Elle a agi essentiellement pour la paix. Pour que la paix puisse vraiment courir sa chance, il faut, d'abord, qu'il y ait une Europe. Cinq ans, presque jour pour jour, après la capitulation sans conditions de l'Allemagne, la France accomplit le premier acte décisif de la construction européenne et y associe l'Allemagne. Les conditions européennes doivent s'en trouver entièrement transformées. Cette transformation rendra possibles d'autres actions communes impossibles jusqu'à ce jour. L'Europe naîtra de tout cela, une Europe solidement unie et fortement charpentée. Une Europe où le niveau de vie s'élèvera grâce au groupement des productions et à l'extension des marchés qui provoqueront l'abaissement des prix. Une Europe où la Ruhr, la Sarre et les bassins français travailleront de concert et feront profiter de leur travail pacifique, suivi par des observateurs des Nations Unies, tous les Européens, sans distinction qu'ils soient de l'Est ou de l'Ouest, et tous les territoires, notamment l'Afrique qui attendent du Vieux Continent leur développement et leur prospérité.

Voici cette décision, avec les considérations qui l'ont inspirée. La paix mondiale ne saurait être sauvegardée sans des efforts créateurs à la mesure des dangers qui la menacent.

La contribution qu'une Europe organisée et vivante peut apporter à la civilisation est indispensable au maintien des relations pacifiques. En se faisant depuis plus de vingt ans le champion d'une Europe unie, la France a toujours eu pour objet essentiel de servir la paix. L'Europe n'a pas été faite, nous avons eu la guerre.

L'Europe ne se fera pas d'un coup, ni dans une construction d'ensemble: elle se fera par des réalisations concrètes, créant d'abord une solidarité de fait. Le rassemblement des nations européennes exige que l'opposition séculaire de la France et de l'Allemagne soit éliminée: l'action entreprise doit toucher au premier chef la France et l'Allemagne.

Dans ce but, le gouvernement français propose de porter immédiatement l'action sur un point limité, mais décisif: Le Gouvernement français propose de placer l'ensemble de la production franco-allemande du charbon et d'acier sous une Haute Autorité commune, dans une organisation ouverte à la participation des autres pays d'Europe.

La mise en commun des productions de charbon et d'acier assurera immédiatement l'établissement de bases communes de développement

économique, première étape de la Fédération européenne, et changera le destin des régions longtemps vouées à la fabrication des armes de guerre dont elles ont été les plus constantes victimes. La solidarité de production qui sera ainsi nouée manifestera que toute guerre entre la France et l'Allemagne devient non seulement impensable, mais matériellement impossible. L'établissement Page 2 sur 2 de cette unité puissante de production ouverte à tous les pays qui voudront y participer, aboutissant à fournir à tous les pays qu'elle rassemblera les éléments fondamentaux de la production industrielle aux mêmes conditions, jettera les fondements réels de leur unification économique.

Cette production sera offerte à l'ensemble du monde, sans distinction ni exclusion, pour contribuer au relèvement du niveau de vie et au progrès des œuvres de paix. L'Europe pourra, avec des moyens accrus, poursuivre la réalisation de l'une de ses tâches essentielles: le développement du continent africain.

Ainsi sera réalisée simplement et rapidement la fusion d'intérêts indispensable à l'établissement d'une communauté économique et introduit le ferment d'une communauté plus large et plus profonde entre des pays longtemps opposés par des divisions sanglantes.

Par la mise en commun de production de base et l'institution d'une Haute Autorité nouvelle, dont les décisions lieront la France, l'Allemagne et les pays qui y adhéreront, cette proposition réalisera les premières assises concrètes d'une Fédération européenne indispensable à la préservation de la paix. Pour poursuivre la réalisation des objectifs ainsi définis, le gouvernement français est prêt à ouvrir des négociations sur les bases suivantes. La mission impartie à la Haute Autorité commune sera d'assurer dans les délais les plus rapides: la modernisation de la production et l'amélioration de sa qualité; la fourniture à des conditions identiques du charbon et de l'acier sur le marché français et sur le marché allemand, ainsi que sur ceux des pays adhérents; le développement de l'exportation commune vers les autres pays; l'égalisation dans les progrès des conditions de vie de la main-d'œuvre de ces industries.

Pour atteindre ces objectifs à partir des conditions très disparates dans lesquelles sont placées actuellement les productions de pays adhérents, à titre transitoire, certaines dispositions devront être mises en œuvre, comportant l'application d'un plan de production et d'investissements, l'institution de mécanismes de péréquation des prix, la création d'un fonds de reconversion facilitant la rationalisation de la production. La circulation du charbon et de l'acier entre les pays adhérents sera immédiatement affranchie de tout droit de douane et ne pourra être affectée par des tarifs de transport différentiels. Progressivement se dégageront les conditions

assurant spontanément la répartition la plus rationnelle de la production au niveau de productivité le plus élevé.

À l'opposé d'un cartel international tendant à la répartition et à l'exploitation des marchés nationaux par des pratiques restrictives et le maintien de profits élevés, l'organisation projetée assurera la fusion des marchés et l'expansion de la production.

Les principes et les engagements essentiels ci-dessus définis feront l'objet d'un traité signé entre les États. Les négociations indispensables pour préciser les mesures d'application seront poursuivies avec l'assistance d'un arbitre désigné d'un commun accord: celui-ci aura charge de veiller à ce que les accords soient conformes aux principes et, en cas d'opposition irréductible, fixera la solution qui sera adoptée. La Haute Autorité commune chargée du fonctionnement de tout le régime sera composée de personnalités indépendantes désignées sur une base paritaire par les Gouvernements; un Président sera choisi d'un commun accord par les autres pays adhérents.

Des dispositions appropriées assureront les voies de recours nécessaires contre les décisions de la Haute Autorité. Un représentant des Nations Unies auprès de cette Autorité sera chargé de faire deux fois par an un rapport public à l'O.N.U. rendant compte du fonctionnement de l'organisme nouveau notamment en ce qui concerne la sauvegarde de ses fins pacifiques.

L'institution de la Haute Autorité ne préjuge en rien du régime de propriété des entreprises. Dans l'exercice de sa mission, la Haute Autorité commune tiendra compte des pouvoirs conférés à l'Autorité internationale de la Ruhr et des obligations de toute nature imposées à l'Allemagne, tant que celles-ci subsisteront.

Source: Robert Schuman, "The Schuman Declaration", discours, Ministère des Affaires étrangères, Paris, 9 mai 1950, consultable en ligne: <https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration-en>

დოკუმენტი 11. რობერ შუმანის დეკლარაცია

1950 წლის 9 მაისი, პარიზი

(ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

ბატონებო,

ახლა დროა, სიტყვების ადგილი ქმედებამ დაიკავოს – საჭიროა თამამი, აღმშენებლობაზე ორიენტირებული ნაბიჯები. საფრანგეთმა უკვე მიიღო გადაწყვეტილება, რომლის შედეგები შესაძლოა უზარმაზარი იყოს და ვიმედოვნებთ, რომ მართლაც ასე მოხდება.

ფრანგები უპირველეს ყოვლისა მშვიდობისთვის მუშაობენ. ეს მიზანი რეალურად რომ განხორციელდეს, პირველ რიგში აუცილებელია არსებობდეს ევროპა. ხუთი წლის შემდეგ, თითქმის ზუსტად იმ დღიდან, როდესაც ნაცისტური გერმანიის კაპიტულაცია განხორციელდა, საფრანგეთი გამოვიდა ინიციატივით, რომელიც მიზნად ისახავდა ევროპაში ახალი ტიპის ერთიანობის საფუძვლის ჩაყრას; ამ პროცესში გერმანია აქტიურად ჩაერთო. ევროპაში არსებული ვითარება ძირეულად უნდა გარდაიქმნას, რათა გაიხსნას გზა ისეთი საერთო ნაბიჯებისთვის, რომლებიც მანამდე წარმოუდგენლად მიიჩნეოდა. ამ გარდაქმნის შედეგად დაიბადება ახალი ევროპა – ერთიანი, მტკიცე და ინსტიტუციურად გამართული.

ევროპა ჩამოყალიბდება ისეთ სივრცედ სადაც, წარმოების ინტეგრაციისა და ბაზრების გაფართოების შედეგად, ცხოვრების დონე მნიშვნელოვნად გაიზრდება, რაც, თავის მხრივ, ფასების სტაბილიზაციასა და შემცირებას ხელს შეუწყობს. ეს იქნება ევროპა, სადაც რურის რეგიონი, საარის რეგიონი და საფრანგეთის სამრეწველო ცენტრები მჭიდროდ ითანამშრომლებენ, ხოლო მათი მშვიდობიანი შრომის ნაყოფი გაერთიანებული ერების ორგანიზაციას მეთვალყურეობის ქვეშ ხელმისაწვდომი გახდება ყველა ევროპელისთვის – როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთში; ასევე აფრიკასთვის, რომელსაც ძველი კონტინენტისგან განვითარებისა და კეთილდღეობის იმედი აქვს.

ეს გადანყვებილება ეფუძნება იმ პრინციპებს, რომლებიც საფრანგეთის შთაგონების წყაროდ იქცა: მსოფლიო მშვიდობა ვერ იქნება უზრუნველყოფილი, თუ არ განხორციელდება შემოქმედებითი და რეალისტური ძალისხმევა იმ საფრთხეების გათვალისწინებით, რომლებიც მას ემუქრება.

ორგანიზებული, სიცოცხლით სავსე ევროპა მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარებაში და მშვიდობიანი საერთაშორისო ურთიერთობების ერთ-ერთ უმთავრეს საყრდენად იქცევა. საფრანგეთი, რომელიც უკვე ორ ათწლეულზე მეტია ერთიანი ევროპის იდეის ერთგულია, კვლავაც მშვიდობის დაცვის წინა ხაზზე დგას.

ევროპა ჯერ არ შექმნილა – ჩვენ ომი გვქონდა. იგი ვერ ჩამოყალიბდება ერთბაშად, სრულად დასრულებულ კონსტრუქციად; მისი შექმნა ეტაპობრივად განხორციელდება კონკრეტული მიღწევებით, რომლებიც უპირველესად ფაქტობრივ სოლიდარობას უზრუნველყოფენ. ევროპული ერების გაერთიანება საფრანგეთსა და გერმანიას შორის საუკუნოვანი დაპირისპირების აღმოფხვრას მოითხოვს და დაწყებული ნაბიჯები პირველ რიგში სწორედ ამ ორ ქვეყანას უნდა შეეხოს.

ამ მიზნით საფრანგეთის მთავრობა გადადგამს სწრაფ, კონკრეტულ და გადამწყვეტ ნაბიჯს: გააერთიანებს ფრანგულ-გერმანულ ქვანახში-

რისა და ფოლადის მთელ წარმოებას ერთ საერთო უმაღლეს ორგანოში (Haute Autorité) – ორგანიზაციაში, რომელიც სხვა ევროპული სახელმწიფოებისთვისაც ღია იქნება. ქვანახშირისა და ფოლადის წარმოების გაერთიანება დაუყოვნებლივ შექმნის საერთო ეკონომიკური განვითარების საფუძველს. ეს წარმოადგენს ევროპული ფედერაციისკენ გადადგმულ პირველ ნაბიჯს და შეცვლის იმ რეგიონების ბედს, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში სამხედრო წარმოებას ემსახურებოდნენ და ხშირად თავადვე მისი მსხვერპლი ხდებოდნენ. ეს წარმოებითი სოლიდარობა ნათლად აჩვენებს, რომ საფრანგეთსა და გერმანიას შორის ნებისმიერი ომი არა მხოლოდ წარმოუდგენელი, არამედ ფაქტობრივად შეუძლებელიც გახდება.

ამ ძლიერი საწარმოო ერთობის შექმნა ღია იქნება ყველა ქვეყნისთვის, რომელიც მასში მონაწილეობას მოისურვებს. იგი უზრუნველყოფს ინდუსტრიული წარმოების ძირითადი ელემენტების თანაბარ პირობებში მიწოდებას და ევროპული ეკონომიკური გაერთიანების განვითარებისთვის რეალურ საფუძველს შექმნის. ეს წარმოება ხელმისაწვდომი იქნება მთელი მსოფლიოსთვის – ყოველგვარი განსხვავებისა და გამონაკლისის გარეშე, რათა ხელი შეუწყოს ცხოვრების დონის ამაღლებასა და მშვიდობის საქმეში პროგრესს. გაერთიანებული რესურსებით ევროპა შეძლებს განაგრძოს ერთ-ერთი უმთავრესი მისია – აფრიკის კონტინენტის განვითარება.

ამ გზით სწრაფად და ბუნებრივად მოხდება ინტერესთა შერწყმა, რაც ეკონომიკური თანამეგობრობის ჩამოყალიბებისთვის აუცილებელია. სწორედ ეს შექმნის საფუძველს უფრო ფართო და ღრმა თანამშრომლობისთვის იმ ქვეყნებს შორის, რომლებიც მრავალი ხნის განმავლობაში სისხლიანი დაპირისპირებით იყვნენ გაყოფილი.

საბაზისო წარმოების გაერთიანებისა და ახალი უმაღლესი ორგანოს (Haute Autorité) შექმნის გზით, რომლის გადანყვეტილებებიც სავალდებულო იქნება საფრანგეთის, გერმანიისა და სხვა მონაწილე სახელმწიფოებისთვის, ჩამოყალიბდება ევროპული ფედერაციის პირველი, კონკრეტული საფუძვლები – ფედერაციისა, რომელიც მშვიდობის შენარჩუნებისთვის აუცილებელია.

ამ მიზნების მიღწევის უზრუნველსაყოფად, საფრანგეთის მთავრობა აცხადებს მზადყოფნას მოლაპარაკებების დაწყების შესახებ შემდეგ პრინციპებზე დაყრდნობით: საერთო უმაღლეს ორგანოს დაეკისრება წარმოების მოდერნიზაციისა და ხარისხის გაუმჯობესების მისია; ქვანახშირისა და ფოლადის მიწოდება განხორციელდება ერთნაირი პირობებით როგორც საფრანგეთისა და გერმანიის ბაზრებზე, ისე იმ ქვეყნების ეროვნულ ბაზრებზე, რომლებიც გაერთიანებას შეუერთდებიან; უზრუნველყოფილი იქნება ერთობლივი ექსპორტის განვითარება გაე-

რთიანების ფარგლებს გარეთ; ასევე მოხდება მუშახელის ცხოვრების პირობების პროგრესული გაუმჯობესება და ეტაპობრივი გათანაბრება.

ამ მიზნების მისაღწევად, გარდამავალ ეტაპზე გათვალისწინებულია რამდენიმე ძირითადი ღონისძიება:

- წარმოებისა და ინვესტიციების საერთო გეგმის ამოქმედება;
- ფასების გათანაბრების მექანიზმების დანერგვა;
- გადამზადების ფონდის შექმნა, რომელიც ხელს შეუწყობს წარმოების რაციონალიზაციას.

ბაზრებზე ქვანახშირისა და ფოლადის მიწოდება, ყოველგვარი საბაჟო მოსაკრებლისგან დაუყოვნებლივ გათავისუფლება და ტრანსპორტირების დიფერენცირებულ ტარიფებს არ დაექვემდებარება. ეტაპობრივად ჩამოყალიბდება პირობები, რომლებიც წარმოების ყველაზე რაციონალურ განაწილებას და პროდუქტიულობის უმაღლეს დონეს ბუნებრივად უზრუნველყოფს.

საერთაშორისო კარტელებისგან განსხვავებით, რომლებიც ბაზრებს ეროვნული საზღვრების მიხედვით ანაწილებენ და მათ ექსპლუატაციას შეზღუდული პრაქტიკებისა და მაღალი მოგების შენარჩუნების გზით ახდენენ, აღნიშნული ორგანიზაცია უზრუნველყოფს ბაზრების ერთიანობასა და წარმოების გაფართოებას.

ზემოაღნიშნული ძირითადი პრინციპები და ვალდებულებები სახელმწიფოებს შორის დადებული ხელშეკრულების საგანი გახდება. საჭირო მოლაპარაკებები, რომლებიც განსაზღვრავენ ამ ხელშეკრულების განხორციელების კონკრეტულ ზომებს, დანიშნული არბიტრის დახმარებით, საერთო შეთანხმებით გაგრძელდება. არბიტრის მოვალეობაა უზრუნველყოს, მიღწეული შეთანხმებები დადგენილ პრინციპებს შეესაბამებოდეს, ხოლო გაუგებრობის ან გადაუჭრელი წინააღმდეგობის შემთხვევაში, შესაბამისი გადაწყვეტილება მიიღოს.

საერთო უმაღლესი ორგანო, რომელიც პასუხისმგებელი იქნება სისტემის სრულფასოვან ფუნქციონირებაზე, შედგება დამოუკიდებელი პირებისგან, რომლებიც მთავრობების მიერ თანასწორობის პრინციპით დაინიშნებიან. მისი პრეზიდენტი წევრი სახელმწიფოების საერთო შეთანხმებით აირჩევა.

აუცილებელია უზრუნველყოფილი იყოს შესაბამისი სამართლებრივი მექანიზმები (სასარჩელო გზები), რათა საერთო უმაღლესი ორგანოს გადაწყვეტილებების გასაჩივრება შესაძლებელი იყოს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წარმომადგენელი, რომელიც ამ ორგანოში დაინიშნება, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციას წელიწადში ორჯერ საჯარო ანგარიშს წარუდგენს, სადაც შეფასებული იქნება ახალი ორგანიზაციის ფუნქციონირება, განსაკუთრებით კი მისი საქმიანობა მშვიდობიანი მიზნების უზრუნველყოფის კუთხით.

უმაღლესი ორგანოს შექმნა სანარმოთა საკუთრების სტრუქტურას არ განსაზღვრავს. თავისი მანდატის განხორციელებისას საერთო უმაღლესი ორგანო გაითვალისწინებს რურის საერთაშორისო ორგანოს უფლებამოსილებებს და გერმანიისთვის დაკისრებულ ნებისმიერ ვალდებულებას, მანამ სანამ ისინი ძალაში დარჩება.

წყარო: Robert Schuman, "The Schuman Declaration", discours, Ministère des Affaires étrangères, Paris, 9 mai 1950, consultable en ligne: <https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration-en>

დოკუმენტი 12. Alex Weill, Michel Mouskhély (Mouskhélichvili) (1905-1964)⁴⁰⁰

Le 16 juillet 1964 disparaissait tragiquement en Italie, victime de la montagne qu'il aimait tant, notre ami et collaborateur Michel Mouskhély, professeur à la Faculté de droit et des sciences politiques de l'Université de Strasbourg. C'est, pour le monde universitaire, pour le mouvement européen et pour nous-mêmes une perte cruelle que nous ressentons profondément.

Il nous a été donné de constater, lors des obsèques célébrées par l'Université de Strasbourg, quelle estime et quelle affection même avait su conquérir notre compatriote, tant parmi ses collègues que parmi ses étudiants.

D'émouvants éloges funèbres furent prononcés par Monsieur J. F. Angelloz, recteur de l'Université, par Monsieur A. Weill, doyen de la Faculté de droit et par le professeur M. Royer.

Après avoir rendu hommage à Madame Mouskhély, le Doyen A. Weill devait dire: Notre amitié se refuse à déjà "se souvenir", mais notre pensée cherche aujourd'hui avec une intensité douloureuse à rassembler les impressions qui nous permettraient de mieux saisir la personnalité de celui que nous avons côtoyé il y a si peu de temps encore et dont cependant nous avons la sensation, en évoquant des traits si vivants et si proches pour nous, de forcer indiscrètement le mystère.

Le courage physique pouvait hélas aller jusqu'à la témérité; avec cela une faculté étonnante d'enthousiasme, servie il est vrai par une volonté très forte et une énergie de stoïcien, une intelligence atteignant à la fois très directement et très profondément le but, la parfaite rectitude intellectuelle et franchise de l'expression que traduit le physique très droit, presque raide,

---

⁴⁰⁰ A. Weil mentionne par erreur la date de naissance de M. Muskhelishvili; en réalité, il est né en 1903.

et avec cela la faculté de renoncer très vite à une opinion et d'accueillir l'opinion d'autrui si celle-ci paraît meilleure.

Tels sont quelques traits de cette personnalité très riche dont je ne peux parler qu'au présent. S'il me fallait pourtant le caractériser, je choiserais sans hésiter la sincérité et l'élégance, et aussi le goût de la perfection.

Notre ami Michel Mouskhély était un homme engagé, il a été un des pionniers de l'idée européenne, il a travaillé obstinément, passionnément dans cette voie pendant ses 18 années strasbourgeoises. La sincérité de ses convictions ainsi que l'élégance, la loyauté de ses procédés ont forcé le respect de tous, même de ceux qui ne partageaient pas sa foi politique.

L'enthousiasme, le souci de l'élégance, le goût de la perfection, on retrouve ces traits chez le professeur - et ils sont décuplés car le professeur est au contact de cette jeunesse qui l'attire.

Michel Mouskhély a fait partie des premières équipes d'agrégés appelés à enseigner à notre Faculté après 1945. Sa bonté et sa simplicité ont séduit ses étudiants et les ont immédiatement mis en confiance; la noblesse d'âme qu'il respirait, son intelligence les impressionnaient, et comment ne pouvaient-ils pas être subjugués par sa vitalité, son enthousiasme? D'instinct ils sentirent son affection - je puis dire qu'ils la lui rendirent - aussi bien parmi les premiers messages qui ont afflué à la Faculté sous forme de télégrammes et de lettres exprès, il y en avait d'émouvantes provenant de ses étudiants et anciens étudiants.

Sa réputation de professeur de droit public, et spécialement de droit international, s'est affirmée dans la chaire de Droit international public qui lui fut attribuée en 1954.

Son activité d'enseignant et sa participation, par ailleurs, au mouvement politique, n'ont d'ailleurs en rien entravé l'activité scientifique de notre collègue. La notice que chaque professeur remplit annuellement porte mention chez notre collègue d'une série considérable de travaux de toutes sortes: ouvrages et articles. Ce n'est pas sans émotion, je puis le dire, que j'ai compulsé ces jours-ci tous les livres et les tirages à part que Michel Mouskhély ne manquait jamais de me dédicacer, avec chaque fois une pensée affectueuse. Mais toutes les activités que j'ai rappelées jusqu'ici étaient loin d'absorber toute la vie d'un travailleur infatigable. Michel Mouskhély aime sa Faculté, il lui est profondément attaché - dès lors il ne cesse d'animer la vie de la Faculté par des initiatives incessantes: je pense aux deux colloques consacrés aux Droits de l'homme, ainsi qu'à la table ronde sur la politique étrangère des Etats Unis; je songe aussi à l'introduction des enseignements des droits de l'homme, et de ceux concernant le droit et l'économie des Etats-Unis.

Je pense surtout au Centre de Recherches sur l'URSS et les pays de l'Est pour deux sortes de raisons: c'est à l'occasion de la création et du fonctionnement de ce Centre que j'ai fréquemment travaillé avec Michel Mouskhély - et j'ai pu alors, de plus près, apprécier toutes ses qualités en même temps que de nouveau apparaissaient ses traits typiques: l'enthousiasme, le goût de la perfection, et aussi la pratique du risque: combien de fois ne m'a-t-il pas fait frémir en engageant des collaborateurs alors qu'un poste n'était pas encore créé, en lançant des publications alors que le financement n'était pas assuré.

Une deuxième raison qui me conduit à donner une place à part au Centre c'est que celui-ci est intimement lié à Michel Mouskhély au point que, lorsque dans certaines commissions du Centre National de la Recherche Scientifique, il est question du Centre de Recherches sur l'URSS, on parle du "Centre Mouskhély". Ce Centre a fait connaître notre Faculté dans les Universités du monde entier - il est notre orgueil - et l'orgueil aussi, M. le Recteur me permettra de le dire, de notre Université: lorsqu'une personnalité importante vient visiter notre nouvelle Faculté, on ne manque jamais de la conduire dans les locaux du Centre. Nous nous devons de le maintenir, nous le devons à Michel Mouskhély - j'en prends ici l'engagement.

Puis-je dire encore que la reconnaissance et l'admiration de ses collègues se sont traduits l'année dernière par une promotion au grand choix qui lui a été accordée au Comité consultatif par un vote unanime, ce qui est absolument exceptionnel.

Une certaine pudeur m'empêche d'exprimer enfin ma peine personnelle - je mesure trop tout ce qui s'en est allé - c'est pour moi toutefois une consolation que d'avoir été admis à exprimer l'hommage public de la Faculté et d'avoir aussi pu venir déposer avant-hier sur ce cercueil la robe de Michel Mouskhély, une robe qu'il aimait tant porter.

Michel Mouskhély restera toujours présent dans sa Faculté. Que Madame Mouskhély et tous les siens veuillent bien trouver dans cette assurance un apaisement à une douleur dont nous mesurons toute l'intensité car elle est aussi la nôtre.

Alex Weill,

Doyen de la Faculté de Droit et des Sciences politiques et économiques de Strasbourg.

Source: Le Destin de La Géorgie (Bedi kartlisa), vol. XVII-XVIII (N 45-46), Revue de Karthvélogie, Paris, 1964, pp. 184-186.

დოკუმენტი 12. ალექს ვეილი, მიშელ მუსხელი (მუსხელიშვილი)
(1905-1964)⁴⁰¹

(ფრანგულიდან თარგმნა ლელა სარალიძემ)

1964 წლის 16 ივლისს, იტალიაში ტრაგიკულად დაიღუპა ჩვენი მეგობარი და კოლეგა, მიშელ მუსხელი – სტრასბურგის უნივერსიტეტის იურიდიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორი, რომელიც მისთვის ასე საყვარელ მთებს შეენირა. ეს უმძიმესი დანაკარგია როგორც აკადემიური სამყაროსა და ევროპული მოძრაობისთვის, ასევე, ჩვენთვის – მათთვის, ვინც განსაკუთრებული ტკივილით განვიცდით მისი ამქვეყნიდან წასვლას.

სტრასბურგის უნივერსიტეტში გამართულ დაკრძალვის ცერემონიაზე თვალსაჩინო გახდა ის დიდი პატივისცემა და სიყვარული, რომელიც ჩვენმა თანამემამულემ კოლეგებსა და სტუდენტებს შორის დაიმსახურა. გამოსათხოვარი სიტყვებით წარდგენენ უნივერსიტეტის რექტორი ჟ. ფ. ანგელოზი, იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი ა. ვეილი და პროფესორი მ. როიერი. მისი ქვრივის, ქალბატონ მუსხელისადმი პატივის მიგების შემდეგ, დეკანმა ა. ვეილმა აღნიშნა: „ჩვენი მეგობრები ჯერ კიდევ ვერ აცნობიერებენ, რომ ის უკვე მოგონებად იქცა, თუმცა ჩვენი ფიქრი დღეს მტკივნეულად ცდილობს აღადგინოს შთაბეჭდილებები, რათა უფრო სრულად შევიგრძნოთ მისი პიროვნება – იმ ადამიანის, რომელიც სულ ახლახან ჩვენს გვერდით იდგა. როცა მის ცოცხალ სახესა და მასთან სიახლოვეს ვიხსენებთ, გვიჩნდება განცდა, თითქოს ფრთხილად ვეხებით რაღაც საიდუმლოს – იმ იდუმალებას, რომელიც მის არსებობას თან სდევდა“.

მისი ფიზიკური სიამამაც, სამწუხაროდ, ზოგჯერ გაბედულების საზღვრებსაც სცილდებოდა; ამასთანავე, მას ახასიათებდა გამოგნებელი ენთუზიაზმი, რომელსაც ამოძრავებდა ძლიერი ნება და შინაგანი სიმტკიცით გამყარებული ენერგია. მისი გონება ერთდროულად იყო პირდაპირი და ღრმად მიზანდასახული, გამორჩეული უმაღლესი ინტელექტით. აზრის გამოხატვის სიზუსტე, სანდოობა და მკვეთრად ჩამოყალიბებული მსჯელობა ასახავდა მის არსს – მტკიცესა და შეურყეველს, თუმცა ამავე დროს ნათელსა და გამჭვირვალეს. მას ასევე შეეძლო უმაღლეს დანერგვას საკუთარი მოსაზრება და გულწრფელად მიეღო სხვისი, თუკი ის უფრო დამაჯერებელი აღმოჩნდებოდა. ეს მხოლოდ რამდენიმე შტრიხია ამ საოცრად მრავალმხრივი პიროვნების პორტრეტიდან, რომლის შესახებაც შემოიძლია მხოლოდ ანმყოფი ვისაუბრო. თუ-

---

⁴⁰¹ ა. ვეილი შეცდომით უთითებს მ. მუსხელიშვილის დაბადების თარიღს. სინამდვილეში იგი 1903 წელს დაიბადა.

მცა, მის დასახასიათებლად უყოყმანოდ გამოვყოფდი გულწრფელობასა და ელეგანტურობას, ასევე, სრულყოფილებისადმი მუდმივ სწრაფვას.

ჩვენი მეგობარი, მიშელ მუსხელი, ერთგული ადამიანი და ევროპული იდეის ერთ-ერთი პიონერი იყო, რომელიც სტრასბურგში ამ საქმეს 18 წლის განმავლობაში დაუღალავად და დიდი ენთუზიაზმით ემსახურებოდა. მისი გულწრფელობა, ელეგანტურობა და შინაგანი სიმტკიცე ალაფროთოვანებდა ყველას – მათ შორის იმაც, ვინც მის პოლიტიკურ პოზიციებს არ იზიარებდა.

ენტუზიაზმი, ელეგანტურობისადმი სწრაფვა და სრულყოფილების სიყვარული განსაკუთრებულად თვალსაჩინო ხდებოდა პროფესორისთვის, მით უფრო, რომ იგი მუდმივ კონტაქტში იყო ახალგაზრდობასთან, რომელიც მას ბუნებრივად იზიდავდა. მიშელ მუსხელი 1945 წლის შემდეგ, ჩვენს ფაკულტეტზე მონვეულ, პირველი თაობის პროფესორებს შორის იყო. მისმა კეთილშობილებამ და უბრალოებამ სტუდენტები მაშინვე მიიზიდა და მათ თავდაჯერება შემატა; მისი სულის დიდებულებამ და ინტელექტმა კი ყველა მოხიბლა. შეუძლებელი იყო, არ შთაგონებულიყვნენ მისი ენერგიითა და ენთუზიაზმით. ისინი ინსტიტუტურად გრძნობდნენ მის სიტბოს; შეიძლება ითქვას, იმავე სიყვარულით პასუხობდნენ კიდევ: სამძიმრის პირველივე ტელეგრამებსა და წერილებს შორის, რომლებიც ფაკულტეტზე შემოვიდა, მისი სტუდენტებისა და ყოფილი სტუდენტების ამაღელვებელი, გულწრფელი გზავნილები იყო.

მისი რეპუტაცია საჯარო სამართლის, განსაკუთრებით კი საერთაშორისო სამართლის პროფესორად 1954 წელს დამკვიდრდა, როდესაც იგი საერთაშორისო საჯარო სამართლის კათედრაზე დაინიშნა. პროფესორობასთან ერთად პოლიტიკური საქმიანობა მის სამეცნიერო მიღწევებს ხელს არ უშლიდა. ყოველწლიურ ანგარიშში, რომელიც თითოეულ პროფესორს ეკისრება, მიშელ მუსხელის შემთხვევაში თვალშისაცემია მრავალფეროვანი სამეცნიერო ნამუშევრების მთელი რიგი – წიგნები და სტატიები. ბოლო დღეებში კი შეუძლებელია გვერდი ავუარო თითოეულ წიგნსა და გამოცემას, რომელსაც პროფესორი მუდამ მჩუქნიდა, თითოეულ მათგანს თავისი სიტბოთი გაჯერებული წარწერით.

თუმცა, ეს საქმიანობები მხოლოდ ნაწილია მთელი მისი ცხოვრების დაუღალავი შრომისმოყვარეობისა. მიშელ მუსხელს უყვარდა თავისი ფაკულტეტი და ღრმად იყო მასთან მიჯაჭვული – სწორედ ამიტომ ანიჭებდა ფაკულტეტის ცხოვრებას მუდმივ სიცოცხლეს თავისი ინიციატივებით. მხედველობაში მაქვს ორი კონფერენცია, რომელიც ადამიანის უფლებებს მიეძღვნა, „მრგვალი მაგიდა“ აშშ-ის საგარეო პოლიტიკის შესახებ, ასევე, ადამიანის უფლებების სწავლება და ფაკულტეტზე აშშ-ის სამართლისა და ეკონომიკის კურსების შემოტანა.

ყველაზე მეტად მინდა შევეხო საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სამეცნიერო კვლევების ცენტრის როლს, რომელიც ორი მიზეზის გამო მნიშვნელოვანია. პირველ რიგში, ცენტრის შექმნისა და ფუნქციონირების პერიოდში ხშირად მიწევდა მიშელ მუსხელთან თანამშრომლობა. სწორედ ამ დროს, ახლოდან დავინახე მისი ღირსებები, სადაც კიდევ ერთხელ გამოჩნდა მისთვის დამახასიათებელი თვისებები: ენთუზიაზმი, სრულყოფილებისკენ დაუღალავი სწრაფვა და რისკისთვის მზადყოფნა. რამდენჯერ განუცვიფრებივარ, როცა ვხედავდი როგორ იწვევდა თანამშრომლებს მაშინ, როცა შესაბამისი პოზიცია ჯერ ოფიციალურად შექმნილი არ იყო, ან იწყებდა გამოცემებს, როცა მათი დაფინანსება ჯერ კიდევ უზრუნველყოფილი არ იყო.

მეორე მიზეზი, რის გამოც მსურს განსაკუთრებული როლი მივანიჭო ამ ცენტრს, არის ის, რომ იგი მიშელ მუსხელის სახელთან მჭიდროდაა დაკავშირებული. საფრანგეთის ეროვნული სამეცნიერო კვლევების ცენტრის კომისია საბჭოთა კავშირის კვლევების ცენტრის საქმიანობას ხშირად მოიხსენიებს როგორც „მუსხელის ცენტრი“. ამ ცენტრმა ჩვენი ფაკულტეტი საერთაშორისო უნივერსიტეტების წინაშე წარმოაჩინა – იგი ჩვენი დიდი სიამაყეა და რექტორის ნებართვით, ჩვენი უნივერსიტეტის სიამაყეც. როდესაც ფაკულტეტს მნიშვნელოვანი სტუმარი ესტუმრება, მას ყოველთვის აცნობენ ცენტრის საქმიანობას. ჩვენ ვალდებული ვართ შევინარჩუნოთ ეს ცენტრი; ეს ჩვენი ვალია მიშელ მუსხელის წინაშე, მე აქ საჯაროდ ვიღებ ამ ვალდებულებას.

ასევე მინდა აღვნიშნო, რომ გასულ წელს კოლეგების აღიარებამ და აღფრთოვანებამ საკონსულტაციო კომიტეტში მისი ერთხმად არჩევა განაპირობა – ეს მართლაც განსაკუთრებული მოვლენა იყო. გარკვეული მოკრძალება ხელს მიშლის ბოლომდე გამოვხატო ჩემი პირადი მწუხარება – კარგად ვაანალიზებ, ვინ წავიდა ჩვენგან; თუმცა მამშვიდებს ის ფაქტი, რომ მომეცა შესაძლებლობა ფაკულტეტის სახელით პატივისცემის გამოხატვისა: შევძელი მის კუბოსთან საყვარელი მანტია მიმეტანა, რომლის ტარებაც მას ასე ძალიან უყვარდა.

მიშელ მუსხელი თავისი ფაკულტეტის ისტორიაში ყოველთვის ღირსეულ წევრად დარჩება. დაე, ქალბატონმა მუსხელმა და მისმა ოჯახმა ნუგეში იპოვონ რწმენაში, რომ მისი წვლილი ფასეულია და მისი მემკვიდრეობა ყოველთვის ჩვენს შორის დარჩება.

ალექს ვეილი,

სტრასბურგის უნივერსიტეტის სამართლის, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი.

წყარო: „ბედი ქართლისა“ (Bedi kartlisa), vol. XVII-XVIII (N 45-46), პარიზი, 1964, გვ. 184-186.

ბიბლიოგრაფია

საარქივო მასალა

Michel Mouskhély. Professeur de droit public. 1.10.1959: Chaire de droit international public. Décédé le 11 juillet 1964. Page de couverture. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.

1. Académie de Strasbourg. Décision du ministère de l'Éducation nationale concernant les professeurs d'université [promotion]. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
2. Académie de Strasbourg. Demande d'attribution d'un titre honorifique à M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
3. Article du journal alsacien sur les jeunes Européens ayant franchi la frontière franco-allemande dans le cadre de l'idée d'unité européenne. M. Mouskhély y est mentionné comme activiste et chef du groupe français. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
4. Correspondances universitaires concernant M. Mouskhély et son activité académique. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
5. Correspondances et décisions administratives concernant le décès de M. Mouskhély, sa pension et la reconnaissance de ses fonctions. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
6. Décision du ministère de l'Éducation nationale concernant M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
7. Décisions du ministère de l'Éducation nationale concernant la répartition des cours des professeurs de l'Université de Strasbourg (différentes années académiques). Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
8. Décisions du ministère de l'Éducation nationale concernant la promotion/la nomination des professeurs d'université. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.

9. Décret du ministère de l'Éducation nationale concernant M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
10. Enseignement supérieur. Dossier concernant M. Mouskhély et sa mission pédagogique universitaire d'un mois aux États-Unis. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
11. Extrait du registre des procès-verbaux concernant la nomination de M. Mouskhély à la chaire de droit public de l'Université de Strasbourg. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
12. Extraits d'une lettre de M. Pierre Winkler, Consul Général de France du 9 Mai, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.
13. Faculté de Droit et des Sciences Politiques de l'Université de Strasbourg. (1954, May 13). Rapport sur une tournée de conférences aux États-Unis adressé au Ministre de l'Éducation nationale [Archival document]. Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.
14. Formulaire de cours du professeur M. Mouskhély (Droit international public). Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
15. Formulaire et fiches personnelles de M. Mouskhély à l'Université de Strasbourg, avec liste de ses travaux. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
16. Historical Archives of the European Union, 1956–1963. <https://archives.eui.eu/>
17. Lettre de l'Académie au ministère de l'Éducation nationale concernant le décès de M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
18. Lettre de l'Université de Strasbourg au ministre de l'Éducation nationale concernant la pension de M. Mouskhély après son décès. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
19. Lettre de la Faculté de droit de l'Université de Strasbourg au directeur général concernant le départ de M. Mouskhély pour les États-Unis. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
20. Lettre du ministère de l'Éducation nationale au doyen de l'Université de Strasbourg concernant la nomination de M. Mouskhély comme

- professeur. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
21. Lettre du ministère de l'Éducation nationale au doyen de l'Université de Strasbourg concernant la nomination de M. Mouskhély à la chaire. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  22. Lettre du ministère de l'Éducation nationale au recteur de l'Académie. Décision concernant le professeur défunt M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  23. Lettre du ministère de l'Éducation nationale. Décision concernant le professeur M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  24. Lettre du recteur au ministre de l'Éducation nationale demandant l'autorisation du départ de M. Mouskhély pour l'Amérique. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  25. Lettre du recteur de l'Université de Strasbourg au ministère de l'Éducation nationale concernant un incident lié à M. Mouskhély et au congrès de l'UFI (Union fédéraliste interuniversitaire). Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  26. Lettre du recteur de l'Académie de Strasbourg au doyen de la Faculté de droit concernant la nomination de M. Mouskhély à la chaire de droit public. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  27. Lettre de M. Mouskhély au doyen de la Faculté de droit de l'Université de Strasbourg concernant son invitation aux États-Unis (Vanderbilt University et Fisk University, Nashville, Tennessee). Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  28. Lettre de M. Mouskhély envoyée d'Amérique (Nashville, Vanderbilt University) au ministre de l'Éducation nationale demandant le maintien de son statut de professeur à l'Université de Strasbourg (prolongation de mission). Copie. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  29. Ministère de l'Éducation nationale. Annexe à la décision du 10 avril 1963. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.

30. Ministère de l'Éducation nationale. Annulation d'une décision concernant les professeurs d'université (11 juin 1963). Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
31. Ministère de l'Éducation nationale. Décision. Modifications des chaires universitaires pour octobre 1959. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
32. Ministère de l'Éducation nationale. Décision concernant la promotion/ la nomination des professeurs d'université. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
33. Ministère de l'Éducation nationale. Décision concernant la question du stage de M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
34. Ministère de l'Éducation nationale au recteur de l'Académie. Annexe à la décision du 27 avril 1954 concernant la nomination de M. Mouskhély à la Faculté de droit de l'université. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
35. Ministère de l'Éducation nationale au recteur de l'Académie de Strasbourg. Annexe à la décision du 2 août 1955 concernant M. Mouskhély et le ministère des Affaires étrangères. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
36. Ministère de l'Éducation nationale. Décision concernant l'ancienneté et la promotion de M. Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
37. Ministère de l'Éducation nationale. (1965, January 29). Note D.S.A.S./ Pensions CPH/173 concernant Michel Mouskhély. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
38. Michel Mouskhély. (1950). Note sur l'activité de M. Mouskhély, agrégé à la Faculté de Droit et des Sciences Politiques en 1949–1950 [Archival document]. Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.
39. Mouskhély, M. (1954, May 23). Lettre au Ministre de l'Éducation Nationale. Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
40. Décisions du ministère de l'Éducation nationale concernant la nomination de M. Mouskhély, provenant de l'École française de droit du Caire, à la chaire de droit public de l'Université de Strasbourg. Archives d'Alsace.

- (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
41. Formulaire d'envoi postal. Extrait du registre des procès-verbaux concernant la nomination de M. Mouskhély à la chaire de droit public de l'Université de Strasbourg. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  42. Demandes d'information adressées par des chercheurs à l'Université Robert Schuman concernant M. Mouskhély et le centre de recherche sur l'URSS et les pays de l'Est. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  43. Rapports et lettres de M. Mouskhély concernant sa mission aux États-Unis. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
  44. Union of European Federalists. (1946–1956). Archives. Florence: Historical Archives of the European Union.
  45. Université de Strasbourg, Faculté de droit et des sciences politiques. (1954, May 13). Courrier concernant Michel Mouskhély. Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.

Gaston Stefani. Professeur de droit civil. 1.05.1950 : Chargé d'un enseignement à la Faculté de droit de Paris. 10.10.1955 : Agrégé par la Faculté de droit de l'Université de Paris. Archives d'Alsace. (s.d.). Dossier personnel de Gaston Stefani (cote 1007W1724). Strasbourg.

46. Archives d'Alsace. (1952, February 20). Arrêté relatif au détachement de Gaston Stefani (Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724). Strasbourg, France.
47. Archives d'Alsace. (1952, March 6). Avis du recteur concernant Gaston Stefani (Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724). Strasbourg, France.
48. Arrêté concernant le détachement de M. Gaston Stefani au Caire (1950–1951), Archives d'Alsace, dossier personnel de Gaston Stefani, 1007W1724.
49. Correspondance concernant les indemnités et le détachement de MM. Stefani et Caby (19 avril 1949), Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, cote 1007W1724.
50. Lettre relative à la réintégration de M. Stefani (Faculté de droit de Strasbourg, 1952), Archives d'Alsace, dossier personnel de Gaston Stefani, 1007W1724.

51. Ministère de l'Éducation nationale (France), lettre au Recteur de l'Académie de Strasbourg concernant un arrêté du 10 février 1953 relatif au service de M. Stefani à la Faculté de Droit de l'Université de Paris, 11 février 1953, I-U No 631, Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724.
52. Ministère de l'Éducation nationale (France), Arrêté classant le personnel enseignant des Facultés de Droit des Universités des Départements, 12 octobre 1953 (extrait certifié, Strasbourg, 21 octobre 1953), Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724.
53. Ministère de l'Éducation nationale (France), lettre au Recteur de l'Académie de Strasbourg concernant la nomination de M. Stefani, 15 mars 1954, Sup/No 1168, Archives d'Alsace, Dossier personnel de Gaston Stefani, №1007W1724.

მიხეილ მუსხელიშვილის ნაშრომები:

54. **მუსხელიშვილი, მ.** (1930). სახელმწიფოთა კონფედერაცია და ფედერატული კავშირი. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №51, მარტი, პარიზი.
55. **მუსხელიშვილი, მ.** (1930). ფედერალური სახელმწიფო. გაზეთი დამოუკიდებელი საქართველო, N56. პარიზი.
56. **Mouskhély, M.** (1931a). La théorie juridique de l'état fédéral (Doctoral dissertation). Université de Paris, Paris, France.
57. **Mouskhély, M.** (1931b). La théorie juridique de l'État fédéral. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
58. **მუსხელიშვილი, მ.** (1932). კონფედერაციაში შესულ სახელმწიფოთა სუვერენობა. გაზეთი დამოუკიდებელი საქართველო, N76. პარიზი.
59. **მუსხელიშვილი, მ.** (1932). სახელოთა განაწილება. „დამოუკიდებელი საქართველო“, №80, პარიზი.
60. **Mouskhély, M.** (1933). L'équité en droit international moderne. Revue générale de droit international public.
61. **Mouskhély, M.** (1934a). Autonomie. In Dictionnaire de sociologie. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
62. **Mouskhély, M.** (1934b). Quelques réflexions sur la réforme de l'État fédéral. Annales du droit et des sciences sociales, T. II/III.
63. **Mouskhély, M.** (1935). Le plébiscite de la Sarre. Revue générale de droit international public.
64. **Mouskhély, M.** (1937). Confédération et fédération: L'antithèse. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
65. **Mouskhély, M., & Gordon, M. E.** (1937). Parlementarisme, démocratie, dictature. Revue du Droit Public et des Sciences Politiques.

66. **Mouskhély, M.** (1939). L'acte juridictionnel en droit international public. Revue de la Faculté de Droit du Caire.
67. **Mouskhély, M.** (1941a). Esquisse d'une théorie juridique de la révision de la constitution. Annales du droit et des sciences sociales, T. II/III.
68. **Mouskhély, M.** (1941b). Les incompatibilités parlementaires. Annales du droit et des sciences sociales, T. II/III.
69. **Mouskhély, M.** (1942a). La mission d'Exécution des Lois du chef de l'Etat. Annales du droit et des sciences sociales.
70. **Mouskhély, M.** (1942b). Le Parlement et le temps présent. Annales du droit et des sciences sociales.
71. **Mouskhély, M.** (1944a). L'État de siège et le régime des proclamations militaires en Égypte. Égypte Contemporaine.
72. **Mouskhély, M.** (1944b). Le pouvoir réglementaire d'urgence en droit public égyptien. Égypte Contemporaine.
73. **Mouskhély, M.** (1945a). Les interventions de l'État et la notion de service public. Revue du droit public.
74. **Mouskhély, M.** (1945b). La conception française de la paix internationale. Revue des Conférences Françaises en Moyen-Orient.
75. **Mouskhély, M.** (1946). L'union des États arabes. Revue du droit public.
76. **Mouskhély, M.** (1948). Le fédéralisme et la Communauté européenne. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
77. **Mouskhély, M., & Stefani, G.** (1948). Projet de Constitution Fédérale Européenne. Archives de l'Union Européenne des Fédéralistes.
78. **Mouskhély, M.** (1949). La théorie du fédéralisme. In G. Scelle (Ed.), Mélanges Georges Scelle. Paris: Pedone.
79. **Mouskhély, M.** (1950a). Le traité et la loi dans le système constitutionnel français. Revue du droit public.
80. **Mouskhély, M.** (1950b). L'immunité diplomatique s'étend-elle à la suite non officielle du ministre ? Revue du droit public.
81. **Mouskhély, M.** (1950). Confédération et fédération: L'antithèse. Paris: Presse fédéraliste.
82. **Mouskhély, M.** (1951a). La souveraineté et le fédéralisme européen. Revue du droit public, 67(3), 451–478.
83. **Mouskhély, M., & Stefani, G.** (1951b). L'Europe face au fédéralisme. Revue du droit public.
84. **Mouskhély, M.** (1953). Georgie et l'Europe. „პედი ქართლისა“, №15, პარიზი.
85. **Mouskhély, M.** (1954). Les dominants Peuple Américaine. L'Alliance internationale des anciens de la Cité universitaire de Paris, 1 février, Paris.

86. მუსხელიშვილი, მ. (1955). რუსეთი არ არის ევროპა. „ბედი ქართლისა“, №20, პარიზი.
87. **Mouskhély, M.**, (1956). La Géorgie et son statut international. „ბედი ქართლისა“, №21-22, აპრილი, პარიზი.
88. **Mouskhély, M.** (1958). L'Europe et les États-Unis d'Europe: Essai sur le fédéralisme. Strasbourg: Centre de recherches sur l'URSS et les pays de l'Est.
89. **Mouskhély, M.** (1960a). Il paradosso della federazione sovietica. Il Federalista.
90. **Mouskhély, M.** (1960b). Europe en formation: Structures fédérales. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
91. **Mouskhély, M., & Jedryka, Z.** (1961). Le Gouvernement de l'U.R.S.S. Préface de Marcel Prélôt. Bibliothèque de science politique, troisième série, Les Institutions politiques. Paris: Presses Universitaires de France.
92. **Mouskhély, M.** (1962). L'idéologie fédéraliste et les structures européennes. Collection du Mouvement Européen.
93. **Mouskhély, M.** (1963). Le bloc communiste et la Communauté économique européenne. Revue d'économie politique.
94. **Mouskhély, M., & Stefani, G.** (2012). Extrait de Confédération et fédération: L'Antithèse. Gardonne, France: Fédérop et Presse fédéraliste.

საბჭოთა კავშირის და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების
 სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის („მუსხელის ცენტრი“) გამოცემები
 (Center for Research on the USSR and Eastern Europe;
 "Mouskhely Center")
 (Centre de recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est;
 "Mouskhely Center")

95. Mouskhély, M. (1960). Revue bibliographique du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est (Vol. 1, Fascicule 1, Février 1960). Strasbourg: Université de Strasbourg.
96. Mouskhély, M. (1960). Annuaire du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est, 1960. Strasbourg: Université de Strasbourg.
97. Mouskhély, M. (1961). Revue bibliographique du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est (Vol. 1, Fascicule 2, Août 1961). Strasbourg: Université de Strasbourg.
98. Mouskhély, M. (1961). Annuaire du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est, 1961. Strasbourg: Université de Strasbourg.

99. Mouskhély, M. (1962). Revue bibliographique du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est (Vol. 2, Fascicule 1, Février 1962). Strasbourg: Université de Strasbourg.
100. Mouskhély, M. (1962). Annuaire du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est, 1962. Strasbourg: Université de Strasbourg.
101. Mouskhély, M. (1963). Revue bibliographique du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est (Vol. 2, Fascicule 2, Août 1963). Strasbourg: Université de Strasbourg.
102. Mouskhély, M. (1963). Annuaire du Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est, 1963. Strasbourg: Université de Strasbourg.

ქართველი ავტორების მონოგრაფიები და სამეცნიერო სტატიები

103. გელიაშვილი, ნ. (2024). The supranational nature of the European Union and the recognition of common supranational interests. Moambe: Georgian Academy of Business Sciences, 51.
104. გუგეშაშვილი, გ. (2019). მიმელ მუსხელი და გაერთიანებული ევროპის კონცეფცია. სამართლის მეთოდები, (3).
105. ებანოძე, თ. (2012). ჯერ კიდევ როდის... საქართველოს რესპუბლიკა.
106. ვადაჭკორია, შ. (2018). ქართული ემიგრაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საქართველოში (1921–1990) (ნიგნი I). თბილისი: უნივერსალი.
107. მაცაბერიძე, მ. (2025). საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი: ენციკლოპედიური ცნობარი. თბილისი: უნივერსალი.
108. მელიქიშვილი, გ. (1970). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (ტ. I). თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
109. მუსხელიშვილი, მიხეილ. (2012). ქართველები უცხოეთში: ნ.1 / რუსუდან დაუშვილი, გრიგოლ კალანდაძე, რუსუდან კობახიძე, გოჩა ჯაფარიძე, თემურ ტარტარაშვილი (პარალელური ტექსტი ქართ. და ინგლ. ენ.). თბილისი.
110. ნანობაშვილი, ი., მორსკი, ჯ., & ლემონჯავა, გ. (2021). შვიდი ნაბიჯი ევროკავშირის გასააზრებლად. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
111. უვანია, გ. (1984). მუსხელიშვილი (მუსხელი) მიხეილ ვახტანგის ძე. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ტ. 7). თბილისი.
112. სარალიძე, ლ. (2011). ქართველი ემიგრანტი მეცნიერები და ევროპის გაერთიანების იდეა. Caucasus Journal of Social Sciences, 4(1).
113. სარალიძე, ლ. (2017). არისტიდ ბრიანი და კავკასიის ერთიანობის იდეა. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XII. თბილისი.

114. სარალიძე, ლ. (2018). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო უწყების ისტორიიდან. კრებულში: ახალი ეპოქის დასაწყისი — საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918–1921). თბილისი.
115. სარალიძე, ლ. (2022). მიხეილ მუსხელიშვილი და საქართველოს ევროპული ინტეგრაციის საკითხი. კრებულში: „საქართველო და ევროპული ინტეგრაცია“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, (ტომი 1, გვ. 131–143). თბილისი.
116. Saralidze, L. (2025). Mikheil Muskhelishvili at the beginning of European federalism. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 19(2).
117. სარალიძე, ლ. (2025). ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და ევროინტეგრაციის საკითხი (XX საუკუნის 50-იანი წლები). მაცნე: ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №3, თბილისი.
118. Saralidze, L. (2025). Mikheil Muskhelishvili (Michel Mouskhély) aux débuts du fédéralisme européen. Fédéchoses, 207, 32–36. Presse fédéraliste, Lyon, France.
119. ტაბალუა, ი. (1994). მ. მუსხელიშვილი. კრებულში: საქართველოს ურთიერთობა ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებთან. თბილისი: მეცნიერება.
120. ურუშაძე, ლ. (1991). დასავლეთის ქართველი პოლიტოლოგები. თავისუფალი საქართველო.
121. ურუშაძე, ლ. (2005). ევროპა და ქართული ემიგრაცია. თბილისი.
122. შარაძე, გ. (1991). უცხოეთის ცის ქვეშ (წიგნი 1). თბილისი: მერანი.
123. შუბითიძე, ვ. (2013). ევროპეიზაცია და ქართული პოლიტიკური აზროვნება (საქართველოს ევროპული იდენტობა). თბილისი: ტექნიკური უნივერსიტეტი.
124. შუბითიძე, ვ., ჯაფარიძე, ე., & კვესელავა, ი. (2020). ევროკავშირის შექმნა და ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია. თბილისი: მერიდიანი.
125. ჩხენკელი, ა. (2024). საქმიანი წერილები, საუბრის ჩანაწერები და სხვა ოქმები. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
126. ჯაფარიძე, ე. (2018). მიხეილ მუსხელიშვილი — ქართველი ემიგრანტი მეცნიერი ევროინტეგრაციის სათავეებთან. თბილისის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918–1921). თბილისი: კავკასიის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
127. ჯაფარიძე, ე. (2019). ევროინტეგრაციის სათავეებთან. თბილისი: უნივერსალი.

128. Japharidze E. (2023) Political and legal heritage of Georgian emigration in the European Context, *Bull. Georg. Natl. Acad. Sci.*, 17 (4):170-181, Tbilisi.
129. ჯაფარიძე, ე. (2024). სუპრანაციონალისტური პოლიტიკა და ევროკავშირი. თბილისი: იურისტების სამყარო.
130. ჯაფარიძე, ე. (2025). ევროპული ფედერალიზმის უნიფიკაცია ევროკავშირის მართვის სუპრანაციონალურ პოლიტიკაში. ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია. *The Central and Eastern European Online Library*.
131. ჯგუზურია, ზ. (მთავარი რედ.). (2019). ერთიანობა მრავალფეროვნებაში: მუსხელი მიშელ (მუსხელიშვილი). თბილისი.
132. ჯორჯაძე, ა. (1911). თხზულებანი (ნაგნი 4): წერილები „ცნობის ფურცელი-მომამიდან“ (1901–1902); საერთო ნიადაგის თეორია. ტფილისი.

უცხოელი ავტორების მონოგრაფიები და სამეცნიერო სტატიები

133. Armstrong, C. (1981). *The politics of federalism: Ontario's relation with the federal government, 1867–1942*. Toronto: University of Toronto Press.
134. Aron, R. (1967). *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
135. Aubert, J.-F. (1967). *Traité de droit constitutionnel suisse*. Neuchâtel: Ides et Calendes.
136. Autexier, C. (1997). *Introduction au droit public allemand*. Paris: Presses universitaires de France.
137. Ayrton, R. (2002). *L'impossible politique budgétaire: L'État fédéral face aux turbulences économiques*. Lausanne: Presses polytechniques et universitaires romandes.
138. Bagehot, W. (1867). *The English constitution*. London: Chapman and Hall.
139. Beaud, O. (2007). *Théorie de la fédération*. Paris: Presses universitaires de France.
140. Birch, A. H. (1955). *Federalism, finance and social legislation in Canada, Australia and the United States*. Oxford: Clarendon Press.
141. Bloch, S. L., & Jackson, V. C. (2013). *Federalism: A reference guide to the United States Constitution*. New York: Bloomsbury Academic.
142. Bluntschli, J. C. (1872). *Die Gründung der amerikanischen Union von 1787*. Berlin.
143. Bluntschli, J. C. (1878). *Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten*. Nördlingen.

144. Borel, E. (1886). *Étude sur la souveraineté et l'État fédératif*. Genève.
145. Bosco, A. (Ed.). (1991). *The federal idea: The history of federalism since 1945*. London: Lothian Foundation Press.
146. Brie, S. (1886). *Theorie der Staatenverbindungen*. Stuttgart: Ferdinand Enke.
147. Brugmans, H. (1969). *La pensée politique du fédéralisme*. Leyde: A. W. Sijthoff.
148. Burgess, M. (2000). *Federalism and the European Union: The building of Europe, 1950–2000*. London: Routledge.
149. Burgess, M. (2006). *Comparative federalism*. London: Routledge.
150. Craig, P., & de Búrca, G. (2021). *EU law: Text, cases, and materials* (7th ed.). Oxford: Oxford University Press.
151. Congrès du Peuple européen. (1956–1963). *Documents*. Historical Archives of the European Union.
152. Chiti-Batelli, A. (1978). *Progetti di costituzione per una Unione europea*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
153. Coudenhove-Kalergi, R. N. (1923). *Pan-Europa*. Wien: Verlag für Politik und Wirtschaft.
154. Davis, R. (1978). *The federal principle: A journey through time in quest of a meaning*. Berkeley: University of California Press.
155. Davis, R. (1995). *Theory and reality: Federal ideas in Australia, England and Europe*. Queensland: University of Queensland Press.
156. Dedman, M. (2001). *The origins and development of the European Union*. London: Routledge.
157. Defrance, C. (2023). *La rencontre européenne de la Loreley (été 1951)*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
158. Duguit, L. (1923). *Traité de droit constitutionnel*. Paris: E. de Boccard.
159. Duguit, L. (2004). *Études de droit public*. Paris: Dalloz.
160. Durand, C. (1955). *Confédération d'États et État fédéral*. Paris: Marcel Rivière.
161. Durin-Hornyik, V. (2019). *Le Collège de l'Europe libre et la préparation de la construction démocratique de l'Europe de l'Est (1948–1958)*. *Relations internationales*, 180(4).
162. Duverger, M. (1958). *Institutions politiques et droit constitutionnel*. Paris: Presses universitaires de France.
163. Esmein, A. (1896). *Éléments de droit constitutionnel: Premier fascicule*. France: Société du Recueil Général des Lois et des Arrêts, Paris.
164. Elazar, D. (1987). *Exploring federalism*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.
165. Elazar, D. (1994). *Federal systems of the world*. Harlow: Longman.

- 166.Fabbrini, S. (2013). The European Union: Federalism and intergovernmentalism. London: Routledge.
- 167.Friedrich, C. J. (1968). Trends of federalism in theory and practice. New York: Praeger.
- 168.Gimbel, J. (1975). The American occupation of Germany. Stanford: Stanford University Press.
- 169.Grotius, H. (1999). Le droit de la guerre et de la paix. Paris: Presses universitaires de France.
- 170.Gouzy, J.-P. (1968). Les Pionniers de l'Europe Communautaire. Lausanne: Centre de recherches européennes.
- 171.Gouzy, J.-P. (2000–2001). Alexandre Marc. Des lendemains de la deuxième guerre mondiale à la fin des Golden Sixties. L'Europe en formation.
- 172.Gouzy, J.-P. (2004). The saga of the European federalists during and after the Second World War. *The Federalist*, 46(1).
- 173.Habermas, J. (1991). Écrits politiques. Paris: Cerf.
- 174.Habermas, J. (2012). The crisis of the European Union. Cambridge: Polity Press.
- 175.Hamilton, A., Jay, J., & Madison, J. (2003). The Federalist papers. New York: Bantam.
- 176.Héraud, G. (1968). Les principes du fédéralisme et la Fédération européenne. Paris: Presses d'Europe.
- 177.Heister, M. W. M. (2015). Der Studentensturm auf die Grenzen 1950: Für ein föderales Europa. Fakten – Probleme – Hintergründe – Konsequenzen. Bonn.
- 178.Heister, M. W. M. (2017). Der Studentensturm auf die Grenzen 1950: Für ein föderales Europa. Bonn.
- 179.Jean-Francis Billion. (2017). The pro-European and federalist positions of the French Resistance and the foundation of the UEF. *The Federalist Debate*, 30(2).
- 180.Jürgen Fischer. (2001). European integration and student activism. Berlin: Akademie Verlag.
- 181.Kelsen, H. (1949). General theory of law and state. Cambridge: Harvard University Press.
- 182.Kelsen, H. (1997). Théorie générale du droit et de l'État. Paris: LGDJ.
- 183.Lipgens, W., & Loth, W. (1988). Documents on the history of European integration (Vol. 3). Berlin: Walter de Gruyter.
- 184.Milward, A. S. (2000). The European rescue of the nation-state. London: Routledge.

185. Monnet, J. (1978). *Mémoires*. Paris: Fayard.
186. Norwig, C. (2016). *Die erste europäische Generation*. Göttingen: Wallstein Verlag.
187. Previti Allaire, C. (1996). *Considérations historiques en marge de l'inventaire du fonds Union européenne des fédéralistes (1949–1991)*. Ricerche Storiche,
188. Proudhon, P.-J. (1863). *Du principe fédératif*. Paris: E. Dentu.
189. Riker, W. H. (1964). *Federalism: Origin, operation, significance*. Boston: Little, Brown.
190. Sandholtz, W., & Stone Sweet, A. (1998). *European integration and supranational governance*. Oxford: Oxford University Press.
191. Schmitter, P. C. (1974). *The European Community: How to understand and evaluate its development*. *West European Politics*, 2(3).
192. Schuman, R. (1950, May 9). *Déclaration du 9 mai 1950*. Paris: Ministère des Affaires étrangères.
193. Spinelli, A. (1944). *Les États-Unis d'Europe*. Rome.
194. Spinelli, A., Rossi, E., & Colorni, E. (1941). *Manifeste de Ventotene*. Ventotene.
195. Jones, S. F. (2005). *Socialism in Georgian colors: The European road to social democracy, 1883–1917*. Harvard University Press.
196. Tocqueville, A. de. (1839). *De la démocratie en Amérique*. Paris.
197. Valéry, P. (1934). *La crise de l'esprit*. Paris: NRF.
198. Watts, R. L. (1999). *Comparing federal systems*. Montréal: McGill-Queen's University Press.
199. Wheare, K. C. (1964). *Federal government*. New York: Oxford University Press.
200. Weiler, J. H. H. (1999). *The Constitution of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
201. Zweig, S. (1996). *Le monde d'hier*. Paris: Le Livre de Poche.
202. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик, утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями), Москва, 1936.

პერიოდული პრესა

203. L'Humanité. (1949, 12 avril). *L'Université française de Strasbourg ferme ses portes aux représentants de l'Allemagne non dénazifiée*. Paris.
204. Laure (Dir. publ.). (1950, 17 août). *Étudiants et hommes d'État brûlent les poteaux frontières de l'Europe*. *Point de vue, Images du monde*. Paris.

205. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1949, 12 avril). Strasbourg: première session du Congrès fédéraliste interuniversitaire. Strasbourg.
206. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1949, 12 avril). Pour son premier congrès, l'Union fédéraliste interuniversitaire rencontre une certaine hostilité à Strasbourg. Strasbourg.
207. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1950, 19 avril). L'Union fédéraliste interuniversitaire a tenu son deuxième congrès. Strasbourg.
208. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1950, 8 août). La conspiration du dimanche a réussi: Plus de 300 jeunes Européens ont détruit les barrières douanières. Strasbourg.
209. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1950, 12 août). Le débat sur la sécurité de l'Europe est terminé: Winston Churchill demande la création d'une armée européenne. Strasbourg.
210. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1950, 12 août). Informations locales: À côté de la session de l'Assemblée consultative. Strasbourg.
211. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (2007, 6 septembre). Un mémorial européen. Strasbourg.
212. Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (2025, 5 août). Il y a 75 ans, des manifestants proeuropéens faisaient tomber la barrière du poste-frontière. Strasbourg.
213. Le Journal de Madagascar. (1950, 9 août). Quotidien illustré d'information.

პირთა საძიებელი

ა

ადენაუერი, კონრად (Konrad Adenauer) 125
აინშტაინი, ალბერტ (Albert Einstein) 121
ალერე, პრევიტ (Allaire Previti C.) 87, 88, 89, 90
ანცილოტი, დიონიზიო (Dionisio Anzilotti) 333
ასმანი, ალეიდა 175

ბ

ბელო, რ. (Belot R.) 89, 90, 93
ბერდიაევი, ნიკოლაი 343
ბერტელემი, ჰენრი 48
ბილიონ, ჟან-ფრანსის (Jean-Francis Billion) 57, 58, 136
ბლოხი, ს. (Bloch S. L) 87, 88
ბო, ოლივიე (Olivier Beaud) 36
ბოვენსი, მარტინ (Bovens Martin) 157, 158
ბოლის, ლუჩიანო (Luciano Bolis) 33
ბოსკ, რემი (Rémi Bosc) 131, 132
ბოსკო, ა. (Bosco A.) 88, 89
ბრაინერი, ჰერბერტ ლუდვიგ (Herbert Ludwig Bräuner) 185, 186, 185, 187
ბრუნგმანსი, ჰენდრიკ (Hendrik Brugmans) 113
ბრიანი, არისტიდ (Aristide Pierre Henri Briand) 121, 354
ბულოკი, ბერნარ (Bernard Bouloc) 127
ბურნამი, ჯეიმს (James Burnham) 345

გ

გლადსტონი უილიამ 355
გოგიაშვილი, გიორგი 191
გორიელი, ჟორჟ (Georges Goriely) 33
გუზი, ჟან-პიერი (Gouzy Jean-Pierre) 89, 91, 93, 99, 110, 117

დ

დარტეილ, ანდრე (Andre Darteil) 33
დე ბურკა, გილ (de Búrca, Gill) – 156
დე გოლი, შარლ (De Gaulle Charles André Joseph Marie) 37, 38, 39, 40, 49, 50, 60, 90, 92, 111
დე მენტონი, ფრანსუა (François de Menthon) 123, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 143, 147, 275, 280, 395

დენიკინი, ანტონ 312
დენოიე, ჟოზეფ (Joseph Denoyez) 349
დე ფრანს, კორინ (Corine Defrance) 36, 179
დეშანელ, პოლ (Paul Deschanel) 48, 49, 77
დიერიქს, ლუდო (Ludo Dierickx) 33
დოსტოევსკი, ფიოდორ 345
დურანი, შარლ 36
დურინ-ჰორნიაკი, ვერონიკა (Veronika Durin-Hornyik) 42

ე

ებანოიძე, თამაზ 30
ეინაუდი, ლუიჯი 166, 167
ელიოტი, თომას სტერნს (Thomas Stearns Eliot) 11
ელჩანინოვი, ალექსანდრე 75, 76
ერო, გი (Guy Héraud) 20, 33, 99, 100, 102
ესმეინი, ადემარ (Adhémar Esmein) 207, 208

ვ

ვალერი, პოლ (Paul Valéry) 189
ვეილი, ალექს (Alex Weill) 85, 362, 365, 368
ვირალი, ჟან (Jean Virally) 81, 82
ვინკლერი, პიერ (P. Winkler) 108, 137
ვოჰლაბი, ლეო (Leo Wohleb) 113
ვრანგელი, პეტრე 312

ზ

ზერნოვა, მ. 76
ზურაბიშვილი, სალომე 218, 402

თ

თელენბახი, გერდ (Gerd Tellenbach) 113

ი

იუდენიჩი, ნიკოლაი 312

კ

კალო, ჟაკ (Jacques Callot) 349
კლიუჩევსკი, ვასილ 343
კოლოვალდი, პოლ (Paul Collowald) 39
კოლორნი, ეუჯენიო (Eugenio Colorni) 123

კოლჩაკი, ალექსანდრე 312
კოტი, რენე (Coty René) 90
კრეიგი, გილ (G. A. Craig) 173
კრეიგი, პიტერ (Craig, Peter) 156
კუდენჰოვე-კალერგი, რიჩარდ (Richard Nikolaus Eijiro, Count of Coudenhove-Kalergi) 19, 120, 121, 123, 125, 126, 222
კუნცი, იოზეფ ლაურენც (Josef Laurenz Kunz) 55

ლ

ლავინი, მარი 73
ლავინი, პიერ 73
ლანგრო, პოლ (Paul Langrod) 82
ლასუსი, ჟან (Jean Lassus) 349
ლასტენუზი, ჟაკლინ (Jacqueline Lastenouse) 100, 102, 103
ლიბმანი, ჯოშუა ლოთ (Joshua Loth Liebman) 297, 301
ლისტი, ფრანც ფონ (Franz von Liszt) 333, 335
ლევანდოვსკი, ვლადიმერ 75, 76, 387
ლექლერი, ფილიპ (Philippe Leclerc) 105–106
ლესფარგი, აბელ ბერნარდ (Abel Lesfargues Bernard) – 29, 137, 138
ლისენკო (მუსხელი), ნინა 77, 78, 393
ლიპგენსი, ვალტერ (Lipgens, Walter) – 137, 138, 141, 142
ლოთი, ვილფრიდ (Wilfried Loth) – 137, 138, 141, 142

მ

მადარიაგა ი როხო, სალვადორ დე 297, 298
მაკმილან, ჰაროლდ (Harold Macmillan) 125
მალეტ, ჰენრი (Henri Mallet) 33
მანი, თომას (Paul Thomas Mann) 121
მარკი, ალექსანდრე (Alexandre Marc) 18, 20, 29, 33, 35, 37, 39, 60, 70, 72, 77, 78, 88, 91, 94, 97, 98, 99, 100, 102, 110, 111, 125
მარშალი, ჯორჯ (George Catlett Marshall), 104, 109
მაცაბერიძე, მალხაზ 191
მეირია, მიშელ (Michel Meyriat) 82
მელიქიშვილი, გიორგი 190
მილე, მარსელ (Marcel Millet) 41, 159, 225
მილჰო, ედუარდ (Edmond Milhaud) 333
მირზაშვილი, ნატალია 74
მიტერანი, ფრანსუა (François Mitterrand) 125
მიშო, გი (Guy Michaud) 39, 98
მონე, ჟან 17, 18, 47, 102, 150, 151, 152, 158, 221, 222, 224

მორო-რეიბელი, ჟაკ (Jacques Moreau-Reibel) 82
 მორტარა, ამედეო (Amedeo Mortara) 33
 მუნეი, ემმანუელ (Emmanuel Mounier) 97
 მუსხელიშვილი, მიხეილ (მიშელ მუსხელი) 12, 21, 22, 27, 33, 45, 36,
 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 73, 74, 80, 85, 91, 94, 98,
 99, 100, 102, 104, 107, 109, 111, 113, 114, 120, 127, 134, 135, 136, 137,
 139, 140, 142, 144, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160,
 164, 185, 193, 195, 198, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211,
 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226,
 227, 228, 229, 230, 260, 268, 287, 291, 297, 302, 309, 316, 336, 343,
 345, 348, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 394, 402
 მუსხელიშვილი, ლევან 75, 386
 მუსხელიშვილი, გიორგი 75, 385
 მუსხელიშვილი, სოლომონ 75, 385, 386
 მუსხელიშვილი, ვახტანგ 74, 76
 მუსხელიშვილი, დავით 76, 386, 401

ნ

ნავილ, ანდრე (André Naville) 82
 ნიკოლოზ II (რუსეთის იმპერატორი) 343
 ნიპოლდი, ოტფრიდ (Otfried Nippold) 211, 212, 214
 ნორა, პიერ 174
 ნორვიგი, ქრისტინა (Christina Norwig) 173, 272, 273

ო

ორბან, მორის (Maurice Orban) 33

პ

პერპილუ, პიერ (Pierre Perpillou) 343
 პეტრე I (პეტრე დიდი) 344
 პიერი, აბე (Abbé Pierre) 113
 პომპეუსი, გნეუს მაგნუსი (Gnaeus Pompeius Magnus) 343
 პოპა, იოანა (Ioana Popa) 40
 პრეველი, ჟან-ლუკ (Jean-Luc Prevel) 57, 58
 პრევიტი, კატრინ (Catherine Previti) 42
 პროდონ, პიერ-ჟოზეფ (Proudhon Pierre-Joseph) 87, 88, 89, 95, 96

ჟ

ჟედრიკა, ზიგმუნტ (Jedryka, Zygmunt) 82, 193, 302, 309, 316
 ჟვანია, გ. 76

რ

რასელ, ბერტრან (Bertrand Russell) 125
რეინო, ჟორჟ (Georges Reynaud) 82
რემონ, რენე (Rémond René) 135
რეტინგერი, ჟოზეფ (Józef Hieronim Retinger) 126
რობაქიძე, გრიგოლ 187
როსი, ერნესტო (Ernesto Rossi) 123
რიფლეტი, რაიმონ (Raymond Rifflet) 99
რუჟემონი, დენის დე (Denis de Rougemont) 20, 113, 126

ს

სალია, კალისტრატე 187
სარალიძე, ლელა 30, 31, 68, 209, 259, 268, 274, 286, 296, 326, 309, 325, 339, 347, 352, 359, 365
სიმონი, მარსელ (Marcel Simon) 349
სენდიზ, დუნკან (Baron Duncan-Sandys) 125
სკელი, ჟორჟ 288, 289
სომიე, ჟან (Jean Sommier) 40, 159
სპაკი, შარლ (Paul-Henri Charles Spaak) 19, 170, 172, 388
სპინელი, ალტიერო (Altiero Spinelli) 17, 18, 33, 89, 91, 94, 98, 102, 122, 123, 125, 220, 222, 224
სტალინი, იოსებ 310, 312, 313
სტეფანი, გასტონ (Gaston Stefani) 45, 58, 79, 88, 89, 94, 127, 128, 135, 137, 139, 142, 144, 150, 151, 152, 156, 157, 220, 224, 260, 268, 395

ტ

ტაბალუა, ილია 30
ტრაუტმან, კატერინე (Trautmann Catherine) 29
ტრიომფ, ჟან-ლუი (Jean-Louis Triomphe) 82

უ

უეილერი, ჟოზეფ ჰ. ჰ. (Weiler Joseph H. H.) 155
უმბლეტი, ჟან-ემილ (Jean-Emile Humblet) 99
ურუშაძე, ლევან 30

ფ

ფრეი, შარლ (Charles Frey) 19, 108, 348
ფროიდი, ზიგმუნდ (Sigmund Freud) 121
ფრენე, ჰენრი (Frenay Henri) 59, 89, 90, 113
ფური, ლუი ლე (Louis Le Fur) 48, 137, 333, 335

შ

შარაძე, გურამ 30, 75, 76

შარლეტი, პოლ (Paul Charléty) 48, 49

შენგელია, მ. 74

შოენდუბე, კლაუს (Claus Schoendube) 33

შონვაძე, თამთა 76

შუბითიძე, ვაჟა 31

შუმანი, რობერტ (Robert Schuman) 16, 33, 47, 102, 130, 150, 151, 152, 158, 220, 221, 222, 224, 229

ჩ

ჩერჩილი, უინსტონ (Winston Churchill) 116, 125, 349, 352, 356

ჩიტი-ბატელი, ანდრეა (Andréa Chiti-Batelli) – 139, 141

ჩხეიძე, ნიკოლოზ (კარლო) 191

ჩხენკელი, აკაკი – 191

წ

წერეთელი, მიხეილ 187, 188

ხ

ხუნდაძე, ელენე 386

ხრუშჩოვი, ნიკიტა 316

ჯ

ჯაფარიძე, ედიშერ 31, 84, 86

ჯგუბურია, ზურაბ 31, 162

ჯორჯაძე, არჩილ 196, 219

ჯოშუა ლოთ ლიბმანი 301

ჯუკაევა, ვერა 75

ჰ

ჰაკე, ჰენდრიკ ვილემ (Hendrik Willem Hacke) 124

ჰალბვაქსი, მორის (Maurice Halbwachs) 175

ჰამილტონი, ალექსანდრ (Hamilton Alexander) 85, 86, 88

ჰაუტერი, შარლ (Charles Hauter) 349

ჰეისტერი, მათიას (Matthias Heister) 40, 180, 181, 272, 273, 389, 390

ჰელმუტ კოლი (Helmut Josef Michael Kohl) 23

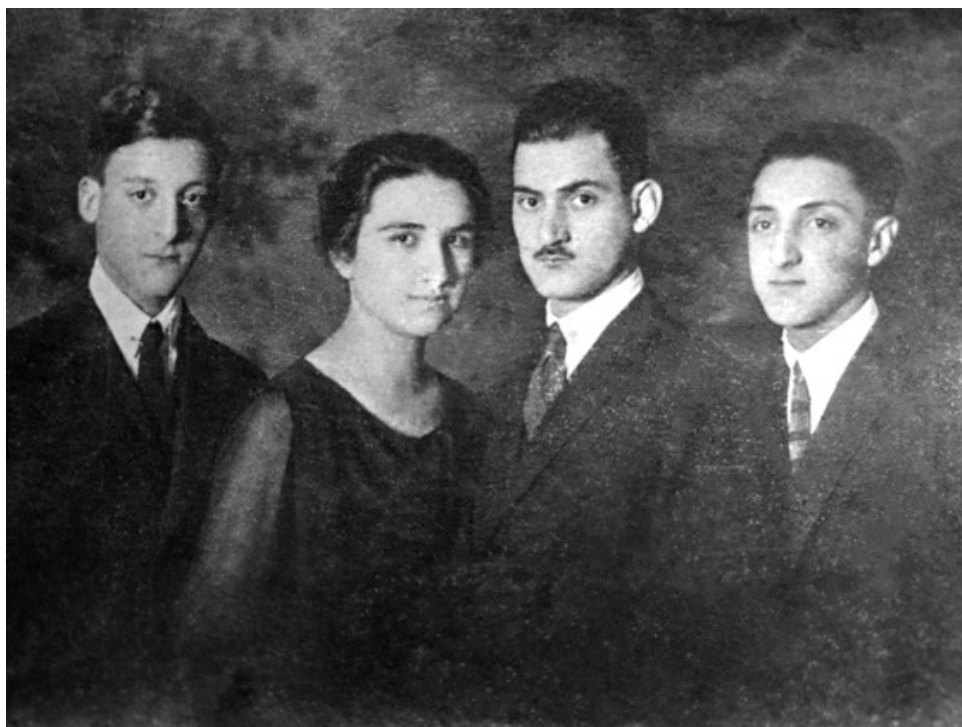
ჰერბერტ ლუდვიგ ბრაინერი (Herbert Ludwig Breiner) 185

ჰოუ, პიეტ (Piet Houx) 33

სურ.1. საოჯახო ფოტო. მიხეილ მუსხელიშვილი მშობლებთან და ძმებთან ერთად. სხედან: ვახტანგ და ნატალია მუსხელიშვილები; მეორე რიგში: სოლომონ, გიორგი და მიხეილ მუსხელიშვილები. (ფოტო დავით მუსხელიშვილის საოჯახო ალბომიდან).

სურ. 2. მარცხნიდან: სოლომონ მუსხელიშვილი, ელენე ხუნდაძე (ლევან მუსხელიშვილის მეუღლე, მიხეილ მუსხელიშვილის რძალი), ლევან მუსხელიშვილი, მიხეილ მუსხელიშვილი. მიუნხენი, 1922 წ. (ფოტო დავით მუსხელიშვილის საოჯახო ალბომიდან).

სურ. 3. ლევანდოვსკის გიმნაზია თბილისში. XX საუკუნის დასაწყისიდან (1907 წ.) სხვადასხვა წლებში აღნიშნულ შენობაში ფუნქციონირებდა: გენერალ ვლადიმერ ანტონის ძე ლევანდოვსკის კერძო გიმნაზია, შემდგომში 42-ე, მე-9 ვაჟთა (რუსული), 49-ე საშუალო, 2005 წლიდან დღემდე 49-ე საჯარო სკოლა. (ეროვნული არქივის ფოტო).

სურ. 4. დღევანდელი 49-ე საჯარო სკოლა (ლევანდოვსკის გიმნაზიის ყოფილი შენობა).

სურ. 5. მ. მუსხელი ბელგიელ პოლიტიკოს პოლ-ანრი შარლ სპააკთან (1899-1972) ერთად, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ევროკავშირის ინსტიტუტების ჩამოყალიბებაში (წყარო: "Les Dernières Nouvelles d'Alsace"). ფოტო გადაღებულია 1950 წლის აგვისტოში. ზუსტად ასეთი იყო მ. მუსხელიშვილი სენტ-გერმანსჰოფის სტუდენტური მარშის დროს).

სურ. 6. 1950 წლის 6 აგვისტო. სტუდენტური მარში. სენტ-გერმანსპოფი. მათიას ჰეისტერის არქივი.

სურ. 7. ფედერალისტების დროშა, რომელიც სენტ-გერმანსპოფის მარშზე იყო წარმოდგენილი. სიმბოლიკა: მწვანე ფერი აღნიშნავს იმედს ევროპული ერთიანობისა და მშვიდობისათვის; თეთრი ფონი – სუფთა დასაწყისს და ახალი ინსტიტუციური პროექტის აშენების სურვილს. თეთრი ფერის ფონზე მოთავსებული დიდი მწვანე ასო „E“, წარმოადგენს სიტყვას: Europe / European. პირველად ეს დროშა, 1948 წელს, ჰააგის კონგრესზე გამოჩნდა.

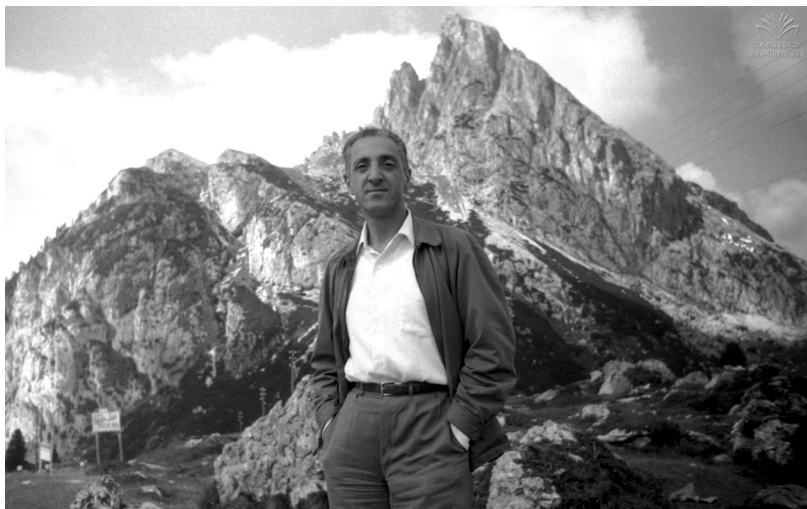

სურ. 8. ისტორიული ფოტო — სტუდენტთა შტურმი (1950 წ. 6 აგვისტო). მათიას ჰეისტერის არქივი.

სურ. 9. ისტორიული ფოტო — სტუდენტებმა საბაჟო პუნქტები დაწვეს. მათიას ჰეისტერის არქივი

სურ. 10. მ. მუსხელიშვილი მთებში, დოლომიტები, იტალია (საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკის ფოტო).

სურ. 11. სტრასბურგის უნივერსიტეტი (Le palais universitaire de Strasbourg), სადაც მიხეილ მუსხელიშვილი 1945 წლიდან მოღვაწეობდა. შენობა სტრასბურგში გერმანიის იმპერიის მმართველობის პერიოდში (1871–1918) აშენდა და შეტანილია ისტორიული ძეგლების სიაში (Monument historique), როგორც მნიშვნელოვანი ნაგებობა. დღეს აქ განთავსებულია უნივერსიტეტის წარმომადგენლობითი სივრცეები და ჰუმანიტარული მიმართულებების ფაკულტეტები, იურიდიული ფაკულტეტი კი უკვე სხვა შენობაში ფუნქციონირებს.

სურ. 12. სტრასბურგის უნივერსიტეტის დღევანდელი სამართლის, პოლიტიკურ მეცნიერებათა და მართვის ფაკულტეტი (Faculté de droit, de sciences politiques et de gestion de l'Université de Strasbourg). აშენდა 1962 წელს ფრანგი არქიტექტორის როჟე ჰიუმელის (Roger Hummel) პროექტით. შენობა 2005 წელს შეტანილია ისტორიული ძეგლების სიაში (monument historique).

Strasbourg, le 21 Décembre 1964

Madame Mina MOUSKHELY
10, rue du Maréchal Joffre à Strasbourg

À Monsieur le Ministre de l'Education Nationale
Service des Pensions
57, Boulevard des Invalides - PARIS 7ème

s/o M. le Doyen de la Faculté de Droit et des
Sciences Politiques et Economiques de
Strasbourg

Objet : Validation des services de Michel MOUSKHELY, décédé le
11 Juillet 1964.

Monsieur le Ministre,

Je soussignée Mina MOUSKHELY veuve de Michel MOUSKHELY, professeur à la Faculté de Droit et des Sciences Politiques et Economiques de Strasbourg, décédé le 11 Juillet 1964, ai l'honneur de solliciter la validation des services de Michel MOUSKHELY selon décision du Conseil d'Etat n° 47.219 en date du 19 mars 1962.

Cette demande est la reprise à mon compte de la demande faite par Michel MOUSKHELY à la date du 25 Octobre 1958 sous n° FD/1282 qui a donné lieu à la décision précitée du Conseil d'Etat.

Veuillez agréer, Mon Cher Collègue, l'assurance de ma haute estime et de ma haute reconnaissance.

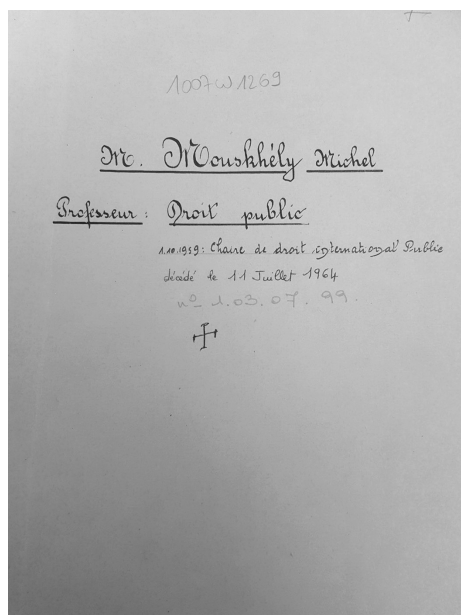
n° 3374 /SG

Transmis à Monsieur le Ministre
de l'Education Nationale.
Strasbourg, le 22 Décembre 1964

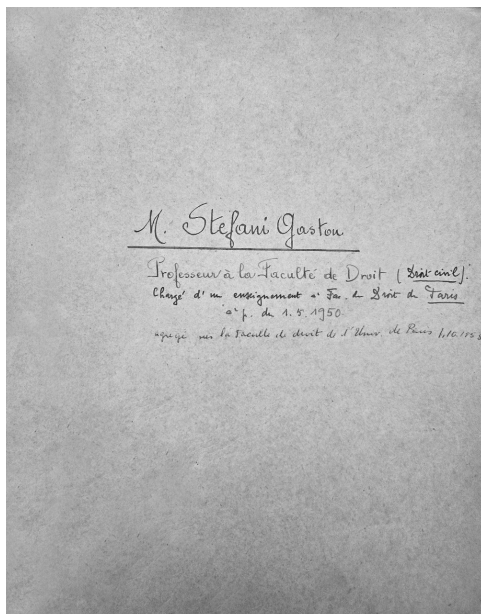
სურ. 13. მ. მუსხელიშვილის მეუღლის ნინა მუსხელის (ლისენკო) წერილი საფრანგეთის განათლების სამინისტროს მეუღლის პენსიის დანიშვნასთან დაკავშირებით, საიდანაც ირკვევა მათი საცხოვრებელი ბინის მისამართი: 10, rue du Maréchal Joffre à Strasbourg.

სურ. 14. მ. მუხელიშვილის სადოქტორო ნაშრომის სატიტულე გვერდი (1931 წ.), სადაც წერია: „ჩემს მშობლებს — სიყვარულისა და მადლიერების ნიშნად“.

სურ. 15. ალზასის (სტრასბურგი) არქივში დაცული მ. მუხელიშვილის პირადი საქმის სატიტულე გვერდი.

სურ. 16. ალზასის (სტრასბურგი) არქივში დაცული გასტონ სტეფანის პირადი საქმის სატიტულე გვერდი.

სურ. 17. ფრანსუა დე მენტონი (François de Menthon; 1900–1984) — ფრანგი პოლიტიკოსი, სამართლის პროფესორი, ევროპის შეერთებული შტატების ფედერალური კონსტიტუციის პროექტის (1948 წლის ივნისი) ავტორი.

სურ. 18. ალზასის არქივის ეზო და შენობა.
7 დეკემბერი, 2025 წელი.

სურ. 19. სტრასბურგის უნივერსიტეტი. მ. მუსხელიშვილის არქივზე მუშაობისას. 2024 წლის მაისი.

სურ. 20. 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის პატივსაცემად აგებული ევროპის მემორიალი, სადაც საფრანგეთის, გერმანიის და ევროკავშირის დროშებია აღმართული. (St. Germanshof, 2007).

სურ. 21. საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარი (სენტ-გერმანსჰოფი). ევროპის მემორიალის სტენდთან. 12 დეკემბერი 2025 წ.

სურ. 22. საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარი (სენტ-გერმანსჰოფი). ევროპის მემორიალთან. 12 დეკემბერი 2025 წ.

სურ. 23. საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარი, სადაც 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარში ჩატარდა. 12 დეკემბერი 2025 წ.

სურ. 24. საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარი (სენტ-გერმანსჰოფი).
12 დეკემბერი 2025 წ.

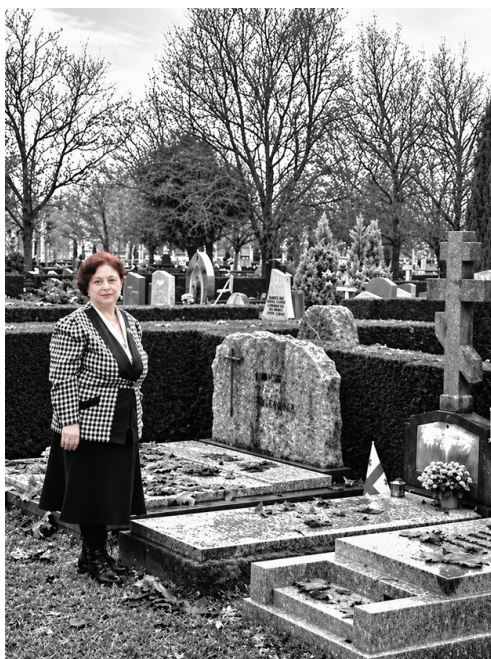

სურ. 25. მ. მუსხელიშვილის საფლავთან. სტრასბურგი. რობერტსოს საფლავი. 1.05.2024.

სურ. 26. მ. მუსხელიშვილის საფლავთან. სტრასბურგი. რობერტსოს საფლავი. 1.05.2024.

სურ. 27. მ. მუსხელიშვილის საფლავთან. სტრასბურგი. რობერტსოს სასაფლავი. 7.12.2025.

სურ. 28. სახლი სტრასბურგში, სადაც მ. მუსხელიშვილი მეუღლესთან ნინა ლისენკოსთან ერთად ცხოვრობდა (10, rue du Maréchal Joffre, Strasbourg). 7.12.2025.

სურ. 29. მიხეილ მუსხელიშვილის ძმისშვილი, აკადემიკოსი დავით მუსხელიშვილი, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ყოფილი დირექტორი და სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე. წინამდებარე მონოგრაფიის ავტორმა სწორედ ამ საბჭოზე დაიცვა სამეცნიერო ხარისხი 1994 წელს. ფოტო გადაღებულია 2025 წელს.

სურ. 30. მიხეილ მუსხელიშვილის ძმისშვილი აკადემიკოსი დავით მუსხელიშვილი. 2025 წ.

სურ. 31. ევროგაერთიანების იდეის შექმნისა და განხორციელების პროცესში შეტანილი განსაკუთრებული წვლილისთვის, საქართველოს მთავრობის წარდგენით და პრეზიდენტ სალომე ზურაბიშვილის 2022 წლის 8 დეკემბრის განკარგულებით მიხეილ მუსხელიშვილი ბრწყინვალეობის ორდენით დაჯილდოვდა.

გარეკანზე გამოყენებული ფოტო, რომელიც პირველად ქვეყნდება, აღებულია დავით მუსხელიშვილის საოჯახო ალბომიდან. მასალის გამოქვეყნების ნებართვისთვის ავტორი მადლობას უხდის მუსხელიშვილების ოჯახს.

ფოტოების გადაღებისთვის განსაკუთრებული მადლობა რეჟისორ გვანცა მეფარიშვილს.